

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXXVI. ÉVF.

1982

1—4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
NYESŐ IMRE

Tartalomjegyzék:

Lap

<i>Augusztinovicz Elemér</i> : A Frankenburg Irodalmi Kör hét évtizede (1877—1949)	289
<i>Fogarassy László</i> : A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története	1, 97, 193
<i>Szita Szabolcs</i> : Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez	19, 116, 212, 301

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

<i>Frodl, Walter</i> : Europapreis für Denkmalpflege an Ernő Szakál	225
<i>Kovács József László</i> : Leges Scholasticae Lacknerianae avagy a Sopronyi Keresztény Oskolának ... dítséretes törvényi (1620—1718)	228, 314
<i>Kubinszky Mihály</i> : Gondolatok Sopron mai építészetéről	36, 129

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Bárth János</i> : A győri püspöki javadalom átadása 1914-ben	244
<i>Berecz Dezső</i> : Az irodalmi kör gondjai a századfordulón	335
<i>Entz Géza</i> : Ismeretlen soproni látkép 1840-ből	358
<i>Gömöri János</i> : Gondolatok egy kiállításon	348
<i>Hárs József</i> : Egy végrendelet a XVII. századból	175
<i>Hiller István</i> : Kálmán Imre (1882—1953) soproni kapcsolatai	66
<i>Hiller István</i> : Újabb adat Joseph Haydn soproni kapcsolatairól	169
<i>Keszei Dénes</i> : A hatféle jobbágyteher a nagycenki uradalmakban	142
<i>Király Tibor</i> : Négy hónap bélyegtörténete Sopron és környéke történetéből	147
<i>Marác László Károly</i> : Egykorú holland tudósítás az 1681. évi soproni országgyűlésről	243
Merényi Oszkár — <i>Varga Tibor</i> : Újabb adalékok Berzsenyi Dániel iskoláztatásához	238
<i>Mesterházy Sándor</i> : A telefon első gyakorlati hasznosítása Sopronban és Sopron vármegyében II. rész	50
<i>Tompá Károly</i> : A Tanulmányi Állami Erdőgazdaság Tóalmi Csemetekertjének 15 éve	54

<i>Tompos Ernő</i> : Soproni polgári címerek a Szent Mihály Testvérület könyveiben	326
<i>Tömör-Tones Ede</i> : Adalék a soproni gázmű történetéhez	174
<i>Zádor Alfréd</i> : A Hanság lecsapolásának története	338

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

<i>Askercz Éva</i> : A III. Országos Érembiennálé (1981. aug. 20—okt. 25.)	253
<i>Borbély László</i> : Mühl Aladár emlékkiállítás Sopronban	361
<i>Dávid Ferenc</i> : Egy emléktábláról	250
<i>Faragó Sándor</i> : Lukácsy Lajos élete és művészi munkássága (1876—1927)	73
<i>Hiller István</i> : A TIT 1981. évi tevékenysége Sopronban	179
<i>Nagy Alpár</i> : A Bartók-centenárium főbb eseményei Sopronban	363
<i>Ulreich József</i> : Sedlmayr János kiállítása	360

MEGEMLEKEZÉSEK

A költő, drámaíró és műfordító Kerpely Jenő (<i>Szabó Jenő</i>)	266
Kaschichnitz József (1899—1982) (<i>Szarka Árpád</i>)	366
Király Béla (1900—1981) (<i>Gollnhoffer Sándor</i>)	91
Kiss Ferenc emléke Szilsárkányban (<i>Kálmán Gyula</i>)	368
Mühl Aladár emlékezetére (1902—1981) (<i>Szabó Jenő</i>)	262
Thirring Gusztáv és Sopron (<i>Horváth Zoltán</i>)	185

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Aujeszky László—Schilling Ferenc—Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő táj lakossága. Bp., 1976. (<i>Zádor Alfréd</i>)	280
Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt, 1981. (<i>Mollay Károly</i>)	94
Domonkos Ottó: A magyarországi képfestés. Bp., 1980.; Blaudruckhandwerk in Ungarn. Bp., 1981. (<i>Mollay Károly</i>)	188
Domonkos Ottó: Ár- és bérlimitációk Sopron városban és Sopron megyében (XVI—XIX. század). Bp., 1980. (<i>Mollay Károly</i>)	93
Haiding, Karl (hg.): Johann Reinhard Bünker: Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart. Graz, 1981. (<i>Mollay Károly</i>)	274
<i>Hiller István—Mastalirné Zádor Márta</i> : Sopron bibliográfiája az 1981. évre	370
Horváth Marietta: Kezedben a mécs. Bp., 1980. (<i>Kovács József László</i>)	189
Kiss Jenő: Nyelvjárási tanulmányok. Bp., 1981. (<i>Mollay Károly</i>)	282
Roth-Fuchs, Gabriele: Rust. 300 Jahre Freistadt. Eisenstadt, 1981. (<i>Mollay Károly</i>)	284
Településtudományi Közlemények 28. szám. Bp., 1979.; 29. szám. Bp., 1980. (<i>Mollay Károly</i>)	278
Tilkovszky Lóránt: Ungarn und die deutsche Volksgruppenpolitik 1938—1945. Bp., 1981. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	278
<i>Levélszekerény</i>	285
<i>Munkatársaink</i>	95, 191, 287, 383
<i>Inhaltsverzeichnis</i>	96, 192, 288, 384

A KÉPEK JEGYZÉKE

1. Arcképek

Kálmán Imre	71
Kaschichnitz József	367
Király Béla	91
Kreiter József (Kapuvár)	126
Lakatos Imre (Kapuvár)	127
Lukácsi József	311
Lukácsy Lajos	75
Lukácsy Lajos és családja	90
Műhl Aladár	262
Thirring Gusztáv	187

2. Bélyegek

Lajtabánsági bélyegek	
148, 149, 150, 151, 154, 155,	
156, 157, 158, 159, 160, 161,	
162, 163, 164, 165, 166, 168	

3. Címerek

A Szent Mihály Testvérület tagnévsorának kötéstáblája	327
A tagnévsor címlapja	328
Beck János Mihály címere	332
Ehrlinger János címere	330
Norbeck bárónő címere	334
Sedlmayr András címerpecsétje	329
Toplics András és neje címere	333
Vogl József címere	330
Wischy Sámuel és neje címere	331
Zichy Ferenc címere	329

4. Emléktáblák stb.

Bartók Béla (Pócsi u. 1—3.)	365
Csányi László emléktáblája (Keszthely)	87
Kiss Ferenc emléktáblája és szülőháza	368, 369
Petőfi-emléktábla (Sopron, Halász u.)	86
Thirring Gusztáv (Sopron, Színház u.)	252

5. Építészeti emlékek — Sopron

A Bánfalvi úti házak	133
A Borforgalmi V. székháza	139
Az Előkapu 2—4.	39
A Fabricius- és a Tábornok-ház	37
A fedett uszoda	135
A Fűzfa sori sorházak	132

A GYSEV pályaudvara	137
A Hunyadi János iskola	141
A Jegenye sori házak	47
A Jereván lakótelep	48, 49
A Jereván lakótelep első iskolája	140
A József Attila lakótelep	45
A Kölcsey utcai házak	134
A Központi Bányászati Múzeum udvara	38
A Magyar u. 23—25. sz. ház	43
A Pozsonyi u. 3. sz. ház	41
A Rejtpál-ház	40
Az új piac	138
Ibolya úti házak	130, 131
Szabadság körüti házak	129

6. Földrajz

A csemetekert helyszínrajza	55
A csemetekert kezelőépületei	58
A csemetekert fóliaházai	59, 61, 63, 64, 65
A faroskadás (Hanság)	343
A fertőszéli zsilip	345
Nádszállítás a Hanság- -főcsatornán	346, 347

7. Ipartörténet

A soproni gázmű és villamosmű vezetősége (1917)	174
Régi telefon	51

8. Irodalomtörténet

A Kisfaludy Társaság és a Frankenburg Irodalmi Kör Nagycenken	291
Kerpely Jenő arcképe és művei	269
Thomas Mann levele	267

9. Képzőművészet

Asszonyi Tamás: Négy Bartók-parafrázis	256
Csiky Tibor: Idő I—III.	255
Csontos László: Bőség	257
Duray Tibor: Pihenő	259
Ligeti Erika: Burns I—IV.	261
Lugossy Márta érme	254
Lukácsy Lajos: A Krisztus szobor és alkotója	89
Lukácsy Lajos: Fejőnő	81
Lukácsy Lajos: Festetics György	78

Lukácsy Lajos: Kislány libákkal	85
Lukácsy Lajos: Levente	79
Lukácsy Lajos műtermében	77
Lukácsy Lajos: Nagymama	83
Ispánki József: Martinovics Ignác	259
Mühl Aladár egy festménye	265
Palotás József: Psalmus	
Hungaricus	257
Tornay Endre András érme	257
Vígh Tamás: Giorgio Quazza	254

10. Köztörténet

IV. Károly király különvonata	99
-------------------------------	----

11. Régészet

Játékasztal Scarbantiából	351
Játéktábla Rómából	357
Játéktábla Scarbantiából	349
Játéktábla Walesből	353

12. Térképek

A Hanság és a Fertő	339
A Hanság és környéke (1788)	341
Burgenland (1921)	152—153

13. Veduta

Sopron látképe (1840)	359
-----------------------	-----

14. Világháború (II.)

A győri törvényszék végzése	23
A „Jugend voran” soproni kiadása (1944)	123
A MKP rölapja (1945. jan.)	125
A MOVE soproni bélyegzője	31
A náci párt soproni bélyegzője	30
A Soproni Magyar Szövetség fejléce	27
A soproni „Zsidó Vének Tanácsa” bélyegzője	25
A „Virradat” Sopronban	302
A Volksbund bélyegzői	30
Az SS egyik soproni bélyegzője	124
Borbás Tihamér felvételei	
Sopron első bombázásáról	
116, 117, 118, 119, 120, 121, 122	
Elbocsátó levél	21
Idézés SS-sorozásra	29
Igazolás	309
Napiparancs	307
Nyilas emléklap	32
Nyilas rölap	128
SAS-behívó (1944)	28
Toborzóplakát	26
Útiokmányok	303, 305

15. Zenetörténet

A Csárdáskirálynő együttese	68
Kálmán Imre emléksorai	69
Meghívó a Csárdáskirálynőre (1937)	67
Metastasio-librettó címlapja	173

Köztársaság

SOPRONI SZEMLE

XXXVI. évfolyam 1982. 1. szám

SOPRONI SZEMLE

A soproni Városi Tanács és a Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata

Alapította: Heimler Károly

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
NYESŐ IMRE

Tartalomjegyzék

Lap

<i>Fogarassy László</i> : A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története I. rész	1
<i>Szita Szabolcs</i> : Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez I. rész	19

Helytörténetírásunk időszerű kérdései

<i>Kubinszky Mihály</i> : Gondolatok Sopron mai építészetéről I. rész	36
---	----

Kisebb közlemények

<i>Mesterházy Sándor</i> : A telefon első gyakorlati hasznosítása Sopronban és Sopron vármegyében II. rész	50
<i>Tompa Károly</i> : A Tanulmányi Állami Erdőgazdaság Tóalmi Csemetekertjének 15 éve	54
<i>Hiller István</i> : Kálmán Imre (1882—1953) soproni kapcsolatai (Egy elfelejtett jegyzőkönyv)	66

Sopron kulturális élete

<i>Faragó Sándor</i> : Lukácsy Lajos élete és művészi munkássága (1876—1927)	73
--	----

Megemlékezések

<i>Gollnhofer Sándor</i> : Király Béla (1900—1981)	91
--	----

Soproni könyvespolc

<i>Mollay Károly</i> : Démonkos Ottó: Ár- és bérlimitációk Sopron városban és Sopron megyében (XVI—XIX. század). Bp., 1980.	93
<i>Mollay Károly</i> : Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt, 1981.	94
<i>Munkatársaink</i>	95
<i>Inhaltsverzeichnis</i>	96

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXXVI. ÉVFOLYAM

1982

I. SZÁM

Fogarassy László:

A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története I. rész

1. Még nem irták alá a páduai fegyverszüneti egyezményt (1918. nov. 2—3.), amikor az Osztrák—Magyar Monarchia valójában öt egymástól teljesen független államra bomlott: Német-Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia¹ és Nyugat-Ukrajna. A nyugat-galíciai és tescheni lengyelek, a bukovinai románok és a ciszlajtániai, valamint fiumei olaszok nemzeti tanácsai már kifejezték, nová akarnak tartozni. Csehszlovákiát még megalakulása előtt szövetségeseinek ismerte el az antant, ami a Párizsban székelő Masaryk—Benés—Stefánik féle emigráns kormánynak volt a diplomáciai sikere (1918. okt. 28.); Jugoszlávia, illetve az egykori monarchia délszlávjai egyesültek a szerbekkel (1918. okt. 29.), Petár szerb királyt uralkodójuknak ismerték el és ezzel szintén a győztesek oldalára kerültek. A kelet-galíciai nyugat-ukrán állam 1919 nyarán eltűnt a térképről. A győztesek tehát a magyaroknak és az osztrák-németeknek nyújtották be annak a világháborúnak a számláját, amelyet az Osztrák—Magyar Monarchia úgy veszített el, hogy a végét meg sem érte.

Az osztrák békedelegáció Wilson békepontjaira való hivatkozással azt kívánta, hogy ismerjék el Német-Ausztria szuverenitását az egykori monarchia németlakta területei fölött, beleértve Magyarország nyugati sávját is. A győztesek eleinte nem mutattak megértést e szokatlan javaslat iránt: abban a határozatban, amelyet a békekonferencia 1919. május 8-án hozott Magyarország határaitól, a Dunától a Muráig terjedő területen megerősítette a történelmi osztrák—magyar határt. Innen a Mura, majd a Dráva folyása lett volna a határ, egészen az utóbbi folyónak Dunába való torkollásáig. Csehszlovákiával szemben a Duna lett volna a határ a Morva torkolatától egészen az Ipolyig. A határvonalak többi részletei körülbelül megfeleltek annak a leírásnak, amelyet aztán a trianoni békeszerződésben szankcionáltak, tehát Ruszka-Krajna Csehszlovákiához került és így létrejött a csehszlovák—román korridor.² Ez az időszak igen

1 Az 1918. október 29-én megalakult Jugoszlávia Horvát-Szlavonországot, az Osztrák Császárság szlovén és horvátlakta tartományrészeit és Bosznia-Hercegovinát foglalta magában. 1918. december 1-én olvadt össze a Montenegrót is annektáló Szerbiával Szerb—Horvát—Szlovén Királyság néven, addig az olaszok ellenséges államként kezelték. A Szerb—Horvát—Szlovén (SHS) Királyság 1926-ban vette föl hivatalosan a *Jugoszlávia* nevet, azonban már 1919-ből vannak akták, amelyek a belgrádi impérium alá tartozó területet egyértelműleg „yougoslave”-nak nevezik.

2 Papers relating to the foreign relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference, IV. kötet, 505—507.

alkalmasnak látszott arra, hogy a csehszlovák békedelegáció fellépjen a csehszlovák—jugoszláv korridor igényével. 1919. május 24-én erre vonatkozólag olyan csehszlovák—jugoszláv szerződést írtak alá Prágában, amelyből az is kiderült, hogy a korridor-terv nemcsak a magyarok ellen irányul. Az egyezmény szerint a szerződő felek kötelezték magukat, hogy ha a békekonferencia nem fogja honorálni a délszlávok igényeit az olaszokkal szemben az adriai térségben, a szerződő felek magukat Olaszországgal szemben hadiállapotban levőnek tekintik. Azon célból, hogy a csehszlovák csapatok felvonulhassanak a jugoszláv hadsereg támogatása végett, meg kell teremteni a közvetlen területi összeköttetést Nyugat-Magyarországon, amelyet Csehszlovákia mint korridort tartósan birtokába vesz. Csehszlovákia kötelezi magát, hogy adott esetben csapataival a korridoron át bevonul a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságba, egyúttal pedig Ausztriát és Magyarországot katonailag sakkban tartja. Habár ezt az egyezményt szigorúan titkosan kezelték, az olasz hírszerző szolgálatnak sikerült megszerezni ennek a másolatát.³ Ezt az aktát Irmtraut Lindeck-Pozza osztrák történész találta meg Sforza gróf egykori olasz külügyminiszter irományai között és valószínűleg ő is volt az első, aki közzétette. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az olaszok bizalmi embere, aki az I. világháború folyamán a badeni főhadiszállás megszerezte nekik a piavei offenzíva tervét, az összeomlás után Prágában jutott olyan fontos beosztáshoz, ahol a fenti titkos egyezményhez hozzáférhetett.

Az olasz katonai misszió, a csehszlovák hadseregfőparancsnokkal és két hadosztályparancsnokkal együtt június elején távozott Csehszlovákiából. Ugyanakkor a jugoszláv haderő Karintia felé csoportosított át és 1919. június 6-án sikeres offenzíva végső eredménye gyanánt Klagenfurtot is elfoglalta. Renner azonban ott volt a békekonferencián és elsősorban az olaszok támogatásával sikerült elérnie, hogy a fegyveres úton már elvesztett Karintia sorsáról népszavazás döntsön. A békekonferencia okulva a magyar példán, el akarta kerülni, hogy az osztrákok a rideg békefeltételek miatt otthagyják a békekonferenciát és kiáltsák a proletárdiktatúrát. Sőt még a ne plus ultra petitum elvén is túltette magát, amikor Burgenlandot népszavazás mellőzésével ítélte Ausztriának. Jon D. Berlin dokumentumgyűjteményéből megállapíthatjuk, hogy elsősorban az amerikai békedelegáció tanulmányozta nagy gonddal a nyugat-magyarországi kérdést és az új osztrák—magyar határ megállapításánál elsősorban amerikai szakértő véleményét vették figyelembe. Vettek maguknak annyi fáradságot, hogy közvetlenül tájékozódjanak az érdekelt terület néprajzi viszonyairól. Ezért az olaszokkal egyetértőleg a limine elutasították a csehszlovák—jugoszláv korridor tervét. Az osztrák és magyar békeszerződésekben egybehangzóan megállapított határvonal elég pontosan megegyezik az amerikai delegáció javaslatával.⁴

A békekonferencia sem a tanácskormányt, sem a szegedi kormányt nem szólította fel, hogy Wilson békeprogramjának 10. pontja értelmében foglalja össze a magyar nemzet kívánásait: a tanácskormányal is csak a Csehszlovák

3 Irmtraut Lindeck-Pozza: Zur Vorgeschichte des Venediger Protokolls. In: 50 Jahre Burgenland, Eisenstadt 1971, 17, 38—39. (a továbbiakban: Lindeck II.) Az aláírók közt felsorolja Masaryk, Kramer (helyesen: Kramár), valamint Protic és Nincic nevét.

4 Akten und Dokumente des Aussenamtes (State Departement) der USA zur Burgenland-Anschlussfrage 1919—1920 (bearbeitet von Jon D. Berlin). Eisenstadt, 1978, 484 l. Ism.: Fogarassy L.: SSz. 1980, 92—94. Lásd még Jon D. Berlin: Die Rolle der amerikanischen Diplomatie in der Burgenlandfrage, 1919—1920. Österreichische Osthefte, 14, 1972, 290—300.

kiával és Romániával szemben megállapított határokat közölték.⁵ A jugoszlávok újabb területi követeléseit (Dél-Baranya, Vendvidék) csak később honorálták.

Meglehetősen bizonytalan volt az olaszok magyar politikája. A szombathelyi Lehár-hadosztály budapesti bevonulása idején pl. megtörtént, hogy az olasz katonai misszió egyik tisztje mindenáron le akart foglalni két páncélautót, amelyeket Szombathelyen készítettek és a csapatokkal együtt érkeztek meg a magyar fővárosba.⁶ A magyarbarát Romanelli alezredesnek távoznia kellett Budapestről, amiért tiltakozott Budapestnek a románok általi megszállása ellen. A humor határát súrolja az az eset, hogy amikor az olaszok átnyújtották a párizsi osztrák követnek a nekik kiszolgáltatandó osztrák háborús bűnösök jegyzékét, ezek közt Horthy Miklós altengernagy (akkor már kormányzó) is szerepelt, még hozzá mint osztrák állampolgár.⁷ Ezt a diplomáciai és nemzetközi jogi botlást akkor tussolták el egy irónikus kommentárral, amikor a budapesti olasz követség élére kijelölt Gaetano Castagneto di Caracciolo herceg megérkezett a magyar fővárosba.

A magyar béke delegáció 1920. január 8-án érkezett meg Párizsba, ahol a békeszerződés már kész tervezetét azzal kézbesítették ki neki, hogy észrevételeit csak jegyzékek formájában teheti meg, de szóbeli tárgyalásokba nem bocsátkoznak. Az akkori magyar kormányban fölvetődött az a gondolat, hogy meg fogja tagadni a békeszerződés aláírását, ha nem fogják enyhíteni annak területi határozmányait. Amikor azonban az olasz kormánynál érdeklődött, hogy milyen következménye lenne egy ilyen gesztusnak, Sforza gróf, akkoriban külügyi államtitkár azt közölte a római magyar ügyvivővel, hogy Olaszország ellenezni fog minden katonai akciót, azonban számítani kell arra, hogy a csehek, szerbek és románok a nagyhatalmak felhatalmazása nélkül is meg fogják szállni Magyarországot. Ugyanakkor megígérte, hogy az olaszok meg fogják kísérelni a magyar békefeltételek enyhítését.⁸ Azonban Francesco Nitti olasz miniszterelnök intervenciója nem járt eredménnyel, a magyar béke delegáció a kért népszavazás helyett nem kapott mást, mint a békeszerződéshez csatolt Millerand-féle kísérőlevél nemzetközi jogi szempontból nem hatályos és ezért kétes értékű ígéréseit. Mivel a magyar hadsereg egy körháború kockázatát nem vállalhatta, a magyar kormány megbízottai 1920. június 4-én aláírták a trianoni békeszerződést.

2. Ugyanabban az időben, amikor a magyar béke delegáció Párizsba érkezett, Renner osztrák kancellár merész diplomáciai húzást tett Ausztria burgenlandi érdekeinek megvédésére azzal, hogy Prágába utazott, ahol 1920. január 12-én hat pontból álló szerződést kötött Benessel, amelyben a szerződő felek kötelezték magukat, hogy egymást magyar részről jövő veszélyeztetés esetén kölcsönösen támogatják; Csehszlovákia garantálja Ausztriának a saint-germaini békeszerződésben odaitélt nyugat-magyarországi területet; ha Magyarország a szer-

5 Bővebben: L. Nagy Zsuzsa: Magyar határviták a párizsi békekonferencián 1919-ben. Történelmi Szemle 1978, 441—457. Lásd még Gogolák Lajos: Cseh emlékiratok a békekonferencia előtt. Magyar Szemle 1938. május—augusztus, 190—200.

6 Anton Lehár: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918—1921. Wien 1973, 138.

7 Irmtraut Lindeck-Pozza: Die Burgenlandfrage in der italienischen Aussenpolitik. Ein Vermittlungsversuch Italiens zu Ende 1920. Römische historische Mitteilungen 1971, 125—126. (a továbbiakban: Lindeck I.)

8 Gerald Schlag: Zur Burgenlandfrage von Saint Germain bis Venedig (10. Sept. 1919—11. Okt. 1921.). Burgenländische Heimatblätter 1970, 100—101.

zödő felek bármelyikét fegyveresen megtámadná, megegyeznek az együttműködés részleteiben; a nemzeti kisebbségek kérdése mindkét állam belső ügye; a Habsburg-restauráció megakadályozásában együtt fognak működni. E tárgyalásokról szóló jegyzőkönyv miatt Rennert az osztrák parlamentben nemcsak a keresztényszocialisták, de a magyarellenes nagynémetek is megtámadták.⁹ Mivel Renner látta, hogy prágai útját a parlament többsége nem helyesli, elhárította, hogy a burgenlandi kérdésben Róma és Belgrád támogatását is megszerzi. Azzal kezdte, hogy 1920 márciusában tájékoztatta Pietro Tomasi della Torretta márkít, az első bécsi olasz követet a Benessel kötött egyezményről. Még ahhoz is hozzájárult, hogy Torretta jegyzeteket készítsen belőle. Torretta lebeszélte Rennert a belgrádi útról, viszont támogatta a római út tervét. Nitti 1920 húsvétján Rennert meghívta Rómába, akit erre az útra Torretta is elkísért. Nitti is titkos egyezményt kötött Rennerrel, amely 1920. április 12-én kelt és amelyet Irmtraut Lindeck-Pozza osztrák történészno megtalált Sforza iratai között. Lindeck-Pozza ismerteti ennek az egyezménynek a burgenlandi kérdés szempontjából fontos pontjait:

a) Olaszország megígéri, hogy diplomáciailag támogatni fogja Ausztriát, hogy elérje a saint-germaini szerződésben megállapított területi állományát;

b) Ausztria viszont megígéri, hogy nem csatlakozik olyan politikai vagy gazdasági államesoportosuláshoz, amely azonos a volt Osztrák—Magyar Monarchiával, vagy ahhoz hasonló. Olaszország védelmébe veszi Ausztriát minden olyan, harmadik részről származó törekvés ellen, amely ezen irányzat megváltoztatására, a régebbi politikai rendszer visszaállítására, vagy osztrák terület elszakítására irányul. Ha a felek bármelyikét ellenséges támadás érné, a másik fél diplomáciai és politikai támogatásban részesíti és a támadónak semmilyen hadianyagot nem szállít;

c) A kisebbségi kérdés a két állam belső ügye;

d) Az osztrák kormány kötelezi magát, hogy az olasz kormányt folyamatosan tájékoztatja az összes politikai és gazdasági tárgyalásokról, amelyeket egy harmadik hatalommal szándékszik folytatni.

Amikor Renner hazatérve beszámolt római útjáról az osztrák parlament külügyi bizottságának, a legutolsó pont tartalmáról hallgatott, pedig ezzel Ausztria elkötelezte magát az olasz külpolitikának. A következő évben azonban hivatkozott rá a bécsi olasz ügyvivő, amikor óvást emelt a csehszlovák közvetítési kísérlet ellen.¹⁰

A nemzetközi közvélemény hangulatát Magyarországgal szemben erősen befolyásolták a fehérterrortól elterjedt hírek. A fehérterrorista tisztí különítmények magyar hivatalos adat alapján ötszáz olyan személyt végeztek ki a konszolidáció megtörténtéig bírói eljárás nélkül, akik szabályos kérdőrevonás esetén is csak kisebb büntetést kaptak volna, sőt teljesen ártatlanok is voltak közöttük. A Somogyi—Bacsó féle gyilkosságnak igen mélyreható következménye volt: Léon Blum francia szocialista képviselőnek a Szocialista Internacionálé megbízásából föl kellett volna szólalnia a francia parlamentben a magyar békeszerződés kemény feltételei ellen. Léon Blum először vállalta a megbízatást, amikor

⁹ Eduard Hochenbichler: Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem. Wien—Frankfurt—Zürich, 1971, 88—91.

¹⁰ Lindeck II., 21.

azonban Párizsba megjött a két magyar szociáldemokrata újságíró meggyilkolásának híre, letett erről a szándékáról.¹¹

A magyar ellenforradalmi kormány 1920 folyamán elsősorban azért bocsátkozott bele a franciákkal folytatott emlékezetes tárgyalásokba, mert azt remélte, hogy gazdasági koncessziók fejében megnyeri a Quai d'Orsay támogatását az Ausztriával és Csehszlovákiával szembeni határok módosítására. Kész volt támogatni a lengyeleket az oroszok elleni háborúban, Románián keresztül lőszer- szállítmányokat is küldött nekik.¹² Az egyedüli sovány eredmény mindössze az volt, hogy Franciaország diplomáciailag szorgalmazta a szakszervezeti bojkott megszüntetését. Mivel a lengyelek Varsónál döntő győzelmet arattak a Vörös Hadsereg fölött és igen kedvező békeszerződést kötöttek az oroszokkal Rigában, a magyar kérdés Párizsban háttérbe szorult. A tárgyalások következménye viszont az volt, hogy a gödöllői „egyezmény” egy példányát a csehszlovák kormány megszerezte, mire Benes Belgrádba utazott és 1920. augusztus 14-én, éppen a varsói csata előestéjén szövetségi egyezményt kötött a szerbekkel. Megalakult a kisantant!¹³ Utána Bukarestbe is elutazott, hogy a románokkal is hasonló egyezményt kössön, Bukarest azonban Besszarábia védelmében hajlamosabb volt inkább az oroszok ellen lengyelekkel és magyarokkal kooperálni. Az azonban nem volt román érdek, hogy a magyarok Ruszka-Krajna visszaszerzésével elválasszák őket Csehszlovákiától. A rigai béke után az oroszok jó sokáig nem szóltak bele Középeurópa ügyeibe, mert tulajdon problémáik rendezésével voltak elfoglalva. Ezért IV. Károly első restaurációs kísérlete idején Benes újabb akciója már sikerrel járt: Románia is csatlakozott a kisantanthoz.

3. A magyar kormány ellenhúzása a Renner—Benes féle prágai egyezményre az volt, hogy fölvetette a kapcsolatot bajor és osztrák szélsőjobboldali paramilitáris alakulatokkal, támogatva az utóbbiak azon szándékát, hogy a Renner-kormányt, illetve a szociáldemokratákat erőszakos úton távolítják el a hatalomból. Arra számított, hogy ilyen puccs sikere esetén olyan kormány jut hatalomra, amellyel sikerül Nyugat-Magyarország, vagy annak legalább egy része megtartása ügyében egyezsége jutnia. (A részletek elsősorban Kerekes Lajos publikációiból ismeretesek.)

A magyar nemzetgyűlés több németajkú képviselőjének 1920. november 8-án kelt memoranduma az Ausztriának átadandó terület önálló vármegyévé való alakítását javasolta német hivatalos nyelvvel, Ausztria gazdasági érdekeinek figyelembevételével, katonaság helyett pedig bennszülöttekből alakítandó miliciával.¹⁴ A magyar levéltári anyag biztonsága szerint ezzel a lehetőséggel valóban foglalkoztak. Ehhez a magyar kormánynak az is bátorítást nyújtott, hogy a Nagykövetek Tanácsa 1920. július 20-án, hat héttel a magyar békeszerződés aláírása után Ausztriához jegyzéket intézett, amelyben azt a kívánságát fejezte ki, hogy Magyarországgal a határok kérdésében közvetlen tárgyalások útján egyezzen meg.¹⁵ Ez a jegyzék föltehetően francia kezdeményezésre kelet-

11 Szántó Dénes Bálint: Hat évtized távlatából. A magyar demokrácia mártírjai. Irodalmi Újság (Paris) 1978, 1—2. sz.

12 A kérdés legújabb feldolgozása Ormos Mária: Francia—magyar tárgyalások 1920-ban. Századok 1975, 904—952.

13 Schlag i.h. 106. Lásd még (-ssy): „A Paléologue-féle jegyzőkönyv és az 1920. évi magyar—francia tárgyalások”. Magyar Szemle 1927, 184—188; (-y): „A Fouchet-jegyzék”. I.h. 300—304.

14 Magyar Országos Levéltár (ezután: MOL) K 26 Miniszterelnökségi iratok 1921—1262. sz.

15 Otto Guglia: Das Werden des Burgenlandes. Eisenstadt, 1971, 39. (Burgenländische Forschungen 44).

kezett, mivel a Quai d'Orsayn ebben az időben még szóhoz jutottak a magyarbarátnak tekinthető irányzat képviselői, viszont a magyar—olasz viszony a Nitti-kormány lemondása, illetve a Giolitti-kormány hivatalbalépése óta eléggé megromlott. Már pedig az év elején az olaszok azon az állásponton voltak, hogy Csehszlovákiának nincsen szüksége a pozsonyi hídfőre, csak egy semlegesített vasúti pályaudvarra Pozsonyligetfalun, majd a hídfőnek a Népszövetség égisze alatt nemzetközivé nyilvánítását követelték. E javaslatot a többi szövetségesek rövid vita után azzal vetették el, hogy a hídfőt csehszlovák szuverénitás alatt, demilitarizált állapotban kell hagyni.¹⁶ Az olaszok ezzel beérték, mert ezzel az ő érdekeik nem voltak kockáztatva. Az új olasz kormány külügyminisztere, Sforza gróf a jugoszlávokhoz közeledett, megkötve velük a rapallói egyezményt (1920. nov. 12.). Ez Fiumét szabad államnak nyilvánította, a titkos záradékban pedig mindkét hatalom a saint-germaini és a trianoni békeszerződés által teremtett statusquo mellett és a Habsburgok restaurációja ellen kötelezte el magát. A fiumei legionáriusok, akik Fiumét Gabriele d'Annunzio vezérlete alatt megszállva tartották, megmakacsolták magukat, mire olasz kormánycsapatok fegyverrel törték le őket. Ez ártott a Giolitti kormány népszerűségének, mert az olasz közvélemény nyomása alatt állott.

4. 1920 októberében parlamenti választások voltak Ausztriában, amelyeken a szociáldemokraták vereséget szenvedtek. Egykori szavazóik egy része, főleg a félresikerült magyarelles bojktott hatására most a polgári pártokra szavazott. Ennek hatására Renner kancellár lemondott és pártjával együtt ellenzékbe ment, politikai súlya azonban továbbra is megmaradt. A szociáldemokratákra szavazott Bécs nagyobbik fele, hozzájuk tartozott a hadsereg katonatanácstagjainak a többsége, tehát nélkülük nem lehetett sem kül-, sem pedig belpolitikát csinálni. Renner helyett a keresztényszocialista Michael Mayr alakított polgári koalíciós kormányt (1920. november 20—1921. június 1.), amelyet Johann Schober bécsi rendőrfőnök hivatalnokkormányra követett (1921. június 21—1922. május 24.), ebben azonban egy-egy keresztényszocialista és nagynémet miniszter is helyet foglalt. 1920 végén köztársasági elnökké választották Dr. Michael Hainisch földbirtokost, aki nagynémet szimpátiáit nem is titkolta.¹⁷

Mivel Renner kancellár volt az, aki a béketárgyalások idején még élénken tiltakozott az ellen, hogy Ausztria népszavazás nélkül vegye át Burgenlandot, de a magyar ellenforradalom hatalomrakerülése, főleg azonban a Benessel megkötött egyezmény óta Német-Nyugatmagyarország hovátartozását „res iudicatá”-nak tekintette, a magyar kormány abban a hiszemben volt, hogy az osztrák rezsimváltozás után az új osztrák kormánnyal hamarabb tud szót érteni. De már 1920. október 29-én azt a jelentést kapta a bécsi követségtől, hogy bizalmas értesülés szerint a nagynémet párt csak abban az esetben hajlandó támogatni a keresztényszocialistákat az új kormány megalakításában, ha az utóbbiak kötelezik magukat, hogy Nyugat-Magyarország kérdésében intranszigenz álláspontra helyezkednek.¹⁸ A keresztényszocialisták álláspontja egyébként is megoszlott: egy részük Nyugat-Magyarország átcsatolása mellett foglalt állást, Mayr kancellárral együtt.

16 Rodolfo Mosca: Rom—Budapest 1918—1921. Zur diplomatischen Vorgeschichte des Trianonvertrages. Berliner Monatshefte 1939. Juni, 531.

17 Kerekes Lajos: Ausztria története 1918—1955. Bp., 1966, 35—38.

18 MOL: K 64 Külügyminisztériumi iratok 1922, 20. tétel, 6. csomó 7/res. 1921—1920. október 29.

A kisantant megalakulásának céljairól Benes bizalmasan tájékoztatta Renner-t, aki ezt tudtára adta Torrettának azzal, hogy Ausztria fegyveres konfliktus esetén semleges marad. Torretta kijelentette, hogy Olaszország sohasem fogja tűrni csehszlovák vagy jugoszláv csapatok bevonulását magyar területre. Renner 1920. szeptember 4-én Torrettával folytatott beszélgetésében leszögezte, hogy ő a kisantant Habsburg-ellenes programjával egyetért, egyébként a kisantant politikáját pánszlávnak véleményezi, amelyet csak végső szükség esetén támogathat. Szívesebben látna megegyezést Magyarországgal a kisantant mellőzésével. Magyarországnak is érdeke, hogy Ausztria ne kényszerüljön a kisantant-hoz csatlakozni és elkerülje a teljes bekerítést. Torretta azon kérdésére, hogy Ausztria milyen feltételek mellett egyezhetne meg Magyarországgal, Renner elsősorban azt kívánta, hogy Magyarország kötelezze magát, hogy semmilyen Habsburgot nem hív meg a magyar trónra, mert ez Ausztria fennállását veszélyeztetné. Másodsorban Nyugat-Magyarország átadását követelte, úgy, ahogy azt a saint-germaini és a trianoni békeszerződés egybehangzóan megállapította. Határmódosítástól sem zárkózott el azzal, hogy erről nem lehet szó a Pozsonytól közvetlenül délre elterülő sávon, mire erre Bécs biztonsága miatt Ausztriának szüksége van. Megismételte az első tárgyalásokon már hangoztatott készségét arra, hogy hajlandó népszavazásról is tárgyalni a szóbanforgó területnek Magyarország általi kiürítése után.

Torretta ezt sürgősen jelentette gróf Sforza külügyminiszternek azzal, hogy a kisantant politikáját veszélyesnek tartja mind az európai béke, mind pedig Olaszország biztonsága szempontjából. Sikeres közvetítés esetén Olaszország megnyeri mind Ausztria, mind pedig Magyarország barátságát és ellensúlyozni fogja a kisantantot. Sforza helyeselte Torretta álláspontját, de a továbbiakban nagy óvatosságra és szigorú titoktartásra intette. Az első kényes lépést Vittorio Cerruti budapesti olasz főbiztosnak (Gaetano Caracciolo di Castagneto herceg elődjének) kellett megtennie. Ezzel a visszavonulási lehetőséget akarták biztosítani arra az esetre, ha Magyarország elutasítaná az olasz közvetítést. Cerruti végrehajtotta a megbízatást és 1920. szeptember 13-án jelentést tett gróf Teleki Pál miniszterelnökkel és külügyminiszterrel folytatott tárgyalásáról. Teleki megismerve Renner indítványát, köszönetét fejezte ki Sforza iránt és hangoztatta, hogy az Ausztriával való megegyezés végett szívesen ülne a tárgyalóasztalhoz. Kijelentette, hogy személyileg nem ellenez nem túlnagy területi engedményeket Ausztria részére, de a magyar nemzetgyűlés és a közvélemény ellene van. Nem értett egyet olyan népszavazással, amely Nyugat-Magyarország kiürítése és Ausztria általi megszállása után történne meg, sőt az sem felelt volna meg neki, ha ezt a területet a népszavazás idejére antantsapatok szállták volna meg. Azt javasolta, hogy a bennszülött lakosságból szervezzenek rendfenntartó alakulatot, amelynek felügyelete alatt végre lehetne hajtani a népszavazást. Renner követelését a Habsburgokra vonatkozólag azzal utasította el, hogy ez Magyarország belügye.¹⁹

Torretta közölte Rennerrel, hogy Budapesten szondírozták a talajt, a benyomás az, hogy a magyarok örömmel fogadják a közvetítést és készek a tárgyalásokra. Renner elfogadta Teleki álláspontját a Habsburg-kérdésben, de nem ér-

19 Lindeck I., 124—128. Egyik hivatkozása (Teleki Pál följegyzésére) külön figyelmet érdemel: Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary I. Bp., 1939, 628. sz. 649.

tett egyet a népszavazás lefolytatásának azon formájával, ahogyan Teleki javasolta. Torrettát irritálta, hogy a bécsi sajtóban olyan hangok hallatszottak, mint-ha Ausztria számára a magyarok visszavetése végett egyedüli megoldás az lenne, ha csatlakozik a kisantanthoz, sőt Rennert habozó magatartása miatt támadták. 1920. szeptember 22-én gróf Csáky Imre lett a magyar külügyminiszter. Következő napon Castagneto herceg mint főbiztos (és egyben dezinált olasz követ) érkezett Budapestre, és megállapította, hogy Csáky a közvetítési ügyben, ha nem is elutasító, de mindenesetre tartózkodó magatartást tanúsít. Csáky azt mondta Castagnetonak, hogy lehetetlen az Ausztriához való közeledés, amíg az osztrák kormány Magyarországot ellenségesen kezeli. Renner választási beszédeire és a bécsi sajtó támadásaira célzott. A prágai „Právo lidu” éppen az új magyar külügyminiszter hivatalbalépése napján közzétette egy akta szövegét, amely a bécsi magyar követségnek címezve egy felvidéki magyar irredentaszervezet megalakulásáról szóló jelentés volt. Ezt az aktát — amelyről az exponáltan csehbarát prágai olasz követnek (Bordonaro báró) az volt a véleménye, hogy hamisítvány — átvette a bécsi Arbeiter Zeitung. Bordonaro rámutatott az akta szövegében levő, a francia—magyar barátságra vonatkozó gyanús célzásokra, amelynek Szlovákiával semmi összefüggése nem volt. Az volt a véleménye, hogy ilyen, Magyarországot súlyosan kompromittáló okmányok Prágában és Bécsben való egyidejű közzététele célzatosan történt: ilyen akta, még akkor is, ha hamisított, veszélyeztetheti ezt a barátságot. Az Arbeiter Zeitung a következő napokban közzétette a bécsi magyar követség sajtóattaséjának több, a budapesti külügyminisztériumhoz intézett jelentését is, amelyekből az derült ki, hogy a magyar kormány és az osztrák keresztényszocialista párt és más jobboldali körök közt szoros összeköttetés van, sőt választási kampány céljaira pénzügyi segílyt is kapnak Budapestről.

Irmtraut Lindeck-Pozza osztrák történésznő, aki az olasz külügyminisztérium osztrák—magyar viszonylatú aktáinak közzétételével és földolgozásával elsősorban úttörő munkát végzett, azon a véleményen van, hogy az Arbeiter Zeitung által közzétett okmányok részben semmitmondó tartalmúak, részben olyan ügyetlenül vannak megfogalmazva, hogy el nem hihető, hogy azokat tapasztalt diplomata írta volna. Elfogadhatónak tartja a bécsi magyar követség azon állítását, hogy a jelentéktelen dokumentumokat a követségről ellopták, a többi azonban hamisítvány. Sforza az éppen folyamatban levő olasz közvetítés folytán kínos helyzetbe került, mivel mind a két érdekelt fél egymással ellentétes kívánságok tolmácsolását kérte tőle. Renner azt kívánta, hogy Olaszország első lépésként javasolja a magyar kormánynak a fentemlített aktákkal kompromittált Reich Árpád bécsi sajtóattasé visszahívását. Torretta jelentésében leszögezte, Renner jogosan méltatlankodik amiatt, hogy a bécsi magyar követség nyíltan és nem teljesen a nemzetközi szokásoknak megfelelően beavatkozik az osztrák választási küzdelmekbe a keresztényszocialisták támogatásával, támadta mind a szociáldemokratákat, mind pedig Renner személyét. Ennek ellenére Torretta barátilag figyelmeztette Rennert, hogy magatartása, elsősorban Grácott elhangzott és a magyarok részéről kifogásolt agitációs felszólalása (1920. szeptember 23.), Olaszország közvetítési feladatának kudarcához vezethet. Renner magyar-ellenes magatartását a választási agitáció kellékének minősítette, azonban meg-

ígérte, hogy ezután Torretta javaslatának megfelelően mérsékeltebb hangot fog használni.²⁰

5. A szociáldemokraták választási veresége után, amikor a keresztényszocialista Mayr alakított kormányt, az osztrák külpolitika a nagynémetek állásfoglalása folytán voltaképpen a régi irányvonalon haladt, habár Rennernek a kancellári és egyúttal a külügyminiszteri székéből való távozásával az osztrák—magyar viszony nem volt annyira feszült. Csáky magyar külügyminiszter 1920. november 16-án azzal a megkereséssel folyamodott Sforzához, hogy folytassa közvetítési tevékenységét, egyúttal pedig magyar kívánságok támogatását is kívánta. A jugoszlávok által jogtalanul megszállva tartott Buranya kiürítését Burgenland kérdésének rendezésével kívánta összekapcsolni. Ezt a megkeresést Csáky Castagneto hercegnél megismételte, de majdnem ugyanebben az időben Fouchet budapesti francia főbiztoshoz is fordult közvetítésre való fölkéréssel. Ugyanakkor az osztrákok Párizsban Burgenland mielőbbi átadását szorgalmazták. Ennek az volt az eredménye, hogy a Nagykövetek Tanácsa 1920. december 23-án Praznovszky Iván magyar ügyvivőnek átnyújtott jegyzékében felszólította Magyarországot, hogy Burgenlandot adja át a soproni szövetségközi katonai bizottságnak, amely azután átadja Ausztriának. Budapest azon gyanúja, hogy ez osztrák kezdeményezésre történt, nem volt alaptalan. Emanuel Perretti della Rocca, a francia külügyminisztérium politikai osztályának vezetője Praznovszky érdeklődésére elárulta, hogy a párizsi osztrák követ a burgenlandi kérdésben három jegyzéket nyújtott át. Ennek az osztrák lépésnek abból a szempontból volt értelme, hogy megtorpedózzák a kényelmetlen közvetlen tárgyalásokat.²¹

Éppen ezen a napon jelent meg Castagneto herceg Kánya Kálmánál, a magyar külügyminiszter helyettesénél, hogy tájékoztassa őt Torrettának Mayr kancellárral folytatott megbeszéléséről. Kánya 1921. január 6-án kelt följegyzése szerint: „Megjelent nálam herceg Castagneto Kajetán olasz követ és felemlítette, hogy az olasz kormány annakidején Teleki gróf és Csáky gróf kérésére hajlandónak mutatkozott a nyugat-magyarországi kérdésben közvetíteni. Della Torretta márki bécsi olasz követ 1920. december havában összekötötésbe lépett az osztrák kancellárral, akivel hosszasan beszélgetett egy békés megegyezés lehetőségéről. Mayr kancellár hosszabb rábeszélés után hajlandónak nyilatkozott Magyarországgal a következő feltételek mellett tárgyalásokba bocsátkozni: 1. Az olasz kormány vigye a közvetítő szerepet, 2. hogy Olaszország közvetítése békülékeny szellemben fog történni, 3. hogy Magyarország is jóhiszeműen, minden hátsó gondolat nélkül menjen bele a tárgyalásokba.

Mayr kijelentette, hogy hajlandó arra, hogy »raisonable rectification de frontiére« alapján intéztessék el a vitás kérdés a két ország között. Torretta benyomása szerint nem jó hatást keltene az osztrák kormányra, ha a nyugat-magyarországi kérdést úgy akarnók megoldani, hogy e területnek autonómiát bizto-

20 I.m. 128—131. Habár a tárgyalások megszakadtak, Renner bizottságot rendelt ki azzal a feladattal, hogy foglalkozzék azon engedményekkel, amelyek Burgenlanddal kapcsolatban a magyaroknak adhatók. Renner az összes megbeszéléseket még a budapesti osztrák követ (báró Hans Cnobloch) előtt is titokban akarta tartani, ezért Sforzát is fölkérte, hogy a budapesti olasz főbiztosnak (ill. követnek) is ilyen utasítást adjon. Ezen Castagneto joggal csodálkozott. (A jegyzet szövege is Lindeck-Pozza idézett cikke alapján.)

21 Schlag i.h. 114—115. Perrettit a párizsi követség magyarbarátnak véleményezte azzal, hogy befolyása csekélyebb, mint Laroche-é, aki a magyarellenes irányzat képviselője. MOL.: Külügyminisztériumi iratok K 64 res. pol. 1921—48. tétel — „Tihany” — 613/pol. 1921. Paris 1921. XI. 15.

sitanának magyar fennhatóság alatt és Ausztriának e területről való lemondása ellenében gazdasági előnyöket ajánlanának fel. Castagneto hangsúlyozta, hogy Sforza gróf ezen közvetítésével lojalitásának és Magyarországgal szemben érzett rokonszenvének akar kifejezést adni, és hogy neki ezen lépésnél más cél nem lebegett a szeme előtt, mint az, hogy Ausztria és Magyarország között az egyetértés biztosítható. Castagneto herceg a külügyminiszter úrtól mielőbb választ kér a fenti proposícióra. Az olasz követ szóbelileg kéri a külügyminiszter urat, hogy foglaljuk össze azokat a feltételeket, amelyek alapján mi hajlandók volnánk a nyugat-magyarországi kérdés békés megoldása tekintetében tárgyalni. K.” (Kánya Kálmán kézjegye.) A továbbiakban leszögezi, hogy az olasz kormány ez ajánlatának elfogadása alkalmas ugyan arra, hogy a francia kormány érzékenységét sértse; tekintettel arra, hogy a válaszjegyzék átadását Praznovszky párizsi követ fel fogja használni, hogy a Quai d’Orsay bizonyos kijelentéseket tegyen, amelyek a franciákkal szemben tárgyalásoknak minősíthetők, nem zárkozhatótt el a felajánlott közvetítés elől. mint az a szintén mellékelt, Castagneto hercegszámára készült aide-mémoireből látható. Egyébként Castagneto herceg teljes titoktartást ígért.²²

Teleki kifejezte ugyan készségét további tárgyalásokra, de végleges válaszával olyan sokáig késlekedett, hogy Sforza türelmét veszítve, 1921. január 12-én utasította a bécsi és budapesti olasz követet, hogy a további akciókat szüntessék be. (Gróf Csáky Imre 1920. december 16-án leköszönt a külügyminiszterségről és a funkciót 1921. január 17-ig Teleki Pál látta el, amikor Gratz Gusztáv addigi bécsi követet nevezték ki magyar külügyminiszternek.)

Praznovszky párizsi magyar követ 1921. január 13-án tiltakozott a Nagykövetek Tanácsának 1920. december 23-i, Burgenland átadását elrendelő jegyzéke ellen azzal, hogy ellentmond a trianoni békeszerződés szellemének és nem veszi figyelembe a Millerand-féle kísérőlevélben foglalt ígéreteket. A Nagykövetek Tanácsa 1921. január 22-én kelt válaszigyzékében visszautasította és alaptalannak minősítette a magyar tiltakozást, de azt is leszögezte, hogy nem fogja gátolni az Ausztria és Magyarország közti közvetlen tárgyalásokat és ezek eredményeit a békeszerződés végleges ratifikációja előtt elismeri.²³ Öt napra rá Benes csehszlovák külügyminiszter nyilatkozatot tett közzé, hogy egy Habsburg-restaurációs kísérlet Csehszlovákia számára casus bellit jelent. Ezután azzal a céllal, hogy Habsburg-ellenes politikájához a nagyhatalmak támogatását megnyerje, legelőször is Rómába utazott, útját azonban megszakította Bécsben, ahol Mayr kancellárral tárgyalt. Az 1921 februári tárgyalás eredménye új egyezmény volt, amely az előző évi Renner—Benes féle egyezményt lényegében megerősítette. Mayr megígérte Benesnek, hogy nem fog Ausztriában tűrni sem Habsburg-propagandát, sem pedig Csehszlovákia elleni agitációt, Benes viszont biztosította, hogy Ausztriának ezután is megad mindennemű politikai és gazdasági támogatást. Ezután Benes folytatván útját Rómába, Sforza külügyminiszternél, (aki gyűlölte a Habsburgokat) tárt ajtókra talált. Benes a rapallóihoz hasonló egyezményt szeretett volna kötni az olaszokkal, de Sforza nem akarta magát annyira messzemenően lekötni. Jegyzékváltás formájában megegyeztek, hogy mind a két ország a Habsburgokat, Ausztriát és Magyarországot, valamint az oroszokat érintő kérdésekben egyetértőleg fog tárgyalni. Ezután Benes Párizsban vette útját, ahol Millerand köztársasági elnökkel, Briand-nal, Berthelot-val, sőt Sapieha

22 MOL: K 64, 1921—41. tétel, 13/res. pól. (1921. január 13.)

23 Lindeck-Pozza I. 135—137.

herceg lengyel nagykövettel is tárgyalt, majd pedig Londonban Lloyd George-dzal, elsősorban a szovjet kérdéstről.²⁴ Tehát külpolitikai vonalon minden tekintetben biztosította magát, sőt a lengyelekkel a gazdasági kapcsolatok felvételéről is egyezséget kötött. Magyarország tehát teljesen el volt szigetelődve és mind az olaszoktól, mind pedig a franciáktól elhagyatva, eleve kilátástalanul bocsátkozott Bécsben (1921. február 15—24.) tárgyalásokba a nyugati határkérdésben. Gratz magyar külügyminiszter csak a Bécsújhely—Lajtaújfalu közti sávon, a zillingdorfi szénbányák védelme végett volt hajlandó területi engedményekre, az osztrák fél pedig csak Nagycenkről és Rohoncról volt hajlandó lemondani. Március 19-én folytatódtak a tárgyalások, de mind a két fél hajthatatlansága miatt eredménytelenek maradtak. A magyar kormány még német közvetítés irányában is puhatolódzott, de nemhivatalos megbizottait (dr. Huber János és Scholtz Ödön nyugat-magyarországi képviselők a nemzetgyűlésen) sem a német birodalmi kancellár, sem a külügyminiszter nem fogadta, ezért a bécsi nagynémet körökre sem tudtak hatni. Az átadandó területen is erősödött az osztrákbarát hangulat, aminek oka osztrák szerző megállapítása szerint a magyarok sovíniszta politikája volt.²⁵ Az érem másik oldala: számos horvát községben — főleg a németújvári járásban — az osztrákbarát többségű iskolatanácsok német tanítási nyelvet vezettek be a népiskolákban.²⁶

Ebben a kedvezőtlen külpolitikai helyzetben folytak le 1921. március 14-én Bruckban a magyar—csehszlovák tárgyalások, amelyeken Magyarországot Teleki és Gratz, Csehszlovákiát pedig Benes képviselte. E tárgyalások felvételét még 1920. november-december havában gróf Szapáry László, Fiume utolsó magyar kormányzója előbb mint magánember, később mint a magyar kormány megbízottja szorgalmazta.²⁷ Vele egyidőben Gratz — akkor még bécsi követ — a bécsi csehszlovák követséggel folytatott eszmecserét ebben a kérdésben. Jellemző a két állam közti feszült helyzetre, hogy e tárgyalásoknak egy harmadik állam területén kellett lefolynia. Benes gazdasági egyezményt javasolt. Csehszlovákiának jutott az egykori monarchia gyáripárának 70%-a, érdeke volt tehát, hogy régi piacait újból megszerezze. Ezt a magyar tárgyalófél is tudta és eleinte területi engedményekhez kötötte a további tárgyalásokat. Megfogható eredményük azonban nem lett, de elég barátságos légkörben folytak le, és elválás előtt abban egyeztek meg, hogy újból találkozni fognak.²⁸ Közbejött azonban IV. Károly király húsvéti restaurációs kísérlete, amelyről Prágának előzetes tudomása volt. Bizalmi embere, egy Krünes nevű ügynök, akit hírszerző feladatra

24 Vera Olivová: K historii ceskoslovensko-rakouské smlouvy z roku 1921 (Az 1921. évi csehszlovák—osztrák egyezmény történetéhez (a továbbiakban: Olivová L.). Ceskoslovensky casopis historicky, 1921/2. szám 203—207; ugyanattól: Ceskoslovenská zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburku v roce 1921 (A csehszlovák külpolitika és a Habsburg-restaurációs kísérlet 1921-ben. A továbbiakban: Olivová II.). Ceskoslovensky casopis historicky 1959, 680—681.

25 Schlag i.h. 115—116.

26 Dr. Kálmán Károly, a nyugat-magyarországi osztály vezetőjének beszámolója a Területvédő Liga 1921. január 22-i közgyűlésén (Podhradszky György dr. hagyatéka a Magyar Nemzeti Múzeumban). Hogy a németújvári járásról van szó, az a MOL: K 26 1921—1264 sz. csomóban levő TEVEL jelentésgyűjteményből derül ki.

27 Szapáry felesége Ungnad Weissenwolf Irén cseh grófnő volt és a „Vasvármegye” 1921. szept. 29-i számának híradása szerint „hosszabb ideje” Prágában tartózkodott. Nyilván felesége révén lehetett Csehországban birtoka.

28 Olivová I. és II., mint fent. Szerinte a magyar delegáció eleinte területi engedményekhez kötötte a további tárgyalásokat, Borsody István szerint (Magyar—szlovák kiegyezés, Bp., 1946) Benes nem kötelező formában ígéretet is tett.

még Renner ajánlott Benesnek, be tudott épülni a monarchista körökbe. A Kysela fedőnéven szereplő ügynök értesítette megbízóit, hogy a volt uralkodó 1921 elején Windischgrätz Lajos herceg útján memorandumot küldött Párizsba és Londonba, amelyben Magyarországra való visszatéréséhez a nagyhatalmak támogatását kérte és azt ígérte, hogy magyar trónjának visszaszerzése után közre fog működni a szovjet elleni intervencióban. Renner is informálta Prágát, hogy a volt császár terveit egyes francia politikai körök is támogatják. Miután IV. Károly 1921. március 28-án megjelent a budai várban és Horthy a kedvezőtlen külpolitikai és katonai helyzetre való hivatkozással kitért a hatalom átadása elöl, IV. Károly Szombathelyre, a királyhű Lehár-hadosztály védelme alá távozott. Másnap a csehszlovák, jugoszláv és a román követ jegyzékben tiltakozott az ellen, hogy IV. Károly újból gyakorolja az uralkodó jogait. A Nagykövetek Tanácsa pedig, elsősorban Sforza ösztönzésére, megismételte 1920. februári határozatát és 1921. április 3-án szintén a restauráció ellen foglalt állást. Erre IV. Károly április 5-én visszatért Svájcba. Benes elérkezettnek látta az időt, hogy ultimátumot küldjön a magyar kormánynak, amelyben casus belli terhe alatt a Habsburg-kérdés rendezését és Ausztria részére Nyugat-Magyarország átadását szándékozott követelni. Az utóbbi pontot a végleges fogalmazványból kihagyta ugyan, de április 4-én Take Jonescu román külügyminiszternek megtáviratozta, hogy amennyiben a magyar kormány visszautasítja az ultimátumot, fegyverhez nyúl és Budapest, valamint Szombathely irányában fog támadni. A nagyhatalmak azonban nem értettek egyet az ultimátummal, az olaszok is — meglepetésszerűen — nagyon energikusan megtagadták az ultimátumhoz való csatlakozást. A románok és szerbek szintén nem akartak szembehelyezkedni a nagyhatalmakkal, így tehát a budapesti csehszlovák követ magára maradtan nyújtotta át április 6-án az ultimátumot Gratz külügyminiszternek. Gratz nem adott érdemleges választ azzal az indokolással, hogy ő két napja leköszönt és lemondása felől még nem döntöttek.²⁹ A restaurációs kísérletnek az lett a következménye, hogy Románia 1921. április 23-án csatlakozott a csehszlovák—jugoszláv szövetséghez. Benes tehát akaratlanul Horthy és a szabadkirályválasztók pozícióját erősítette meg!

6. A Teleki-kormány leköszönt, a kormányzó 1921. április 14-én gróf Bethlen Istvánt nevezte ki miniszterelnöknek, aki viszont földijét és gyermekkori barátját, gróf Bánffy Miklóst bízta meg a külügyminisztérium irányításával. Utóbbi félbemaradt emlékirataiban külügyminiszersége időszakát teljesen feldolgozta.³⁰ 1910—1917 közt országgyűlési képviselő volt, 1913—1918 közt a Nemzeti Színház intendánsa, tehetséges regény-, és drámaíró. Diplomáciai megbízatással 1918 decemberében Hágába utazott, 1920 januárjában pedig Londonban járt, mindkét esetben eredmény nélkül. Bánffynak a külügyi tárca átvétele idején részletes politikai programja nem volt és nem is lehetett, mert az országot csupa ellenség vette körül. Emlékirataiban fel van háborodva azért, mert az antant Burgenlandot Ausztriához csatolta, mivel Magyarországot Ausztriával való közjogi kapcsolata sodorta az I. világháborúba. Jugoszláviával feszült volt

²⁹ Olivová II. 682—684.

³⁰ Bánffy Miklós: Huszonöt év (Befejezetlen kézirat Budapesten a Ráday-levéltárban, 25—31.) Ennek recenziója tölem: SSz. 1974, 267—269. A külföldi, magyarul nem tudó tudományos közvéleményt érdeklő részeit feldolgoztam „Beiträge zum Venediger Protokoll aufgrund ungarischer Quellen” (Burgenländische Heimatblätter, 40, 1978, 145—157) c. tanulmányomban. Bánffyról itt még annyit, hogy 1875. december 30-án Kőleősvárrott született és 1950. június 6-án Budapesten halt meg.

a helyzet a baranyai kérdés miatt, a szerbekhez való viszonyt sok ezer magyar családnak a kiutasítása is mérgezte. Legrosszabb volt a viszony Romániával, aminek az oka az volt, hogy a román hadsereg Magyarország megszállása idején Ionel Bratianu kezdeményezésére féktelenül zsákmányolt. Csehszlovákia iránt a magyar közvélemény — Bánffy szerint — valamivel kevésbé volt felháborodva, mert itt a magyarokkal még a legtisztességesebben bántak.³¹ Ezt Bánffy az osztrák tradíció nevelkedett cseh hivatali apparátusnak tulajdonítja. Ezen mitsem változtatott az a tény, hogy Budapest és Prága között a viszony a magyar katonai vezetés, valamint a csehszlovák diplomácia kölcsönösen agresszív magatartása miatt eléggé meg volt mérgezve. Ennek ellenére Bánffy megkísérelte olyan politikai modus vivendi megvalósítását, amely később Bécesel sikerült is neki.

Mielőtt Bánffy működésének ismertetésébe kezdenénk, vissza kell térnünk odáig, hogy Nyugat-Magyarországon, Sopron székhellyel 1920 januárjában szövetségközi katonai bizottság kezdte meg működését azzal a feladattal, hogy a helyi hatóságok működését ellenőrizze. Ennek első elnöke Vigna olasz ezredes volt, tagjai pedig Michel francia őrnagy és Atkins angol hadnagy. Még ugyanabban az évben Vigna ezredest Pignatelli herceg olasz őrnagy, majd Ivaldi ezredes, a másik két tagot pedig de Redon francia és Gundry-White angol kapitány váltotta fel. A felsorolt tisztek közül magyarbarátnak bizonyult Vigna, és főleg de Redon; Michel és még inkább Gundry-White az osztrákokkal rokonszenvezett. Ivaldi jóindulatúan semleges magatartást tanúsított. A Nagykövetek Tanácsa hozzájárult az osztrák kormány kéréséhez, hogy két meghatalmazottját az említett bizottsághoz kiküldhesse, mire a magyar kormány is kérte, hogy saját képviselőit is kiküldhesse ugyanoda. A bizottság osztrák tagjai: báró Stefan Neugebauer udvari tanácsos és báró Hauenschild követségi titkár 1920. március 4-én érkeztek meg Sopronba, ahol a pályaudvaron ellenséges tömeg fogadta őket. Csak a rendőrség beavatkozásának volt köszönhető, hogy tettelegesen nem bántalmazták őket. A magyar kormányt viszont báró Villani Frigyes követségi tanácsos és Thurner Mihály soproni polgármester képviselte.³² Villani ottani működéséről készült jelentésében a következőket írta: „Mielőtt soproni működésemet megkezdtem volna, Kánya követ úrtól elbúcsúzván, azt hangsúlyoztam, hogy talán Sopron és környéke megmenthető Magyarország számára. Előzetesen ugyanis már tíz napot töltöttem volt hivatalosan februárban a szóbanforgó területen s megállapíthattam, hogy úgy a lakosság hazafias érzelmei, mint gazdasági szempontok is némi reményt nyújtanak arra, hogy az esetben, ha a franciák germanofóbiáját, valamint Olaszország határozott ellenkezését a nyugat-magyarországi cseh—szerb korridor létesítése ellen ügyesen kihasználjuk, esetleg némi eredményt lehetséges lesz elérni . . . Az osztrák kormány 1920. március havában újabban kérte a Nagykövetek Tanácsát, hogy a neki ítelt területet megszállhassa, mivel a magyarok elnyomják a németajkú lakosságot. Az entente hatalmak részéről kiküldött Hohler, budapesti angol főmegbízottat és Gorton angol tábornokot azonban sikerült meggyőzni a vádak teljes alaptalanságáról. Ekkor az osztrákok arra törekedtek, hogy engem a bizottságból eltávolítsanak. Azzal

31 Bánffy i.m. 11—24.

32 Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar-osztrák határ megállapításáról. Szerk. báró Villani Frigyes dr. I. oszt. köv. tanácsos. Sopron, 1922 (a továbbiakban: Villani). A szerkesztésben közreműködtek Träger Ernő, Makay Gyula, Ullein (később Ullein-Reviczky) Antal és Okolicsányi Károly.

vádoltak, hogy a bizottság egyik alkalmazottját meg akartam vesztegetni, hogy az a hivatalos titoktartás iránti kötelezettségét megszegje. A budapesti tábornoki misszió visszahívásomat követelte, amit azonban a magyar kormány megtagadott.³³

(A jelentésben említett budapesti tábornoki misszió volt az, amely 1921. augusztus 6-án áttelepült Sopronba és amelybe az ottani antant-katonai bizottság beleolvadt.)

Az osztrák—magyar viszony kiéleződése, a nyugati peremvidék lakosságának hangulati ingadozása arra készítette a magyar kormányt, hogy újból fölállítsa a nyugat-magyarországi főkormánybiztosságot. Ennek vezetésére újból gróf Sigray Antal nyert megbízást. Sigray azzal a kikötéssel vállalta a feladatot, hogy a külügyminiszter nemcsak a nyugat-magyarországi kérdésben, de egyéb kérdésekben is tartozik őt teljes őszinteséggel informálni és hogy semmiféle cenzúra, propaganda, liga vagy egyesület Nyugat-Magyarország területén az ő tudta nélkül nem működhetik, joga van valamennyi egyesület működését ellenőrizni és ha jónak látja, fölfüggeszteni. Mind Teleki akkori miniszterelnök, mind pedig a kormányzó elfogadták Sigray feltételeit, aki erre 1920. november 13-tól kezdőleg átvette a főkormánybiztosság vezetését, de most már csak Moson, Sopron és Vas megyék területén.³⁴ Ugyanebben a hónapban ratifikálta a magyar nemzetgyűlés a trianoni békeszerződést.

Csak közvetve tartozik e tanulmány tárgyához, de az akkori közhangulat jellemzésére meg kell említeni, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete 1920. november 7-én tiltakozó gyűlést tartott a budapesti Vigadóban a békeszerződés ellen. A hangulat olyan viharos volt, hogy a gyűlés résztvevői a Vigadóból kivonulva a Vilmos császár úton (ma: Bajcsy-Zsilinszky út) a háborút éltették, végül pedig már zsidóellenes jelszavakat is hangoztattak.³⁵ Forrófejű egyetemi hallgatók és jórészt még vagonokban sínylő menekültek az év karácsonyára szabadcsapatok betörését szervezték Csehszlovákiában. E szervezkedésben Prónay Pál is közreműködött, aki naplójában erősen támadja a Teleki-kormányt azért, mert ezt a gerilla-akciót megakadályozta, illetve letiltotta. Prónay nem tudta, hogy a budapesti csehszlovák követség ügynöke beépült a szervezkedésbe, a követség pedig a hírt rögtön jelentette Jules Camille Hamelin tábornoknak, a budapesti francia katonai misszió vezetőjének. Hamelin azonnal fölkereste Telekit, felszólítva, intézkedjék a szabadcsapatok ellen. Teleki azt válaszolta, hogy ez már meg is történt. Elmondta Hamelinnek, milyen nehéz helyzetben van a békeszerződés végrehajtásával megterhelt kormány: tagjai állandóan névtelen fenyegető leveleket kapnak.³⁶ Valószínű, hogy e névtelen levelek szerzőit főleg olyanok közt kell keresni, akik a Vilmos császár úton azt kiáltozták, hogy „Éljen a háború” és akik miatt még megelőzően külön fővezér-ségi rendeletet kellett kiadni a különböző katonai missziók egyenruhában mu-

33 Villani i.m. 7—9. Soproni munkatársai közt Ullein Antal konzuli attasét és Vaczek Lajos konzuli irodaigazgatót nevezi meg, az osztrák delegációról csak azt közli, hogy személyzetrel jól volt dotálva.

34 Soós Katalin: Burgenland az európai politikában — 1918—1921. Bp., 1971, 52; Sigray Antal gróf felszólalása a Nemzetgyűlésben 1922. január 19-én a nyugat-magyarországi eseményekről (Kivonat a Nemzetgyűlési Naplóból, kiny. formában is megjelent).

35 Hadtörténelmi Intézet Levéltára (Bp.): Vezérkari főnökség iratai 22. doboz, 17 082/XI. 9—1920.

36 Szlovák Állami Központi Levéltár (Bratislava): Dr. Vavro Srobár hagyatéka, Dr. Lejhanec jelentése. (Tény, hogy Belitska tábornok honvédelmi miniszter 1920. dec. 22-én utasította a magyar határőrségeket, hogy a csehszlovák őrségek ellen minden támadást akadályozzanak meg.

atkozó tagjainak védelmére. A közhangulat alól még a baloldali sajtó sem tudta magát kivonni, beleértve a Népszavát is. A Bethlen-kormánynak számolnia kellett azzal a kockázattal, hogy éppen úgy a területi kérdésbe bukik bele, mint belebukott Károlyi Mihály és Kun Béla. Politikai hazárdjáték kockáztatására, mint amilyen az osztrák és bajor paramilitáris szervezetekkel való együttműködés, hatalmon levő reálpolitikus nem vállalkozhatott, viszont vállalni kellett a hadsereg leszerelését a trianoni szerződésben előírt állományra. A hadosztályok harmadik gyalogezredeit megszüntették, a főlőslegessé vált hadianyagot kiszolgáltatták az antant katonai misszióknak, részben pedig elrejtették. A katonai raktárakban tárolt lőszer a leszerelés megtörténte után 3-4 csatanapra volt elegendő. 1921 tavaszán a repülőgépek és repülő műszaki anyag megsemmisítése indult meg. Az antantmissziók még a postarepülőgépek megsemmisítéséhez is ragaszkodtak. A magyarok mindazonáltal el tudtak rejteni 12 repülőgépet és 75 repülőmotort. Magyarország és a kisantant hadereje közti erőkülönbség 1 : 10 volt a kisantant javára.³⁷ Ausztriában az elrejtett fegyverek és lőszer az Arbeiterwehr (1922-től Schutzbund), Heimwehr és más paramilitáris alakulatok titkos raktáraiban tűntek el, de a Bundesheer is rejtett el hadianyagot.

A magyar-osztrák tárgyalások folytatódtak, de eredmény nélkül. A Mayr-kormány részben abba is bukott bele, hogy ragaszkodott a békeszerződésekben biztosított jogainak minden betűjéhez: csak azt érte el, hogy a magyar fél állandóan engedett, de nem volt hajlandó teljesen kapitulálni. A májusi tárgyalások eredménytelenül végződtek,³⁸ Mayr-t Johann Schober hivatalnokkormányra váltotta fel (1921. június 1—1922. május 24.). Kormányában egy-egy nagynémet és keresztényszocialista miniszter is helyet foglalt, utóbbi, mint hadügyminiszter. A külügyi tárcát Schober kancellár magának tartotta fenn. Schobernek még bécsi rendőrigazgató korából jó kapcsolatai voltak a magyar ellenforradalmi emigrációval. Reálpolitikus volt, mint magyar miniszterelnök kollégája, akit Bánffyval együtt még a viharos 1919. évből személyesen ismert. Ausztria érdekének tekintette, hogy jó viszonyt tartson fenn Magyarországgal, ezért engedményekre hajlandó volt, ennek a realizálása viszont az osztrák szövetségi parlament külügyi bizottságától függött.

Bánffy eleinte a franciák felé próbált orientálódni. Elhatározta a Bruckban megszakadt tárgyalások újrafelvételét Csehszlovákiával, amelynek a hadserege francia katonai misszió irányítása alatt állott.³⁹ Közvetítésre Szapáry László grófot kérte föl, aki már a brucki tárgyalásokon is résztvett. (Szapáry később 1922—1924-ig Londonban volt követ.) Ennek eredménye gyanánt folyt 1921. június 23-án és 24-én Bánffy és Benes közt a marienbadi megbeszélés. A megfigyeléseit pontosan rögzítő Bánffy megírta a különvonaton érkezett Benesről, hogy kistermetű, igénytelen külsejű ember volt, jóakaró hangnemben beszélt, kissé fölülről és némi pártfogó hangsúllyal. Bánffy nehezen tudta megérteni,

37 Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920—1945). Szerk. Dálnoki Veres Lajos (München 1972, I, 48. 206.). Megsemmisítettek 110 repülőgépet (Lásd Csendes László: Katonai térképészeti tevékenység a Magyar Tanácsköztársaság idején. Hadiörténelmi Közlemények 1979, 94.).

38 Soós i.m. 126—129; Kerekes Lajos: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák-magyar viszony 1921-ben. Századok 1976, 3—49, 14—15.

39 Lásd az 1922-ben kiadott első csehszlovák katonai szemlelapot. Eszerint 1921-ben a csehszlovák vezérkari főnök Eugène D. A. Mittelhauser francia tábornok volt, akinek nevét még az 1919-es harcokból ismerjük, Spire francia tábornok pedig Szlovákia tartományi parancsnoka volt. A többi francia tiszt is fontos pozíciót töltött be.

amit mondott, mert Benes francia kiejtése eléggé hibás volt. Bánffy túltette magát Benes öntelt modorán, amelytől eltekintve a tárgyalások barátságos légkörben folytak le. Ezekon magyar részről Teleki Pál és Szapáry is résztvett. A tárgyalásokon lényegében arról volt szó, miként lehetne Prága és Budapest közt a feszültséget megszüntetni és olyan alapot találni, amely lehetővé tenné, hogy a két állam a Duna-medence kérdéseiben együttesen léphessen föl. Bánffy Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia kooperációján alapuló hármaskör tervét vázolta azzal, hogy Ausztriával Burgenland ügyét közösen kell megoldani, de először egymással kell tisztába jönni. Azt kívánta, rendezzék a csehszlovákiai magyarok helyzetét, a trianoni határokat pedig úgy módosítsák, hogy azok lehetőleg a nyelvi határokkal egyezzenek. Bánffy azt vallja, hogy nem kívánt annyi területet, mint amennyi a bécsi döntés alapján jutott Magyarországnak. Benes válasza az volt, hogy ilyen engedményekre nem hajlandó, de Komárom és Losonc átengedéséről talán szó lehet. Mellékesen közgazdasági kérdésekről is tárgyaltak. Bánffy végeredményben téves illúziókkal és eredmény nélkül távozott.⁴⁰ Egy csehszlovák—osztrák—magyar kooperáció a status quo-ra támaszkodó kisantant szétrobbantását jelentette volna. Benes külpolitikája azon alapult, hogy félt a németektől, a magyarokat pedig gyűlölte, függetlenül attól, hogy kapcsolatai voltak a magyar emigrációval, sőt a budapesti liberális ellenzékkel is.

7. Benes július 5-én hosszabb beszélgetést folytatott Marek prágai osztrák követtel, kijelentve, hogy ha a volt uralkodó újból visszatér Magyarországra, Csehszlovákia és Jugoszlávia nemcsak érelyesen föllép ellene, hanem foglyul ejtik és egy adriai tengeri szigetre fogják deportálni. Kerekest szó szerint idézve: „Burgenland jövőjéről Benes kijelentette, hogy annak minden körülmények közt Ausztriához kell kerülnie. Magyarországnak teljesítenie kell a békeszerződés döntéseit és ez ellen sem propaganda, sem erőszak nem segít. Csehszlovákiának közvetlen érdekei fűződnek ahhoz, hogy Ausztria birtokba vegye a törvényesen őt megillető területet.”⁴¹

1921. július 26-án cserélték ki a francia külügyminisztériumban a trianoni békeszerződés ratifikált példányait. E napon a békeszerződés életbe lépven, Német-Nyugatmagyarország de iure Ausztriához tartozott. A Nagykövetek Tanácsa utasította a magyar kormányt, hogy az átadási jegyzőkönyvet egy hónapon belül írja alá. Ennek ellenére augusztus 3-án volt még egy tárgyalás Bécsben egyrészt Schober kancellár és Pogatscher külügyi osztályfőnök, másrészt pedig Masirevich Szilárd bécsi magyar követ, Gratz volt külügyminiszter és Villani I. oszt. követségi tanácsos közt, amelynek értelmében Sopron és környéke, a Fertőtől keletre fekvő terület (Seewinkel) egy része és Vasmegyének kb. 5 km szélességű sávja Magyarországnak maradt volna. Ezt a megegyezést Seipel prelátus, a későbbi kancellár is támogatta. Az osztrák külügyi bizottság augusztus 13-án, majd 27-én tartott ülésén azonban nem hagyta jóvá ezt a megállapodást, illetve minden engedmény alapfeltételül a terület előzetes átadását kötötte ki. Pedig Bánffy időközben a terület átadásába is beleegyezett volna, ha legalább Sopron és környéke a tárgyalások befejeztéig Magyarország birtokában marad. Végso megoldásként egyezett volna bele egy népszavazásba, de azzal,

⁴⁰ Bánffy i.m. 25–31. Karsai Elek (Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Bp., 1969, 206–207) azon a véleményen van, hogy Bánffy a Foreign Office kedvezőtlen állásfoglalása miatt szakította meg a tárgyalásokat. Ezzel a csehszlovák feldolgozás ismeretében nem tudok egyetérteni.

⁴¹ Kerekes i.m. 16–18.

hogy a terület ne kerüljön a népszavazás előtt osztrák közigazgatás alá. (Bauer Ottó elgondolása szerint népszavazást egy évvel azután tartottak volna, hogy Burgenlandot Ausztria birtokába vette.)⁴² Így érte meg Bánffy, hogy a fegyveres ellenállás hívei közt elveszítette népszerűségét, a felkelés rajongó krónikása, Missuray-Krúg Lajos pedig fejére olvasta, hogy „balga alkudozónak koldusgaras a fizetsége.” Már pedig Bánffy már előzetesen júniusban számolt azzal a lehetőséggel, hogy ha minden megegyezési kísérlet meghiúsult, fegyveres ellenállást kell szervezni Nyugat-Magyarországon. Friedrich István és Urmánczy Nándor, akik a felkelést társadalmi alapon szervezték, erről természetesen nem tudtak, ezért ment a burgenlandi fegyveres harcok irányítása egy ideig kettős vágányon.⁴³ A helyzetet azonban az komplikálta, hogy Burgenland átadásával egyidőben kellett volna megindulnia a dél-magyarországi terület visszafoglalásának. A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság jogtalanul megszállva tartott 5677 km², 404 465 lakossal bíró területet, a lakosságnak csak tíz százaléka volt szerb—horvát anyanyelvű (sokácokat és bunyevácokat beleértve).⁴⁴ 1921 júniusában Bánffy is tudott arról, hogy a szerbek egy „Baranyai Köztársaság” kikáltása ürügyén a megszállva tartott déli peremvidék annexiójára készülnek, hogy birtokukban maradjanak a pécsi szénbányák. Ha most Burgenland kiürítése és Baranya—Észak-Bácska megszállása egyidejűleg indult volna meg, lett volna itt egy kockázat: ha az osztrákok fegyveres ellenállásra találnak Burgenlandban, akkor ennek ürügyén a szerbek félbeszakíthatják Dél-Magyarország kiürítését és így a magyarok maguk támasztanak akadályt olyan terület visszatérése elé, amelyre pedig a békeokmány értelmében joguk van. Ki kellett tehát eszközölnie diplomáciai úton, hogy Nyugat-Magyarország, illetve hivatalos nevén Burgenland átadása csak Dél-Magyarországnak a szerbek általi kiürítése után következze be. Ezt a javaslatát az antanthatalmak valamelyik budapesti képviselője útján szándékolta előadni a Nagykövetek Tanácsánál. A következők jöhettek számításba:

Először is Sir Thomas Hohler de Beaumont angol főbiztos, 1921. augusztus 22-től követ, azelőtt Mexikóban szolgált. Bánffy nagyon intelligens, kitűnő emberismerő és ravasz, de alapjában véve jóakarató embernek jellemzi, akivel igen bizalmas viszonyban volt. Másodsorban Maurice Fouchet, 1920. március 8-tól budapesti francia főbiztos, vele Bánffy még bizalmasabb lábon állott, talán azért, mert Fouchet is íróember volt, egyik regényét Bánffy is olvasta. Harmadsorban Gaetano Castagneto di Caracciolo herceg, 1920 szeptemberétől olasz követ, Bán-

42 Villani i.m. 9; Soós i.m. 131—134.

43 Bánffy i.m. 56, 62. A Friedrich-csoportról Missuray-Krúg Lajos: A nyugatmagyarországi felkelés (Sopron, 1938, 169—176).

44 Részletesen:

	km ²	lélekszám
Baranya vármegye	2976	184 239
Pécs törvényhatósági jogú város	71	47 862
Somogy vármegye	629	36 259
Tolna vármegye	162	12 520
Bács-Bodrog vármegye	1301	74 978
Baja t. j. város	87	19 410
Szeged t. j. város egy része	75	8 399
Pest-Pilis-Solt-Kiskun v.m.	146	5 072
Torontál vármegye	250	15 726
Összesen	5 677	404 465

Szabadka t. j. város Magyarországon visszamaradt területéből három község alakult, amelyek Bács-Bodrog megyéhez csatoltattak. (Az 1920. évi népszámlálás adataiból.)

ffy emlékezése szerint „látszólag megközelíthetetlen”. Nápolyból származott, egyik őse az 1571. évi lepantói csata egyik flottaparancsnoka volt.

Bánffy úgy látta jónak, hogy Burgenland kiürítési és Baranya—Észak-Bácska átvételi terminusai megváltoztatásának kieszközlésére Hohler közbenjárását kérje. Ezt memoárjaiban azzal indokolja, hogy Itáliának nem volt sok szava a Nagykövetek Tanácsában, Franciaország rendszerint Jugoszlávia pártját fogta, Nagybritannia pedig nem táplált a szerbek iránt különösebb rokonszenvet. Az egyedüli komoly érv, amit Bánffy fel tudott hozni Burgenland kiürítése és Baranya átvételének egy időben való lefolytatása ellen, az volt, hogy a szerbek puccszerűen Baranyai Köztársaságot akarának kikiáltani, sőt Szabadkánál egy teljes hadosztályt vontak össze, amiből sejteni lehet, hogy Belgrádban a baranyai puccsal kapcsolatban erőszakos akcióra készülnek. Egyes, a visszaadandó területen működő szerb tisztviselők hangoztatják, hogy nekik eszük ágában sincs onnan kiköltözni. Ha tehát a magyar kormány kiüríti Burgenlandot és a szerbek ugyanakkor valamely ürüggyel megtagadnák Baranya kiürítését, a magyar közvélemény hangulata a kormány ellen fordulna, ami a bukását okozhatná. Ki képes akkor a szerbeket erőszakkal kiteszékelni Baranyából? Mozgósítana valamelyik nagyhatalom a szerbek ellen Baranya miatt? — „Amit mondtam, helytálló volt és igaz. Mert téves az a vélemény, hogy a diplomáciában hazudni kell ... Hogy nekünk más okunk is van arra, hogy az egyidejűség megszüntetését kívánjuk, arról nem mondtam semmit. De amit mondtam, az tiszta valóság volt ...” — írja Bánffy.⁴⁵ Bánffy valószínűnek tartja, hogy Hohler az „Intelligence Service” révén hasonló információkkal rendelkezett a szerb annexió tervekről, különben nem tette volna magáévá az ő érvelését. Az ő javaslatára a Nagykövetek Tanácsa úgy döntött, hogy a szerbek kötelesek Dél-Magyarországot Burgenland kiürítése előtt átadni a magyaroknak. A magyar hírszerző szolgálat megállapította, hogy a szeparatista propaganda nem tudta megnyerni a lakosság többségét.⁴⁶ A munkásság közt a fehérterrortól szóló hírek hatására némi tért nyert ugyan, de e munkások többsége az anyaország keretében és nem szerb protektorátus alatt akart küzdeni a demokráciáért és szocializmusért. Abból, hogy a tehetséges, de hóbortos Dobrovits Péter (Peter Dobrovic) szerb nemzetiségű festőművész „Baranya-Bácskai Szerb—Magyar Köztársaságot” proklamált, a jugoszláv király későbbi udvari festője nyíltan leleplezte megbízóit és nagyon ártott a magyar emigráció presztízisének.⁴⁷ Soós altábornagy a magyar csapatok élén virágesőben, a lakosság orkányszerű éljenzésétől kísérvé lovagolt be Pécsre,⁴⁸ ami nem tévesztette el hatását a bevonulás ellenőrzésére kirendelt antant-tisztekre sem. A menekülők közül sokan, akik nem voltak politikailag exponálva, szintén visszaszivárogtak a Magyarországhoz visszacsatolt területre.

Ugyanakkor Sopronban nagyban folyt a hivatalok költözködése, nemkülönben az iskoláké is. Kapuvárra került az alispáni hivatal, Csornára a megyei árvaszék a számvevőséggel és gyámpénztárral együtt, a soproni szolgabíróság (járási hivatal) pedig Pinyére költözött. Győrbe helyezték a járásbírószéket, a törvény-

⁴⁵ Bánffy i.m. 59.

⁴⁶ I.h. 60; HIL: VKF 1921. évi iratanyagában elszórtan megtalálható helyzetjelentések.

⁴⁷ Bővebben lásd Gergely Ferenc—Kőhegyi Mihály: Pécs—Baranya—Baja háromszög történelmi problémái 1918—1921 között. (Baja, 1974), valamint a szerző független kutatás alapján készült hasonló tárgyú kézírata.

⁴⁸ Bánffy i.m. 63.

széket és a pénzügyigazgatóságot, ahol az utóbbi kettőnek felszámolás lett volna a sorsa. Ugyancsak Győrbe ment a soproni csendőrszárnyparancsnokság és az evangélikus líceum, az evangélikus tanítóképző intézet Bonyhádra, az evangélikus teológia pedig Kőszegre volt irányítva. A kereskedelmi és iparkamara Szombathelyen keresett magának új székhelyt, a rendőrkapitányság is megkapta az elvonulási parancsot. Helyben maradt a főreáliskola és a bencés főgimnázium, a felső leányiskola és — az erdészeti és bányászati főiskola! Augusztus 27-én az összes magyar katonai alakulatok az új határ mögé vonultak, beleértve a soproni helyőrséget is.⁴⁹

(Folytatjuk)

Szita Szabolcs:

Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez (1944—1945)¹

I. rész

1. 1944-ben Sopron megye népe saját szemével is megismerhette, az állandóan romló közellátás és közbiztonság révén érezhette a háborús szenvedés, a pusztulás és pusztítás olyan hullámát, amelyről addig csak a hírek vagy rémhírek útján értesült. A háborús kimerültség, a fokozódó kiábrándulás és a jövőtől való félelem általánossá vált. A Vörös Hadsereg harctéri sikerein túl a március 19-i német megszállás sokakra józanítólag hatott. A náci megszálló egységek erőszakosságai, a letartóztatások és a sorozatban érkező újabb elnyomó intézkedések és utasítások sokhelyütt megingatták a német „szövetségesekbe”, a „sorsközösségbe” vetett addig is ingadozó bizalmat. Megdöbbenést váltott ki helyenként a zsidókkal való bánásmód, elkeseredést a beszállásolásokkal és a megnövelt beszolgáltatásokkal járó terror.

49 Tráger Ernő: A soproni népszavazás. A szomorúság, bizakodás és hűség napjaiból. In: Sopron Civitas Fidelissima, szerk. dr. Thirring Gusztáv. Sopron, 1925, 81—82. A Közzolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetségének soproni választmánya 1921. augusztus 17-i folyamodványában arra kerte a Miniszterelnökséget, hagyják meg Sopronban a felső leány- és főreáliskolát, nagy gyermekeik ne maradjanak oktatás nélkül. MOL: K 26 ME 1921—XLII—1264.

1 A helyi ellenállás kutatása során ma egyidejűleg jelentkezik a forrás mentésének és elemzésének feladata is. Csak ezek — szinte együttes — megoldása után juthat el a kutató az elvi általánosításhoz, e forrásszegény időszak történetének tudományos feltáráshoz. A most közrebo-csátott, időrendbe sorolt adalékokkal az 1944—1945-ös periódusról eddig ismert képhez (nagy részt Papp István munkája) kívánok kiegészítő támpontokat adni. Az ellenállás fogalomkörében kutattam a fegyveres akción kívül a szervezést, a mozgalom távolabbi résztvevőivel való kapcsolattartást, a felderítést, ill. az antifasiszta szövetségesek javára végzett hírszerzést, a propagandát stb. Ide soroltam a gazdasági kártevést, a szabotázszt, berendezések rongálását, selejtgártást, munkalassítást, kiürítés megakadályozását stb., szubjektív indítékaitól függetlenül a mezőgazdasági termények beszolgáltatásának megtagadását és elrejtését. Emellett — a SSz-ben eddig túlnyomórészt közöletlen adatokkal — a fennálló rendszer érdekében alkalmazott biztonsági intézkedések, a fasiszta terror helyi megnyilvánulásai, az erőszakos szervezetek intézkedéseinek és működésének érzékeltetésére törekedtem. Terjedelmi okokból a Sopron megyei munkaszolgálatos táborokra csak jelzésszerűen utalok itt, történetük feldolgozására külön cikket szánok. Az itt közölt reprodukciókat Németh Ferenc (Soproni Levéltár) készítette.

A felsőbb utasítások nyomán a megye területén a csendőrség, a városban pedig a rendőrség a megszállók rendelkezésére állt. Ezek a helyi hatóságok általában személy szerint ismerték, nyomon követték, figyeltették a forradalmi munkásmozgalom aktivistáit, tagjait. Több szalon is nyilvántartották a baloldali gondolkodású személyeket. Így hamar feltűnt, ha valaki szervezett, kapcsolatoskat épített, vagy rövidebb-hosszabb időre lakhelyétől távol maradt. Az új helyzetről már a szélsőjobboldali Magyar Megújulás Pártja adott számot a megyében. Emberei 10 községben tartottak „tájékoztató gyűléseket” március végén és áprilisban.²

A fasiszta terror új hulláma mindenekelőtt a forradalmi munkásmozgalom vezetőire és aktivistáira sújtott le. De elérte esetenként az angolbarátokat, a pángermán terjeszkedéssel korábban bármilyen kiállással szembehelyezkedő polgári elemeket is. A letartóztatások, elhurcolások és más brutalitások a tömegek erőteljesebb fékentartását szolgálták, emellett ezeket az akciókat is felhasználták a nép- és nemzetellenes tömegbefolyás érdekében.

Az „Anschluss” óta Sopron megyét közvetlen veszélyként fenyegette a fasiszta térhódítás 1944-es valóságában a közigazgatás tisztségviselői körében némi polarizálódás figyelhető meg. Néhányan elutasítják a németekkel való aktív együttműködést, a zöme tartózkodással tudomásul veszi a tényeket. Akadnak a megszállókat készséggel kiszolgálók is. Így Sopron megyében is fokozatosan végrehajtják a nácik által követelt antiszemita intézkedéseket. Júniusban a németországi deportálás előkészítéseként a megye zsidóságát a soproni és a sárvári gyűjtőtáborokba hurcolják. Internálás a sorsa mindazoknak is, akik a fennálló társadalmi rendre, a németek, a „hadrakelt hadsereg” a „hadbanálló nemzet” érdekeire — az ellenforradalmi rendszer urai és „jogrendje” szerint — veszélyt jelentenek, vagy veszélyesek lehetnek.

A járások falvaiban a félelem és a gyűlölet új hullámát indították el ezek az internálások, a helyi csendőrterrorral is tetézt meg-megújuló katonai behívások, majd az SS-kényszersorozások. Betiltották, megbénították a parasztság haladó szervezeteinek³ működését is, teret nyert viszont a helyi nyilasok, a „magyar nácik” tevékenysége. Megfélemlítések és ígéretek váltogatták egymást, ugyanakkor a sovíniszta, szovjetellenes propaganda, az antiszemita rendszabályok áradatával együtt kifejtett szociális demagógia is zavarta a parasztság körében a tisztánlátást. Bénítólag hatott a megyében a Volksbund-terror, a

² GySmL. 2. sz. 156/1945. Alispán.

³ 1943-ban és 1944 elején lendületesen gyarapodtak a megyében a Magyar Parasztszövetség helyi csoportjai. A szervezőmunkában Dobí István és Illás Ferenc is részt vett. A betiltások előtt 1944. február 27-én Rábacsanakon, március 12-én Soboron és Rábaszentandráson tartottak alakuló gyűlést. GySmL. 2. sz. 156/1945. Alispán.

A területi békepárti szervezkedésbe Illás Ferenc még 1943-ban bevonta a petőházi cukorgyárból Balogh Ernő vasmunkát és Kovacsics János fűtőtakarítót, aki 1919-es kommunista és vöröskatoná volt. Kovacsics fertőszentmiklósi házában gyűltek össze alkalmanként a helyi kommunista mag tagjai, mert a házigazdát „tudásáért, bátorságáért, elvhűségéért nagyon becsülték és hallgattak rá a munkások.” (Illás Ferenc visszaemlékezéséből PTI Arch. H-1-9.) Balogh Ernő a szakmunkásokat, vasásokat, szerelőket, ácsokat szervezte a békepárti csoportba, Kovacsics János pedig a napszamosokat, a hetibéreseket fogta össze. A győri munkásokkal Bősze István süttőri lakatos, Győrbe bejáró munkás révén jutott Illás kapcsolatba. Bősze „... a legöntudatosabb és legharcosabb munkások címét megadta és ezek részére megküldték a békepárti rőpiratokat és kiadványokat.” (i.h. és PTI Arch. 677. f. 1. cs. 11. ö. e., Kisalföld, 1981. október 3.). 1944-ben letartóztatták, internálták, majd — ellenállás szervezése miatt — kivégezték a fertőszentmiklósi Frischmann Ignác cipészt. Frischmann Illás Ferencsel működött együtt a békepárti illegális munkában.

volksbundistává lett német lakosok haladásellenes, fasiszta magatartása, akik a Sopron környéki falvakban a legváltozatosabb eszközökkel törekedtek a fasisztaellenes elemek, a magyar érzelmű családok apraja-nagyja megfélemlítésére, a náci szándékoknak megfelelő befolyásolására.⁴ Ezek a tényezők nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Sopron megyében a fokozódó tömegelégedetlenség a háború utolsó heteiben is csak az aktív védekezés fokát érte el.

Mégis, a razziaikkal, sokrétű elnyomó intézkedésekkel, az évszázados szellemi sötétséggel is sújtott falusi lakosság nem maradt érzéketlen a megszállók és a rendszer embertelenségeivel szemben. Fokozódó nyomorában is igyekezett segíteni az üldözötteken. A hatóságok több ízben indítottak „legerélyesebb nyomozást” a külföldi rádióadók és „különböző célzatos hírek” továbbadása miatt. A német megszállás után megnőtt a moszkvai és az angol rádió lelkesítő, németellenes adásait hallgatók száma.⁵ Egyre többen ismerték fel — különösen később, a nyilas uralom alatt —, hogy a fasiszta rendszer pusztulásra van ítélve. A passzív magatartáson túlmenően a különböző ellenállási megnyilvánulások tartalma ugyanazon okra vezethető vissza: a falvak népe, a túlnyomó többség nem kívánt azonosulni az ország sírját ásó fasiszta rendszerrel.

Megyeszerte fellelhetők a háborús szolgáltatások megtagadásának jelei, általánosan érvényesült a beszolgáltatási rendelkezésekkel szemben a paraszti önvédelem reflexe. Az állatállomány, a készletek mentése végezt félreeső majorokban, erdőkben, pajtákban és tanyákon rejtegették a jószágot. Titkolt vermekbe, leleményesen leplezett helyekre dugták el az alapvető élelmiszereket. A német Arbeiter Abteilung átvevője hiába fenyegetőzött fegyveres fellépéssel is, az Állatforgalmi Központ megyei kirendeltségénél dolgozók rendszeresen nem adták ki a németeknek a felsőbb hatóságok által „kiutalt” mennyiségű vágóállatot.⁶

A rendelkezésre álló adatok szerint Sopron megye egészét tekintve a szervezett, tartósan összefüggő, forradalmi hagyományokon alapuló antifasiszta mozgalom feltételei nem értek meg. A megye területén fegyveres ellenállási harcra (a márciusi végnapokban történt néhány átállási és megadási kísérletet, vagy esetet kivéve) és nyílt, háborúellenes akcióra nem került sor. Az időben és térben szétszórt ellenállási megmozdulások mozaikszerű jelenségeit közös szátra fűzni a fentiek miatt is — nehéz. A megyében uralkodó körülmények között az antifasiszta küzdelem ebben a periódusban helyileg egyes személyekhez, ill. kapcsolataikhoz kötött volt. 1944 őszéig kommunista felső kapcsolatok Kapuvár és Fertőszentmiklós körzetéből, ill. Sopron esetében mutathatók ki. További kutatásnak kell tisztáznia többek között a kommunistáknak a helyi népfront megteremtéséért kifejtett törekvéseit, a Hitler elleni nemzeti egység építésében a lehetséges szövetségesekhez való viszony kérdését is.

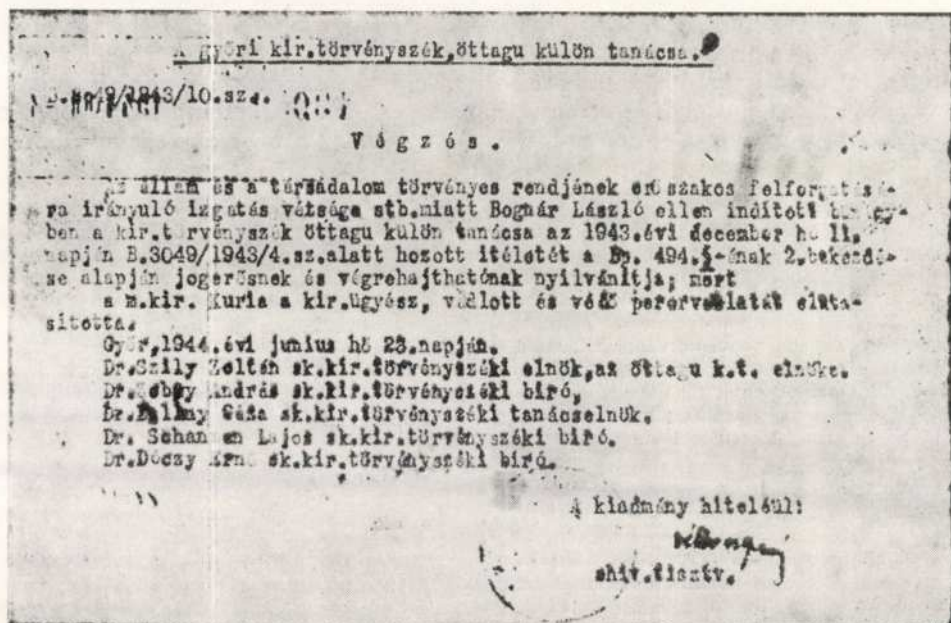
4 A zsidók elhurcolását követően pl. Sopronbámfalván ifj. Strammer Mátyás Soproni úti házának kapujára csillagot festettek „HOLNAP TI KÖVETKEZTEK” felirattal. Többek között állandó megfigyelés alatt tartották Brand Tófor kőművespallért és családját. (Brand 1945. február 1-én halt meg Dachauban) GySmL. 2. sz. 2. sz. igazoló biz. 4. doboz., Sopronbámfalvi iratok. Brand Dezső sopronbámfalvi lakos közlése, SSz. 1980, 131.

5 A Sopronvármegye pl. 1943. március 13-án tette közzé: Sopronban „az a hír, hogy kommunista szervezkedés folyt ... azok ellen, akik az ellenséges híradások nyomán különböző célzatos híreket adtak tovább, megindult az eljárás és rádiójukat lefoglalták.” Rádióhallgatást említ Dr. Takáts Endre visszaemlékezése a GySmL. 2. sz. Levéltárban. Társas hallgatásról vannak adatok Kapuvárról (Lakatos Imre és elvbarátai) Fertőszentmiklósról (Balogh Ernő petőházi munkás és köre), ill. Sopronból Patzer Nándor körében és másutt. Kisalföld, 1981. febr. 13., október 3.

6 GySmL. 2. sz. 10. sz. Igazoló Biz. 3. doboz.

A megyeszékhely, Sopron város háborús közállapotairól bővebb ismeretekkel rendelkezünk.⁷ 1944-ben már jelentős múltra tekintett vissza a városban a pángermán terjeszkedéssel való szembenállás, ahol az időnként élesen megmutató Volksbund-ellenesség az ellenállás sajátos helyi formája volt. A március 19-i német bevonulást követően azonban az ellenállás alig gyarapodott, további kívánatos fejlődése több okból elmaradt.

A harc feltételei a „Harmadik Birodalom” határai mentén igen súlyosak voltak. A német biztonsági szervek a városban — elsősorban a Volksbund révén — kipróbált és átfogó besúgóhálózattal rendelkeztek. Több éve figyelték mind-

2. A győri törvényszék külön tanácsának végzése Bogнар László soproni kommunista ügyében

azok mozgását és magatartását, akiket a német érdekekre veszélyesnek tartottak. Ügynökeik és helyi cinkosaik lehallgatták a városi telefonvonalakat, szemmel tartották a náciellenes elemek családját és kapcsolatait is. A megszállás után a németek ugyanakkor taktikusan háttérben tudtak maradni. A városi közigazgatás gépezete tovább működött, ezen az „áttételen” keresztül is megvalósultak a megszállók szándékai.

A nagyüzemi munkásokat és azok harci tapasztalatait nélkülöző soproni munkásság körében az ellenállás szervezését jelentősen hátravetette az SZDP-szervezetek és a munkássajító betiltása. A soproni munkásság harci módszerei közül hiányzott az egységes fellépés, nem volt ilyen tapasztalata, kevésbé élt ennek hagyománya. (Feltehetőleg ezért sem épült meg a munkásotthon, a két

⁷ SSZ. 1965, 19—31, 97—114, 1970, 5—14, 29—34, 57—60, 317—322. Erdészeti és Faipari Egyetem Tudományos Közleményei, 1970, 95—106. old. stb.

régi „egyleti” helyiség szolgált erre.) A zömmel kisipari műhelyekből indult, ill. ott dolgozó helyi szociáldemokrata vezetők tevékenységét az új helyzetben tovább nehezítette a kellő információk, a kapcsolatteremtés hiánya. Legális összejövetelre nem volt lehetőség, a szakmai szervezeteknek a Gambrinus-vendéglő feletti helyiségeit a német biztonsági szervek tartották szemmel.

A megtorló intézkedések, a Gestapo-„figyelmeztetések”, a kirekesztőleges, fasiszta jellegű nemzetszemlélet egyre szélesedő térhódítása szinte vákuumot teremtettek az antifasiszta mozgalom korábbi résztvevői, ill. a náciellenes törekvésekkel rokonszenvezők körül. A megfélemlített szervezett munkásság⁸ nagyrésze a következményektől tartva elhagyta a szakszervezeteket. Egyes adatok szerint 1944 nyarán Ferenczy János próbálkozott a megszakadt kapcsolatok újbóli felvételével, illegális szervezet kiépítésével. A rendelkezésre álló eddigi mozaikok nyomán⁹ csupán annyit feltételezhetünk, hogy a Magyar Front felhívásait követve a náciellenes erők egy részét a nyár végéig sikerült tömöríteni az új összefogás érdekében. De erre utal az a tény is, hogy a megyében mind a csend-

⁸ A hadiüzemé nyilvánított soproni gyárakban — a „belső front lazítása” ellenében — a hadiüzemi személyzeti parancsnokoknak a besúgók jelzéseire alapozott terrorja érvényesült. 1942 júniusában Giczi Sándor 28 éves bányász (Urikány Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. Brennberg hadiüzem) „a munka folyamatossága megnehezítésének büntette, s ezzel anyagi halmozatban [...] katonai vezetővel szemben engedetlenség vétsége miatt” 18 napl fogház főpöntetésre, 1 évi hivatalvesztésre, politikai jogainak ilyen tartalmú felfüggesztésére ítélte a m. kir. szombathelyi honvédtörvényszék. Hasonló indokkal azonos tartalmú büntetést kapott Czupra Pál brennbergi lakos is. 1942 augusztusában Galambos István vasöntőt, mivel a felemelt normát nem teljesítette, Zentai főhadnagy, hadiüzemi parancsnok megütötte. A vasöntő visszaütött. Tetért egyhavi fogvatartás után a szombathelyi III. honvéd hadtest hadbírósa Galambost „láztásért és szabotálásért” 3 hónapi börtönnel sújtotta.

A forradalmi munkásmozgalom résztvevőit, a baloldali gondolkodásaikat az üzemekben a „B-hálózat” figyelte. A besúgók jelentései nyomán pl. a Vasöntőben Hlavati József gépfarmázót, Pintér István gépfarmázót és Patzer Nándort a munkaidő leteltével a hadiüzemi szakaszparancsnok parancsal külön nehéz munkákra, vagonrakásra stb. kötelezte. 1943 márciusában a Pamutiparban és a SOTEX-ben tartóztattak le munkásokat. Április 13-án a honvéd törvényszék Erős Józsefné hadiüzemi munkás ellen (Vasárugyár RT.) adott ki vádiratot. Május 18-án tartották a nyilvános főtárgyalást Horváth Imre, a Soproni- és Újpesti Posztó- és Szőnyeggyárak R. T. szolgálatában álló, márciustól vizsgalati fogságban tartott hadiüzemi munkás perében. Horváthot a hadbírósa bűnösnek mondta ki „Az 1921. évi III. t. c. 5. §. első bekezdésébe ütköző, az állam és a társadalmi rend felforgatására irányuló vétségben, mert [...] munkahelyén, 1942. évi július hó végétől folytatólagosan és ismételten [...] munkatársai előtt a szovjet rendszert dicsérte, [...] mondván, hogy [...] a magyar munkásságot elnyomják és a kormány egy részét ki kellene irtani, mert nem gondoskodnak a magyar munkások megélhetéséről.” Horváthot a hadbírósa „8 havi — a büntetési idő hátralévő részében hetenként egy napon börtönnel, a börtönapokon kemény fekvőhellyel súlyosított fogházra, mint fő és 2 évi hivatalvesztésre, továbbá politikai jogai gyakorlásának ugyanily tartalmú felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre” ítélte. Súlyosbító körülménynek számított, hogy „a vádlott huzamosabb időn keresztül többek jelenlétében tette meg a vád tárgyává tett kijelentéseket...” stb. GySmL. 2. sz. XV. 17/942, XV. 17/943; Soproni Népbírósa 309/946 sz., XV. 200/943/1., 10. sz. Igazoló Bizottság 1945. december 20-i jegyzőkönyv; a M. kir. szombathelyi honvéd hadtest parancsnokság büntető intézete elbocsátó levele. A német megszállást követően április 5-én közölte hivatalosan a soproni rendőrkapitányság, hogy „az elmúlt napokban néhány soproni baloldali személyt védőőrizetbe vett.” Április 28-án adtak nért brennbergi munkások internálásáról (Soproni Hírlap, 1944. április 6, 28; ill. Kisalföld, 1964. március 19.).

⁹ A felszabadulást követő igazolásoknál helyenként hivatkozások találhatók sopronbánfalvi kommunista sejt létéről, Bajcsy-Zsilinszky Endre számára a német egységek mozgásának felderítéséről és híradásáról, a Magyar Ellenállási Mozgalom röplapjáról, német- és nyilasellenes dunántúli titkos szervezet támogatásáról stb., de ezek az adalékok további ellenőrzésre, bizonyításra szorulnak. Nussbóhr Mihály ágfalvi lakos kommunista tevékenységét és internálását említi a főispáni iratok között a 7/1945. sz. jelentés

őrség, mind a rendőrség aggodalommal figyelte az ellenállási mozgalom, a Békepárt röpiratainak postai terjesztését. (Ezek zömmel Budapestről és Pécsről érkeztek, még a főispáni hivatalba is.)

A Békepárt fennmaradt központi címjegyzéke szerint Sopronba és Sopron megye 88 községébe 290 fő részére, valamint 38 Gazdakörnek és egyéb helyi egyesületnek küldött a Békepárt alkalmilag röpiratokat. Sopronban dr. Balázs Miklós, Ferenczy János, Galambos István, Kurucz Imre és Varga József állt valamilyen kapcsolatban a Békepárttal. (PTI Arch. 677 f. 1. cs. 11. ö. e.) Be kellett szolgáltatni a tengelyellenes szövetségek repülőgépeiről tömegesen leszárt — a munkahelyek elhagyására, a nemzeti ellenállásra serkentő — rölapokat is.

A német megszállás után alapjaiban megingott, majd az év végéig fokozatosan széthullott a Soproni Magyar Szövetség (SMSZ). A német fasiszta terjesz-

3. A soproni „Zsidó Vének Tanácsa” bélyegzője

kedési törekvésekkel 1942 óta sokrétűen szembeszegülő SMSZ politikájában nacionalista jellegű, osztálybázisát tekintve polgári és értelmiségi tömörülés volt. Az ellenforradalmi rendszer szolgálatában; a „szellemi honvédelem” áramlatában az 1921-es soproni népszavazás eseményeire is alapozva tartotta ébren a város társadalmában (de a megyére is kisugárzóan) a nemzeti függetlenség óhaját. A SMSZ működésének fontos vonása, hogy az „Anschluss” árnyékában fogant, a közvetlen fenyegetettség kiváltotta náciellenes soproni összefogás terméke volt.

Március 19-e után a megszállás rideg és józanító valóságában a szövetség — defenzívában formálódott — mozgásteret leszűkült. Az ígéretes — előzőleg már esetenként demokratikus elemekből is építkező, de a megváltozott szituációra felkészületlen — mozgalom továbblépni sajnos nem tudott. Korábbi résztvevői körében a megszállók túszedésének izgalmi és megrázkódtatásai után az egzisztenciális kiszolgáltatottság, a vezető egyéniségek hiánya, vagy a család féltése, a befelé fordulás, a passzivitás irányába hatott. Emiatt is a SMSZ-t összefűző korábbi Volksbund-ellenes indulatok 1944-ben nem fejlődtek aktív kezdeményezéssé. Az 1944 nyarán kiadott „magyar üdvözlete” a fennálló rend „utolsó csepp vérig” tartó védelmére¹⁰ hívott fel. További — korábban az 1921-es év-

¹⁰ Soproni Hírlap, 1944. július 25.

fordulók kapcsán hagyományossá vált — a múlton merengő rendezvényein már nem az „Éneklő Sopron”, hanem az „ébredő magyarok” hangja hallatszott.

A szeptemberi fegyverszüneti előkészületek légköre Sopronban is érezhető volt. A német érdekek érvényesülését ugyanakkor továbbra is „die Sicherheitspolizei und SD Aussenkommando Oedenburg” vigyázta.¹¹ A nációkkal való szakításhoz, az óhajtott német kiűritéshez viszont nem a polgármester levelezésére,

4. Toborzóplakát

nem a helyi katonai és közigazgatást irányító urak praktikáira lett volna szükség. A tényleges megoldáshoz a valóságos antifasiszta ellenállás objektív és szubjektív feltételeit kellett volna megteremteni és érvényre juttatni. Ez a megoldás viszont ezekben a körökben sem országosan, sem helyileg nem jöhetett szóba.

A szélsőjobboldal viszont tovább szervezkedhetett, mialatt tovább romlottak az ellenállás, a Hitler-ellenes nemzeti egység építésének lehetőségei. Szeptember

¹¹ GySmL. 2. sz. II. 1/944. sz. „Der Kommandeur der Sicherheitspolizei u. d. SD Stuhlweissenburg, Aussenkommando Oedenburg” igénylése. Megtelepedésére utalnak az 1944. április 21-i és 27-i keltezett számlák és beadványok, mikor is „das Kommando des Sicherheitsdienstes und SD” egyes várkerületi üzletek zsidó kereskedőtől felszereléseket és civil ruházatot „vesz igénybe”.

végétől mind nagyobb számban érkeztek menekülők Sopronba, egyidejűleg szélesedett a német és magyar katonai alakulatok térfoglalása is a megye területén. Ez nagyban hozzájárult az általános bizonytalanság és bizalmatlanság erősödéséhez. Az újabb feszültségek pedig tovább gyengítették a szükséges helyi összefogás kibontakozását.

A nácik második beavatkozása október közepén az erőviszonyokat Sopronban is a totális fasizmus javára változtatta meg. A negyedszázados ellenforradalom haláltusájában a megye és a város közéletéből száműztek minden haladó gondolatot.

2. 1944. március 19. Sopronban a német megszálló csapatok beérkezése után a nyíltan tevékenykedő Gestapo őrizetbe veszi Ferenczy Jánost, a Szociáldemokrata Párt soproni szervezetének titkárát. Letartóztatják dr. Hernfeld Pált és másokat (mintegy 20 főt) németellenes magatartásuk miatt. Dr. Hernfeld Pált a tálingrádi győzelem nyilvános éltetése miatt április 28-án a német biztonsági szervek elhurcolják a városból.

5. A Soproni Magyar Szövetség levélpapírosának fejléce

Kapuvárott a Gestapo megfigyelés, majd szigorú ellenőrzés alá helyezi az évek óta németellenes helyi propagandát kifejtő és szervezkedő Szentiványi Szigethy Attila járásbíróságát kezelőt.

Március 23. A kapuvári járás főszolgabírája jelenti, hogy több községben a német megszálló csapatok erőszakoskodnak. „Így pl. Beleden marhákat, tüzi-fát, rádiót visznek el és használnak, a zsidó családokkal a szokásos kilakoltatást és elkobzást hajtják végre...”, ahol „a csendőrjárat jelenlétében folynak egyes visszasságok. Az igazolásra felhívott őrsparancsnok jelentése szerint azt az utasítást kapták, hogy a megszállók minden kérését teljesítsék. Ennek az utasításnak a tarthatatlansága azonban alig szorul indoklásra.”

A soproni polgármester átiratot intéz a honvéd hadtestparancsnokhoz az előző napi incidensről. 22-én 20 órakor a Háromház téren a megszálló német katonaság egyik járőre (die Wache Streifendienst) a légvédelmi sziréna jelzésekor ittasan a környéken kellően el nem sötétített ablakokra lőtt, ill. az utcán járókat „lövöldözéssel sietette” az óvóhelyre.

Március 24. A m. kir. 7. honvéd hadtestparancsnokság működési területére Pelz Viktor német főhadnagyot összekötő tisztnek jelölik ki. Neki kell a Sopront megszálló német egységek (503. sz. népfelkelő zászlóalj A. 01—072 postaszám) és a soproni lakosság között előforduló súrlódásokat, atrocitásokat jelenteni naponta, „hogy a megszálló csapatok és a polgári lakosság között az együttműködés biztosítható legyen.” Illegális kapcsolatok révén fiktív katonai menetlevéllel Budapestre menekül Sopronból a Gestapo elől Ruzicska Emil Sotex gyári villanyhegesztő.

Március 28. Sopron megye alispánja elrendeli a megye területén működő szociáldemokrata és kisgazdapárti szervezetek feloszlását.

Április 1. Letartóztatják Holndonner Lajos és Bognár Dezső soproni illegális kommunistákat.

Április 3. A m. kir. rendőrség soproni kapitánysága a Szociáldemokrata Párt soproni szervezetét a 920/1944. sz. határozatával — az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1938. évi XVII. tc. 3. §-a alapján — mint tilos működést kifejtő politikai pártot feloszlattja. Feloszlattják a Magyar Paraszt Szövetség Sopron megyében működő szervezeteit is.

A behívó alakulat stb. fejbélyegzője.

sorszám. **506570**

Tértivevénnyel.

Katonai behívójegy.

Egriéts Gyula
név

rendfokozat

A ket. behívójegy letzése!

SAS

EXPRESS.

Hivatalból
díj átalányozva.

Köpháza
lakóhely, kerület, utca, házszám.

utolsó posta.

6. 1944. évi SAS-behívó a magyar hadseregbe

Április 4. Kolosits Gyula szabómestert munkahelyéről elbocsátották és a brennbergi bánya területéről kitiltják, mivel „a munkásokat a kommunista eszméknek igyekezik megnyerni és közöttük nyugtalanságot és elégedetlenséget igyekezik szítani.” A rendőrhatalóság őrizetbevétel után Kolositsot Sopron járás területéről állambiztonsági szempontból kitoloncolja.

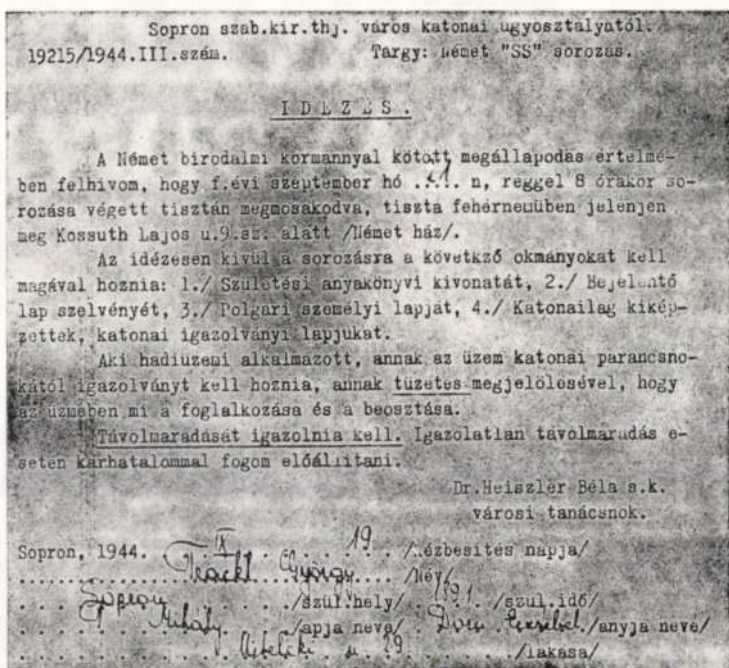
Április 6. A soproni rendőrkapitányság rendőrhatalósági felügyelet alá helyezi a „magatartása miatt államrendészeti szempontból veszélyes” Holndonner Lajos nyomdászsegédet. A soproni rendőrkapitányság a sajtó útján közlésezi, hogy az „elmúlt napokban néhány soproni baloldali személyt védőőrizetbe vett.”

Április 7. Röckeisen őrnagy hivatalosan felállítja Sopronban a Gestapo (Geheime Staatspolizei) soproni alosztályát, melynek feladata a „zsidókérdés végleges megoldása”. Egyben feloszlatta az ortodox és neológ hitközségeket, elrendelte a zsidók részére a kijárási korlátozását, a zsidó vének tanácsa megalakítását. Röckeisen a soproni polgármester tudomására hozta, hogy „reméli a zsidó-

ságon kívül nincsenek a városban olyan elemek, amelyek a közös győzelmet [...] veszélyeztetnék, ha azonban feltevésében csalódna [...] azok ellen is kénytelen eljárni”.

Április 8. A csornai főszolgabíró jelenti, hogy az intézkedések nyomán a csornai járás területén „munkásegységek nem működnek.”

Április 9. A soproni polgármester utasításokat kap a Gestapo soproni megtelepedésével és a közigazgatás munkájába való beavatkozásával kapcsolatos feljegyzése nyomán. Baky László államtitkár: „kívánatosnak tartja, hogy a pol-

7. Idézés SS-kényszersorozásra

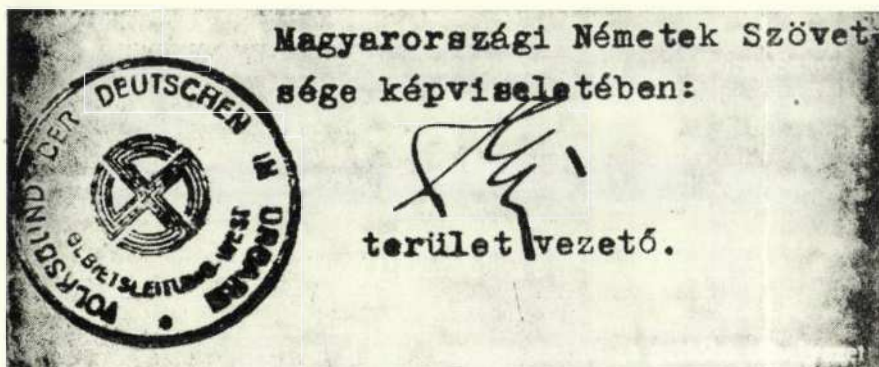
gári hatóság a békés együttműködés érdekében mindent kövessen el ... Igyekezék a polgármester odahatni, hogy a Gestapo intézkedéseiről baráti alapon idejében és mindenről értesüljön, a rendkívüli eseteket vagy tervezett rendkívüli intézkedéseket azonnal jelentse ...”

Április 14. A m. kir. csendőrség központi nyomozóparancsnokságának jelentése szerint a Békepárt postai úton ismét rölapokat küldött szét magánszemélyek és egyesületek címére. Többek között Sopronnémetibe és Nagycenkre is érkeztek röpiratok, melyek „előállítói és terjesztői után a nyílt nyomozás folyamatban van.”

Április 19. A belügyminiszter leiratot intéz Sopron város polgármesteréhez a német biztonsági szolgálat (SD) szerveinek támogatása tárgyában a „nagy-mérvben megnövekedett kommunista veszedelem leküzdésére és a Magyarországot elsősorban fenyegető bolsevista előzönlés elhárítására ...” Az utasítás

szerint szoros és zavartalan együttműködésre és „legteljesebb magyar támogatásra van szükség, hogy a kívánt cél minél eredményesebben és zökkenésmen-tesen legyen mielőbb elérhető.” A Gestapo soproni alosztálya munkahelyén le- tartóztatja, majd Németországba hurcolja dr. Steiner Pál vegyész-mérnököt, a Soproni Selyemipar R. T. festődéjének vezetőjét és Weiszberger főmérnököt.

Április 24–26. Nagyszabású razzia Kapuvárott, amely főleg a 406 fős iz-raelita közösség ellen irányul. A razzia során „ellenőrizték, hogy a zsidók gaz- daági háttérbeszoritására a közelmúltban hozott rendelkezéseket betartották-e.”

8. A Volksbund nyugat-magyarországi vezetőségének bélyegzője

9. A Volksbund soproni csoportjának bélyegzője

10. A náci párt soproni szervezetének bélyegzője

Április 27. A perorvoslatok elutasítása után a Magyar Királyi Kúria jog-erősnek és végrehajthatónak nyilvánítja a győri kir. törvényszék öttagú külön tanácsa B. 3049/4. sz., 1943. december 11-én kelt ítéletét, melyet Bognár László soproni cipőfelsőrész-készítő ügyében hozott. A Horváth Ferenc cipésmester üzemében dolgozó Bognár László munkatársai előtt a szovjet rendszer javára „feldicsérő módon, számtalan és közelebbről meg nem állapítható alkalommal izgató kijelentéseket tett ... nem is titkolta, hogy meggyőződéses kommunista” és „számtalanszor adott kifejezést ... azon meggyőződésének, hogy az oroszok

nyerik meg a háborút és akkor majd itt is jobb világ lesz." Bognár „arra is törekedett, hogy társait a munkás szakszervezet részére megnyerje. És beszélt arról, hogy csak a szervezettel lehet valamit elérni.”

Április 28. Brauning és Kaufmann Gestapo-ügynökök őrizetbe akarják venni a náci- és háborúellenes nézeteket valló Füredi Oszkár, Várkerület 74. sz. alatti lakost. Füredi a letartóztatás előtt este családjá és Breuer György segítségével Brennbegbe szökik. A bányamunkások egészséges lakáshoz juttatásáért korábban sokat fáradozó, ismert soproni építész Ohermesen, Pénzes Pál bányaácsnál kap menedéket.

A Soproni Hirlap közli, hogy Backhofer Károly és Bauer András brennbegbányai munkásokat elfogták és internálási eljárás indult ellenük. Backhofer és Bauer „munkájukat engedély nélkül félbehagyták, sőt munkahelyükről anélkül távoztak el, hogy erre engedélyt kértek volna.”

11. A Magyar Országos Véderő Egyesület soproni főosztályának bélyegzője

Április 29. A soproni polgármester jelenti a belügyminiszternek, hogy a várost március 19-e óta megszállva tartó német népfelkelő zászlóalj eltávozott. Német katonai irányító szerv nincs a városban.

Május 10—12. Beleden és Kapuvárott a zsidó lakosokat a gettózásra kijelölt épületekbe kényszerítik. A megalakított zsidótanácsok „minden tagja életével felel azért, hogy a zsidóság rendbontás nélkül hajtsa végre az előírásokat.” A soproni járásból is 50 fő kerül még Kapuvárra és Beledre „átköltöztetésre.”

Május 16. Az Új utcai lakók levélben tiltakoznak (71 aláírás) az utca gettóvá tervezett átalakítása miatt.

Május 17. A polgármester a BM 171.908/1944. VII. b. sz. rendelete alapján utasítja 16 soproni sportegyesület vezetését, hogy 60 nap alatt közgyűlésen hagyassák jóvá a MOVE Társadalmi és Sportegyesületekbe való beolvadásukat.

Május 22. Erdős Aladár lapszerkesztőt Sopronban őrizetbe veszi a Gestapo. A nyomozás a Soproni Magyar Szövetség ügyében folyik a német titkosrendőrség által lehallgatott telefonbeszélgetések stb. alapján. Erdős július 5-én a soproni gettó bevagonizálásakor megszökik a Déli pályaudvarról.

Május 28. A Gestapo letartóztatja Dr. Hartmann Jenő GYSEV-vasútigazgatót.

Június. Iliás Ferenc, a betiltott Parasztszövetség országos titkára Kovacsics János néven Sopronban rejtőzik el az üldözés elől. Egy csendőrnnyomozó nyomára bukkan, Iliást Budapestre csalják, majd a csillaghegyi Gestapo fogságába kerül.

Április 30. A belügyminisztériumi összesítő szerint „a Békepárt továbbra is tömegesen árasztja el az országot posta útján röpirataival. Különösen a feloszlott Független Kisgazda Párt és a Magyar Paraszt Szövetség volt tagjai címére küldik a Magyar Földművesek c. röpiratukat”. A 3. nyomozó alosztály területén „... Magyarakeresztúr, Kópháza, Maglóca, Kapuvár, Osló, Zsira, Szany, Lövé, Alszipor, Sarród, Rábatamási, Csorna ...” községekbe juttattak el rölapokat.

Pécsről postai úton érkeznek Sopronba a Magyar Front kiáltványa és röpiratai. A „Magyar Nemzethez” szóló felhíváshoz csatlakozva fokozatosan 15-20 fős illegális csoport alakul meg Magyar Függetlenségi Front Ellenállási Mozgalmat soproni szervezete néven. A csoport ifj. Fábján Lajos és Bella Ernő szervezőmunkája nyomán kapcsolatokat épít ki különböző soproni mozgalmi vezetőkkel.

Külföldi rádióhírek hallgatása és azok továbbadása, titkos rádióállomás állítólagos működtetése és a szállított német repülőgépek szándékos rongálása miatt vizsgálat indul Pinnyén. Házkutatás Kiss István pinnyei állomásfőnöknél.

A soproni rendőrkapitányság hirdetésménye szerint „a gettóba elhelyezett zsidók az értékeik átadására és elrejtésére nézve kikérdezés alatt állnak.” A zsidóktól származó értéktárgyak 24 órán belüli bejelentése mindenkinek kötelező. „A bejelentés elmulasztása azonnali internálást von maga után.”

Június 13. A Soproni Hirlapban „egy nemzeti szocialista olvasó” kifogásolja, hogy a „Belvárosban, vagy a város különböző forgalmas utcáin, keresztutnyek megkülönböztető jelet viselő egyénekkal az utcán járnak, vagy beszélgetnek, mintegy ezzel is kifejezést adva szimpátiájuknak.” Őrizetbe vették a hatóságok Fodor Miklós volt evangélikus lelkészt „zsidó vagyon eltitkolása miatt”.

Június 18. A gartai (Kapuvár) iskolában folyik a deportálandó zsidó lakosok személyi motozása és erőszakos vallatása.

Gumibotos vallatások a soproni rendőrségen. A zsidó lakosság tulajdonát feltételezetten rejtegetők ellen vizsgálat indul. Az őrizetbe vettek a vallomás megtagadása esetére a Gestaponak való átadással fenyegetik meg.

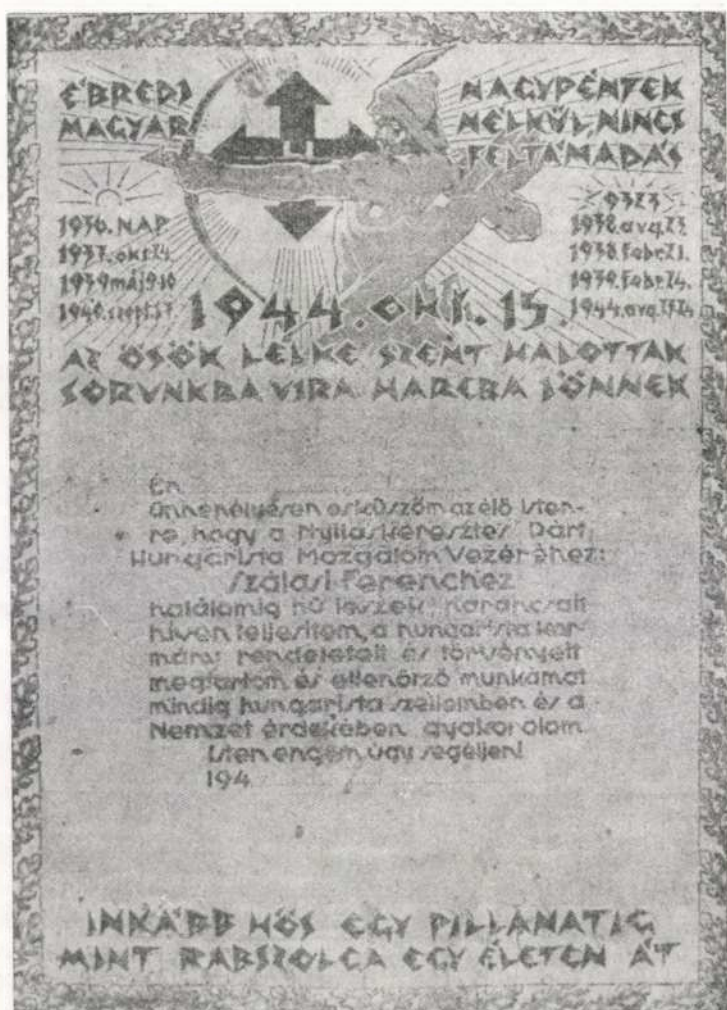
Június 19. A soproni Evangélikus Tanítóképző épülőfélben lévő internátusa épületében megkezdődött a deportálásra szánt zsidó lakosok összegyűjtése.

Június 21. Sopronba szállítják a május 10-e és 12-e között már helyileg „összeköltöztetett” kapuvári zsidó vallású lakosokat (405 fő). A deportálás előkészítéseként a soproni táborban fokozatosan háromezer embert gyűjtenek össze.

Június 28. A gettóból összefogással kimenekített Dr. Hollós Richárd soproni orvos családjával együtt az Alsólövé u. 17/a. sz. házban rejtőzik el a Gestapo elől. A környező házak lakóinak támogatásával 1945 áprilisáig, a Vörös Hadsereg érkezéséig ott tartózkodnak.

Július 5. Auschwitz célállomással útnak indítják tehervagonokba zsúfolva a soproni gettó lakóit. Ekkor hurcolják el a soproni Gestapo foglyait is.

A Fertőrákos területén lévő köfejtőben az Organisation Todt műhelyeket állít fel. A „belső fronton” hiányzó munkaerő pótlása érdekében az akkor Sop-

12. A nyilas hatalomátvétel után kiadott emléklap

ron vármegyei csepregi járásban „megindult egy bizonyos tisztogatási munka”. Az elhurcolt zsidókéhoz hasonló korlátozásokat léptetnek életbe a cigányok ellen. 27-én a főispán elrendeli a megye területén élő cigányok összeírását, „hogy a velük szemben foganatosítandó és kilátásba helyezett intézkedések mielőbb zökkenésmentesen végrehajthatók legyenek.”

Július 15. Hatósági felszólításra Jankovits Pál, Újteleki u. 7. sz. alatti lakos a soproni csoport volt elnöke bejelenti, hogy „az Élelmezési Munkások Országos Szövetségének soproni helyi csoportja és befizetési helye tagok hiányában megszűnt.” A befizetőhely az Újteleki u. 7. sz. alatt volt.

Július 19. Nagy Ivor, a Volksbund területi szervezésvezetője és sajtóelőadója a Soproni Hirlapban méltatja a fegyveres SS akcióit „a magyar-német sorsközösség tükrében”. A kormányközi egyezmény ismertetése során leszögezi, hogy most már „minden hazai német 17—62 éves korig a háború tartamára a német véderő hadkötelezettsége alá tartozik.” Németnek az tekintendő, „aki magát önként, minden kényszertől mentesen annak vallja, vagy életmódja, szokásai s életkörülményei alapján ide sorolható.”

Július 21. Grafl János, Deák tér 56. sz. alatti lakos hatósági felszólításra bejelenti, hogy „tagok hiányában a Magyarországi Famunkások Szövetségének soproni befizetőhelye (Deák tér 56.) megszűnt.”

A náciellenes diákszervezetek sorában létrejött Budapesten a Szabad Élet Diákmozgalom (SZÉD), amely Sopronban is rendelkezett kapcsolatokkal.

Július 23 A Soproni Hirlap szerint a nagycenki csendőrség az elmúlt héten elfogta a szökésben lévő és bújkáló Weiler Gyula soproni lakost és „kihallgatása után átadta [...] a sárvári internálótábornak.”

Augusztus 7. A vármegye főispánjának átírtára kapcsán Sopron város polgármestere értesíti az ügyosztályok vezetőit „az ejtőernyős ügynökök, agitátorok és partizánok elleni elhárítás” rendszeréről, amely „a német biztonsági rendőrség támogatásával, de magyar vezetés alatt egységesen” működik.

Augusztus 18. A Gestapo soproni alosztálya letartóztatja és kihallgatja Sopronban Radó Ferenc tanítót, az 1944 márciusa óta betiltott németellenes soproni „Nyilvános Énekóra” mozgalom szervezőjét. A Gestapo a Magyar Front ügyében folytat nyomozást.

Augusztus 19. A győri kir. ügyészség értesíti a soproni polgármestert, hogy Bognár László „2 évi fogházra, mint főbüntetésre” ítélt Sopron, Ikvahid 2. sz. alatti lakos „az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló izgatás vétsége, továbbá a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt” a győri kir. törvényszéki fogházban szabadságvesztését 1944. évi augusztus 16-án megkezdte.

Augusztus 29. Dr. Temessy Béla vezérőrnagy, a m. kir. 3. szombathelyi honvéd kerületi parancsnokság parancsnoka a VKF utasítása értelmében újabb intézkedést ad ki többek között Sopron vármegye főispánjának és alispáni hivatalának. Minden községben és a városban a szovjet hadifogságba jutott magyar katonák hozzátartozóiról névjegyzéket kell készíteni, akiket ejtőernyős ledobások esetén „feltűnés nélkül megfigyelés alá kell vetni.”

Szeptember 1. Sopron város leventeparancsnoka bejelenti, hogy megkezdődik az 1944—1945. évi leventekiképzés az Anger-réti sportpályán. Kiképzésre kerülnek az 1932-ben születettek.

Szeptember 13. A szombathelyi 3. honvéd kerületi parancsnokság átiratára Sopron város megküldi a város területéről származó és eltűnt, vagy hadifogságba jutott honvédek hozzátartozóinak névjegyzékét.

Szeptember 14. A rendőrség elfogja Sopronban Steiner Lajos szövőmunkás, Halász u. 11. sz. alatti lakost. Steiner t. szakaszvezetőként szolgált, a hadműveleti területről engedélyezett szabadságáról nem tért vissza alakulatához „abból a célból, hogy végleg kivonja magát a hadrakelt hadseregnél való szolgálatteljesítés alól.” Tettéért a m. kir. 3. honv. kerületi parancsnokság bírósága október 4-én H. 980/44. XII. -13. sz. ítéletében főbüntetésként 4 évi börtönre, politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen időtartamú felfüggesztésére, valamint lefokozásra ítéli.

Szeptember 16. A Szent György utcai levente otthonban megkezdődik az 1926-ban született ifjak sorozása, „esetleges munkaszolgálatra való behívásuk miatt.”

Szeptember 24. A 3. honvédkerület területén „megfelelő intézkedés végett” a közigazgatás vezetőivel közlik a H. M. 77.441. eln. rendeletét. Szövege: „A Dunántúl egész területét a m. kir. katonai és polgári alakulatok és szervek felvevőterületének tartom fenn. Megtettem az intézkedéseket, hogy a német alakulatok a Dunántúl területét hagyják el. Addig is minden újabb beszállásolással szemben a magyar érdekeket a legszigorúbb intézkedésekkel védje meg. Amennyiben német alakulatok ennek dacára szállásokat vennének igénybe, úgy azt táviratilag kérném jelenteni.”

Szeptember 25. Az Oberkommando der Wehrmacht (OKW) Nyugat-Magyarországot hadműveleti területté nyilvánítja.

Szeptember 27. A soproni polgármester a H. M. 77.441. eln. rendelete nyomán átiratot intéz a soproni M. kir. Honvéd Állomásparancsnoksághoz, melyben intézkedést kér annak érdekében „hogy a Sopron város területén jelenleg állomásozó német alakulatok a várost elhagyják . . .”, s „amennyiben a jövőben német alakulatok a város területén való elhelyezésüket kérnék, a kérelmet tagadja meg . . .”

Október 5. Reuter Jenő soproni lakos, aki 1942-ben a 2. magyar hadseregben őrzetűként szolgált és hadifogságba esve szovjet kiképzést kapott, Eszterháza körzetében szovjet repülőgépről éjszakai ugrást hajt végre. Eszterházáról Sopronba megy, ahol a Lövérekől illegálisan a felszabadulásig rádióadóján tart összeköttetést a Vörös Hadsereggel.

Október 13. Csapod körzetében sérült amerikai repülőgépből ejtőernyős ugrással ér földet Arnold Silberstein, a Foggiában állomásozó amerikai repülőegység tagja. Csöngői Sándor kapuvári lakos siet segítségére és a Csapod melletti, ún. Pityer erdőrészebe viszi, ahol Szalai József gazdálkodó tanyáján helyezte el. Csöngői ellátja étellel és ruhával az amerikai, aki ott várja be a szövetséges Vörös Hadsereg érkezését.

Öktóber 14. Befejeződött a soproni gettók felszámolása, ami a deportálás utáni leltározásra, szállításra, az elkerített, elfalazott részek kibontására terjedt ki.

Öktóber 15. A budapesti nyilas hatalomátvétel hírére a Magyar Front soproni szervezete riadóztatja tagjait. A németek beavatkozásától tartva, a soproni városháza német és nyilas megszállását megelőzve az ellenállásban résztvevő fiatalok a Szent György utca 7. sz. alatti Káptalan-ház udvari kriptájában rejtik el a városházáról illegálisan átszállított anyagot. Az anyagban a népmozgalmi nyilvántartás, a katonai ügyosztály sorozási könyvei, adóhivatali dokumentáció stb. voltak. Ebben a házban rejtőzik 1944 végén a katonai szolgálatból megszökött Bella Ernő is. Egyes vármegyeházi tisztviselők is sikerrel rejtenek el bizalmas személyi nyilvántartásokat, főispáni dokumentációt a nyilasok elől. Ezek az anyagok dr. Garami Elek tanár közreműködésével a bencések rendházába kerültek.

(Folytatjuk)

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Kubinszky Mihály:

Gondolatok Sopron mai építészetéről I. rész

1. Sopron legnagyobb építészeti értéke bizonyára a régi városmag. A történeti idők óta itt kibontakozott építészeti kultúra a városkörnyék kedvező és szép természeti-táji adottságaival együtt mindenkor hatásos megjelenést biztosított városunknak. Ilyen környezetben az utókor is színvonalas építőtevékenységre kötelezett, hogy az öröklött értékeket méltóan övezze, fejlessze. Sopron történeti épületei, műemlékei folyamatokban is tükrözik a város fejlődését: az ókorra római maradványok utalnak, a középkort román és gót stílusú templomok és lakóházak képviselik, az újkorra reneszánsz homlokzatok és loggiák, barokk utcaképek és a jelképpé emelkedett várostorony emlékeztetnek, a klasszicizmust a megyeháza képviseli. A XIX. század végi eklektikus, historizáló stílust a belváros egykori határait szétfeszítő terjeszkedés és a történeti belváros léptékváltó átalakulása is szemléltetik, e korszakra városképi megjelenésként a Május 1. teret (Deák teret) és a Lenin körút (Várkerület) egyes szakaszait jelölhetnénk meg példaként. A XX. század elejének rövidéletű művészeti fellángolását néhány szecessziós épületről olvashatjuk le. Ezt követően — hazai viszonylatban is korán — megjelentek Sopronban a szinte avantgard jelentőségű „modern”, új építészeti alkotások is. A város tehát minden korban időszerű szemléletű építészeti alkotásokat emelt, s ez a folyamat lakosságának, polgárainak, építetőinek mindenkori életterejét is tanúsítja. A város építészeti arculatának ezt a néhány jellemző mozzanatában vázolt fejlődését az egyes korokra vonatkozóan több szempontból is lehet részletesebben vizsgálni: településszerkezet, úthálózat, épületfajta és épülettípus, épületkompozíciók, stílusjegyek szerint akár külön akár együttesen.

2. Gondolataimat Sopron modern építészetéről a városképi elemzés¹ előtérbe helyezésével kívárom előadni. A városkép nem önálló esztétikai tényező, hanem a város szerkezetének, építészetének, életének tükrö. Elemzésével főleg arra a kérdésre kívánok választ adni, hogy kortárs építészeti alkotásaink, mai szemléletünk és ítéletképességünk szerint, milyen értékrenddel követik a jeles építészettörténeti hagyományokat városunkban, megtalálták-e a formai kapcsolatot a történeti múlthoz, annak szerves kiegészítésére a városképi látványban képesek-e? Méltóan fogják-e az utókor előtt a XX. század építőinek munkásságát képviselni? Tudom, hogy kritikus gondolatok

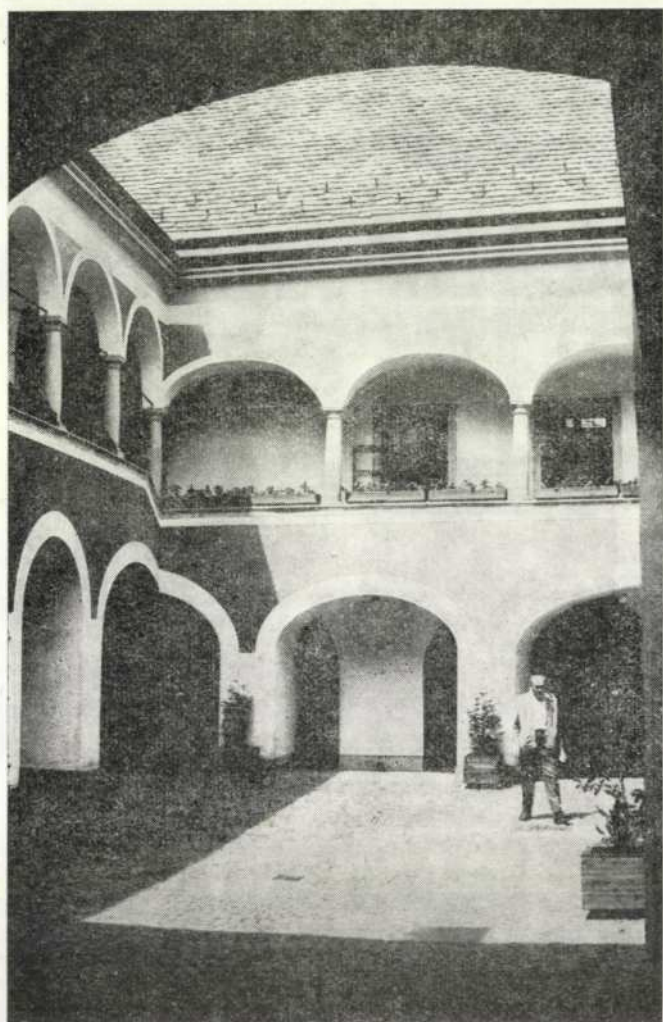

1. A Fabricius-ház és a Tábornok-ház. A történeti fejlődésre utaló jegyek, régebbi korok homlokzati maradványai, mindkét épületnél a homlokzati hatás sérelme nélkül mutatkoznak: az elsőnél a függőleges vájat a régi épületsarokra utal, a másodikknál a lizéna-pár mögött középkori kőkeret

szükségszerűen korhoz kötöttek, ezenkívül nagyrészt szubjektívek is. Mégis meg kell kísérelnem, hogy a történeti építészet folyamatában értékeljem korunk építőtevékenységét, már csak a város régi és új műveit alkotók és építtetők iránti tisztelet, a múlt kulturális emlékeinek nagyrabecsülése is erre készítenek. Ilyen nézőpontú és szemléletű elemzéshez városunk helytörténeti folyóirata bizonyára a legilletékesebb.²

1 Sopron történeti építészetének kiváló városképi elemzésére vö. Román András: A soproni városkép fejlődése. Műemlékvédelem VIII. kötet (1973–1974). Budapest, 1977, 31–45.

2 Winkler Oszkár (Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről. SSz. 1973, 1–23, 103–122) a felszabadulást követő negyed évszázadban épített jeles soproni építészeti alkotásokról alapos elemző értékelést nyújtott. Az általa ismertetett épületek közül néhányra most is utalnom kell, hogy íráscm célkitűzését teljesíthessem és értékelhessem a kortárs építészetnek Sopron történeti építészetéhez csatlakozó kontinuitását. Az időközben eltelt egy évtized egyúttal lehetőséget ad arra, hogy a legújabb építészeti alkotások közül a legjelentősebbeket bemutathassam.

2. A Központi Bányászati Múzeum (Templom u. 2.) udvara

1. A modern építészet kibontakozása Sopronban

3. Sopron mai építészetének elemzése a város nagymértékű jelenkori építőtevékenysége miatt különösen időszerű. A nagy tűzvészt (1676) követő, a barokk városképet formáló XVII. század végi újjáépítés és a XIX. századra jellemző urbanizálódás után most éljük a városunk arculatát rajzoló harmadik legmarkánsabb időszakot.

Az új építészet³ külföldi példák hatására mintegy ötven évvel ezelőtt kezdett Magyarországon elterjedni. Hazánkban is a radikális formaújítás esztétikai igényével jelentkezett, de a dístelen, síma homlokzatok ezúttal gazdasági előnyt is biztosítottak.

3. Az Előkapu 2—4. sz. ház a belváros rekonstrukciós terve szerint lezárja a belvárosba vezető hézagot, kompozíciója azonban nem felel meg az esztétikai követelményeknek

A Bauhausból (Weimar—Dessau) hazatért építészek mellett főleg az akkor pályakezdő fiatal építésznemzedék magáévá tette az új stílust. Először csak kisebb épületekre — nyaralókra és családi házakra — később, mintegy 1935-től azután középületekre is kaptak megbízást. Alkotásaikat általában a tiszta térmértani épülettömeg, a világos vakolat, a szalagszerű ablakok, az épületnek oszlopokra állítása s gyakran a lapostető jellemezte. Az új építészet kimagasló minőségű alkotásai hazánkban kevés kivétellel a fővárosban épültek, a haladó szellemű építészek ott tömörültek, vidéken inkább a konzervatív felfogás és a népi építészet hatása érződött. Annál figyelemreméltóbb, hogy Sopronban már 1923-ban felépül Füredi Oszkár tervei szerint a Csengery utcában a Selyemipar lakóháza. Tervezőjének német iskolázottságát az egyszerű alaprajz

³ A kortárs építészetre találó, általánosan elfogadott megjelölés kifejezés még jóformán nincs: a modern szót az elmúlt évszázadokban olyan irányzatok is használták, melyek ma már történetnek számítanak, s az „új építészet” kifejezés, mely hazánkban az 1930-as évektől elterjedő alkotómódot leghívebben fejezi ki, egyelőre csak szűkebb körben használatos. Ezért valamennyi értelemszerűen a kortárs építőtevékenységre alkalmazható kifejezést használjuk.

és a klinkertéglás tömbkompozíció egyaránt tükrözi. Füredi Oszkár nemsokára levette a Heimatstilhez fűződő — s korábbi alkotásait jellemző — vonásokat, s a harmincas években a Képezde utcai zsidó aggok házával,⁴ a Lövér uszodával és két — Deák tér (ma Május 1. tér) 51. sz., ill. Mátyás király utca 17. sz. — bérházzal járult hozzá az új építészeti alkotásainak soproni sorához. Városunk építészeti megújulását döntően befolyásolta, hogy Winkler Oszkár, aki a szellemében megújított budapesti építészképzés hatására a haladó szemléletű fővárosi építészek felfogását tette magáévá, szülővárosában, Sopronban telepedett le. 1935-ben építette fel a Frankenburg u. 6. sz. bérházat, mely sajátos, markáns kompozíciójával, jellegzetes erkélyeivel és tetőzetével már annakidején általános feltűnést keltett, s máig értéke a városképnek. Winkler Oszkár a harmincas években még több városkép-formáló lakóházat tervezett Sopron-

4. A Rejzpál-ház (Lenin körút 7.)

ban: a Mátyás király u. 1—3. sz. (1938) elegáns homlokzatú, a Lackner Kristóf utca és az Ógabona tér sarkán épült többszekciós bérház a korai modern építészet higgadt, kiforrott alkotása (1941), a Vörösmarty utca 10. sz. korrekt foghíjbeépítés. Fővárosi és más illetőségű építészek is kaptak megbízást jelentős épületek tervezésére Sopronban (Árkay Bertalan, Körmendy Nándor, Somló Aladár, Sente Gábor stb.). Volt tehát az új, modern építészetnek a városban hagyománya, amikor közvetlenül a második világháborút követő újjáépítés során — először szerény mértékben — ismét megindult Sopronban az építőmunka.

Az 1950-es évek elején a hazai építőtevékenység formai megjelenését országszerte befolyásolta, hogy a szocialista-realista építőművészetet a gyakorlatban újklasszicista stílusként értelmezték. Ezidőtájt azonban Sopronban alig épült számottevő, a város-

⁴ Ma a Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézet Múzeum utcai székházához kapcsolódik, kerti homlokzatának verandája így már nem érvényesül.

képet befolyásoló alkotás, így ez az átmeneti stílus városunkban nem vált meghatározóvá. Mindössze a Május 1. tér 37., 39. sz. és az ahhoz csatlakozó lakótömbépítés (tervező: Winkler Oszkár) emlékeztet kompozíciójával erre az időre. S ez a lakóépület-tömb is jó arányaival kedvezően alakította a városképet. Az ötvenes évek közepétől azután hazánkban is mindenütt frissebb szellem hatja át az építők munkát, s találó megállapítás szerint az 1960-as évektől a magyar építészet kimagasló alkotásokkal felzárkózik az egyetemes építészethez.

A város fejlődését az 1960 óta eltelt két évtizedben döntően meghatározta a korszerű szemléletű urbanizációs program, melynek az első általános városrendezési terve ekkor készült városunkról (Kubinszky Mihályné-Winkler Oszkár, Győri Tervező V.

5. A Pozsonyi út 3. sz. ház: jó példa a történeti hitelességnek megfelelő rekonstrukcióra

Soproni Iroda, 1962.). Korábbi tervek — a század elejéről és a harmincas évekből — inkább szabályozásoknak voltak tekinthetők, most a városrendezés időközben felfejlődött tudománya és a kibontakozott városépítő tevékenység együttesen megfelelő alapot képeztek egy előremutató városrendezési terv készítéséhez. Az általános rendezési tervet azóta természetesen többször kellett a folyton változó igényekhez igazítani, illetve részleteit tekintve kiegészíteni. Mindaz, amit a továbbiakban elenizünk, többé-kevésbé összefügg ezzel a városrendezési tervvel. Legfőképpen az első lakótelepek létesítése, a nyugati iparterület „elsorvasztása” és a délkeleti iparterület kialakítása, a forgalmi hálózat fejlesztése, a lövérek és az északi városrész jelentőségének építészeti meghatározása, s nem utolsósorban a belváros műemléki együttesének méltó kidomporítása.

2. A belváros rekonstrukciója és a műemlékvédelmi munka

4. A Sopronban is fellendülő új szemléletű építőtevékenység egyik jelentős megnyilvánulása a belváros műemléki együttesének rekonstrukciója. Ennek a két évtizede folyamatosan és tervszerűen haladó építészeti alkotótevékenységnek eredményei országos, sőt európai viszonylatban kimagaslóak. Tudományosan megalapozott munka során feltárul, kitisztul, megszépül és korszerűvé válik városunknak az a magja, melyet indulóra legnagyobb építészeti értékünknek neveztünk. Kvalifikált tervezőgárda az Országos Műemléki Felügyelőség szakszerű hatósági irányítása mellett lépésről-lépésre haladva dolgozik, s noha a felújított épületek, terek, utcák, háztömbök külső felülete a történeti emlékek felelevenítését mutatja (melyek között legfeljebb itt-ott egy-egy részletben mutatkoznak a modern építészet formái), érdemben mégis a kortárs építészet legmagasabb szintézise ez. Ez a műemléki rekonstrukció elengedhetetlen ahhoz, hogy a város a hazai településhálózatban régi rangját megtarthassa. Nemzeti összefogásról és áldozatvállalásról beszélhetünk itt, s úgy vélem, a hűség városát az ország részéről ebben olyan megbecsülés érte, melyet a város minden lakosa köszönettel párosult büszkeséggel vehet tudomásul.

1967-ben elkészült a belváros részletes rendezési terve (tervező: Sedlmayer Jánosné — VÁTI). Az idő tájt a műemléki környezetbe való építés gyakorlatában — nem utolsósorban a budai vár lakóépületeinek ötletes és magas szintű rekonstrukciója nyomán — már az a felfogás érvényesült, hogy nem régmúlt formákkal vagy semleges jellegű homlokzatokkal kell a meglévő épületállományhoz csatlakozni és idomulni, hanem a történeti emlékek legmesszebbmenő tiszteletben tartásával korunk építőtechnikáját és formaalkotóképességét bátran kimutató, s a kompozícióval a meglévő együtteshez hatásosan igazodó finom alkotásokat kell tervezni. Sopronban Winkler Oszkár Templom utca 23. sz. lakóháza (a háborúban elpusztult zsinagóga helyén) nemes homlokzati arányaival és a két szomszédos épülethez való jó illeszkedésével ilyen szellemben épült és a belváros utcaképének nagy nyereségét jelentette. A háborúban ugyancsak elpusztult Templom utca 24. sz. épületnél azonban az utcatorkolat régi, finom barokk kompozícióját sajnos merevebb, szögletes és árkaós kialakítás váltotta fel (Füredi Oszkár, 1959), amit a Széchenyi tér felőli nézetben megmutató szobor sem tud feledni. Itt veszteség érte a városképet. A kaszinó-épület szerkezeti okokból szűkessé vált rekonstrukciója során a tervező (Perczel Dénes, KÖZTI, 1969) ugyancsak szabatosan értelmezte a műemléki környezetbe építés modern elveit, de fémburkolatú, elől üvegeztet eldépítményével olyan bejáratot tervezett, melyet a soproniak csak nehezen tudnak megszokni. Ugyancsak kár volt itt kipusztítani a régi kaszinó-kert vadgesztenyefáit, mindössze egy maradt meg. De határozott nyereség a Művelődési Központ előtt kialakult kis tér, mely mintegy bejáratot képez a belvárosba. Liszt Ferenc mellsobrát — megítélésem szerint — célszerűbb lett volna ide helyezni, mintsem az Erzsébet kertbe száműzni. Jól sikerült belvárosi foghíjbeépítés Erdeős László (Győri Tervező V. Soproni Iroda, 1964) Szent György utca 18. sz. épülete, mely önkényes fogazott formálásában ötletes, arányos, tetszetős. Egy új alkotónemzedék felnövekedésének első hírnöke ez az épület a soproni belvárosban. Erdeős László tervei alapján az Orsolya téri volt Gyóni ház helyére is építettek egy sikerült lakóházat (1964, Győri Tervező V. Soproni Iroda). A Caesar-ház oldalfa mentén kialakított kis bejárat rés ötletes megoldásnak bizonyult, mert így az új épület zártsorba illő homlokzatának nyugalmát nem kellett kapuval megbolygatni. Nagy vitát váltott ki Erdeős László másik Orsolya téri épülete, mely a volt Lunkányi ház helyére épült (1964), s melyet a soproniak máig idegennek éreznek. Az eredetileg művészlakásoknak szánt emeletet a pályaterv szerint hangulatos vendéglő-presszó fölé épültek volna. Az építkezés közben a program megváltozott, s így üresen maradt a földszint. Helyette a tér finom lejtését mereven lezáró lábazat uralkodik az utcaképben, ami valóban bántó. Nem lehet azonban hibáztatni az épület kompozícióját, mely a „lábás ház” és az Orsolya téri általános iskola jelentős párkánymagasság-különbözetét a tér látványában mesterien hidalja át. A Szent György utca felőli nézetből táru fel a belvárosi rekon-

strukció egyik legsikerültebb műemlékhelyreállítás, a Hátsókapu 2. sz., ún. „Caesar-ház” (1960, Nagypál Judit, OMF), melynek finom „homlokzatstukkója” és az épület környezetének történeti múltját feltáró udvar-helyreállítás egyaránt megnyerő. Az Előkapu környékének rendezése során a várak kibontásával és az ásatások bemutatásával az első szakasz 1975-ben készült el (tervező: Nagypál Judit, Országos Műemléki Felügyelőség). A palánkokkal elkerített gyalogos útvonal a régihez képest kerülő, melyen a soproniak bizonyára értetlenül kerülgetik az Előkapu árkát s az idősebbek — magam is — nosztalgiával gondolnak vissza arra a kis fásított térre, melyet itt még a második világháború is megkímélt. A történeti emlékek bemutatásának esztétikai értékkel kell párosulnia, az Előkapu 2—4. sz. épület azonban megfelelő megjele-

6. Magyar utca 23—25. sz. házak

nés hiányában az Előkapu történeti lényegét megfosztotta a széppel való párosítástól, s ez nagy kár. Kár az is, hogy többszöri tervezés, tervpályázat és sok vita nyomán a Szent György utca és az Új utca találkozási pontja immár közel fél évszázada megoldatlan. A Fő tér épületeinek rekonstrukciójával látványban is összefüggő együttes újhódott meg. A tér megtartotta ismert arculatát, mindmennyi részlet mégis színesebbé, fiatalabbá alakította. Az új építészeti tevékenység csak leheletszerűen vetül ki a homlokzatokra, igazi lényege az épületek szerkezeti megővésében, funkcionális korszerűsítésében mutatkozik. Ki kell emelni a Fabricius-ház (Fő tér 6. sz.) történetének feltárását, három múzeumi szint kiépítését, a térre néző lakásmúzeumot. Nemkülönböztetve a szomszédos „Tábornok-ház” (Fő tér 7. sz.) rekonstrukcióját, az udvar és az udvar mögötti épületszárny kiépítésével (1. kép). A Fő téren a Tábornok-ház és a volt bencés templom műemléki munkáit Sedlmayer János (OMF), a Fabricius-ház fő tőmbjének rekonstrukcióját Sedlmayer Jánosné (VÁTI) tervezte. Nevükhöz ezenkívül is a soproni belváros több épületének a kortárs építészet szellemében történt példászerű helyreállítását fűződik. Igen jelentősnek értékelhetjük az Új utca épületeinek rekonstrukcióját is. Ezek sorát még 1955-ben az Új utca 16. sz. gótikus homlokzatú épület

nyitotta meg (Hell Géza, Győri Tervező V. Soproni Iroda), mely vitát szított azzal, hogy az építész a történeti hűség rovására saját építészeti fantáziáját — az épület és az utcakép javára — kissé szabadjára engedte. Az Új utca 7. sz. zsinagógájának feltárását húsz évvel később követte a második (Új u. 22—24, 1975.), mindkettőnél ugyan-csak Sedlmayr János (OMF) volt a tervező. Utóbbinál külön ki kell emelni azt a megoldást, hogy a zárt utcatorlátványát nem bontotta meg az utcavonaltól hátrább elhelyezkedő imaháznak ügyes kihámozása bezárkózottságából. A legújabb helyreállítások közül a Központi Bányászati Múzeum (Templom u. 2. sz., Nagypál Judit OMF, 2. kép, 1979.), és a Templom utca 12. sz. volt evangélikus paplak (tervező: Schönerné Pusztai Ilona, OMF, 1980) rekonstrukciója említendő. A felsorolás távolról sem teljes.

Sopron urbánus látképének egyik legfontosabb elemét, a Várkerületet az elmúlt két nemzedéknyi idő alatt alaposan átalakították. A két első porölycsapás a harmincas években érte, amikor lezárását a Széchenyi téri „Tschurl-ház” bontásával megfosztották régi szépségétől és intimitásától. Ezt követően kilyukasztották a Várkerületet az Árpád utca megnyitásával is. A piaccá szélesedő úttestet 1940—42-ben a kor ízlésének megfelelően rendezték. A háromszor két nyomosávós útvonal, mely ma már a soproniak előtt is szinte megszokottá vált, geometrikus korrektsége ellenére is nélkülözi azt a varázslatos hangulatot, amit a Mária szobornál térré szélesedő régi Várkerület macskaköves burkolatával a minden irányból e központ felé érkezőnek nyújtott. Virágágyak, támfalakkal és sövényekkel teraszosított szintkiegyenlítések, azóta felhagyott új piactér a Kisvárkerületen és autóparkírozó a Mária-szobor tövében csekély kárpótlás az elvesztett, nagyvonalú, történetileg folyamatosan és logikusan kiépült alakzatért. A régihez a kétdoldali beépítés is sokkal szervezesebben illeszkedett, mint az átalakított-hoz. A Várkerület keleti térfala már a modern építészet korának beköszöntése előtt felbomlóban volt; a Pannónia szálló, a Lenin körút 65. sz. kimagasló épülettömbjei, az egykori földszintes beépítéshez képest urbanizálódás tekintetében ugyan haladást jelentettek, hatásuk kedvezően mégsem érvényesülhet még a mai napig sem, mert egységes térfal ezen az oldalon nem jött létre. Rontotta a városképet a Lenin körút 53. sz. épület kiékelődő tömbje is, melyet a két világháború között építettek. Az 1944. december 6-i bombázás azután végzetes rést vágott a Várkerületen, a belváros felőli oldalát hosszan felszakította. Sokan örültek, hogy a belvárosi bástyafal értékes rondelláival végre megmutatkozik a városlátogatóknak, pedig még ilyen neves történeti érték kitarulása sem kárpótól a harmonikus, zárt városképet. A helyreállítást sok vita előzte meg, sajnos azok a vélemények, melyek a mindaddig harmonikus látképű, a különböző párkánymagasságú épületek ellenére is egységes, mert zárt látképet nyújtó Várkerület beépítését érdemben vissza akarták állítani, alulmaradtak.⁵ A Várkerület háborúban elpusztult épületeinek a helyére épített új alkotások nem követik sem a régi telkek és házak, sem a régi ablakosztások ritmusát, gazdaságosságra törekedve némelyikük magasabb is a városkép szempontjából előnyösnek ítélt méretnél. Különösen bántó, hogy a Lenin körút 100/102. sz. épület — az ABC áruházal a földszintjén — zárt-erkélyszerűen kilóg az utcavonal fölé, hogy a nagy rondella előtt a házsor folyamatossága megszakad, s hogy a Kisvárkerület felől érkezőnek a Lenin körút 41. sz. ház fantázia nélküli homlokzatával kell szembekerülnie. Nemkülönbön egyenesen otromba az Előkapu 2—4. sz. lakóház (3. kép), földszintjén az Állami Biztosító épületével: homlokzatán a belvárosba vezető hatalmas lyuk — nem kapu, hanem lyuk — tátong. Az épület tervezését alaposan nehezítette, szép és a Várkerület legfontosabb pontjához méltó homlokzat kialakítását szinte lehetetlenné tette az a követelmény, hogy ezen a viszonylag kis épületen keresztül kellett vezetni az utat a belvárosba. Az épület szakaszai elvileg helyesen tükrözik a felhasznált telkek régi megosztását, a homlokzat azonban szabdaltnak mutatkozik, s nem nyújt esztétikus látványt. „Bütös záróhomlokzata” pedig az Előkapu felé éppenséggel nem illik a belvároshoz, sőt egyenesen primitív.

⁵ Winkler Oszkár (Műemlékvédelem, 1958, 135—142.) architektonikusan korrekt javaslata jól oldotta volna meg a Lenin körút e szakaszának helyreállítását.

5. Mindezek ismeretében sajnos arra a megállapításra kell jutnunk, hogy korunk építészete Sopron fő útvonalának architektonikus szépítéséhez nem járult hozzá, éppen ellenkezőleg, sokhelyütt megsebzette azt. Egyedül a Lenin körút 103. sz. ház képviseli méltóan korunk építészeti felfogását: A tetősíkok ügyes elrendezésével a tervezőnek (Sedlmayr Jánosné, VÁTI) itt nemcsak a két szomszédos épület közötti magasságkülönbséget sikerült áthidalnia, de a kontyolt kétszintes és a nyeregvetős háromszintes épület közé megfelelő tetőidomot is tudott komponálni. Nem kevésbé szerencsés és ötletes az épület alaprajza: a Lenin körút felől keskeny, egykarú lépcsőfeljárat vezet a lakásokhoz, egyébként a lakók a szomszédos épületnek a Hátsókapu felől elérhető tágas lépcsőházát vehetik igénybe. Az Ötvös utca felől Sopronba érkezőnek ez a látkép legalább kedvező fogadtatást biztosít. Az épület bizonyítéka annak, hogy az

7. A József Attila lakótelep

egyszerű homlokzati kialakítás is elegendő markáns építészeti alkotáshoz, ha ötletteljes tömegkompozíció uralkodik a városképben.

A műemléki rekonstrukciós tevékenység a város nagy előnyére túlhaladt a belváros határain. Nagypál Judit (OMF) tervei szerint ismét csak példásan újult meg a Lenin körút 7. sz. Rejtpál-ház (4. kép), ugyancsak korszerű belső terek szép sorozatával. Schönerné Pusztai Ilona tervei szerint a Pozsonyi út 3. sz. ház finom homlokzati részletképzéssel, főleg a fából rekonstruált zárterkélyvel figyelemreméltó alkotás (1973). A történeti hűség kedvéért a tervező feldarabolta az addig egységes homlokzatot, hogy a korábban önálló épületeket elválaszthassa egymástól (5. kép). A merésznek ítélt vállalkozás városképi nyereség a Szent Mihály dombhoz vezető útvonal mentén. Ágostházy László (VÁTI) tervei szerint készült itt az északi városrészben a Halász utca 1. sz. háznak ugyancsak gondos rekonstrukciója is. Mindezeknél a műemléki helyreállításoknál a kortárs építészet vonásait nemcsak a modern kiegészítések képviselik: ugyancsak fontos, hogy valamennyiben korszerű lakások épültek, rendezett udvarok keletkeztek. A Várkerület külső oldalán befejeződött a Lenin körút 39. sz.

ház rekonstrukciója (tervező: Vajda Géza, Északdunántúli Tervező V. Soproni Iroda, 1980.), melynél különösen szép az udvar mentén hátranyúló épületszárny házsorszerű homlokzati szétválasztása, a szekciók egymástól eltérő színezésével.

Bíráló megjegyzésként a történeti városmagban folytatott műemlékvédelmi munkákról el kell mondani, hogy néhány évig a tetőtérbeépítés és az emeletráépítés a műemléki épületekkel telített belvárost is érintette, s ez nem mindig vezetett jó városképi megoldáshoz. A tetőtéri helyiségek ablakai a Kolostor utcában, az Ógábonatéren egyaránt kedvezőtlenül befolyásolják az utcaképet, a Széchenyi tér romantikus házsorába ékelt emeletráépítés zavaró megjelenéséről már esett szó e lap hasábjain.⁶

A foghíjbeépítések különleges példája a belváros külső szegélyén a Széchenyi tér 7. sz. ház (tervező: Roth János, LAKÓTERV), mert ezzel az épülettel átmenetet kellett képezni az egyemeletes későbarokk házsor és a századforduló félbemaradt léptékváltásának első egységeként épített postapalota között. A postaigazgatósági épület natalmas tűzfalát egészében eltakaró kialakítás, mely elvben hiánytalanul oldhatta volna meg a kérdést, a rendelkezésre álló terület és a kielégítendő feladat miatt egyaránt a realitások határán kívül maradt. Az új épület végül is a tűzfalat csak részben fedi. A nemes homlokzati architektúrával és a magas tetősík külső sarkára épített bevilágítókkal, (ezek díszítő erejű látványa mintegy elvonja a figyelmet a mögöttes sivár tűzfaltól) a tervezőnek sikerült a kortárs építészet egyszerű eszközeivel ezt a kényes foghíjbeépítést igen jól megoldania. Ugyancsak figyelemreméltóak azok a foghíjbeépítések, melyek a Kőfaragó téri lakótelep építésénél, a csatlakozó épületállomány kiégésítése miatt voltak szükségesek (1969). Az Arany János utca és Május 1. tér sarkán épült lakóház, földszintjén üzlethelyiséggel (tervező: Winkler Oszkár, Győri Tervező V., Soproni iroda), a Kellner Sándor utca felé néző négyszintes lakóház, mely a Csengery utcára és a Május 1. térre merőleges lezárást képez (tervező: Varga László, Győri Tervező V., Soproni Iroda) és a Kőfaragó tér 2. sz. foghíjbeépítés (tervező: Winkler Oszkár, Győri Tervező V., Soproni iroda) mind megannyi jól sikerült egysége ennek a rendezésnek.

3. A lakásépítés

6. Méretük és társadalmi jelentőségük miatt a kortárs építészet jelentősebb alkotásai Sopronban is az új lakótelepek. Köztük elsőnek a Kőfaragó téri lakótelep épült fel (1968—1974) a Győrmegyei ÁÉV házgyári elemeiből (tervezők: Erdeős László, Winkler Oszkár, Varga László, utóbb Foltányi Miklós, Győri Tervező V., 1967). Ez országos viszonylatban is egyike volt az első ilyen szerkezetű épületegyütteseknek. S rögtön hozzá kell fűzni azt is, hogy városképileg egyike a legsikerültebbeknek. Az új 1100 lakás a belváros közelében, jelentős méretű, de alacsony értékű épületállomány bontása árán biztosított területen épülhetett fel, régi lakóövezetben. Azonos magasságú, négyszintes tömbökből áll, mindössze egyetlen tízszintes ház magasodik ki az együttesből, mely a Május 1. tér déli szegélyének képében is megmutatkozik: értelmét csak a változatosság keresése adhatja. A négyszintes tömbök jól csatlakoznak a Május 1. tér keleti végéhez, kitöltik a Győni Géza út és a Magyar utca—Kőfaragó tér házsora mögötti területet, egyenletes „szövetként” lelik el a volt Széna teret. A beépítés a Lővérek felől nézve a város szerkezetébe való tökéletes beleilleszkedésről tanuskodik. Nem hiszem, hogy a külső látkép szempontjából hazánkban házgyári elemekből még egy lakótelep is épült volna városmag közelében ilyen sikerült csatlakoztatással a régi épületállományhoz. Nemkülönbön kedvező a megjelenés belső látkép tekintetében is, így a Győri út felől, s a Csengery utca keleti torkolatából is. Belső képeit néhány megmentett öreg fa is elveníti. A csatlakozó házegységekkel együtt sikerült megőrizni a Kőfaragó tér régi alakját, sőt hangulatát is, ami azért fontos, mert ennek a kis térnek

⁶ Winkler i.h.

jelentős szerep jut a városba érkezők első benyomásának alakításában. A városiasodás miatt nyeresége itt a városképnek a Magyar utca 23—25. sz. ötszintes lakóháztömb is (tervező: Szántó Gyula, 1976), mely a Kőszegi út felől a Kőfaragó téri lakótelep házai-val együtt formálja az utcaképet, a Magyar utca felől érkezőknek pedig városias léptéket helyezett a régi szolgabírói épület mellé (6. kép). Oda, ahol korábban a külvárosok elhanyagolt beépítése uralkodott. Az épület lépcsőzetes kontúrja a léptékváltásból fakadó magassági méretkülönbséget ügyesen egyenlíti ki. A Kőfaragó-tér ilyen szerves beilleszkedése a városszerkezetbe és ezen keresztül a városképbe azonban nagy árat kívánt a forgalom rendezésétől. A Május 1. tér és a Fapiac közötti kapcsolat végleges megszakításával a valamikor tervezett és ma is célszerűnek ítélnélkülső körút kiépítésének lehetősége meghiúsult. A Május 1. tér forgalommentesítése önmagában

8. A Jegenyesor a József Attila lakótelep déli lezárásaként

ugyan kedvező, de a kiváltására alkalmas Csengery utca csatlakoztatása egyelőre nem megoldott. A Csengery utca külvárosi jellegű földszintes házaival, a Zárgyár sívár épülettömbjével és a hosszú útvonal városképi lezáratlanságával látványban akkor sem lesz méltó bevezetése a városnak, ha a ma még megoldatlan rávezetést kiépítének és ezzel forgalmi szempontból jelentőségének megfelelő helyzetbe kerülhetne.

A volt honvéd főreáliskola területén, a maradék romos épületállomány elbontása után, de a szép vadgesztenye- és jegenyefák egy részének megmentésével épült alagút-zsalus technológiával a József Attila lakótelep (7. kép), bizonyára a legsikerültebb lakóháztömb-együttes a városban, városképi megjelenése országos viszonylatban is figyelemreméltó (tervező: Ligeti Gizella, LAKÓTERV, 1972—1978). A lakótelep északi oldalát törtvonal mentén fogazottan sorakozó tömb zárja le, ettől délre és erre merőlegesen négy további lakóépülettömb áll, mindegyik önmagában is erősen tagolt kompozíciójú. A házigyári épületek merevebb megjelenésével szemben előnyös az a változatoság, melyet az egyes tömbök tagoltsága, a színes homlokzatok, de legfőképpen a jól átgondolt alaprajzok nyomán a jól bútorozható lakások biztosítanak (8. kép).

A legnagyobb lakásépítési program, mely Sopron város történetében valaha is megvalósult, az északnyugati lakótelep, melyet a testvérvárossal fenntartott kapcsolatok alapján Jereván városrésznek neveznek.⁷ A 3000 lakással az Ikva és a Somfalvi út közötti területet építették be, attól a családiházak övezetétől nyugatra, melyet a Pamutipar mögé az 1930-as években telepítettek (9. kép). A régi földszintes épületeknek, a nyugati iparterület ide nyúló szárnyának és a határőr laktanyának a közbeékelődése miatt az északnyugati lakótelep kapcsolata a történeti városszertelhez városszerkezet, városkép és forgalmi kapcsolat tekintetében egyaránt kedvezőtlen, mert elszakad tőle. E nagy programhoz, mely több mint 10 000 lakosnak biztosít korszerű hájléket, mégsem lehetett volna megfelelőbb területet választani. Az építést országos tervpályázat előzte meg, melynek tanulsága, hogy a lakótelep megközelítése a Lackner

9. A Jereván lakótelep, Sopron legnagyobb lakótelepe

Kristóf utca meghosszabítását képező 84. sz. főforgalmi útról a legkedvezőbb s a lakótelepet az ebből kiágazó belső útvonalra kell szervezni. Az 1974-ben megkezdett többlépcsős megvalósítás során végül is két építési technológia szabta meg a lakótelep egyes épületeit, a GYÁÉV által kivitelezett, ún. középmagas házgyári paneles építés és a Fertődi Építőipari Szövetkezet által alagútszalus technológiával épülő lakóházak. De a lakótelep épületegységei nemcsak más-más szerkezeti rendszerűek (ami a hom-

⁷ Az északnyugati lakótelep részletes rendezési tervét Foltányi Miklós és Halmi Nándor készítette el. 1976-ban, az időközben már megkezdett munkákat figyelembevéve a lakótelep részletes rendezési tervét a Győri Tervező V. Soproni irodájában Tolnay Lajos, Péchy György és Vajda Géza dolgozta át. A Győr megyei ÁÉV paneles (ún. házgyári) termékeivel kivitelezett lakóépületeket Vajda Géza adaptálta, az alagútszalus rendszerben épülteket Tolnay Lajos és Péchy György tervezte, illetve adaptálta. Alagútszalus rendszerű lakóházakat az északnyugati lakótelepre Bircher Oszkár is tervezett (valamennyi a Győri Tervező V., ill. jogutódja, az Észak-dunántúli Tervező V. Soproni irodájának dolgozója). Itt kell megjegyezni, hogy Győri Tervező Vállalat neve 1979-ben változott Északdunántúli Tervező Vállalat névre.

lokzatok eltérő jellegében is megmutatkozik), hanem eltérnek egymástól a házgyári panelokból emelt épületek magasság, tömegkompozíció és tájolás szempontjából is. Négyszintes, fogazott homlokzatsorral mutatkozik a Felszabadulás út északi oldala (10.kép), követik ezt közép magas pontházak, majd különböző szintű sávházak, s mindezek között a földszintes kommunális épületek lepényszerű tömegei töltik ki. A Vörös-nadsereg útja és a Felszabadulás út töréspontja forgalmi csomópontot és látványos központot alkot, itt kezdődik a Felszabadulás út déli oldalának tízszintes, városias jellegű, hosszú zárt sora, ami a lakótelep látványában is kedvező. De a Felszabadulás út ívének városépítészeti lezárását az említett különféle beépítések változatossága kissé zavarossá teszi, a tervezés során nyilván mérlegelt alakzatok látványában nem nyújtják azt a rendet, amit a lakótelep helyszínrajza tükrözött. Más városok hasonló mé-

10. A Felszabadulás útja a Jereván lakótelepen

retű lakótelepeinek tanulságából a Debrecen Vénkert lakótelepére hivatkozom, a sokkal merevebb épületelrendezés ott végeredményben mégis kedvezőbb belső városképet eredményezett. A Jereván városrész kommunális létesítményei közül különösen színvonalas a 16 tantermes iskola (Láng János, Győri Tervező V.), tiszta alaprajzi rendszerét jó tömegtagozódása is tükrözi. Belsőépítészeti kialakítása pedig a legegyszerűbb eszközökkel (pl. a tantermi ajtókra festett nagy számokkal stb.) nyújtja a kortárs építészet lényegét a gyermekeknek.

(Folytatjuk)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Mesterházy Sándor:

A telefon első gyakorlati hasznosítása Sopronban és Sopron vármegyében II. rész¹

3. A telefon gyakorlati hasznosításának világszerte mutatkozó előnyei Sopronban is élénk érdeklődést váltottak ki a villamossági berendezésekkel foglalkozó szakiparosok körében. Ennek eredményeként Liebert Ferenc városi mechanikus ajánlatot tett a városi építési hivatalnak, hogy a várostorony őrszobáját kösse össze huzalvezetékkel a városházi rendőrőrszobával, hogy ezáltal a szükséges jelzések telefon útján történjenek (GySmL. 2. sz. 21 663. ü.i.).

A városi építési hivatal a javaslat alapján 1882. február 27-én jelentette a városi tanács építési osztályának, hogy az ajánlott telefonösszeköttetést célszerűnek véleményezte és megvalósítását javasolta. Liebert Ferenc mechanikus, hogy a telefon gyakorlatban is kipróbálható legyen, saját költségén a városi építési hivatal helyiségében egy rezekrénytelefont és egy Siemens-készüléket, a városkapitányságon pedig Degen Ferenc kommisszárius hivatali helyiségében ugyancsak egy Siemens-készüléket szerelt fel és a két helyiséget drótvezetékkel összekötötte. Így a városi építési osztálynak lehetősége volt arra, hogy a felszerelt összeköttetés előnyeiről és hasznosságáról meggyőződhessék. Az összeköttetés megvalósítása az árajánlat szerint 147 forint 40 krajcárba került volna.

Az építési ügyosztály az építési hivatal jelentésével és javaslatával az 1882. március 7-én tartott ülésén foglalkozott. Az ülés résztvevői elismerték a javasolt berendezés célszerűségét és hasznosságát, ezért kívánatosnak nyilvánították, hogy ne csak a várostorony és a városházi őrszoba, hanem a városi őrszoba és a városmajorban lévő tűzőrségi őrszoba, valamint a városi színház és a városházi rendőrőrszoba között is legyen telefonösszeköttetés.

Az ülés a várostorony és a városházi rendőrőrszoba közötti berendezés 147 forint 40 krajcáros költségét azonban magasnak találta és ezért a javaslatot visszaadta az építési hivatalnak azzal az utasítással, hogy az ügyet mindkét vonatkozásban vizsgálja meg és az ajánlattevőt hívja fel a költségek mérséklésére. Az építési hivatal 1882. május hó 16-án Z. 101 szám alatt jelentette az építési ügyosztálynak, hogy Liebert Ferenc a várostorony és a városházi rendőrőrszoba közötti telefon 147 forint 40 krajcáros költségét csökkenteni nem tudja.

Egyben felterjesztette Liebertől a városházi rendőrőrszoba és a városmajorban lévő tűzőrségi őrszoba, valamint a városi színházról a városházi rendőrőrszoba között berendezendő telefon árajánlatát. Az árajánlat szerint az első berendezés költsége, amihez 2 Siemens-féle fémtelefon, jelzőtrombita, 2 hallgató, 2 automatikus váltó, 2 morse vica-versa taster, 1 jelző készülék, 6 elem, 2 villámbiztosító, 2 rézlap, továbbá megfelelő hosszúságú drótvezeték, szigetelők és tartóvasak szükségesek, beleértve a lakatosmunkákat is, összesen 169 forint 10 krajcár, a színházról a városházi őrszobáig vivő telefon költsége pedig 203 forint 50 krajcár lenne.

Az építési hivatal felterjesztésében azonban úgy vélte, hogy — bár a fenti összeköttetéseket mindenképp kívánatosnak tartja — a magas költségekre való tekintettel célszerű lenne ezeknek a berendezését az egész városra kiterjedő tűzjelző megvalósítá-

¹ Az I. részt lásd: **SSz.** 1880, 58—63.

sáig függőben tartani, mivel a tűzjelző felállítása esetén ezek a létesítmények nem lennének használhatók és le kellene őket bontani, továbbá azért is, mivel ezek huzalának földalatti vezetését látja előnyösnek, minthogy a vezeték föld felett könnyen megsérülhet és az utcán át való vezetése nem is lenne szép. Indokolása alapján ezért egyelőre csak a várostorony és a városházi rendőrőrszoba közötti összeköttetés megvalósítását javasolta.

A városi építési osztály (Bau Sektion) az 1882. június hó 28-án megtartott ülésén a városi építési (Bauamt) hivatal javaslatát elfogadta és a városi tanácsnak ilyen értelmű előterjesztést tett.

A javaslatot Sopron város közgyűlése 3954. ikt./273 kgy. szám alatt az 1882. évi szeptember 12-én tartott ülésén tárgyalta. Az erre vonatkozó közgyűlési jegyzőkönyv a következőket tartalmazza: „Tekintettel arra, miszerint a toronyőrök szobájának a városházi rendőrőrszobával értekezhetes céljából való összeköttetése közbiztonsági szempontból felette szükséges, a nevezett őrszobák telefonhuzallal való összeköttetése határozatott el és ezen berendezések előírányzott 147 forint 40 krajczár költsége a rendkívüli kiadások alap terhére engedélyeztetett. A városmajorba és a színház épületébe vezetendő összeköttetések ellenben, tekintve, hogy az általános tűzjelző

hálózat létesítése a közeljövőben remélhető, ez esetben pedig a jelenlegi összeköttetés 372 forintra rúgó költsége nagy részben kárba vesznék, egyelőre mellőzteni határozottat. Miről a tanács a további eljárás végett az ügyirat kapcsán értesítendő."

Sopron város tanácsa a közgyűlési határozatot az 1882. szeptember 23-i ülésén végrehajtás céljából Hasenauer Agoston városi mérnöknek kiadta. A városi mérnök 1882. október 23-án a városi tanácsnak jelentette, hogy a „meghagyás folytán a toronyórszoba és a városházi rendőrórszoba közötti távhangzó összeköttetés foganasítva lett."

A „távhangzó” felszerelésével kapcsolatban megszűnt a toronyórségnek az a kötelezettsége, hogy éberségének bizonyosságául minden negyedórában a toronyablakon át kürtjével egy-egy rövid futamot fújjon. Ezzel a város lakossága a múlt romantikájának egy kedves jelenségével lett szegényebb.

A városmajorban lévő tűzoltó órszobába és a színházba vezetendő telefonösszeköttetések mellőzésének indokolásában említett általános tűzjelző hálózat nem valósult meg. Csak a színház és a városházi rendőrórszoba között létesült 1884-ben tűzjelző távíró berendezés.

A városi tanács e vonatkozásban is telefonösszeköttetés létesítését javasolta, de a városi közgyűlés a távíró mellett döntött valószínűleg azért, mivel a telefon felszerelése a távíró 162 forint 50 krajcár költsége helyett 60 forinttal többbe, vagyis 222 forint 50 krajcárba került volna. Szembetűnik, hogy a város a tűzjelző távíró és távbeszélő berendezésére vonatkozóan már nem bécsi céggel tárgyal, hanem egy helybeli mechanikus vállalkozótól fér ajánlatot és az összeköttetések elkészítését is nála rendeli meg.

Ebből arra is tudunk következtetni, hogy Sopronban is megindult az érdeklődés a villamossági berendezések iránt, ami már nemcsak házi csengő felszerelésére, hanem házi telefonok és tűzjelző berendezésére is kiterjedt.

Liebert Ferenc soproni mechanikus személyét illetően megemlíthetjük, hogy 1834-ben Bécsten született és odaváló illetőségű is volt. Sopronban 1858-ban telepedett le. Itt először cukorfőző, majd edénykereskedő volt. Sopron városánál 1876. február 23-án mint mértékhiteltesítő segéd nyert alkalmazást. E minőségében ismerkedett meg a gyengeáramú villamosság gyakorlati alkalmazásaival és mint mechanikus-szerelő e szakmában is tevékenykedett. Az 1883. évben megkapta a soproni községi illetőséget is (GySml. XXVI. 5187 a.). A telefonnak „távhangzó” elnevezése mellett „messzeszóoló” néven volt egy másik neve is. Egyik elnevezése sem maradt meg, mert hamarosan a ma is meglévő *távbeszélő* vált általánossá. De a közhasználatban a *telefon* is megmaradt.

Kortörténeti érdekességűnek tekinthető Liebert Ferenc mechanikus számlája a várostoronyi órszoba és a városházi rendőrórszoba között berendezett távhangzó-összeköttetés felszereléséről:

1 elektromos jelző I.	5.— frt
100 méter huzaldrót No. 12. á 15 frt	15.— frt
400 méter huzaldrót No. 10. á 12 frt	48.— frt
1 db. Taster porcellán	1.50 frt
500 db. falikapocs á/100 0.50 frt	2.50 frt
drótkapocs	1.— frt
2 napra segítő	2.— frt
20 cm. gutapercha drót á 20.— frt	4.— frt
1 db. Siemens készülék	25.— frt
1 db. Szekrénytelefon	45.— frt
Summa:	149.— frt

Célszerű tökéletesítés végett a berendezéshez még felhasználva:

1 db elektromos jelző a toronyba	5.— frt
1 Morse vica-versa taster	3.50 frt
1 hallótelefon	4.50 frt
50 méter huzaldrót	7.50 frt

Együtt 169.50 frt

A kétirányú Morse-taster rendeltetése az volt, hogy az összeköttetést akkor is biztosítsa, amikor a telefon esetleg elromlana.

4. Gyakorlati és közérdekű célt szolgált megyei vonatkozásban az Első Répcevidéki Önkéntes Tűzoltó Egyesület tűzriasztó telefonja. Az egyesület Sajtoskál, Pórládony, Berekalja, Tompaháza, Kisgeresd, Nagygeresd és Nemesládony községek tűzoltóságának szervezkedése volt közveszély, úgymint tűzvész, árvíz, stb. esetére. Az egyesület központja Sajtoskál volt és nemcsak a megye, hanem az ország egyik legerősebb önkéntes tűzoltói szervezete volt, amely 8 kocsifecskendővel, 1 hidroforral és 302 egyenruhával, valamint felszereléssel ellátott taglétszámmal rendelkezett.

A tűzoltó egyesület az 1888. évi január havi gyűlésén elhatározta, hogy a körzetébe tartozó községeket a gyors híradás céljából telefontalakkal köti össze. Indoklásuk szerint a gyors segélykérés nagy fontossággal bír, különösen olyan időben, amidőn az egyik községből a másikba átlátni nem lehet és a körzetbeli községek tűzoltósága csak küldőnc útján riasztható, telefontalakkal a riasztás viszont már a tűz kitörése pillanatában megtörténhet.

A tűzoltó egyesület tervének megvalósítása érdekében kérelemmel fordult a Közmunka- és Közlekedésügyi Miniszterhez. A tervről a Sopron című hetilap az 1888. február 1-i számában a következőket írta: „Kívánjuk, hogy az Egyesület a célját minél előbb elérhesse, mert felette nagy fontossággal bír az, ha például ködös időben, amikor az egyik községből a másikba átlátni nem lehet, a tűzi veszedelem már a kitörés pillanatában jelezhető legyen. De óhajtható lenne, ha a létesülő telefontalakkal közhasználatra is alkalmazhatódnék, ami nem egy esetben megbecsülhetetlen szolgálatot tenne még a közigazgatási és közbiztonsági szempontból is. Üdvözljük a derék egyesületet, mely e törekvésével életrevalóságáról tesz tanúságot.”

A miniszter az engedélyt 1888. július hóban megadta arra, hogy az egyesület Sajtoskál, Pórládony, Nemesládony, Berekalja, Tompaháza, Kisgeresd és Nagygeresd községeket telefontalakkal összekösse és egy ellenőrző és hat beszélfőállomást rendezhessen be.

Az érdekelt községek az engedély alapján a telefontalakkal megépítéséhez azonnal hozzáálltak. Oly gyors ütemben készült el, hogy már 1888. szeptember közepén kifogástalanul működött.

A telefontalakkal ellenőrző állomása Sajtoskálban Rupprecht János parancsnok lakásán volt, a hálózatba kapcsolt beszélő állomások pedig az egyes községekben a tűzoltó szakasparancsnok lakásán kerültek felszerelésre. A telefontalakkal 11 kilométeres körzetben kötötte össze az érdekelt községeket és 1920-ig szolgált a közsegélyszolgálat minden szükségletét.

A hálózat a föld felett, egyvezetékes rendszerben, nem szabványos faoszlopokon vezetve épült fel. A telefontalakkal építési és felszerelési költsége 658 forint volt, amit az egyesület parancsnoka a sajátjából fedezett. A létesítmény megvalósulásának idején az ország legkiterjedtebb helyközi közérdekű távbeszélő hálózata volt. Az új közérdekű távbeszélő hálózatról a soproni Oedenburger Zeitung 1888. szeptember 20-i számában számolt be: „Az említett telefon oly tökéletes, hogy minden szó egyik állomástól a másikig világosan és érthetően hallható, annyira, hogy a beszélő személye is felismerhető. A telefontalakkal nemzeti gazdasági szempontból kiszámíthatatlan haszna van. Ha meggondoljuk, hogy 7 község tűzoltóságát 15-20 perc alatt riasztani lehet, mily gyors lesz a segítség megérkezése. Mindenki beláthatja, hogy a telefon milyen közhasznú találmánya a technikának, amely mindenhová bevezetendő lenne.”

A létesített közérdekű távbeszélőhálózatról a Sopronmegyei Önkéntes Tűzoltó Szövetségnek 1889. május 26-án Kapuvárott tartott közgyűlése is megemlékezett és jegyzőkönyvében örökítette meg: „A beküldött évi jelentésekben közölt adatokból figyelemre méltatandó, hogy az I. Répcevidéki Tűzoltó Egyesület képező 6 tűzoltóság nemrég óta telefon vezetékekkel van egymással összekötve. A megyében működő 77 önkéntes tűzoltó egyesület közül egységesül ez volt az 1889. évben telefontalakkal felszerelve.”

A telefon szabadalmaztatását követő első évtizedben a közhasználatra szolgáló távbeszélő hálózatok létesítése igen lassan indult meg. Ennek oka az engedélyhez kö-

töttség, a megszabott szigorú feltételek, a szükséges nagy tőkebefektetés, valamint a gyakorlatban mutatkozó gyér számú előfizetői jelentkezés miatt várható anyagi kockázat volt. Ezért ebben az időszakban az érdeklődés a kisebb anyagi befektetést kívánó közérdekű és magánhasználatú távbeszélők létesítése iránt nyilvánult meg.

A közhasználatú távbeszélő hálózatok létesítésének folyamata az 1888. évi XXXI. törvénycikk alapján indult meg, amelynek rendelkezése szerint a távbeszélő hálózatokat az állam saját költségén építi meg és tartja üzemben. Az állam költségén megépített első közhasználatú távbeszélő hálózat Sopronban létesült és 1890. november 1-én 48 előfizetővel adták át a nyilvános közforgalomnak.

Tompa Károly:

A Tanulmányi Állami Erdőgazdaság Tómalmi Csemetekertjének 15 éve

1. Az Erdészeti és Faipari Egyetemen az erdészeti növénynevelési ismereteket az Erdőtelepítéstan c. tárgy keretében az akkori világszínvonalon, megfelelő részletességgel kezdtük el oktatni egy terjedelmes fejezet keretében.¹ Ebben nemzetközi értelemben is az úttörők közé tartozunk.

Az 1963/64. tanévvel jóváhagyott ún. reformtantervben kapott először helyet önálló tárgyként az erdészeti növénynevelés az Erdőtelepítéstan Tanszéken a 8. félévben heti 2 óra előadással és 1 óra gyakorlattal. Az erdészeti tudományok ezen egyik legfiatalabb, de mind nagyobb jelentőséget elnyerő ágazatának tanítását 1967. II. 8-án meg is kezdhettük.² A tárgy fő célkitűzését így foglaltuk össze: az erdészeti növénynevelés oktatásának az a feladata, hogy megismertessük hallgatóinkkal a fajneveléssel lehetséges mennyiségi és minőségi többtermelés elméleti alapjait és gyakorlati kivitelezését. Ezeket a gyakorlati módszereket természetesen csak megfelelő kísérleti bemutatótelep és termesztési berendezések segítségével taníthatjuk meg. A megnyitó előadássorozaton örömmel jelenthettük be, hogy ezt a nélkülözhetetlen feltételt, sok adminisztrációs nehézség leküzdésével sikerült biztosítani. A még 1963-ban elkészített tervezet és alapítólevél alapján elindított területigénylési akció három év múltán sikerre vezetett, és 1966. II. hóban kitűzhattük az első ütemben 5,1 ha-ra tervezett természetű kertet.³

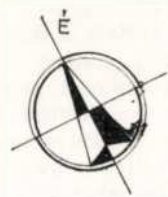
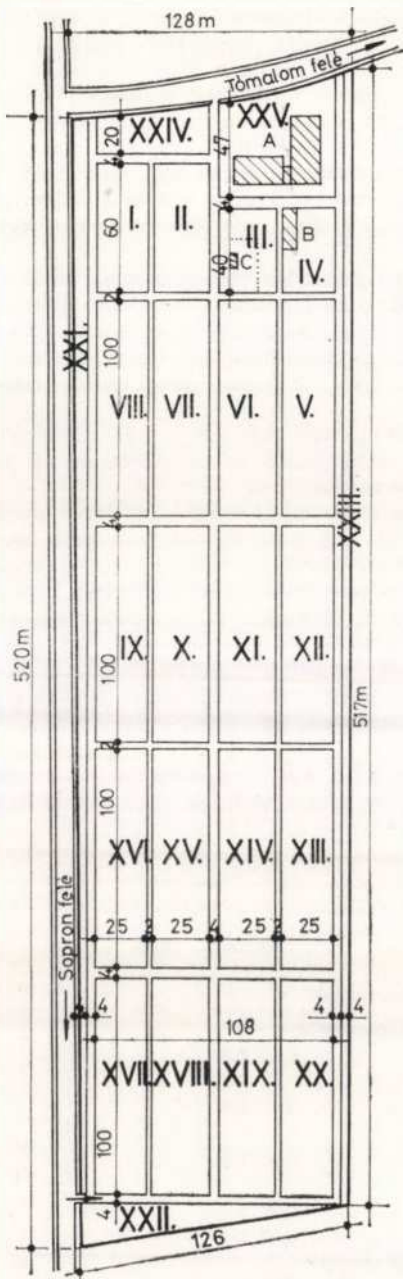
Mínt hogy a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság addig nem rendelkezett olyan korszerű csemetekerttel, mely fekvését, beosztását, építményeit és felszerelését tekintve kielégíthette volna a Tanszék által oktatott-kutatott maggazdálkodás, csemetetermelés és erdészeti növénynevelés fokozódó követelményeit, magától értetődően vetődött fel a döntés, hogy ez a tenyészert egyben a szaporítóanyag-termelést is szolgálja, vagyis Tanulmányi Csemetekert legyen. Amikor 1973-tól a kert teljesen az Erdőgazdaság kezelésébe került, a továbbiakban Tómalmi Csemetekert néven szerepelt mindent.

Eredetileg hármas rendeltetést jelöltünk meg: oktatás, diszciplináris kutatás és szaktanácsadás. A létesítmény révén meg kellett ismertetnünk az erdőmérnökhallgatókkal és a Roth Gyula Erdészeti Szakközépiskola tanulóival a korszerű beosztású, felszerelésű csemetekertet. Ott az ifjúság elsajátíthatja az új szaporítóanyagtermesztési

1 Erdel fák nemesítése. In: Roller Kálmán (szerk.): Erdőtelepítéstan I. Erdőmérn. Főisk. Jegyzetel. Sopron, 1954, 90—136.

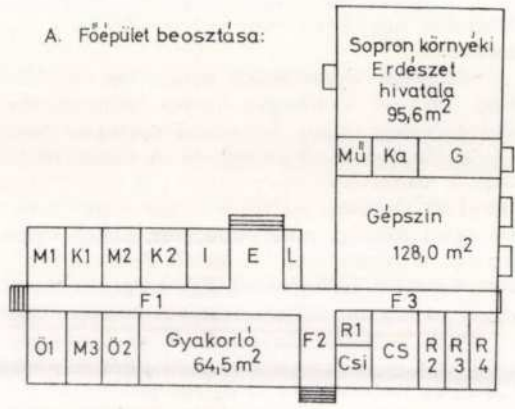
2 Tompa K. (szerk.): Az erdészeti növénynevelés önálló oktatásának megkezdése egyetemünkön. EFE Jegyzetszorosító Részlege, Sopron, 1967, 55 lap.

3 Tompa K.: A Tómalmi Tanulmányi Csemetekert az oktatás-kutatás, a szaktanácsadás és az üzemi termelés szolgálatában. EFE Tud. Közl. 1, 1974, 7—22.

- A. Főépület
- B. Paperpot gépsor kezelőépülete (1073 m²)
- C. Meteorológiai megfigyelő állomás (280 m²)

A. Főépület beosztása:

- M 1-3 : mosdó, zuhanyozó, WC (10,5; 13,2; 10,8 m²)
- K 1-2 : kutató szoba (12,8; 14,0 m²)
- I : iroda (13,4 m²)
- F 1-3 : folyosó (30,1; 28,2; 21,9 m²)
- E : előtér (25,6 m²)
- L : pince lejáró
- Ö 1-2 : öltöző (17,7; 17,7 m²)
- R 1-4 : raktár (7,3; 9,8; 9,8 m²)
- CS : csomagoló (17,8 m²)
- Csi : csizmoszó (8,6 m²)
- G : garázs (19,6 m²)
- Ka : kamra (11,8 m²)
- Mű : műhely (9,2 m²)

TERÜLET: 644 ha

1. A Csetetekert helyszínrajza

és gyakorlati nemesítési eljárásokat, a vegetatív szaporítási módszereket (dugványozás, oltás, bujtás), a csemetekerti tömegszelekciót, a keresztezési technikát, a hibridek nevelési módszereit, a klónvizsgálatokat, a szabadföldi kísérletezés fogásait. A kertben elhelyezett demonstrációs ültetvényekben látják a gyakorlati termesztés szempontjából fontos, új, elismert fajtákat, klónokat. Célunk, hogy ebben a létesítményben folyamatosan, évenként megneveljük a csemetetermelési és nemesítési oktatáshoz szükséges szemléltető anyagot. A csemetekertben a szakközépiskola tanulói és az erdőmérnök-hallgatók tevékenykednek, ami a nevelő munkának is fontos eszköze. A fiatalok a kertben folytatott gyakorlatokon nemcsak látják a csemeték és fácskák életmegnyilvánulásait, hanem dolgoznak velük, azokat mérik, értékelik. Ezáltal a dolgok mikéntje önmagától merül fel, míg a csak hallgató és szemlélő ifjút erre körülményesen kell rávezetni.

A célunk az volt, hogy a létesítményben folyó oktató-kísérletező munka hatékonyan szolgálja az erdőgazdasági termelést. A közvetlen tapasztalatcserekkkel, a helyi szaktanácsadással az eredményeket gyorsan, nagy hatáffokkal kívántuk mindig eljuttatni a gyakorlati szakemberekhez; azokhoz, akik gazdálkodnak és eljárásokat, gondolatokat nagymértékben valószínűsítanak meg népgazdaságunk fagondjainak csökkentése érdekében.

Terveink végrehajtása során, hét év alatt sikerült úgy fejleszteni a létesítményt, hogy 1973-tól a tömeges üzemi csemetetermelés szolgálatába is beállíthattuk, és az Erdőgazdaság önálló termelési egységévé szervezhette át.

A létesítéstől 15 év telt el. A másfél évtizedes eredményes munka készítetett arra, hogy a csemeteketről e helyen is megemlékezzünk. Ezt az is indokolja, hogy a csemetekert szorosan csatlakozik városunk egyik jellegzetessége, a tóalmi fürdő mellett kialakult hétvégi pihenőtelephez, ahhoz változatos zöld felületként átmenetet képez. Amikor a városunkba látogatók Fertőrákosra utaznak, több mint fél kilométer hosszon a kert mellett haladnak el. Így meggyőződhetnek a város két intézményének termelést segítő és egyben környezetünket formáló, tájalakító, szépítő tevékenységéről.

2. A Tóalmi Csemetekert az Egyetemtól 4 km-re, a Sopronkőhidai út mentén, attól keletre, a tóalmi bekötő úttól délnyugati irányban, 520 m-es hosszúságban és 128 m-es szélességben terül el. Tengerszint feletti magassága 154–156 m. Talaja karbonátmaradványos barna erdőtalaj. Kiterjedése 6,44 ha. Két részletben létesült: 1966. II. hóban 5,10 ha, 1970. II. hóban 1,34 ha. Beosztását a rajz mutatja. Az egyes táblák rendeltetése 1973–74-től:⁴

I. Üzemi csemetetermelés:

I–II., V–VIII., XI–XII., XIII–XIV. EK-i fele, XVII, XVIII	2,63 ha	41%
--	---------	-----

II. Oktatást-kutatást szolgáló területek:

XIII–XIV. DNy-i fele, fehérnyár magtermelő ültetvény	0,26 ha	
IX–X. Fenyő- és lomb-oltványplántáz	0,50 ha	
XV–XVI. nemesnyár-klóngyűjtemény	0,52 ha	
XIX. és XX. az erdővédelmi, kémiai és vadgazd. tanszék kísérleti területe	0,50 ha	
XXI. szegélytábla: fűz-anyatelep (1981-től újra telepítve)	0,30 ha	
XXII. kísérleti terület	0,12 ha	
XXIII. szegélytábla: eredetileg fűzanyatelep (most kisparcellás kísérletek)	0,18 ha	
	<hr/> 2,38 ha	37%

⁴ Tompa, i.m. 8.

III. Járulékos területek:

III—IV. meteorológiai állomás, rakodótér, munkaterem, belső tenyészkert	0,21 ha
XXIV. park és víztároló	0,12 ha
XXV. kezelő épületek és parkosított környezetük	0,26 ha
utak	0,84 ha
	<hr/>
	1,43 ha 22 ¹ / ₀

Az 50 m széles, 100 m hosszú táblák közepén bejelölt, 2 m-es hosszban futó utak ideiglenesek. Ha a táblákban üzemi termelés folyik, az utakat is művelik. A kert területe eredetileg a kataszterben belterületként szerepelt, melyet megalakulása óta a Soproni Állami Gazdaság használt. Az erdészeti hasznosítást megelőzően több éven át simazinos kukorica állt rajta. A termés betakarítása után a kert talaját 1965 késő őszen 50-60 cm mélyen felszántottuk és a következő év tavaszán simítottuk, boronáltuk 1966-ban a IX—X., XV—XVI. táblát, valamint a XIII—XIV. és XXI. tábla ÉK-i részét telepítettük be, továbbá a VII—VIII. táblában folyt nyár- és fűzdugvány gyökereztetés. A többi táblát somkórós zöldtrágyázással műveltük. A következő évek hasznosítási, trágyázási, öntözési előírásai, ideiglenes üzemtervei, költségvetései a Tanszék irattárában található meg.

1973-ig a kert üzemeltetéséhez a MÉM az erdőfenntartási alapból és költségvetési támogatásból évente 300—500 mFt-ot biztosított. Ezenkívül az 1969—73-ig végrehajtott építési beruházásokhoz 3,3 millió forintot utalt át az Erdőgazdaságnak. Az épületek bútorzata, berendezése kereken 0,5 millióba került. A gépek, fóliaházak, öntözőberendezés, vízvezeték, kerítés értéke 1973-ban kb. 1,5 millió Ft. A heti összes munkabér, alkalmazott bér, anyag- és energiaköltség, építési beruházási összeg mintegy 8 millió forintot tett ki.

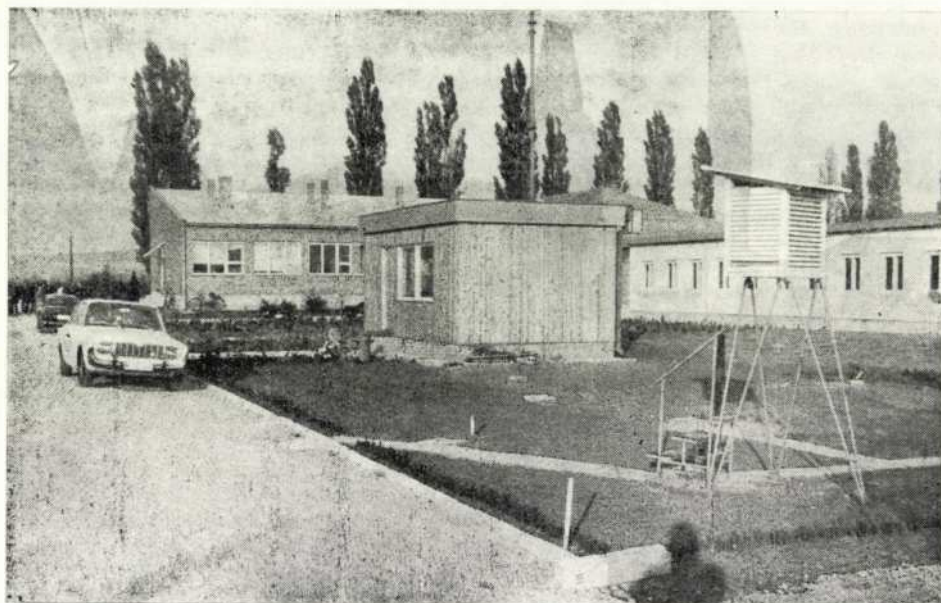
A ma is működő gépek, természetű berendezések közül a fontosabbak: RS-09 traktor 7 munkagéppel (iskolázógép, kultivátor, permetező-porzógép, tárcsás műtrágyaszóró, homlokrakodó, csemetekiemelő, fém billenő láda), T4-K 10 kistraktor 5 munkagéppel (váltva forgató eke, rotációs kapa, kultivátor, permetezőgép, kétkerekű pótkocsi), kompresszor pneumatikus ollókkal, gödörfúró, altalajlazító, komposztlőrő, univerzális vetőgép, elektromos magpergető gép, finn papírcellás gépsor a hozzá tartozó segéd-eszközökkel: szállítószalag, nevelő- és szállító tálcák, ültető csövek, hordozó-keretek, 5 db nagyméretű (7×100 m), 4 db közepes méretű (6×60 m) és 4 db kisméretű (4,2×17 m) fóliaház, összesen kb. 6000 m² nettó alapterülettel. A közepes fóliaházakból 2 fűthető, nagy teljesítményű, olajtüzelésű termogenerátorral

A vízellátást kezdetben kizárólag a soproni műút mentén haladó városi távvezetékkel kiágazó csőhálózattal biztosítottuk, de 1973-tól egy ássott kút is rendelkezésre áll. Az állott vizet a szabadföldi kultúrák öntözésére, a rendelkezésre álló szivattyú, csőhálózat és szórófejek segítségével, a XXIV. tábla ÉK-i sarkában megépített 55 m³-es betonmedencéből biztosítjuk.

A csemetekert létesítésekor a Sopronkörnyéki Erdészethez tartozott, 1973—77-ig mint különálló gazdálkodási egység közvetlenül az Erdőgazdaság erdőművelési csoportjának irányítása alatt működött, és kidolgozott szabályzat szerint végezte az előzőekben körvonalazott feladatait. Hozzá tartozott a 22,48 ha-os sopronkőhidai volt fonófüztelep (ahol 11 klónos, faalakú fűz-anyatelepet, 80 klónos bokorfűz és 150 klónos, faalakú fűz-klónarchívumot létesítettünk), az 1968-ban telepített, 3 ha kiterjedésű sopronkőhidai nyár-, fűz-klónvizsgálati ültetvény a volt halastóval, továbbá a tómalmi erdészpihenő. A kertet 1977-ig Németh Ferenc erdésztechnikus vezette, aki a létesítmény születésétől főmunkatársa volt a Tanszék részéről a beruházást tervező és kivitelezést irányító Tompa Károly egyetemi tanárnak. 1977 tavaszától a kert ismét az Erdőgazdaság Sopronkörnyéki Erdészetiéhez tartozik. Vezetője Veszprémi Géza erdésztechnikus. A csemetekert építési beruházásait Radnóty Alfréd erdőmérnök irá-

nyította. A hitelek megszerzése, a munkák ellenőrzése stb. tekintetében Gál János tanszékvezető egyetemi tanár nevét kell említeni. Egyébként a létesítmény a nevek felsorolása nélkül is jó példája az Erdőgazdaság és a soproni erdészeti oktatási-kutatói intézmények (EFE, Roth Gyula Erdészeti Szakközépiskola és ERTI Alpokaljai Kísérleti Állomása) gyümölcsöző együttműködésének.

Az Erdőgazdaság által folytatott jelenlegi főbb üzemi szaporítóanyagtermelési feladatok: elektromos magpergető üzemeltetése; korszerű magtárolás; papírcellás csemete-termelés a Lännen Sokeri OY finn cégtől vásárolt gépsorral; hidegágyas csemete-nevelés osli tőzegen; hagyományos lombcsemete-nevelés gépi vetéssel, ápolással, isko-

2. A kezelőépületek: előtérben a meteorológiai állomás, jobbról a papperpot gépsor munkaterme

Az üzemi tevékenységet az Erdőgazdaság tervezi, irányítja, a Tanszék szakvéleményének kikérésével. A tanulmányi célokat szolgáló bemutatók, gyakorlatok költségeit az EFE költségvetési juttatásaiból, oktatási többletköltségekből fedezik. A tantervbe beállított tanrendi foglalkozásokat a Tanszék és a Szakközépiskola az Erdőgazdaságnak bejelenti, és a csemetekert vezetőjével együtt szervezi meg.

Mint engedményes fűz-csemetekertnek, a MÉM a fűzanyatelepre, dugványtermelésre és a nyár-fűz klónvizsgálatra a Tanszék által készített költségvetés alapján az erdőfenntartási alapból továbbra is biztosít hitelt. A diszciplináris és egyéb kutatási munkákra, előzetesen jóváhagyott egyetemi költségvetés terhére az érdekelt tanszékek vezetői adnak a kertnek megrendelést.

3. A XV—XVI. táblában 1966. III. hó legelején hosszú simadugvánnyal (a késői területátvétel miatt nem volt idő a suhángok előzetes megnevelésére), 6×6 m-es hálózatban az ERTI sárvári fajtagyűjteményéből származó 38 nemesnyár-klónnal telepítettünk klónvizsgálati, illetve demonstrációs ültetvényt. Kopeczky Ferenc, a gyakorlati szempontból fontosnak tartott külföldi euramerikai fajták mellett 9 saját hibridjét is átadta kiültetésre. Egy-egy klónt 4 egyed képvisel. Az ültetvényt 5 tenyészidő eltel-

tével Trombitás Tamás értékelte.⁵ Hézagpótló megfigyeléseket tett a klónok fenofázisaira és növekedésmentére vonatkozóan, a fontosabb meteorológiai tényezőkkel összefüggésben. A károsítókkal szembeni ellenállókéességüket is vizsgálta. A legnagyobb fatömeget 42,5 m³/ha-t (8,5 m³ átlagnövedék) a *Populus x euramericana* cv. 'serotina du Poitou' érte el. Az óriásnyár fatömegét 36%-kal múlta felül. Ezenkívül közelálló fatömegük és megfelelő rezisztenciájuk miatt a hasonló termőhelyeken javasolta még a *P. x euram.* cv. 'I 154', 'I 78', 'Sacrau No 79', 'gelrica' és a *P. deltoides* Bartr (Stoneville) klónokat.

3. A fóliaházak

A XIII—XIV. tábla ÉK-i felén egyidejűleg, ugyancsak 40 cm-es vessződugvánnyal, 3×3 m-es hálózatban a sopronkőhidai törzsanyatelepről származó 41 fa alakú fűzklónnal létesítettünk klónvizsgálati ültetvényt. Egy-egy fajtát 6-8 egyed képviselt. Az ültetvényt 1970-ben 5 éves korban Serfőző László vizsgálta.⁶ Fenológiai megfigyeléseket, rezisztencia-vizsgálatokat, magasságméréseket és fatömegfelvételeket végzett. Legnagyobb fatömeggel, 83,3 m³/ha-ral (16,7 m³ átlagnövedék) a *Salix alba* cv. 'SAL' argentin fűz tűnt ki. Még ennél is jobb teljesítményt nyújtott a jász-fehérfűz, de a szegélyben álló két törzsből nem lehet semmilyen következtetést levonni. Hasonló termőhelyen javasolhatók a *Salba* cv. 'I 4/59', 'I 6/59' és 'SI 3/58' olasz féhérfűz-klónok, melyek 63,8-52,8 m³/ha fatömeggel (12,8 m³-10,6 m³ átlagnövedék) szerepeltek és fel-tűnően jó habitásúak, egészségesek voltak. A fűz-ültetvényt 6 éves korban termesztési okokból kivágtuk.

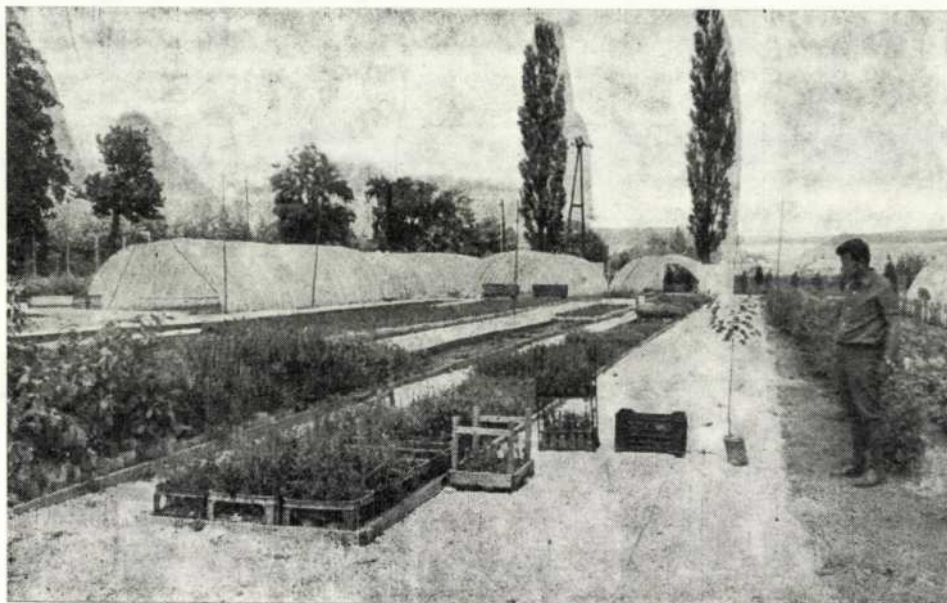
A IX. tábla ÉK-i sarkából kiindulva 20 klón erdei-, 15 klón fekete- és 16 klón lucfenyő 2-2 db egyéves oltványát ültettük ki 6×4 m-es hálózatban, 1966. III. hó első

⁵ Trombitás, T.: 38 euramerikai nyárklón növekedésének, fenológiájának és telepítési technológiájának vizsgálata. Diplomaterv. Sopron, 1971, 73 lap.

⁶ Serfőző L.: 41 fűzklón növekedésének fenológiájának és telepítési technológiájának vizsgálata. Diplomaterv. Sopron, 1971, 58 lap.

hetében, illetve IV. hó közepén. Az erdefenyő oltványokat Retkes József szentpéterfai, lenti, ispánki, pornóapáti törzsfákról, a feketefenyőket Szőnyi László ásatthalmi és soproni törzsfákról oltotta Sárvárott. A soproni és kőszegi lucfenyő törzsfák oltványait Jereb Ottó Balatonfüreden nevelte. A hiányokat a következő két év tavaszán pótoltuk. A bemutató fenyőplantázs 1971-től kezdett szórványosan teremni. Az erdei- és feketefenyő-plantázs növekedését, magtermését 10 éves korban Kondorné Szenkovits Marianna értékelte.⁷

A X. táblában, ugyancsak az ÉK-i saroktól kezdve, 51 klón különféle lombfa (kocsánytalan-, kocsányos-, vöröstölgy, hársak, akác, éger, nyír, gesztenye, szil) 2-2 db oltványát telepítettük 1966. III.—1968. IV. hóig.

4. Gomolyos csemeték nevelő, szállító konténerekben

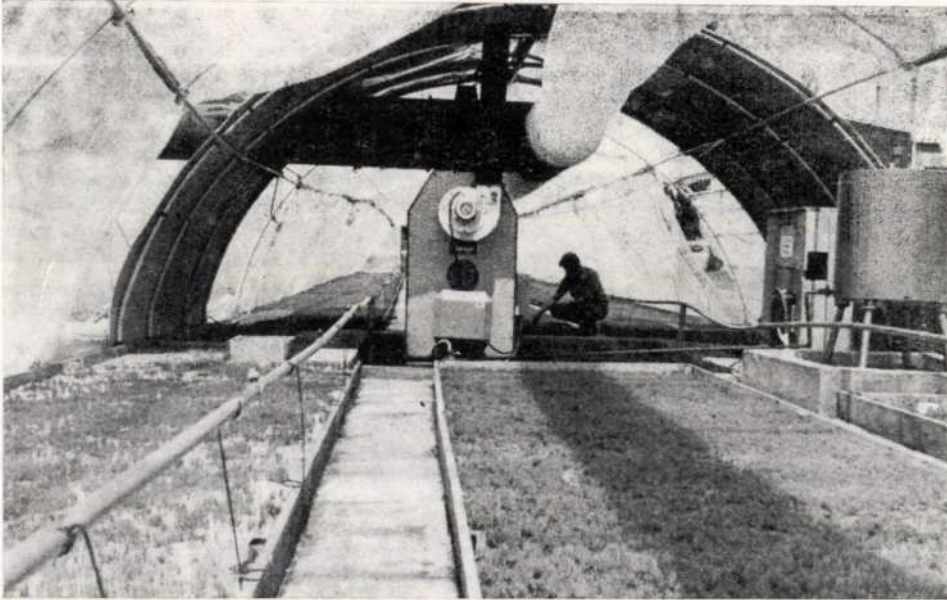
A XXI. tábla ÉK-i 256 m-es szakaszán 80 fonófüzklón 3,2×4,0 m-es (13 m²) mikro-ocelláját dugványoztuk el, 20 cm-es vessződugványokból, 80×12 cm-es hálózatbar vagyis klónonként 4 sort), 1966. II. hó végén. Ezek voltak javasolhatók leginkább gyakorlati természetésre a törzsgyűjteményeinkben szereplő kb. 400 bokorfűz klónból. Köztük volt az ötvenes években végzett keresztezések sokezer hibridjéből szelektált 11 klón is, melyeknek bejelentését fajtaelismerésre terveztük. A fonófüz-anyatelepet 1975 tavaszán a sopronkőhidai ültetvény területére telepítettük át.

A XXIII. szegélytáblában 1966 márciusában és a következő években folyamatosan 180 hazai és külföldi fa alakú fűzklont gyűjtöttünk össze. Az 1×1 m-es hálózatú anyatelepen egy-egy klont 8-8 fő képviselt. Ezekből ma már csak egy-egy egyed áll a kerítés mentén fává növesztve, de sajnos eléggé foghíjasan. A megmenthető klónokat 1975—76-ban a sopronkőhidai területre ültettük át. A fűz-klóngyűjtemények összeállítása része volt a Tompa K. által másfél évtizeden át folytatott kiterjedt fűztermesztési és nemesítési kutatásnak, melyekről 1969—1971-ben készítette el a zárójelentéseket, és az eredményeket 23 tudományos munkában (köztük egy könyv) tette közzé. A fa

⁷ Kondorné Szenkovits M.: A tóalmi erdei- és feketefenyő plantázs értékelése. Diplomaterv. Sopron, 1978, 76 + 2 lap.

alakú fűzek 11 legjobb klónjával az V—VI. és XI—XII. táblákban 1970—71-ben 1 ha-os szaporítóanyatelepet létesített, ahonnan több százezer dugványt szállított a csemetekert a vízügyi igazgatóságoknak, erdőgazdaságoknak és termelőszövetkezeteknek. A 0,7 ha-ra csökkent anyatelepet 1975—76-ban ugyancsak a sopronkőhidai telepre ültették át. Az anyatelepet 1981 tavaszán a csemetekert XXI. szegélytáblájába került vissza, 0,3 ha-ra zsugorodott területtel.

A XIII—XIV. tábla DNY-i felében 1967. VI. hóban Kopecky F. 2 hím- és 2 nőivarú kunpeszéri fehérnyár törzsfájáról származó oltványokkal, speciális kísérleti elrendezéssel, 6×6 m-es hálózatban 0,25 ha-os magtermelő ültetvényt létesítettünk. A magtermés értékelésére remélhetőleg a közeli években sor kerülhet.

5. Teljes vetésű jegenyefenyő (balról) és erdeifenyő (jobbról) csemeték az osli tőzeges, fűtött fóliaházban

1967—71-ig a XXI. tábla DNY-i felében és a XV—XVI. táblában az erdőmérnök-hallgatók 7-9 féle csemetével, 2-4 fő csoportokban telepítettek 4 db, 3 kezeléssel, 4-8 ismétléses rövid időtartamú mikroparcellás tömegszelekciós kísérletet a nemesítési gyakorlatok keretében. A csemetepopulációk tábláin a statisztikai mintavétel szabályai szerint 200-200 db csemetét megmértek, kiszámították a magassági átlagot, valamint az azt kétszeres és háromszoros négyzetes eltéréssel meghaladó értékeket. Ezeket a kezdetben gyorsabban növekedő csemetéket hasonlították össze a kísérletekben. Az 1969 tavaszi telepítésűt, 3 vegetáció után Antal József értékelté variancia-analízissel.⁸ Az 1 éves erdei-, luc-, vörös- és duglászfenyő, valamint vöröstölgy csemetéknél az $M + 3\sigma$ értékű csemeték igazoltak szignifikáns különbséget az átlaghoz képest (8—75% többletmagasságot). Az $M + 2\sigma$ és az $M + 3\sigma$ értékek között csak a luc- és vörösfenyő esetében jelentkezett a szignifikáns differencia, 21—49%-os értékben. A felsorolt fajok 2 éves csemetéinél az $M + 2\sigma$ és az átlagok között 12—43%-os, az $M + 3\sigma$ és az átlag között 41—95%-os igazolt különbség mutatkozott. Az $M + 2\sigma$ és $M + 3\sigma$ között

⁸ Antal J.: Pozitív tömegkiválasztás csemetekertben. Diplomaterv. Sopron, 1971, 61 lap.

16—56%-os szignifikáns differenciát mutatott ki. Hasonló volt a helyzet a 3 éves iskolázott csemetéknél is. A kísérletek továbbfolytatására adminisztrációs okokból nem kerülhetett sor, bár a csemetekerti szelekció a fatömegnövelési lehetőségeket sejtette és megerősítette az ilyen irányú külföldi kísérletek pozitív eredményeit.

4. A kutató számára nagy öröm, amikor megállapíthatja, hogy a kísérleti eredményeit a gyakorlat széles körben alkalmazza. Ez történt a Tómalmi Csemetekertben 1967 óta folytatott kisparcellás, majd félüzemi, üzemi intenzív csemetetermelési kutatásokkal. És még nagyobb öröm, ha azt látjuk, hogy a tanítványok sok esetben felülmúlták tanítóikat. Részleteiben kidolgoztuk a burkolt gyökérzetű csemetetermesztési módszereket, az erdészeti csemetetermelést lucfenyőtüávaron és osli tőzegen, szabadföldön és természetöberendezésekben, az alámetszéses csemetenevelést, több újszerű vegetatív szaporítási módszert stb.

Az eredményeket 19 tanulmányban, diplomatervben és 1 kiskönyvben adtuk közre,⁹ továbbá mintegy 50 előadást tartottunk OEE-csoportoknál, mérnöktovábbképző tanfolyamokon, tapasztalatcsereken és természetesen állandóan oktatjuk előadásainkon, gyakorlatainkon. Pályadíjas dolgozatok is készültek a témakörből (Jereb K. —Madas K.—Tompá T.; Szabó Gy.-né).

Itt említjük meg, hogy a létesítményt 1971—73-ig 1180 fő látogatta meg, köztük 28 országból 260 szakember. 24 erdőmérnök- és erdésztoábbképző tanfolyam folytatott ott gyakorlatot és 14 OEE-, FATE-, MAE-csoportos tapasztalatcsereét bonyolítottunk le. 4 csoportos szovjet és csehszlovák látogatást is említhetünk ezenkívül. 1973 után hézagos volt az ilyenirányú nyilvántartás, ezért az adatokat nem adhatjuk közre.

5. Igmándy Zoltán éveken át folytatott kísérleteket annak felderítésére, hogy a tölgylisztharmat elleni védekezés milyen hatással van a tölgycsemeték növekedésére. Hézagpótló megállapításait tanulmánya tartalmazza.¹⁰ Németh András is éveken át folytatott vegyszeres gyomirtási kísérleteket a csemetekertben. Így buvinolos kutatásaiban jelent említésre méltó eredményt az a megállapítása, hogy fenyőiskolázások esetében — agrotechnikailag jól megmunkált talajon — a 7,5—10,0 kg ha-os dózis gyommentesen tartja a területet. A rezisztens szulák irtását a két részletben való kipermetézéssel (nyári felülpermetezés), illetve kiegészítő mechanikai munkával lehet

9 Bagaméry G.: Motoros háti permetezőgép alkalmazásának tapasztalatai tenyő fiatalosokban. Diplomaterv. Sopron, 1972, 30 lap; Csesznák Sz.: Nyár- és fűzklónok növekedésének, fenológájának és telepítéstechnológiájának vizsgálata. Diplomaterv. Sopron, 1972, 107 lap; Jereb K.—Madas K.—Tompá T.: Fenyőcsemete osli tőzegen, fólia alatt a tómalmi Tanulmányi Csemetekertben. TDK-pályadíjas dolgozat. Sopron, 1971, 28 lap; Mészáros Gy.: Papírcellás csemetével végzett erdősítések értékelése. Diplomaterv. Sopron, 1976, 83 lap; Nagy Z.: Kísérleti ültetvény létesítése nagytaskos erdei- és lucfenyő csemetével és az ültetvény első évi értékelése Diplomaterv. Sopron, 1980, 55 lap; Szabó Gy.-né: A papírcellás csemetetermelés első tapasztalatai a Tanulmányi Állami Erdőgazdaságban. Az Erdő 7, 1974, 315—320; Tompa K.—Bondor A.: Erdősítés tőzegcellulóz cserepekben és műanyagtasakokban nevelt csemetékkal. Az Erdő 8, 1968, 365—368; Tompa K.—Bondor A.: Műanyagfólia és tőzegcserep alkalmazása a csemetetermelésben. Budapest, MÉM Kiadása, 1969, 60 lap; Tompa K.: Fenyőcsemete-nevelés polietilén növényházban. MÉM 1968. évi főbb kut. eredményei, 1969, 347—358; Tompa K.: Burkolt gyökérzetű csemeték nevelése. EFE Kiadványai, 1969, 73—94; Tompa K.—Bründl L.: Az erdei fák vegetatív szaporításának néhány módszere. Az Erdő 5, 1969, 211—218; Tompa K.: Csemetenevelés osli tőzegen. Az Erdő 4, 1970, 176—183; Tompa K.: Cultivation of seedlings in polyethylene plant-house. FAO Training Centre of Forest Tree Improvement. Sopron, 1971, 11; Tompa K.: A tőzegágyas nagyüzemi erdeifenyő csemetenevelés első éve. Az Erdő 4, 1972, 172—177; Tompa K.: Otglezsdane na borovi fidanci v polietilénovoj pornik. Povisavane proizvoditelnoszitta na iglolisztnite gori, Szófia, 1972, 101—110; Tompa K.: A tőzeg szubsztrátumos nagyüzemi erdeifenyő csemetenevelés első éve. EFE Tud. Közl. 1—2, 1972, 15—34; Tompa K.: Plantánnal kezelt polietilén tasakos fenyőcsemeték növekedése. Az Erdő 2, 1978, 67—70; Tompa K.: Termesztőközegek és levéltrágyák az erdészeti csemetetermesztésben. Kutatási Eredm. 158/78, MÉM Inform. Központ. 1979, 2; Tompa K.: Különböző természetközegek és levéltrágyák az erdészeti csemetetermesztésben. Az Erdő 3, 1980, 121—127.

10 Igmándy Z.: Der Einfluss der Schutzmassnahme gegen den Eichenmehltau (*Microspheera guercina*/Schw./Burr.) auf das Wachstum der Eichenpflanzen. EFE Tud. Közl. 1—2, 1972, 65—74.

megoldani. Az alkalmazott legmagasabb, 25 kg/ha-os dózistól sem szenvedtek toxikus károsítást a növények, még az 1 éves erdei- és feketefenyő csemeték sem.¹¹ Varga Ferenc egyebek közt azt kutatta a csemetékertben, hogy a csemeték hernyórágás stb. következtében beálló lombtalanításának milyen növekedésbeli és élettani hatásai vannak.

6. A Faipari Kar Építéstani, valamint Bútor- és Épületasztalosipari Tanszéke által 1973-ban megépített kísérleti faházban a Termőhelyismerettani Tanszék korszerű, köztük automatikus meteorológiai műszereket szerelt be, és folytatta a csemetékert talajtani, ökológiai vizsgalatait is az üzemterv összeállítása érdekében. A faház-programba más faipari tanszékek is bekapcsolódtak.

6. Fólia alatt nevelt, teljes vetésű erdeifenyő csemeték

A Vadgazdálkodási Tanszék 1971-ben elkezdett kutatási témája: vadkármentes területen, mesterségesen csonkított 12 csemetefaj regenerálódó képességének megállapítása.

Az Erdőhasználati Tanszék kéregkompozitálási kísérleteket folytatott a csemetékertekben.

Az ERTI Alpokaljai Kísérleti Állomása részéről Kiss László toxikológiai és Sziágyi László genetikai kísérletet folytatott a létesítményben.

Az Erdészeti Szakközépiskolából Tuskó László a kert létesítése óta folytatja vörösfenyő-nemesítési, generatív és vegetatív szaporítási, valamint szelekciós kísérleteit. A szakközépiskolás tanulók szakköri és naposi foglalkoztatása keretében több szaktanár végzett és végez diszciplináris kutató munkát is.

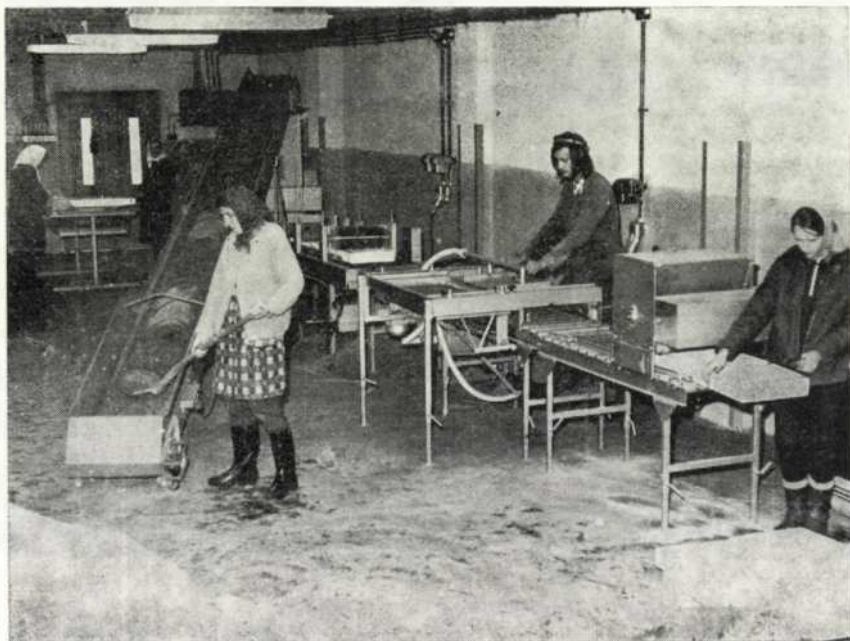
7. A csemetékert az előzőekben körvonalazott fontosabb oktatási, diszciplináris kutatási és szaktanácsadási feladat mellett 1978-ban 750 ezer, 1979-ben 350 ezer és 1980-ban 800 ezer papírcellás csemetét termelt. Ezek egy részét az Erdőgazdaság saját erdő-

¹¹ Németh A.: Buvinol gyomirtószer alkalmazásának tapasztalatai erdei- és feketefenyő erdőültetvényekben, iskolázásokban. Kézirat. Sopron, 1974, 10 lap.

sítéseire használta fel, a többit pedig társerdőgazdaságoknak, állami gazdaságoknak és termelőszövetkezeteknek adta el.

Ezenkívül 1978-ban kereken 1 millió erdei-, luc- és vörösfenyő magágyi és 2–3 éves iskolázott csemetét, továbbá 159 ezer különféle szabadföldi lomb- és cserjecsemetét termelt. 1979-ben közel 2 millió fenyő csemetét és 166 ezer lombcsemetét állított elő a csemetekert. 1980-ban 907 ezer fenyő és 153 ezer vegyes lomb- és cserjecsemete volt a termelés, a papírcellás csemetéken felül. A tóalmi csemetekertben — a sokféle díszfát és díszcserjét nem számítva — minden évben közel húszféle faj csemetét termel meg erdősítési-fásítási célra.

8. Az Erdőtelepítéstani Tanszék munkáját is segítené, ha a kezelő épület egyik pincéjében megépítenék a hűtő-lárolót, és a padlástérben a toboztárolót. A papírcellás

7. A finn parcellás gépsor

gépsor üzemeltetésével kapcsolatos legsürgősebb alkalmazott kutatások: a hazai viszonyok számára legmegfelelőbb cellatípus kiválasztása, a cellák hazai előállítása (nemcsak impregnált papírból, hanem egyéb elbomló anyagból), a legkedvezőbb termesztési rendszer megállapítása, az egyes csemeteféleségek számára legjobb szubsztrátum kikísérletezése. A papírcellás technológiát a nemesített anyag gyors szaporításához, a nyárák, fűzék rövid dugványos szaporításához, és többféle lombfaj, valamint a fenyőfélék félfás és fás dugványozásához is fel kell használni, természetesen talajfűtéssel és ködpárafüggöny alkalmazásával.

A burkolt gyökérzetű csemetével való erdősítés alábbi előnyeit az üzemi kísérletek is igazolták: — rövid termelési időszak, — mérsékelt termelési költség, — kevés élőmunkaerő szükséglet, — nagy kihozatal az egységnyi területről, — az erdősítési munka automatizálásának a lehetősége, — az átültetéssel járó élettani zavarok kiküszöbölése, — az ültetés nincs évszakhoz kötve (a szezonális munkacsúcsok kiiktathatók, ill. széthúzhatóak), — az erős, burkolt gyökérzetű anyag a kevesebb ápolás mellett lehetővé

teszi a telepítési hálózat okszerű tágitását és megteremti a lehetőségét erdőművelési munkáink egyéb racionalizálásának is.

Ahol fűtött fóliaház van, a papírcellás csemeték három ütemben való megtermelése látszik célszerűnek. Az I—III. hóban fűtött fóliaházban nevelt papírcellás csemetékkel IV—V. hónapban, a III—V. hóig fűtetlen fóliaházban termelt csemetékkel VI—VII. hónapban és a IV—VI. havi szabadföldi ágyakban előállított gomolyos csemetékkel VIII. hótól lehet erdősíteni.

A Termőhelyismeretani és Növénytani Tanszék tervezett kutatásai: Elsősorban a természetberendezés csemeteneveléssel kapcsolatban: 1. a különböző fóliák alatt a sugárzási mérleg megállapítása és a sugárzás hullámhossz szerinti meghatározása; 2. Fóliaházi hőfok és légnedvességi lépcsők mértékének megállapítása a szabad térrel szemben; 3. A különböző öntözési és a szellőztetési módok hatása a levegő- és

8. Az elvetett papírcellákat tolóléccel a műanyagtálcáról a talajra csúsztatják. Balról a kikelt, néhány hetes erdeifenyő csemeték

talajhőmérsékletre, valamint a légnedvességre, a csemeték élettani jelenségeire; 4. Az egyes csemetefajok evapotranspirációjának és CO_2 asszimilációjának meghatározása a különböző fenofázisok függvényében; 5. Különböző színű talajtakarók befolyása a talajhőmérsékletre.

Főleg a szabadtéri csemetetermeléssel összefüggésben: 1. A különböző csemeték tápanyagigényének és vízszükségletének meghatározása; 2. Az öntözővíz hatására bekövetkező tápanyagkimosódási vizsgálatok; 3. Különböző szubsztrátumok vizsgáldokási tulajdonságai a nevelőágyakban (a fóliaházban is).

Az Erdővédelemügyi Tanszék, az említett témák továbbvitelével mellett a fóliaházi gombakárosítók élettani tulajdonságait és a védekezési módokat, a vegyszerek lebomlását és talajba mosódását, valamint a talajfertőtlenítési problémákat kutathatja ebben az összetett programban.

A többi tanszék és kutatási-oktatási intézmény a korábbiakban körvonalazott kutatásokat tovább folytatja. A témákból természetesen konkrét, kisebb munkarészeket tudományos diákköri- és diplomaterf-feladatként is kiadunk. A csemetekerti termőhelyi és termesztési vizsgálatok beilleszthetők a Fertő-táji komplex kutatásokba is.

Kálmán Imre (1882—1953) soproni kapcsolatai (Egy elfelejtett jegyzőkönyv)

1. „1938. január 7: Az Actio Catolica műkedvelőgárda díszkarnagynak választotta Kálmán Imre zeneszerzőt. Az erről szóló díszoklevelet küldöttség adta át a zeneköltőnek bécsi lakásán.”¹ A küldöttség vezetője, a ma is Sopronban élő Bodnár Alajos² nemrég egy kéziratos jegyzőkönyvet bocsátott rendelkezésemre abból a célból, hogy annak Kálmán Imrével kapcsolatos részleteit dolgozzam fel a Soproni Szemle számára.

A későbbiek megértéséhez szükséges, hogy megemlítsük: ebben az időszakban Sopronban több műkedvelő egyesület működött, mondhatnánk divatos volt az ilyen jellegű szereplés, de nem volt öncélú. Mindnek volt politikai célja és tartalma, gondoljunk csak a szocialista munkásmozgalom kulturális tevékenységére (Sopronban és környékén is), melyet Zentai (Zuschlag) Vilmos, a Szociáldemokrata Párt Országos Német Bizottságának és a soproni szociáldemokrata mozgalomnak egyik irányítója, úgy jelölt meg, mint a szociáldemokrata munkásmozgalom hármas felépíttségének egyik összetevőjét.³ A fellendülő szocialista munkásmozgalom kulturális vonalának ellensúlyozására is hozták létre Sopronban 1935. december 6-án a Katolikus Akció Műkedvelői Társulatát. A felvett jegyzőkönyv tanúbizonysága szerint „... a Társulat célja a kurucdombi templom felépítése és főleg az, hogy a katolikus társadalmat ily módon megmozgatva és felrázva nemtörődomségéből, nagyobb összetartásra és együttműködésre ösztökélje”. A társulat tagjainak összetétele nagyon vegyes volt, ami a politikai felfogást illeti ugyancsak. A későbbi életutak bizonyítják ezt: voltak akik a fiatal gárdából szélső jobbra sodródtak, többen utat találtak a kommunistákhoz, vezetők is lettek a pártban, mások „csendes szimpatizánsokként” vettek és vesznek részt a felszabadult ország építésében.

2. A „Csárdáskirálynő” című operett programba iktatását Radó Ferenc⁴ javasolta a műkedvelő társulat 1937. július 8-án tartott ülésén. A javaslat nagy vitát váltott ki,

1 Vö. SSz. 1938. 320. Az Actio Catholicát 1922-ben XI. Pius pápa alapította olyan szervezetként, amely az egyházi hatóság irányításával a világi hívők tömörítését, a hitélet elmélyítését és a katolicizmus terjesztését célozza. Az egyes országok országos központjai kapcsolatban állnak egymással. Magyarországon csak központi szerve van, amely ma elsősorban egyházszerzési és anyagi ügyekkel foglalkozik.

2 Bodnár Alajos pedagóguscsaládból származik. Édesapja, idősebb Bodnár Alajos a csornai katolikus elemi iskola tanítója volt, aki a Tanácsköztársaság idején a csornai direktórium tagja, járási és megyei tanács tag és intézőbizottsági tag lett. A Tanácsköztársaság megdöntése után öbörtönbe került és örökre eltiltották a tanítói pályától. A felszabadulás előtti napokban tartott titkos soproni ülésen, ahol a Vörös Hadsereg fogadásáról is tárgyaltak, apa és fia képviselte a soproni kommunistákat (SSz. 1981. 47). Ifj. Bodnár Alajos 1934-ben érettségizett a soproni Bencés Gimnáziumban. „Családpolitikai” okok miatt nem lehetett testnevelő tanár. Mint szellemi in-ségmunkás, illetve szövő dolgozott, majd bekapcsolódva az SVSE sportéletébe, ott 42 évig vezette az SVSE labdarúgó szakosztályát. Számos kiváló, érdemes oklevél, érem, országos, megyei és városi sportkitüntetés birtokosa. Az 1944. december 6-i bombázás alkalmával — mint forgalmi szolgálattevő — a szigorú hadiüzemi rendszabályokat figyelmen kívül hagyva és vállalva ezért a várható szigorú következményeket egy szerelvényt önhatalmúlag elirányított és így sok ember életét mentette meg. A felszabadulás után a Kommunista Párt alapító tagja a GYSEV-en és annak párttitkára. B. A. szíves közlése.

3 Zental (Zuschlag) Vilmos feljegyzése alapján, melyet e sorok írója számára készített 1980-ban. Részletesen szólók róla egy megjelenés alatt álló tanulmányomban.

4 Vö. F(áján Jajos): Radó Ferenc (1913—1970). SSz. 1970, 189—190.

nyilván a konzervatív álláspontúak nem találták összeegyeztethetőnek a témát a társulat jellegével és célkitűzéseivel. A következő, azaz július 11-én tartott gyűlésen a vita nyíltan is kirobbant, Radó Ferencnek meg kellett magyaráznia, miért a Csárdáskirálynőt javasolja. Orovitsch Ferenc hitoktató-elnök meg sem jelent az ülésen. A jegyzőkönyv szerint Radó Ferenc véleménynyilvánítása sok vitára adott okot, „s elnök úr és a tagok csekélyszámú megjelenése miatt a gyűlés határozatképtelen maradt a legközelebbi gyűlésig, amely 15-re van összehívva.” A kérdésben azonban nem hív-

Színe körül
K Á L M Á N I M R E
őrkécsü operetteja a

Csárdáskirálynő

Rendező: **OROVITSCH FERENC**
Az énekeket betanította és vezényelte:
RADÓ FERENC.

A láncokat betanította: **HORVÁTH ALFRÉD.**

SZEREPLŐK:

<p>Lippert Weissenheim herceg Anibán a felesége Edvin a fiuk Vereska Silván Sári komisz Hóni gróf Kerekes Ferko Kohasdori Jóhadnagy Kiss jegyző Mac Grave Mika pincér</p>	<p>Horváth Maria Horváth Vilmo Hóbasz Manci Kaiser Illi Kandler Manri Lótz Elza Lótz Paula Luka Anna Pálly Eva Táberger Baby Wesselly Tilda</p>	<p>Kecelényi Vilmos Gráf Józsa Gálos József Lakits Erika Haring Oreste Bodnár Alajos Lehner Ferenc Ratkovits József Kovári Jenő Hóler Lajos Hóler Lajos Barai Oelkirt Bélei István Czabriel György Horváth János Horváth János V. László Antal Molnár László Németh István Fuszta Viktor Sziromy János Sziromy József</p>
---	---	---

Cigányok. Lakaj. Boy.
Közreműködik a 4. Honvédelmi gyalogezred teljes zenekara.

I. felv. Budapesten egy színházban, II. Bécsben Weissenheim herceg fogadótermében, III. Bécsben egy szálloda halljában játszódnak le.

Képek: Kynadé, Sopron.

1935

ták össze e tervezett ülést. A csatározás a kulisszák mögött folyt tovább. Július 29-ig tartott ez a vita, amely végül is azzal zárult, hogy két nap múlva kijelölik az operett szerepeit (1. kép). Huszonkét próba után, 1937. szeptember 28-án házi, majd 29-én nyilvános főpróbát tartottak mintegy 350-400 diák előtt. A megnyitó előadást október 2-án tartották, telt ház előtt, óriási sikerrel (2. kép). Bodnár Alajos (aki akkoriban a társulat jegyzője is volt) leírta, hogy az október 3-i délutáni előadás után megérkezett Kálmán Imre távirata Bécsből: „A hétfő esti díszelőadás szívesen résztveszek felelőséggel együtt. Wien, 3. X. 37. Kálmán Imre”. Így lett 4-én a díszelőadás. Ezt megelőzően azonban a 3-i esti előadás felolvasták a táviratot a szereplők és a közönség lelkes tapsa közepette. A díszelőadás reggelén külön újságröplap jelent meg a nagy eseményről. A társulat keltezetlen jegyzőkönyve szerint a műkedvelők nagy megtisz-

teltetésnek tartották a látogatást, a távirat megérkezése után azonnal intézkedtek a propaganda előkészítéséről, értesítették az újságokat, plakátokat nyomattak és nagy propagandát fejtettek ki élőlóval is. Október 5-én a soproni újságok részletesen beszámoltak arról, hogy Kálmán Imre autón érkezett Bécsből Sopronba. Néhány perccel nyolc óra után jelent meg a zsúfolásig megtelt színházban, ahol a közönség viharos tapsal fogadta. Az ünneplés még csak fokozódott, amikor Kálmán Imre odaállt a karmesteri emelvényre és maga dirigálta a Csárdáskirálynő nyitányát. Utána az igazgatói páholyból nézte végig a darabot. Az első felvonás szünetében felment a színpadra és gratulált a szereplőknek. Előadás után visszautazott Bécsbe.

A november 19-i jegyzőkönyv részletesen szól Kálmán Imre soproni tartózkodásáról: „Október 4-én este $\frac{3}{4}$ órakor szorongásig megtelt a színház nézőtere. Kálmán

2. A „Csárdáskirálynő” együttese. Az első sorban balról jobbra: 1. Bodnár Alajos; 4. Radó Ferenc; 5. Lakits Elli; 6. Orovitsch Ferenc

Imre néhány perccel érkezett csak előbb az előadás megkezdésénél s a Színház előtt Orovitsch Ferenc elnök úr és Radó Ferenc fogadták. Majd a zenekar tust adva a kiváló magyar zeneköltő az összes villanylámpák ünnepélyes fényénél bevonult a virágokkal feldíszített páholyba, miközben a közönség lelkesen ünnepelte. A város részéről Dr. Farkas István városi főjegyző fogadta Kálmán Imrét, aki ezután bevonult a színpadon keresztül a szereplők harsány éljenzése és bemutatkozása után az orchestrába és elvezényelte a nyitányt, majd visszatért páholyába, hogy meghallgassa az előadást. Az első felvonás után bejött a színpadra, ahol külön gratulált meleg kézzsorítással az egyes szereplőknek és az egész társulatnak.” Bodnár Alajos arra is emlékezik, hogy Kálmán Imre kijelentette: sok Csárdáskirálynőt látott életében műkedvelők illusztrálása során, de a soproni, professzionista szereplőknek is beillő nagyszerű előadás volt. Ismét a jegyzőkönyvből idézünk: „... a lányok és fiúk sorfala között elnök urunk köszöntötte Kálmán Imrét és nagy háláját fejezte ki neki, hogy fáradságot nem

kimélve félig még mindig betegen is hajlandó volt Sopronba eljönni és megjelenésével előadásunk anyagi és erkölcsi sikerét a legnagyobb mértékben növelni. Leghálásabb köszönete jeléül elnök úr szép babérkoszorút nyújtott át a mesternek, jelenlévő feleségének pedig Lakits Elli egy szép virágcsokrot vitt a páholyába. Kálmán Imrét megéljenezték. Kálmán Imre meghatottan hallgatta elnök urunk szavait, válaszában előadta, hogy Sopronban sokszor volt már, nagyon szívéhez nőtt ez a város, de színházi vonatkozásban csak kétszer volt városunkban. Ez a harmadik eset, és mikor meghívtuk nagyon szívesen jött el. ... Nagyon sokszor élvezte a Csárdáskirálynő előadásait és ezt az előadást, — mint mondta — a legszebbek közé sorolhatom. Köszönetét fejezte ki elnök úrnak, az összes szólistának és valamennyi szereplőnek, de különösen a kórus-

1938. január 6-án boldogan fogadtam a „Katolikus akció” munkái októbernek megkezdését, amely a dachau-
pi októberét hozza nekem ajándékul. Vagy sajátulakul
nekem hogy Orontok fenn főtisztelendő ur, az egészét
lelte a fő repülő helyeje miatt nem tudott eljönni,
aportan 13 volt kitérni az i. lelkes perlethez és lényeg
fennállása, a mely a „Katolikus akció” nagy októbernek
fő alkalmi eleme.
Hálás köszönetet fogadtam meg az munkának, hogy a
Katolikus akció minden dolgának minden időben és
minden körülmények között hű és lelkes harcosa
maradott.
Külön köszönetet pedig azt a meghívásait a mely
a Kálmán Imre munkái közreműködésével együtt
az István repülőjét kérem „Katolikus akció”
minden ügyre, dolgára
Wien 1938. január 6. Kálmán Imre

3. Kálmán Imre emléksorai

nak és a karmesternek a kitűnően rendezett előadásért. Utána visszavonult páholyába és tovább nézte az előadást, majd este 11 órakor visszautazott Bécsbe.”

3. A műkedvelő társulat 1937. október 13-án kelt jegyzőkönyve írja: „Kálmán Imre a világhírű zeneszerző, aki egyik előadásunkon személyesen megjelent és vezényelte a nyitányt, a következő meglehetősen meleg hangú levelet küldte Bécsből Oróvitsch Ferenc elnök úrhoz: Főtisztelendő Uram! Tisztelettel közlöm Önnek, hogy bár zuhogó esőben, de szerencsésen megérkeztem Bécsbe. Megragadom mindjárt az alkalmat, hogy mind Főtisztelendőségnek, mind az összes szereplőknek legmelegebb köszönetemet fejezzem ki. Gyönyörű élmény volt számomra az est és mind művészi tekintetben, mind személyes vonatkozásban a legszebb emlékeim közé sorolhatom. Különösen pedig köszönöm a szívélyes fogadtatást a magam és a feleségem nevében. Nagyon leköteleztem, ha oly kedves lenne és erről az estéről a sajtóban esetleg megjelent közleményeket nekem elküldené.

Mégegyszer is köszönöm Önnek, a Karmester Úrnak, valamint az összes szólístáknak és közreműködőknek a sok fáradozást, és üdvözlöm mint tisztelő híve: Kálmán Imre.

Miután Radó Ferenc felolvasta a levelet, Kálmán Imre megtisztelő sorainak hatás alatt az egész társulat önfeledt tapsra és éljenzésre ragadtatja magát és hosszasan ünnepli a halhatatlan magyar művészt és zenei Nagymestert".

Ebben a forró, lelkes hangulatban Kálmán Imrét a műkedvelő együttes dísztagjává választották és úgy döntöttek, hogy a dísztagságot igazoló oklevelet később küldjék meg Kálmán Imrének. Az október 20-i jegyzőkönyvből tudjuk, hogy Radó Ferenc javaslatára a zeneszerzőt nem „dísztaggá”, hanem „díszkarnaggyá” választották, illetve az eredeti jegyzőkönyvi szöveget így módosították. Az október 27-i jegyzőkönyv második pontja így hangzik: „Utána Kálmán Imre újabb levelét olvassa föl Radó Ferenc, mely a következő: (A jegyző, Bodnár Alajos itt kihagyott egy oldalnyi részt a levél későbbi beírására, amelyre azonban valamilyen oknál fogva nem került sor, és így nem tudjuk mi volt a levélben. A következő jegyzőkönyvi szöveg azonban némi felvilágosítást ad erről): Kálmán Imre ezen újabb levele nagy megtiszteltetés számunkra, ami azt mutatja, hogy mennyire ragaszkodó és kitüntető tisztelettel és szeretettel viseltetik irányunkban a nagy zeneköltő”.

Ismét vissza kell kanyarodnunk a november 19-i jegyzőkönyv szövegéhez, amely tartalmazza Kálmán Imre „Díszoklevelének” szövegét is. A jegyzőkönyv ide vonatkozó része tehát így hangzik: „Díszoklevél. A Soproni Katolikus Akció Színművelő Társulata *Kálmán Imre* urat a Csárdáskirálynő halhatatlan szerzőjét annak elismeréséül, hogy a Csárdáskirálynő 1937. október 4-iki díszelőadásának fényét, pompáját és értékét személyes megjelenésével és vezényletével mérhetetlen módon emelte — örökös Díszkarnaggyává egyhangú lelkesedéssel megválasztotta. A díszoklevél a jegyzőkönyvvel együtt Bécsbe lesz küldve, ahol Kálmán Imrének lesz átadva.

Azután felolvassa elnök úr Kálmán Imre újabb levelét, amelyben a megismételt Csárdáskirálynő 10-ik előadásának Bécsbe küldött sürgönyére válaszol és további buzgó munkára biztatja a társulatot és jókívánságait fejezi ki a sikerért.”

1938. január 6-án kereste fel a társulat küldöttsége Bécsben a zeneszerzőt és átadta a díszkarnagyi oklevelet, melyet megfeszítetten vett át. A jegyzőkönyv 93. oldalára emlékező sorokat is írt (3. kép). A küldöttségnek felajánlotta autóját is, amellyel Schönbrunnba látogathattak.

Kálmán Imrének (aki egyébként célzott is erre a küldöttségnek) ezután hamarosan menekülnie kellett a nácik elől: először Párizsba, majd Amerikába emigrált.

4. Végül szólnunk kell még néhány dologról az eddig írottakkal kapcsolatban. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a Csárdáskirálynőnek programbaiktatása a katolikus színtársulatban akkoriban a progresszívebb világi vezetők győzelmét jelentette a konzervatív, az Actio Catholica céljait mereven szolgáló egyházi vezetéssel szemben. Tény azonban az is, hogy ez az egyházi vezetés nagyon taktikusan, ügyesen és tudatosan felhasználta Kálmán Imre megnyerését, soproni szereplését és a társulattal való kapcsolatát saját céljaira. Kálmán Imrének és orosz származású feleségének nyilván nem sok kapcsolata és köze volt a soproni Actio Catholica célkitűzéseivel. Mégis ebben a keretben került bemutatásra az operett és aratott fergeteges sikert. A nézőtérén ülők nyilván a zeneszerző és a zene sikerét ünnepelték, amelyet a társulat egyházi vezetése a kétségtelenül lelkes és tehetséges pappal, Orovitich Ferenccei az élen megfelelően kihasználta távolabbi céljaira is. A siker elősegítette, hogy Orovitich Ferenc, az akkor épülő kurucdombi templom későbbi plébánosa, 1939-ben létrehozhatta a Soproni Hivatásszervezetet, amelynek az volt a célja, hogy a munkástömegek forradalmi eszméit megsemmisítse, megmozdulásait kordába tartsa vagy szorítsa, szociális demagógiával, nacionalista légkörben szervezett kulturális tevékenységgel fogja ki a szelet a vitorlából. Ez az egyházi vezetés — mint erre már utaltunk — kezdetben elle-

Bodnár Ujjas annak a kiváló öltöztető
"Könnyű kőműves" a "Gyógyászati és
Lélektani Központ" - a "Kispesti Kórház" alul-
szervezetében V. é. 1918. január 16.
Kálmán Imre

4. Kálmán Imre dedikált fényképe

nezte Kálmán Imrét is és zenéjét is, de elsősorban az anyagi és erkölcsi haszon győzelemre juttatta a Radó Ferenc által vezetett világi vezetést. Radó Ferenc a kialakult viták és egyenetlenségek következtében le is mondott, csak megkövetése után maradt a vezetőségben, de mások ki is léptek a társulathoz, mert nem értettek egyet a konzervatívok egyre nagyobb befolyásával. Radó Ferencnek minden törekvése ellenére sem sikerült megegyezzen Kálmán Imre operettet erőltetnie az egyesület keretén belüli vezetésre. A kulisszák mögött folyt harc nyíltan ugyan nem szerepel a jegyzőkönyv sorai között, de a sorok között mégis világosan érzékelhető. Néhány példa a jegyzőkönyvből: 1937. október 13.: „... R. M. úr szólal fel ezután, aki előadja, hogy valamikor nagyon sokszor látta a Csárdáskirálynőt és bizony sokszor tapasztalta, hogy mennyire nem a tiszta erkölcsi motívum vonul végig annak előadásain. Éppen ezért szembetűnő volt a mostani előadásokon a szolid, finom, frivolmentes játék és pont ez volt a közönségnek is az első megállapítása, ha kritikát gyakorolt. Ez méltó is a társulathoz, mert amennyire csodálkoztak kezdetben azon, hogy a Csárdáskirálynőt választottuk előadásra, annyira jóleső érzés volt a közönség számára a finom célunkhoz méltó előadás”. 1937. november 19.: „... Az erkölcsiség megőrzésével és szépségével adtuk elő a Csárdáskirálynőt holott annak tartalma tisztára a frivolságot tartja a gyönyörű zene mellett az érdeklődés felfokozására a fő attrakciónak”. 1938. augusztus 3.: „... Elnök úr a társulattal egyetértve ki is mondja határozatilag és jegyzőkönyvbe kívánja foglaltatni, hogy a jövőben kiirt minden egyéni törekvést, amely az egész társulatra káros... Ugyanígy járnak mindazok, akik az Actio Catholica színtársulatánál vállalt kötelezettségüknek [...] nem tesznek eleget. Az ez ellen vétők ki is záratnak az egyesületből.” 1938. augusztus 10.: „... Azután a Marica grófnő előadását tárgyalja Radó Ferenc, melynek azonban olyan leküzdhetetlen akadályai vannak, hogy a társulat egyelőre leveszi a műsorról és új darab betanulását határozza el”.

Az egyesületbe az egyházi vezetők egyre több politikát vittek, saját politikájukat, ez újabb heves vitákat váltott ki és végül a megszűnéshez vezetett. Néhány példa erre is, a jegyzőkönyvek alapján: 1937. november 29.: „... Majd ismét elnök úr emelkedik szólásra és ünnepélyes hangon emlékezik meg Őfelsége II. Ottó örökös király legmagasabb születésnapjáról. A társulat tagjait meghívja ünnepélyes Ottómisére, hogy ott fejezhessük ki leginkább Szent Istváni országunk örökös és jövőndő királya iránt érzett legalázatosabb hódolatunkat.” 1939. február 17.: „... A másik hazai vonatkozású dolog Imrédy Béla miniszterelnök lemondása, melyet sajnálattal veszünk tudomásul, mert olyan szociális kérdések és reformok lánglelkű harcra volt, mely a magyar élet és jövő boldogulását célozza”. 1939. április 19.: „... Sz. J. kifogásolta az 1939. évi február hó 17-én készült jegyzőkönyv politikai színezetű részét, melyet elnök úr nem mint valóban politikai jegyzetet értelmzett, hanem mint hosszú idők utáni katolikus miniszterelnök érdemeinek méltatását. Elnök úr mégis meg nem történtté nyilvánítja a bejegyzést, s azon indokkal, hogy nem politikai gyülekezet vagyunk, felkéri a jegyzőt annak megmásítására, vagy törlésére. Jegyző a törlést elvégezte.”

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Faragó Sándor:

Lukácsy Lajos élete és művészi munkássága (1876—1927)

1. A Magyar Életrajzi Lexikon a következőkben summázza életét: „Lukácsy¹ Lajos (Kapuvár, 1876. május 1—Kapuvár, 1927. július 24.); szobrász. Az Iparművészeti Iskolán, később mint Stróbl Alajos mesteriskolájának² növendéke rajztanári vizsgát tett. Kisebb szobrokat (Éva), emlékműveket (Festetics György, Goldmark Károly, Keszthely: Felsőbüki Nagy Pál, Sopron), emléktáblákat (Petőfi, Sopron), síremlékeket készített.”³

Halála 50. évfordulóján szülővárosa, Kapuvár, adósságot törlesztett, amikor szülőházát, ahol 51 éves korában meg is halt, a Megyei Honismereti Napok rendezvénytársaságának emléktáblával jelölte meg, a Rábaközi Múzeum pedig kiállította fellelhető szobrait, köztüregy álló alkotásait pedig fényképeken tette ismertté. Ennek az írásnak célja: egy fél évszázados emberi-művészi életút megismertetése, a köztudatba való plántálása.

A Kisalföld korábbi számában⁴ „Lukácsy Lajos ébredése” címmel néhány évvel ezelőtt már hírt adott a Rábaközi Múzeumban folyó Lukácsy-kutatásról, célozva arra, hogy bizony méltatlanul hallgattunk róla öt évtizeden át.

2. Az anyakönyv szerint apja Lukácsy Lajos bognármester, anyja pedig Somogyi Anna volt. Édesanyjához, annak haláláig, megható gyermeki szeretettel ragaszkodott. (Szülőháza a mai Rákóczi út 14. sz. alatti emeletes épület volt.) Itt Kapuvárott, pontosabban Gartán végezte el az elemi népiskolát, majd szülei a kismartoni m. kir. állami Polgári Fiúiskolába írták be. A monarchia idején általános szokás volt, hogy a kapuvári gyerekeket a közeli németajkú területre küldték tanulni, hogy ott elsajátítsák egyúttal a német nyelvet is. Az 1890/91. tanévben végezte el a IV. osztályt. Nem volt jó tanuló, de „szabadkézi rajz”-ból végig jeles osztályzatot kapott.

Polgárista korából fennmaradt néhány rajza,⁵ amelyek már ekkor kiváló formaérzékről és térlátásról tesznek bizonyosságot. A következő tanévben már Budapesten tanult az Iparművészeti Iskolában. Tanárai között volt Mátrai Lajos és Keleti Gusztáv is. Tíz féléven át volt a „díszítő szobrászati osztály” növendéke. 1896. július 9-én kapott végbizonyítványt, mely szerint „az előadásokat szorgalmasan látogatta, az előírt elméleti vizsgálatokat sikerrel letette, választott szakmájában magát buzgón gyakorolta, s az intézet szabályainak megfelelő magaviseletet tanúsított. Minél fogva nevezett Lukácsy Lajost a M. Kir. Iparművészeti Iskola díszítő szobrászati osztályát sikerrel végzett növendéknek, s az ipartörvényben az intézetünk részéről kiadott végbizonyítványhoz kötött kedvezményekre jogosítottnak elismerjük, s őt, mint szakmájában alaposan képzettséget szerzett műiparost, bárkinek ajánlhatjuk.”⁶

Átlagon felüli tehetségével az Iparművészeti Iskolában is kitűnt társai közül. Fennmaradt az Iskola Önképzőkörének egy díszes nyomtatású határozata, amely szerint: „Lukácsy Lajos úrnak, mint a kör által szalonvázára hirdetett pályázat alkalmával beérkezett legjobb munka szerzőjének az első díj odaítélését.”⁷

1 Az anyakönyvi bejegyzés szerint a család *i*-vel írta a nevét. Ő maga azonban *y*-nal írta mindig és alkotásait is így jelezte.

2 Mesteriskolája az Epres-kertben (ma: Képzőművészeti Főiskola) volt.

3 Magyar Életrajzi Lexikon, Bp., 1969, II, 102.

4 Kisalföld, 1972. október 19.

5 A Kapuvári Rábaközi Múzeum (továbbiakban: KRM) gyűjteményében.

6 KRM. Tört. dok. 5138.

7 KRM. Tört. dok. 4371.

Lukácsy tovább tanult. Az 1896/97. tanévben elvégezte az Országos Mintarajz Iskolát és Rajztanárképzőt, „az előadásokat szorgalmasan látogatta, s a mintázásban kitűnő szorgalmat, jó haladást és a szabályoknak megfelelő magaviseletet tanúsított.”⁸

Ez alatt az öt esztendő alatt megtanulta Lukácsy a szobrászatot, mint „mesterséget”. Igazán művésszé Stróbl Alajos mesteriskolájában vált, ahol mestere mellett elsajátította a művészi látásmódot és a komponálni tudást. Stróbl sokat ígérő tehetséget látott Lukácsyban. Egy fennmaradt fénykép⁹ szerint Stróbl nagy szeretettel korrigálta növendéke mintázását. Az sem kis dolog volt, hogy ezt követően Fadrusz János műhelyébe került, akinek a szegedi Tisza Lajos-szobor megmintázásában segédkezett. Ezután kapott a kormánytól Budapesten a Városkert-bazárban műtermet, ahol már teljesen önállóan folvtathatta munkásságát.

Művészi hírnevét Lukácsy 1898-ban a Nemzeti Szalon téli tárlatán kiállított Éva című nagy feltűnést keltett szobrával alapozta meg. E szobor kapcsán Lyka Károly a Pesti Naplóban ezt írta: „Erdemes ezen remek alkotásért magáért ellátogatni a tárlatra.”¹⁰

Lukácsy egész művészeti tevékenysége nagyjából három, egymástól jól elkülöníthető periódusra bontható. Az első szakasz a világháborúig tart. Ebben az időben sokoldalúan mutatkozik be, hiszen köztéri szobrok mellett emléktáblákat és reliefek egész sorát készítette. A második szakasz a világháború. Ekkor hadiszobrászként két évet az orosz fronton töltött. A harmadik, a háború utáni szakasz, amikor elsősorban tanár volt, hisz egy-két háborús emlékművet leszámítva alig-alig kaptak megrendelő megbízásokat a magyar szobrászok.

3. 1897. október 12-én Keszthelyen a Georgicon alapításának százados évfordulóját ünnepelték. Ezen az ünnepségen Darányi Ignác földművelésügyi miniszter vetette fel, hogy a Georgicon megalapítójának, Festetics Györgynek alakja szoborban örökíttessék meg. A kezdeményezéshez úgyszólván az egész ország csatlakozott. Stróbl Alajos javaslatára a szobor elkészítésével Lukácsy Lajost bízták meg. A szobor felavatására 1902. június 8-án került sor. A Budapesti Hírlap¹¹ részletesen beszámolt a szobor felavatásáról és Lukácsy alkotását így méltatta: „Az alak köntöse magyaros, prémes dolmány és süjtásos magyar nadrág. Arca beretvált, feje födetlen. Kócsagos kalpagját bal kezében tartja, jobbájával mintha mutatna, vagy intene valamerre. Nem az agg Festetics György ez az alak, de az a daliás fiatal férfi, a Gaeren-huszárok vitéz alezredese, akit hazaszeretetéért elűzték a hadseregből, s aki elvonult Keszthelyre, hogy új pályát, új életet kezdjen. Az alak lábánál két felől két idill van ércebe faragva. Balról két pufók, mosolygós gyermek, a rokokó képfaragás és festés amorettjei, modern fillogással mintázva, arat, egy kévét már megkötött, a másikat épp most köti az egyik gyermek, míg társa sarlóval a kezében erőlködését nézi. A másik idill, jobbról, ismét két gyermek, az egyik ekén ül, a másik magot hint a barázdákba.” A korabeli leírás-hoz nincs mit hozzátennünk: a bronzszobor ma is ott áll Keszthelyen az újjá varázsolt Festetics-kastély előtt.

A szobor leleplezéséről hírt adott a Rábaközi Közlöny¹² is. A cikkíró beszámolt az ünnepségről, s büszkén írta: „Ez a Lukácsy Lajos, ez az országos hírű szobrász a mi büszkeségünk, mert bölcsője itt ringott köztünk.” Ismertette röviden Lukácsy addigi életútját, majd így fejezte be: „Lukácsy ez alkotásával a fiatal szobrász nemzedék egyik legtehetségesebb tagjának mutatta magát, dicsőséget szerzett a magyar népnek és szűkebb hazájának, a mi édes Rábaközünknek. Szívből üdvözljük derék földinket, s még sok sikert kívánunk művészi vésőjének.”

E szobrával Lukácsy Lajos neve országosan ismertté vált. Természetes tehát, hogy Sopron város és vármegye törvényhatósága Lukácsy Lajost kérte fel a megye nagy

8 KRM. Tört. dok. 5139.

9 KRM. gyűjteményében.

10 Keszthelyi Hírlap, 1902. június 8.

11 Budapesti Hírlap, 1902. június 9.

12 Rábaközi Közlöny, 1902. június 15., október 26.

Lukácsy Lajos
Németh F. *BUDAPEST.*

1. Lukácsy Lajos mesternövendék

szülöttjének, a jobbágyfelszabadítás szószólójának, Felsőbüki Nagy Pál szobrának megmintázására. A mellszobor fehér carrarai márványból készült. A Rábaközi Közlöny „A vármegye közgyűlése” című vezércikkében beszámol a szobor felavatásáról: „A diszközgyűlésen megjelent a fiatal művész, Lukácsy Lajos és nagy ovációk tárgya volt. Büszkeséggel tekinthet valóban nagyon sikerült alkotására. Büszke lehet a vármegye közönsége arra, hogy nagy fiának maradandó emléket állított, de a büszkeség annál fokozottabb, mivel hogy megyénk (Kapuvár), szülötte öntötte a hideg márványba művészi ihletét, hogy az egy letűnt korról regéljen majd a késő utódoknak.”

Az 1903-as évben sokat utazott Lukácsy. Bejárta Ausztriát, Németországot és Olaszországot, hogy a történelmi korok nagy mestereinek alkotását eredetiben is tanulmányozhassa. Nem tudjuk útját nyomon követni, hisz nem maradtak fenn feljegyzései, de a család megőrzött néhány képeslapot, melyek postabélyegzőjéből kitudódik, hogy merre járt. Így Bécsből, Berlinből, St. Pöltenből, Maria-Zell-ből és Velencéből is küldött képeslapot.

1905-ben a Torontál megyei Nagy-Ősz községben a megye egyik nevezetes alakjának, Tuttony Ferenc „érdemes állatgyógyító” parasztnak szobrát ugyancsak Lukácsy készítette el.

Lukácsy fáradhatatlanul dolgozott. Számos fényképfelvétel maradt meg műterméről, ahol felismrehető és azonosíthatók azok a kisplasztikái, melyekből több mint tíz fenn is maradt. Csak néhányat sorolunk fel ezekből, évszám nélkül, hisz ő maga nem datálta alkotásait. Ezek a patinázott gipsz szobrok: Fejőné; Anyám; Nagymama; Első öröm; Bűnbeesés; Őnarckép; Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala emlékére reliefet készített.¹³

1906-ban Sopron városától új megbízást kapott Lukácsy: Petőfi Sándor emléktáblájának elkészítésére kérték fel. Lukácsy igen rövid idő alatt elkészült alkotásával, úgy, hogy azt 1907. március 15-én országos ünnepség keretében már le is leplezték azon a Halász utcai házban, melynek helyén állott a kaszárnya, ahol Petőfi, mint „zöldhajtókás, sárgapitykés közlegény” katonáskodott. A Soproni Napló, amikor beszámol az ünnepségről, az emléktáblát a következőkben méltatta: „A Lukácsy Lajos szobrászművész alkotta emléktábla Petőfi relief-képét ábrázolja, amint a kardhoz nyúl, hogy az hozzon nemzetére dicsőséget. Felirata a következő: EZ ISKOLA HELYÉN ÁLLT AZ A KASZÁRNYA, AMELYBEN PETŐFI SÁNDOR 1839—40 TELÉN KATONÁSKODOTT. Az ihletett vésővel művésziesen megalkotott emléktábla nagy csodálkozást és elismerést keltett. Ferenczi¹⁴ is úgy nyilatkozott, hogy Petőfi fejének és vonásainak igazibb, mesteribb bronz-mását még nem látta sehol.”¹⁵

Az avatási ünnepségen természetesen Lukácsy Lajos is részt vett. Levelét, melyet Pesten maradt feleségéhez írt, a Rábaközi Múzeum őrzi. Ez a pár sor bepillantást nyújt szűkös anyagi helyzetébe is: „Kedves Margit!¹⁶ Tegnap a Polgármesternél voltam hivatalos vacsorára a Főispánnal együtt. Vacsora után maga a Főispán kísért a kaszinóba, ahol egy óráig voltunk. Ma a leleplezés megtörtént, s nem várt éljenzésben részesültem. A budapesti vendégek azt mondták, hogy ez az ország legszebb Petőfije. Erre a főispán és a polgármester felcipeltek a pódiumra, ahol éljeneztek, szóval ezt nem vártam. Holnapra a főispán hívott a lakására, valószínű ebédre, roppant kedvesek hozzám, per te-nek szólít. Most sajnálom, hogy miért nem hoztalak el (de az a pénz) no ugye nem baj. Rátok gondolok mindig, hogy van a kislány, csókol benneteket Lukácsy Lajos.”¹⁷

13 Utóbbi kettő a KRM. gyűjteményében.

14 Dr. Ferenczi Zoltán a Petőfi Társaság elnöke volt.

15 Soproni Napló, 1907. március 17.

16 1905. július 25-én kötött Budapesten házasságot Gratz Margittal. Házasságukból 3 leány született.

17 Levél. KRM. Tört. dok. 4367.

2. Műtermében Stróbl Alajossal

3. Festetics György szobra (Keszthely)

4. Levente

A Fesztetics-szobornak Keszthelyen nagy volt a sikere. Nem csoda tehát, ha őt kérték fel a Goldmark-emléktábla elkészítésére is. Lukácsy 1910-ben ezt el is készítette és azt a régi, híres „Zsidóházon” le is leplezték.

Még ebben az évben írták ki a pályázatot egy Csányi-szobor elkészítésére. A pályázatot Lukácsy Lajos nyerte el. A Tapolcai Lapok a következőket írta: „Örömmel állapítjuk meg, hogy Lukácsyban nem csalódtunk, s hogy ez az izmos tehetségű fiatal művész eredeti, gyönyörű gondolatokat vitt rá a művére, amely ezért is nagyon kíválik a többnyire egy húron pendülő pályamunkák közül. A szobor szépen megőrökíti Csányi tetteit és kifejezi azt a hangulatot, amely a vértanú nevének említésével elfogja a lelket. A művész a főalakkal Csányit, puritán jelleméhez híven, egyszerűen, magyar ruhában állítja elénk. Válláról köpeny omlik alá. A köpeny szimbóluma annak, hogy a vértanú utazása közben is mennyit fáradozott a hazáért. A szemnek egyébként is jól esik, ha a lábakat valami tömörebbé teszi. A művész a vértanú kardját kissé köpeny alá rejti. Így kívánja jelezni, hogy Csányi nem a véres csatamezőn vált ki nemzeti mártírjaink közül. A művész korrekt eljárásának szép bizonyítéka, hogy a szobor talapzatát nem az eddig megszokott magasságban alkotta. Ezért az eddigi szobrokhoz szokott szem a talapzatot talán aránytalannak, nyomottnak találja. Am de meg kell érteni a művész lelkét, aki nem a hideg kővel akart imponálni, hanem azt akarja, hogy a főalak kösse le a figyelmet, a művészi munka, ne pedig a kőfaragó mesterség domináljon. A nyugodtan szemlélő főalakraól a tekintet a talapzatra siklik le. A piedesztálon jobbról és balról két csoport van elhelyezve. Az egyikben a harcias turul, Csányi bátor tetteit jelzi. Pajzsra a magyar szent korona, a hazát ábrázolja. Nagyszerű gondolat az, hogy a turul kiterjesztett szárnyakkal védi a lába alatt levő könyvet, amely szentesített törvényeinket jelképezi. Csányi törvénytiszteletét gyönyörűen szimbolizálja ez a kedves csoport. A sebesen szárnyaló turul jelképezi még Csányi fáradhatatlan utazásait is. Nagy utakat járt be. Erdélybe sietett a nemzet védelmében, míg eljutott Világosig és a bitófa alá. Csányi kisebb és sokoldalú intézkedésének jelzésére Lukácsy Lajos a törvénykönyv mellé tette azt a szózatot is, melyet a vértanú »Magyarhon lelkes lányaihoz« intézett. A talapzat másik oldalán egy erős akttal a nemzet gyászát jelzi. Az alak a honfibanattól áthatva borul a meghajtott zászlóra. A zászlónak rúdja egy pajzsra nyúlik, mely az 1848. évszámot viseli. A szobor nemes mélabúval jelzi a nemzetnek a szabadságharc letörése fölött érzett bánatát. Amíg a művész vigyázott arra, hogy szívünket ne hagyja érintetlenül az emlékezés, amelyet Csányi bitófára juttatása fölött nem feledve érzünk, addig ügyelt arra is, hogy a leverő szomorúság ne vegyen rajtunk erőt, mert hisz a tulsó oldalon figyelmeztet bennünket, hogy a nemzet jövőjéről van szó, ne essünk kétségbe, mert e népet mindig megvédte a törvény tisztelete és az a bátor követelése, mellyel a törvények megtartását a felsőbb hatalomtól is mindig megkívánta, még ha jó előre tudta is, hogy ez mártírokat követel tőlünk. Elmondhatjuk, hogy annyi gondolatot egy pályamunka sem tudott belőlünk kiváltani. Lukácsy a művének eredetiségét betetétte a kegyeletes gondolattal hogy a talapzat hátsó részén áldozati mécses formált, melyet meggyújthatunk az emlékezés napjain. Ez is olyan politikai terv, amely Lukácsy nevéhez és zsenialitásához méltó. Azt hisszük, nem leszünk rossz próféták, ha azt állítjuk, hogy nemcsak a közönség, hanem a bírálóbizottság hangulata is Lukácsy műve felé fordult, annál is inkább, mert az igen kimagasló a tucat-szobrok közül. Nem elcsépeelt alakokkal dolgozik, mint azt a kiállítás legtöbb művén látjuk. (A megszokott Hungária stb.)”¹⁸

Terjedelmesebben ismertettük a cikket Lukácsynak erről a szobortervéről, de tudatosan tettük ezt, hogy bizonyítsuk mennyire kimagaslónak ítélték meg a kortársak ezt az alkotását is. Vegyük hozzá végül, hogy 16 pályázó közül Lukácsy lett az első.

Megjegyezzük, hogy az emlékmű ebben a formában nem került kivitelezésre. Ismerjük azonban a modellről készült fényképet, s ebből meggyőződhetünk arról, hogy az idézett cikkíró az elismerést illetően nem nagyított.¹⁹ Jóval később, 1919. március

18 Tapolcai Lapok, 1910. július 10.

19 KRM. Tört. dok. 5115.

5. Fejőnő

15-én leplezték le az ekkorra relieffé szerényedett Lukácsy-alkotást. A relief Csányit oldalnézetben mutatja, zsinóros atillában, előtte egy díszkard. A fekete márványtábla felirata: ITT LAKOTT 1848-ban CSÁNYI LÁSZLÓ/A SZABADSÁGHARC VÉRTANÚ/MINISZTERE./HÁLÁS KEGYELETE JELÉÜL/A KESZTHELYI IPAROSKÖR/1919. március 15-én. Ennek felavatásán Lukácsy nem volt jelen. Ezért Keszthelyről alkotásáról fényképet küldtek, melynek hátlapjára a következőket írták: „Szép műve általános elismerésre talált. Tisztelettel Szerdahelyi elnök. Keszthely 1919. március 15.”²⁰ Ugyanebben az évben részt vett a sátoraljújhegyi Kossuth-szobor pályázatán is, ahol ugyancsak díjat nyert.

Lukácsy műtermében készült fényképek szerint sokat foglalkoztatta egy Krisztus-alak megmintázása is. Ismerünk olyan fényképet, melyen a Krisztus-modellal együtt látható az elkészült alkotás. Ezt a Krisztus-szobrot megmutatta két szobrásztársának, Istók Jánosnak és Holló Barnabásnak.²¹ Ők ketten a fénykép aljára a következőket írták: „Alulírottak megtekintettük a fénykép gipszmodelljét és kijelentjük, miszerint azt annyira művészi munkának tartjuk, hogy azt márványba való kivitelre is melegen ajánljuk. Egyúttal kijelentjük azt is, hogy az előírányzott 2000 koronával ilyen nagyszabású szobornak, eltekintve a kiadásoktól, még a megmintázási költsége sincs fedezve. Budapest, 1912. III. 9. Istók János és Holló Barnabás.”²² Megjegyezzük, hogy végül is a szobrot horganyból kiviteleztek és Mohl Antal püspök síremlékeként ma is áll a kapuvári temetőben. Lukácsy Kapuvárott is készített portrékat ismerőseiről, s azok családtagjairól. Saly ügyvéd két fiának portréja a Rábaközi Múzeum tulajdonában van. Megkapóan bájos gyermekarcok, tiszta, sallangmentes megfogalmazású mindkettő.

1913-ban Lukácsyt kinevezték a székesfőváros VII. ker. Nyári utcai Ötvösszakirányú Iparostanonciskola rajztanárává. Ez a kinevezés szerény, de biztos megélhetést nyújtott családjának. Ezzel egyidejűleg a Királyi Várbazárban (Ybl Miklós tér) fenntartotta műtermét, ahol együtt dolgozott Istók János szobrászművésszel. Itt és ekkor mintázta meg — többek között — Jónő című szobrát is, melynek sajnos csak a fényképe maradt fent.

Külön kell szólnunk a Lukácsy-készítette síremlékekről. „A temető művészete” címmel kis füzetet adott ki, melynek bevezetőjéből kiviláglik Lukácsy messze magas művészi igénye és a gazdasági szempontok szemmel tartása egyaránt. Könyvecskéjének bevezetőjéből idézünk: „Amennyire szépek és művészi esek a külföld temetői, a génuai, pisai, firenzei, római, párizsi, müncheni stb., épp annyira elhanyagoltak a magyar temetők. Budapest temetőiben is kevés a művészi síremlék, de a vidék temetői igazán sivarak. Mindenféle, külföldről behozott tucat kőfaragó munka, gránit obeliszkok, sima márványlapok állanak őrt az elhunytak sírjain. Külföldön a művészet a temetőkben is megnyilvánul. Művész és közönség egymást megtalálták mindig, s ezért van az, hogy az útleírásokban külön figyelmeztetik az utazó közönséget a szomorú ország megható emlékeire. Nálunk a közönség és a művész nem élnek együtt. A művész műtermébe zárkózik el, s csak a pályázatok, tárlatok alkalmával látja őket a közönség.”

„Mi — folytatja — akik művészeknek valljuk és vallhatjuk magunkat elhatároztuk, hogy megkíséreljük közeledni a közönséghez. Egy nemzeti célt is akarunk szolgálni. Gyönyörű márvány-, gránit- és mészköveink parlagon hevernek. Külföldről jönnek a kifaragott kész kövek hozzánk és kőfaragó-iskoláink képzett növendékei nem kapnak munkát, ha az iskolát elhagyják. Új foglalkozást keres kényszerűségből a legtöbb. Azt szeretnők elérni, ha megnyihatók márványbányáinkat és képzett kőfaragóinknak munkát adhatnánk.”²³

20 KRM. Tört. dok. 5116.

21 Holló Barnabás (1865—1917) szobrász.

22 KPM. Tört. dok. 5156..

23 Istók János—Lukácsy Lajos: A temető művészete, Bp., é. n. KRM. Tört. dok. 4368.

6. Nagymama

Lukácsy ezen ars poeticáját átvitte a gyakorlatba is. Művészi hagyatékában külön fejezetet képeznek az általa készített síremlékek. Ezek zöme Budapesten a Kerepesi, ill. Farkasréti temetőben található. De van Kapuvárott és Gartán is. A síremlékek két nagy csoportba oszthatók: egyrésztük relief, másrésztük szobor. Anyaguk — kettő kivételével — márvány. A kettő közül az egyik bronz, a másik pedig horgany. Egyik-másik ezek közül a megszokottól eltérő fogalmazású, hiszen pl. az alak félig lelép a talpazatról, másoknál pedig életvidám, játékos kis puttókat alkalmazott (ez utóbbiak erősen emlékeztetnek a keszthelyi Festetics-szobor mellékfiguráira). Az elmondottakból is kiviláglik, hogy Lukácsy sokat dolgozott. Tanított és mintázott egyidőben. Nem csoda tehát, hogy a megerőltető sok állástól lábai viszeresek lettek: alkalmatlan volt katonai szolgálatra.

4. A világháború kitörése mégis új szakaszt nyitott Lukácsynak nemcsak életében, hanem művészetében is. Frontszolgálatra alkalmatlan volt, de mint hadiszobrászt a II. hadsereg parancsnoksága mellé rendelték s így kikerült a keleti frontra. A részére 1916. május 10-én kiállított Igazoló Jegy értelmében jogosult volt még a „külső hadművelleti terület határvonalainak átlépésére is.”²⁴ Frontról küldött leveleinek egy része fennmaradt.²⁵ Sok mindent megtudunk ebből, életének erről a szakaszáról. 1916. szeptember 8-án írta haza: „Kedves Család! Szerencsésen megérkeztem. Amint várahoztam a jelentkezésnél, s e közben jöttek, hogy tudtomra adják, hogy most jött meg a kinevezésem [...] az operáló parancsnokságnál a helyem, tehát Lemberg felé. Szabad mozgásom van a II-ik Armeé területén impressiók szerzése végett.”

Lukácsy itt is változatlan szorgalommal dolgozott. November 22-én kelt levelében írta: „Edelsheim grófot befejeztem, Andrassy kegyelmes is állt ma 2 órát.” Megminta az a hadseregparancsnok Eduard von Böhm-Ermolli is, ezt a szobrot a lebergi hősi temetőben állították fel. Levelében erre utal, amikor azt írja: „Addig nem akarok haza menni, amíg az Ermolli-szobor megvásárlása ügyében újra nem megyek a város-hoz. A múltkor azt mondta a polgármester, hogy közgyűlés elé viszi a dolgot.” A levél-ből az következik, hogy a szobrot a város állította fel.

Levelében a sok munkáról ad számot. Egyikben pl. azt írja: „Kilenc napom van: három 2-méteres alakot kell mintáznom és egy fél alakot.” Természetes ilyen munkához segítségre volt szüksége. Kapott is, de nem sok köszönet volt benne. Leveléből idé-zünk: „Két lebergi önálló szobrász mester is lett hozzám dirigálva, katonák, hogy segítenek, de ezekkel nem megyek semmire, mert folyton sokat beszélnek és meg is szoknek valami ürügy alatt. No, de holnap már rájuk parancsolok, hogy önkéntes urak, tessék szorgalmasan dolgozni, vagy vissza a csapathoz.”

Böhm-Ermolli szobra nagy tetszést váltott ki. Úgy látszik, Lukácsy megnyerte a hadseregparancsnok tetszését. Erről is beszámol feleségének: „Böhm-Ermolli kegyel-mes nagyon-nagyon meg volt velem elégedve. Utolsó nap délben a tiszt uraknak külön mondta, hogy nézzék meg a szobrot, mert azt nem olyan gyors művész csinálta, hanem gondtal, idővel és ügyességgel, a magyarok vegyék otthon pártfogásukba ezt az embert.” Lukácsynak ez az ajánlás már a háború utáni időkre vonatkozott.

Minden bizonnyal egy alkalommal felesége is meglátogatta Lembergben. Nagy kö-rültekintéssel készíti fel feleségét az útra: „Ha jössz, akkor csinálj magadnak egy jó zsebet, hogy az útleveledet el ne veszítsd, mert az úton többször kérik, viszont éjjel könnyen elalszol és a ridikülödöt könnyen ellophatják. Én majd Lembergben a vasút-nál várlak.” Gyakran váltogatja szálláshelyét. Azt írja: „Találtam az egyik — Victoria nevű — hotelban végre valahára lakást. Olyan középszerű régi ház, van poloska is.”

Készült megmintázni a trónörökös is, ez azonban nem sikerült. Erről is beszámolt: „Trónörökösünk irodájától megjött a válasz, hogy sajnálja, hogy ez idő szerint nem ülhet portréhoz.” Egy Lembergől küldött képeslapon írja: „A jövő héten kime-

24 KRM. Tört. dok. 5133.

25 KRM. Tört. dok. 5157.

7. Kislány libákkal

gyek a lövészárkokhoz, mulatozó bakákat tanulmányozni.”²⁶ Híradással élt arról is, hogy kiállítás is készül rendezni, hadifestőkkel együtt. Egy fennmaradt fénykép bizonyossága szerint, ezt a kiállítást meg is rendezték. Minden bizonyára küldött haza is szobrokat, hisz Pesten rendszeresen kiállították a hadiművészek alkotásait. Ezért kéri levélben feleségét: „Nézz ki a hadikiállításba azért, hogy megnézzed, vajjon adtak-e már el a dolgaim közül.”

Böhm-Ermolli íranta tanúsított jóindulatát viszonzni kívánta azzal, hogy az általa készített háborús emléklakettet, mely egy katonát ábrázol a Patrona Hungariae alakjával, neki ajánlotta föl, „hogy az általa jónak vélt jótékony célra többszörösítse.” 1918. nyarán tért vissza Budapestre, s folytatta itthon munkáját.

5. 1918. december 2-án a soproni Frankenburg Irodalmi Kör a következő levéllel fordult Lukácsyhoz: „Igen tisztelt Uram! Irodalmi Körünk elhatározta, hogy Gyóni

8. A Petőfi-emléktábla a Halász utcai általános iskola falán

Géza soproni lakóházát,²⁷ amely véletlenül maga is műtörténeti értékű épület, amelynek szobájában a költő sok művét írta, emléktáblával fogja megjelölni, s majdan a Petőfi-társaság közreműködésével leleplezni. A gondolat művészi megoldásával Igazgató-tanácsunk megbízása következtében Nagyságodat szeretnénk megbízni, akinek alkotásait ismerjük és szeretjük. Ha méltóztatik megbízásunkat vállalni, meg fogjuk kérni, hogy a terv megállapítására méltóztassék velünk összeköttetésbe lépni, ez esetben előre is rendelkezésére bocsátjuk a lakóház fényképét, amelynek formáitól a művész terve függ. A költséget társadalmi úton fogjuk előteremteni. Meg vagyunk győződve, hogy az anyagi eszközökön a szép terv sem a művész, sem a közönség részéről nem fog hajótörést szenvedni. Elhatározásáról szíves értesítést kérve vagyunk őszinte tisztelettel: Dömötör József elnök, Mészáros Sándor a főtítkárr helyettese.”²⁸

26 KRM. Tört. dok. 5158.

27 Sopron, Orsolya-tér 1. sz. (Proszwimmer-ház) helyén épült modern épületre áthelyezve.

28 KRM. Tört. dok. 5141.

Lukácsy a felkérő megbízást elfogadta, s elkészítette Gyóni Géza emléktábláját. A jobbra néző portré mellénél szurony és virágcsokor van, a háttérben pedig a költészetet jelképező stilizált lant látható. Maga a relief bronzba van öntve, kő keretelésbe foglalva. Köirata: „Ebben a házban lakott 1910—1911-ben a költő és újságíró Gyóni Géza 1884—1917.”

Az első világháború utáni években vagyunk. Ez az időszak Lukácsy művészi életútjának harmadik szakasza volt. Bizony kevés megrendelést kaptak a szobrászok, munkájuk úgyszólván csak világháborús emlékművek készítésére korlátozódott. Lukácsy több szoborpályázaton is résztvett. Sajnálatos, jóllehet erősen bízott benne, szülővárosa világháborús emlékművének elkészítésére a megbízást nem ő kapta meg. (A gartai templom oldalfalában egy szerényebb emléktáblája van csupán.)

9. Csányi László emléktáblája (Keszthely)

Három világháborús emlékművét ismerjük. Az egyik Újpesten áll, a másik Mezőkeresztesen, a harmadik pedig Szil községben. Mindhárom homokkőből. Az újpesti szobrot 1923. augusztus 20-án leplezték le. Az egész leplezési ünnepséget az „Újpesti Dalkör” rendezte. A meghívó felhívja Lukácsy Lajos figyelmét a következőkre „Mint hogy a Kormányzó Úr Ő Főméltósága képviselőjének a Kir. Fenségek, valamint a Kir. Kormány tagjainak megjelenésére ígéretet kaptunk, kérjük szíveskedjék a részére fenntartott helyét az ünnepély megkezdése előtt 15 perccel elfoglalni.”²⁹

Lukácsy Lajos a nyári szünidőt évről-évre minden alkalommal Kapuvárott, szülőházában töltötte. Itt érte a halál is. Leánya így emlékezik vissza a tragikus napra: „Ő a hugom és én, előrementünk Kapuvárra az iskola végeztével. Anyám Budapesten maradt nővéremmel, mert az már állásban volt, s nem illett magára hagyni egy felnőtt lányt. A terv az volt, ha ő is megkapja a szabadságát, utánunk jönnek. Egy hete voltunk otthon. Vasárnap volt. Délelőtt apám bement a templommal szemben lévő vas-

kereskedésbe, hogy valami vas alkatrészt vegyen, mert kívülről a ház falára egy Mária-domborművet akart beépíteni. Mikor hazajött, megfőztem az ebédet, terítettem, majd tálni akartam. Szokása szerint ismét lefeküdt az asztal egyik oldalán álló díványra, várva az ebédet. Az arcát letakarta a zsebkendőjével. Gondoltam, ismét a fény bántja a szemeit. Mikor a tálat letettem az asztalra, egyszer csak hörgést hallottam: lerántottam az arcáról a zsebkendőt, s rémülten láttam, hogy eszméletlen. Rohantam az egyik szomszédért, aki azonnal orvosért küldött. Én a feje mögé térdeltem, két oldalt fogtam a fejét. A szeme lecsukódott. Az orvos jött, gyufát gyújtott, felemelte a lecsukódott szemhéját és a szemgolyóhoz közelített vele. Csak a beállt halált tudta konstatálni. Abban a szobában, szinte azon a helyen halt meg, ahol imádásig szeretett édesanyja.”³⁰

A család a következő gyászjelentést adta ki: „Lukácsy Lajosné, szül. Gratz Margit és gyermekei: Margit, Adrien és Lenke az összes rokonság nevében is kétségbeesetten jelentik, hogy drága, jóságos, forrón szeretett férje és édesatyjuk, Lukácsy Lajos szobrászművész 1927. június 24-én rövid szenvedés után Kapuvárott váratlanul elhunyt.”³¹

Gyászjelentést adott ki a Nyár utcai Ötvösszakirányú Iparostanonciskola Tanteszülete is: „Alulírott tanító-testület tagjai szomorodott szívvel tudatják, hogy felejthetetlen jó kartársuk, Lukácsy Lajos szobrászművész, iparostanonciskolai rajztanár munkás életének 52-ik, áldásos működésének 14-ik évében Kapuvárott váratlanul elhunyt. Boldogult jó kartásunknak emlékét, mint tanítványait és kartársait szerető, kötelességtudó, derék magyar tanítónak emlékét szeretettel és kegyelettel őrizzük továbbra is.”³² Gyászolta a család, gyászolták munkatársai és tanítványai, gyászolta a művészvilág is. Lyka Károly írta a Magyar Művészetben: „Egy rokonszenves, elvonultan dolgozó szobrászunkat, Lukácsy Lajost ragadta el a halál június 24-én Kapuvárott, ahol nyári szabadságidejét töltötte.” Ismerteti életútját, majd így fejezi be az „In Memoriam” című nekrológot: „A derekas tudású, még java korában levő művészt szívszélhűdés ölte meg.”³³ Szülővárosában, Kapuvárott 1974 óta utca őrzi emlékét; 1977 júniusában szülőházát emléktáblával jelölte meg Kapuvár Város Tanácsa. Kapuvár ma büszkén vallja szülőltjének Lukácsy Lajost is.

Lukácsy Lajos alkotásai (a cikkben említett köztéri szobrok nélkül)

Múzeumokban feltalálható Lukácsy-alkotások

Magyar Nemzeti Galéria: Zaboláskor

Soproni Liszt Ferenc Múzeum:

Bűnbánó Magdolna, gipsz; m: 26 cm, sz.: 63 cm, ltsz.: 59. 29. 1;

Patrona Hungariae katonával. Első világháborús emlékmű terve, gipsz; m: 34 cm; ltsz.: 59. 26. 1;

Goldmark Károly emléktáblájának terve, gipsz; m: 120 cm, ltsz.: 58. 42. 1;

Petőfi emléktábla terve, gipsz; m: 108 cm; ltsz.: 58. 35. 1.

Kapuvári Rábaközi Múzeum:

Goldmark-plakett, m: 9 cm, ltsz.: 63. 142. 1.;

Rákóczi-relief, gipsz; m: 20 cm, ltsz.: 60. 39. 1.;

Rákóczi-relief, patinázott gipsz; m: 20 cm, ltsz.: 77. 16. 2.

Anyám, patinázott gipsz; m: 40 cm, ltsz.: 77. 9. 1.

³⁰ Leányának, Dr. Duronelly Lászlóné (Budapest, Kázmér út 38.), visszaemlékezései a KRM. gyűjteményében.

³¹ KRM. Tört. dok. 4369.

³² KRM. Tört. dok. 4370.

³³ Magyar Művész, 1927, 428.

10. A Krisztus-szobor és alkotója

Gyerek-portré, gipsz; m: 42 cm, ltsz.: 62. 37. 1;
 Gyerek-portré, gipsz; m: 55 cm, ltsz.: 62. 36. 1;
 Fejőnő, patinázott gipsz; m: 45 cm, ltsz.: 74. 18. 1;
 Harcos, patinázott gipsz; m: 88 cm, ltsz.: 77. 16. 1;
 Krisztus, gipsz; m: 80 cm, ltsz.: 77. 16. 5;
 Mária, gipsz; m: 80 cm, ltsz.: 77. 16. 6;
 Szent család, gipsz; m: 35 cm, ltsz.: 77. 16. 7;
 Váza, patinázott gipsz; m: 30 cm, ltsz.: 77. 16. 3;
 Ónarckép-relief, gipsz; m: 12 cm, ltsz.: 73. 35. 1;
 Háborús emlék, gipsz; 27×30 cm, ltsz.: 64. 6. 1;
 Lukácsy János portréja, ceruzerajz; 1903; 75×52 cm, ltsz.: 76. 120. 1;

11. Lukácsy Lajos és családja

Külföldi múzeumokban (Lyka Károly alapján, hely megjelölése nélkül):

Szénagyűjtő; Koldus; Árverésen; Szegény asszony tehene;

Dr Duronelly Lászlóné örököseinek tulajdonában:

Csókolózó pár, patinázott gipsz; m: 43 cm;
 Bánat, patinázott gipsz; 28 cm;
 Első öröm, patinázott gipsz; m: 36 cm;
 Levente, bronz; m: 53 cm;
 Nagymama, patinázott gipsz; m: 41 cm;
 Anyám, patinázott gipsz; m: 41 cm;
 Eva, patinázott gipsz; m: 50 cm;
 Gyermek-pár, patinázott gipsz; m: 25 cm;
 Kislány libával, patinázott gipsz; m: 24 cm.

MEGEMLEKEZÉSEK

Gollnhofer Sándor:

Király Béla (1900—1981)

Ismét egy harcos elvtársunk távozott az élők sorából. Az MSZMP városi Bizottsága, a városi tanács, a Kellner Sándor Munkásör Zászlóalj, a II. körzet pártalapszervezete, Sopron város kommunistái és a család 1981. szeptember 30-án búcsúzott Király Bélától a szeretett férjtől, apától, nagyapától, dédapától, a mindig tetterre kész forradalmártól, pártunk hű és örökké tenni akaró tagjától, Sopron város őszpolgárától.

Munkáscsaládból származott (Sopron, 1900. II. 28.), édesapja a vasútnál dolgozott, egy keresetből élt a 7 tagú család. Az öt gyermek a nyári szünetekben végzett napszámos munkából szerzett csekély jövedelemmel segítette szüleit és saját megélhetését.

Béla bácsi — mert valamennyien úgy hívtuk — fiatalon 1915-ben a Lakatosáru-gyárban helyezkedett el, az ő szavaival élve „tedd ide, tedd oda” feladatokat végzett, tisztította a műhelyeket.

Az első világháborúban, 17 évesen lett részese a görtzi, a piavei és az isonzói csatáknak, ütközeteknek.

Az orosz frontról átvezényelt katonáktól hallott először a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról, arról, hogy a proletárok győzelmével szebb lehet a munkásember sorsa is. Valószínű az ő felvilágosító munkájuk eredménye volt, hogy 1918-ban meg-
szökik és hazatér Sopronba. Magyarországon akkor már győzött az öszirózsás forradalom.

A vasútbiztosító őrségbe jelentkezett, amelynek parancsnoka Entzbruder Dezső: tőle hallott először Leninről, Marxról és Engelsről.

Figyelmesen hallgatta és egy életre elkötelezte magát az újonnan megismert eszme mellett, mert úgy érezte, hogy az ő és valamennyi munkás érdekét képviseli.

A Magyar Tanácsköztársaság győzelmét társaival együtt kitörő örömmel fogadta. Jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Elmondása alapján nagy élményt jelentett számára, hogy láthatta Kun Bélát, megismerkedhetett Kellner Sándorral, a soproni direktórium vezetőjével. Lelkesen és bátran vett részt a rend biztosításában, a szervezkedő ellenforradalmárok, a Sopronban és környékén lezajlott ellenforradalmi lázadások leverésében.

Saját tevékenységéről szólva mindig úgy fogalmazott, hogy „ő csak azt tette, amire esküje kötelezte és amit becsülete és meggyőződése követelt.”

A Magyar Tanácsköztársaság leverése után nehéz évek vártak rá. Letartóztatták, megismerte a fehér terror minden gyötrelmét, vallatták, hogy parancsnokai ellen szóln, de hallgatott. A Vörös Hadseregben végzett tevékenységéért 4 évre ítélték, megjárta a sopronkőhidai börtönt, a hajmáskéri internáló tábort és a hírhedt szegedi Csillagbörtönt.

Kiszabadulása után szeretett szülővárosába, Sopronba tért vissza, itt a rendőrség azonnal letartóztatta és ismét Hajmáskérre internálta. Szabadulása után munkát nem kapott, rendőrségi felügyelet alá került, emiatt régi elvtársaival nem igen találkozhatott. Egy ismerőse révén visszajutott a Lakatosárugyárba, ahol mozgalmi múltja miatt — akkor még gúnyból — kommunistának nevezték.

A második világháborúban egészségi állapota miatt már nem volt katona. Aggódva figyelte az eseményeket, remény akkor ébredt benne, amikor a szovjet hadsereg győzelmesen nyomult előre. Számára 1945. április elseje (Sopron felszabadulásának napja) szó szerint a felszabadulást jelentette. Megszabadult az állandó rettegéstől, a rendőri felügyeletről. Úgy érezte, most valóra válhat a régi álom, megvalósulhat az, amit 1919-ben elkezdtek. Nagy aktivitással dolgozott, az első a munka volt, részt vett az egyik igazoló bizottság tevékenységében, a párt és a szakszervezet megalakításában.

Sokszor beszélte úttörőknek, KISZ- fiataloknak, hogy nehéz időszak volt, de örömmel, szívesen dolgozott. Tevékeny részese volt az üzemek államosításának. Forradalmi tapasztalatai, aktív, kiemelkedő munkája alapján 1950-től kinevezték a Gépgyár igazgatójának. Öt éven át végezte e felelősségteljes munkát, majd saját kérésére visszament a Zárgyárba, ahol meósként dolgozott. Az 1956-os ellenforradalom alatt tudta hol a helye, mit kell tenni a proletár állam védelme érdekében.

A Munkásőrség alapító tagjaként 21 évig büszkén viselte az egyenruhát. Emlékszem rá — bár már nem volt fiatal ember —, milyen fegyelmezetten, pontosan hajtott végre a feladatokat, példát mutatva nekünk fiataloknak is.

Fáradhatatlan volt, több éven át, mint a Városi Pártbizottság tagja, üzemi párttitkár dolgozott. E sok irányú feladatnak csak úgy tudott megfelelni, hogy ott állt mellette hűséges és szeretett társa, felesége, Emma néni. A család gondjainak nagy részét ő vállalta magára, nevelte a gyermekeket, biztosította az otthon nyugalmát, a pihenés lehetőségét. Ebben többet segíteni Béla bácsi nyugdíjazása után tudott, amikor már több időt tölthetett gyermekei, unokái és dédunokái körében. Örömmel volt együtt családjával, mert nemcsak forradalmár, igaz ember, hanem melegszívű, családját szerető férj, apa, nagypapa és dédapa volt.

Király elvtárs egy emberöltőn keresztül küzdött, fáradt a szebb, emberibb életet biztosító új, szocialista társadalomért.

A párt, az Elnöki Tanács magas kitüntetésekkel ismerte el kiemelkedő tevékenységét: Tanácsköztársasági Emlékérem (1950), a Munka Érdemérem ezüst fokozata (1963),

bronz fokozata (1967), ezüst fokozata (1970), Felszabadulási Jubileumi Emlékérem (1970). Egész életútjáért és szülővárosa érdekében végzett munkájáért a városi tanács 1971-ben Pro Urbe, 1975-ben Sopron város díszpolgára kitüntetésben részesítette.

A munkásórségben tanúsított kiváló munkájával és hűséges szolgálatával kiérdemelte az 5 éves Szolgálati Emlékjelvényt (1962), a Kiváló Munkásór (1964), a 10, 15 és 20 éves Szolgálati Érdemérmét, leszerelésekor a 21 évi becsülettel teljesített szolgálatért a Szolgálati Emlékérmét. A termelő munkában elért kiemelkedő eredményekért az Elmunkás (1948), a Könnyűipar Kiváló Dolgozója (1954) jelvénnel tüntették ki.

Király elvtárs egész élete, tevékenysége példa lehet a ma ifjúságának.

Bár az utóbbi 2-3 évben egészségi állapota miatt aktívan már nem dolgozhatott, személyében 1981. szeptember 26-án olyan elvtársat veszítettünk, akire a szünni nem akaró tettvágy, az elvhűség, az állandó jobbat akarás volt a jellemző. Tudjuk, hogy az élet velejárója a halál, megis megtörtén vességük tudomásul, hogy nem látjuk többé, nem tapasztaljuk tenniakaró aktivitását, nem halljuk bölcs tanácsait, javaslatait.

A halál mindig óriási sebet ejt, gyászunkra alig található vigasz, de igaz a mondas, hogy csak az hal meg, akit elfelejtene. Mi nem felejtjük Király Béla elvtársat, hiszen áldozatos, példamutató munkája eredményeként, napjainkban és jövőnkben is jelen van.

Elete lezárult, sorsa beteljesedett, testét őrizze szülővárosa földje, melyet annyira szeretett.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Mollay Károly:

Domonkos Ottó: Ár- és bérlimitációk Sopron városban és Sopron megyében (XVI—XIX. század). Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1980, 133 lap (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 8)

„Azt hiszem, nem szükséges részletesebben bizonyítani, hogy milyen lehetőségeket rejtenek magukban pl. egy-egy város vagy megye, akár országrésznyi terület árszabásainak sorozatai 300-400 évet is átfogva. Rendkívül megkönnyítik a forrásanyag felkutatását, melyekből a szükségletek változását, a munkamegosztás, technikai fejlődés fokozódását, illetve visszaesését vizsgálhatjuk. A kézműipar által előállított termelőeszközök és fogyasztási javak termékstruktúráját elemezve közelebb juthatunk pl. a falu anyagi kultúrája alakulásának pontosabb megrajzolásához. Mód nyílna a táji jellegzetességek kikapartására, a divat változására és terjedésére, az életmód változásának elemi összetevőire. Hiteles forrásanyaghoz juthatunk a háziipar bizonyos területeinek történeti feltárásához, területi elhelyezkedésére, méreteire vonatkozóan.” (9. lap). A könyv bevezetésének e szavai indokolják azt is, hogy Domonkos Ottó az 1976. évi fertődi III. Kézművesipari szimpozionon miért tett javaslatot egy országos árszabás-jelzetkataszter munkálataira, amely azóta számítógép segítségével el is készült. Ennek nemcsak a történeti néprajz, hanem a gazdaságtörténet, technikatörténet és a munkásmozgalom története veheti nagyban hasznát.

Sopron város és a vármegye területéről a XV—XIX. századból 190 ár- és bérszabás került elő, ennek 1/10-e jelenik meg az itt ismertetett munkában: Sopronból a legrégebb 1460—1463-ból, a vármegyéből 1601-ből. A városban képviselt iparágak számára, az előállított iparcikkek fajtáira azonban már 1379-től kezdve vannak adataink. A vár-

megye területén az iparágak száma a XIX. századig több mint négyszeresére nőtt, ami fokozódó munkamegosztásra, piaci, vásári kínálatra, a falusi önellátás fokozatos bomlására mutat a szerző szerint is.

A bevezetés külön kiemeli a mezőgazdasági munkákkal, béreikkel kapcsolatos limitációkat, amelyekkel Sopronban először 1626-ban, a vármegye területén 1724-ben találkozunk. Itt fel kell hívni a figyelmet, hogy Sopronból az 1485–1495. évekre vonatkozóan közöltem négy szülő összes munkálataira vonatkozó béreket (SSz. 1941, 114, 121/a), hasonló adatok a családtörténetek feldolgozása során még előkerülhetnek. Kézművesek és segédek bérére vonatkozó XV–XVI. századi adatokat 1977-ben közöltem (SSz. 1977, 234–246).

A kötetben közölt limitációk, amelyek — mint említettük — a fellelt anyagnak mintegy 1/10 részét teszik ki, sejtetik, milyen gazdag művelődéstörténeti forrásként válhatnának közkinccsé az egész anyag kiadásával. A vargák, csizmadiák, szabók, szűrszabók, szücsök számára kiadott limitációkból pl. a korabeli divat hivatalosan megszabott társadalmi (nemesi, polgári, paraszti), nemzetiségi (német, magyar, horvát) és korcsoportok szerint kialakított differenciáltságára is lehet következtetni. Mint minden új forráskiadás, a limitációké is nyelvtörténeti szempontból szintén tanulságos lehet. Így pl. az 1569. évi soproni német nyelvű limitáció ismeri a magyar szövegben először 1589-ből adatolt *paszomány* szót: „Von einem Vngerischen Weiberrockh dessen Müeder mit *Paszamant* verbrämt” (27. lap). Ez arra mutat, hogy a magyarban az olasz eredetű szónak jóval korábban meg kellett lennie. Az 1494 körül a magyarban feltűnő, török eredetű *kepenek* > *köpsonyeg* szavunk 1569-ben még nem lehetett általánosan ismert, mivel az előbbi forrás magyarul — legalább is valamelyest — tudó írója többes számú alaknak fogta fel és „egyes számban” így használta: „Ein *Geppene* Rockh, Ein grossen *Geppene* Par” (i.h.: de a XVII. sz. első felében már így: „Ein groszen *Keppeneg*” 48. lap). Az 1812. évi magyar nyelvű vármegyei árszabás, amely 46 iparág és a szőlőmunkások, napszámosok bérét közli, egyúttal a kétnyelvűségről is tanúskodik: „A malom kő, és ennek kérge között legfölyebb másfél *hüveknyi*, vagy *Zoll* üresség hagyattassék; a kéreg szája pedig egy négy szegeletű *lábnál*, vagy quadrat *Such* (?) nagyobb ne legyen” (119. lap). A kötetben is kérdőjellel közölt *Such* nyilván a német *Schuh* 'láb' mértéknév magyar feljegyzésű, német nyelvjárási alakja (*schuech*), amely pl. a felsőíri magyar nyelvjárásban is megvan hossz mértékként (*suk* 'a két ököl és az egymás felé fordított két hüvelykujj együttes hossza' SSz. 1976, 37d).

Kívánatos, hogy a 190 árszabás forrásközlés alakjában kiadásra kerüljön, de részletes, az eredeti terminológiával is értelmezett tárgymutatóval. Művelődéstörténeti és nyelvtörténeti kutatásunknak nemcsak helyi, hanem országos viszonylatban is nagy nyeresége lenne.

Mollay Károly:

Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt, 1981, 291 Seiten (Burgenländische Forschungen Heft 69)

Buzás József 1969-ben adta ki a győri püspöki levéltárban őrzött XVII. századi győri egyházmegyei canonica visitatiók negyedik kötetét, amelyet e helyen 1970-ben ismerttem (SSz. 1970, 288). Már akkor kiemeltem e kötetek nagy forrásértékét művelődéstörténeti, művészettörténeti, nyelvtörténeti szempontból. De hozzátettem a név- és helymutató elkészítéséhez: „Tárgymutató a kötethez sajnos nem készült, pedig ez lett volna a kötet legnagyobb értéke, ez tárta volna fel legértékesebb anyagát a kutatók számára.”

Míndez az új kötetről is elmondható. Az új kötet a mosoni (3—108. lapok) és a soproni (109—271. lapok) főesperesség 1713. évi egyházlátogatási jegyzőkönyveit közli, amelyekhez ismét Prickler Harald készített alapos név- és helymutatót. Tárgymutatót sajnos nem. Ezzel kapcsolatban a soproni anyagból egyetlen mozzanatot emelek ki. A jegyzőkönyv ugyanis megállapítja, hogy a Szent Mihály plébániatemplomban hajdanában (*olim*) volt könyvtár, amelyet az evangélikusok a templom elfoglalása után szét-hordtak (*in diversa loca distributa*). A püspöki vizitátor a város képviselőivel 1713. június 24-én 23 pontból álló egyezséget kötött, amelynek utolsóelőtti pontja arról intézkedik, hogy a könyvtárt a plébániatemplomnak a régi katalógus szerint vissza kell szolgáltatni („*Bibliotheca Sancti Michaelis ad eandem redeat ecclesiam cum suo pristino cathologo*” 204., 207. lap). Itt kétségtelenül arról a papi könyvtárról van szó, amelyet a középkorban a városplébános telkén épült, a plébániatemplommal, ill. a városplébánossal szoros kapcsolatban álló Szentlélek kápolnában őriztek. E könyvtárról 1476—1520 között soproni papok és polgárok emlékeznek meg végrendeletükben (Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1938, 27). „Mi lett a sorsa ennek a könyvtárnak, biztosan nem tudjuk, de azt hisszük, hogy a reformáció viharában ment tönkre...” (i.h.). Bán János (Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 72) szerint Spillinger Farkas városplébános (1570—1589) az elődeitől ráhagyott könyveket tanulmányozta. Ezekből egy 173 lapból álló pergamentkódex ismeretlen körülmények között a ma is fennálló reini (Stájerország) ciszterci apátság kéziratárába került (Házi i.m. 28). Érdemes lenne megtudni, mi lett a sorsa az 1713. évi határozatnak.

A kötet anyagával most már 1713-ig kiegészíthető Mészáros István „Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században” (SSz. 1976, 306—328) című cikke.

MUNKATÁRSAINK:

Dr. Fogarassy László könyvtáros, ČS 811 00 Bratislava-Petržalka, Jakubovského ul. 121/II/4

Szita Szabolcs MSZMP KB Politikai Főiskolája, 1146 Budapest, Ajtósi Dürer sor 19—21.

Dr. Kubinszky Mihály egy. tanár, rektorhelyettes, EFE, 9401 Sopron

Dr. Tompa Károly egy. tanár, EFE, 9401 Sopron

Dr. Hiller István könyvtári főigazgató, EFE, 9401 Sopron

Dr. Faragó Sándor múzeumigazgató, Rábaközi Múzeum, 9331 Kapuvár

Gollnhofer Sándor ált. tanácselnökhelyettes, Városi Tanács, 9401 Sopron

Dr. Mollay Károly egy. tanár, ELTE, 1364 Budapest, Pf. 107.

Dr. Berecz Dezső író, 9400 Sopron, Kisfaludy u. 8.

Dr. Mesterhazy Sándor ny. postaigazgató, Sopron, Hátsókapu 8.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis:

- Fogarassy, Ladislaus:* Die Diplomatie der westungarischen Frage I. Teil
Szita, Szabolcs: Zur Geschichte des kriegsfeindlichen und antifaschistischen Widerstandes im Komitat Ödenburg I. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

- Kubinszky, Michael:* Gedanken über die gegenwärtige Architektur von Ödenburg I. Teil

Kleine Mitteilungen

- Mesterházy, Alexander:* Die erste praktische Verwendung des Telefons in Ödenburg und im Ödenburger Komitat II. Teil
Tompa, Karl: 15 Jahre der Baumschule der Universitätsforstwirtschaft an der Teichmühle
Hiller, Stefan: Emmerich Kálmáns (1882—1953) Beziehungen zu Ödenburg (Ein vergessenes Protokoll)

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Faragó, Alexander:* Leben und künstlerische Tätigkeit des Bildhauers Ludwig Lukácsy (1876—1927)

Nekrologe

- Gollnhofer, Alexander:* Béla Király (1900—1981)

Bücherschau

- Mollay, Karl; Domonkos, Otto:* Preis- und Lohnlimitationen aus Ödenburg und dem Ödenburger Komitat (16.—19. Jahrhundert). Budapest, 1980 (ung.)
Mollay, Karl; Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt, 1981

Unsere Mitarbeiter

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAINHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, balodalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépén hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, l, Ű* stb. Egyebeket kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl. ... városokat¹⁰.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege után külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre, lapszámra első alkalommal így utalunk: pl. Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i.m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek válogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.

Folyóirat cikkére így: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így: pl. Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkekre így: pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így: pl. Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így: A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térkép vázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

Kérjük a fénykép(ek), ill. a rajz(ok) készítőjének a nevét is.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 iv terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Irodájánál (1900. Budapest, V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 96.— Ft; félévre 48.— Ft; példányonkénti eladási ár 24.— Ft.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács V.B. Művelődési Osztálya

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért Mollay Károly felel

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Szabó Kálmán

Készült a Széchenyi Nyomda Soproni üzemében (Sopron, Csengery u. 49.)

82.5522 — Felelős vezető: Nagy Iván igazgató

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda

HU ISSN 0133—0748

Kétszempály

SOPRONI SZEMLE

XXXVI. évfolyam 1982. 2. szám

SOPRONI SZEMLE

A soproni Városi Tanács és a Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata

Alapította: Heimler Károly

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
NYESŐ IMRE

Tartalomjegyzék

Lap

<i>Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története II. rész</i>	97
<i>Szita Szabolcs: Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez II. rész</i>	116

Helytörténetírásunk időszerű kérdései

<i>Kubinszky Mihály: Gondolatok Sopron mai építészetéről II. rész</i>	129
---	-----

Kisebb közlemények

<i>Keszei Dénes: A hatféle jobbágyteher a nagycenki uradalmakban</i>	142
<i>Király Tibor: Négy hónap bélyegtörténete Sopron és környéke történetéből</i>	147
<i>Hiller István: Újabb adat Joseph Haydn soproni kapcsolatairól</i>	169
<i>Tömör-Tones Ede: Adalék a soproni gázmű történetéhez</i>	174
<i>Hárs József: Egy végrendelet a XVII. századból</i>	175

Sopron kulturális élete

<i>Hiller István: A TIT 1981. évi tevékenysége Sopronban</i>	179
--	-----

Megemlékezések

<i>Horváth Zoltán: Thirring Gusztáv és Sopron</i>	185
---	-----

Soproni könyvespolc

<i>Mollay Károly: Domonkos Ottó: A magyarországi kékfestés. Bp., 1980; Blaudruckhandwerk in Ungarn. Bp., 1981</i>	188
<i>Kovács József László: Horváth Marietta: Kezedben a mécs. Bp., 1980</i>	189
<i>Munkatársaink</i>	191
<i>Inhaltsverzeichnis</i>	192

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

1982

XXXVI. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

Fogarassy László:

A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története II. rész

8. 1921. augusztus második felében, de augusztus 1-i dátummal magyar, német és horvát nyelven a következő kiáltványt adták ki:

„Nyugat-Magyarország lakosságához!

A trianoni békeszerződés határozmányai keresztülvitelének értelmében Nyugat-Magyarország területe Ausztriának adandó át. A soproni Szövetségek Katonai Bizottság és a járások székhelyeire kiküldött antant-tisztek a csatlakozás keresztülvitelének főfelügyeletével vannak megbízva.

1921. augusztus hó 23-án 0 órától kezdődően 1921. szeptember hó 6-án 24 óráig a Szövetségek Katonai Bizottságtól Sopronban és ennek felhatalmazása folytán az antant-tisztektől, kik a Szövetségek Katonai Bizottságot képviselik, kibocsátandó összes rendeletek az elcsatolandó területek összes polgári és katonai hatóságaira kötelező erejűek.

Nyugat-Magyarország felségjogát Magyarország az antantnak és az antant Ausztriának 1921. augusztus hó 29-én 16 órakor adja át.

Bízva Nyugat-Magyarország lakosságának jó szellemében és magas civilizációjában, a Szövetségek Katonai Bizottság elvárja, hogy a közrendnek minden megzavarása Nyugat-Magyarország átadása alatt elkerültesse.

Ezen felhívásnak hirdetésétől kezdve mindennemű csoportosulás, valamint gyűlések megtartása tilos.

Sopron, 1921. augusztus 1-én.

A Szövetségek Katonai Bizottság"

Az átadási aktusnak Sopronban a katonai leánynevelő intézet épületében kellett volna megtörténnie.⁵⁰

Augusztus 28-án azonban Soprontól nyugatra és a stájer határ mentén a történelmi határt átlépő osztrák csendőrséget felkelőcsapatok megtámadták, mire a magyar csendőrség és vámőrség visszavonulása a kormány utasítására megállott az A-vonalon.⁵¹ Sigray főkormánybiztos, aki székhelyét Szombathelyről Sopronba helyezte át, e nap délutánján jegyzékben közölte a Szövetségek Katonai Bizottsággal, hogy a visszavonulást beszünteti, anélkül, hogy ezt megindokolta volna. Sopron a Kismartonból visszavonult II. csendőrtartalek zászló-

50 Tráger i.h. 81. A kiáltvány szövegének idézésében a mai helyesírást követjük, a *szövetségi* szót *szövetségek*-re javítottuk. (A francia eredetiben is *interallée* van.)

51 A felkelés leírása a szerzőtől „A nyugat-magyarországi kérdés katonai története”, II. és III. rész (SSz. 1972, 23–39, 115–129); a Friedrich–Urmánczy féle szervezkedésről Missurayn kívül Maderspach Viktor felkelőparancsnok emlékirata I. rész. SSz. 1976, 228–244.

alj megszállta.⁵² Ugyancsak augusztus 28-án délután összeült Budapesten a magyar minisztertanács: az ülés egyedüli tárgya azon diplomáciai jegyzék szövege volt, amelyet az események kapcsán Ausztriához intéznek, másolatát pedig megküldik a nagyhatalmak diplomáciai képviselőinek. A jegyzék szövegére vonatkozó javaslatot Bánffy kivételével megszavazták. Bánffy azzal érvelt, hogy mivel Hohler angol követ útján ő eszközölte ki a Nagykövetek Tanácsánál, hogy a Délvidék átvétele ne Nyugat-Magyarország átadásával egyidejűleg, hanem azt megelőzően történjen meg, számára erkölcsi lehetetlenség megszavazni olyan határozatot, amelyet előzőleg legalább is Hohlerrel nem közölt. Az angol követ perfidiának minősítené az eljárását, ennél fogva nem tehet mást, mint hogy lemond. Az ország kárára lenne, ha külügyminisztere nem bírná az antant hatalmak bizalmát.

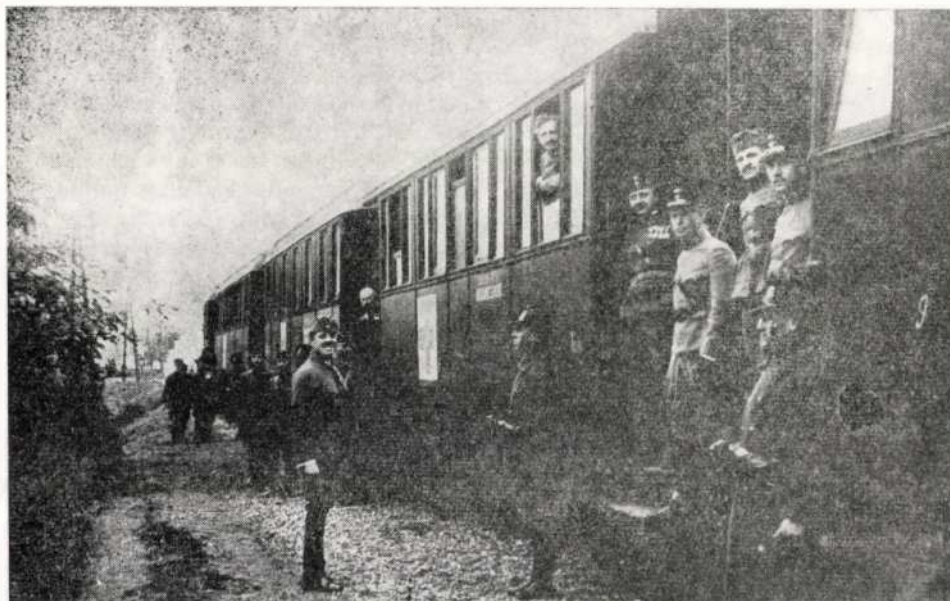
Bánffy lemondása meglepte a kabinet tagjait, kivéve Bethlent, akinek a készülő leköszönésről előzetes tudomása volt. Bánffy jónak látta, hogy lemondásáról azonnal értesítse a nagyhatalmak képviselőit. Legelőször Fouchet-t kereste föl, aki a történeteken meglepődve, azt mondta, hogy telefonon a francia követségre kell hívni Hohler-t és da Vincit (aki az éppen szabadságon levő Castagnetot helyettesítette), hogy Bánffy előttük is megismételhesse közlését. „Hohler furcsa villanással a szemében lépett be. Újra elismételtem mindazt, ami a kabinetben történt, azt is persze, hogy én távozom. Erre azt mondta, hogy ez korrekt dolog részemről és a gyanakvó fény eltűnt a szeméből. Ő, úgy láttam, elég nyugodtan vette a kormány állásfoglalását, nem hiába tapasztalt már sok vihart pályája során...” — emlékezik Bánffy.

Mivel Bánffy lemondását a külügyminiszteri tárcáról még nem fogadták el, a nagyhatalmak követei természetesen továbbá is Bánffyval érintkeztek. Egy hét múlva Hohler fölkerítte Bánffy-t, vonja vissza lemondását, mert ők szívesebben tárgyalnak vele, mint egy új miniszterrel, mivel szavában meg tudnak bízni. Bánffy azt válaszolta, hogy ezt csak akkor tehetné meg, ha erre mind a három antantkövet hivatalosan fölkerí. Ez megtörtént. Ezzel Bánffy pozíciója erősen megszilárdult, mert a további viharos események folyamán arra hivatkozhatott, hogy az ő óhajukra maradt meg állásában és így joga van pártfogásukat is igénybe venni.⁵³ Érthető, mivel a nyugat-magyarországi felkelés megindulása után élénk jegyzékváltás kezdődött Magyarország és a Nagykövetek Tanácsa között. A nagyhatalmak a balfi felkelőfőhadiszállás feloszlását követelték, aminek a kormány eleget is tett. Friedrich és Urmanczy nemcsak engedelmeskedtek Sigray felszólításának, hogy hagyják el Nyugat-Magyarországot, de arra is írásban kötelezték magukat, hogy szabadcsapataikat feloszlatták. Le-

52 Villani i.m. 11. A soproni antanttábornoki bizottságot a felkelés híre nem érte egészen készületlenül. Erről tanúskodik Ferrario tábornok Sigraynak augusztus 27-én este 21 órakor kikézbesített jegyzéke, amely szerint „A szövetségközi tábornokoknak tudomására hozott, hogy Friedrich István képviselő úr augusztus 26 óta székhelyét Balfra helyezte, hogy kíséretében számtalan katonatiszt érkezett polgári ruhában Budapestről Sopronba ..., hogy fegyveresen érkeztek Balfra Magyarországról, hogy előkészületek vannak zavargásokra, mely zavargásokat a titkos értelmi szerzők a kommunistákra háritják avégből, hogy kényszerítsék a szövetségközi katonai bizottságot a magyar csapatok visszahívására, hogy Nagyméltóságod ezeket a tényeket nem is tagadja, csak arra kötelezi magát: a rendet fenntartani a szerződés aláírása órájáig.” A továbbiakban Ferrario követeli a Nyugat-Magyarországra behatolt „felelőtlen elemek”, köztük névszerint Friedrich István eltávolítását erről a területről, valamint katonai és polgári egyének odautazásának megakadályozását (Sigray már említett nemzetgyűlési felszólalásából.).

53 Bánffy i.m. 64–65. Utána négy oldalt a nyugat-magyarországi területtel kapcsolatos anekdotikus jellegű eseményekkel tölt ki. Az ottani események irányításában nem volt része.

szögezték azonban azt is, hogy nem vállalnak felelősséget a Héjjas Iván és Hír György vezénylete alatt álló szabadcsapatok tetteiért.⁵⁴ Hegedűs altábornagy Balfon kutatott Friedrich szabadcsapatainak fegyverei és lőszerje után, azonban nem talált semmilyen hadianyagot.⁵⁵ Gróf Ráday Gedeon belügyminiszter volt az, akinek ügyesen el kellett kendőznie azt, hogy szabadcsapatokat szervez a magyar kormány is. Torretta ebben teljesen biztos volt, ezért ragaszkodott ahhoz, hogy a felkelők eltávolítása a magyar kormány kötelessége. Hainisch elnök és Schober hallstatti találkozója Masarykkal és Benessel (1921. augusztus 10.) viszont jogos aggályt keltett Torrettában, hogy Prága Ausztria megsegítése ürü-

1. IV. Károly király különvonata (az előtérben balra Ostenburg Gyula őrnagy, az ablakban IV. Károly). A képet Király Tibor szívességéből közöljük

gyén akar Nyugat-Magyarországra csapatokat küldeni, hogy azután ott is maradjanak. Augusto Biancheri bécsi olasz ügyvivő fel is hívta erre Schober figyelmét azzal, hogy az olaszok nem fogják tűrni Csehszlovákia beavatkozását az osztrák–magyar konfliktusba. Biancheri hivatalos felhatalmazás nélkül föl-tette a kérdést szeptember 5-én Masirevich bécsi magyar követnek, vajon lehetne-e a burgenlandi kérdésben egyezsége jutni, ha Olaszország újból fölvenné a közvetítés fonalát. Masirevich igenlőleg felelt azzal, hogy Magyarország rög-

54 Magyar Országos Levéltár K/26 Miniszterelnökség iratai 1921–H–1387. Itt megtalálható a ceruzával írt, Balf 1921. augusztus 31-i keltezésű nyilatkozat, amelyben Urmánczy és egy olvashatatlan aláírású személy (csak Friedrich lehet) ezt a kötelezettséget vállalják. A papírlapon „Honvédelmi Bizottmány” nyomtatott fejléc.

55 MOL K/26 1921–H–1387. Hegedűs altábornagy 1921. szept. 28-án 18 h 30'-kor tett jelentése a Miniszterelnökségre. A balfi felkelőtábor fegyvertelen volta: Maderspach Viktor felkelővezér emlékiratai (SSz. 1978, 233–234). A Balról Cinfalvára induló felkelőosztagról Héjjas Jenő: A nyugatmagyarországi felkelés. Kecskemét 1926, 41–42. Cinfalvát hibásan Czenknek mondja, a támadás napját ugyancsak hibásan egy nappal későbbre teszi.

tön átadhatná az A-zónát, míg az antant addig tarthatná birtokában a B-zónát, míg a függő kérdések el lennének intézve. Biancheri előadta Schobernek Masirevich javaslatát, csak eredetét nem árulta el. Schober a Masirevich-féle javaslatot túl messzemenőnek tartotta, csak arra volt hajlandó, hogy Sopron Magyarországgal való egyesüléséig az antant igazgatása alatt maradjon. (A Gratz Gusztáv által tolmácsolt szept. 1-i javaslat is csak Sopronról szólt.) Biancheri mindkét esetben hangsúlyozta, hogy hivatalos megbízás nélkül, csak személyes álláspontját közli. Biancheri jelentette Torrettának, hogy mind a két fél hajlandó az olasz közvetítés elfogadására, hogy a kellemetlen helyzetből kikerüljenek. Torretta először elutasító álláspontra helyezkedett. Amikor azonban Castagneto budapesti követ szeptember 11-én küldött jelentésében francia beavatkozás lehetőségéről beszélt, Torretta megváltoztatta álláspontját.⁵⁶ Bánffy azt írja Castagnetóról, hogy augusztus utolsó napjaiban hazájában tartózkodott és a Nyugat-Magyarországon történtek hírére autón Bécsen és Sopronon át igyekezett vissza Budapestre. „Egyik társalgásunk során szóba hoztam, nem tehetne valamit az olasz kormánynál? [...] Azt mondta, ő megpróbálja, de vegyem tudomásul, hogy az csupán az ő személyes akciója lesz, mert ilyenre semmilyen meghatalmazása nincs.”⁵⁷ Castagneto jelentésének az volt az eredménye, hogy Torretta szeptember 13-án Bécsbe érkezett, amikor gazdasági ügyek mellett Schoberrel a burgenlandi kérdéstről is tárgyalt. Közölte, hogy a magyar kormány közvetítésre kérte föl, 15-én pedig a magyar javaslatot írásban is megküldte. A magyar kormány ebben kötelezte magát, kiüriti egész Burgenlandot, ha Torretta garantálja, hogy nyolc nappal a terület átadása után az osztrákok visszaadják Magyarországnak Sopront és környékét.⁵⁸ Az osztrák ellenjavaslatot szeptember 19-én nyújtották át Rómában: Schober nem volt hajlandó Sopront feltétlenül visszaadni a magyaroknak, de leszögezte, hogy ha itt nemzetközi ellenőrzés mellett népszavazást tartanak és annak eredménye Magyarország javára dől el, ennek az eredményét el fogják ismerni. A jegyzékben az osztrák kormány elégedetlenségét fejezi ki azért, hogy Magyarország a nagyhatalmakkal szemben tanúsított renitens magatartása miatt még jutalmat kap, de már számol Sopron elvesztésének a lehetőségével. (Mert ismerte a lakosság hangulatát — szerző megjegyzése.) Mivel egyedül Sopron jött számításba Burgenland fővárosául és egyben vasúti csomópont is volt, kárpótlást igényelt új főváros és vasútvonalak kiépítése címén Magyarországtól.⁵⁹

Amikor Castagneto herceg szeptember 11-én elküldte Torrettának a nyugatmagyarországi eseményekre vonatkozó jelentését, ezt nyilvánvalóan csak Bánffy külügyminiszter aznapi keltezésű válaszjegyzéke birtokában tehetta, amelyhez mellékelte azon rendszabályok jegyzékét is, amelyeket a magyar kormány a „nemkívánatos elemeknek” Nyugat-Magyarországra való bejutása ellen adott ki.⁶⁰ Ugyanezt a válaszjegyzéket kapta meg az angol és francia kormány diplomáciai képviselője is. Praznovszky Iván, a párizsi magyar külképviselet veze-

56 Lindeck-Pozza i.m. II, 30–32.

57 Bánffy i.m. 70–71. A beszélgetést tévesen szeptember végére teszi. Máskor is téved a dátumokban, mert teljesen emlékezetére támaszkodott.

58 Hochenbichler Eduard: Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland ein europäischer Problem. Wien—Frankfurt—Zürich 1971, 19.

59 Lindeck-Pozza i.m. II, 33–34.

60 Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary III. kötet. Budapest é.n. (ideiglenes lenyomat) No. 362. A jegyzék magyar szövege a mellékletekkel együtt megtalálható Adám T. István: A nyugatmagyarországi felkelés története. Bp., 1935, 73–76.

tője szeptember 17-én számjeltáviratban jelentette Bánffy-nak, hogy bizalmas értesítést kapott, amely szerint a Nagykövetek Tanácsa követelni fogja Nyugat-Magyarország azonnali kiürítését, azonban a nagyhatalmak vállalni fogják az elnöklést az Ausztria és Magyarország közti tárgyalásokon. A nagyhatalmak elnöklésének eszméje esetleg későbbi területi engedményt jelenthet Magyarország javára. Ha nem is kerülhetik el a szóbanforgó terület átadását, lehetségesnek látszik a magyar álláspont későbbi érvényesítése tárgyalások által.⁶¹ Márffy-Mantuano gróf, római magyar ügyvivő pedig azt jelentette, hogy az ottani francia nagykövetség sajtófőnökétől (Mr. Guichard) és a Havas-ügynökség római levelezőjétől szerzett bizalmas értesülése szerint Nyugat-Magyarország kérdésében egyedül Olaszország emelt kifogásokat, Franciaország a két érdekelt állam megegyezése mellett volt és a területátadást, valamint az ezzel kapcsolatos panaszokat nemzetközi bizottságra akarta bízni. Guichard szerint Franciaország középeurópai és balkáni politikája alapvető változásokon ment keresztül, amióta Franchet d'Esperey tábornok Belgrádból hazatért, de ez a változás még nem juthat kifejezésre a franciák Nyugaton és Keleten vállalt kötelezettségei miatt.⁶²

Villani egyidejűleg jelenti Bánffy-nak Sopronból, hogy Neugebauer báró udvari tanácsos (osztrák beosztott az ottani antanttábornoki misszió-nál) beszélgetés során kijelentette, nagyon örülne egy mindkét fél számára kedvező megoldásnak, amelyet idáig Davy akadályozott meg személyi okokból. Neugebauer Davy-t tartja felelősnek az osztrák kudarcért s ezt a véleményét Schober kancellár előtt is kifejezte. Szerinte Davy saját kezdeményezéséből megváltoztatta az osztrák kormány utasításait, részint a szocialisták és nagynémetek befolyása alatt, részint a magyarok iránti ellenséges érzületből.⁶³ Még érdekesebb Villani szeptember 19-én kelt számjeltávirata: Megbízható értesülése szerint a „Burgenland”-zászlóalj 1200 embere — nagyjából kommunista menekültek — Faragó alezredes vezetésével készen áll Bécsújhelyen Nyugat-Magyarországra való bevonulásra. Tovább mennek Sopron felé. Ha a magyar kormánynak ki kell ürítenie Sopront, hacsak rövid időre is, féltő, hogy a Faragó-zászlóalj oda bevonul, ami zavart, terrort és esetleg vérontást idézhet elő. Az is lehet, hogy a kommunista zászlóalj nem lesz hajlandó elhagyni Sopront megfelelő időben és meg fogja kísérelni az osztrákokkal való megegyezés megghiúsítását. Ezért Villani szükségesnek tartja, hogy az Ostenburg-zászlóalj egy része Sopronban, vagy legalább közvetlen környékén maradjon, hogy „azonnal lefegyverezhessen egy esetleges kommunista puccsot.”⁶⁴

A bukaresti magyar követ úgy tájékoztatta Bánffy-t, hogy meghagyása értelmében beszélt a román külügyminiszterrel, aki úgy nyilatkozott, hogy Románia nincsen közvetlenül érdekelve a nyugat-magyarországi kérdésben. A kis-antant saját kezdeményezéséből nem fog beavatkozni, de lehet — ha a végső megállapodás késni fog — hogy a nagyhatalmak egy szomszédos kis államot

61 Papers III, No. 903.

62 Ugyanott, No. 303 (Róma, 1921. szept. 18. számjeltávirat).

63 Uo. No. 907. (Sopron, 1921. szept. 18.) Dr. Robert von Davy lovagról, Burgenland első tartományfőnökéről van szó.

64 Uo. No. 911. (Sopron, 1921. szept. 19.) A szocialista Arbeiterwehr burgenlandi menekülteket is magában foglaló egységéről van szó, amely nem állt kommunista vezetés alatt. Az akkori magyar hivatalos politika nem disztíngvált a III. és az ú.n. két és feles internacionálé között, amely utóbbinak akkoriban az osztrák szociáldemokraták is tagjai voltak s amellyel a bécsi magyar emigránsok Világosság-csoportja (Böhm, Garbai, Kunfi) is azonosította magát.

erre fölhatalmaznak. Ezt Magyarország érdekében el kellene kerülni.⁶⁵ Mivel azonban Gorton tábornok az első ágfalvai ütközet után bizalmasan elárulta Sigraynak, hogy a nagyhatalmak nem fogják megengedni a kisantant beavatkozását, nyilvánvaló volt, hogy blöffről van szó.

További számjeltáviratokból idézzük az érdekes részleteket:

Masirevich bécsi követ szeptember 20-án jelenti Bánffy-nak: Schober ismételt azzal vádolja a magyar kormányt, hogy támogatja a nyugat-magyarországi szabadcsapatokat. Habár ezt a magyar kormány tagadja, neki erről konkrét bizonyítékai vannak. A kancellárnak nem tetszik, hogy a továbbiakban nem tárgyalnak közvetlenül. Masirevich azt válaszolta Schobernek, hogy a magyar kormány presztizsokból nem tehet újabb indítványokat, mert ezek a régiék sorsára jutnának, illetve elutasítanák őket. Megkérte a kancellárt, mondja meg őszintén: van olyan terve, amelyről azt gondolja, hogy az osztrák parlamenti pártok részére elfogadható lenne? A kancellár azt felelte, hogy nincsen. Nyilvánvaló, a kancellár olyan magyar javaslatot szeretne, amilyent az osztrákok eddig is kívántak: először Burgenland kiürítését, utána pedig tárgyalásokat. Osztrák pénzügyi és kereskedelmi körökben úgy vélekednek, hogy egy vámunióra vonatkozó javaslat úgy befolyásolhatná az osztrák közvéleményt, hogy az osztrák kormány részére lehetővé tenné a lemondást Sopronról.⁶⁶

Hedry londoni magyar ügyvivő szeptember 21-én azt jelenti, hogy Nagybritania nem mutat különösebb érdeklődést a burgenlandi kérdés iránt. Az angol kormány gazdasági szankciókra készül Magyarország ellen, azt mondják, hogy a magyar korona legutóbbi árfolyamzuhanását is az angolok idézték elő. Anglia a többi szövetséges hatalmakkal együtt pénzügyi segítséget ígért Ausztriának, amelyet most nem tud teljesíteni. Ebből következőleg nem hajlandó nyomást gyakorolni Ausztriára, hogy tegyen engedményeket Magyarországnak. Az angol sajtó ellenségesen ír Magyarországról abban az értelemben, hogy Magyarország szomszédai erősen demokratikusak, míg Magyarország ellenkező irányban halad.⁶⁷

Villani Sopronból szeptember 22-én közli, de Redon francia kapitány bizalmasan tájékoztatta Zsembery főispánt, hogy Hamelin tábornok Párizsba küldött táviratában javasolta, hogy Sopront és környékét minden körülmények közt hagyják meg Magyarországnak. Most pedig Hamelin tábornok személyesen is közölte Zsemberyvel, hogy ezt a javaslatot tette, hozzátéve, ugyanezt javasolja Kőszeg és Felsőőr környékére. Sopront gazdaságilag Magyarországhoz gravitálónak tartja, véleménye szerint az elszakadási hangulat jelentősen gyengült.⁶⁸

Lehet, hogy Bánffy még nem kapta meg Schober ellenjavaslatát (lásd a 60. sz. jegyzetet), amikor azonos tartalmú jegyzéket nyújtott át Castagnetonak, Fouchetnek és Hohlernek, amelyhez mellékelte Sopron környékének térképét, megjelölve rajta azon terület határvonalait, amelyre a magyar kormány igényt tart. Fennmaradt a jegyzék eredeti francia szövege, ez azonban csak hivatkozást tartalmaz a mellékelte térképre, határvonalak leírása nélkül. A térkép fakszimiléjét viszont nem csatolták a "Papers and Documents" III. kötete ideiglenes lenyomatához. (Arról sincs tudomásom, hogy osztrák történészcollégáim a térkép

65 Bárá Rubido-Zichy Iván követ számjeltávirata (Bukarest, 1921. szept. 17.): Papers III, No. 904.

66 Papers III, No. 918.

67 Ugyanott, No. 923.

68 Uo. No. 931.

faksimiléjét vagy legalább a határvonalak szóbeli leírását publikálták volna.) Viszont a 402 res.pol. iktatású számú jegyzék, nyilvánvaló válasz Schober ellenjavaslatára. Ebben a Castagnetonak átnyújtott jegyzékben Bánffy újólág hangoztatta, hogy nincs befolyásuk a nyugat-magyarországi felkelőkre, amelyek egy része valósággal ellenségesen viselkedik a magyar kormánnyal szemben. (Az akták, Prónay feljegyzései és a Maderspach-memoárok alapján nincs is okunk kételkedni benne.) Mindamellettt mindent elkövet, hogy Nyugat-Magyarország átadása (kivéve Sopront és környékét) zavartalanul folyjék le. Ennek értelmében a felkelők részére általános amnesztiát javasolt, kérte, hogy a magyar közalkalmazottakat hagyják egyelőre helyükön és hogy a végleges rendezésig semmilyen osztrák katonai vagy munkásalakulatok ne vonuljanak be a területre. Az osztrákok által javasolt népszavazásról az a véleménye, hogy olyan területen, ahol a lakosság magyarhűsége kétségtelen, fölösleges. De ha a népszavazás mégis elkerülhetetlen, a városi lakosság megszavaztatása előzze meg a vidékét (Bánffy igen jól tudta, hogy a lakosság hangulata nem teljesen egyöntetű.) Egyben azt kívánta, hogy Magyarország javára méltányos határkiigazítás ismertessék el a trianoni határvonal mentén.⁶⁹

9. Ebben az időtájban lépett föl Benes közvetítési tervével. Vajon volt-e szükség a csehszlovák közvetítésre, amikor az olasz közvetítés már javában folyt, pusztán Bánffy emlékezései alapján nem tudjuk elbírálni. Benes pedig emlékirataiban nem foglalkozott a burgenlandi kérdéssel. Bánffy ugyanis azt vallja, hogy őt az olasz külügyminisztérium hallgatása készítette rá, hogy Beneshez forduljon. Hivatkozott a Marienbadban folytatott beszélgetésre, ahol a burgenlandi kérdés szóba jöven, arról is szó esett, hogy Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia kooperációját az tenné lehetővé, ha ez a kérdés kielégítő megoldást nyerne.⁷⁰ Ennek a történetét cseh szerző a csehszlovák külügyminisztériumi aktákra támaszkodva, megbízhatóan földolgozta. Ebből tudjuk, hogy az osztrák—magyar tárgyalások javában folytak, amikor a párizsi osztrák követ (Eichhof báró) fölkereste a Quai d'Orsayn Philippe Berthelot külügyminisztériumi politikai osztályvezetőt (később külügyi vezértitkár), akinek előadta, hogy Ausztria belpolitikai helyzete nagyon válságossá válhat, ha nem hajtják végre a békeszerződés Burgenlandra vonatkozó határozmányát. Egyben a francia kormánytól azt kérte, nyújtson Ausztriának katonai segítséget, illetve küldjenek antantcsapatokat Burgenlandba, mivel bármilyen tárgyalás Ausztria és Magyarország között rendkívül nehéz („neobycejne obtízné”). Benes arról is tudomást szerzett, hogy a magyar ügyvivő is tárgyalta Berthelot-val, akit azzal az érveléssel akart a magyar álláspontnak megnyerni, hogy Ausztria előbb-utóbb Németországhoz fog csatlakozni, tehát Franciaországnak nem érdeke, hogy az osztrák terület gyarapodjék. Benes erre — a hallstatti találkozó folyamán — azt táviratozta Schobernek, kezdjenek új tárgyalásokat, találkozóhelyül Pozsonyt javasolta és közölte, hogy szeptember 12-ig elküldi neki az osztrák—csehszlovák egyezmény javaslatának szövegét és hangsúlyozta: „A magyarok ellenállása esetén hajlandók vagyunk segítséget nyújtani az Önök kívánsága szerint”. Igen kellemes meglepetés volt Benes számára, amikor szeptember 19-én „igen sür-

69 Papers III, No. 915: Torretta tudomásul adja Castagneto útján Bánffynak Schober ellenjavaslatát (402. res.pol.) szept. 20; No. 920. Bánffy javaslata azon területre, amelyre a magyar kormány igényt tart (386. res.pol.) szept. 21; No. 928. Bánffy válasza Schober ellenjavaslatára (402. res.pol.) szept. 22.

70 Bánffy l.m. 71.

gős, szigorúan bizalmas” jelzésű számjeltáviratot kapott a budapesti csehszlovák követségtől, hogy gróf Szapáry László (akit még Bruckból és Marienbadból ismert) beszélni óhajt vele. Benes szeptember 21-én fogadta Szapáryt, aki tolmácsolta Bánffy azon indítványát, hogy Benes vállalja a közvetítő szerepét a burgenlandi kérdésben. Benes ehhez hozzájárult abban a tudatban, hogy „ezzel egyrészt befolyást gyakorolhat a Burgenlandért folyó vita kimenetelére, másrészt megerősítheti Középeurópában Csehszlovákia politikai befolyását.”⁷¹

Benes és Schober találkozója szeptember 23-án nem Pozsonyban, hanem a közel fekvő Hainburgban történt meg, amely alkalommal ebben a közvetítési tervben egyeztek meg: 1. Burgenland területének nyolc napon belüli kiürítése; 2. Magyarország átadja a területet a soproni antanttábornoki bizottságnak, ez pedig Ausztriának; 3. Nyolc nappal azután, hogy az egész terület átadása megtörtént, Sopron város és környékének átadása Magyarországnak; 4. Csehszlovákia mindkét félnek garantálja az egyezmény végrehajtását.⁷² Népszavazásról a közvetítési tervben nem volt szó! Benes egyébként ellensége volt a népszavazásnak, még a lengyelekkel is népszavazás mellőzésével egyezett ki Teschen, Árva és Szepes részeinek hovátartozásáról.

Ugyanezen a napon Praznovszky párizsi ügyvivő jelenti, hogy a Nagykövetek Tanácsa Briand aláírásával ultimátumszerű jegyzékben követeli Burgenlandnak tíz napon belüli kiürítését. Ellenkező esetben a nagyhatalmak kénytelenek lesznek minden további felszólítás nélkül kényszerrendszabályokat alkalmazni. Másrészt a nagyhatalmak hajlandók elnökölni azokon a tárgyalásokon, amelyeken a kiürítés után az átadásból származó kérdéseket fogják szabályozni. Ez a határidő október 3-án járt le.⁷³

E jegyzék keletkezése után, amely Magyarország külpolitikai helyzetét meglehetősen rontotta, igen élénk táviratváltás folyt Bánffy és Masirevich között. A bécsi magyar követ egyik jelentése szerint az osztrák parlament külügyi bizottságának a nyugat-magyarországi kérdésben hozott határozata nagyobb akciószabadságot biztosít a kancellárnak. Schobernek nem rokonszenves sem az olasz, sem a cseh közvetítés eszméje, jobban szeretne a magyar kormánnyal közvetlenül tárgyalni. Masirevich felvilágosítást kért Schobertől azon újsághírekkel kapcsolatban, melyek szerint a magyar kormány hajlandó lenne bizonyos németlakta terület átengedésére Sopron fejében. Schober azt mondta, hogy minden magyar engedmény megkönnyítené az ő helyzetét Sopront illetően. Masirevich azon véleményének adott kifejezést, ő nem hiszi, hogy a magyar közvélemény beleegyezne ilyen területcserébe.⁷⁴ Bánffy azt válaszolta, mivel már úgysis ferde helyzetbe jutottak a közvetítést illetően Torrettával és Benessel szemben is, közvetlen tárgyalások jelenleg lehetetlenek. Továbbá érte-

⁷¹ Olšovcová l.m. I, 211–213.

⁷² Ugyanott 214. Lásd még Szapáry szept. 23-án Pozsonyból keltezett memorandumát Bánffyhoz a Benessel folytatott interjúról. Eszerint Schober elfogadta Benest mint közvetítőt és a meg egyezés alapjául Sopron és azon terület visszatérését Magyarországhoz, amelyről az osztrák és magyar kormány kölcsönösen megállapodik és pedig népszavazás nélkül. Papers III, No. 942.

⁷³ Papers III, No. 941.

⁷⁴ Uo. No. 956. (Bécs, 1921. szept. 24.) Föltehetőleg arról az öt községről volt szó, amelyeket J. D. Berlin aktagyűjteményében említ (99–100. sz. okmány): Rábfüzes, Alsó- és Felsőörnök, Jakabháza és Nemesmedves a szentgotthárdi járásban.

sítse a kancellárt, hogy területi engedményről a trianoni határ Magyarország felé eső oldalán még csere formájában sem lehet szó.⁷⁵

Szeptember 26-án zajlott le a Benes—Bánffy féle találkozó Brűnben. Tekintettel arra, hogy Bánffy legfeljebb egy napra távozatott Budapestről, Benes elébe jött a morva fővárosba. Ez a diplomáciai sikere aznap szerezte meg Benesnek a miniszterelnöki széket, ami voltaképpen csak a tényleges helyzetet szankcionálta: de facto addig is ő volt a csehszlovák kormány szellemi irányítója.

A Szapáry gróf jelenlétében lefolyt tárgyaláson Bánffy alaptalannak nevezte azt a híresztelést, hogy a magyar kormány nem akarja teljesíteni az antant ultimátumát. (Ti. Nyugat-Magyarország átadását október 4-ig.) Benes leszögezte, hogy legelőször is a jogi helyzetet kell tisztázni, mert ennek megtörténtéig nem léphet föl hivatalos közvetítő gyanánt, mivel a nagyhatalmak ezt illetéktelen beavatkozásnak minősítenék. Erre az álláspontra elsősorban a fentemlített antantjegyzék tanulmányozása készítette, másodsorban a félhivatalos olasz közvetítés körülményei, végül az osztrák parlament külügyi bizottságának határozata, amely nem hatalmazza fel az osztrák kormányt a magyar javaslat elfogadására, mivel szerinte a magyar kormány nem tudja vagy nem akarja megfékezni a nyugat-magyarországi lázadó bandákat. Mindamellet a külügyi bizottság szabad kezet adott Schober kancellárnak a tárgyalások folytatására és így a közvetítésnek is teret nyitott.

Benes azon kijelentésére, hogy a legnagyobb nehézséget a nyugat-magyarországi fegyveres bandák okozzák, Bánffy azt felelte, hogy a magyar kormány-nak nincs módjában rájuk nyomást gyakorolni. Benes fölvetette a kérdést, hogyan reagálna Magyarország, ha felelőssé tennék a bandák működéséért és büntető rendszabályokat alkalmaznának ellene. A szövetséges hatalmak már kérdést intéztek hozzá, hajlandó volna-e ilyen akcióban résztvenni, mire azt válaszolta, hogy szükség esetén igen, de jobban szeretné elkerülni. Bánffy kifejtette, szankciók alkalmazása csak elmérgesítené a helyzetet. Magyar fegyveres erőket azért nem lehet alkalmazni a felkelők ellen, mert a hadsereg természetesen a lázadókkal rokonszenvez. A felkelőket csak hazafias érzelmeikre való hivatkozással lehetne leszerelni. Ha tudtukra lehetne adni, hogy olyan egyezményt kötöttek, amely szerint Nyugat-Magyarország egy része, elsősorban Sopron meg van mentve Magyarország számára és a további ellenállás csak veszélyeztetné az elért eredményt, a felkelők egy része biztosan földadná a harcot. Amellett szükségesnek látszik a felkelőknek amnesztiát biztosítani, helyükön hagyni az állami alkalmazottakat a terület közigazgatásának újjászervezéséig, az osztrák haderőt és a munkáscsapatokat távoltage Nyugat-Magyarországtól. Benes megjegyezte, Ausztria nagy súlyt fektet hadserege bevetésére, mire Bánffy fenntartotta az ellenvetését azzal, hogy az osztrák csapatokból hiányzik a fegyelem. Ezután azon biztosítékról volt szó, amelyet az osztrákok kértek azért, hogy Magyarország végre fogja hajtani az egyezséget. Benes hajlandó volt rá, hogy ezért kezességet vállal, ha a nagyhatalmak hozzájárulnak az akciójához, ami Csehszlovákiának is érdekében áll. Feltételezhető, ha remény lesz a meg- egyezésre, a nagyhatalmak is meghosszabbítják az ultimátumban megjelölt

határidőt. Megerősítette Bánffy azon információját, hogy Schober a Sopronra vonatkozó népszavazásról lemondott.⁷⁶

Nem egészen érdektelen Masirevichnek három nappal a brünni találkozó előtt Bánffynak küldött számjeltávirata: Torretta és Renner közt olyan megegyezés van, hogy a nyugat-magyarországi kérdés elintézését addig fogják halogatni, amíg Ausztriában nem alakul kormány szociáldemokraták részvételével, azaz a nyugat-magyarországi kérdésben kötendő megállapodás a szociáldemokraták sikerének benyomását keltsé. Értesülése szerint Olaszország az osztrák szocialistákat, különösen pedig dr. Rennert pártfogoltjának tekinti, másrészt pedig Schober Habsburg-szimpátia gyanújában áll és ennek következtében az olaszoknál persona non grata. Úgy tájékoztatták, hogy Ignaz Seipel, aki Torretta és Renner ilyen mesterkedéseire gyanakszik, közvetlen tárgyalásokra akarja fordítani az ügyet Sopron visszaadása alapján.⁷⁷ A híradás szövegéből nyilvánvaló, hogy ki szállította; hitelessége kétes, de részben nem valószínűtlen.

Amint Bánffy visszatért Brünnből Budapestre, Castagneto értesítette, hogy Torretta hajlandó a burgenlandi kérdésben közvetíteni. Bánffy erre táviratozott Matuska prágai magyar ügyvivőnek, hogy erről Benest szóbelileg informálja, egyúttal adja át írásbeli üzenetét is a kilátásban lévő olasz—francia—angol együttműködésről a szóbanforgó kérdésben.⁷⁸ Matuska azt válaszolta, hogy Benes javasolja az olasz ajánlat elfogadását és ebben az esetben továbbra is kész segíteni Magyarországnak.⁷⁹ Benes később azt jelentette ki Matuskának, hogy ő ellenezni fog minden, népszavazásra irányuló tendenciát, mivel a népszavazást komédiának tekinti és ezt tudomására is adta az olaszoknak.⁸⁰

10. A népszavazással mind a magyar kormány, mind pedig a felkelést a háttérből irányító Etelközi Szövetség feltétlenül számolt. Erről tanúskodik a főparancsnoki hatáskört igénylő Gömbös alábbi levele (a [...] zárójelek közt levő helyesbítések a szerzőtől):

„Feltámadás” — legfelsőbb vezetősége.

Bizalmasan kezelendő!

79/hdm. szám 1921.

Déli hadsereg parancsnokságának, Állomáshely.

Állomáshely, 1921. szeptember hó 29-én.

A diplomáciai tárgyalások eredményeként a magyar csendőrség folyó évi október 3-án, vagy október 4-re virradó éjjel állítólag ki fogja üríteni a B-zónát. A kiürítést követőleg pár nap múlva népszavazás lesz Sopron és környékén és pedig a következő községekben: Meggyes, Czínfalva, Zagersdorf [Zárány], Klimpa [Kelénpaták], Somfalva, Ágfalva, Brennberg, Harka, Kópháza, Czenk, Németkeresztúr, Boz, Balf és Rákos. Továbbá Moson vármegye következő részén: Pamhagen [Pomogy], Apetlon [Mosonbánfalva], Illmitz, Boldogasszony, Mönchhof [Barátudvar], Féltorony, Szent-András, Tadten [Mosontétény], Andau [Mosontarcsa].⁸¹

⁷⁶ Uo. No. 969. Bánffy gróf külügyminiszter feljegyzése a Benes csehszlovák külügyminiszterrel folytatott megbeszélésről a nyugat-magyarországi kérdésre vonatkozó közvetítése ügyében.

⁷⁷ Papers III, No. 944 (Bécs, 1921. szept. 23.).

⁷⁸ Uo. No. 976 (Bp., 1921. szept. 27.).

⁷⁹ Uo. No. 999 (Prága, 1921. szept. 29.).

⁸⁰ Uo. No. 1017 (Prága, 1921. okt. 2.)

⁸¹ Sopronbánfalva (ma Sopron része!) nincs említve, illetve Gömbös kifejejtette. Azon községek neveihez, amelyeket a laikus is megismer (pl. Meggyes helyesen Fertőmeggyes, Németkeresztúr helyesen Sopronkeresztúr), nem írtuk hozzá szögletes zárójelek közt a helyes magyar nevet.

Ezen megnevezett vidékeken egy külön hazafias szervezet fog működni a népszavazás érdekében. Az ottlévő magyar társadalmi egyesületek a közreműködésre innen felszólítottak. Erre a területre a szent cél érdekében felkelőknek belépni feltétlenül megtiltom. A B-zóna többi része a felkelők által kiürítés esetén megszállandó [...]»⁸²

A kiürítés után szabaddá lett B-területet (kivéve ahol fentemlített népszavazás lesz) a felkelők feltűnés nélkül szállják meg [...] A közigazgatás mindenütt átveendő (kivéve ahol a fentemlített népszavazás lesz) anélkül azonban, hogy a külön impériumot már most kikiáltanók [...] A „Feltámadás” igazolványok használatát megegyeszer annál is inkább elrendelem, mert az anélkül utazókat az ország területén a hatóságok letartóztatják.

Jákfay s.k. [Gömbös fedőneve]⁸³

Gömbös azért tiltotta meg a felkelőknek a népszavazásra kijelölt területre való belépését, mert Prónay és Héjjas szabadcsapataira panaszok voltak, illetve a lakosságot a magyar ügy ellen hangolták.

Bánffy október 1-én fölkeresték Castagneto követ és Fouche főmegbízott. (Hohler angol követ megbetegedése miatt otthon maradt.) Castagneto tudomására adta Bánffynak Torretta álláspontját, hogy a felkelők cselekedeteit Magyarországnak kell viselnie a felelősséget és ha Burgenlandot nem ürítik ki a Nagykövetek Tanácsa által megjelölt időpontra, szankciókat fognak alkalmazni. Fouchet mindenben helyeselte Castagneto megállapításait, ami arra vallott, hogy ő is hasonló utasításokat kapott. Castagneto azt is közölte, hogy táviratot kapott Torrettától, amely szerint tovább óhajt működni, mint közvetítő, hogy mielőbb megállapodás jöhessen létre, és tanácskozni akar Bánffyval és Schoberrel Velencében. Szeretné kitolni az ultimátumban megállapított határidőt és már tett is lépéseket ebben az irányban.⁸⁴

Ezzel az események súlypontja átmenetileg Sopronra tolódott el, amelyről Hegedűs altábornagy és a miniszterelnökség (recte: gróf Bethlen) közt lefolyt Hughes-beszélgések tanúskodnak. Szeptember 29-én este 19 órakor a következő párbeszéd zajlott le (a nem lényeges részleteket kihagytuk):

„Hegedűs: A generálisokkal [értsd: a szövetségközi tábornoki bizottság tagjaival] ma hosszabb tárgyalást folytattam [...] Először is átadtam a magyar kormánytól vett parancsot, ezt átolvasván, kijelentették, hogy ők a Nagykövetek Tanácsától még nem kaptak értesítést arról, hogy az ultimátum nem 2-án, hanem 3-án jár le. Ezután első kérdésük hozzám [...] az volt, hogy vállalja-e a magyar kormány az A-zónában levő felkelők eltávolítását. Én a generálisoknak a ma délelőtt vett utasítás szellemében

⁸² A kihagyott részben Gömbös konkrét utasításokat ad az Északi, Középső és Dél Hadseregnek.

⁸³ Prónay Pál alezredes feljegyzése, kézirat III. kötet 46–48. (Párttörténeti Intézet Archivuma, Budapest.) Megtalálható még MOL K/26 1921–H–1387. Ugyanott a szintén 1921. szept. 29-i keltezésű „Déli hadsereg főparancsnokságának” címzetű, 80 hdm. számú levél: „Tudomásomra jutott, hogy a felkelők magyarországi hivatalos hatóságoknak szolgálati darabokat küldenek hivatalos pecséttel ellátva. Pl. az I. hadseregparancsnokság egy átíratot intézett a budapesti vegyesdandár parancsnoksághoz. Miután az ilyen levelezés, ha valahogy az entente kezébe kerülne, azt a benyomást keltené, hogy a felkelők és a magyar hatóságok egymással közvetlen érintkezésben és összeköttetésben vannak. A jövőben minden oly ügy, amelyben valamely hivatalos magyar hatóságnak kellene eljárni, nekem jelentendő és én majd módját találok annak, hogy azt kellőképpen el is intéztessem. Jákfay s.k.” A fenti iratanyagban van egy Hughes-beszélgés is Gömbös és Ostenburg között, amely folyamán Gömbös lényegében azt közli Ostenburggal, amit 79. hdm./sz. alatt Prónayval írásban közölt. Itt is ellenzi az impérium (értsd: Lajtabánság) kiküldetését (1921. szept. 30.).

⁸⁴ Papers III, No. 1007. Bánffy utasítja a prágai magyar ügyvivőt, hogy értesítse Benet az olasz közvetítés hivatalos felajánlásáról: No. 1008.

válaszoltam kb. a következőket: az, hogy a magyar kormány volna köteles a felkelőtől Nyugat-Magyarországot megtisztítani, sem a plan de transfertben, sem pedig az ultimátumban nem jut kifejezésre. Meggyőződésem azonban, hogy a kormány ezt vállalni fogja, ha erre felszólítást kap, de ennek végrehajtására legalább is két-három heti idő kell, de akkor sem vállalhat a kormány felelősséget azért, hogy kisebb felkelőcsapatok vissza nem maradnak, melyek az ellenséges érzelmű lakossággal együtt az osztrákoknak kellemetlenkedni fognak. Két-három héttel azelőtt a kitisztítást könnyebben lehetett volna végrehajtani, mint mostan, amikor a felkelők már jelentékenyen megerősödtek, felszereléseiket tökéletesítették, a lakosságot nagyobb részben az ellenállás céljaira megnyerték stb. A generálisok kértek, hogy ezt a nyilatkozatot írásban adjam át. A generálisok ezt átvéve, kijelentették, hogy ily módon minden további tárgyalás lehetetlenné válik és ők a Nagykövetek Tanácsától újabb utasításokat fognak kérni. [...] Én kijelentettem a generálisoknak, hogy akár tárgyalnak tovább, akár nem, én a kormány utasításait a kiürítésre vonatkozólag a vett utasítás szellemében pontosan végre fogom hajtani, mire ezek [sic] kijelentették, hogy ez esetben ők sem maradhatnak Sopronban, hanem a csendőrség kivonulása után a trianoni vonal mögé mennek. Azt a javaslatomat, hogy az osztrák csendőrség megérkeztéig az Ostenburg-zászlóaljából egy század maradjon vissza, nem fogadták el. Kérek utasítást arra nézve, hogy végrehajtsam-e a tegnap vett parancsot abban az esetben is, ha a generálisok nem volnának hajlandók velem tovább tárgyalást folytatni.

Bethlen: A parancs végrehajtandó abban az esetben is, ha a generálisok további tárgyalásokra nem hajlandók, miután az antant ultimátumával nem fogunk szembehelyezkedni. Kérem ezt a generálisoknak tudomására hozni és az előkészületeket megtenni, hogy a parancs pontosan végrehajtsák ..."

Ezután egy Ullein és Villani által kidolgozandó aide mémoire-ről (emlékirat) volt szó az augusztus 28-i eseményekről, amely az antanttábornokoknak lett volna átadandó. Majd Hegedűs reflektál Bethlen fenti meghagyására és közli:

„A kiürítésre vonatkozó intézkedéseket már kiadtam. A végrehajtást azonban innen fogom kellő időpontban elrendelni.

Bethlen: [...] Nézetem szerint a generálisok távozása a trianoni vonal mögé a szituációban nem sokat változtat. Legfeljebb az aláírás nem Sopronban, hanem más helyütt fog megtörténni, amire nézve kérem hozzájuk kérdést intézni.

Hegedűs: Ezt én már szóvá tettem a tábornokok előtt, mire ők kijelentették, hogy akkor jegyzőkönyv aláírásáról szó sem lehet.

Bethlen: Kérem tőlünk kérni, hogy írásban adják ki a jegyzőkönyv aláírásának megtagadását, hogy fedve legyünk ..."

Az Ullein-féle aide mémoire is megtalálható a 85. sz. jegyzetben említett aktacsomóban: a főkormánybiztosság ebben hivatkozik arra, hogy Friedrichet és Urmánczyt eltávolította a felkelés területéről, ugyanakkor a csendőrség nagyszámú felkelőt lefegyverzett és visszaküldött Budapestre, Prónay felkelővezért pedig erősen felszólították, hogy haladéktalanul hagyja el a felkelés területét. A magyar kormány augusztus 28-án ideiglenesen felfüggesztette a kiürítést. Ezt azon szándékkal tette, hogy biztosítsa magának Ausztriával szemben fennálló és a békeszerződésből következő követeléseit. A világtörténelemben nincsen reá precedens, hogy szabadcsapatok garázdálkodásaiért egy kormányt tettek volna felelőssé.

Szeptember 30-án 20 órakor Hegedűs jelenti Bethlennek: az antanttábornokok mégis beleegyeztek, hogy az osztrák csendőrök megérkeztéig egy Ostenburgszázad visszamaradjon, azzal, hogy végérvényes döntésüket másnap fogják közölni. A tábornokok fejtelennek minősítették a Nagykövetek Tanácsának maga-

tartását: még az ultimátumot is csak hat napi késéssel kapták meg. Föltették Hegedűsnek azt a kérdést, várható-e, hogy a felkelők kiürítés esetén az eddiginél nagyobb mértékben garázdálkodni fognak, mire azt mondta, hogy ha Sopron védelem nélkül marad, azt biztosra veszi, mert a felkelők közt meglevő kétes elemek miatt a városnak főleg tehetős zsidó polgárait fosztogatni fogják. Az antantábarnokok közlése szerint Prónayt fedett autóban látták Sopronban. Ez megfelelt a valóságnak, mert másnap Ostenburg jelentette, hogy Prónay volt nála a helyzetről tájékozódni. Megmondta Ostenburgnak, ha zászlóalja kivonul Sopronból, akkor a várost saját felkelőivel fogja megszállni. Ostenburg ezt határozottan megtiltotta neki és közölte, ha ezt mégis megtenné, akkor fegyvereivel fogja magát szembetalálni. Október 1-én 19 órakor Hegedűs felkérte Bethlent: másnap délig adjon neki biztosítékot arra nézve, hogy Magyarország visszakapja Sopront és vidékét a kiürítés után. Ha ezt a biztosítékot nem kapja meg, megmarad egyszer már közölt elhatározásánál, hogy nem fogja aláírni az átadási jegyzőkönyvet. Ez esetben kéri, delegáljanak valakit a jegyzőkönyv aláírására a külügyminisztériumból, esetleg bízzák meg ezzel Sigrayt vagy Villanit. Másnap Bethlen személyi titkára „legszigorúbb titok” terhe alatt értesítette Hegedűst, hogy az osztrákok a tárgyalások során már megadták a területi koncessziókat és a végleges megegyezés perfektuálására Torretta clasz külügyminiszter Bánffy és Schobert Velencébe kérte.⁸⁶

11. Sopron és környékének közbiztonsága érdekében az antantábarnokok fölkérték Bethlent, hagyjon vissza ott az ő rendelkezésükre egy ötszáz főnyi csendőrzászlóaljat, amely Gauthier ezredesnek lesz alárendelve.⁸⁷ Ezt a kérést a magyar kormány abban a formában teljesítette, hogy az Ostenburg-zászlóaljat hagyta Sopronban, habár erre a feladatra négy vármegyei csendőrtartalékszázadot is kirendelhetett volna. (Ilyen csendőrtartalékszázad a csendőrörsök személyzetén felül minden megyében állomásozott!) Ez megnyugtatta a város vagyonos polgárait, akik a magyar karhatalom távozása és az osztrák karhatalom bejövetele közti interregnumtól féltek. Az antantmisszió legénységi állománya csak a misszió védelmére volt elegendő, de nem rendészeti és karhatalmi teendők ellátására. A soproni rendőrkapitányság személyzete (Papik rendőrtanácsos) szintén a Szövetségi Tábornoki Bizottság alá rendeltetett, egyúttal a polgárőrség szervezése is megindult.

Hegedűs október 2-án a B-zónából kivonandó csendőr- és vámőrsztagokon kívül az oroszvári zászlóaljjal (7/II.), az 5. gyalogezreddel, a 3. huszárezreddel és három üteggel rendelkezett. Október 3-án délután fél öt órakor szabályszerűen aláírta az átadási jegyzőkönyvet, az antantábarnoki misszió pedig Nyugat-Magyarország területét átvette. Mivel Ausztria képviselője nem jelent meg, hogy az antanttól a területet átvegye és a jegyzőkönyvet aláírja. Nyugat-Ma-

⁸⁶ Ugyanott. Szeptember 30-i, október 1-i és október 2-i Hughes-jelentések. A legelőször idézett jelentésben Hegedűs többek közt ismerteti azt a kiáltványt, amelyet az Orszvő (Országvédelmi Szervezet Főparancsnoksága — Oberkommando der Organisation des Landesschutzes) Kismartonban kiadott, majd azt kérdi Bethlentől, vajon az ő tudtával beszélt-e Gömbös Ostenburggal és adta ki azokat az intézkedéseket. (Lásd a 83. jegyzet második bekezdését.) Bethlen személyi titkára, Fogler Béla másnap azt felelte Hegedűsnek, hogy Gömbösnek semmiféle megbízatása nincs az elcsatolandó területre. (Ebből látható, hogy Hegedűs, aki nem volt az Etelközi Szövetség tagja, nem volt beavatva a „Feltámadás” című fedőszerv intézkedéseibe.)

⁸⁷ Ugyanott, Hegedűs altábornagy Hughes-jelentése 1921. okt. 1-én 22 órakor a miniszterelnökségnek.

gyarország papíroson az antant kondominiumává vált.⁸⁸ Ausztria csak akkor volt hajlandó átvenni a területet, ha békésen jut annak a birtokába, a magyar kormány pedig fenntartotta azon álláspontját, hogy ami az általa kiűritett területen folyik, ahhoz nincsen semmilyen köze, a szabadsapatokra meg nincs befolyása.

Miután az átadási jegyzőkönyv aláírása megtörtént, Köller ezredes a következő, igen fontos jelentést küldte a miniszterelnökségre azzal, hogy Fogler személyi titkárnak, vagy ha nincs ott a Hughes-gépnél, a miniszterelnöknek kézbesítsék:

„Bizalmas úton a következő telefonbeszélgetés tudomásomra jutott: október 3-án 19 órakor da Vinci gróf olasz követhelyettes távmondata Sopronba r. 504 Ferrario tábornoknak a szövetséges hatalmak budapesti megbízottai részéről. A Nagykövetek Tanácsa október 2-ről keltezett sürgönyét az alábbiakban közlöm:

A szövetséges hatalmak budapesti megbízottjainak a Nagykövetek Tanácsa.

A Nagykövetek Tanácsa tudomásul vette az Önök megjegyzéseit a soproni helyzetet illetően. Abban az esetben, ha Magyarország az átadási szabályzatot a meghatározott időpontban nem írta alá, úgy a szövetséges tábornokok a Nagykövetek Tanácsát rögtön értesítsék, míg új utasításokat kapnak. Ha a két érdekelt hatalom az átadási jegyzőkönyvet aláírta, a szövetséges tábornokok Sopront rögtön elhagyják. Ha Magyarország a jegyzőkönyvet aláírva, Ausztria aláírását megtagadja, akkor a szövetséges tábornokok Sopronban várják be a Nagykövetek Tanácsának határozatait. Ebben az esetben a szövetséges tábornokok Magyarország aláírását úgy tekintsék, mint a békeszerződés formális végrehajtását. A békeszerződés Ausztria javát illető rendelkezései nem olyan természetűek, hogy ezen terület kormányzásában, amelynek szuverénitása a trianoni béke életbe léptetésének fogva [sic] illi meg — előálló bármilyféle felelősség a szövetséges tábornokokat illetné. Az ő jelenlétüknek ottan csak erkölcsi jelentősége legyen és ők úgy, mint eddig is, az ottani helyi hatóságokkal és lakossággal szemben a szövetséges hatalmakat képviseljék. Szíveskedjenek erről az elhatározásról a szövetséges tábornokokat rögtön értesíteni.

Aláírás Briand, helyességéért Castagneto elnök — vége. Kérem ezt a sürgönyt azonnal sürgősen továbbítani és elismerni. Köller ezredes.⁸⁹

A hevenyészett, nyelvtanilag hibás magyar fordítás a siffrírozottan küldött francia szöveg olasz fordításából készülhetett. Tartalmi ismertetés helyett jobbnak láttuk az eredeti szöveget átfésülés nélkül idézni.

Sigray igen rugalmasan reagált arra a híradásra, hogy Torretta immár hivatalosan is átvette a közvetítést a nyugat-magyarországi kérdés rendezésében. Köller ezredes az ő fölkérésére a következőket sürgönyözte a miniszterelnökségre: „Sigray [...] főkormánybiztos legsürgősebben felkéri Bánffy [.] arra, hogy a velencei tárgyalásoknál különös tekintettel legyen a következőkre: a nagyhatalmak felszólítására a felkelők lefegyverezését csak úgy lehetne vállalni, ha az nagyobb területi engedményekkel, mint egyedül Sopron városának és közvetlen környékének visszaadásával járna. Legalább is azon terület visszaadása biztosítható, amelyet ő a miniszterelnök úrnak soproni és szombathelyi tartózkodása alkalmával javasolt és az általános térképbe be is rajzolt. Ezen határvonal általában a következő: vasútvonal Köpcsénytől Lajtakátáig, onnan egyenes vonal Gálos (község még magyar marad) Fertő tóig, továbbá Meggyes, Klimpa, Lépesfalu, Brennberg, Sopronszentmárton, Langeck [Hosszúszeg], Tarcsa, Felsőőr, Pusztaszentmihály, Rábakeresztúr községek és tovább az A-vonal.

⁸⁸ Ugyanott. Jelentés az átadási jegyzőkönyv aláírásáról, a francia szöveggel együtt.

⁸⁹ Uo. Fölvette a Miniszterelnökség táviró osztálya 1921. október 3-án Sopronból, 21 óra 30 perckor.

Javasolná ezen követelésünket olyan formába foglalni, hogy bár a kormány a bandák leszerelését a legőszintebben óhajtja, mégis a könnyen hevülő magyar közvéleményre való tekintettel ezt a jelentőségteljes lépést, amely a magyart magyar ellen küldi harcba, csupán azért, hogy egy idegen állam biztosan üljön birtokán, csakis akkor teheti meg, ha ezzel szemben minél nagyobb ellenértéket tud a nemzetnek biztosítani és így a közvéleményt lecsillapítani”.⁹⁰

Ezt a javaslatot a Velencébe induló magyar delegáció nem tudta figyelembe venni, mert már eleve elkésett Bánffy-nak addig felajánlott területi koncessziói folytán. Ezért Sigray erősen bírálta a külügyminisztert abban az expozében, amelyet 1922. január 19-én a nemzetgyűlésen tartott. Jobb megvilágítás végett itt idézzük a felszólalás idevágó részét: „Közben szeptember 16-án a kormány táviratilag kéretett bennünket, hogy jöjjünk fel: Én feljöttem Hegedűs altábornaggyal, Ostenburggal és Ranzenberggerrel és itt fent előadták nekünk, hogy megtörtént az ismert közvetítő lépés az olasz kormány részéről és hogy ennek a közvetítő lépésnek az lesz az eredménye, hogy Sopront és vidékét meg fogjuk tartani, amit a kormány óriási eredménynek tartott. Gróf Bethlen nagyon csodálkozott, hogy mi, akik a helyszínről jöttünk és az ottani helyzetet ismerjük, ezt egyáltalán nem tartottuk óriási eredménynek... Megjegyzem, hogy az eredeti terv, amelyet akkor hallottunk, meg lett változtatva és Velencében az egyezség másként köttetett meg, mint ahogy akkor kontemplálva volt... Én kérdést intéztem Bethlen miniszterelnök úrhoz, hogy hát hogy is van a dolog azzal a bizonyos A-vonallal, melyről nem megyünk vissza, csak nagyon pronoszírozott fegyveres ultimátum esetén. Erre a miniszterelnök azt felelte: »Én természetesen megpróbáltam az egész A-zónát megtartani, de az olasz főmegbízott azt felelte nekem, hogy: Uraim, Önök már a tárgyalások folyamán előzőleg hajlandóknak mutatkoztak csakis Sopront és vidékét elfogadni, most tehát fogadják el ezt az alapot. C'est á prendre ou á laisser, tovább mi olaszok nem mehetünk.”⁹¹

Ausztria számára az olasz közvetítés azért is előnyösebb volt, mert az olaszok — Benessel ellentétben — támogatták az osztrákok kívánságát, hogy Sopron és környékének sorsa fölött a népszavazás döntsön, míg a magyarok népszavazás nélkül akarták visszakapni. Bethlen az október 7-i minisztertanácson közölte az osztrákok álláspontját azzal, hogy véleménye szerint az ütközőpont a határkiigazítás kérdése lesz, mert e tekintetben elutasítóan viselkednek. Előadta még, hogy amennyiben a megegyezés létrejön, ennek szükségszerű következménye lesz, hogy Nyugat-Magyarország területéről a bandák eltávolíttassanak (eredetiben is így!). Ennek az előfeltétele, hogy senki sem utazhassék többé Nyugat-Magyarországra és sem ruhát, sem municiót ne csempészhessenek át a felkelőkhöz. Felkérte a belügyminisztert, hogy mindennemű elemek Nyugat-Magyarországra való utazását akadályozza meg. Ráday ezt megígérte azzal, hogy a felkelők soraiban levő állami hivatalnokokat és tanítókat elbocsátással fogja fenyegetni, ha 48 órán belül nem térnek vissza.⁹²

A B-zónát október 3-án 16 óráig a magyar közbiztonsági szervek teljesen kiürítették, mire a felkelők megkezdték annak a megszállását. Természetesen Sopront és környékét kivéve, amelyet az Ostenburg-zászlóalj kordonszerűen

90 Uo. Vette ME táviróosztálya ugyanaznap 18 óra 30 perckor.

91 Nemzetgyűlési napló XV. kötet, 292. ülés, Sigray felszólalása. Bánffy beszámolója uo. 295. ülés (1922. január 23.) 416—419. Sigray idézett szövege mellett hallgatással megy el.

92 MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1269/1966 1. sz. 33. o.

elzárta minden magyar irreguláris alakulat és egyúttal persze osztrák reguláris és paramilitáris fegyveres alakulatok elől is.

12. A kiürített területen három helyen is készültek egy önálló államalakulat kikiáltására: Sopronban, Kismartonban és Felsőőrött is. Sopronban az új állam kormányzójává Töpler Kálmán volt polgármester volt kijelölve.⁹³ Hogy milyen szervezett dezinálta reá, a rendelkezésre álló okmányból nem lehet pontosan megállapítani. (Feltevésem szerint a Nyugatmagyarországi Szövetség.) Az önálló Burgenland kikiáltása Sopronban csak a magyar csendőrség kivonulása és az osztrák csendőrség, esetleg Arbeiterwehr megjelenése közti interregnum alatt történhetett volna meg. Kismartonban a Lajtabánság kikiáltása elkésett, mert mire Friedrich Istvánt becsempészték Kismartonba, Felsőőrött Prónay már kikiáltotta a Lajtabánságot.⁹⁴ Ennek következménye az volt, hogy a Prónayval eddig szembenálló kismartoni és nagymartoni felkelőcsoportok is elismerték Prónayt a felkelők főparancsnokául.

Összlétszámuk a Köpcsénytől Tokáig terjedő területen nem lehetett több háromezer főnél, a bennszülöttekből alakított polgárőrsegeket nem számítva. Ezt a magyar Hadtörténelmi Levéltár aktáiból is meg lehet állapítani. Ha a napi sajtó 30-40 000 felkelőről írt (mint pl. a bécsi Jövő 1921. szept. 21-i száma harmincezerről jelentett), ennek az az alapja, hogy a felkelők készakarva hamis adatokat juttattak el különböző helyekre. Gyanúsak a lövegekről, páncélvonatról, páncélautókról szóló hírek is. (Egy pár aknavetőjük akadt.) Csodálatosképpen még ötven év után is akadtak komoly magyar és osztrák történészek, akik e híreket autentikusoknak fogadták el.

Hogy Lajtabánság kikiáltására Felsőpulyán készülnek, arról a miniszterelnökség az ottani főszolgabíró jelentéséből értesült. Ebből az is kitudódott, hogy ezt az akciót a II. felkelőhadseréparancsnokság (Budaházy) rendezi.⁹⁵ Bethlen október 4-én 17 óra 50 perckor a következő, Hegedűsnek címzett távirattal reagált:

„Kérem Nagyméltóságodat miniszterelnök úr nevében, hogy Sigrayval együtt, kit a miniszterelnök úr hasonló értelemben személyesen kért fel erre, kövessen el mindent, hogy a felsőpulyai, vagy ehhez hasonló függetlenségi proklamáció ne történjen meg, hanem hogy a felkelők viselkedjenek teljesen csendben, szüntessenek meg mindenféle hadműveletet és tegyék szabaddá a brucki vonalat is.⁹⁶ A velencei tárgyalásokat ilyen tünetek rendkívüli módon zavarnák. Az osztrákok vagy részt sem vennének azon, vagy ilyen tünetek felmerülésével eltávoznának onnan és megtagadnák a további tárgyalásokon való részvételt. Az olasz kormány pedig abba a helyzetbe kerülne, hogy ily körülmények közt nem tudná a meditációt folytatni. Sigray redeletet kapott arra, hogy a közigazgatási hatóságokat hasonló értelemben instruálja. Altábornagy úr, szíveskedjék a felkelők figyelmét ezekre a dolgokra nyomatékkel felhívni és arra figyelmeztetni őket, hogy ilyen cselekmények elkövetése előtt kérdez-

93 MOL K/26 1921—H—1587. Kánya Kálmán rk. követ és meghatalmazott miniszter jelentése Bethlennek, amelyben Villani előző napi jelentésére hivatkozik. (Aktaszám: M. kir. külügyminisztérium 5798/pol.sz. 1921. Bp., 1921. okt. 4.

94 Lajtabánság kikáltását — nyilvánvalóan Prónay meghagyásából — hivatalos jellegű táviratban tudatták a miniszterelnökséggel, amelyet az ottani táviróosztály okt. 4-én 18 óra 30 perckor vett. A felsőpulyai akció valójában ünnepély volt, amelyet Prónay alvezére rendezett.

95 Uo. Köller ezredes ME táviróosztálya által 1921. október 4-én 13 órakor fölvetett jelentése.

96 Héjjas tényleg megszakította Pándorfalu elfoglalása után a vasúti összeköttetést Bruck és Hegyeshalom között, utána azonban az osztrákok is eltorlasztották a vasúti vonalat.

zék meg azokat, akik iránt bizalommal vannak és elhatározásaiknál hallgassanak azokra.⁹⁷ Később a miniszterelnök Hegedűst felszólította, ne tájékoztassa a sajtót Lajtabánság kikáltásáról. A miniszterelnökségi sajtóosztály útján pedig felszólította a lapokat, hogy Lajtabánság kikiáltását ne szellőztessék. Azonban a legtimista „Vasvármegye” mégis rendkívüli kiadásban jelentette, hogy kikiáltották Nyugat-Magyarország önállóságát, úgyhogy ennek a híre gyorsan elterjedt.⁹⁸

A felsőöri kormány (amelyben nem volt egyetlen burgenlandi illetőségű személy sem) körtáviratban tette közhírré a független és önálló Lajtabánság megalakulását. Nemzetközi jogszokás szerint is államnak számított volna, ha legalább kettő, már létező állam fölvette volna vele a rendes diplomáciai kapcsolatokat. Ez azonban Lajtabánság egyhónapi léte alatt nem történt meg.⁹⁹ A soproni antanttábornokok előtt Ullein Antal dr. úgy nyilatkozott Hegedűs altábornagy nevében, hogy e játéknak semmi jelentőséget nem kell tulajdonítani, van azonban ennek jó oldala, mert ha a felkelők rendes formában konstituálódnak, bizonyára tartózkodni fognak az atrocitásoktól és a terület rendjén örködni fognak. Ez még mindig jobb, mintha az általuk megszállt területen az anarchia tombolna. A tábornokok készséggel elfogadták ezt a magyarázatot, sőt azt is kijelentették, hogy ilyen irányú információt fognak Párizsba is küldeni.¹⁰⁰

Október 8-án Gauthier francia ezredes Sopronban elrendelte, hogy a magyar nemzeti zászlókat mind a magánházakról, mind pedig a középületekről be kell vonni, továbbá eltiltotta a magyar himnusz és hazafias dalok nyilvános helyeken való éneklését, egyúttal mindennemű gyűlést is betiltott. Intézkedését azzal indokolta, hogy Sopron pillanatnyilag nem magyar terület, hanem mint kiűritett város az antant fennhatósága alá tartozik és mindent kerülni kell, ami a közrendet és nyugalmat a városban veszélyeztetné.¹⁰¹ E rendelet hatására a lakosság magyar érzelmű részében franciaellenes hangulatot lehetett észlelni. Ekkor keletkezhetett az a közhit, hogy Hamelin tábornok osztrákbarát. Az akták tanúsága szerint sokkal tárgyilagosabb ember volt, mint későbbi utóda a francia katonai misszió élén, Le Bleu ezredes (utóbbinak neve, már mint tábornoké a II. világháború történetéből ismeretes).

A velencei tárgyalások, illetve az olasz közvetítés híre Felsőörrre eljutván, Prónay tiltakozó levelet küldött Sigraynak, amelyhez mellékelte egy Bethlennek szóló levelet is. Sigray mindkét levelet 510/el. sz. alatt október 8-án továbbította Szombathelyről a miniszterelnöknek. E két levelet azért tesszük közzé,

97 MOL K/26 1921—H—1387. Felsőörrött az „Oberwarter Zeitung” csak 1921. október 9-én adott hírt „Proklamation der Selbständigkeit Westungarns” cím alatt. Uo. jelentés a lajtabánsági bélyegek kiadásáról is.

98 MOL uo.

99 Adám T. István nyilvánvaló újságkacsát vett át valahonnan (95. l.), amikor azt írja, hogy néhány állam a függetlenségi kiáltvány távirati úton való vétele után Lajtabánságot elismerte. Prónay sem említi. Adám közli Prónay bejelentését is az Union Postale Universelle-hoz, hogy Lajtabánság bélyegeket fog kiadni (99. l.) Ez viszont hiteles.

100 MOL K/26 1921—H—1387. Ullein konzuli attasé jelentése Sopronból, vette ME táviróosztálya 1921. okt. 5, 17 óra 30 perckor.

101 Uo. ME táviróosztálya 1921. okt. 8, 13 h. Köller ezredes nyolc pontba tagolt beszámolója Sopronból. Ezek közt van Sigray kérdése, hogy ki, mikor és milyen útvonalon megy Velencébe. Gauthier itt (és másutt is) *Gothié* alakban szerepel. Amíg nem találni az ő sajtókezű aláírásával ellátott aktát, meghagyjuk az irodalomban megszokott írásmódot.

mert a békeszerződés végrehajtását ellenző, a külpolitikai helyzetet irreálisan értékelő felkelők hangulatát tükrözi:

I.

„Lajtabánság fővezérsége.

Méltóságos gróf Sigray Antal főkormánybiztos úrnak, Szombathely.

Méltóságos uram! A mellékelt levelet azzal az alázatos kéréssel van szerencsénk elküldeni, hogy azt a diplomáciai utak mellőzésével a miniszterelnök urhoz eljuttatni méltóztassék. Kérjük azt is a miniszterelnök úr tudomására hozni, hogy mi a Lajtabánság területét illetőleg sem az antanttal, sem Ausztriával, sem a magyar kormányval tárgyalásba nem bocsátkozunk, hanem kitartunk az utolsó töltényig és az utolsó emberig. Szívességét előre is hálásan köszönjük. Hazafias üdvözlettel

Prónay fővezér. (Gépirat, s.k. aláírással.)”

II.

„Nagyméltóságú gróf Bethlen István miniszterelnök úrnak, Budapest.

A hírlapokból jutott tudomásunkra, hogy a függetlenségét kimondott Nyugat-Magyarországról ismét tárgyalni és rendelkezni kívánnak, noha erről már lemondottak, sőt az önvédelemből fegyverbe lépett lakosságot is cserbenhagyták. Ezen eljárás azután annyira elkésérette az itteni lakosságot, hogy önjerejére támaszkodva kikiáltotta függetlenségét, önállóságát, semlegességét, amelyhez minden község képviselőtestülete aláírásával és községi pecséttel ellátott nyilatkozatban járult hozzá. Amit kimondottunk, abból semmit sem engedünk. Most, amikor már a magára hagyott országrészt minden segítség nélkül a kommunista Ausztriától megszabadítottuk, támogatás helyett parancsokat és parancsnokokat küldözgetnek hozzánk. Kijelentjük, hogy a hátunk megettí tárgyalásokhoz hozzá nem járulunk, s egy talpalatnyi földet oda nem adunk s minden további huzavonát meg fogunk akadályozni s azért azt kérjük, hogy területi engedmények helyett csak gazdaságiakról tárgyaljanak. A jövőben minden kiürítésre vagy lefegyverezésre szóló parancsnak mellőzését kérjük. Hazafias üdvözlettel

Prónay fővezér:”¹⁰²

Mind a Magyar Országos Levéltárban fennmaradt akták, mind pedig Prónay Pál feljegyzéseinek tanúsága szerint a magyar kormány és Lajtabánság közti kapcsolatok nem mozogtak diplomáciai színvonalon. Ennek magyarázata az alábbi levél szövegében található. Habár Prónay a gépiratot nem írta alá, hitelessége több, mint valószínű. (Vagy elfelejtette aláírni, vagy pedig egy másolat maradt fenn belőle):

„Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr,

1. A Lajtabánság kikiáltása azt célozza, hogy a m. kir. kormányról elháríttassék a felelőség az általa kiürített nyugat-magyarországi területen a felkelő csapatok további ténykedéséért. Lajtabánság tehát, mint önrendelkező territórium az antant és a kisantanttal szemben, továbbá Ausztriával szemben szerepel, — befelé az anyaországgal, illetve Csonkamagyarország törvényes képviselőjével, a m. kir. kormányval szemben a megszálló fölkelő csapatok fővezére a m. kir. kormány mandatárusának tekinti magát és a területi integritás megalkuvást nem ismerő álláspontját kivéve

¹⁰² Uo. A második levél kézírása eltérő Prónay aláírásától. Fejléc, dátum, pecsét nincs.

â m. kir kormány minden kívánságát teljesíteni és utasításait követni hazafias kötelességének tartja.

2. A Fővezérség felkéri a m. kir. kormányt, hogy az állandó és közvetlen összeköttetés fenntartása végett katonai és polgári részről egy-egy megbízottat rendeljen ki a Fővezérség mellé. Az előbbi a katonai utánpótlást eszközölné, az utóbbi a külpolitika állandó tájékoztatása végett [sic!].

3. Felkéri a Fővezérség a m. kir. kormányt, hasson oda, hogy a nyugat-magyarországi felkelés ügyét ne engedje egyesek mellék-politikai céljainak számára felhasználni, hogy így az egységesen vezetendő akció a nemzeti ügy kárára szétforgácsoldjék. Hatalmazza fel a Fővezérséget, hogy ha ily jelenséget a hatáskörében észlel, annak megtorlására a legerősebb represszáliákat gyakorolhassa.

4. A Fővezérség áthatva attól a gondolattól, hogy a haza szolgálatára minden önzetlen magyar embernek össze kell fogni és félretenni minden melléktekintetet, mint a politikát és a királykérdést, abban a reményben, hogy a netáni félreértéseket ezen spontán nyilatkozatával elhárítja — bízva a m. kir. kormány megértésében, tőle várja el azt az anyagi és erkölcsi támaszt, mely az igaz ügyet diadalra fogja juttatni.

Felsőőr 1921. október hó 10-én.

Hazafias üdvözlettel

A szabad csapatok fővezérsége.¹⁰³

Erre a levélre Bethlen miniszterelnök csak október 17-én válaszolt, amikor hazatért a velencei konferenciáról. Prónay emlékirataiban közzé is tette Bethlen válaszát, amely aztán az ezekből készült válogatás révén az olvasóközönség előtt ismeretessé vált.¹⁰⁴ Gömbös október 8-án levonta a konzekvenciát: bejelentette mind az Etelközi Szövetség „Vezérek Tanácsának”, mind Zadravec tábori püspöknek, mind pedig magának Prónaynak is, hogy a „Feltámadás” legfelsőbb vezetéséről lemond,¹⁰⁵ ami azt jelentette, hogy a felkelőmozgalmat és Lajtabán-ságot sorsára hagyták. Prónay saját vallomása és soproni jelentések szerint Nagyszentmihályra tette át székhelyét, de leveleit továbbra is Felsőőrről keltezte.

(Folytatjuk)

103 Uo. Fejléc, pecsét és aláírás nélkül, sok gépelési hibával.

104 A határban a Halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál fejjegyzéseiből. Bp., 1963, 286–293.

105 Ugyanott, 280–282.

Szita Szabolcs:

Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez (1944—1945)

II. rész

3. A nyilas puccsal Sopronban is elszabadult a terror, a „felkoncolni” szel-
leme.¹² Október 15-én délután a Gestapo soproni székházában Pütz SS-Unter-
sturmführernél (SS-hadnagy) gyülekeztek a nyilaspárt és a Volksbund helyi

1. Sopron első bombázása 1944. dec. 6.: az előtérben a Várkerület 63., 68. (utóbb 61., 63.) sz. házainak tetőzete (vö. SSz. 1966,25). Az 1—5. képeket Borlás Tihamér a háromórás riadó második órájában a Várkerület 64. (ma: Lenin körút 59.) sz. épületéből (Magyar Általános Hitelbank) készítette

vezetői. Az esti órákban egyeztették a németekkel — és az időközben a határon át beszivárgott „magyar szakértőkkel” — a várva-várt hatalomátvétel részleteit. Ezen a megbeszélésen Dr. Balogh Kovács Sándortól a helyi nyilas megyevezetői tisztséget Dr. Pap Tibor¹³ vette át. A nyilas vezetők Pütz Gestapofőnök ren-

¹² SSz. 1965, 19—31, 97—114; 1970, 5—14, 29—34, 57—60, 317—322. Az Erdészeti és Falparl Egyetemi Tudományos Közleményei, 1970, 95—106. stb.

¹³ Dr. Pap Tibor már orvosgyógyászati éveiben aktívan részt vett a szélsőjobboldali mozgalomban. Az egyetemi Csaba bajtársi egyesület törzsfőnöke, majd az Egyetemi kör elnöke. 1938-ban OTI sebészorvosként került Sopronba. Bekapcsolódott a helyi nyilaskeresztes szervezetbe. 1939-ben Pap nyújtotta be a nyilas képviselőjelöltek listáját. Szélsőjobboidali, antiszemita magatartásának egyenes következménye volt a nyilas hatalomátvételben vállalt vezető szerepe, majd „megyevezetői” tevékenysége a nyilas rémuralom időszakában. Része volt Ferenczy János 1944 novemberi újbóli letartóztatásában és elhurcolásában. 1946 novemberében a soproni népbíróság háborús bűntetteiért ítélte el.

delkezésére bocsátották a szerintük letartóztatandók listáját. Ott intézkedtek — a német tiszték jóváhagyása után — többek között párthelyiségük újbóli megnyitásáról, a rendőrség és a közigazgatás munkájába való nyilas beavatkozás módzatairól is.

A felfegyverzett nyilasok a volksbundistákkal együtt résztvettek az éjszaka megindított soproni letartóztatásokban. Ezalatt Pap Tibor körtelefonokkal mozgósította a megye járásainak nyilas párttagjait és besúgóit. A letartóztatások első hulláma egy polgármesteri jelentés szerint 24 főt érintett, két vonakodó városi alkalmazottat éjszakai tartózkodási helyükön kivégeztek.¹⁴ A hatalomát-

2. Ég a Várkerület 119. és 117. (ma: Lenin krt. 100., 98.) sz. ház! Tőlük jobbra a 115—113., 111. sz. és a 109. sz. ház egy része (vö. SSz. 1958, 318; 1965, 98—99).

14 GySmL. 2. sz. (Sopron város): 112/1944. (polgármester). A városi alkalmazottak: Kófaragó László anyagraktár-kezelő és Takáts László műszaki segéd tiszt. 1944. október 15-ét követően a Gestapo őrizetében voltak Sopronban: Becht Rezső cégvezető, Breuer György bányagazgató-helyettes, vitéz Csizmadia József százados, hadiüzemi parancsnok, Dr. Czillinger József alispán, Emmerth Géza ny. műszaki főtanácsos, Dr. Erdi Henrik vasgyári osztályvezető, Fábján Lajos számvetőségi főtanácsos, Fekete Tibor nagykereskedő, Ferenczy János betegpénztári alkalmazott, Dr. Halász Sándor, a 8 óral Újság főszerkesztője és felesége (Bp.), Vitéz Háromy János t.zsds., hadiüzemi parancsnok, Dr. Vitéz Házi Jenő főlevéltáros, a Kath. Konvent elnöke, Dr. Heiszler Béla városi tanácsos, Közl-Horváth Miklós, a Soproni Hírlap főszerkesztője, Hőgyesy Pál ny. főispán, a Soproni Magyar Szövetség elnöke és felesége, Vitéz Kardos Árpád kormányfőtanácsos, a Soproni Magyar Szövetség alelnöke, Vitéz Karsai Ottó gazdatiszt, Karner Gusztáv városi műszaki tisztviselő, Dr. Kiss Ödön ny. postafőigazgató (Bp.), Dr. Medgyesy László járási fősolgabíró, Misere Román lengyel hadifogoly, Vitéz Molnár János rendőrtörzsfelügyelő, Neuhold Kornél vezérigazgató, kormányfőtanácsos és felesége (Bp.), Nogga R. Árpád GYSEV pályafenntartási főmérnök, Dr. Pekovits Artur városi főjegyző, Prickler János bankigazgató, kormányfőtanácsos, az Evang. Konvent elnöke, Ringhoffer Mihály városi közellátási hivatali előadó, Simcsák Lőrinc, Sodró Sándor ezredes, volt soproni állomásparancsnok, Szigeti Szabó Tibor rendőrfőtanácsos, Takács Endre kárpitos, Vitéz Tamás József, a városi erdőhivatal vezetője, Dr. Tóth Ferenc GYSEV jogi és általános osztályvezető, Vas (Wanek) Károly kenyérgyáros, Zöldi Béla városi mérnök. Az „Új Sopron” 1945. július 10-i számában szerepel még Lincsák György lengyel hadifogoly és Reimann Károly sopronkeresztúri (Deutschkreutz) gazdálkodó neve is, akiknél a letartóztatás időpontja eladdig nem volt azonosítható.

vétel következményeként október 27-én a város és vármegye főispáni tisztét a nyilasok egyik helyi vezetője, Várpalotai Vilmos¹⁵ vette át. Az alispáni székbe Somssich Béla került.

November első napjaiban a csendőrség és a rendőrség meggyeszerzte összefogdosta, majd Komáromba hurcolta a kommunistákat, az SZDP és a szak-szervezetek vezető embereit.¹⁶ Csak néhány, a letartóztatás elől konspiráló, ta-

3. Az első bombázás: Várkerület 111., 109., 107 a. sz. és a 107. sz. ház egy része (vö. SSz, 1965, 7, 243; 1968, 327)

15 Várpalotai (Wollein) Vilmos 1912-ben Komárom megyében született iparos családban. A tatal kegyesrendi reáligimnázium után Brünmben textilipari szakiskolába járt. (A Népszabadságban közöltekkel [1980. szeptember 10.] szemben Várpalotai nem emigrációban volt Brünmben, ahol is állítólagos baloldali kapcsolataival ellentétben német ügynökként való beszerzése valószínűsíthető.) A harmincas évek végétől a nyilas hatalomátvételig a SOTEX-ben a szőnyegszövőde osztályvezetője, a nyilaspárt helyi szervezője volt. SSz. 1980, 136 és PTI Arch. H—b—416.

16 Itt emlékezem meg Brand Tófor sopronbámfalvi szervezett építőmunkásról. Brand Tófor (1892—1945) 1944-ben a Ciklámen Szálló építésén a Boór cégnél dolgozott elhurcolásáig. Ellenállásáról „tanúsítvány”: GySmL. 2. sz., a sopronbámfalvi Nemzeti Bizottság iratanyagában. Bognár Dezső MKP megyebizottsági tag és mások 1947-ben igazolták, hogy Brand Tófor „1944. október 13-án és ezt követően több ízben, amikor a német megszálló csapatok — besűgás következtében — lakásrekvirálást akartak nála végrehajtani, mint közismert németellenesnél, aki németgyűlöletét nyíltan hirdette, a német katonákat minden alkalommal erőlesen kiutasította, és a községházán is nyíltan kijelentette, hogy őhozzá német katona lábát be nem teheti.” Az igazolás szerint Brand „cselekedeteivel a helyszínen való azonnali agyonlövés veszélyének tette ki magát.” A helyi volksbundisták gyűlöletét váltotta ki azzal is, hogy fia az előzetes „figyelmeztetések” ellenére sem vonult be a német hadseregbe. Dr. Veder szombathelyi ügyvédnek Dr. Láhne Vilmos soproni ügyvédhez írt levele a Brand család birtokában. Ebben Dr. Veder 1944. november 9-én csendőrijelentés alapján közölte, hogy Brand Tófort három társával „Komáromba szállították, valószínűleg internálás céljából.”

pasztalt mozgalmi vezetőknek sikerült az időleges menekvés.¹⁷ A munkás szakmai szervezetek helyi legális tevékenysége felsőbb irányítás, helyi vezetők és kapcsolatok hiányában lehetetlenné vált. A fokozott haditermelés, a „totális munka” körülményei között a városi munkásság vezetők, szervezők hiányában szervezett ellenakciókra képtelen volt. De nagyrészt ismeretlenek voltak a konspirációs munka szabályai és lehetőségei is. Az üzemekben fokozatosan kez-

4. Az első bombázás: a Várkerület 107/a., 105. sz. és a 103. sz. ház egy része (vö. Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 302—303).

detét vette a németek által sürgetett bénítási és robbantási tervek kidolgozása. Megindult a város anyagi értékeinek kiszállítását szolgáló utasítás végrehajtásának előkészítése is.

A szélsőjobboldali propaganda, a ködösítő és fanatizáló koncentrált támadás a „zsidókérdés megoldása” kapcsán 1944 végén új lendületre kapott. Tetőfokára hágott a kommunista- és szovjetellenes propaganda. A nyilas céloknak, a fasiszmus „magasabbrendűségének” a tömegekbe való átültetését szolgálták az Országos Nemzetvédelmi Akadémia szervezése Sopronban is, valamint az intézményekben és hivatalokban heti két alkalommal tartott propagandaelőadások.

A nyilas sajtó¹⁸ határtalan hazugságokkal, kicsinyes alkudozások és halálos fenyegetések útján próbált híveket szerezni a veszett ügynek, a hungarista „rögvalóság” kelt „hősi életszemléletnek”. A tízezrekkel felduzzadt város öslakossága — egy elenyésző kisebbségtől eltekintve — mindezt elutasította. Számos nyoma van annak, hogy a legváltozatosabb módon igyekezett kiját-

¹⁷ Galambos István és Horváth Pál szervezett építőmunkások felkészülésük miatt elkerültek a letartóztatást. (GySmL. 2. sz.: 1. sz. Igazoló Bizottság és visszaemlékezések alapján.)

¹⁸ SSz. 1965, 97—114.

szani a nyilasok intézkedéseit. Jellemző, hogy a megyei közigazgatás különböző lépcsőiben dolgozó tisztviselők, egyes jegyzők is éltek a nehezen leleplezhető szabotálás módszerével a németek, vagy a nyilas hatóságok egyes intézkedéseivel szemben. Az ügyeket késedelmesen intézték, formai vagy hatásköri kifogásokkal éltek, többször mellékvágányra juttatták a nyilasok számára fontos ügyeket.¹⁹

A nyilas törekvésekkel való szembeszegülésről tanúskodik a nyilas „megyevezető” 1944. november 27-i „szolgálati jegye”: „a megyei közigazgatás és tan-

5. Az első bombázás: a Várkerület 103., 101., 99., 97. sz. házak a légitámadás első hulláma után (vö. SSz. 1959, 375; 1979, 9)

testület részéről csendes, passzív magatartás uralja a helyzetet, mely több helyen nyilasellenes viselkedésben, vagy szabotálásban csúcspontot ér el”. Pap egyúttal megoldást is javasolt: drasztikus közbelépéssel, kíméletlenül félreállítani „... azokat az embereket, akik ellen ugyan konkrét vádak nem állíthatók, de részükről mindenkor és mindenhol... nyilasellenes mentalitás és viselkedés nyilvánul meg.”²⁰

¹⁹ Közl. Lengyel—Sáry—Tirnitz: Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében (1945). Győr, 1970, 305—307; Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon Bp., 1974, 245. Még a nyilas főispán közvetlen környezetében is előfordult, hogy az oda küldött feljelentések „elveszttek”.

²⁰ Lengyel—Sáry—Tirnitz l.h. 305.

A határozottabb német- és nyilasellenes akciók szervezését és kibontakozását azonban tovább nehezítette a német egységek nagyarányú felvonulása,²¹ az újabb és újabb fasiszta terrorcsapatok megjelenése a megyében. A megyeszékhelyen is számos alakulat és intézmény²² zsúfolódott össze. Közel öt hónapig tobzódtak itt az 1919 fehérterrorjában fogant ellenforradalmi rendszer legsötétebb erői,²³ a negyedszázada uralomra vágyó, a németek révén most hatalomra jutott politikai kalandorok. A szinte hontalanná vált, kijátszott „menekültek” tömegei mellett itt lapítottak a számítók és az egzisztenciájukat átmenteni igyekvők is.

6. Az első bombázás után: a Várkerület 63. sz. ház (Székely és társa nyomda) romjai (ma: Árpád u., Ikva áruház). A 6–8. képeket Borbás Tihamér a légitámadás után készítette

²¹ A soproni levéltárban található dokumentumok a létszám állandó növekedéséről tanúskodnak. A II. 1/944. sz. jelentés szerint (1944. okt. 16.) Sopronban van a helyőrséghez tartozó alakulatokon kívül a kolozsvári 9. honvéd kerületi parancsnokság, a nyíregyházi 21. hadosztály, a fővezérség II. osztálya, a 25. sz. felderítő osztály, a honvéd légvédelmi tüzérségi iskola, az 526. sz. 2 400 ágyas hadikórház stb. A 25 351/1944. sz. jelentés szerint (1944. nov. 18.) a magyar naderő 9000 fős legénységi állománya és 363 tisztje van Sopronban, ezen felül a német alakulatok és szervek létszáma 1000 főt tesz ki és további 500 német katona beérkezését várják.

²² 1944 szeptember elején indultak meg a tárgyalások a Fővezérség különleges alakulatainak a soproni lövéri épületekben való elhelyezéséről. A szükséges oszlopok, telefonvonalak, géptáviró stb. kiépítéséről Vitéz Bibó Dénes őrnagy tárgyalta Sopronban. (GySmL. 2. sz. VI. 7./944 sz.). November 3-án kijelölték a legfőbb állami szervek székhelyeit is.

²³ Igényléseik GySmL. 2. sz. VI. 7/944 sz. alatt. Ugyanakkor visszanyúlt kezük meg a körülrzárt, ostromlott Budapestre is. Pl. az Illatos úti peroxidgyár 15 371 gr-ot kitevő elrejtett platina elektródjait a nyilas nyomozók feljelentése után a soproni Sicherheitspolizei utasítására kobozták el az SS-rendőrök, majd repülőgépen Németországba szállították. Gáspár–Jenei–Sziágyi: A munkásság az üzemekért, a termelésért. 1944–19 5. Bp., 1970, 410.). Sopronban székelt ekkor a magyarországi gyárak németországi kitelepítésével megbízott Deutsche Industriekommission és a Gyáripari Országos Központ (GYOK) is. (l.h. 140). A nyilas csendőrök és az Orendy-féle „nemzeti számonkérő különítmény” tagjai a Frankenburg út 7–9–11. sz. házakban tanyáztak. A „Nemzeti Számonkérő Szék” egy részlege a Vadász utcába települt. GySmL. 2. sz.: 6210/1945. május 15; 7. sz. Igazoló Bizottság 3. doboz).

7-8

7—8. Az első bombázás után: a Várkerület 66. sz. ház romjai

Ezekkel szemben küzdöttek ösztönösen és tudatosan, hol apróbb-nagyobb tettekkel, hol látványosabb, elszánt kiállással a különböző világnézetű, gyakran eltérő politikai felfogást valló személyek. Sokuk alapvetően a fasizmus helyi rémuralmának mielőbbi megszüntetését akarta. A szülőföld pusztulásának és kirablásának meggátlása volt előttük a cél, nem gondoltak társadalmi átalakulásra. Ők voltak a társadalom egészséges elemei, akiket éppen az események kényszerítettek arra, hogy a cselekvés útját válasszák.

Az eddigi adatok tanúsága szerint a katonai diktatúra megfélemlítő intézkedéseinek sorozata,²⁴ a razziák és házkutatások állandósulása sem tudott gátat

9. A „Jugend voran” soproni kiadása 1944. karácsony

vetni a megyében a szabotálásoknak, a nyilas parancsok kijátszásának. Kapuvárott és környékén több olyan megmozdulás történt, amely tudatos előkészítésre, vagy legalábbis eszmei háttérre, továbbá áldozatkész egyéni kiállásra vall. Csítei József pl. elhurcolása előtt rendszeresen megrongálta a kapuvári utcákon állomásozó német gépkocsik külső gumijait. Az általános hangulatot példázza az internálásra ítélt Szalai Vigh Géza magatartása,²⁵ vagy Trucka hungarista „légióvezető” nyilvános kigúnyolása.²⁶ A kapuvári ellenállás fontos vonása, hogy a mozgalom helyi vezető aktivistáinak elhurcolása után nem

²⁴ A „felkoncolásra” ekkor már tizenegy féle jogcímük akadt. Így járhattak el a helyszínen olyan személy ellen, aki pillanatnyi helyszíni megítélésük szerint angolbarát, ellenálló, élelmszer-rejtegető, fegyvert tart, zsidó, horthysta, katonaszökevény, kommunista, munkakerülő, rémnirterjesztő, üldözöttet bújtató stb. volt.

²⁵ GySmL. 2. sz. Kapuvári iratok 518/1944. 265. Uj Sopron, 1946. március 13. Szalait 1944 februárjában internálták, mivel „a főszofigabíroság udvarán hangosan ... azt a kijelentést tette, hogy »még mi is leszünk urak, ha jön Sztálin.«”

²⁶ Közl. Teleki Éva i.h. 271–272.

húnyt ki az ellenállás tüze.²⁷ A nyilas pribékek helyi öldöklése sem tudott véget vetni a szembenállás változatos megnyilvánulásainak. Nyilasellenesség jellemezte a közeli Röjtök, Muzsaj és Ebergöc lakosságát is.

A sánccárkok, az „erődök”, a tankcsapdák 1944 decemberében elrendelt készítését a Fertő-vidéken éppen úgy szabotálták, mint Ágfalván és Szanyban.²⁸ A korábbi lengyel menekültek után most támogatásra lettek a katonaszökevények, a különböző okokból üldözöttek. Bújtatták a kiürítésre, vagy németországi szolgálatra kötelezett férfiakat. Általános volt — főleg a falusi tanítók és papok jóvoltából — az elhurcolásra szánt leventegyerekek mentése. Bo-

10. Az SS egyik soproni szolgálati helyének bélyegzője

gyoszlón, Beleden, Kapuvárott, Sopronban szovjet hadifoglyokat.²⁹ Csapod mellett amerikai repülőtisztet bújtattak a Vörös Hadsereg érkezéséig. Magas erkölcsiségű, becsületes állampolgárok voltak azok, akik — az életveszélyt is vállalva — menedéket nyújtottak a körözött, illegálisba szorult személyeknek.³⁰

27 Szemléletes példája ennek a csermajori lőszerszállítás szabotálása (közül Lengyel—Sáry—Tirnitz i.h. 260), vagy Csöngel Sándor és mások tevékenysége, amelyet a nyilasok az utolsó napokig figyeltek és üldöztek (Kisalföld, 1981. II. 13.). A kapuvári csoport korábbi működéséről Lengyel—Sáry—Tirnitz i.h. 264, 255. 421—425. A kommunista eszmék létét, 1919 örökségének őrzését mutatják az 1945-ös MKP szervezés sikerét a kapuvári járásban, de a csornaiban is. Fertőszentmiklóson 1945 áprilisában a község 1919-es Munkás-, Katona- és Paraszttanácsának negyedszázadon át rejtgetett bélyegzőjét használták. Szilsárcányban pedig április elején „vörös örök” fegyvereztek fel (i.h. 265; GySmL. 2. sz.: Csorna járás fősolgabírója 15/1945. sz.). Nincs viszont eddig bizonyíték sem tárgyi, sem más megjelenésben a Hiller—Németh sorozatban (SSz. 1978, 311; 1980, 224) közzétett helyi röplapgyártás mellett. A kapuvári körülmények vizsgálatánál a Párttörténeti Intézet, ill. a soproni levéltár anyagára Dr. Faragó Sándor múzeumigazgató kutatásain alapuló véleményére alapoztam. A helyi személyi és tárgyi feltételek újból mérlegelése ismét csak legfeljebb a feltételezés körébe utalhatja ezt a kérdést.

28 Lengyel—Sáry—Tirnitz i.h. 260.

29 GySmL. 2. sz.: 12. sz. Igazoló Bizottság 2. doboz; a beledi Nemzeti Bizottság anyagában és Miroljubov Grigorij köszönőlevele Fábján Lajos (Sopron, Kellner S. u. 7. sz.) tulajdonában.

30 Mint például Jankó István soproni borászati felügyelő és családjának támogatása, aki Miklós Béla vezérezredes féltésére volt. Az 1. magyar hadsereg parancsnokának átállása után a „nemzeti számonkérő különítmény” Miklós Béla családja, rokonsága és ismerősei ellen „megcorlást” indított, melynek során Jankó Istvánt állásából és lakásából kitétek. A volt főfelügyelőt befogadó soproni családot Jankó továbbmenekülése után szintén meghurcolták a nyilasok

Ha Hazánk felszabadul
lesz víz, lesz villany, lesz vasút
lesz kenyér!
Üzzük ki Budáról, Győrből, Sopronból
a németeket és nyilas bérenceiket!
Fegyverre magyar!
Be az új Nemzeti Hadseregbe!
Magyar Kommunista Párt

11. Az MKP röplapja (1945. január)

(Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség VKF 2. Bp., 1971. 404; GySmL. 2. sz.: 5. sz. Igazoló Biz. 2. doboz). Hasonló okból, üldözöttek rejtgetése miatt hurcolták el 1945. január 13-án és tartották a felszabadulásig fogva a nyilasok Breuer Györgyöt és feleségét (GySmL. 2. sz.: 11. Igazoló Biz.). A korábbi téves közlések miatt: Pénzes Pál védenecit nem hurcolták munkatáborba (SSz. 1964, 345); téves a Breuer György letartóztatásáról a sajtóból átvett március 2-i adat (SSz. 1965, 113). Ugyanott: nemcsak az „Összetartás” jelent meg Sopronban, hanem a „Virradat” is.

Ehelyütt emlitem a Sopronban kevésbé ismert Remete Lászlót. Emlékének megörökítésére 1969-ben a Sopron Városi Tanács Sopronban a Kőfejtő út és a Tünde utca között megnyitott új utat 37/1969. VB. határozattal Remete Lászlóról nevezte el. Eredeti neve: Einzig László. 1910. szeptember 27-én született Sopronban (Einzig Miklós főgimnáziumi tanár fia volt; Pröhle Jenő közlése). 1933 áprilisában vette fel a Remete nevet. 1935. május 3-án evang. lelkésszé avatták Győrött, majd Jolsván (ma Jelsava), az Alacsony-Tátrától délre fekvő kisvárosban lelkészkedett. Remete László nyíltan elítélte a német, szlovák és magyar fasisztát: tetteit, aktívan együttműködött a szlovák partizánokkal és sokoldalúan támogatta az üldözötteket. 1944 decemberében az SS elhurcolta, majd kivégezték (GySmL. 2. sz. Sopron város születési akv. 631. sz.; más adatok anyakönyvi hivatalban; Vadász Ferenc: Legenda nélkül. Bp., 1975, 130–131 és Rédey Pál: Az elfelejtett ember. Bp., 1978. ír tevékenységéről). Vadász könyvében Remete László születési adata téves. Tevékenységét említik még: Népszabadság, 1981. április 4. és Kisalföld, 1981. december 29.

Tették mindezt a kivégzések, a tömeges pusztulás árnyékában, a bombatámadások rettenetében, a fasizmus agresszivitásának valamennyi felfokozott megnyilvánulása közepette. 1945 első hónapjai a megpróbáltatások, a kegyetlenkedések, az emberi méltóság teljes lábbal tiprásának új hullámát jelentették. Az objektív körülmények, a fasizmus elkerülhetetlen vereségétől való félelem (másoknál ennek reménye, ill. ígérete) rendkívül kiélezték az ellentmondásokat. Nőtt a feszültség a még rémuralmat gyakorló klikk és kiszolgálói, a vissza-

12. Kreiter József (Kapuvár)

vonuló német katonaság, valamint Sopron megye eredeti lakossága között.³¹ Erőteljesen hatott a helyiekre a menekültek sorsa, a Németországba kerültekről szóló vész hírek, ami hozzájárult a kötelező kitelepüléssel szembeni helyi általános ellenszenv terjedéséhez.³² A levitézlett, politikai és katonai válságba került rezsim bomlását jelezte az általános káosz, az élet- és vagyonbiztonság teljes hiánya.

E folyamat során a megye székhelyén több oldalról is megbomlott az összhang a polgári és katonai hatóságok, a német biztonsági erők és a rendőrkapi-

³¹ Sommsich allspán már 1944 novemberében kénytelen volt „a német hadsereg kötelékébe tartozó személyek ellen felmerülő panaszok” ügyében intézkedni. A „netán elkövetett súlyosabb természetű visszaéléseket ... a soproni német állomásparancsnoksággal kell haladéktalanul közölni” hirdette ki a járási főszolgabírók útján (GySmL. 2. sz.: 9036/1944–270).

³² SSz. 1970, 242–245.

tápnység kapcsolataiban. 1945 elejétől a helyi rendőrség személyi állományának jelentékeny része is elbizonytalanodott, ingadozott. Voltak, akik próbáltak szabotálni egyes nyilas intézkedéseket, előre értesítettek letartóztatandókat, vagy más úton embereket mentettek meg.³³ Ezek többsége a végnapokra gondolva önmagát is menteni akarta. Mégis kitapintható a szembefordulás, meghasonlás ténye, amely a letűnően levő rendszer kiszolgálói számára életre szóló tanulságot jelentett.

13. Lakatos Imre (Kapuvár)

³³ Hasonlóan a leventéknél is. Néhány leventeparancsnok az 1945. március 28-1, a soproni leventék kitelepítése ügyében összehívott értekezletet követően a nyilasok szándékairól előzetesen értesítette a kitelepülésre kötelezetteket, akik azután a Lővérekben elrejtőzhetek. Egyes adatok szerint az 1945. február 22-ig fennállt kíségtő karhatalmi század tevékenységében is nyomai vannak a nyilasokkal való szembeszegülésnek. A században szolgált egyetemi hallgatók tervezték a „...század tulajdonában lévő fegyvereket és lőszert a nyilasok elkobzásától megmenteni, ill. eldugni.” A fegyverek leadása előtti napon pl. a Bécsi dombon 2 láda (200 db) kézigránátot átadás helyett inkább „gyakorlat keretében” elhajigáltak, felrobbantottak. A századparancsnokot ezért hatódmagával a lőszert elpazarolása címén hadbírótság elé akarták a nyilasok állítani (GySmL. 2. sz.: 3. sz. ig.biz. XVII/404-422; SSz. 1970, 322).

Az győz, aki utoljára üt!

Hosszú hónapokon át hazánk szent földjén kellett hátrálnunk a bolsevista túlerővel szemben, mert a galád román arulás után a Szovjet Magyarországon vonta össze erejének zömét.

Országunk nagy része ellenséges megszállás alá került, városaink, falvaink a pusztulás brvnyébe sodródtak. Már-már úgy látszott, hogy mindennek vége és a magyarság feletti megkondul a Kékharang.

De nem így történt! Kibírtak a legnehezebbel is. Nem omlottunk össze, annak ellenére, hogy a bolsevisták öt és fél hónapon át szakadatlanul, túlerővel rohamozták állásainkat.

Bajtársai! Gondolkozz! Öt és fél hónap hosszú idő. Atvészeltük. De most már jön a mi óránk. Az új magyar hadosztályok német szövetségeseinkkel együtt felkészültek a nagy visszacsapásra.

BAJTÁRSÁKI HONVÉDEKI HUNGARISTÁKI!

A végleges ültők már ütésre emelkedett, s az utolsó ütés a tiétek lesz. Ez leteríti majd egyszer a mindenkorra az ellenséget.

A győzelem a miénk lesz!

14. Nyilas röplap

(Folytatjuk)

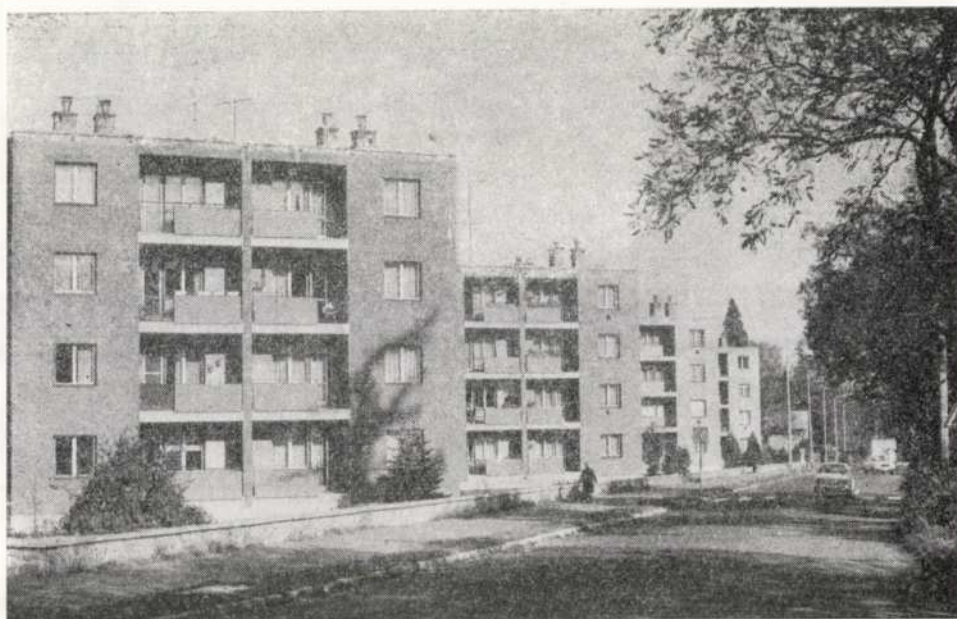
HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Kubinszky Mihály:

Gondolatok Sopron mai építészetéről

II. rész

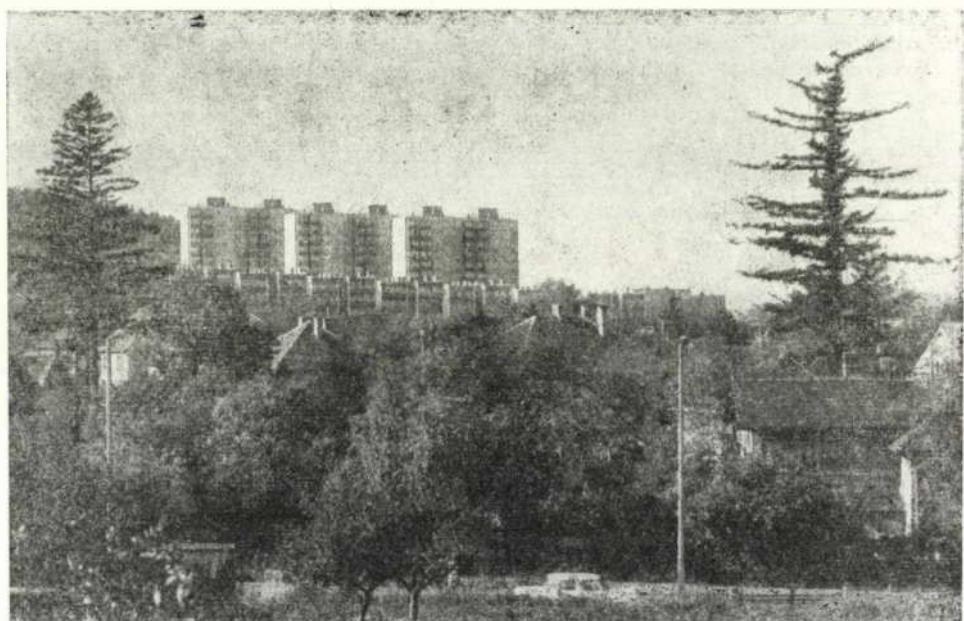
7. Az eddig felépült három nagy lakótelepen kívül a városképet ugyancsak meghatározó lakásépítés volt a hetvenes években. Kiemelkedik ezekből — sajnos a szó szoros értelmében is — a Cseresznye sori lakótelep. A gazdaságosság által megköve-

11. A Szabadság körút: az 1960-as évekre jellemző, hagyományos szerkezetű lakóházakkal

telt négyszintes épületmagasság a Szabadság körút felől (11. kép) nézve eltakarja a Nándormagaslat kontúrját: háromszintes épületek kedvezőbbek lettek volna. Az épülettömbök katonás rendben három sort alkotnak, holott a lejtős terep kiválóan alkalmas lett volna ötletteljesebb, teraszos vagy más, a terephez illeszkedő alakzat építésére is. A lassan növekvő növényzet majd remélhetőleg enyhít valamelyest ennek a lakóházegyüttesnek a nehézkességén és esetlenségén, alapjában azonban a Felső-Lövérék aljában, a város egyik legszebb területén, úgy vélem, jövátéhetetlen hiba történt. Szerencsére a Szabadság körút peremén még az 1960-as években telepített típuslakóházak, melyek a Cseresznye sori lakóházakhoz hasonlóan még hagyományos téglafallal épültek, elfogadható szegélyt képeznek az útvonalnak az Erzsébet kert és a Felső-Lövérék közötti szakaszán. A körút mentén 1965-ben korszerűsített, új

nyomvonala mentén — mely városkép tekintetében ugyancsak a rendezettség szépségével mutatkozik — a Felső-Lövért út betorkolása és az uszoda között baloldalt családi házak sora áll: mindössze egy válik ki közülük s használja ki önkényes formaalkotás árán a Vashegyre, Naphegyre nyíló szép kilátást a feléjük fordított nagy, üvegezett nappali szobasarokkal (Szabadság körút 102. sz., tervezője Tolnay Lajos); a másik oldalon úgszintén kulturált, építészeti rendben különféle nagyságú, többalakú háztömbök sorakoznak, megjelenésüket a szép táji környezet éppen még elnyelni képes. De végül is a Nándormagaslat aljában, mindezekhez mintegy csatlakozva mégis sikerült egy építészeti igen figyelemreméltó beépítés, nevezetesen az

12. Az Ibolya úton házigyári elemekből épült három középmagas, valamint a zárt beépítésű, hagyományos szerkezetű, ötszintes lakóházak a Deákkúti út felől nézve

Ibolya úton (12. kép), mely Sopron egyik legkulturáltabban rendezett területévé vált (tervező: Tolnay Lajos, Győri Tervező V. Soproni irodája). A hangsúlyt három, tizenegyszintes magasház adja, mindegyik kétlépcsőházas, Z-alapú kompozícióval. Finom érzékkel lett meghatározva helyzetük, alakjuk, egymástól való távolságuk. Magukra vonják a figyelmet, de nem takarják el a Nándormagaslat erdejét. A városhoz tartoznak, s a lakóknak a természettel való közvetlen kapcsolatot biztosítják. Megjelenésük közeli és távoli nézőpontból egyaránt jelentőségüknek megfelelő. Éppen három ház kellett ide, három hangsúly. Kettő kevés lett volna, négy pedig már sok. Házigyári technológiával épültek, mégsem hatnak sablonosnak. A gazdasági követelmények és az esztétikai hatás sikeres találkozását tanúsítják. Ugyancsak kedvező hatású az Ibolya út túlsó oldalán, a három középmagas házzal szemben épült négyszintes lakóház-sor, mely az úttól megfelelő távolságra visszahúzódik és ezzel mintegy megelőlegezi az Ibolya útnak, mint a Szabadság körút és a Nyugati iparterület közötti leendő kapcsolatnak a forgalmi út előkelőségét. A házak mélységben és magasságban a terep lejtésének megfelelően tagoltak (tervező: SZÖVTERV, Jáky György, 1979). Az Ady Endre út sarkán házigyári elemekből épült saroképület is megfelelően kapcsolódik az

együtteshez. Külön ki kell emelni azt a sorházegyüttest, mely a magas-házakat követően áll az Ibolya út mentén (tervező: Tolnay Lajos), s mely külső megjelenését tekintve ebben a műfajban a legjobb, amit Sopronban építettek. Kétszer hét egység áll egymásnak hátat fordítva, gondosan lelépcsőzve, és nagyon finom részletképzéssel építve (13. kép).

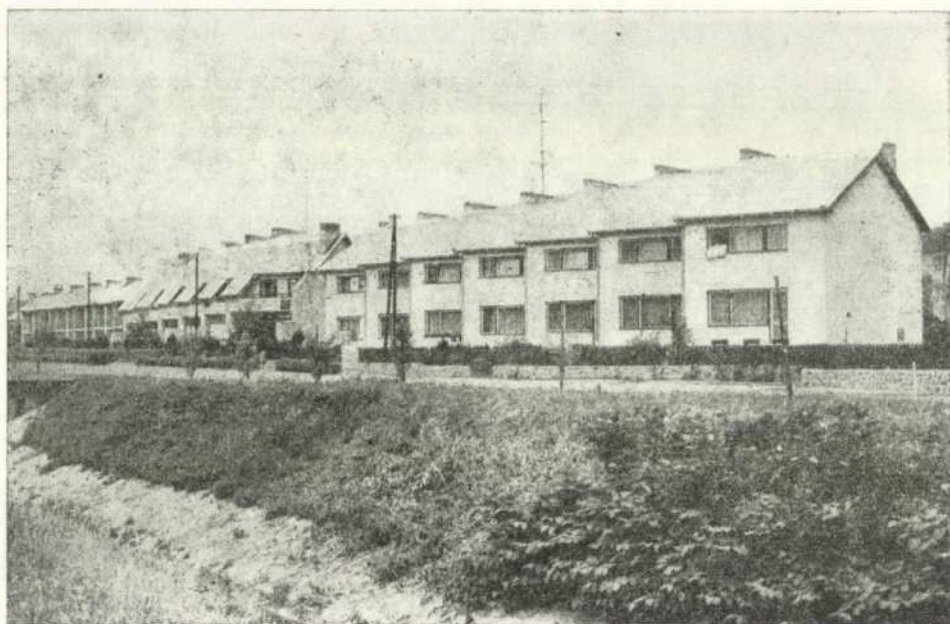
Sorházakból kisebb lakótelep épült az Ikva északi partján, az egykori Nagyszoda és a Kisuszoda között. A beépítés korszerű. A tervezők (Sólyom Miklós, Kónya István, Kubinszky Mihály—Somfalvi György) kivétel nélkül kétszintes egységeket terveztek (1973—1978), ami az eltérő homlokzatok és a túlzott „fogazottság” ellenére

13. Az Ibolya úti középmagas házak és 1950-es években épült családi házak kontrasztja (építészeti léptékváltás). A Besenyő út felől nézve

is bizonyos rendet biztosít. Ez a városrész az Ikva-szabályozásnak áldozatul esett vén fűzfák alatt húzódó régi kertekkel mindenestre hangulatosabb volt, mint ma. A fogazott sorházegységek egyes nézőpontokból nagyon is csupasz tűzfalakat mutatnak. Távolra azonban remélhetőleg még egyesíthető a korszerű beépítés és a régi városkép, ha az újbóli elültetett fűzfák majd visszavarázsolják az egykori hangulatot (14., 15. kép).

8. Nem dicsekedhetünk a lakásépítés tetemes hányadát kitevő családi házak színvonalával, akár a Pöcsi dombon, vagy az evangélikus temető előtt, a Balfi út és a téglagyárak közötti lejtőn, akár a Bécsi domb tövében vagy a Kurucdombon épült sátor tetős alakzatokat, jellegtelen homlokzatokat nézzük is. Két megdöbbentő csúfságot külön is meg kell említenem. Az egyik a Bánfalvi útnak a hatvanas—hetvenes években beépített kanyarja (a régi csapatkórház és a volt bánfalvi faluvég között), a másik a Szabadság körútnak az Alsó-Lövéri szakasza, a Városligeti út torkolatának kanyarjából feltáruló látvánnyal. Mindkettőt a rendszertelenség jellemzi. Nem mintha az egyes lakóházak, melyek itt állnak, rosszabbak lennének a többinél. Ellenkezőleg, van köztük éppenséggel megfelelő is kellő számban. A kortárs építészeti igényeknek megfelelő városkép mégsem „áll össze” egyik esetben sem. A Bánfalvi út baloldalián

14. A Fűzfa sori lakótelep az Ikva partján

15. Sorházegység a Fűzfa sori lakótelepen

omozatos homlokfalal az emeletes lakóházak sora az út ívét is követi, s ezeket az emeletes „kalitkákat” tervező irodai dolgozók ötlötték ki, a hatás mégis primitív. A Szabadság körút látványában a rendszertelenül álló és egymástól ellentmondásig eltérő alakzatokat itt még a Lővérek táji hatása sem képes elnyelni, a rossz beépítés eluralkodott a táji értéken. Mindkettőért kár. Különösen sajnálatos, hogy a magán-erőből épített családi házak nagy hányada alaprajzilag is kifogásolható. Komfortot ugyan már nyújt, mert az ötvenes évektől kezdve az építetők szinte mind ragaszkodnak nemcsak a fürdőszobához, hanem a központi fűtéshez is. De sok épület esetében kifogásolhatók a rosszul bútorozható lakószobák, a felesleges közlekedő helyiségek, az

16. A Bánfalvi út déli oldala: egyenletes épületelhelyezés, sívár, vigasztalan kép

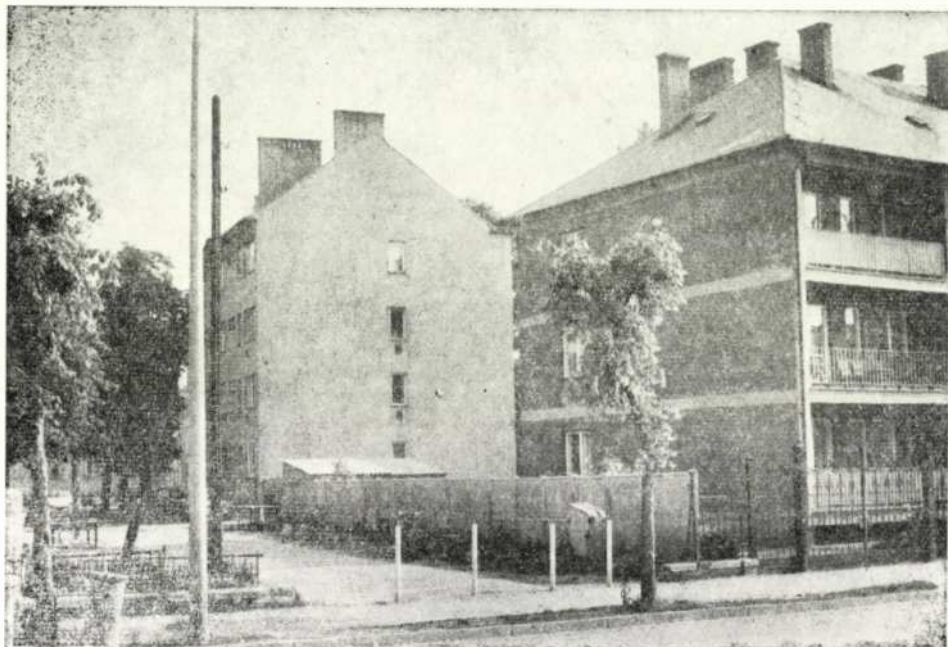
értelmetlen tetőaszimmetriák, az esetleges homlokzatok és az esetek túlnyomó többségében a lakóházhoz biggyesztett üvegezett bejáró-idomacélkalitka, mely gyakran még a külső lépcső fölött is baldachin-karikatúra formájában mutatkozik.

A foghíjbeépítések közül az Egyetem részére épült Bajcsy-Zsilinszky úti lakóházak a városkép szempontjából igen jelentősek, egy elárvult telektömb szegélyén városi kultúrát biztosítottak. Különösen a 3. sz. épület homlokzata figyelemreméltó. A Frankenburg úton, a Rákpatak partján lebombázott házak helyére ugyancsak rendet biztosító, zárt sorú beépítés városképi szempontból előnyös térfalat alkot. Ellenkezően kell megítélni a Kölcsey utcai lakóházakat, melyek a Kossuth utcai egykori Flandorffer-villa kertjének felét és a Táncsics utcához vezető átjáró szegélyét vették igénybe (17. kép). Ezt a Sopron iparosodása történetében is fontos szerepű telepet kulturáltabban kellett volna fejleszteni, semmint a Kossuth utca látványában tűzfalakat véglegesíteni és a ma már műemlékszámba menő századvégi villaépület helyreállításának lehetőségét végérvényesen megakadályozni. Csakúgy nem vált a városkép hasznára a Május 1. tér és Batsányi utca sarkán elbombázott épületsor he-

lyére épített lakóház- és cukrászda-együttes, melynek óriás galambdúcszerű oromfala az egykori Deák tér hangulatától teljesen idegen.

4. A középületek

9. A magyar építészet az elmúlt évtizedekben kimagaslót a középületek műfajában alkotott. Ha a lakó- és az ipari épületek az épületállomány sorkatonaságát jelentik, a középületek a tisztikart képviselik. A középületek jellegüknél, rendeltetésüknél

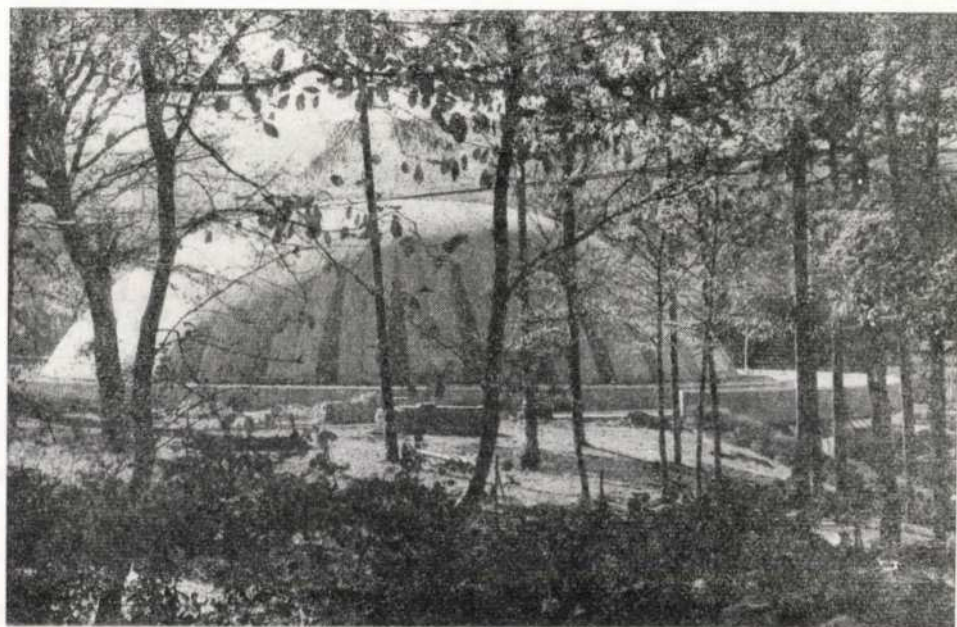

17. A Kölcsey utcai új lakóházak a Kossuth utca felől: takaratlan végfal, az egykori kertés beépítés helyett szomorú visszafejlődés

fogva magasabb szerepet vállalnak a városkép gyűjtőpontjainak alakításánál. Ezt már a városrendezési tervek is figyelembe veszik a hely kijelölésénél. Ahhoz a nagy építőtevékenységhez képest azonban, mely az országra ma általánosan jellemző, városunk sajnos viszonylag kevés új és jó középülettel rendelkezik. Néhány jellegzeteset közülük kiemelek.

Az új fedett uszoda (tervező: Tolnay Lajos, Győri Tervező V. Soproni iroda 1975–77), a Felső-Lövérök gyűjtőpontjában áll, az üdülőterületből lakóterületté sűrűsödő, tájlag is kedves és szép környezetben (18. kép). A 33,3 méteres medence téglányformája és a föléje boruló műanyagkupola gömbszeletje között elvileg ellentmondás érződik, mégis dicsérendő ez a választás, hiszen a Lövér körút ívéhez való külső formai csatlakozás volt itt a legfontosabb szempont, s a tervezőnek a medence-tér megfelelő kihasználásával (lelátó és kis fürdőmedence elhelyezésével) az alaprajzi értelmet is sikerült biztosítani. A lejtős terepbe ültetett épület gondosan kihasználja a különféle szintek funkcionális lehetőségét. Így az alagsori öltözők a napozógyeprre nyílnak, a bejárat a tetőkerttel van egy szintben. A kazánház kéményének

arisztikussá formált tornya belevész a háttérbe, a parkoló az előkert és az épület közé simul. S amilyen kulturált benyomást kelt az épület külseje, olyan tetszetős végül a belső tér is (főleg az volt, amíg különféle feliratokkal és plakátokkal tele nem akasztották). Itt a színegyüttes a meghatározó: a medence türkizkék csillogása, a padló barna burkolata és a falburkolat vörösesbe hajló felülete a fehér-barna mintás áttetsző kupolán át természetes fényel is megvilágítva, egyszerűségében is nemes jelleget biztosít. Az uszodával szemben a kortárs építészet elegáns alkotása a társasház méretű vízügyi épület (tervező: dr. Winkler Gábor, Győr-Sopron megyei Tanácsai Tervező V.), a Felső-Lövérék múlt századbeli villaépületeihez mintaszerű homlokzatával nemes kontraszttal csatlakozik.

18. A fedett uszoda (Szabadság körút): mintaszerű alkalmazkodás a terephez, artistikus részletek

A város másik nagy nyeresége az új pályaudvar-épület (1975—1977, tervező: Szánthó Gyula, GYSEV). A Mátyás király utca tengelyében álló óratorony (mely a központi fűtés kéményét is magában foglalja) az állomásépület funkciójának klasszikus városképi megjelenése. A belváros felől közelítő (19. kép) a finoman tagolt homlokzatot már-már sejtetheti, de az érdemben csak az előtérre érkező előtt tárul fel. A vágányzat mellett az épület — műfajának megfelelően — hosszan húzódik végig és a funkciónak, valamint az előtér és az Állomás utca helyzetének megfelelően tagolt. A központi állítótorony tömbje uralja az együttest. Nemes architektúra minősíti az alkotást. Jó arányú a jegyváltó utascarnok is a galérián elhelyezkedő étteremmel. Az állomáselőtér forgalma gondosan szervezett. Az épület pálya felőli oldalát (20. kép) széles fogadóperon és egy szigetperon szegélyezik. Utóbbihoz aluljáró vezet. Nagy kár, hogy ennek nincs az állomáselőtér forgalma alatt átvezető nyúlványa a város felé. A peronokat modern hatású, rácsos acélszerkezetű perontetők fedik, melyek ugyancsak hozzájárulnak az állomás korszerű építészeti látványához.

A Lackner Kristóf utca mentén 1966-ban épült az autóbusszpályaudvar, melynek funkciója időközben mindinkább a környéki járatok indításában és fogadásában mutatkozik. (A kezdetben ide irányuló helyi járatok a várost ma átszelik.) Az épület megjelenésében szerény, a vasút és az autóbuszállomás bizonyára egymás mellé kívánkoztak volna. Kár, hogy e két közlekedési ágazat végpontjának rendezése között egy évtized, és ennek következtében két kilométer távolság mutatkozik.

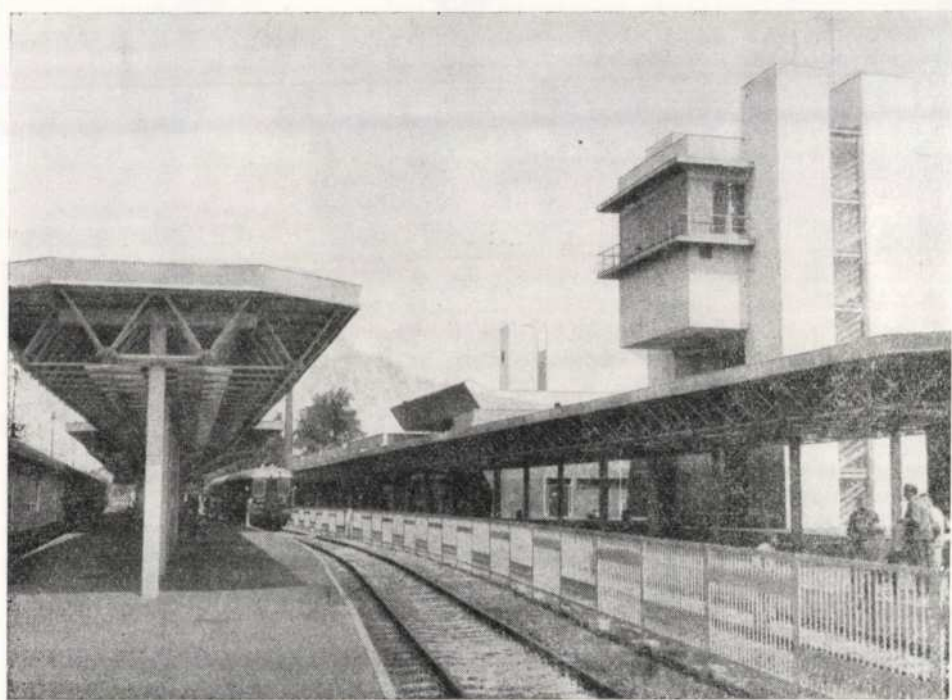
Az Alsólövére úti vasúti átjáró gyalogosforgalma folyamatosságának biztosítása céljából 1967-ben vasbetonszerkezetű, aszimmetrikus és alaprajzilag is íves vonalvezetésű, karcsú híd épült a vágányok fölé (SSz. 1980, 34). E létesítmény kis volumene ellenére eleganciájával a kortárs építészet jeles képviselője Sopronban (tervező: Huszár Gyula, ŰVATERV).

A Felső-Lövérek aljában, az Egyetem botanikus kertjének város felőli végében a hetvenes években egymást követően kollégium, étterem és könyvtár épült (tervező: Kiss Imre, AÉTV). Önmagában mindegyik átgondolt alkotás, sajnos esetleges elhelyezésük és az egymástól eltérő homlokzati megjelenésük miatt az együttes nélkülözi a joggal megkívánható összhangot. Reprezentatív megjelenést csillogó alumíniumburkolatával és napvédő lamelláival egyedül a könyvtár tömbje nyújt (1978). Elrendezése szokatlan, mert a könyveket, nyitott polcos rendszerrel fent, az első és a második emeleten tároliák, a földszinten az igazgatási helyiségeken kívül kis tárgyalóterem és a műemléki könyvtár helyezkednek el. Az épület tömbje felfelé kiugrásokkal bővül, jó arányú.

A régi Lövére szállóval szemben, az egykori lövérsenypálya helyén épült fel a SZOT—KPVDSZ 600 ágyas üdülőszállója (1973, Cserhalmy József—Hegyi György, Györi Tervező V.). Az épület kvalitását bizonyítja, hogy az önkényes alakú, hatalmas tömb jól illeszkedik az erdős tájba. A középfolyosós alaprajzi rendszerben épült nvoleszintes főtömb minden szintjén az üdülők napozásának biztosítására mellvédjükkel a homlokzatrendszerbe illő teraszok épültek. Kár, hogy az étkező-étterem tömbjének teteje nem kertésített, s így az üdülők szobáiból sivár képet mutat, holott a szálló másik oldalán valóban kulturált kertkialakítás látványa tárul fel. A Lánzséri úton már néhány évvel korábban (1968) felépült a SZOT szálló-üzeméhez csatlakozó szép vegyész-üdülőépület (Erdeős László, Györi Tervező V. Soproni irodája).

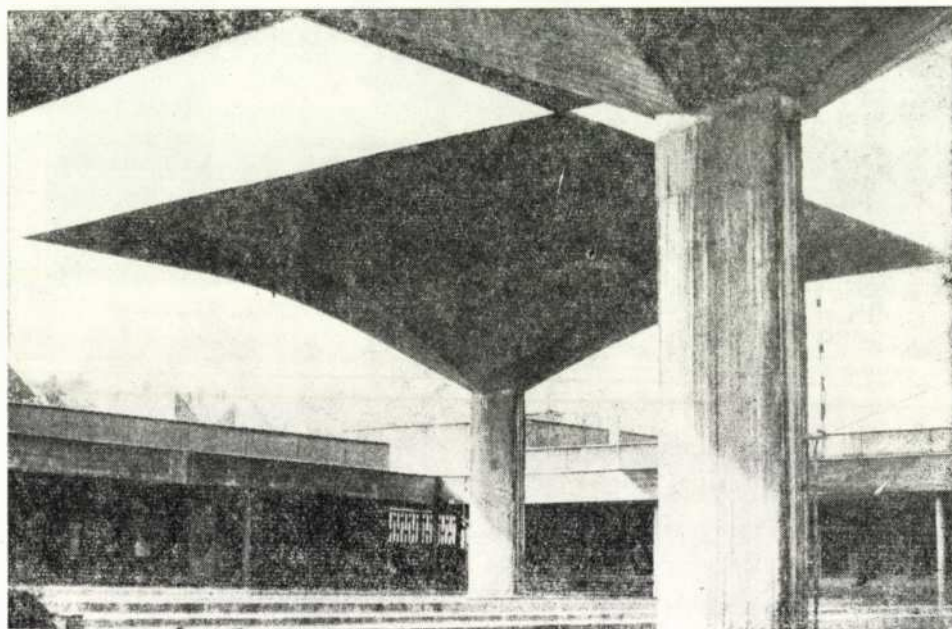
A növekvő idegenforgalom részére 1965-ben nyitották meg a régi turistaház maradványához csatlakozóan az akkor Fenyves, ma Lövére szállónak nevezett 126 ágyas étterem-bár-szálló-együttest (tervező: Perczel Dénes, KÖZTI), melynek sivár főhomlokzatát a soproniak gyakran bírálták. Az épület kompozíciójának mégis érdeme, hogy kulturált létesítményként áll a Károlymagaslat oldalára felkúszó erdő előtt, szép parkosított előtérrel, a táji környezethez illő nagysággal és jó tagoltsággal. Átalakítását, bővítését 1981-ben kezdték meg (dr. Winkler Gábor, Győr-Sopron megyei Tanács Tervező V.). Sopron másik új szállodája, a Lokomotív (tervező: Medved László, LAKÓTERV) a volt hadapródiskola sport- és fürdőépületének átalakításából létesült. Ilyen funkcióváltást vajmi nehéz egy épületromon keresztülvezetni, az eredmény ezért bizarr és városképilag semmitmondó maradt. Annál figyelemreméltóbb Medvedt másik soproni alkotása, az 1968-ban megnyílt új piac (21. kép), melynek átriumában az árusítók padosrait két nagy méretű vasbeton ernyő fedi. A virágok, gyümölcsök és a piaci élet színes forgatagában minegy elvész ennek a feladatnak nagyvonalú építészeti kerete.

Sopron legújabb szállodája (mely az egykori külvárosi vendégfogadó patinás nevét viseli), a Palatinus ugyancsak szép környezetbe épült: az Új utcában, a műemléki belvárosban foghíjat zár. Homlokzata igénytelen, s a tátongó, nagy bejáró, megint csak áldatlan követelmény lehetett a tervező részére (Újvári Rudolf, Győr-Sopron megyei Tanács Tervező V., 1981). A belső kialakítás annál figyelemreméltóbb (Németh István), de dicséretes az épületnek környezetéhez alkalmazkodó kompozíciója is.

19—20. A GYSEV új pályaudvara előlről és a vágányok felől

A Borforgalmi Vállalat Kossuth utcai telepének korszerűsítése során az utca képét megfiatalító, reklámhatású épület létesült (22. kép), földszintjén élelmiszerüzlettel (tervező: Vajda Gyula, Győri Tervező V. Soproni iroda, 1972—73). Az ötletes kompozíció jól illeszkedik a Kossuth utca előkertes, szabadonálló beépítési rendszerébe. Ugyancsak ötletes kialakítású a Pócsi domb mögött, az erdő szélére telepített üdülő, az ún. „hómarógarázs” (1980. Hidasi Jenő), melynek építészeti megfogalmazása kiértelt és meggyőző. A modern építészet tetszetős alkotása az északnyugati városrész közelében, a bevezető főforgalmi út mellett létesített benzinkút és a hozzá kapcsolódó bisztró-, autókлуб- és üzlethelyiség-együttes (tervező: dr. Winkler Gábor, Győr-Sop-

21. Az új piac: keretes beépítés, középen két nagy vasbetonernyővel

ron megyei Tanácsi Tervező V.) A Bécsi dombon épült Hubertus-étterem (Csapó György, Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező V., 1967) ugyancsak tetszetős kívül és belül egyaránt.

Az irodaépület műfaját a Múzeum utcai MTA Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézet székház képviseli (1972, tervező: Varga László, Győri Tervező V. Soproni iroda). Az előregyártott vasbetonváz rendszerét a homlokzat híven tükrözi és jól megoldott a szomszédos beépítésekhez illeszkedő csatlakozás is.

10. Az iskolák (23. kép) közül a Kőfaragó téri lakóteleppel egyidejűleg létesített 8 tantermes általános iskola kiegyensúlyozott építészeti alkotásként illeszkedik a városszerkezetbe és a városképbe (tervezők: dr. Winkler Oszkár és Varga László, Győri Tervező V. Soproni iroda). Az Alsó-Lövérék tövében álló, a harmincas években diákotthonnak épített, majd az 1950-es években romjaiból újjáépített „Hiunyadi János” 8 tantermes általános iskolát (24. kép) 1979—80-ban bővítették és átépítették (építész: Hidasi Jenő, Északdunántúli Tervező V. Soproni irodája). Az előregyártott elemekből összeállított új tömb acélvázaz összekötő szárnyakkal csatlakozik a régihez. Az épületegyüttes korszerűsítése során választott erős homlokzatszínezés szokatlan, s úgy vélem, a régi épülettömbhöz nem illik. Az együttes funkcionális megoldása azonban

kifogástalan és a város bizonyára legjelentősebb iskolaépületét eredményezte, ami a jól kiegyensúlyozott tömegtagozódással városképileg is kifejezésre jut. Az Észak-dunántúli Tervező V. Soproni irodája által kifejlesztett óvoda tervcsaládból (építész: Vajda Géza) a városban öt egység épült fel.⁸ Az épület alapaszterét a kommunális vázszerkezet 3,60 m-es egysége képezi. E kötöttség ellenére is sikerült az építészeti rendet és az esztétikai igényeket egyaránt tükröző épületeket létrehozni.

A Lenkey úti új rendelőintézet (tervező: Ujváry Rudolf, Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező V., 1970) Árkay Bertalannak 1940-ben épült OTI-rendelőjének közelében a régi épület kiegészítését szolgálja, tiszta alaprajzi rendszerrel a lakóegyed

22. A Borforgalmi Vállalat székháza (Kossuth u.)

zártosrú beépítésébe illeszkedik. A napsugárzás ellen védő lamellarendszer sajátos homlokzatot biztosít ennek az alkotásnak. A kórházegyüttes az idegostály új épületével gazdagodott (tervező: Ujváry Rudolf, Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező V., 1973).

Sopron későn jutott korszerű és önálló kereskedelmi egységhez, 1980-ban nyitották meg a Várkerület mögé tervezett üzletsornak első egységéként az Ikva-áruházat (tervező: Bödök Miklós, Győr-Sopron megyei Tanács Tervező V.). A nagyszabású városrendezési elképzelés (Foltányi Miklós és dr. Winkler Gábor, Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező V.), mely az Árpád utca és a Torna utca közé (sajnos a szép Füredi-kert feláldozásával) feszíti be azt az új vonalat, egyelőre torzó, mert csak az egész üzletsor és a hozzá csatlakozó vásárlóút megnyitásával válnék érthetővé és tetszetőssé. Az Ikva-áruház tehát háttal áll a városközpontnak, még pedig a rakodóter meztelen bemutatásával, bántó módon. Építészetiileg az sem meggyőző, hogy a külön szervezeti

⁸ Az Ady Endre úton az 1920-as évek végén épített óvoda kertjében épült fel a 100 fős egység (1979), az északnyugati lakótelepen egy 150 és egy 200 fős változat. Az AFIT részére a Somfalvi úton 75 férőhelyes, a József Attila lakótelep részére 75 fős egység.

egységek (iparcikk és ruházat) miatt a belső elrendezést ikresítették; két iroda még elfogadható, de két lépcsőház mégis csak túlzás ebben a nagyságban. Soproni lételem nosztalgiával gondolok az országban épített sok szép áruházra, a szombathelyi, a székesfehérvári és a városképileg különösen tetszetős váci áruházra. Nekünk ilyen miért nem juthatott?

5. Ipari építészet

11. A színvonalas modern ipari építészetnek a huszas évekig visszanyúló hagyományai vannak Sopronban, amikor a Füredi Oszkár által tervezett Selyemipar-gyár-

23. A Jereván lakótelep iskolája

épületek a Kőszegi úton felépültek. Nagyszabású építészeti elrendezése miatt az ország határain túl is ismertté vált az épületasztalosárugyár, ma az ÉPFA soproni gyár-egysége (tervező: Winkler Oszkár, Győri Tervező V. Soproni irodája, 1950–1951),⁹ mely a magyar ipari építészet fellendülésének korában létesült. A gyártócsarnok, a raktártömb, a szociális és irodahelyiségek egybefüggő tömbje az érett funkcionalista építészet kiváló példája marad. A soproni ipari létesítmények rekonstrukciója ezt követően hosszú ideig alig hozott létre építészeti is értékes műveket. Mindössze az Autófelszerelési Vállalat irodaépülete és nagy gyártócsarnoka (tervező: Horváth Lász-

⁹ Winkler Oszkár: A Soproni Épületasztalosárugyár 25 éve. *SSz.* 1977, 200–212, 289–297.

ló, Győri Tervező V.), majd később ennek a telepnek a bővítése, továbbá az 1979-ben felépült téglagyári csarnoknak említése szükséges.

6. Összefoglalás

12. Tisztelettel kell adózni annak az építőmunkának, mely az elmúlt negyven év alatt az akkor 42 000 lelket számláló város ma 58 000-re nőtt lakossága részére méltó építészeti keretet tudott teremteni, s a lakáshiányt évtizedes fáradságos munkával jelentősen enyhítette. Ebben az állam és az egyének áldozatvállalása egyaránt meg-

24. A Hunyadi János általános iskola (Hunyadi u.)

mutatkozik. Ilyen mértékű hirtelen építőtevékenység nem mindig a legalkalmasabb kifinomult építőművészeti elképzelések maradéktalan megvalósításához. A magán-erős lakásépítés az erőfeszítések kényszerű jegeit mutatja, az állami lakásépítés az ésszerű takarékoság puritanizmusával jelenik meg. A társadalmi felemelkedés remélhetőleg nemsokára eléri azt a szintet, amikor az egyén ízlése is odáig fejlődik, hogy épületével kulturáltan tud beleilleszkedni a közösségbe. (Csakúgy, mint például ruházatával.) Ami a középületépítést illeti, annak a legutóbbi években sok szép példáját láthatjuk Sopronban. Sajnos nem elegendő ahhoz, hogy azt állíthassuk, korunk építészete csakúgy kiveszi részét városunk formálásából, mint a történeti stílusjegyekkel jellemzett régebbi időszakok. Ezért a városépítés és a lakásépítés elemzett

egyres hiányosságai miatt félt, hogy a közelmúlt soproni építőtevékenysége még nem éri el sem a mai magyar építészet általános színvonalát, sem a történeti időkből megszokott élenjáróságát. Meg kell jegyezni, hogy ezért semmiesetre sem az országos, megyei vagy helyi hatóságok és építési szervek hibáztathatók, ellenkezően. A Sopron város területére egymás után kiírt országos tervpályázatok (az északnyugati városrész, a sopronbánfalvi lakótelep, a Frankenburg út és az Egyetem környékének rendezése, a szabadidőközpont) a terveket különböző szinten vizsgáló és bíráló szervek és bizottságok lelkiismeretes tevékenysége önmagában is bizonyítja a gondoskodást és a gondosságot. Sokkal inkább egy a város építészeti gondjait magáénak valló tervező építész erős karakterét hiányolom, olyan egyéniségét, aki céltudatos módon képes lenne arra, hogy egy fiatal építészgárda segítségével színvonalas és fantáziadús elképzeléseit következetesen valóra váltsa.

Arra a kérdésre, hogy korunk építésze méltón zárkózik-e fel a történeti építészet ismert soproni hagyományaihoz, végleges választ bizonyára csak a történeti távlatból ítélő utókor adhat. A kortárs építészet időszakába eső fél évszázados építőtevékenység rövid áttekintése nyomán megállapítható, hogy az új építészet hazai kibontakozásának éveiben Sopron a vidéki városok között élen járt. Az is pozitívum, hogy átmeneti érvényű áramlatok Sopron építészetét elkerülték. Erdemként kell értékelni az új lakótelepek közül a Kőfaragó térinek és a József Attiláról elnevezettnek építészeti megjelenését, valamint az Ibolya úti középmagas házakat. Mindezek városképi megjelenésükkel az összehasonlítást más hazai városokkal jól megállják. Helyes koncepció alapján lelkesen és szívósan dolgozott az elmúlt időben a műemlékvédelem is Sopronban, s e műfajban városunkban valóban kimagaslót sikerült alkotnia.

KISEBB KÜZLEMÉNYEK

Keszei Dénes:

A hatféle jobbágyteher a nagycenki uradalmakban

1. A jobbágyság múltbéli terhei között a közvéleményben általában kétféle terhet szoktak emlegetni és érteni: a dézsmát és a robotot. Igaz, a két legsúlyosabbat. Viszont ezen kívül is volt jócskán megterhelő szolgáltatás. Az első kettő mellett még további négy kötelezettséget kívántak meg a jobbágyságtól és zsellérségtől: még pedig az ún. ajándékozást (borjú, lúd, tyúk, vaj, tojás stb.); fonást (kender, len); hosszú fuvart és urasági adót.

Előljáróban elmondjuk, hogy a zsellérség általában mindennek a felét fizette, mert helyföldje nem volt, legföljebb irtásföldje.

2. Az úrbéri kötelezettségek egyik része a dézsma.¹ Tulajdonképpen kétféle dézsma volt: a tized és a kilenced. Mind a kettőt terményeiből és állatjaiból kellett a parasztnak szolgáltatnia. A tizedet (*decima*) az egyháznak, a kilencedet (*nona*) a földesúrnak István király óta évszázadokig csak a papi tizedet fizették. A kilenced fizetésére 1351 óta kötelezi a törvény a jobbágyokat. Végeredményben ez a kétféle dézsma együtt a jobbágy termésének és állatjainak ötödrészét teszi ki. Eredetileg csak gabonából és borból kellett tizedet adni.

Az egyházi tizedet a XVI. századig maga az egyház szedte be. Ettől kezdve a behajtást bérbeadta az államkincstárnak, vagy a falunak, vagy a földesúrnak.

¹ Kovacsics József: A történeti statisztika forrása. Bp., 1957, 21, 82.

A bíró az adott időpontban összehívatta a falu népét és feleskette őket, hogy igazat mondjanak. A kiküldött dézsmás felvette az adatokat, utána a tényleges dézsmálás a mezőn történt. A dézsmás joga volt a talált többlet elkobzása. A bíró nem fizetett dézsmát.

A XVI. századból, pontosabban 1557-ből csak szőlődezmajegyzék maradt fenn, mely elárulja, hogy a lakosság legnagyobb része szőlőműveléssel is foglalkozott. A „Krajcáros bordézsmá” feliratból megtudjuk, hogy a papi tizedet pénzben váltották meg a termés arányában. A jobbágyoknak egyenként $1\frac{1}{2}$ –24 akó (urna) közötti mennyiség termett (1 akó = 54 liter). A jegyzék szerint Cenk dézsmája kitesz 698 akót, Dávidcenké 272-t. A dézsmá összege Nagycenken 9 fl 30 dénár, Dávidcenken 3 fl 62 dénár²

Az 1639-ben a Wesselényi-féle összeesküvésből ismert Nádasdy Ferenc (III.) idején készült ún. urbárium így szabta meg a dézsmával kapcsolatos kívánságokat: „Mindenféle őszi és tavaszi vetésből dézsmával tartoznak. Az kiknek irtásföldek is vagon, dézsmával és földköböllel tartoznak, de az földköből helett 20 pénzt adnak. Az vidékiek minden hold földrül 1-1 köböllel tartoznak, azonkívül dézsmával is. Méhből és báránybul azonképpen tizeddel tartoznak, és kecskefibül is.”³

1707 áprilisában, Széchényi Antal földesurasága idején készült községi beszámolóban a dézsmára vonatkozólag ezt irták: „Kilencdet semminemű termésünkből nem adtunk. Nem is tapasztaltuk, hogy más Dominiumokban is szokás lett volna, hanem helyette szoktunk minden esztendőn helyadót fizetni, ajándékot, hosszú fórt adni, kendert fonyatni.”⁴

A XVIII. század végén Széchényi Ferenc, majd István idején sem adtak a cenzik dézsmát, de helyette robotolniok kellett. A papi tizedet viszont bérbe vették, s azt be is szedték. Egy 1820-ból származó ilyen jegyzék:

„Szalmabéli dézsmagabonának tabellája⁵

Nagyczenk—Kisczenk—Bóz—Hidegség

Búza		Rozs		Árpa		Zab	
kereszt	kéve	kereszt	kéve	kereszt	kéve	kereszt	kéve
267	5	836	3	122	—	291	—

Ebből kijár a czenki, bózi, hidegségi plébánosnak 15 kereszt
 A czenki, bózi, hidegségi bíró engedelmé 30 kereszt
 A kisczenki birkásnak, pásztornak, foglalóknak uraság mezzeje őrzéséért 55 kereszt
 Szalai József pajtabíró”

Bárányokból is volt dézsmá. A pásztornak volt 113 db, dézsmája 9 db. A csordás 55 bárányából 3 db-ot adott. Szeneczei János zsellér 7 db után 16 krajcárt fizetett. Az összes jobbágybirka Nagy- és Kiscenken 514 db volt, leadtak 16 bárányt és 12 fl 36 kr-t.

2 Házi Jenő: XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928, 10–11.

3 OLP 623 (Országos Levéltár Széchényi Levéltára): 107. cs. II. 1. E. 49.

4 OLP 623: 117. cs. A fór 'fuvar'.

5 GySmL. 2. sz. (Sopron vármegye) Széchényi levéltár: 2. cs.

3. A legsúlyosabb jobbágyteher a robot volt. Ez kézi munkából (gyalognapból) vagy kétmarhás robotból állt.

Az 1639-es urbárium robotkötelezettségeket nem jelölt meg, mert a községben majori gazdálkodás nem volt. A XVIII. században e kötelezettségeket így jelöli meg a községi beszámoló: „Minden héten 1 napot 2 marhával, vagy pedig a helyett 2 napot gyalog szolgálunk.”

Széchenyi Antal gróf és az Esterházy grófok, valamint a plébánia ellen Mária Teréziához 1765-ben beadott kérvényükben⁶ a jobbágyok elpanaszolták, hogy a fentiekben túlmenően aratás idejében két hétig minden nap szolgáltatják, máskor a heti két nap helyett 3 napot is elhajtják őket. „Az, mi legsúlyosabb — írják —, hogy a téli robotot nyári legjobb időben szolgáltatják le, holott egy nyári nap többet ér.”

A jogtalan és túlzásba vitt robotterhek miatt gyakoriak voltak a parasztmozgalmak. Ezek lecsendesítésére adta ki Mária Terézia 1767-ben úrbéri rendeletét, amelyben egy egész telek robotját évi 52 igás, vagy 104 kézinapon szabta meg. Itt megjegyezzük, hogy a cenki jobbágyoknak legfeljebb félhelyük volt, így kötelezettségük felére csökkent.

Széchenyi Ferenc már utasításban adta tisztjeinek, hogy ne merészeljenek az urbárium előírásain túl munkát kívánni a jobbágyoktól. Egy 1820-ban kelt „Robotmutató” pl. a Vám utcai Filáz Ádámné robotját így határozta meg: Előírás 76 gyalognap, ezen kívül 3 nap büntetésért, 3 nap fonás helyett, 4 nap hosszú fuvar helyett, összesen 88 nap. Leszolgált 94 napot, tehát előre szolgált 6-ot. A robotkimutatásokat ellenőrizte és aláírta a községi előljáróság is.⁷

Egy községi összesítő mutatja, micsoda hatalmas mennyiségű robotot végzett a cenki jobbágyok egy év alatt (Kiscenk nélkül):

Kétmarhás robot	1196 nap
Gyalogrobot	786 nap
Kilenced helyett	552 nap
Karácsonyi favágásért	44 nap
Hosszú fuvar helyett	6 nap

4. Az 1639-ben készült urbárium ezt írja az ajándékozásra vonatkozólag: „Húsvétkor és karácsonykor tisztességes ajándékkal tartoznak az úr önegységának: borjúval, lúddal, kappannal, tikkal, túróval, vajjal és tikmonnyal. Amikor önegysága váráiban mennyegzőt szolgáltatnak, szintén tisztességes ajándékkal tartoznak. Minden félhelytől adjanak 8 tikot, 2 kappant, 2 ludat, 2 qu(artal) vajat, 2 qu(artal) túrot, 20 tikmonyat. A Nagy Czenkiek Dávid Czenkikkel együtt adjanak egy vágómarhát. A szolgáló szellérek felerészt adnak.” Találkozunk olyan esettel is, amikor évenként négyszer volt ajándékleadás. Az előzőkön kívül Szent Györgykor (ápr. 24) és Szent Mihálykor (szept. 29) is. Ilyenkor 2-2 ház adott 1-1 mennyiséget.

1670-ben, Nádasdy kivégzése évében már jóval magasabb volt a leadandó ajándék. A községi leírás szövege szerint: „Húsvét napján tisztességes ajándékot adni tartoznak, úm. 1 borjút, 8 tikot, 4 kappant, 3 ludat, 4 qu. vajat, 2 qu. mézet, 2 qu. túrot, 90 tikmonyat. Karácsonykor is annyit adnak, de tikmonyból csak 50-et. Várélésért adnak 1/2 kövér marhát. Mikor az uraság váraiban mennyegzőt szolgáltatnak, tisztességes ajándékkal tartoznak. Hasonlóképpen rendkívüli helyzetekben, valamint kereszteléskor és temetéskor.”⁸

1677 után a Széchenyiek is ugyanezt az ajándékmenyiséget kívánták. Pl. Széchenyi Antalnak 1765-ben egy félhelyes jobbágy karácsonykor leadott 1 borjút (ezt közösen!), 16 tyúkot, 8 kappant, 4 ludat, 100 tojást, 1/2 icce vajat.

⁶ Uo.: 11. k. 30. es. 20. sz.

⁷ Uo.: 2. cs.

⁸ OLP 623: 10. k. 1. cs. 5. sz. 78, 160.

Volt még egyfajta ajándék, az ún. karácsonyi fa: „Minden marhás félhelyes, avagy szellérgazda karácsonyi fával — szokás szerint — tartozik.” Ez rendszerint egy szekér fa volt.

Mária Terézia említett úrbéri rendeletében az ajándékok mennyiségét is jóval alacsonyabbra szabta. Egy egész hely után 1/2 icce vajjat, 6 tojást, 1 tyúkot és 1 csirkét kellett adni, továbbá 1 öl fát. Mennyegző, keresztelés, temetés alkalmával adandó ajándék elmarad. Megmaradt az országgyűlés és koronázás alkalmával az ún. pénzajándék.

Az ilyen pénzajándékok esetleges elengedését a jobbágyok jobb munkára való serkentésére használták fel. 1790-ben Széchényi Ferenc — az ügyvéte által fogalmazott írásban — minden jobbágyának értésére adta, hogy az országgyűlés költségére az úrbárium szerint járó fizetéstől őket mentesekké teszi, és reméli, hogy a jobbágyok e kegyességét érezvén, minden kötelességgel és hívséggel fognak szolgálni.

Az iraton 7 jobbágyközségének bírái aláírásukkal köszönetüket tejezik ki a gróf kegyességéért.⁹

1809-ben, a királyné koronázása alkalmával már maguk a jobbágyok adtak be kérvényt a grófhhoz. Ebben Nagy- és Kiscenk lakosai könyörögnék a királyné asszony koronázása alkalmával kirótt „ajándékpénz” elengedéséért, illetve a gróf általi megfizetéséért. Kifejezik szegénységüket is és ezt írják: „... a mindennapi kenyérre többen vannak, akik nem virradnak, mint akik virradnak. Méltóztassék a kirótt ajándékpénzt a mi részünkről lefizetni.”¹⁰

5. A negyedik fajta teher az ún. hosszú fuvar (*fuór*) volt. Ez már a Nádasdyak idején is kötelező szolgáltatás volt, hiszen a sárvári várba a sok élelmiszert el kellett szállítani. Érdekes volt megfigyelni, hogy a hosszú fuvart nem a jobbágyoktól követelték, akiknek marháik voltak, hanem a szellérektől, akiknek alig volt marhájuk. A jobbágyok ugyanis többet segítettek a gazdálkodásnál.

1642-ben a „szellérjobbágyok” beadványukban¹¹ ezt írták Nádasdy Ferenc grófnak: „... annyira kényszerítettünk marhánakvaló szekerezésre és egyéb robotálásra, hogy immár csak négyen vagyunk, akiknek marháik vagyon ... Könyörgünk, szabadtson fel ezen sok szokatlan szekerezéstől ... Higyje el Nagyságod, ha ezt cselekszi velünk, rövid esztendő múlva sokkal több marhás szellérei lesznek ...” Nádasdy a tisztjéhez írt válaszelevelében így döntött: „... ezen fölül se hosszú, se rövid utakra, se itthon való egyéb szekerezésre semmiben ne kényszerítsék őket.”

1700-ban Széchényi György (II.) gróf sógora, a kiscenkli zálogbirtokos Sankó Miklós erőszakoskodásaira a kiscenkiek vonakodtak a hosszú fuvar megadására. A megye 5 fős vizsgálóbizottságot küldött ki, s írásban az alábbiakban kötelezték a jobbágyokat a fuvar megadására: „... ennek utána is minden esztendőben egy szekeret tartoznak egész falustul hosszú útra adni, jó marhákkal, az ki Bécsig, Pozsonyig, Győrig vagy Keszthelyig elmenjen.”¹²

Antal gróf idejében ebből a szempontból is több feljegyzéssel találkozunk. Nem csoda. Kiscenket tette uradalmainak központjává, Nagycenken pedig — mint ismeretes — uradalmi gazdálkodást vezetett be. 1765-ből származó feljegyzés: „A szellérek tartoznak esztendőnként hosszú útra egy szekeret 4 marhával rendelkezésre bocsátani. A félhelyeseknek a hosszú fuór robotba számítódik.”

Két év múlva Mária Terézia így szabályozta a hosszú fuvar kérdését: „A jobbágság minden esztendőben egyszer hosszú fuvarozást végbe vinni tartozik. Alkalmas utakban, két napi járó földet fölül ne haladja.”

Széchényi Ferenc az 1800-as évek elején gyakran igénybe vette a jobbágyok hosszú fuvarját. Az alábbiakban néhány konkrét esetet közlünk, amiből látható, hogy

9 Uo.: 107. cs. 271.

10 Uo.: 110. cs. 552.

11 Uo.: 10. k. 1. cs. 2, 1004.

12 Uo.: 117. cs. 196.

mind a jobbágyoknak, mind a marháknak nagyon megterhelő utak voltak ezek. 1802-ben két hosszú fuvar ment Egervárra (100 km) borért. Máskor Egervárra Farkas adószedőt vitték, meg Mosonból (100 km) cséplő masinát hoztak. 1805-ben a Kiscenkiek Bakról (130 km) gántérfát hoztak, Pordányból (50 km) pedig malomkővet. A többinek a hosszú fuvar robotba számították. 1806-ban Lánzsérből (Lutzmannsburg, 50 km) többször is őfát hoztak. 1812-ben a kiscenkiek téglát és cserépszindelyt nordtak hosszú fuvarban. Ez évektől már gyakran előfordult, hogy a hosszú fuvart megválthatták. Nagycenken pl. az előbb említett Filátz Ádámné robotlapján 1820-ban 4 gyalognapot írtak elő hosszú fuvar helyett. A lövejek együttesen azt kérték Ferenc gróftól, hogy készpénzzel fizethessenek a hosszú fuvar helyett, mert kevés a *szülösség* ('szárított szalastakarmány'). Az újkérik beadványukban arra hivatkoztak, hogy náluk kevés hámos ló van. A gógánfiai „szarvasvonórnarha” helyett 10 gyalognap-számot ígértek.

6. Az úrbéri szabályzatok szerint kenderből és lenből az uraságnak kellett kilencet adni, vagy fonási munkát végezni.

Az 1639-es urbáriumban nem volt még nyoma az uraságnak adandó ilyenmű szolgáltatásnak. A jobbágy a maga szükségletére természetesen. Korabeli feljegyzések megemlítik, hogy az idős asszonyokat „rokkán ülőknek” nevezték, mert ez volt a főfoglalkozásuk.

A jobbágyok az uraságtól kaptak kenderföldeket. Rendszerint a falu végén voltak ezek. Nagycenken a mai Soproni utca végén lévő kápolnánál volt az ún. kender- és káposztaföld 56 fő részére. A mai Gyár utca végén lévő ún. téglaszíni kenderföldön 11 jobbágy termelt kendert. Kiscenken a kenderföldeket az Alsó dűlőben adták ki 1732-ben.

A kenderföld nagysága eleinte 3/8 hold volt (450 □-öl). Egy 1800 körül megjelent helytartótanácsi rendelet leszállította 300 □-öltre. Még így is óriási gonddal járt a sokféle munkát igénylő kender feldolgozása.

Legtöbb feljegyzés a kenderre vonatkozólag Széchényi Antal idejéből származik. A gazdálkodás kiterjesztése (1756) miatt szükség volt zsákokra, ponyvákra, kötélre, zsinagrára. „Minden félhelyesnek 3 font kendert meg kell fonnai, a zselléreknek pedig 2 fontot (= á 56 dkg). Ha arra való cselédje nincs, pénz által is meg kell fonatni” — írja a feljegyzés.

Mária Terézia szabályozása így szól: „A kenderből és a lenből vagy kilencet kell kiadni, vagy a helyett az uraságnak kenderből (lenéből) az egészhelyes jobbágy 6 fontra való fonást tenni tartozik.”

Széchényi Ferenc 1795-ben úgy intézkedett, hogy az urbáriális fonalat nem szükséges Cenkre küldeni. A gazdaságok jó takács által szövessék meg zsákoknak és ponyvának stb. Később a fonás helyett más robotmunkát végezhettek a jobbágyok. Az előzőkből ismert Filátz Ádámné fonás helyett 3 napot robotolt.

7. A minden jobbágyra kötelező királyi adófizetésen (*dica*) kívül az uraságnak is kellett adózni. Az 1639-es urbárium még nem sok adót írt elő: „Szent György napban minden félhelyes ad az úr önágységának 10 dénárt. Szent Mihály napban is annyit kellene adni, de azért két kappant köll adni.” 1670-ben ehhez a szöveghez hozzátesszik: „Itt helyadó-gabonát, úgymint búzát, rozst, zabot nem adnak.” Egy 1679. évi acónaplóban már szabályszerű adókimutatást találtunk.¹³ Eszerint a földesúrnak helyadót (félhely után 4 fl 75 dénárt), az irtásföldek holdja után 20 dénárt, és minden kasza rét után 10 dénárt fizettek. Egy példa: Homor András félhelye után fizetett 4 fl 75 dénárt, 4 hold irtásföld után 80 dénárt, 1/2 kasza rét után 5 dénárt. Urasági adóje tehát 5 fl 60 dénár. Az 1741. évi helyadó Nagycenken:¹⁴ „Ezen helységben összesen 8 sessió (= egészhely) van. Helyadó egy sessió után 4 fl 45 den. Egy szabados van (Tóth), aki nem fizet. A 30 zsellér egyenkénti helyadója 2 fl 22 és 1/2 den. Öreg

13 Uo.: 107. cs. 51 (Adó Regestum 1679).

14 Uo.: 10. k. 1. cs. 10 (381. sz. könyv).

és kisbírák mentesek, ifj. Marka pedig épít, így mentes 3 fő. Helyadó összesen 94 fl 72 és $\frac{1}{2}$ den." Kiscenken:¹⁵ „Ezen helységben vagyon 22 és fél sessió Minden fél-sessiót fizet 1 fl 35 dénárt. Egy zsellér sessió van, fizet 77 és fél dénárt. Bíró és eskütt adómentes, lejön 2 fő. Összes helyadó 27 fl 77 és fél den. A helység határában vagyon 309 $\frac{3}{4}$ pozsonyi köből irtásföld. Minden köblöt (= 600 □-öl) számláltatván 2 krajcárba, az uraságnak évenként bejön 10 fl 19 és fél kr.” Mária Terézia az adót is mérsékelte és 1 fl-ban szabta meg az egésztelek után járó urasági adót.

Hiába voltak a gyakori jobbágymegmozdulások, a reformpolitikuskok hiába vitatták évtizedekig a kérdés megoldását. A jobbágyok évszázados álmát, a sok jobbágyteherből való megszabadulást csak 1848-ban, a márciusi forradalmi megmozdulások hatására megszületett törvény hozta meg.

Király Tibor:

Négy hónap bélyegtörténete Sopron és környéke történetéből

1. 1981-ben volt 60 éve, hogy megalakult rövid időre Nyugat-Magyarország (Burgenland) egy részén az ún. „Lajtabánság”. Az évforduló és a terület filatéliai ismeretlensége késztetett arra, hogy bemutassam ezt a rövid, de filatéliai szempontból nagyon érdekes időszakot. Az ebből az időből származó „bélyegkiadásokkal” már korábban több ismert filatélista is foglalkozott, de valamennyien szinte csak a felszínt érintették. Az anyagban találkozunk az A- és B-zóna kifejezésekkel. Az A-zóna a történelmi határ és az A-vonal közti területet, a B-zóna az ettől keletre eső területet jelenti (152. l.).¹ Az A-zónát a magyar reguláris alakulatok 1921. aug. 28-án tényleg kiűrtették. Ez volt a felkelőharcok színhelye. A B-zónát a magyarok 1921. okt. 3-án és 4-én űrtették ki, de az Ostenburg-zászlóalj Sopronban maradt az antanttábornoki misszió rendelkezésére. A kiűrtett B-zónát Prónay rendeletére a felkelők — most már mint a „Lajtabánság” hadserege — Sopron kivételével megszállták.²

2. A nyugat-magyarországi bélyegkiadások

A magyarok által kiűrtett, de az osztrákok által el nem foglalt Nyugat-Magyarország területén 1921. szeptember 4-től — a szükséges anyagi eszközök előteremtése céljából és a kiűrtéskor a magyar királyi posta által részben elszállított postabélyeg-pek pótlására — a hatalom birtokában lévő „felkelők” kilencféle bélyegsorozatot (tervezetet) adtak ki.

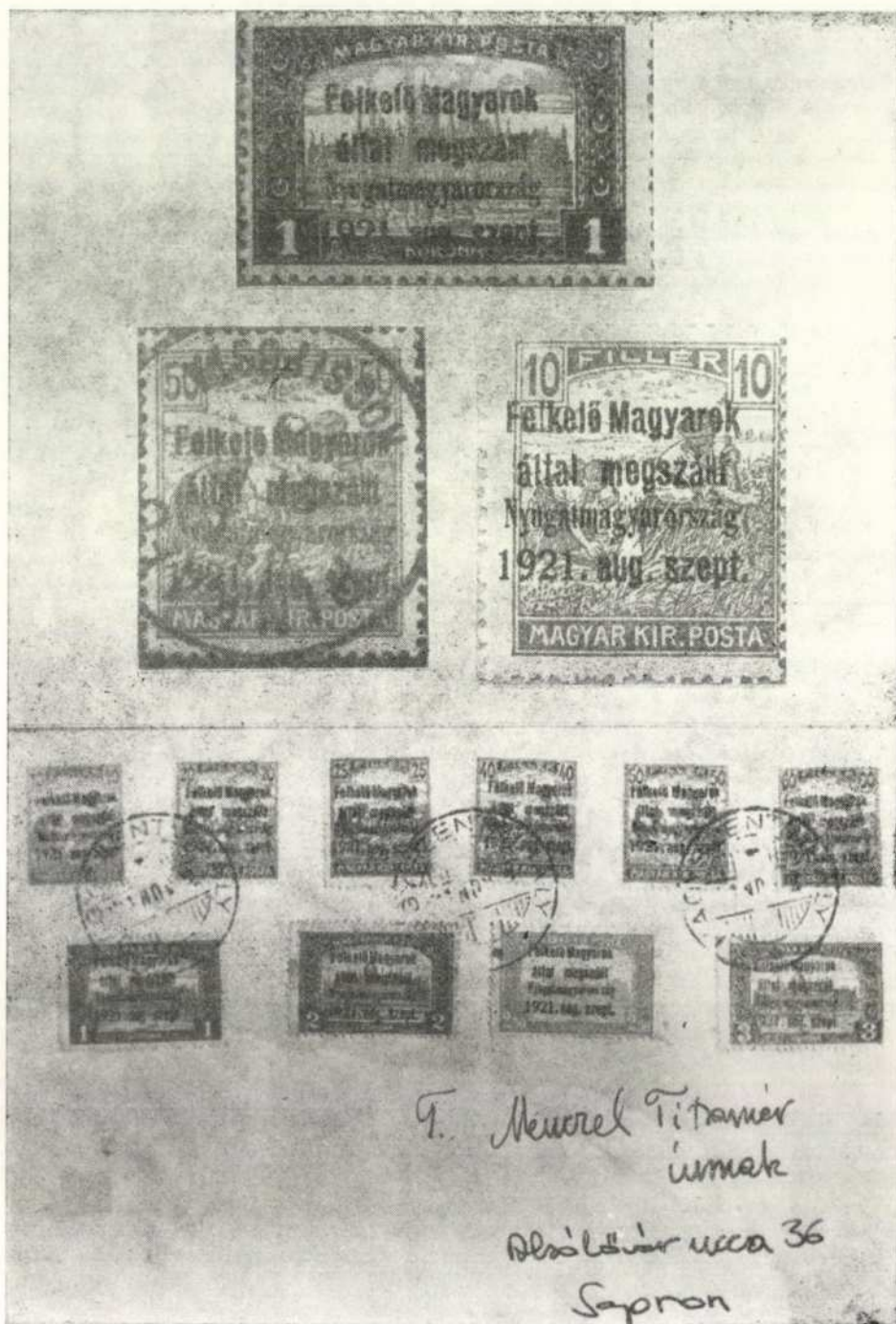
Weinert Győző, korabeli neves filatélista tanulmányában³ felveti a problémát, hogy minek nevezhetjük a nyugat-magyarországi bélyegkiadásokat, közöttük az „ön-

15 Uo.

1 A térképet Lovas Gyula rajzolta. Vö. Fogarassy László térképét SSz. 1972, 32/a.

2 A történelmi összefüggésekre vö. Fogarassy László: Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásába és irodalmába. SSz. 1971, 138–145; A soproni népszavazás. SSz. 1971, 335–347; A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története. SSz. 1982, 1–19, 97–115; Határmenti események Burgenland megalakulásától az új határvonal megállapításáig 1921 november —1923 március. SSz. 1975, 139–156; Iratok az osztrák–magyar határkérdés történetéhez. SSz. 1976, 350–353; 321–340; 1979, 33–53; Hamelin tábornok egy titkos jelentés tükrében. SSz. 1981, 40–50; Makai Agnes: A Lajtabánsági emlékérem. SSz. 1977, 329–339. Vö. még Missuray-Krug Lajos: A nyugat-magyarországi felkelés. Sopron, 1938.

3 Magyar Bélyegek Monográfiája. Bp., 1965, I, 76.

1—2. Az I. kiadás: parlamentes, aratós, „kocsiposta” bélyegzés

álló" lajtabánsági bélyegeket? Szerinte spekulációs bélyegkiadásról, de nem csinál-mányról beszélhetünk, mivel ezeknek a bélyegeknél — ha rövid ideig is —, de kény-szerforgalmuk volt.

Igaz, hogy hivatalosan Magyarország postaigazgatása a postai bérmentesítésre fel nem használható bélyegek közé sorolta a nyugat-magyarországi kiadásokat, így az „önálló" lajtabánsági sorozatot is, de ez a rendelkezés csak jóval a bandaharcok befejezte után 1922. február 13-án jelent meg a Posta és Táviráda Rendeleték Tára 11. számában a 2849. számú rendeletben.

3. Szendey László, a Lajtabánság postaigazgatója igazolja az I. kiadás valódiságát

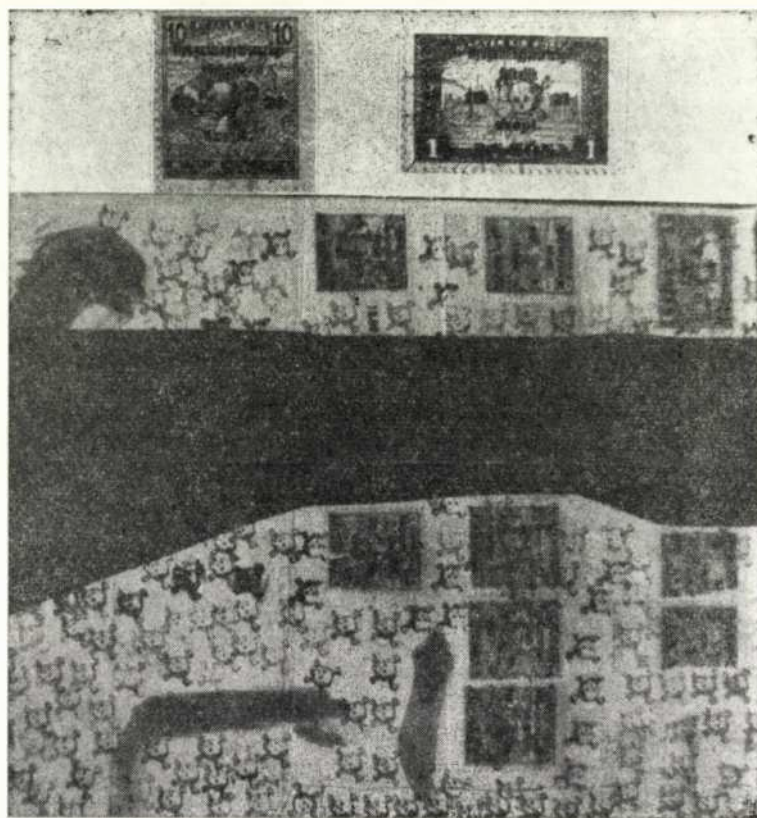
Ellentmond ennek a rendeletnek az a tény, hogy a posta bélyegértékesítő irodája 1932. szeptemberében megkezdte az aratós-parlamentes „Lajtabánság-posta" felül-nyomású bélyegeinek az árusítását. Ezzel filatelistáinknak nem kis fejtörést okozva. A posta ezzel az utólagos árusításával a bélyegeknél hivatalos színezetet biztosított.

A bécsi postaigazgatóság 1921. évi augusztus 27-én 127. szám alatt kelt rendelete értelmében pedig a nyugat-magyarországi postahivataloknak tényleges osztrák kezelésbe való vételének napjától számított 14 további napig, tehát 1921. december 11-ig voltak forgalomban. Ezért előfordulhatnak vegyes — osztrák-magyar bérmentesítésű — és osztrák bélyegzessel ellátott levelek is.

A bélyegek aránylag rövid ideig — 1921. szeptember 4-től a terület kiürítése utáni tizennégy napot figyelembevéve kb. 1921. december 11-ig — voltak forgalomban. A legtöbb bélyeg a III. kiadásból került postai forgalomba. Ritkábban az I., II., V., VI. és VII. kiadás, elvétve — inkább szivességi bélyegzessel — a IV. és a VIII. kiadás. A IX. kiadásból postai forgalomba nem került bélyeg.

A fehérteror urai igen jó üzleti érzékkel a nyugat-magyarországi kaland minden fázisánál a bélyeget igyekeztek felhasználni egyéni céljaikra, ugyanakkor, amikor a feliratokban, szólalásokban a nemzeti érdekekre hivatkoztak. Ezt bizonyítják a korabeli jegyzőkönyvek, amelyekben 1921. december 13-án Hír György a volt Lajtabánság kormányzótanácsa nevében kéri a pénzügyminisztert, hogy a Sopronban 1921.

december 9-én elkobzott 78 000 korona értékű bélyegeket visszakaphassák: „Az általunk annak idején készpénz ellenében vásárolt és felülbélyegzéssel ellátott bélyegekből megmaradt mennyiséget egy bécsi kereskedő czégnek adtuk el és megbizottunk: Schwarcz Lipót budapesti lakos e bélyegeket folyó évi december 9-én kívánta magával vinni, tőle azonban Sopronban a bélyegeket kiviteli engedély hiányában elvették... a kiállított ideiglenes nyugtán Huszár és Dreschler aláírások szerepelnek.”⁴

4—5. A II. kiadás kivitelezett és próbanyomások

Ugyancsak fellángolt a már korábban a filatelisták között kezdett vita e bélyegkiadásokat illetően. Ebbe a vitába filatéliai újságok is bekapcsolódtak, így pl. a „Donau-Post”, „Prager Presse” filatéliai rovata, a „Bélyegvilág” stb. Korabeli jegyzőkönyv alapján bepillantást nyerhetünk a „Prager Presse” és dr. Tóth Ferenc magyarországi bíró között e bélyegekkel kapcsolatos írásváltásba, amelynek során dr. Tóth a magy. kir. Posta- és Táviráda Vezérigazgatóságtól kér felvilágosítást a kiadásokat illetően.⁵

⁴ Kereskedelemügyi miniszter: másolat a 2316/X. 1922. számhoz (Budapesti Bélyegmúzeum irattára 7970. sz.).

⁵ A „Prager Presse” levele a Posta vezérigazgatóságának 1922. júl. 12-én (iktatószám 22656/1922. sz.; Bélyegmúzeum irattára 3937. sz.).

Ugyancsak írásban fordult a „Donau-Post” szerkesztősége is dr. Tóth Ferenchez és ezen írásváltás során mindkét fél részéről nyílt utalás történt a bélyegkiadás spekulatív jellegére. Abban is megegyeztek viszont, hogy a bélyegek az adott időben kényszerforgalomban voltak.

A bélyegek rövid ideig való „létezése” és aránylag alacsony példányszáma azt eredményezte, hogy elég magas árat ért el egy-egy kiadásból több példány. Ez egyeseket arra ösztönzött, hogy hamisítsák a bélyegeket: elég sok hamisítvány készült, még a viszonylag alacsonyabb értékekből is.

A felülnyomásokhoz használt klisék sorsáról Hír György 1922. március hó 2-án a kereskedelemügyi miniszterhez írt kérvényéből értesülünk: „Tisztelettel bejelentem,

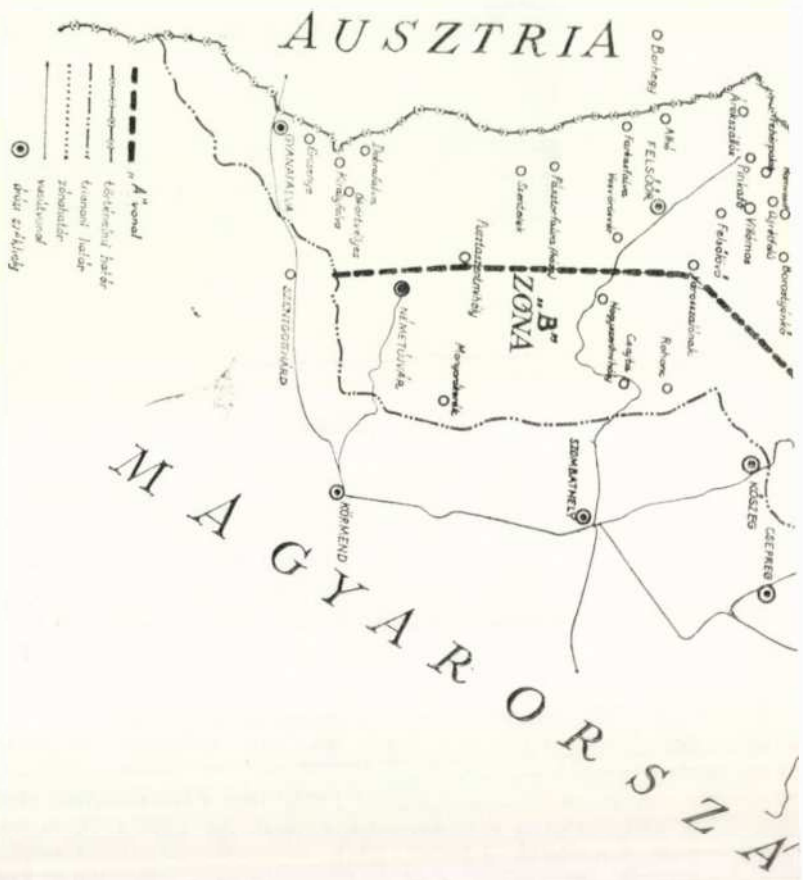
6. Fordított felülnyomású 50 filléres bélyeg

hogy időközben az osztrák hatóságok a szóbanforgó clichéket megsemmisítették, ennek igazolásul a bírói végzés másolatát, valamint a megsemmisített clichék fényképét idemellékelem” (7699/X. 1922.).⁶

A bérmentesítés a korona inflálódása következtében változó. A nyugat-magyarországi kiadások sem kivételek ez alól. Az alatt a viszonylag rövid idő alatt, amíg ezek a kiadások léteztek (1921. szeptembertől decemberig), nyomon követhető az infláció. Egyértelműen az is megállapítható valamennyi kiadásnál, hogy általában túlbérmentesítések történtek. Ennek oka valószínűleg a bélyegek érdekessége.

A kilenc kiadás sorrendisége a korabeli katalógusok alapján alakult ki. Kiadásuk időrendjében azonban eltérés tapasztalható. Helyesebb, ha az időrendiség figyelembe vételével kerül megállapításra a kiadási sorrend. A következőkben már ebben az időrendiségben szerepelnek az egyes kiadások.

⁶ Kereskedelemügyi miniszter: másolat a 7699/X. 1922. számhoz (Bélyegmúzeum irattára 1920. sz.).

3. I. kiadás: „Felkelő Magyarok által megszállt Nyugatmagyarország 1921. aug. szept.”

A sorozat kibocsátására vonatkozó eredeti rendelet:

Lajtabánság kormányzótanácsa 1921. $\frac{G.ú.3.}{921}$ sz.

Rendelet

Miután az A-zónát a magy. kir. kormány csapatai már kiürítették és az osztrák köztársasági kormány át nem vette, s amelyet ezen interregnum alatt a felkelők hatal-

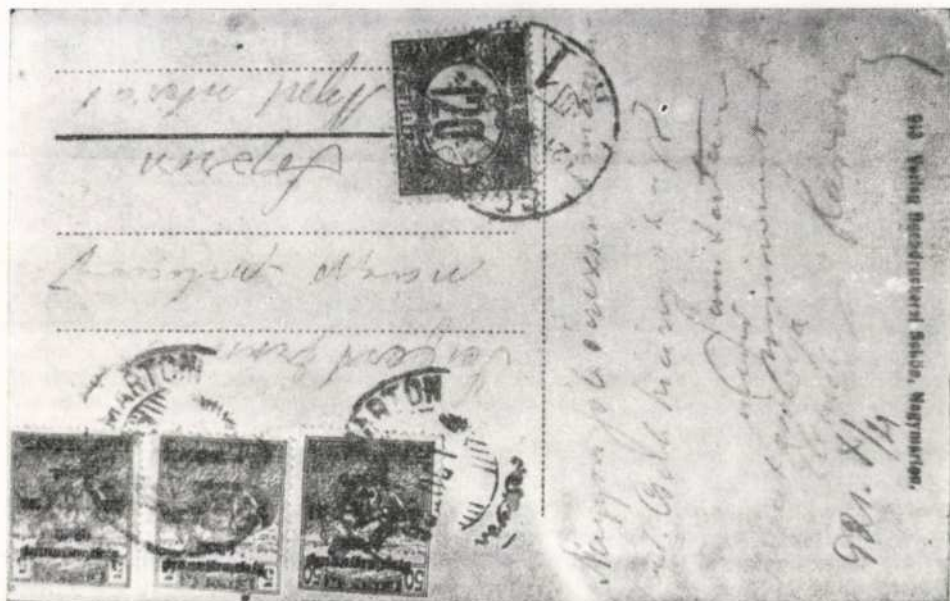
7/a. A m. kir. posta által el nem ismert bérmentesítés: a képeslapokat megportózták Missuray-Krug Lajos lapja Simon Árpádhoz a bélyegekről: „Az egész quantum felhasználva, mind használva. Mi újság? Itt Prónay „Lajtabánság” bélyege van most forgalomban s utána egy új rajzú Burgenlandi várakkal lesz forgalomban egész Lajtabánságra. Csak a fővezérség bélyegei lehetnek ezentúl forgalomban halálbüntetés terhe mellett. Nagyon helyes! Ötel Lajcsid.”

mukba vettek és tartanak ma is, elrendelem, hogy a postahivataloknál található összes m. kir. posta bélyegek »Felkelő Magyarok által megszállt Nyugatmagyarország 1921. aug. szept.« szöveggel felülnyomattassanak. Ennek végrehajtásával megbízom Biringér Gyula szkv. századost, s egyben utasítom arra, hogy a postáknál lévő bélyegkészletekről s a postahivatalok egy hónapi szükségletéről nekem 3 nap alatt tegyen jelentést. Kelt Felsőőrött, 1921. szept. hó 4-én. Hír György sk. felkelőcsapatok parancsnoka

»Lajtabánság« PH Kormányzótanácsa 1921.”

A bélyegek nyomását már augusztus végén megkezdték a szombathelyi Lingauer-féle „Vasvármegye” nyomdában. Más forrás szerint a feliratozást a „felkelők” 50 db bélyegből álló félíven Felsőőrött gépi úton végezték el.⁷ A sorozat bélyegei fekete színű

⁷ Dolau-Post, 1921. 11. sz.

7/b/c. A m. kir. posta által megportózott lapok

felülnyomással készültek. A felülnyomás négyes sorban helyezkedik el (2. kép). Az 5 filléres arató és a 25 filléres Magyar Posta bélyegre készült próbanyomás. A kiadás az aratós (10, 20, 25, 40, 50 fillér) és a parlamentes (1, 2, 2,50 és 3 korona) magy. kir. bélyegek felülnyomását jelenti. A rendelet kiadása utáni kihirdetése szeptember 5-én történt meg, így a bélyegek megjelenése váratott magára.

A bélyegkibocsátással kapcsolatban bizonyos ellentmondás tapasztalható az eredeti „Rendelet”-ben leírtak és Missuray könyvében leírtak között. A „Rendelet” 1921. szeptember 4-i dátuma és a „Lajtabánság Kormányzótanács” aláírással ellentmond az

8. A III. kiadás: „Lajtabánság”, „50% felár”

október 4-i „Lajtabánság” kikiáltásának dátuma! Hogyan írhatta alá Hír György szeptember 4-én „Lajtabánság Kormányzótanácsa” nevében a rendeletet, amikor csak október 4-én kiáltják ki a bánságot?

A bélyegek elsősorban az I. és III. „felkelő-hadsereg” területén, Vas megyében kerültek forgalomba. A következő bélyegzésekkel találkozhatunk: *Pinkafő, Borostyánkő* (2 féle bélyegző), *Szentelek, Gyanafalva, Borhegy, Újrétfalu, Hamvasd, Háromsátor, Villamos, Határfő, Királyfalva, Ercsenye, Árokszállás, Dobrafalva, Ókörtyéves, Nagyszentmihály, Fehérpatak, Felsőőr, Németújvár, Pörgölény, Németgytrót, Kismarton, Felsőpulya és Rohonc.*

A kiadásnál több tévnyomatot is találunk, de ezek a fantázia bélyegekkel együtt egyértelműen spekulatív jellegűek. Érdekességképpen kell foglalkoznom az ebből az időből fellelhető kocsipostával. „1900. január 1-től a kocsipostai és levélpostai bélyegzők használatát hivatalosan megszüntették, azonban a bélyegzőket a postamesterek nem szolgáltatták be, ugyanúgy használták tovább, mintha a rendelet meg sem jelent volna.” — írja Fehér Endre.⁸ A birtokomban lévő példányok a déli kocsipostai útvonal egyik állomásán kerültek lebélyegzésre: Pinkafő, 1921. szeptember 8.

⁸ Filatéliai Szemle, 1975, 8. szám 16–17.

A déli kocsiposta útvonala: Kismarton—Szentgotthárd—Keszthely—Marcali—Pinkafő (2. kép).

A bélyegeket nem sokkal megjelenésük után már hamisították, ezért Szendey László a Lajtabánság postaigazgatója az általa aláírt és a felkelők címerével ellátott igazolványon garantálta valóságukat (3. kép).

4. II. kiadás: „Nyugatmagyarországi felkelők A-zóna 1921. szept.”

A felkelő csapatok V. parancsnoksága (Ostenburg különítménye) értekezletén 1921. szeptember 12-én elhatározták, hogy az Ágfalva községben és a környéken le-

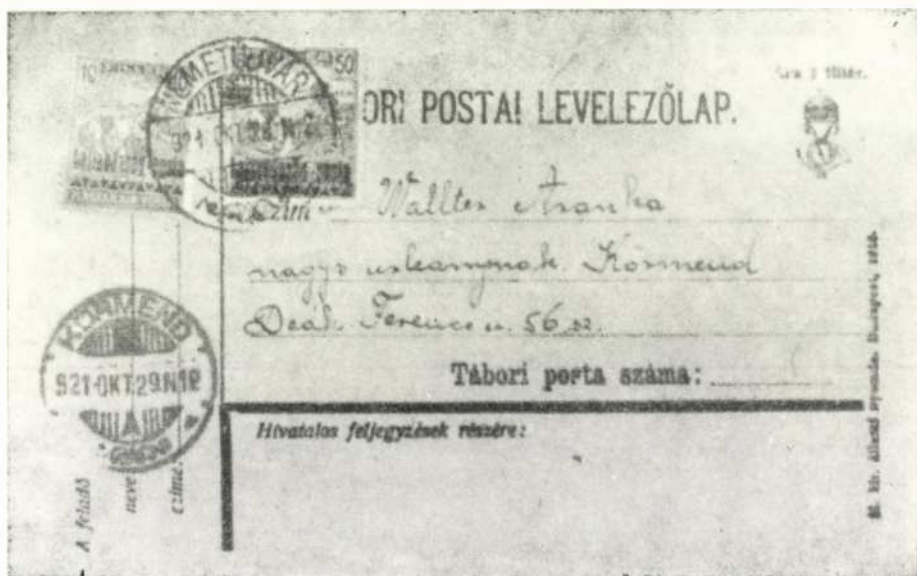
9. Felülnyomás nélküli bélyeggel bérmentestett lap, amelyet hitelesít a felkelők bélyegzője

zajlott „ütközet” emlékére bélyegsorozatot fognak kiadni. Ez a „kiadás” a forgalomban lévő magyar bélyegek (aratós-parlament) felülnyomását jelentette. A bélyegeket a Soproni Hirlap nyomdájában (tulajdonosa Tóth Alajos) nyomták felül „Nyugatmagyarországi felkelők A zóna 1921. szept.” szöveggel, majd a bélyegek közepére kézzel nyomták rá a Fasching Henrik városi számellenőr által tervezett halálfejet. A halálfejet kétféle színű — vöröses és kék — anilinfestékes kézbélyegzővel nyomták a bélyegre. A szöveges felülnyomás színe fekete. Vörös színnel van felülnyomva az 5, 15, 40, 60 filléres és a 2 koronás, kékkel a 10, 20, 50 filléres valamint az 1 koronás érték (4. kép). A halálfejes kézbélyegzőt egy bécsi vésnök készítette gumiból. A bélyegző elég gyorsan kopott, ezért eléggé elmosódott ez a felülnyomás. A gumibélyegző elhasználódása miatt később fa és acél bélyegzőket használtak. Ezek a felülnyomások élesebbek. „Az elsőnyomás gumibélyegzővel történt, amikor ez darabokra szakadt, fémből és fából metszett nyomóval dolgoztunk” (Krug: „Tűzek a végeken”). Felhívom a figyelmet a szövegben a „dolgoztunk” és ugyanebben a „műben” szereplő „másodmagammal” fogalmazásra. Ezek alapján az egyik készítő Missuray-Krug Lajos, a másik a mellékelt képeslap-fénymásolat alapján a címzett; feltételezés a képeslap szövege alapján (8/a. kép). A birtokomban lévő próbanyomatok létezéséről

nem tesz említést sem Krug, sem azok, akik ezt a területet feldolgozták (Székely S., Jászai, Weinert stb.). Próba készült valamennyi értékére valamint hármas lyukasztással 10, 20 és 50 filléres értékekből (5. kép).

A halálfejnek a bélyegre való rányomásánál nagyon vigyáztak, azonban mégis előfordult, hogy a felünyomás nem sikerült, ezért ezeket a felünyomásokat a helyszínen kettészakítással azonnal megsemmisítették. Néhány ilyen példány azonban fennmaradt.

Nyomás-rendellenesség az 50 filléres értékűeknél fordult elő, egy félfvire (50 db) a halálfej és a szöveg fordítva lett rányomva (7. kép). A Krug könyvében szereplő

10. Tábori levelezőlap

adatok alapján először 4800 darab bélyeget, majd újabb 5000 darabot nyomtak felül. A felünyomás félívenként, könyvnyomásos eljárással történt.

A bélyegek árusítását a megjelenés napja, azaz 18-a után kezdték meg Sopron vármegye területén, a Cinfalva, Agfalva, Fészerfalva, Darufalva, Fraknó, Kismarton, Nagyhöflány, Nagymarton, Rétfalu, Savanyúkút, Szárazvám, Zemenye és Vulkapordány postahivatalaiban.

A magyar posta nem ismerte el a „felkelők” által kiadott bélyegeket, ezért az ilyen bélyegekkel bérmentesített leveleket megportózták (7/a. b. c. kép). A bemutatott képeslapot cenzurálták és a II. felkelő hadsereg bélyegzőjével látták el. Érdekes a bélyegző is, mivel ez a terület az V. felkelő hadsereg „fennhatósága” alá tartozott. A II. felkelő hadsereg bélyegzője akkor kerülhetett a lapra, amikor Budaházy százados két napra bevonult Sopron városába. Ez a lap tehát háromszorosan is érdekes (7/a. kép). A nagymartoni postamesternek Weinert Győző neves filatélisához írt válaszlevele sok kérdésre ad feleletet és sok érdekességet tartalmaz:

„Dr. Viktor Weinert Urnak Pozsony

1921. X. 8-i levelére az alábbiakat tudom válaszként közölni: A magyar kir. bélyegek a nyugatmagyarországi felkelők 1921. szept. »A Zóna« felirattal és halálfejvel postanivotalomnál valóban voltak forgalomban. Ezeket a bélyegeket a felkelők a szeptember 8-i ágfalvi csata emlékére adták ki.

A postahivatal a bélyegeket a felkelők parancsnokságának parancsára helyezte forgalomba. A magyar kir. posta az első időkben abból a feltételezésből kiindulva, hogy spekulációs termékről van szó, az ilyen bélyegekkel bérmentesített leveleket dupla névértékben, büntetőportóval kezelte, most azonban már általánosan elismerik a kiadást és Magyarországon portózzák meg. A magyar kormány csapatok által kiürített és felkelők által megszállt területein Nyugatmagyarországnak kiadása óta szabályszerűen forgalomban van.

A feliratozás helyét nem lehet megtudni, mert a felkelők ilyen dolgokban nagy tartózkodást tanúsítanak. A bélyegek a gyűjtők körében természetesen már nagy

11. A felkelők címerével hitelesített bélyeg

becsben vannak és nagy összegeket kínálnak értük. A postahivatalban igen élénk érdeklődés mutatkozik ilyen bélyegek iránt. Értékük jelenleg igen tág határok között mozog. A soproni és kismartoni nemzetközi egyesített bizottság antant tisztjei 5-6000 koronát fizetnek egy blokkért, bécsi bélyegkereskedők még ennél is magasabb árakat.

A egyes értékek példányszámáról nincsenek ismereteim, de alacsonynak kellett lenniük, mert postahivatalom csak az 5, 10, 50, 60 f. és 1 K értékekből kapott nagyobb mennyiséget, amelyeket forgalomba helyeztünk és már teljes mértékben felhasználtunk, úgy, hogy már csak egy-egy darab kapható. A többi értékből a postahivatal csak egy-két darabot kapott (15, 20, 40 f és 2 K) Mint mértékadó helyről megtudtam, a kiadott bélyegek teljes darabszáma hozzávetőleg 10 000 darab.

Mint hallom, a többi postahivataloknál is kimerült a készlet, és a felkelők parancsnokságának közlése szerint utánnomás már ki van zárva, mert a kliséket megsemmisítették és ezen bélyegek helyébe az egész szavazási területen a felkelők főparancsnokságának rendelkezésére új feliratú kiadás került kizárólagos használatba a »Lajtabánsági posta« felülnyomással.

Az Ön levelében említett »Felkelő magyarok által megszállt Nyugatmagyarország 1921. aug.szept.« feliratú bélyegek Nyugatmagyarországnak ezen a részén nem voltak forgalomban.

A »Lajtabánsági posta« bélyegekből hivatalom még csak az alacsonyabb értékeket kapta meg, de rövid időn belül itt már csak ilyen bélyegek lesznek forgalomban Nagymarton, 1921. október 15. Tóth Lajos postamester⁷

5. III. kiadás: „Lajtabánság — posta”

Amikor a „felkelők” szeptember végén a B-zónát is megszállták, az egész területre érvényes bélyegekről kívántak gondoskodni. Az erről szóló hivatalos jegyzőkönyv a Lajtabánság október 4-i kikiáltása után:

12/a/b. A IV. kiadás

„Lajtabánság Kormányzótanácsa $\frac{G. \ddot{u}. 5.}{921}$ sz.

RENDELET

Az 1921. évi október 4-i alkotmányozó gyűlés függetlenségi nyilatkozatában a nyugat-magyarországi A és B zóna területét »Lajtabánság« államterületnek nyilvánította. Szendey László hadnagy urat ezennel kirendelem Lajtabánság összes postai ügyeinek ideiglenesen való intézésére. Elrendelem, hogy Felsőőrött önálló bélévgyűjtő és bélyegkibocsátó hivatal felállíttassék. Az A és B zóna postahivatalainál található összes bélyegkészletek »Lajtabánság-posta« felirattal felülbélyegeztessenek, a 100 K-nás bélyeg kivételével. Ezen felülbélyegzett bélyegek a regieköltségek fedezésére 50%-os felárral adassanak ki az igénylő postahivataloknak. Utasítom Szendey László urat, hogy jelen rendeletem végrehajtásáról nekem 3 nap alatt jelentést tegyen, azonkívül arravatkozó jelentését is kérem, hogy a postahivataloknál lévő jelenlegi bélyegkészletek mennyi időre elegendők a forgalom kielégítésére. Hír György Gazdasági Kormányzótanácsos

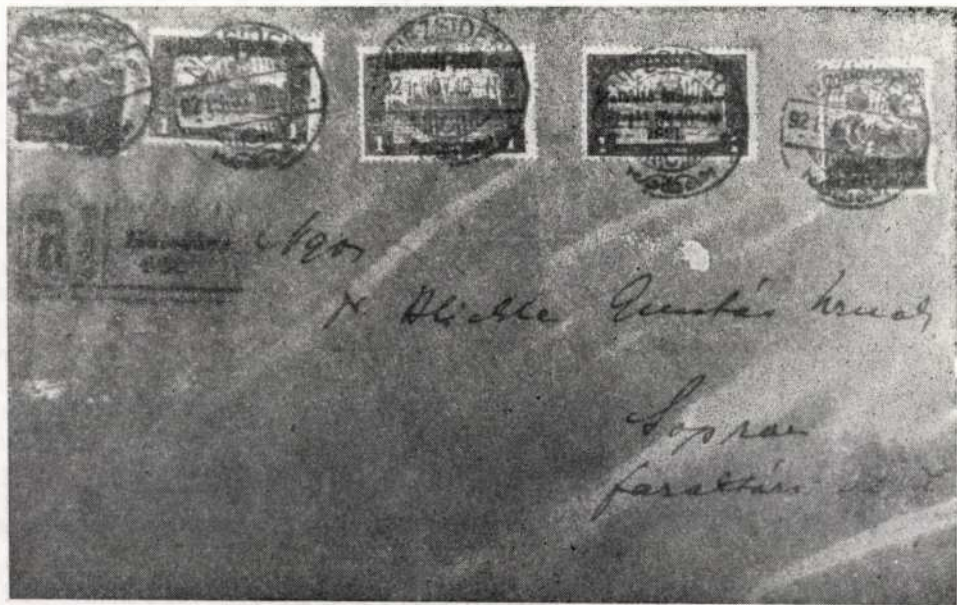
P.H.

A sorozatot a rendelet alapján 50%-os felárral árusították. Ezt a felárat a bélyeg hátoldalán fekete színű felülnyomással tüntették fel: „50% felár, Fővezérség”. Az első napokon ez a felár jelzés még nem szerepelt. A 2,50 K-ás bélyeg teljes készlete még október 4-e előtt elkészült, ezért ezen a bélyegen a felár nincs feltüntetve. A felárjelzés nélküli bélyegekből jóval kevesebb készült, ezért ezek ritkasági foka kb. tízszerese a felülnyomottaknak (8. kép).

Az eredeti tervben 17 érték „kiadása” szerepelt, ezt azonban módosították és a 3, 5, 25 filléres aratós valamint az 50 filléres és 2,50 koronás parlament bélyegeket nem adták ki. Ezek próbanyomatok és a hátoldalukon a felülnyomás színe barnás. A bélyegek nyomása Felsőőrött történt. A „kocsiposta” bélyegzéseket ennél a kiadás-

nál is megtalálhatjuk. A bélyegkiadás az egész Lajtabánság területén érvényes volt, ennek ellenére inkább csak a középső és déli területen találkozhatunk használatukkal. (Nagymarton kétféle bélyegzéssel is előfordul.)

Bérmentesítéseknél az előző kiadásokhoz hasonlóan az infláció jegyei és a túlbérmentesítés egyaránt megtalálható. Előfordultak felülnyomás nélküli magyar kir. posta bélyegeivel bérmentesített küldemények is. A bemutatott levelezőlapot a „felkelők” pecsétje hitelesíti (9. kép).

13. Vegyes bérmentesítés

A „hadi” helyzet miatt tábori levelezőlapok is forgalomba kerültek. A bemutatott lapok közül az egyik ajánlott küldeményként került továbbításra (10. kép).

A „felkelők” címerüknek kicsinyített változatával hitelesítették — ismerték el valódinak — az általuk készített — felülnyomott — bélyegeket (11. kép).

6. IV. kiadás: „Felkelő Magyarok Északi Hadserege 1921”

A Héjjas-különítmény által megszállt területeken — Moson vármegyében — október 10-én forgalomba hozott felülnyomott bélyegekre a felülnyomás Mosonmagyaróvárott könyvnyomatos úton készült. Ez a terület a IV. hadsereg-főparancsnokság fennhatósága alá tartozott. A felülnyomás az aratósznál ötsoros, a parlamentesnél három soros. A „Patrona Hungaria” bélyegeknél a felülnyomás ugyancsak ötsoros, de más írással és megváltozott elhelyezéssel. Itt alkalmazták először a portó bélyegeket (12. kép).

Ez az egyetlen olyan kiadás, amelyet szabályosan felvett és hitelesített jegyzőkönyvvel lehet alátámasztani. A jegyzőkönyvet Magyaróvárott 1921. okt. 10-én vették fel a Keresztény Nyomda Vállalat irodájában. Tartalmazza a felülnyomott érté-

keket és a darabszámot, valamint az előforduló tévesnyomásokat. A jegyzőkönyvet Dr. Liphay a nyomda tulajdonosa, Papp Gyula postamester, Molnár Imre jegyzőkönyvvezető és Winter-Lacza György a felkelők képviselőjében írta alá.⁷

A bélyegeket három érték (50, 60 fillér és 1 K-s) kivételével igen csekély számban használták. A maradék készletet Winter-Lacza György főhadnagy, az északi hadsereg vezérkari főnöke kezdetben ceruzával írt kézjegyével, később WG gumibélyegzővel nitelesítette. Weinert szerint ezeket a bélyegeket feltétlenül valódinak lehet elfogadni. A sorozat egyes értékeit felár nélkül árusították a forgalomba hozó pontahivatalok. Felülnyomási rendellenességek: fordított a felülnyomás az 50, a 60 filléres aratáson és a 120 filléres portón. Kettős felülnyomású az 1 K-s. A 2,50 K-s értéken előfordul,

14/a/b. Az V. kiadás

hogy az 1921-es évszám felül van. Hármasyukasztás a 15 filléres és a 3 filléres portó kivételével valamennyi értéknél előfordul. Nagyon ritka a futott levél. A bérmentesítésnél szintén fellelhető, a korábban ismertetett kiadásokhoz hasonlóan, az inflálódás és a túlbérmentesítés. Előfordulhatnak különleges bérmentesítések is (magyar bélyegek osztrák bélyegzéssel és ennek a fordítottja). Érdekes bérmentesítés a harmadik kiadás bélyegeinek és a negyedik kiadás bélyegeinek vegyes bérmentesítése (13. kép).

A bélyegek az alábbi helyeken kerültek forgalomba: Hadseregparacsnokság, Igazgatási Osztály Nezsider, továbbá Nezsider (Neusiedel), Kismarton (Eisenstadt), Gálos (Gols), Boldogasszony (Frauenkirchen), Féltorony (Halbturn), Pándorfalu (Parndorf), Zurány (Zurndorf), Köpcsény (Kittsee), Lajtafalu (Potzneusiedel) postahivatalában.⁷

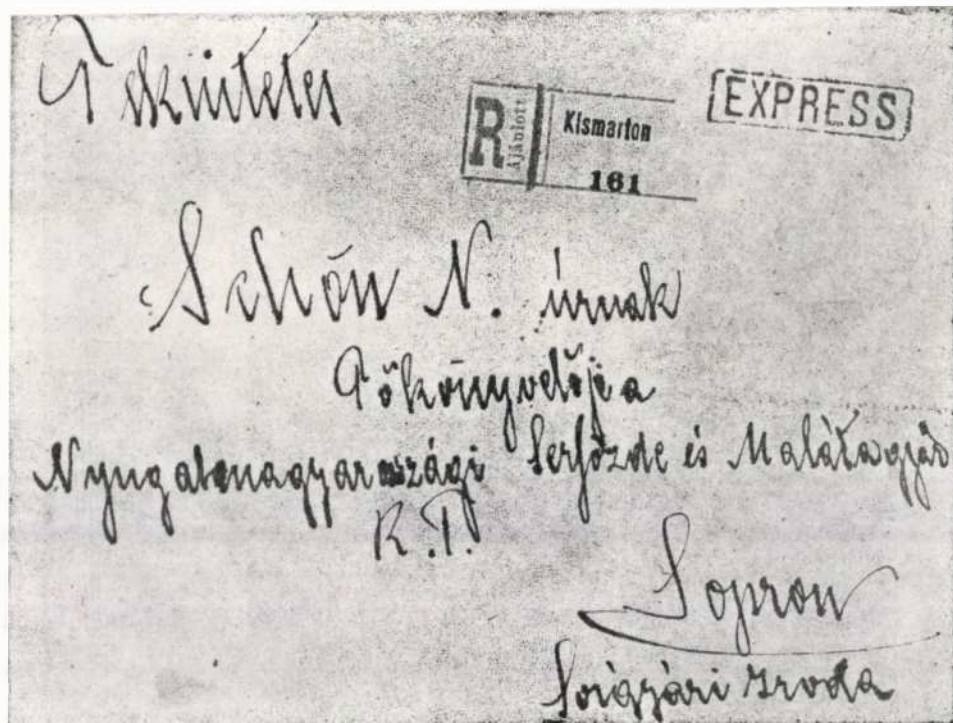
Más forrásmunkák szerint, illetve a gyakorlatban előforduló bélyegzések alapján: Császárkőbánya, Széleskút, Feketeváros, Fehéregyháza, Lajtakáta, Edeistal, Pozsonyligetfalu és Királyhida postahivatalaiban is forgalomba kerültek.

7. V. kiadás: ORSZÉVE

1921. szept. 30-án a Friedrich-csoport Kismartonban proklamációt bocsátott ki, amelyben közölte, hogy aug. 30-án megalakult az ORSZÉgos VÉdelmi Szervezet, rö-

vidítve ORSZVÉ. Ez a rövidítés szerepel a bélyegeken. (A szervezet német neve: ORGANISATION für den LANDESSCHUTZ, rövidítése: ORGLAND). A proklamációban bejelentették, hogy átveszik Nyugat-Magyarország impériumát. Ezzel a nem titkolt céljukat akarták megvalósítani: IV. Károly király visszahozatalát. A bélyegek kibocsátásával pedig a szervezet anyagi erejét szerették volna javítani.

A bélyegeket 1921. szept. 27-én rendelték meg Budapesten. Kismartonba azonban csak október 12-én érkeztek meg a részben kétszínű átnyomattal készített sorozatok. A felülynomás színe fekete, a magasabb értékeknél az értékelünyomás piros-

15/a Kismartonban feladott „futott” levél eleje

sas (14. kép). A kismartoni postavezérigazgatóság a következő napon — okt. 13-án — táviratban értesítette a budapesti posta- és távirat-vezérigazgatóságot a bélyegkiadásról. A postavezérigazgatóság ezzel a kiadással foglalkozó ügyiratának másolata megtalálható a Bélyegmúzeum okmánytárában (30295/921).

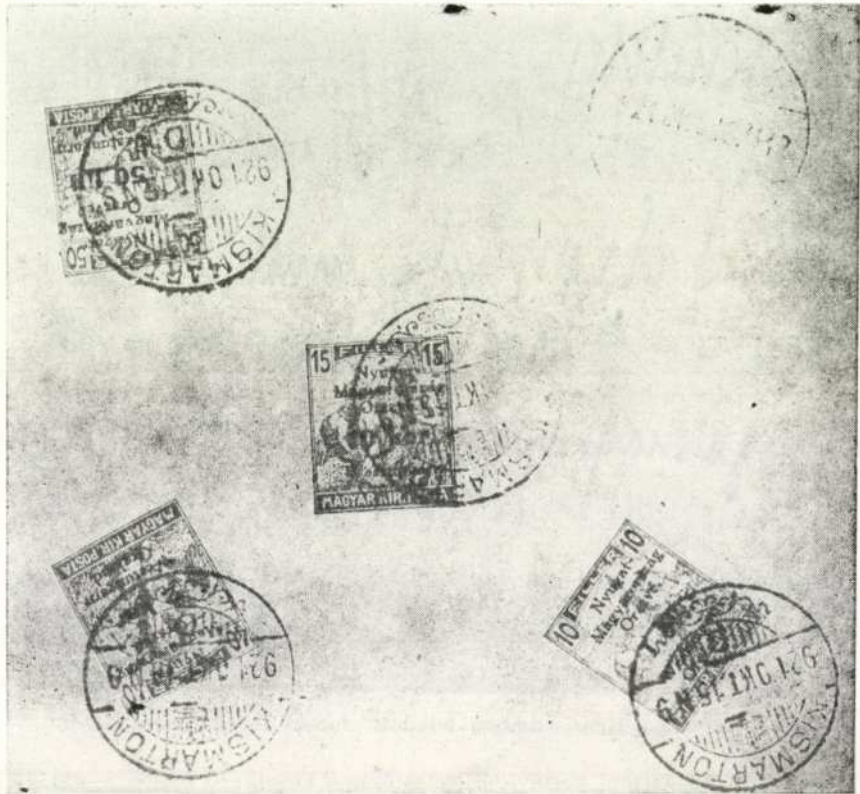
A sorozatból kevés került forgalomba, főleg ritkák a valóban futott levelek (15. kép). A bélyegek Sopron vármegye északi részén — Kismarton környékén — voltak forgalomban. Nagyon rövid ideig, egy-két napig Nagymarton környékén is használták. A birtokomban lévő filatéliai dokumentumok alapján ez az idő valószínűleg 1921. okt. 18—20 (17. kép). A bélyegek hármasyukasztással — a 10 K-s kivételével — szintén előfordulnak.

Példányszám tekintetében több adatot is találtam. Weinert 10 ezer, Zimmerman 20 ezer és L. S. Ettre adatai a 100 ezer körül határozzák meg a darabszámot. Valószínű ez az utóbbi adat. Ezt bizonyítja az a jegyzőkönyv másolat, amelyet Párizs Róbert kereskedővel vettek fel (22647/922. sz. jegyzőkönyv másolata megtalálható a Bélyegmúzeum okmánytárában). A jegyzőkönyvből idézek: „Jelenleg mintegy 70 000

sorozat van a birtokomban, a többi már forgalomba került.' Ugyancsak e jegyzőkönyvből derül ki, hogy a tervek szerint a jobb eladhatóság érdekében le akarták bélyegezni a sorozatok egy részét. A bélyegző „KISS MÁRTON” és 1921. okt. 3. dátum lett volna, ehhez azonban a magyar posta nem járulhatott hozzá. A bélyegzőt a Tintner J. F. cég készítette.

8. VI. kiadás: „Nyugatmagyarország népe. nem nem soha!”

Ez a kiadás Nyugat-Magyarország északi részén, a Gömbös csoport területén készült. Készítéséről megbízható irodalom nem ismeretes. 1921. október 16-án került

15/b. Kismartonban feladott „futott” levél hátulja (V. kiadás)

forgalomba. Magyar és osztrák lebetűzéssel egyaránt előfordul (Krug, Weinert). Ritkán levélen is.

A felülnyomás kézbélyegzővel készült. Az aratók értékeken ötös sorban, a parlamentes értékeken hármas sorban helyezkedik el (17. kép).

A „NEM NEM SOHA” jelszó szerzője Gáspár Géza, az Athenaeum nyomda tisztviselője. A felülnyomás színe fekete. Előfordulnak fordított és kettős felülnyomások. Hármaslukasztással a 15 filléres kivételével minden érték előfordul.

9. VII. kiadás: Prónay és burgenlandi várképek.

A „Lajtabánság-posta” felülnyomatos bélyegek forgalomba kerülésekor a bánság postafőigazgatója jelezte, hogy a mennyiség kb. 20 napra elegendő, ezért Hír György-gazdaságügyi kormányzótanácsos rendeletet adott ki bélyegek előállítására:

RENDELET

A postafőigazgatóság 1921. évi október 7-én kelt P. I. 73/921, számú jelentése szerint a postahivatalok postai értékjegykészlete csak rövid időre képes a forgalmi igényeket kielégíteni, amiért is elrendelem, hogy új lajtabánsági bélyegeket bocsás-

16. Ostenburg Gyula őrnagynak küldött levél (V. kiadás)

ának ki. Megbízom Verő Károly főhadnagy urat, hogy új bélyegeket tervezzen s azoknak kiviteli rajzait nekem 3 nap alatt mutassa be.

Kelt Felsőőrött, 1921. évi október hó 8-án. Hír György s.k. Gazdaságügyi kormányzótanácsos

(Címeres körbélyegzőn:)
Lajtabánság Kormányzó-
tanácsa 1921.”

Az egész megszállt területre tervezett „önálló” kiadás október 11-én készült el Bécsben a Paulussen és Tsa cégnél. 11 alpbélyeg és 6 portóbélyeg készült. A bélyegeken Prónay portréja és nyugat-magyarországi várképek vannak (18. kép). Főleg a déli felkelő parancsnokságok területén került ez a kiadás forgalomba. A forgalomba kerülés idejéről nem egyöntetű az érintettek véleménye. Prónay könyvében október 5-ét jelöli meg. Missuray ezt az időpontot október 13-ban határozza meg. Weinert szerint az első készletet november 9-én szállították le és 11-én kerültek forgalomba. A portóbélyegek pedig 12-én.

A Donau-Post szerint a Paulussen-cég november 4-én kapta meg a megbízatást a bélyegsorozat elkészítésére és leszállítására. A 10 és 20 filléresből 1000-1000 db fogazatlan bélyeget nov. 11-én Felsőőr és Nagyszentmihály postahivatalaiban eladtak.

18. A VII. kiadás: Prónay portré, burgenlandi várképek, méreteltérések, portóbélyeg

Ezek voltak az elsőként felhasznált bélyegek. Nov. 11—17-ig értékenként még további 10—20 ezer példányt szállított le a nyomda! November 17-én az osztrák hatóságok lefoglalták a nyomdában található készletet és család, felségárulás vádjával eljárást indítottak. Az ügyészség 1922. jan. 17-én beszüntette az eljárást, mivel a bélyegek első részének elkészültekor Ausztria felségjogait még nem terjesztette ki a területre.

Három vésnök (művész) tervezte a bélyegeket. Az egyes értékeket a következő felosztásban: Verő Károly festőművész tervezte a 20, 50 fillérest, az 1, 5, 10, 50 koronást és a portóbélyegeket. Martiny Győző mérnök a 10, 40, 60 fillérest, a 2,50 és 100 koronást, Szekeres János festőművész pedig a 100 koronás értéknél a keretet. A bélyeg nyomásának befejeztével Martiny Győző a nyomólemezeket vésővel használhatatlanná tette (a használhatatlanná tett lemezeket 1924-ben az Első Magyar Filatelisták nap kiállításán is bemutatták).

A bélyegekről több próbanyomás készült. Színpróba nyomás készült minden értékből. Egy-egy értéknél többféle színpróba is előfordul. Nyomás közben több eltérés is létrejött. Így méretkülönbségek, (pl. a bemutatott 50 filléres értéknél 4 mm az eltérés), a felülynyomott számok elcsúsztak, fogazási rendellenességek keletkeztek (18. képek).

A bélyegek 10 fillértől a 10 koronás értékig 100-as ívekben, az 50 K-s érték 60-as, a 100 K-s és a portóbélyegek 50-es ívekben készültek.

A gumírozás az első daraboknál világosbarna, egyenlőtlen, rossz minőségű, a később készült daraboknál egyre javuló fehér színű. Eredetileg magyar vízjeles papíron tervezték a bélyegek nyomtatását, de akadályok merültek fel és ezért készült a már ismertetett papíron a sorozat a bécsi Paulussen cégnél. A bélyegek 12 $\frac{1}{2}$ -es fogazással készültek. Ezeknek a bélyegeknek több színváltozata, tévnyomata, fordított nyomata ismert. Futott levél nagyon ritka, többnyire szívességi bélyegzések fordulnak elő. A bélyegek árusítása Felsőőrött, Nagyszentmihályban, Németújvárott, Pusztaszentmihályban, Városszalomonon, Monyorókeréken, Csajtán és Rohoncon történt.

10. VIII. kiadás: „Soproni népszavazás 1921. dec. 14.”

Sopronban 1921. dec. 14-én megtartott és Magyarország javára kedvezően végződött népszavazás alkalmával az Ostenburg-, majd pedig a Prónay-különítmény részéről bélyegek kiadását határozták el.

Mivel a magyar kir. posta a dec. 5-én 34.112/921 sz. rendeletével közölte, hogy ez alkalomra bélyegeket nem ad ki és egyben az iránt is intézkedett, hogy a posta körén kívül álló illetéktelen egyének vagy szervezetek ilyenemű emlékbélyegek forgalomba hozatalában megakadályoztassanak, az e célra Budapesten előkészített bélyegek nem jelenhettek meg.

Weinert szerint a felülynyomás Hír György rendelkezésére (aki a kormányzói gazdasági hivatal titkára) és Szendey László (aki a vezető postamestere Lajtabánságnak) közreműködésével készült. 11 db-ból áll ez a bélyegkiadás, a felülynyomás színe barnás és négyes sorban helyezkedik el mind az aratós, mind a parlamentes értékeken (21. kép). A bélyegek előfordulnak fordított felülynyomással is és valamennyi érték létezik háromlyukasztással.

Az A-zóna 1921. nov. 29-ig kiürítésre került, ezért ezeken a területeken egyáltalán nem fordul elő, a B-zónában szívességi felülybélyegzéssel ellátott példányok elő-

fordulhatnak (Ágfalva, Bánfalva, Balf, Fertőrákos, Brennberg, Nagycenk, Harka, Kópháza).

11. IX. kiadás: „Ülő sas, sugárzó apostoli kettős kereszt”

Erről a kiadásról van a legkevesebb információnk. Az egyes parancsnokságok által forgalomba hozott bélyegek nagy kelendőségére való tekintettel a Fővezérség egész Nyugat-Magyarország területére érvényes bélyegeket akart forgalomba hozni. Nyomásukat meg is rendelték a bécsi Paulussen-nyomdában, a bélyegeket Martiny György tervezte. Az elkészült bélyegek azonban az időközben bekövetkezett változá-

19/a. VIII. és IX. kiadás

sok miatt (a terület osztrák fennhatóság alá jutott) forgalomba nem kerültek. (A tervek szerint erre 1921. dec. 3-án került volna sor.)

Weinert szerint: „egyszerű, de izléses rajzban egy méltóságteljes, ülő sas, a háttérben sugárzó apostoli kettőskereszt, fenyőfák és vártorony”. A bélyegek vízjel nélküli papírra, 11 $\frac{1}{2}$ -es vonalfogazással készültek. Ez a kiadás 6 db bélyeget foglal magában a következő névértékkel: 50 fillér, 1,50, 2,50, 4, 6 és 10 korona. Az értékjelzés magyar és német nyelvű, a bélyegek színe fekete és piros. Az 50 filléres, az 1,50 és 4 koronáson az értékjelzés fekete, a 2,50, a 6 és a 10 koronáson piros színű (22. kép). Az értékjelzést könyvnyomással utólag nyomták a bélyegre, ezért előfordul, hogy lemaradt az értéket jelző szám. Számhiányt eddig a következő értékeken találtam: az 50 filléres vágott és az 1,50 koronás fogazott bélyegen.

Rendellenesség ezeknél a bélyegeknél is található. Egyes értékek között előfordulnak színeltérések, méretkülönbségek és egyes daraboknál fogazási rendellenességek (egy oldalon végott bélyegek). Mivel több olyan bélyeg létezik, amelyeknek az egyik oldalán nincs fogazás, ezért feltételezhető, hogy a bélyegeket olyan ívekben

nyomták, amelyeknek oldalai nem lettek fogazva. Vágott példányok is léteznek. A bélyegek darabszámáról információt eddig nem találtam, ritkaságukra következtetni lehet abból, hogy a gyűjtői forgalomban csak elvétve lehet látni belőlük.

A nyugat-magyarországi kiadások nagyon rövid ideig voltak forgalomban és viszonylag kis példányszámban kerültek kiadásra. A bélyegek már kiadásuk idejében is keresettek voltak. Ennek egyenes következménye, hogy hamisították őket. Az eredeti kiadásból is csak kevés példány maradt fenn. A jelenleg mértékadó katalógusok (Michel, Yvert) méltánytalanul alacsonyra értékelik ezeket a bélyegeket, a Zumstein-katalógus pedig nem is hozza őket.

A bélyegek előállításakor használt kliséket a korabeli jegyzőkönyvek tanúsága szerint megsemmisítették (987/1922. szám és 7699/1922. sz. jegyzőkönyvek a Bélyeg-múzeum okmánytárában 7920. és 7929 sz. alatt).

Értékmérőnek, mérvadónak kell elfogadnunk a Dr. Weinert művében leírtakat, mivel nem valószínű, hogy az 1925-ös kiadású mű szerzője ne ismerte volna az alig négy évvel korábban történt eseményeket. Dr. Weinert már akkor úgy foglalt állást, hogy spekulatív jellegűek a kiadások, de „nem csinálmányok”, mivel ezeknek a bélyegeknél — ha rövid ideig is — kényszerforgalmuk volt.

Végezetül Weinert tanulmánya, mint csinálmányokat, hamisítványokat sorolja fel az osztrák sassal és értékjelzéssel felülnyomott magyar bélyegeket, amelyek soha sehol forgalomban nem voltak, bélyegzésük szintén hamisítvány (ún. Jennersdorf-i kiadás). Ugyanezt mondja a „Burgenlands Beireiung” kétsoros felülnyomott szövegű osztrák bélyegekről.

Hiller István:

Újabb adatok Joseph Haydn soproni kapcsolatairól

1. A helytörténeti kutatókat már a Soproni Szemle megalapítása előtt is foglalkoztatta ez a kérdés, sőt Csatkai Endre a zeneszerző születésének 200. évfordulójára vagy cikket írt az Ódenburger Zeitung 1932. március 27-i számában. Ebben a cikkben is és a később megjelent publikációkban is eléggé óvatos megfogalmazásokat találunk arról, mikor, hol és milyen körülmények között járt Haydn Sopronban, kikkel és milyen vonatkozásban állt kapcsolatban, hol szállt meg a városban stb. Említett cikke végén Csatkai Endre is megállapítja: „Wohl sind die persönlichen Beziehungen Haydns zu unserer Stadt vorläufig noch nicht geklärt, doch kann sich Oedenburg rühmen, in der Pflege Haydnscher Werke schon von jeher einen hervorragenden Platz eingenommen zu haben”.¹

A megállapítás óta eltelt közel fél évszázadban országosan is és Sopronban is számos cikk, tanulmány, könyv jelent meg a zeneszerző és karmester életéről, munkásságáról. A soproni vonatkozásokban azonban még mindig sok a bizonytalanság, natározatlanság, bizonyító erejű dokumentumfeltárás és tévedések is előfordulnak mind a mai napig. Ebben a munkában néhány adat pontosításával és néhány új adat

¹ Zur 200. Wiederkehr des Geburtstages Joseph Haydns am 31. März 1932. Oedenburger Zeitung 27. März 1932; Helmut Wolter: Anekdoten um Joseph Haydn. Uo.

feltárásával, illetve ezeknek az eddigiekkel való összevetésével kívánunk hozzájárulni a kérdőjelek és bizonytalanságok csökkentéséhez.²

1978-ban a Zeneműkiadó második kiadásban is megjelentette Bartha—Révész könyvét Joseph Haydn élete dokumentumokban címmel.³ A könyv fűlszövegében olvashatjuk, hogy Joseph Haydn egy kis burgenlandi falu bognármesterének házában látta meg a napvilágot. A tévedés földrajzilag ugyan nem nagy, de nem felel meg a tényeknek, mert Haydn szülőfaluja, *Rohrau* nem a mai Burgenland területén, hanem Alsó-Ausztria területén fekszik. Az ugyancsak a Zeneműkiadó gondozásában megjelent Zenei Lexikon Haydn-címszavában a fenti tény helyesen szerepel, és megírja azt is, hogy Haydn magyar származásának elmélete ma már túlhaladott álláspont, bár a család legrégebb ismert őse, Kaspar Haydn az akkor közigazgatásilag Magyarországhoz tartozó Moson megyei Tétényből (Tadten) költözött Hainburgba. Túlhaladottnak kell viszont tekintenünk azokat az állításokat is, miszerint Haydnak nem sok és nem jelentős köze volt Magyarországhoz. Világos és egyértelmű ma már a Haydn-kutatók véleménye: a zeneszerzőnek gyermekkorától kapcsolatai voltak Magyarországgal, az itteni lakossággal ugyancsak szoros kapcsolatban állt, a táj és a nép hatással volt zenéjére és zenei tevékenységére. Szülőfalujának kultúrája a XVIII. században osztrák, horvát és magyar elemekből tevődött össze. Századunk nagy magyar zeneszerzője és zenepedagógusa, Kodály Zoltán is azt írta, hogy Haydn volt az első, akinek *all'ongarese* feliratú műveiből az egész világ számára érzékelhetővé vált, hogy ezekből minden zenei kifejezésmódtól különböző kifejezésmód csen-dül ki. Általában is elég sok magyar elem él zenéjében.

Csatkai Endre idézett cikkében állítja, hogy Haydn bizonyára 1762-ben került kapcsolatba a soproni városi hatóságokkal, amikor Kismartonban meglopták. A per szálai Bánfalvára vezettek, ott jegyzőkönyvet is vettek fel az ügyben Ferdinand Felzelbauer nevű bánfalvi mesternél, aki az állítólagos tettes ügyében nyilatkozott. Míután Bánfalva Sopron jobbágyfalva volt, az ügy hivatalos részét is nyilván itt intézték. Az ügy iratai azonban a kismartoni tanácsjegyzőkönyvek között találhatók.

Mollay Károly írja⁴, hogy az először Eszterháznál 1773-ban előadott „L' infedeltá delusa” című Haydn-opera szövegkönyvét a híres soproni Siess-nyomdában készítették. Többen állítják — az idézett Haydn-ról szóló irodalomban is szerepel —, hogy Haydnnek hegedűtanítványai is voltak a városban, de családi és baráti kapcsolatok is fűzték a városhoz. Olvasható az irodalomban az is, hogy Eszterháza és Kismarton közötti útjain Sopronban szállt meg, itt pihente ki az út fáradalmait, sőt a soproni Esterházy-palotában valamiféle helyiség is állandóan rendelkezésére állhatott. Tény, hogy 1775-ben a hercegi zenekar Sopronban játszott Primes György városplébános papszentelési jubileumán. Ezzel kapcsolatban azt írja Csatkai Endre, hogy bizonyára nem vezetője, Haydn nélkül. Mohl Adolf szerint az általában Sopronban a Siess-nyomdában készült szövegkönyveket, illetve Haydn operákból, művekből kilencet

² Mohl Adolf: Haydn emlékeink. Sopronvármegye, 1937. március 28; Csatkai Endre: Sopron-megyei Haydn-emlékeink. Sopronvármegye, 1937. április 1. Csatkai Endre 1941-ben egy állítólag ismeretlen Haydn miséről írt, amit itt találtak meg Sopronban. Később kiderült azonban, hogy egy régi kézirat másolatáról van szó (Csatkai Endre: Százötvenéves Haydn-misést találtak a Szentlélek-templom hangjegytárában. Soproni Hírlap, 1941. február 2). Haydn egyik oratóriumának kéziratát ezt megelőzően ugyancsak Sopronban keresték (Soproni Hírlap 1934. július 25). Még Thier László: Kurzweil Ferenc templomi karnagy, a Soproni Zenegyesület alapítója élete (1792—1865). SSz. 1942, 200; Veszprémi László: Szabolcsi Dénes és Bartha Dénes: Zene-tudományi tanulmányok Haydn emlékére. SSz. 1961, 183; Csatkai Endre: Bartha—Somfai: Haydn als Opernkapellmeister. SSz. 1962, 94; Klafszyk Henrik: Zupancic Miklós Károly. SSz. 1963, 285; Csatkai Endre: Szabolcsi Bence: A válaszfűt és egyéb tanulmányok. SSz. 1963, 384; Csatkai Endre: A soproni zenei művelődés történetének vázlata. SSz. 1969, 218.

³ Bartha Dénes—Révész Dorrit: Joseph Haydn élete dokumentumokban. Bp., 1978.

⁴ Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai—Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1936, 29. Vö. még Vécsey Jenő cikkét: Kodály-emlékkönyv. Bp. 1933, 423.

egybekötve a győri püspöki könyvtárban helyezték el. Az olasz nyelvű szövegek könyvek impresszuma nyomdászattörténeti szempontból sem érdektelen: *In Oedenburgo nella stamperia di Giuseppe Siess*.⁵ A néhány kiragadott Haydn-adat után most olyan részletet ismertetünk Haydn életéből, amely egyértelműen és pontosan bizonyítja soproni tartózkodását.

2. Haydnnak, aki 1776. július 6-án Eszterházán önéletrajzi levelében⁶ azt írta, hogy a Herceg Úr ökegyelmességének szolgálatában kíván élni és meghalni, voltak olyan időszakai életében, amikor szívesen elmenekült volna eszterházi szolgálatából. Ezek az időszakok szerelemhez kapcsolódnak. Ismeretes, hogy életében az 1780-as évektől kezdve jelentős szerepet játszik egy bécsi asszony, Marianna von Genzinger. Férje, Dr. Leopold von Genzinger a herceg kezelőorvosa volt, Haydn így került kapcsolatba a művelt bécsi zenekedvelő családdal. 1789 júniusától Genzinger né korai haláláig, 1793-ig sűrű levelezés folyik közöttük. „A fiatalasszony, kevés fennmaradt levelében, hangsúlyozott tisztelettel és illendő tartózkodással közeledik Haydnhoz: szinte érezzük, minden mondatát latra veti, nehogy Haydn félreérthesse baráti érzelmeit. A mester egy cseppet kevésbé tartózkodó: egy-egy elszólásszerűen elejtett kis félmondatából néha arra következtethetnénk, hogy a pusztán barátságánál melegebb érzést táplál a szeretetre méltó fiatalasszony iránt. Ezek azonban olyannyira rejtett és ritka utalások, hogy belőlük Haydn részéről forró szerelemre következtetni túlzás volna”. Az idézetet⁷ nem öncélúan közöljük, hanem azért, mert ennek a levelezésnek részleteiből bizonyítható Joseph Haydn pontos soproni tartózkodása.

Az 1790-es év szigorú hercegi parancsa nem engedi, hogy Haydn elhagyja Eszterházát. A zeneszerzőnek talán ez az időszak a legnehezebb Eszterházán. Genzinger néhez írt egyik levelében helyzete miatt kifakad: „Es ist doch traurig immer Sclav zu seyn... ich bin ein armes Geschöpf, stets geplagt...”.⁸ Elkeseredett hangulatához még hozzájárul az is, hogy Genzinger néhez írt egyik levele elveszett. A levél elkallódása mélységesen felháborította Haydnt, olyannyira, hogy valóságos nyomozásba kezdett. 1790. május 13-án Eszterházáról írja — természetesen németül — Genzinger nének, megdöbbenéssel értesült arról, hogy nem kapta meg utolsó levelét: „Nagyra-becsült jótevőm! Nem először fordul elő, hogy levelem, valamint másoké is, elvesz, mivel leveles táskánkat Sopronban (a postai levelek mellékelése végett) az ottani ház-mester minduntalan felnyitja, ami már több ízben helytelenségekre és különféle

5 Mohl alapján a kilenc mű: 1. La buona figliuola. Dramma giocosa, per musica, in tre atti. Da rappresentarsi nel teatro Esterhaz. L'autunno dell'anno 1776. In Oedenburgo nella stamperia di Giuseppe Siess. La musica è del Sig. Nicolo Piccini Napolitano; 2. La Sposa Burlesca. Intermezzo a quattro voci. Da rappresentarsi nel teatro D'Esterhaz. L'autunno dell'anno 1776. In Oedenburgo, nella stamperia di Gius. Siess; 3. L'Isola Disabitata. Azione Teatrale in duo parti. Per musica del celebre Signor Abbate Pietro Metastasio, poeta cesareo. Da rappresentarsi in occasione del gloriosissimo nome di S. A. Il Principe Nicolo Esternazi di Galantha. L'anno 1779. — Az „Argomento” végén: La musica è del Sigr. Giuseppe Haydn, Maestro di Capella, di S. A. Il Principe Nicolo Esternazi di Galantha; 4. Isabella e Rodrigo, ossia La Costanza in amore. Dramma giocoso. Per musica. Da rappresentarsi nell' teatro D'Esterhaz, nella prima vera dell'anno 1781. La musica è del celebre Signor Pasquale Anfossi, Maestro de pio ospitale del derelitti di ss. Gio e Paulo; 5. Il Caallere errante nell' isola incantata. Dramma croico, mico per musica. Da rappresentarsi. L'anno 1762. La musica è del Sig. Tomasso Trajetta, Maestro di Capella Napolitano; 6. Il Pittore Parigino. Dramma per musica, in due atti. Da rappresentarsi. In Oedenburgo Presso Giuseppe Siess, 1789; 7. L'impressario in anubstio. Farsa in un atto. Da rappresentarsi. L'anno 1790. In Oedenburgo. Presso Clara Siessin, 1790. La musica è del Sign. Mro Domenico Cimarosa; 8. Il Credulo. Farsa per musica. Da rappresentarsi. In Oedenburgo. Presso Clara Siessin, 1790. Compositore della musica: Sig. Domenico Cimarosa; 9. L'Amor Contrastato. Commedia per musica. Da rappresentarsi. L'anno 1799. In Oedenburgo. Presso Clara Siessin, 1790. La musica è del celebre Sig. Dom. Gio. Paisiello, Maestro di capella Napolitano, all' actual servizio delle L. L. nn., in qualità di maestro di camera, e compositore.

6 Bartha—Révész i. m. 13.

7 U. 126.

8 Uo. 154.

kellemetlen véletlenekre vezetett". A biztonság kedvéért ezentúl minden levelét az Esterházy palota bécsi kapusának, Pointner úrnak címzett extra kuvertába zárja majd. Pointner úr nyilván bizalmasa volt Haydnnek, mert már korábban is említi, mint megbízható embert, akinek nyugodtan le lehet adni csomagot, levelet stb. Ezzel szemben kimondottan ellenszenvet táplált a soproni házmesterrel szemben, akit szemtelen, arcátlan embernek tartott. Szemtelensége azért bántja különösen, mert Genzinger né még hanyagságot vehet a szemére. Egyébként a kíváncsiskodó éppúgy, mint többi levelében becsületes jószándékon kívül semmin rajta nem kaphatta!⁹

1790. május 30-án Haydn ismét ír Genzinger nének és beszámol nyomozásának eredményéről: „Amikor Kegyelmed legutóbbi, oly kedves sorait megkaptam, éppen Sopronban jártam, hogy az elveszett levél után tudakozódjam; de az ottani házmester mindenre megesküdtött, ami szent, hogy akkortájt semmiféle az én írásommal írott levelet nem látott, így hát a levélnek Eszterháznak kellett elvesznie! Akárhogy történt is, ez a kíváncsiság szemernyit sem árthat nekem. Kegyelmednek meg még anynyit sem, mivel az egész levél semmi másról nem szólt, mint részben La vera Constanza című operámról, mely a bécsi landstrassei új színházban került előadásra, részben pedig a francia nyelvmesterről, akinek annak idején kellett volna Eszterházára jönnie. Kegyelmed tehát nyugodt lehet a történetek, s éppen úgy a jövő felől is, mivel az én Kegyelmed iránti barátságom és nagybecsülésem (bármilyen gyengéd legyen is az), sohasem lesz bűnössé, mert mindig szem előtt tartom Kegyelmed emelkedett erkölcsének tiszteletét, amelyek nemcsak engem, de mindenkit, aki Kegyelmedet ismeri, csodálatra készítetnek.”¹⁰

Haydn levelezéséből az is kiderül, hogy nemcsak állandó volt soproni kapcsolata, hanem az is, hogy a soproni Esterházy palota (ma: Templom u. 2) házmester rokonságban is állt Haydnnel. A házmestert Johann Alois Luegmayernek hívták és Haydn unokahugának férje volt, aki alaposan kihasználta a rokonságot. Haydnra való hivatkozással nagy összegű kölcsönöket és előlegeket vett fel a hercegi pénztárból. Ezeket azután Haydnon akarták bevasalni. Mint már láttuk, Haydn ki nem állhatta Luegmayerert, márcsak a levelek eltüntetésének gyanúja miatt sem. Most azonban megelégette a rokon szemtelenségét és írt — valószínűleg 1797 elején — Esterházy herceg gazdasági intézőjének. A levél idevonatkozó része fordításban:

„A hozzám intézett leiratból és a tekintetes Esterházy hercegi Titkos Gazdasági Kancellária mellékletéből látom, hogy Luegmayer fizetéképtelensége miatt engem kárhozthatnak adóssága megtérítésére. Miért? Azért mert vagyonosnak gondolnak. Bár adná az Isten, hogy igazuk volna. De esküszöm a Kyrie eleisonra, amelyet negyedik hercegem számára éppen most komponálok, hogy a második áldott emlékünek halála óta magam is Luegmayerhez hasonló szegénységre jutottam, mindössze azzal a különbséggel, hogy az előbbi lóról számárra pottyant, én viszont lovon maradtam, de nyereg és kantár nélkül. Türelmet kérek hát a Tekintetes hercegi Titkos Gazdasági Kancelláriától, legalább addig, amíg a Dona nobis pacemet befejezem, és amíg Luegmayer hercegi házmester a harminchat esztendeje szolgálatban álló, kis fizetésű Haydn karmester helyett végre törvényes urától, a legkegyelmesebb hercegtől kapja majd fizetését. Mert mi sem elszomorítóbb és visszásabb annál, mint ha a szolga fizeti a szolgát, vagyis a karmester a házmestert...”¹¹ Az említett adatok szerint Haydnnek valamiféle állandó helyisége is volt a soproni Esterházy palotában, ahol megszállt, dolgozott, pihent és ennek fejében a rokont, azaz Luegmayer házmestert ő fizette.¹² A soproni házmesternek mégis csak köszönhetett valamit Haydn, mert az említett levél hatására a herceg 300 forint pótlékkal megemelte fizetését.¹³

⁹ A teljes levelet közli Bartha—Révész i.m. 146.

¹⁰ Uo. 150.

¹¹ Uo. 289—290. A második Miklós (1711—1764), a negyedik (1765—1833).

¹² Vö. a 2. jegyzetben szereplő bibliográfiát.

¹³ Bartha—Révész i.m. 291.

Haydn rokonai kapcsán említjük meg, hogy amikor 1806 augusztus 10-én meghalt, utolsó még életben volt testvére, Michael Haydn, az örökség ügyében levelet intéz a bécsi városi magisztrátushoz. Ez számunkra azért érdekes, mert felsorolja azokat az egyszerű embereket, akikről a különböző rokoni fokok szerint gondoskodni kíván. Közöttük említi egyik elhunyt nőtestvére, Anna Rafler asszony gyermekei kö-

L' ISOLA
DISABITATA
AZIONE TEATRALE
IN DUE PARTI
PER MUSICA
DEL CELEBRE SIGNOR
ABBATE
PIETRO METASTASIO
POETA CESAREO
DA RAPPRESENTARSI
IN
OCCASIONE DEL GLORIOSISSIMO NOME
DI S. A. IL PRINCIPE
NICOLO ESTERHAZI
DI GALANTHA.
L' ANNO 1779.

OEDENBURGO,
NELLA STAMPERIA DI GIUSSEPE SIESS.

zött Anna Maria Moser asszonyt, aki varrónő Eszterházán, és a másik elhunyt nővér, Franciska egyetlen leánygyermekét, Anna Wimmer asszonyt, aki „kocsmárosné a magyarországi Nikolán”, aza Fertőszentmiklóson.¹⁴

A fentiek alapján tehát egyértelműen bizonyíthatók Haydn állandó soproni kapcsolatai, valamint az, hogy a soproni Esterházy-palota házmestere rokona volt, akivel — ha bosszankodva is — rendszeres kapcsolatot tartott. Sajátkezű levelével bizonyítható, hogy 1790. május 13-a és 30-a között is felkereste, illetve nála tartózkodt.

Adalék a soproni gázmű történetéhez

Baumann József alapos üzemtörténetéhez (SSz. 1981, 1—32, 97—128, 193—217) kiegészítésként közlöm a mellékelt képet, amely az egyesített gázmű és villamosmű vezetését ábrázolja 1917. május 31-én az igazgatói lakáshoz tartozó kertben. Állnak (balról jobbra): Auer József elektrotechnikus, Tones Ede főkönyvelő, Greilinger Imre könyvelő; ülnek: Szedlák Olga hivatalnoknő, Koch József igazgató, Grasel Mária hivatalnoknő.

1. A soproni gázmű és villamosmű vezetősége (1917. máj. 31.)

talnoknő. Ezen — a mai szemmel nézve — kis létszámú vezetőségen múltott, hogy a két üzem eredményesen működött. Édesapám, Tones Ede (szül. Aradon, 1877. okt. 16.), akiről Baumann József is megemlékezik (SSz. 1981, 25.) az aradi Kereskedelmi Akadémia elvégzése után a Szegedi Légszeszgyárban helyezkedett el, ahonnét Koch József hívta meg Sopronba helyettesének. Édesapám örömmel tett eleget a meghívásnak, mivel az ő édesapja a Sopron vármegyei Alsólászlóráról (ma: Unterloisdorf Burgenlandban) származott. Viszonylag fiatalon hunyt el, 1926. aug. 19-én, egy budapesti kórházban.

Egy végrendelet a XVII. századból

1. A Szent György utca 12. (az ún. Eggenberg-ház) és a szomszédos (14. sz.) lakóépület helyreállítása¹ ad időszerűséget annak, hogy a névadó családjáról szóljunk. Mégpedig egy olyan személyről, aki számunkra nem közömbös, a legfrissebb osztrák szakirodalom viszont csak szüksézávan és pontatlanul emlékezik meg róla.²

Benigna von Eggenberget Walther Ernst Heydendorff a család ehrenhauseni ágának végére, Ferdinand, Freiherr von Eggenberg gyermekei sorába helyezi el Rosina Margaretha néven.³ Mielőtt közreadnám végrendeletét, megpróbálom felvázolni a kort, amelyben élt, s meghatározni helyét a családfán.

A bécsi udvar, a harmincéves háború idején, meg akart szabaddalni lehetséges ellenzékétől, a belső-ausztriai nemesség még mindig protestáns részétől. Ezért a császár 1628. augusztus 1-én rendeletet adott ki, amely szerint vagyonuk kényszereladása és száműzetés várt azokra, akik egy éven belül nem térnek vissza a római katolikus egyházba.⁴ A már néhány évvel korábban elhunyt Ferdinandnak özvegye és gyermekei is az ágostai hitvallást követték, ezért semmi reményük sem lehetett arra, hogy az ősi családi fészket, a Graztól keletre, a Mura partján elterülő Ehrenhausent, s a hozzá tartozó grazi házat katolikus rokonaiktól megörököljék.⁵ Különösen azután nem, hogy erre a vagyonra a család főágának legnagyobb alakja, a császár bizalmasa és első minisztere, a hercegi címet szerzett Hans Ulrich (1568—1634) tette rá a kezét.⁶

Az özvegy és gyermekei csak azon a pénzen (30 000 fl-on) osztozhattak, amelyet a birtok rájuk eső harmadáért még korábban kaptak.⁷ Az elsőszülött fiú, Franz Andrae, Sitzenberg (Alsó-Ausztria) ura, sanyarú körülmények között halt meg 1646-ban, Bécsben. A második fiúnak csak a nevét jegyzi fel a legújabb monográfia szerzője.⁸ A következő gyermekek lányok: Esther (†1691, Regensburg), Susanna Marusch és a családfán Rosina Margaretha-ként említett Benigna. Ez utóbbiról Heydendorff csak ennyit tud: „lebte 1646 in Polen”.⁹

Ezt a, sajnos, forrás megjelölése nélküli állítást aligha lehet elfogadni. Lengyelország katolikus volt, s az osztrák uralkodó szövetségese Bethlen ellenében. Viszont a végrendelet tanúsága szerint, Benigna 1647-ben Sopronban tartózkodott, s nem szól semmi sem az ellen, hogy már korábban ide került. A város vezetősége 1628. október 2-án tisztázta Bánffy Kristóffal, a szabad királyi városok ügyeiben illetékes tárnokmesterrel, hogy a hitük miatt üldözötteket minden hátrány nélkül befogadhatja. So-

1 A sok meglepetéssel szolgáló helyreállításról — készülő beszámolója megjelentetése előtt — Dávid Ferenc művészettörténész tartott vetített képes előadást a TIT-klubban (1981. február 25-én).

2 Az egyik legújabb monográfia e tárgyban: Heydendorff, Walther Ernst: Die Fürsten und Freiherren zu Eggenberg und ihre Vorfahren. Graz, 1965, 240 l. + 3 melléklet + számos kép.

3 Heydendorff i.m. 2. melléklet: az ehrenhauseni ág családfája.

4 Heydendorff i.m. 49. l. Listájukat közli A. Sötzinger: Verzeichniss derjenigen Herrn und Landleuth des Herzogthums Steyr, der waren Augspurgischen Confession zugetan. (Manuskripte Andreas Sötzinger im Steiermärkischen Landesarchiv.) Idézi Heydendorff i.m. 207. l. 13. jegyzetében és 208. l. 22. jegyzetében, egyéb hivatkozásokkal együtt. Vö. GySmL. 2. sz. (Sopron város) Lad. XII. Fasc. VI. Num. 279. Egy 1630. január 20-án Grazban kiállított tanúsítvány egy vallása miatt elüldözött stájer nemesről.

5 Heydendorff i.m. 49.

6 Ez 1628. november 20-án történt. Vö. Heydendorff i.m. 50.

7 Heydendorff i.m. 48—49., és 209. l. 1. jegyzet.

8 Heydendorff i.m. 2. melléklet. A második fiú: Siegmund Friedrich.

9 Heydendorff i.m. 2. melléklet.

kan éltek is ezzel a lehetőséggel.¹⁰ A magános nő, akinek egy barátnőjén, vagy társalkodónőjén kívül mindössze egy szolgálója volt, nem beszél a lakásáról. Ez talán bizonyíték amellett, hogy nem volt ingatlana, de nem ad választ arra a kérdésre, hogy hol húzódnak meg mint menekült a városban. Ennek a megfejtése azért is nehéz, mert a nemeseket nem igen írták össze semmiféle jegyzékben sem. Csak találgathatunk.

Nagy örömnépet ülték a soproniak, amikor 1644-ben a hatalmas földesúr, Nádasdy Ferenc, Keresztúrról Sopronon át vonult Kismartonba menyasszonyáért. Őszinte öröme azonban semmi okuk sem volt, mert a nagyratörő ember éppen egy évvel korábban tért vissza a katolikus hitre, s amilyen buzgalommal támogatta előbb a protestánsokat, annyira üldözte most őket.¹¹ Nádasdynak háza volt a Bécsi utcában, amint azt a Musterregisterben rendre feljegyezték 1624-től 1645-ig.¹² Számon tartott lakói közt Benigna nem szerepel. A végrendelet megírásának évében pedig már szóba sem jöhet, hacsak a köpönyegforgató főrend azon familiárisai körében nem, akik nem fordítottak hátat a reformációnak.

A Stájerországon keresztül élénk kereskedést folytató Nádasdyak belső bizalmas embere volt Wittnyédy János (1574–1648), a híres ügyvéd apja. Nyilván többször megfordult a nagy hatalmú zászlósúr grazi házában, vagy a ma is mutogatott radkersburgi (regedei) palotájában. Ez utóbbi az Eggenbergék házának közelében található.¹³

Wittnyédy István,¹⁴ János fia, 1638-tól 1647-ig volt Sopron város jegyzője. Rádl Zsuzsannával 1640-ben kötött házassága révén került tulajdonába a mai Szent György utca 14. sz. ház, azonban — Payr Sándor szerint — alig lakott itt.¹⁵ Ez az a lakóépület, amelyet később a közismert Eggenberg hercegnő, a szomszéd ház névadója, először szerzett meg magának Sopronban. Hogy van-e összefüggés Benigna von Eggenberg, Wittnyédy és a „nagy” hercegnő soproni tartózkodása, illetve a fenti házak és a Wesselényi-féle összeesküvés között? Ennek részletesebb tárgyalására egy másik alkalommal térünk majd vissza.

10 A tárnokmester személyére ld. GySmL. 2. sz. (Sopron város) Lad. XV. Fasc. II. Num. 82. A tárnokmester és a város szoros kapcsolatára utal, hogy a tárnoki szék — a pozsonyi pestis miatt — 1632. október 26-án Sopronban tartotta ülését. 1628-ban Wolfgang Artner volt a polgármester (első tanácsos: Lackner Kristóf). Az 1628. október 2-i tanácsülés jegyzőkönyve szerint: „A polgármester úr beszámol arról, hogy mikor a tárnokmester úr átutazóban nemrég itt járt, tanácsot kérve megkérdezte tőle többek közt azt, hogy mi legyen azokkal, akik vallásuk miatt kerültek ide, mivel a tiszteletreméltó tanács nem szeretné túlságosan beleártani magát ebbe a dologba. Erre ő így válaszolt: akik csak a vallásuk miatt és nem egyéb okok következtében keresnek itt oltalmat, nem zárhatók ki a városból.” (Eredetiben: „... die Jenigen so Religions vnd keinen anderer Vrsahen halber ihr Zuflucht allhier suechen, nicht aussgeschlossen werden können ...”).

11 Az örömnépepről ld. a Névtelen Krónika (kézirat a GySmL. 2. sz. birtokában) 1644. szeptember 4-i feljegyzését: „Ist Ihr Gräfl: Gnad: Herr Graf de Nadast Zwischen 1 und 2 Uhr mit schöner Zier nach der Eysenstadt ahier durch gezogen, um sein Fräulein Brauth Ihrer fürstl. Gnad. Herr Herrn Esterhäsy Miklosen Palatini fräulein Tochter abzuhohlen.” Este 6-kor már vissza is jöttek, s Keresztúrra (Creuz, ma Deutschkreuz) utaztak. A menyasszony — katolikus. Az áttéréseiről Payr György és Payr Mihály Krónikája (1584–1700). Jegyz. Heimler Károly, Sopron, 1942, 30–31.: „In disem jahr [1643] ist ir gnaden herr Ferentz Nadasti catolisch worden vnt alsspalt die prediganten abgeschafft.”

12 Sopron városának katonai szemlelajstromai közül az 1624-től 1645-ig terjedő anyag a GySmL. 2. sz. (Sopron város) Lad. XXXIV. et II. Fasc. I–IV-ben található.

13 Radkersburgról ld. Pethő Tibor—Szombathy Viktor: Ausztria. Panoráma Kiadó, Bp., 1969, 348–349.

14 A Wittnyédyekről ld. többek között Payr Sándor: Muzsaji Wittnyédy István soproni prókátor és evangélikus főember. Kny. a Protestáns Szemle 1905. évf.-ából. Bp., 1906, 83.

15 Payr Sándor: Régi házak a Szent György utcában. 2. rész. Soproni Napló, 1915. június 19.

2. Sopron, 1647. július 15. *Benigna von Eggenberg végrendelete.*¹⁶

„Im Nahmen der Aller Heyligsten Hochgelobten dreyfaltigkeit Gottes des Vaters des Sohnes vndt Gottes des Heyligen Geystes Amen.

Habe ich *Benigna*¹⁷ *Frewlen von Eggenberg* auß sonderlichen gemuets bewegungen zu Herzen genomen wie allen Menschen wegen angeborner Erbünden einmahl zu sterben von Gott selbst auß geßedzt diß Stündtlein aber verborgen vnnndt unwißent ist auch dem beschloßsenen Rath und Willen deß aller Höchsten einen Vollzug leisten mueß, vndt weillen mich der getreue liebe Gott nach seinen Väterlichen willen in dißen meinen *Exilio* mit gefährlicher Leibs schwachheit heimgeßucht, auch solches meines Sterbs stündlein, so unversehens herein brechen möchte immerdar Vorzubereitten hab. Also vnnndt damit auch meines Zeitlichen wenigen guets halber, so mir der Allerhöchste auß gnaden vergundt, ins künftigt nach meinen ableiben mit mißverstandt oder Zwitracht erwachßen möchte, habe ich beydießer meiner habenden Gueter Vernunft mit genugsamer Vorbetrachtung, wie es damit hernach gehalten werden solle, diße disposition und lezten Willen gemacht, wie nachvolgendt Zuernemen (a 2. lap vége).

Erstlichen bekhenne Ich mich zu der Christlichen allein Seeligmachenden wahren Evangelischen Religion welche in Prophetischen undt Apostolischen Alten und Neuen Testaments Biblischen Büchern nach lengst in der Augßpurgerischen Confession aber kürzlich begriffen und bitte meinen getreuen lieben Gott er wolle mich noch ferner biß an mein lezten Seuffzer beständig dabey erhaltten mir auch wegen des Theueren Verdienstes bitter leiden und sterben Jeßu Christi alle meine Sünde gnädiglich verzeihen undt endlich mit andern außerwehlten Christen und bestendigen bekhennern Gottes nach seiner Verheißung auß gnaden Ewig Seelig machen. Amen.

Zum Andern wenn ich meinen Tage in dem Herrn nach seinen Göttlichen Willen beschloßen, vnd die Schuld des Todts bezalt, darein ich mich den Willigt ergeben haben wil, vnd allein umb ein sanftes vnd stilles Ende bitte so befehle ich mein Seele in die Allmechtigste Hende der Hochgelobten dreyfaltigkeit, die wolle derselben gnedig vnd Barmherzig sein, auch am Jüngsten Tag mit einen Neuem als dem Unverweßlichen leibe wider vereinigen (a 3. lap vége) vndt Bunst allen Christglaubigen in die Ewige Freudt Vnd seligkheit verßezen, darum ich Gott für alles ewige loben Vnd dankhen auch seinem Heyligen Nahmen Ehren Vnd preißen möge, entzwischen aber solle nach meinen Tödlichen Abgange mein leichnam Christlich und ehrlich zur Erden bestättigt werden daßelbs der frölichen Auferstehung zum ewigen freuden leben geruehlig klich zuerwardten.

Was nun Drittens mein Zeitliches weniges guet belangt so seze Vndt ordne Ich zu meiner rechtmeißigen wahren *Universal Erbin* Zugleich meine liebe Frau Vnnndt Freülen Maimben Frauen Susanna Marisch Frau von Mandorf gebohrne Herrin von

16 Az 1. lapon baloldalt a levéltár rendezőjének a feljegyzése: „1647. 15^a July Eggenberg (:Benigna:) Domicella Testamenti 21^a July 1652. publicati Parla. Lad: E. Fasc.: 1. Num.: 36.” — A jobboldalon: „Vidimrite abschrift weylandete der wollgebordenen fräwlein fräwlein Benigna von Eggenberg nachgelassenen testamentarischen dispositio dessen Original eine von Herrn von Mandorf zu transsummiren präsentirt und ihme wider zugestellt worden. Den 21 July 1652.” inventarium ezideig nem került elő.

17 Benignának hívták a „nagy” Hans Ulrich 3. hűgát (†1617). Más ilyen nevű személy egyik ág családfáján sem szerepel. Benigna 1627-ben még nem lehetett nagykorú. Vö. Heydendorff i.m. 48: „Für ihn [Franz Andrae] und seine Geschwister war nach dem Tode des Vaters ein Vormund bestellt worden; als solcher tritt 1627 Ehrenreich von Kainach auf.” Nincs elég adatunk arra, hogy életkorát megállapíthassuk. Heydendorff sem a szülők, sem a testvérek születési évét nem közli, sőt az apa halálának éve sem biztos („†1620–1624?”). A szülők 1603-ban kötöttek házasságot.

Eggenberg und Freulein Ester Herrin von Eggenberg geschwistriget,¹⁸ daß dieselben meine so woll allhier alß anderstwo sich befindente alle und Jedes Vermögen wie es nahmben haben mag nirgendt noch nichts außgenommen under sich in gleiche Theil einig freindlich Vnd Schwesterlich vertheillen sollen, doch also vnd dergestalt daß sie den meinen Schuldt, anforderungen von meinen liebst gewesenen Herrn Brudern Herrn Ferdinandt Freyherrn von Eggenberg¹⁹ nun mehr seelig herrührendt so baldt etwas von den selbigen eingebracht wirdt, dieße zwey nach volgende *legata*. Alß meiner lieben (a 4. lap vége). Fraw Maumen, Frauen Eua Elisabeth Fraw von Mögniz gebohrne Külckhin *Einhundert vndt Fünffzig gulden* vnd dem meinen dienst Menschen Namens Margaretha Febertin,²⁰ welche sich in die etlich vnd zwanzig Jahr bey mir in diensten außgehalten vnd sich getreu vnd gehorsamlich erzeugt hat *Einhundert gulden* Hierüber ich mich nochmaln der Gnaden Gottes befehlen vnd meinen letzten willen in Gottes Nahmen beschloßen, benebens aber dieses mir vorbehalten haben will, solange mir Gott daß leben fristen vnd vergunen will daß solchen ich meines gefallens Mindern mehren oder gar aufheben kan, da es aber nicht beschehe, es bey dißen allerdings fest vndt ungebrochen verbleibe, auch in allen Puncten Treulich volgezogen werde, da auch dießer mein letzter will auß mangel Solleniteten nicht bestehen könnte, soll er doch wenigsten alß ein ander geschäft oder codicill bey kräften vnd wurden erhalten werden. Gelangt demnach an alle und Jede übrigkeiten deren diße mein disposition fürgebracht werden möchte, Insonderheit aber an ain löblichen *Magistrat* dießer Königlich freystatt Oedenburg mein gebürlich fleißiges bitten, die wollen ob diesen meinen letzten willen Vestigklich handt haben vnd einigen Menschen wer der auch seyn das wenigist (az 5. lap vége) darwider für zunemen zu endern oder zu disputiren nicht beygeben noch gestatten. Deßsen zu wahren Vrkundt hab ich dißben meinen willen mit *eigner* handt durch vnd durch geschriben vnd unter schriben auch mit meinen Petchschafft verfertigt geschehen in Oedenburg den 15 July deß 1647 Jahr.

Benigna Frewlen von Eggenberg" (a 6. lap vége).²¹

18 A két idősebb („Malmben“) nővér adatai Heydendorffnál: Esther áll elől, a két fiú (Franz Andrae és Siegmund Friedrich) után. Első férje (1646) Johann Christian Geyer von Geyersberg, Herr zu Ostenburg, a második: Carl Ludwig, Graf Traun. Esther 1691. III. 26-án halt meg Regensburgban. Susanna Marusch [!] ugyancsak 1646-ban ment férjhez, mégpedig ahhoz a Hans Barthlmae von Mandorfhhoz, aki 1652. július 21-én Benigna végrendeletének eredetijét, a soproni tanácstól megkapta (vö. a 16. jegyzettel). Benigna nem tudott nővéreinek, Esthernek a názasságáról végrendelete megírásakor, hiszen Fräuleinnek nevezi. A végrendelet sorsa jelzi, hogy később se lehetett kapcsolatuk.

19 Ferdinand az apja volt, nem lehetett a testvére (vö. a 18. jegyzettel). Ferdinand testvérei közt se Esther, se Susanna nincs. Benigna sem. Azonkívül mind jóval előbb haltak meg. Csak a végrendelet másolójának (hiszen ez másolat, példány több javítással!) hibájára gyanakodhatunk. Erre a példányra már csak a soproni tanácsnak volt szüksége, s itt nem akadt, aki figyeljen erre a tollibára.

20 Sem az idősebb asszonyról, sem a szolgáról nem tudunk egyelőre semmi közelebbit.

21 A kézirat 6. lapjának végén olvasható még: „Collationirt und corrigirt Per Stadt schreiber.“ A városi jegyző akkor valószínűleg Löchner János volt.

A német szöveg magyar kivonata: Benigna von Eggenberg kisasszonyt – száműzetésében – Isten akaratából vérszes testi gyöngeség fogta el, s így felkészülve a halálra, kevéske földi javai felett rendelkezik, hogy zavar és vita ne támadjon miattuk. Ezért írta meg sajátkezűleg végakarátát: *Először* tanúságot tesz amellelt, hogy az egyedül üdvözítő evangélikus hitet vallja, ahogy az részletesen az Ó és Új Testamentumban, illetve röviden az ágostai (augsburgi) hitvallásban megtalálható, és kéri az Istent, hogy tartsa meg hitében halála örömjéig, bocsássa meg vétkeit, s engedje, hogy üdvözüljön. *Másodszor* azt szeretné, hogy csendes véget érjen, s az utolsó ítélet napján majd feltámadhasson, addig is tisztességes temetést kíván a maga számára. *Harmadszor*: földi javainak általános örökösévé két idősebb testvérét; Mandorfné, szül. Susanna Marisch von Eggenbergét és Ester kisasszonyt teszi meg azzal; hogy az itt Sopronban és más-nol található minden vagyonát egyenlő részben, egyetértésben, barátsággal és testvériesen osz-

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Hiller István:

A TIT 1981. évi tevékenysége Sopronban

1. A TIT Városi Szervezete Sopronban és az elmúlt években tevékenységi körébe utalt községekben a kialakult gyakorlat szerint folytatta munkáját. A munka a munkaterv alapján folyt, voltak azonban olyan rendezvények is, amelyek a munkaterven kívül, aktuális feladatként valósultak meg. Erősítettük az együttműködést társszervezeteinkkel, amire jó lehetőséget adott a Városi Pártbizottság kezdeményezése az ún. tömegszervezeti vezetői értekezletek rendszeres megtartásának gyakorlatával. A Városi Tanáccsal — mint közvetlen irányító szervvel — kapcsolatunk állandó volt. A takarékosági intézkedések néhány helyen az év első felében bizonyos „igénycsökkentő hangulatot” teremtettek a tudományos ismeretterjesztés területén, de gyakorlatilag ez végülis nem vetette vissza a munkát, sőt az év második felétől egyes helyeken az igény még nőtt is szerződés-kötések iránt. Az üzemek, gyárak nagy segítséget adtak munkánkhoz az év folyamán. Az együttműködés és a segítségnyújtás szép formája volt pl. a XII. Országos Egészségügyi Vándorgyűlés szervezési, rendezési munkálataiba való bekapcsolódás. Ezúton is köszönjük.

Az előadások száma az előző évhez képest valamelyest csökkent, a sokévi útlaghoz viszonyítva viszont az emelkedő tendencia megmaradt. A korábbi évben az előadások száma kiugróan magas volt. Valamelyest nőtt a fiatalok részére és a TIT-klubban tartott előadások száma az elmúlt évhez képest. Az utóbbiakban a tudatos tartalmi változtatás jelei látszanak; jobban illeszkedtek aktuális társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális eseményekhez, évfordulókhöz, ünnepekhez. Nem utolsósorban helyi vonatkozásokhoz is.

2. Negyedszázados jubileumát ünnepelhette a Soproni Szabadegyetem. Tette ezt elsősorban rangos előadásorozattal, csaknem minden esetben telt ház előtt. Bár a nemzetközi politikai előadásorozatban csak két előadás hangzott el, ezek színvonalasak voltak, nagy érdeklődésnek örvendtek. Arra intenek, hogy ezeket illetve az ilyen jellegű előadások számát növeljük, és éljünk azzal a lehetőséggel, amelyet a Magyar Külügyi Intézet készségesen nyújt.

Az ország- és világgjárás vezetőit képző tanfolyamunk országosan elismert. KRESZ-tanfolyamok szervezésével igyekeztünk segíteni a Területi Közlekedésbiztonsági Tanács nagyon fontos munkáját. A mostanában sokat hangoztatott partnerség elve alapján közös szervezésű előadásokat rendeztünk a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Győr-Sopron megyei Szervezetével, a KISZ Városi Bizottságával a SOD keretén belül, és a városi, megyei egészségügyi szervekkel, intézményekkel.

Országos elismerést váltott ki a XII. Országos Egészségügyi Vándorgyűlés megszervezése, színvonala, programja. A hagyományos Soproni Nyári Egyetem ismét magyar és külföldi tagozattal került megrendezésre, külföldi előadókkal is.

szák: fel egymás között, mégis azzal a megszorítással, hogy a szeretett, de már eihalt Ferdinándtól várt bizonyos követeléséből ha megtérülne valami, abból az alábbi két tartozását kiegyenlíti. Kedves Éva Erzsébet asszonynak (Mögnizné, szül. Külkchin) 150 forintot és szolgálójának, névszerint Margaretha Febertinnek, aki húszegynéhány évig tartott ki mellette hűségben és engedelmisségben — 100 forintot adnak. Hogy ne történhessék ezen változtatás, vagy hogy ne legyen baj a formaságokkal, záradékol arra kéri Sopron város tanácsát, ne hagyja, hogy illetékelenek a végrendeletet vitassák vagy megváltoztassák. — A végrendelet a GySmL. 2. sz. (Sopron város) Lad. E. Fasc. 1, 36 alatt található.

Jó hazai és nemzetközi visszhangja is volt a Századunk osztrák irodalma című országos konferenciának. Jól mutatta ezt a hazai és az osztrák sajtó élénk reagálása, jó kritikája. Kiemelendők azok a közös rendezvények is, amelyeket a Városi Tanácsal a Liszt Ferenc Művelődési Központtal, az Országos Műemléki Felügyelőséggel és a Liszt Ferenc Múzeummal szerveztünk.

Budapest után Magyarországon másodszer Sopronban került meghirdetésre, illetve megrendezésre az Olimpiai történeti Akadémia amelynek kezdeti sikerét és az öt félévre tervezett tanfolyam első előadásainak népszerűségét mutatja az országos sajtó-visszhang.

3. Felülvizsgáltuk taglétszámunkat és megállapítottuk, hogy néhány kilépés mellett (minden esetben a városból való eltávozás miatt) a taglétszám állandó emelkedést mutat, ami az érdeklődés fokozódását is jelenti a tudományos ismeretterjesztő tevékenység iránt.

Hasonló tevékenységet folytató társintézményeink számára vonzó és felújított szervezeti helyiségeinket mindig készségesen bocsátottuk rendelkezésre térítés nélkül. Ilyen vonatkozásban külön is kiemeljük a MTESZ-szel való szoros kapcsolatunkat, amely változatlanul gyümölcsöző mindkét fél számára.

A sajtó, elsősorban a „Kisalföld” hétről-hétre figyelemmel kísérte munkánkat, gyors és pontos híradásaival, cikkeivel nagyban segítette is célkitűzéseink megvalósítását.

4. Szerződésünk volt a következő intézményekkel, üzemekkel: KIOSZ, Martos Flóra Egészségügyi Szakközépiskola, ELZETT, SZOT Üdülők Önelszámoló Üzemegysége, SOTEX, Széchenyi István Gimnázium, Talajerőgazdálkodási Vállalat, Ruhagyár, Postaigazgatóság, Richards Finomposztógyár, Pamutnyomóipari Vállalat, 403. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet, Hazafias Népfront, Kállal Éva Leánykollégium, Arany János Leánykollégium, Liszt Ferenc Művelődési Központ, Magyarfalvi klubkönyvtár.

A TIT szervezésében elhangzott előadások száma: 829. Megoszlásuk hallgatóság szerint: KISZ-fiatalok részére: 160; nők részére: 53; férfiak részére: 99; vegyes összetételű hallgatóság részére: 517 (Ezekből fizikai dolgozók részére: 185).

A TIT-klubban elhangzott előadások száma: 97.

TIT-klub előadások száma: 41.

1981. I.: Roskó Mária: Sopron a magyar költészetben

Ambrus András: Sopron lepkefaunájáról

Dr. Horváth Klára: Peru

Dr. Horváth Mihály: A VI. ötéves terv soproni vonatkozásai

1981. II.: Dr. Berecz Dezső: Utazás és turisztika

Dr. Lagzi István: Lengyel menekültek Sopronban és környékén a II. világháborúban

Dr. Horváth Klára: Mexikó

Dávid Ferenc: Az Eggenberg-ház

1981. III.: Hárs József: Amit a hegyről látni lehet II.

Badiny Gyula: A Rajna és környéke

Dr. Firtás Oszkár: A magyar vadállomány 2000-ben

Füzy Lajosné: Barangolás a Dunántúlon

1981. IV.: Finta Béla: Egyiptom építészeti emlékei

Dr. Domonkos Ottó: A soproni viselet története

Dr. Molnár Ildikó: A beszéd, mint személyiségjegy

Bognár Dezső: Spanyolország műemlékei

Dr. Gömöri János: A soproni régészeti ásatások eddigi és várható eredményei

1981. V.: Szarka Árpád: A száműzött portré
 Szabó Lajos: A reneszánsz Olaszországban
 Finta Béla: A Dunakanyar
 Dr. Hiller István: Haydn leveleivel bizonyíthatók soproni kapcsolatai
1981. VI.: Dr. Rácz Józsefné: Sopron korlátolt közhasználatú zöldterületei
 Nagy Árpád: Haydn-emlékek Sopronban és környékén
 Badiny Gyula: Az északi Kárpátok várai
1981. IX.: Badiny Gyula: Erdély I.
 Horváth István: Filmkockák a nagyvilágból
 Szabados László: Időszerű pedagógiai kérdések
 Horváth István: A Niagara vízesés
 Perlaki Ferenc—Nagy Lajos: Ghana
1981. X.: Szarka Árpád: Világunk tükre a művészet
 Finta Béla: Az Alpok világa
 Dr. Fogarassy László: Fejezetek a diplomácia történetéből
 Dr. Horváth Klára: India és Thaiföld
1981. XI.: Torma Tibor: Az úrkutatás problémái
 Finta Béla: Az Adria tájain
 Szabó Lajos: Vörösmarty Mihály emlékezete
 Hárs József: Néhány szó szűkebb hazánkról
1981. XII.: Fúzy Lajosné: Magyar Panteon Észak-Magyarországon
 Sarkady Sándor: A múlt és a ma magyar irodalma Sopronban
 Barlai Margit: Japán
 Badiny Gyula: Erdély II.

XXVI. *Soproni Szabadegyetem* a Liszt Ferenc Művelődési Központban (10 előadás, alkalmanként 150—200 hallgatóval)

Előadások:

- Dr. Kurucz Imre, a TIT főtitkára: A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és feladatai a közművelődésben
 Dr. Kubinszky Mihály, egyetemi tanár, rektorhelyettes: A szép híd
 Dr. Vasváry Artur, a Föld és Ég főszerkesztője: A Csendes-óceán keleti partvidékén
 Dr. Benda Kálmán, a MTA Tört. Tud. Intézet főmunkatársa: Bethlen Gábor és kora
 Dr. Lőrincze Lajos, c. egyetemi tanár: Nyelvhelyességi viták napjainkban
 Dr. Nikolics Károly, c. egyetemi tanár: A mikroszkóp titkai
 Dr. Majer Antal, egyetemi tanár: A soproni erdők esztétikája
 Lukin László, a Magyar Rádió főmunkatársa: Bartók Béla
 Dr. Winkler Gábor, kandidátus, osztályvezető: Régi városok jövője itthon és a nagyvilágban
 Dr. Metzl János, osztályvezető főorvos: Szicília

Nemzetközi politikai előadássorozat:

- Nyárádi Róbert, főszerkesztő-helyettes: A szocialista világ fejlődése, a szocializmus problémái napjainkban
 Dr. Lovassy Tamás, tud. munkatárs: A Magyar Népköztársaság külpolitikája

Az ország- és világgjárás vezetőit képző tanfolyam:

- Dr. Vasváry Artur: Az országjárásvezetés módszertana; A Balaton és környéke
 Partényiné Zoltai Márta: Földtörténeti korok; A Mecsek és környéke
 Dr. Batizi László: Nyugat-Dunántúl; A Duna-kanyar

Pályi András: Az Északi-Középhegység I.; Az Északi-Középhegység II.

Dr. Zelecsényi Béláné: Az Alföld I., II.

Dr. Göcsei Imre: A Kisalföld; A Dunántúli Középhegység

Baranyai Lenke: Történelmi események hazánk térképén 1526-ig

Dr. Környei Attila: Történelmi események hazánk térképén Moháctól a XVIII. század végéig; Történelmi események hazánk térképén a XVIII. század végétől az 1848/49-es szabadságharc bukásáig; Történelmi események hazánk térképén a szabadságharctól napjainkig

Dávid Ferenc: A magyarországi román, gót, reneszánsz és barokk művészet; A magyarországi klasszicista, eklektikus és modern építészet

Dr. Sarkady Sándor: Nyugat-Magyarország irodalmi emlékei. Kelet-Magyarország irodalmi emlékei

Nyelviskola: angol, német, francia, olasz nyelvű, 13 tanár vezetésével, 15 tanulócsoportban, 5 kihelyezett tanfolyam

KRESZ-tanfolyam: 14 csoportban, 451 hallgatóval

Előadói konferencia (Magyar Könyvtárosok Egyesülete Győr-Sopron megyei Szervezete rendezése): Dr. Szentmihályi János, egyetemi tanár: A könyvtárosi hivatás-kép alakulása és változásai

VIII. Soproni Országos Diáknapok (KISZ városi Bizottsága szervezése): Nagy Imre, KISZ MB első titkár: Közéleti aktivitás, a KISZ politikai jellege

Anyanyelvünk Hete:

Ünnepélyes megnyitás a Liszt Ferenc Művelődési Központban:

Dr. Grétsy László, kandidátus: Nyelvhasználati illetlen

Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárában:

Dr. Molnár Ildikó, tud. kutató: Az élő szó, a beszéd szerepe az ismeretterjesztésben

TIT'-klubban:

Dr. Molnár Ildikó, tud. kutató: A beszéd mint személyiségjegy

XII. Országos Egészségügyi Vándorgyűlés (TIT Egészségügyi Választmánya, Győr-Sopron megyei Szervezete és Sopron városi Szervezete közös rendezvénye):

I. ülészak: Rehabilitáció

Dr. Borsay János: A hazai rehabilitáció fejlődése

Dr. Göllesz Viktor: Gyógypedagógiai rehabilitáció

Dr. Velkey László: Gyermekkori habilitáció-rehabilitáció

Dr. Hoffmann Artur: A szívbetegek rehabilitációja

Dr. Nagy László: Balf gyógyfürdő lehetőségei a rehabilitáció terén

Dr. Ballagi Farkas: A széndioxid-kúra szerepe a végtagkeringési zavarban szenvedő betegek rehabilitációjában

II. ülészak: Mentálhigiéne

Dr. Hárdi István: Mentálhigiéne: tegnap, ma és holnap

Dr. Bágyoni Attila: Az orvos—beteg kapcsolat mentálhigiéniés jelentősége

Dr. Varga László: A körzeti orvos és a mentálhigiéne

Dr. Méhes Károly: Lehetőségeink a veleszületett rendellenességek jelentőségének csökkentésére

Dr. Goldschmidt Dénes: A munkahelyi légkör mentálhigiéniés vetülete

Dr. Mersich Gáborné: Tapasztalatok az elmebetegek szociális otthona és a gyógyszer-tár együttműködése terén

Kirándulás és tanulmányút: Nagycenk—Balf

XVI. Soproni Nyári Egyetem

Magyar tagozat: július 9—16 (30 magyar hallgatóval)

Nemzetközi tagozat: július 11—24 (174 NDK-beli, 3 cseh és 2 jugoszláv hallgatóval)

Előadások:

- A magyar tagozat megnyitója: Dr. Augusztinovicz Elemér a TIT városi elnöke
 Dr. Hiller István, egyet. könyvtári főigazgató: 3000 év dióhéjban
 (Sopron város története)
 Dudás Jánosné, az Óvónöképző Intézet tanára: A környezetvédelemre nevelés az óvodában
 Dr. Legány András, természetvédelmi felügyelő: A környezeti nevelés lehetősége és néhány módszere az általános iskolában
 Dr. Szerényi Gábor gimn. tanár: Természet- és környezetvédelmi tapasztalat a középiskolában
 Horváth Kinga gimn. tanár: A környezetvédelem oktatása a történelem tárgyon belül
 Dr. Láng Edit, docens: Környezeti nevelés a felsőoktatásban különös tekintettel a tanárképzésre
 Dr. Friedrich Károly, GYSEV-főtanácsos: Szép Sopron
 Dr. Nováky Erzsébet: Környezeti nevelés és jövőkutatás
 Dr. Vízny Istvánné, OPI-főmunkatárs: Környezetvédelmi nevelés az iskolában
 Nyergesné Szabolcsik Katalin: Az oktatási létesítmények néhány környezetesztétikai problémája
 Dr. Szalai Marzsó Lászlóné, főmunkatárs: A környezeti nevelés nemzetközi szemlélete
 Dr. Antal József, egyet. tanár: Magyarország termőhelyi potenciájának felhasználása az ezredfordulóig
 Dr. Papp Ferenc, főosztályvezető: A gabcsikovói víztározó és jelentősége
 Dr. Göcsei Imre, kandidátus: Korreferátum Dr. Papp Ferenc előadásához
 Dr. Kubinszky Mihály, tszv. egyet. tanár: A tájkép architektúrája
 Rakonczay Zoltán, elnökhelyettes: Magyarország természetvédelmi területei
 Dr. Simon József, erdőmérnök, természetvédelmi felügyelő: Az Őrségi Tájvédelmi Körzet
 Dr. Csapody István, erdőmérnök, természetvédelmi felügyelő: Az Őrség növényvilága
 Augusztinovicz Fülöp, mérnök, tud. munkatárs: A környezeti zaj csökkentésének lehetőségei
 Dr. Gál János, az EFE rektora: Szennyvizek alkalmazása a mezőgazdaságban

Városnézés idegenvezetővel. Múzeumlátogatások

Látogatás: az EFE tanszékein és Központi Könyvtárban, a Sörgyárban
 Tanulmányút: Fertőrákos—Balf—Nagyecenk—Fertőd—Petőháza, Nemeskér—Sárvár—Tanakajd—Szombathely—Bük—Sopronhorpács

Nemzetközi tagozat:

Megnyitója: Dr. Rónay Ferenc, az EFE rektorhelyettese

Előadások:

- Dr. Hiller István, könyvtári főigazgató: 3000 év dióhéjban (Sopron város története)
 Dr. Antal József, egyetemi tanár: Magyarország termőhelyi potenciájának felhasználása az ezredfordulóig
 Dr. Friedrich Károly, GYSEV-főtanácsos: Szép Sopron
 Dr. Kubinszky Mihály, tszv. egyet. tanár: A tájkép architektúrája
 Dr. Papp Ferenc, főosztályvezető: A gabcsikovói víztározó és jelentősége
 Dr. Göcsei Imre, kandidátus: Korreferátum Dr. Papp Ferenc előadásához
 Dr. Vízny Istvánné: Környezetvédelmi nevelés az iskolában
 Dr. Szalay Marzsó Lászlóné, főmunkatárs: A környezeti nevelés nemzetközi szemlélete
 Dr. Domonkos Ottó, múzeumigazgató: Sopron és környékének népművészete

Augusztinovicz Fülöp, mérnök, tud. munkatárs: A környezeti zaj csökkentésének lehetőségei

Dr. Simon József, erdőmérnök, természetvédelmi felügyelő: Az Őrségi Tájvédelmi Körzet

Dr. Csapody István, erdőmérnök, természetvédelmi felügyelő: Az Őrség növényvilága

Dr. Madas László, igazgató: Parkerdők, üdülőerdők kialakítása

Dr. Gál János, az EFE rektora: Szennyvizek alkalmazása a mezőgazdaságban

Dr. Albrecht Krummsdorf, egyet. tanár: Mezőgazdasági—ipari jellegű tájak tervezése és alakítása az NDK-ban

Dr. Dieter Schmidmaier, könyvtárosi tanácsos: A környezet- és természetvédelem és a könyvtárak

Dr. Nagy Bálint, főosztályvezető: Intenzív mezőgazdasági termelés és környezetvédelem

Dr. Majer Antal, egyet. tanár: Az erdőgazdálkodás és a természetvédelem összehangolása a nyugat-dunántúli tájvédelmi körzetekben

Városnézés idegenvezetővel. Múzeumlátogatás

Látogatás: az EFE tanszékein, Központi Könyvtárában, a SOTEX-ben, AFIT-ban és az Áll. Gazdaság borpincéiben

Tanulmányutak: Fertőrákos—Nagycenk—Fertőd—Petőháza, Sárvár—Szombathely—Bük—Sopronhorpács; Herend—Ajka—Nagyvázsony—Zánka—Badacsony

Századunk osztrák irodalma (A TIT irodalmi, történelmi és idegennyelv-oktatási választmányainak országos konferenciája)

Előadások:

Megnyitó: Dr. Mollay Károly, egyetemi tanár, a Soproni Szemle főszerkesztője

Mádl Antal, egyetemi tanár: Nemzeti tudat és irodalom

Nyíri Kristóf, egyetemi docens: Az osztrák emberkép

(Eszmetörténet Metternich korától napjainkig)

Zalán Péter, egyetemi adjunktus: Iskolák a határon (Musil világa)

Pók Lajos, a Gondolat Kiadó főszerkesztője: A monarchia közérzete (Kafka motívumai)

Szell Zsuzsa, egyetemi docens: Jelenkori osztrák epika

Korreferátumok:

Kocsis Erzsébet: A biztonság keresése — Ilse Aichinger

Kiss Endre: A 70-es évek Canettije

Fenyves Katalin: Mai osztrák hangjátékok

Dr. Hiller István: Könyvtárak a mai Ausztriában

Elméleti konferencia (Városi Tanáccsal közös rendezés):

Dr. Iváncsics Imre, egyet. docens: Az államigazgatási munka korszerűsítésének szükségessége, annak fejlesztési irányai

Dr. Markos György: A szocialista állam politikai rendszere

A Liszt Ferenc Művelődési Központtal közös rendezésben:

Csillagászati előadássorozat

Pedagógiai akadémia

Országos műemléki konferencia (OMF-fel közös szervezés)

Granasztói György: Történelem és város

Komarik Dénes: XIX. századi városnegyedek helyreállítása

Bertalan Vilmosné: A középkori Óbuda

Aitmann Júlia: A középkori Óbuda

Múzeumi hónap (Liszt Ferenc Múzeummal közös szervezés):

Dávid Ferenc: A kolostorhegyi lépcső
Hemerle Mária: Párizs
Dr. Domonkos Ottó: A takácsipar emlékei
Dr. Gömöri János: Sopron római kori fóruma

Ólimpiatörténeti akadémia (Öt féléves):

Az első félév előadásai:

Dr. Kutasi László: A sporttörténet tárgya, helye, szerepe a tudományok rendszerében
Dr. Keresztényi József: Az ókori játékok története
Dr. Kákosy László: Egyiptom testkultúrája

Működik: Ország-világjárók klubja; Fafaragó szakkör; Kertbarátok köre; Kis Matematikusok Baráti Köre; Ifjú Biológusok Baráti Köre; Ifjú Történelembarátok Baráti Köre; Előadóképző tanfolyam: Övönöképző Intézetben és az EFE-en

A TIT-klubban tartott ülések:

TKBT elnökségi ülés; Tömegszervezeti vezetők ülése; Liszt Ferenc Társaság ülése; Soproni Öregdiákok megbeszélése; Századunk osztrák irodalma c. rendezvény előkészítése; Egészségügyi vándorgyűlést előkészítő bizottság ülése; Orosz tanárok továbbképzése; Bányásznap; VEAB ülése

Munkacsoportok:

Irodalmi, nyelvi, pedagógiai, művészeti; Hadtudományi; Nemzetközi, közgazdasági, filozófiai; Jogi; Biológiai, földrajzi, matematikai, fizikai, kémiai; Egészségügyi; Történelmi; Műszaki; Idegennyelvi

Taglétszám: 283 fő. Az elnökség tagjainak száma: 17

Tiszteletbeli tag: Dr. h.c. mult. dr. Tárczy-Hornoch Antal akadémikus, tud. tanácsadó

MEGEMLEKEZÉSEK

Horváth Zoltán:

Thirring Gusztáv és Sopron¹ (1861. dec. 25—1941. márc. 31)

A soproniak — régi szokás szerint — tisztelettel és megbecsüléssel veszik körül azokat a fiaikat, akik kimagasló munkásságukkal hazájuk és városuk javára — a tudományok, a művészetek fejlesztése, általában az emberi haladás érdekében — fáradoztak, hírnevet szereztek. Közéjük tartozik Dr. Thirring Gusztáv is.

Élete, munkássága Budapesthez kötötte; a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi címzetes rendkívüli tanár, több külföldi (hágai, New-York-i, frankfurti, prágai stb.) statisztikai társaság tiszteletbeli tagja.

¹ Elhangzott Thirring Gusztáv születésének 120. halálának 40. évfordulóján (1981. máj. 26) a Központi Statisztikai Hivatal és Sopron Város Tanácsa által Sopronban rendezett tudományos ülészen. Az ülészen többi előadása a Statisztikai Szemle 1981. augusztus-szeptemberi számában jelent meg. Még vö. Heimler Károly: Thirring Gusztáv és munkássága. SSz. 1941. 74—86.

Szülővárosát mégsem feledte, minden érzésével, szíve minden dobbanásával Soproné maradt, majd idős korában munkásságát helytörténetírásunknak szentelte, és páratlant alkotott. Születésének 120. és halálának 40. évfordulója alkalmából — ez emlékülésen — ismét lerójuk hálánkat és tiszteletünket.

Elődeink 1932. szeptember 28-án választották díszpolgárrá, ahogy ezt a tanács-terem előszobájában kiállított oklevele tanúsítja; „mert városunknak fáradhatatlan munkása, nemes gondolkodású, hűséges fia volt”.

Díszpolgári rangjáról úgy nyilatkozott, hogy számára az valamennyi más kitüntetésnél és sikernél drágább és becsesebb, mert azt „polgártársaim adták, és életem alkonyán szülővárosom ismét befogad kebelébe”.

Munkássága, emberi magatartása számunkra példamutató.

A Színház utca 17. sz. házból indult életútjára. Középiskolai tanulmányait — az evangélikus líceumban, a mai Berzsenyi Gimnáziumban végezte. Itt szívta magába — ahogy írja — a tudás első elemeit, mint német ajkú, de magyar szívű szülők gyermeke, itt tanulta meg szeretni a természetet s vele a szülőföldet és a hazát.

Haza- és városszeretetének tanúbizonyságát adta 1921-ben is, mert — mint a Nyugatmagyarországi Liga elnöke — Sopron megmentése érdekében több nyelven írt cikkeiben, tanulmányaiban érvelt és szervezett. A 50 éve lezajlott népszavazáskor mozgósította a soproni illetőségű budapestieket, hogy az imperialista rablőháborút követő rabló békének következményeként áldozatul ne essen szülővárosa.

Szülőföld- és természetszeretete fiatal korában már arra készítette, hogy Sopron földrajzával és közviszonyaival foglalkozzék.

A modern hazai turistaútikalauz-irodalom úttörőjének, megteremtőjének tartják. Az ilyen témájú munkái közül az egyik legkitűnőbb a már 1911-ben megjelent „Sopron és a magyar Alpok”, valamint Sopron és környékének részletes kalauza, 1921-ből. Ezek a turistakalauzok nem csupán gyakorlati útmutatóként szolgáltak, hanem mindmáig valóságos kincsestárnyái a topográfiai és történeti ismeretanyagoknak, olvasóikat a város szeretetére nevelik. Turista-útikalauzaival, valamint Sopronról szóló előadásai-
val jelentős szerepet vállalt az idegenforgalom fejlesztésében, ami 1921 után a szűk natárok közé szorult soproniaknak — a textilgyárak létrehozásáig — megélhetésük egyik fő kiegészítő forrásaként jelentkezett. Háláját a soproni turistatársadalom akkor azzal fejezte ki, hogy Thirring Gusztávot a Dunántúli Turista Egyesület díszelnökévé választotta.

Városszeretetését azzal is tanúsítja, hogy Budapesten a soproniaknak támasza, pártfogója. A Budapesten működő „Sopronmegyei Kör”-ben Thirring Gusztáv „szel-
leme öleli körül” mindazokat a soproniakat — írja Thurner Mihály polgármester, — akiknek sorsa a fővárosba vezet, hogy ott vagy magasabb tanulmányokat folytassanak vagy élethivatásukban boldogulásukat keressék.

Hat külföldi, 17 hazai tisztsége mellett tagja, ill. tiszteletbeli tagja a már említett helyi Dunántúli Turista Egyesületnek, a Frankenburg Irodalmi Körnek, a Soproni Városszépítő Egyesületnek, díszelnöke a Líceumi Diákszövetségnek.

Sokrétű munkásságával, ezernyi szállal kapcsolódik tehát szülővárosához, Sopronhoz.

Díszpolgárrá választásakor, 1932-ben 71 évesen városának ajánlja szerényen a még meglévő munkaerejét így: „érzem, hogy ezzel hálámnak csak csekély részét róhatom le az engem ért nagy megtiszteltetésért”.

Igérését valóra váltotta és életének hátralévő nyolc évében tudományos munkásságával nevét halhatatlanná tette Sopron helytörténetírásában, egyúttal példát mutatta más városainknak és nekünk, az utódoknak.

E megemlékezés keretében nem áll módomban közel negyven soproni tanulmányát, cikkét ismertetni. Nagyobb számban megjelentek a Soproni Szemlében, amelynek szerkesztőbizottsági tagja, az egyik legtermékenyebb munkatársa volt, sőt egyik létrehozója, elindítója.

Az első szerkesztő, Heimler Károly szerint Thirring Gusztáv állandóan érvelt, buzdított, a helytörténeti folyóirat megjelentetése érdekében, mert ez „hiányt pótol Sopronnak a magyar kulturális életben elfoglalt helyzetében”.

Thirring Gusztáv a hazai családtörténeti irodalomban is újat, úttörő munkát jelentetett meg 1934-ben: „A soproni Thirring-nemzetség háromszázéves múltja” címmel. A család őse, Thirring György János, szabómester 1637-ben szerzett polgárjogot Sopronban, leszármazottai szorgalmas iparosok és kereskedők voltak, közülük többen az értelmiségi pályán eredményesen tevékenykedtek. Thirring Gusztáv a családfán 1934-ben — hárobszáz évet áttekintve — 241 családtag nevét mutatta be. A Thirring rokonság köréből e tereben is néhányan jelen vannak, velük együtt az egyenesági

leszármazottat, dr. Thirring Gusztáv fiát, dr. Thirring Lajost tisztelettel és szeretettel köszöntöm, aki édesapja hivatását, foglalkozását választotta. Az ő érdeme, hogy édesapja kéziratban maradt munkája, az 1848. évi népszámlálás feldolgozása nyomtatásban megjelent: „Adatok a száz év előtti Sopronról és 1848. évi népességéről” (Sopron, 1957. 54 + XV). Ez a népösszeírás a magyar forradalmi kormány rendelete értelmében készült és Sopron XIX. század eleji fejlődését és népességének gyarapodását mutatja. A feldolgozás statisztikai és történeti értéke maradandó.

Thirring Gusztáv tudományos-helytörténeti munkásságával is az ország történéseinek, statisztikusainak, ill. a vezető értelmiségieknek a figyelmét akarta felhívni Sopronra, az olyan munkákkal, mint például: Sopron népességének fejlődése és összetétele (Magy Statisztikai Szemle, 1931.). A soproni részházak (Városi Szemle, 1936, XXII. évf.), Adatok a soproni külvárosok fejlődéstörténetéhez stb.

A város költségén külön kötetként 1939-ben jelent meg: Sopron városa a 18. században c. kitűnő munkája. Ebben bemutatja a város XVIII. századi topográfiáját, épület- és lakásviszonyait, a népesség demográfiai és társadalmi viszonyait, végül ismerteti a gazdasági élet és a polgárság vagyoni, birtok- és adózási állapotát. Ezt a

munkáját, amint az egyik elhangzott előadásban hallottuk — a magyar statisztikusok, szakteknitelyek nagybecsülik és mint egyik fő alkotását tekintik, amelyben már a szociológia kérdéseivel is foglalkozik. Thirring Gusztáv tehát éppen egyik Sopronról szóló alkotásával — a mi korszakunkban kibontakozó új tudományág, a szociológia területén — országos viszonylatban is — mindmáig helytállót, maradandót alkotott.

„Boldog lennék — írja Thirring Gusztáv a kötet előszavában — ha ez a munka, amely Sopron városa iránti mély hálám jele kíván lenni, a szeretett szülővárosom iránt országszerte megnyilvánuló megbecsülés fokozódásához hozzájárulhatna”. Célját elérte.

Végül, Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig c. kötete, halála évében jelent meg. A helytörténeti kutatómunkában azon kevés számú alkotások sorába tartozik, amely a legtöbbet forog közkezen. A levéltár gazdag iratanyagában az épületek, a műemléki házak tervrajzait is, csak az egykori háztulajdonosok nevének és a házak építése évének ismeretében találhatjuk meg; tehát a mindennapi munkában ma is segédeszközként szolgál. Nélkülözhetetlen a családtörténeti kutatásban. Jómagam e kötetet meghatódottsággal veszem kézbe, amikor a soproni vagyonos polgárság útját vizsgálom a kapitalizmus első korszakában, az 1848—1918 közötti időszakban, mert Thirring Gusztáv útmutatása alapján valóban nyomon követhetem a város birtokos, gazdag társadalmi rétegének kialakulását, az egyes családok megjelenését, ill. eltűnését.

Thirring Gusztáv útja: Sopron — szülőföld — haza- és természetszeretet — Budapest; a tudományos munka területén országos és világhírnév; — majd ismét Sopron; városszeretet — és a fáradhatatlan munkás örök megpihenése az evangélikusok temetőjében. A szép neogót stílusú családi síremléknél is maradandóbban őrizzük azonban szívünkben és őrzik utódaink is, városunk nagy fiának emlékét, mindaddig, míg a soproniakat a városszeretet hevíti és helytörténetirással foglalkoznak.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Mollay Károly:

Domonkos Ottó: A magyarországi képfestés. Budapest, Corvina, 1980, 122 lap + 85 kép + 37 tábla. Blaudruckhandwerk in Ungarn. Budapest, 1981, 124 Seiten + 38 Schwarzweissbilder + 85 Blaudruckbilder + 37 mehrfarbige Tafeln

A soproni Liszt Ferenc Múzeum igazgatójának ez a két nyelven megjelent, szép kiállítású könyve a történeti Magyarország területéről gyűjtötte össze a képfestés történetét: ehhez 50 múzeum, 18 levéltár és 65 műhely áttanulmányozása szolgáltatta az anyagot! A könyv a szerző számos részlettanulmányának eredményeit foglalja össze, különös tekintettel a kelmfestés különböző ágainak, technológiájuknak, a műhelyeknek és mestereknek történetére.

Az első magyarországi adatot a kelmfestőkre Bártfán, 1418-ból találta a szerző, Sopronban 1457-ből. Ehhez hozzátehetjük, hogy a szomszédos Harkán, tehát falun 1466-ban működik Lénárt kelmfestő (*Verber*: *Gerichtsbuch* 107, 110), ami már a kelmfestés viszonylagos elterjedtségére mutat, legalább is Nyugat-Magyarországon és a Felvidéken. Talán nem véletlen, hogy az 1435-1450 közötti Budai Jogkönyv másolója a kelmfestőkre vonatkozó 140. cikkelynek csak a címét írta le („von der Verber rechten”, vö. Mollay: *Das Ofner Stadtrecht*. Bp., 1959, 109), jogaikról nem szólt. Mivel a kezdeti időkben, sőt azon túl is, a posztóosok is foglalkozhattak kelmfestéssel, fi-

gyelembe kell vennünk, hogy Sopronban 1427-ben telepszik meg Csehországból kilenc posztókészítő (SoprOkl. 1/2:335), akiknek további sorsát is figyelemmel kísérhetjük. A különböző színű festéshez szükséges festéket nálunk akkor még nem állították elő, ezeket Ausztriából kellett behozni. A szerző állításával ellentétben azonban a festőcsülleget (*Isatis tinctoria*; németül: *waid*) nem, csak a vele festett fonalat (*waidgarn*), amint ezt nemcsak a szerző által is említett 1460. évi soproni árszabás, hanem a Budai Jogkönyv 104., 412. és 419. cikkelye is tanúsítja. Bors Benedek soproni kereskedő és Kriegel Farkas szalonaki (ma: Schlaining Burgenlandban) kalmár még 1528-ban is a bécsújhelyi Funck-cégtől vásárol ilyen, csülleggel festett fonalat, amelyet fontszámra mértek (vö. Pickl, Othmar: Das älteste Geschäftsbuch Österreichs. Graz, 1966, 196, 213). Az 1460. évi soproni árszabásból a szerző is említi az indigót (középkori német neve *indich* a latin *indicum* 'indiai' szóból), de nem említi az ugyanott is, a Budai Jogkönyvben (195. cikkely) is adatolt berzsenyfat (középkori latin nevén *lignum presillum*; németül: *Presily, Prysilig*). Ezek szerint kelmefestőink — legalább is a középkorban — nem használták a csülleget (*csülleg* szavunk nyelvújítási alkotás, első adata 1807-ből való). Nem érdektelen e kézművesség hazai története szempontjából, hogy a 'kelmefestő' jelentésű *festő* szavunk a Münchener Kódexben (1416 után/1466) fordul elő először, a kezdetekkel tehát legalább a XIV. századig kell visszamenünk. E kézművesség fejlettségét német nyelvterületen a szerző adatain kívül az is mutatja, hogy 1300-ig az ottani latinságban a kelmefestőknek 7 elnevezése mutatható ki (vö. Erb, Teja: Die Handwerkerbezeichnungen im Mittellatein. Berlin, 1978).

Mindez érthetővé teszi a hazai kelmefestés középkori és újkori történetének szoros kapcsolatát a némettel. Domonkos könyvének a gerincét érthetően az újkori történet képezi. Ez elsősorban a szepesi városok, Győr, Pápa és Nyugat-Magyarország (Pozsony, Sopron, Csorna) kézművességét jelenti. Ezen a helyen elsősorban Sopron érdekel bennünket. Helytörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű az 1620-tól kezdve több nemzedéken keresztül miveskedő Kistler család, amelynek krónikája nemcsak a család tagjainak németországi vándorútjáról (északon Stralsundig, nyugaton Kasselig, keleten Boroszlóig), hanem a Sopronban meghonosított technológiáról is pontosan tájékoztat.

Egy-egy tanulságos fejezet tárgyalja országos viszonylatban a technológia, a formakészítés és a mintakészlet fejlődését napjainkig, hiszen a festett kelmék felhasználása, sőt divatja napjainkig tart, amint erről egy-egy újabb fejezet is tanúskodik.

Külön kell kiemelnünk a mintaszerű szövegekőzi képeket és a könyvhöz csatolt többszínű táblákat, az egész könyvhöz használt kitűnő papírt és a stílusos könyvtáblát, amelyek együttesen alkotják ezt a szép könyvet.

Kovács József László:

Horváth Marietta: Kezeden a mécs. Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1980, 220 lap + 40 tábla

Szabad-e Lackner Kristófról regényt írni? Természetesen igen. A kérdésfeltevés feleslegesnek látszik, de néhány megjegyzésünk nyomán kiderül, hogy mégsem az. Igenis szükség lenne olyan Lackner Kristóf regényre, amely a magyarországi késő-reneszánsz sokszínű egyéniségét, az író, a jogászt, a városépítőt, az embert közelebb hozza a XX. század olvasójához. A regénynek olyan világra kell fényt vetítenie, amely a mai kor olvasójától igen távol esik. Becsületesebb, ha azt is leírom, hogy e megjegyzések írója 1972-ben védte meg Lackner Kristófról írt kandidátusi értekezését. Eppen ezért vette nagy érdeklődéssel kézbe a regényt, hiszen egy irodalomtörténeti monográfiának főleg szakemberek az olvasói, egy jó regény azonban olvasók ezreit vonzza. A regény tiszteletreméltó igyekezettel kívánja bemutatni fél évszázad Prágáját

és Bécsét, az erdélyi fejedelmi udvart, és természetesen az 1580—1630 közötti évek Sopronját. Innen fakad az első hibaforrás is. Az említett helyszínek háttéralakjai sokszor felbillentik a regény szerkezeti egyensúlyát, és főhősökké válnak: Rudolf, II. Mátyás és Ferdinánd, illetve Bocskai István és Bethlen Gábor. Megtudjuk például, hogy olasz léhűtők, színészek, zenészek és poéták (?) eszik Rudolf kenyereit, „akiknek léha életmódjáról, reggelig elhúzódó tivornyáiról titokban már suttog a város szélén lakó nép” (31. l.) Hamis képet rajzolnánk azonban a Hans von Aachen, Aegidius Sadler, Roeland Savery és társai által fémjelzett művészvilágról, a sokak által rudolfinus manierizmusnak nevezett festői körről, ha csak ennyit írunk róla. II. Rudolf valójában alig volt alkalmas a kormányzásra, de mégsem őrzönghetett olyan demoni idétlenséggel, vagy még inkább nevetséges indulatokkal, mint a Hradcsin kincstárában: „Különbem nem küldök egy fityinget sem annak a vén kan majomnak! Van elég aranya, amiből még kövérebbre hizlalhatja hájas pókhasát” (60. l.)

A regény másik buktatója a fölösen beépített bizalmas jelenetsor. Rimayról megtudjuk például, hogy „Nem karót farag a török feneké alá, hanem rimeket, mint ama Balassi Bálint vitézlő kapitány uram”. Majd, miután az öreg katona szerint „irogat” „Szépasszonyok mellyéről, faráról, ugy-é?”, azzal az aligha fontos és nem is pontos ismerettel folytatódik a kép, hogy „Balassi uramat majd szétszedi az asszony-nép az egri örömtanyán” (41. l.).

Bethlen Gábor is bosszút állhat az erdélyi asszonyok sérelmeiért, akikkel Báthori „alkalmasan hosszú esztendőkön át ekecselt” (152. l.). Ehhez társul még II. Ferdinánd és Eleonóra bizalmas erotikus indulatú jelenete (180. l.), melyek nyomán világos, hogy eredetileg aligha készült a regény éppen a Móra Kiadónak!

A történeti háttérfestés szándéka az 54 kis fejezetre tördelt regényben további bonyodalmakhoz vezet. Elmaradhatott volna az egészsből Szinán vezír Győr alá vonulása, vagy ha ezt mégis fontosnak érezte a szerző, a sehová nem tartozó mezőkeresztesi vereség (17. fejezet, 77—78. l.), amely valójában nem tartozik a regény folyamatába. Hatásos a 9. fejezet Palotára vonuló török hadának megjelenítése, vagy a 36. fejezetben a Báthori Gábor veszésén és a bűbájos Annán merengő Bethlen Gábor képe. „Báthori Gábris! Úgy szerettelek, mint jobbik feletem ... Anna alakja képzik meg előtte. A gyönyörűséges, bűbájos Báthori Annáé, akit most levélzöld ruhában lát és kibontott, derékig érő vörösarany hajzuhatagával” (154—155. l.). Míg a Palotára vonuló hadak rajzában csak sejthető az Egri csillagok hasonló jelenetének ihletése, ezeknek az oldalaknak határozottan Móricz Erdélye az ihletője, valójában ez sem a regény fő vonulatának része.

Ha ennyi (minden) kultúrtörténeti tanulmányt, szorgos gyűjtőmunkát e regénybe tömörített a szerző, mit mutat be olvasóinak a címadó főhős, Lackner Kristóf életéből?

Valójában sokat, de nem mindig a legfontosabbat. Lackner három asszonnyal vívódik, az elérhetetlen ifjúkori szerelmével, Katinkával, majd szinte az elveszett anyát keresve özvegy Töltiné, Gürtner Orsolya mellé köti le az életét. Dehogy volt azonban Orsolya asszony poeta, vagy idősödő szépség, gazdag asszony volt ő főleg, aki mellett az anyagi biztonságot kereső fiatal jogtudós bizvást építhette pályáját.

És dehogy volt a regény végén felbukkanó Madonna Marta (47. fej.) patriciusleány, kis rohongi cselédlány volt a Lackner-házban, a polgármester titkos kedvese, rövid időre felesége. Mindez persze az író jóga, azonban e részek kerekítése is az igazi Lackner bemutatását nehezíti. Megjelenik a regény lapjain a városépítő Lackner is.

A regényhős Lackner magatartása a valóságos alakéval nem sokszor cseng össze. Sopron lakóiról nem lehet Frankovich doktorral sem elmondani, hogy „néha császárpártiak, máskor magyar érzelműek”: e kettő sem Frankovichnál, sem Lacknernél nem válhatott ketté. Így nehéz a német Lackner *magyarrá* válását úgy bizonyítani, hogy „Hiába folyik német vér az ereimben, átváltoztam én már régen”. 1613-ban még nem döbbenhetett arra Lackner, hogy „most itt az idő, hogy mi is Bethlen ügyét támogassuk” (153. lap), hiszen még az 1613-ban írt, 1615-ben megjelent *Coronae Hungariae*

Emblematica Descriptio, azaz a magyar korona emblematicus leírása c. művének címlapján is a sas tollain levő jelmondat kezdőbetűiből *Matthias* olvasható össze. Egy helyen sejtí jól Horváth Marietta a soproniak magatartásának gyökereit: „bárki ellen kellene védeni az ország e legnyugatibb bástyáját, mi soproniak mindnyájan kiállnánk a bástyafalakra” (90. l.). A soproniaknak ui. a haza főleg a szülővárost jelenti, és ezt védték meg bárki ellen. Ez magyarázza meg Bethlennel kötött szövetségüket, majd ismét gyors visszabékülésüket II. Ferdinánddal, nem más!

Az író Lacknerről azonban szinte semmit nem tudunk meg művei felsorolásán kívül. Ezen nem segít a regényt magyarázó utószó sem. Lacknernek nincsen műve *Theses ad materiam veritatis* címmel, hanem jogtudományi értekezését *hereditatis*, azaz az örökségi jogról írta. Az emblematicus koronaleírás forrása nem lehet egy Alciatinak tulajdonított „Emblematum liber Jörg Breu”, mivel Alciati is más szerző, és az öt németre átdolgozó Jörg Breu is. A szerző egyszer azt írta, hogy a Tugendspiegel csak kéziratban maradt meg (211. l.), majd beszél két lappal később egy Emblematischer Tugendspiegelről is, csak hogy a két mű egy! A szép képes mellékletben harmadik névalakban is megtalálom *Thugendspiegel* címmel, itt a rajzos címlap a fején áll! Lacknernek nincs Királytűkör c. műve, ez a felirat a Cura regia iskoladráma alatt áll, mint ahogy az *egyik műveként* emlegetett Actus oeconomicus és az Electio trigoniana is iskoladráma. A Salicetum Semproniense után következő rajz nem címlapterv, hanem Lackner egyik remek tollvázlata. Ha Lackner szellemi alkotásainál maradunk, akkor mi lehet a 96. lapon emlegetett Foederis Studiosorum Studentenbund: Tudós Társaság — Tudós Társaság?

Tudom, hogy a regény szabályai mások, mint egy tudományos munkáé, azonban, ha történeti regény igényével íródik, nem terjeszthet téves-pontatlan ismereteket. Így azt sem írhatja: „nem tudhatni, mikor szűnt meg végül a Tudós Társaság működése” (elárulhatjuk, hogy 1674-ből találjuk az utolsó nyomokat), de az már végképp félreérthető, hogy „az általuk terjesztett humanista eszmék máig világitanak”, mégpedig századunkban éppen a Frankenburg Irodalmi Kör közvetítésével... E nagy múltú irodalmi társaság és Lackner XVII. századi humanista köre mégsem hozható egy nevezőre! A regény és a helytörténet kapcsolatáról külön kellene szólni, de más helyen, itt ennyi elég. A regény legerősebb erényének izesen archaizáló nyelvét érzem. Bár a XVII. század elején Lackner nem mehetett a *Várkör* felé, mert a szó is ismeretlen volt, és Szalay Mócsi hajdu sem kiálthatta, hogy kivájom a *szömed* néked is. Az *emelcsős* híd kifejezés, vagy a hallottam valami *regét* erről a *históriáról* együtt ugyan-csak nehezen használható.

A „Kezdedben a mécs” borítóján a Móra Takáts Sándor Bajvívó magyarok című ifjúságnak készült válogatását hirdeti. Úgy hiszem, hogy Lackner Kristófot és korát bemutató regényt Takáts Sándor nyelvi leleménye, meseszövevényi készsége és történeti hitelessége segítségével kellene egyszer megírni.

Munkatársaink:

Dr. Fogarassy László könyvtáros, ČS 811 00 Bratislava-Petrzalka Jakubovského ul. 121/II/4;

Szita Szabolcs MSZMP KB Politikai Főiskolája, 1146 Budapest, Ajtósi Dürer sor 19—21;

Dr. Kubinszky Mihály egy. tanár, EFE, rektorhelyettes, 9401 Sopron;

Keszei Dénes ny. igazgató, 9485 Nagycenk, Gyár u. 31.

Király Tibor, 9400 Sopron, Május 1. tér 67;

Dr. Hiller István könyvtári főigazgató, EFE, 9401 Sopron;

Dr. Tömör-Tones Ede ny. jogtanácsos, 1073 Budapest, Lenin krt. 13/I/1.

Hárs József statikus szerkesztő, 9400, Sopron, Május 1. tér 21—23;

Dr. Horváth Zoltán levéltári igazgató, GySmL. 2. sz., 9401 Sopron, Pf. 82;

Dr. Mollay Károly egy. tanár, ELTE, 1364 Budapest, Pf. 107.

Dr. Kovács József László főiskolai tanár, 2072 Zsámbék, Lenin tér 3.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Fogarassy, Ladislaus: Die Diplomatie der westungarischen Frage II. Teil
Szita, Szabolcs: Zur Geschichte des kriegsfeindlichen und antifaschistischen Widerstandes im Komitat Ödenburg II. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Kubinszky, Michael: Gedanken über die gegenwärtige Architektur von Ödenburg II. Teil

Kleine Mitteilungen

Keszei, Dionys: Lechserlei Lasten der Leibeigenen in der Herrschaft Großzinkendorf
Király, Tiburtius: Die Philatelien von vier Monaten in der Geschichte von Ödenburg und Umgebung
Hiller, Stefan: Neues über Joseph Haydns Beziehungen zu Ödenburg
Tömör-Tones, Eduard: Beitrag zur Geschichte des Oedenburgen Gaswerkes
Hárs, Josef: Ein Testament aus dem 17. Jahrhundert

Kulturelles Leben in Ödenburg

Hiller, Stefan: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Zweiges der Gesellschaft zur Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse im Jahre 1981

Nekrologe

Horváth, Zoltán: Gustav Thirring und Ödenburg

Bücherschau

Mollay, Karl: Domonkos Otto: Blaudruckhandwerk in Ungarn. Budapest, 1981
Kovács, Josef Ladislaus: Horváth, Marietta: Du hast die Ampel in der Hand (Ein Roman über Christoph Lackner). Budapest, 1980 (ung.)

Unsere Mitarbeiter

Inhaltsverzeichnis

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, balodalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépén hiányzó jeleket, mint pl. *í, ú, I, Ū* stb. Egyebeket kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl. ... városokat!⁶.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló pontos irodalmi utalások, pontos forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege után külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre, lapszámra első alkalommal így utalunk: pl. Csatai Endre: A soproni színesztörténete 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatai i.m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek válogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatai: A soproni színesztörténet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.

Folyóirat cikkére így: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelölt cikkekre így; pl. Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkre így: pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl. Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így: A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térkép-vázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

Kérjük a fénykép(ek), ill. a rajz(ok) készítőjének a nevét is.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Irodájánál (1900. Budapest, V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 96.— Ft; félévre 48.— Ft; példányonkénti eladási ár 24.— Ft.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács V.B. Művelődési Osztálya

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért Mollay Károly felel

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Szabó Kálmán

Készült a Széchenyi Nyomda Soproni üzemében (Sopron, Csengery u. 49.)

82.6091 — Felelős vezető: Nagy Iván igazgató

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda

HU ISSN 0133—0748

Soproni Hírlap

SOPRONI SZEMLE

XXXVI. évfolyam 1982. 3. szám

SOPRONI SZEMLE

A soproni Városi Tanács és a Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata

Alapította: Heimler Károly

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
NYESŐ IMRE

Tartalomjegyzék	Lap
<i>Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története III. rész</i>	193
<i>Szita Szabolcs: Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez III. rész</i>	212
<i>Helytörténetírásunk időszerű kérdései</i>	
<i>Frodli, Walter: Europapreis für Denkmalflege an Ernő Szakál (Budapest, 12. Mai 1982)</i>	225
<i>Kovács József László: Leges Scholasticae Lacknerianae avagy a Sopronyi Keresztény Oskoláknak ... dítseretes törvényi (1620—1718) I. rész</i>	228
<i>Kisebb közlemények</i>	
<u>Merényi Oszkár</u> :]—Varga Tibor: Újabb adalékok Berzsenyi Dániel iskoláztatásához	238
<i>Marác László Károly: Egykorú holland tudósítás az 1681. évi soproni országgyűlésről</i>	243
<i>Bárh János: A győri püspöki javadalom átadása 1914-ben</i>	244
<i>Sopron kulturális élete</i>	
<i>Dávid Ferenc: Egy emléktábláról</i>	250
<i>Askercz Éva: A III. Országos Erebiennálé (1981. aug. 20—okt. 25)</i>	253
<i>Megemlékezések</i>	
<i>Szabó Jenő: Mühl Aladár emlékezetére (1902—1981)</i>	262
<i>Szabó Jenő: A költő, drámaíró és műfordító Kerpely Jenő</i>	266
<i>Soproni könyvespolc</i>	
<i>Mollay Károly: Haiding, Karl (hg.): Johann Reinhard Bünker: Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart. Graz, 1981</i>	274
<i>Mollay Károly: Településtudományi Közlemények 28. szám. Budapest, 1979; 29. szám. Budapest, 1980</i>	275
<i>Kőhegyi Mihály: Tilkovszky Lóránt: Ungarn und die deutsche Volksgruppenpolitik 1938—1945. Budapest, 1981</i>	278
<i>Zádor Alfréd: Aujeszkí László—Schilling Ferenc—Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő táj lakossága. Budapest, 1976</i>	280
<i>Mollay Károly: Kiss Jenő: Nyelvjárási tanulmányok. Budapest, 1981</i>	282
<i>Mollay Károly: Roth—Fuchs, Gabriele: Rust. 300 Jahre Freistadt. Eisenstadt, 1981</i>	284
<i>Levélszekrény</i>	285
<i>Munkatársaink</i>	287
<i>Inhaltsverzeichnis</i>	288

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXXVI. ÉVFOLYAM

1982

3. SZÁM

Fogarassy László:

A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története

III. rész

13. A Nagykövetek Tanácsa, főleg azonban lord Harding, párizsi angol nagykövet erősen kacérkodott azzal a gondolattal, hogy Magyarország megrendszabályozására a kisantant fegyveres erejét veszi igénybe. Briand francia külügyminiszter véleménye szerint Ausztria a trianoni szerződés hatálybalépése folytán de iure már Burgenland birtokába jutott; az, hogy alá is írja az átvételi jegyzőkönyvet, nem feltétlenül szükséges formáság. Az olaszok azonban nemcsak a reguláris magyar fegyveres alakulatok, hanem a szabadcsapatok kivonásához is ragaszkodtak. Egyet lehet érteni egy osztrák szerző olyan álláspontjával, hogy ezzel voltaképpen megakadályozták, hogy Ausztria elveszítse Burgenlandot. A Nagykövetek Tanácsa október 2-án hozzájárult az olasz közvetítéshez, Torretta azonban három nappal később kénytelen volt szövetségeseit felszólítani, hogy kötelező erejű meghatalmazást adjanak. A londoni olasz nagykövet csak október 6-án tudta lord Curzon angol külügyminisztert megtalálni, aki a burgenlandi kérdést alig ismerte.¹⁰⁶ Schober kényes helyzetben volt: megjelent nála a burgenlandi menekültek egy küldöttsége, amely azt a kívánságát fejezte ki, hogy semmi szín alatt se járuljon hozzá Sopronnak a visszaadásához. A bécsi francia és angol követ viszont arról informálta Schobert, ha az olasz meghívást nem fogadná el, kormányai Burgenlandot sorsára hagyják. A franciák azért álltak az olaszok mellé, mert a felső-szléziai kérdésben szükségük volt Róma támogatására,¹⁰⁷ az angoloknak ugyan jobban megfelelt volna a csehszlovák közvetítés, de nem annyira, hogy ezért érdemesnek tartották volna szembekerülni az olaszokkal.¹⁰⁸

Október 10-én reggel egy magyar összekötőtiszt Sopronból ment Nagymartonba, Kismartonba és Pándorfalura és az ottani felkelőparancsnokságoknak személyesen adta át a figyelmeztetést, hogy mivel Velencében a nyugat-magyar-

106 Lindeck-Pozza i.m. II. 36.

107 A felső-szléziai népszavazáson (1921. március 13–16) 707 605 szavazat (59,6%) Németországra és 479 359 szavazat (40,4%) Lengyelországra esett. A Korfanty-féle felkelés (amely 1921. május 24–június 6 közt zajlott le és német szabadcsapatok ellenakcióját hívta ki) meg akarta akadályozni e területnek visszacsatolását Németországhoz. A területet végül is felosztották: 3214 négyzetkilométer 891 689 lakossal Lengyelországhoz került, 7559 négyzetkilométer pedig 1 050 517 lakossal Németországnál maradt. Ez a kompromisszumos megoldás volt a franciák terve.

108 Papers III, No. 1022: Hedry ügyvivő jelentése Londonból 1921. október 3-án.

országi kérdés rendezése végett tárgyalások lesznek, ezek tartama alatt a felkelők ne molesztálják az osztrák határt, a vasúti és táviróösszeköttetéseket állítsák helyre, illetve a szabad forgalmat ne akadályozzák. A.B-zónába a kiürítés után helyállított kordonon csak másodfokú rendőrségi igazolvánnyal lehetett átmenni, aki az átadott területről egyszer átjött, oda újból nem mehetett vissza.¹⁰⁹ Sigray főkormánybiztos okvetlenül beszélni akart még a miniszterelnökkel, mielőtt az Velencébe utazik. Bethlen személyi titkára tudomására adta, hogy Bethlen és Bánffy kíséretükkel aznap este 20 óra 20 perckor indulva, a Budapest déli pályaudvar—Pragerhof—Trieszt—Velenca útvonalon mennek és nem hiszi, hogy Sigray bárhol is elérné őket.¹¹⁰ Az útvonal úgy volt megválasztva, hogy sem Lajtabánságot, sem Ausztriát ne érintse, tehát jugoszláv területen kellett áthaladnia. A magyar küldöttségben volt Bethlenen és Bánffyn kívül gróf Khuen-Héderváry Sándor, a külügyminisztérium politikai osztályfőnöke, Walko Lajos közgazdasági szakértő és Fabró Henrik, a magyar gyorsírás nagymestere. Feltűnést keltett, hogy sem Sigrayt, sem Villanit nem vitték magukkal. Sigray mellőzése még érthetőnek látszik addigi intranzigens magatartása miatt, Villanié azonban nehezen magyarázható meg, mert személyében a soproni kérdés szakértőjét mellőzték.¹¹¹ Nemes gróf római magyar követ állomáshelyéről utazott Velencébe. Schober kancellár kíséretében voltak Oppenheimer külügyi osztályfőnök, dr. Duffek miniszteri tanácsos, Bode irodaigazgató, Rómából pedig odaérkezett Kwiatowski ottani osztrák követ.

Torretta Velencébe rendelte Castagnetot és Ferrariot is. Castagneto herceg a magyar küldöttséggel utazott, Ferrario tábornok pedig Bécsújhelyen az osztrák küldöttséghez csatlakozott.¹¹² Köller ezredes lehallgatta Castagneto és Ferrario aznapi telefonbeszélgetését, amelyből megtudta, hogy Ferrarionak utasítás szerint magával kellett hoznia Nyugat-Magyarország és főleg Sopron és környéke részletes térképét és okmányait is. Ferrario úgy vélekedett, hogy este bajos lesz utazni, mert a bandák miatt nem biztos az ember. Két tisztet visz magával a soproni olasz misszióból, ahol Coppi ezredes marad vissza.¹¹³ Talán fölösleges kiemelni, hogy Ferrario aggodalma túlzott volt: autójával bántatlanul jutott el mind a felkelők által megszállt területen, mind pedig az osztrák örvonalon át Bécsújhelyig.

Miután az osztrák küldöttség elhelyezkedett a velencei Grand Hotel Britanniában, Schober a következő, titkosnak jelzett számjeltáviratot kapta az osztrák szövetségi külügyminisztériumból (Rudolf) Pogatscher követ aláírásával:

„Dr. Bauer bizalmasan tájékoztatott egy megbeszélésről, amelyet dr. Renner többnapos prágai tartózkodása folyamán e napokban Benessel folytatott. Renner azon kérdésére, hogy mi fog történni, ha a velencei konferencia eredménytelenül zárulna, Benes úgy vélekedett, hogy akkor az antantkormányok a helyzettel foglalkozva előreláthatóan megbízzák a kisantantot, hogy Magyarországon avatkozzanak be. Az utóbbi

109 MOL K/26 1921—H—1387. Köller ezredes Hughes-jelentése 1921. okt. 10, 14 h 15'.

110 Uo. Köller és Fogler személyi titkár ezt követő Hughes-beszélgetése.

111 Bánffy i.m. 75. Missuray-Krug Lajos (A nyugatmagyarországi felkelés. Sopron, 1938, 51.) szerint a magyar küldöttség tagja volt még Szcitovszky Tibor államtitkár. Szerinte „kínos feltűnést keltett” a helyi viszonyokat legjobban ismerő két diplomata mellőzése.

112 Schlag i.m. 113.

113 A 110. sz. jegyzetben említett Hughes-beszélgetés.

(értsd: kistantant) teljes egységes és kész az ilyen akcióra: különös hajlandóságot mutat rá jelenleg Románia.

Renner megjegyezte, hogy az ilyen megbízás megtételéig idő telik el és a magyarok esetleg a velencei konferencia kudarca után megindulhatnak Bécs felé, úgyhogy a kisantant akciója elkésne. Erre Benes azt válaszolta, hogy Csehszlovákia ilyen esetben nem fog felhatalmazásra várni, hanem rögtön be fog avatkozni Ausztria és különösen Bécs megvédése végett. Ezen lehetőségre való tekintettel mindenesetre szükségesnek tartotta, hogy mindkét állam hadseregei fölvegyék egymással a kapcsolatot és megbeszéljék az együttműködés módozatait.

Bauer hozzáfűzte, hogy neki és pártjában levő barátainak az a véleménye, hogy a helyzet nehézségeire való tekintettel ezt a cseh ösztönzést gyorsan el kellene fogadni, s felkért, hogy ezt Excellenciádnak táviratozzam meg.

En utaltam rá, hogy a szövetségi kancellár úr csütörtökön vagy pénteken visszajöhet, megígértem azonban, hogy Excellenciádat táviratilag informálni fogom.

Marektől (a prágai osztrák követ: szerző megjegyzése) nem érkezett jelentés Benes ilyen javaslatáról.

Pogatscher.¹¹⁴

A velencei konferencia október 11-én, délután kezdődött meg, színhelye a Palazzo Corner nagyterme volt. A palota a Canale Grande partján fekszik. A Grand Hotelben elszállásolt magyar delegáció gondolán jutott el oda. Bánffy részletesen leírja a konferenciával kapcsolatos élményeit és megfigyeléseit. Az asztalfőn ült Torretta: alacsony és kistermetű, őszülő ember, arca szürke, semmitmondó, zárkózott, szűkszavú, „de jóakarátú”. Mellette ült két olasz jegyzőkönyvvezető és Castagneto. Az ablak felőli oldalon ült Bethlen és Bánffy, velük szemben pedig Schober és Oppenheimer. Schober jóakarátú, intelligens, nyugodt bécsi polgár benyomását keltette Bánffyra, külügyi jobbkeze viszont túlbuzgó, hevesen vitakozó és nyugtalan természet. „Amilyen rokonszenves volt az osztrák kormányelnök, olyan antipatikussá tette magát külügyi helyettese folytonos gáncsoskodásaival. Ez nekünk jó volt ...”¹¹⁵ — emlékezik Bánffy. Bethlen beszámolójában hangsúlyozza, hogy az olaszok barátságosan fogadták a magyar küldöttséget. Schober osztrák kancellár a tárgyalások elején mindjárt kijelentette, hogy semmilyen koncesszióra nem hajlandó, mivel az osztrák parlament külügyi bizottsága részéről kötött marsrutája van, ezért csak arra kíván szorítkozni, hogy megtárgyalják Nyugat-Magyarország átvételének módozatait. Bethlen a magyar kormány részéről kijelentette, ha az osztrák kancellár ilyen felfogást vall, akkor magyar részről leszögezi, hogy ilyen alapon nem lehet tovább tárgyalni. Ezután Torretta márkí külön tárgyalást folytatott Schober kancellárral.¹¹⁶ Egy osztrák szerző közzétette a velencei konferencia jegyzőkönyvét, amely nem emlékezik meg az ülés elején lezajlott magyar-osztrák vitáról. (Nem tartották szükségesnek belevenni.) Benne van Schober és Torretta külön megbeszélésének a tartalma, amelyről a magyar delegációnak nem volt tudomása. Viszont ebből tudjuk, hogy a konferencián a Bánffy által említett személyeken kívül felszólalt Nemes gróf is, a többi jelenlévők csak hallgatók

114 Guglia, Otto: Das Werden des Burgenlandes. Eisenstadt, 1961, 87—98. Az idézett akta eredetije: Staatsarchiv, Wien, „Liasse Ungarn”, Karton 908. Österreichisches Bundesministerium für Ausseneres, Z. 5372 I B ex 1921.

115 Bánffy i.m. 79.

116 MOL K/27. Az 1921. október 16-i minisztertanács jegyzőkönyve.

gyanánt szerepeltek.¹¹⁷ Bethlen a hazatérése után tartott minisztertanácson (lásd a 116. jegyzetet) azt is elmondta, Magyarország képviselői az olasz külügyminiszter kérdésére, hogy a magyar kormány milyen garanciákat tud a bandák eltávolítására nyújtani, összeállították a felkelők ellen irányuló rendszabályok jegyzékét. Abba, hogy Sopron és környékének sorsa felett népszavazás döntsön, a magyar küldöttség csak azzal a kikötéssel egyezett bele, hogy az Ostenburg-zászlóalj továbbra is Sopronban marad és a népszavazás nyolc nap leforgása alatt megtörténik. A magyar küldöttségnek a határkiigazításra vonatkozó kérését is teljesítették.¹¹⁸ (Az ismeretes, hogy a kikötések teljesítése nem az elképzelt formában valósult meg!)

Bánffy azt vallja, ők azért kértek csak az általuk megjelölt területre népszavazást, mert biztosak voltak benne, hogy ott nem 1—2⁰/₀-os, hanem nagy és döntő többségük lesz. A következő napi tárgyalásokról ezt írja: „Ez volt a konferencia legviharosabb napja. A határmegállapítás került a szőnyegre. Bethlen és én hivatkoztunk Millerand miniszterelnöknek a magyar kormányhoz intézett kísérőlevelére, a »lettre d'envoi«-ra, amiben a trianoni szerződés megküldésekor biztosított minket, hogy a határbizottságok meg fogják hallgatni úgy a mi, mint a helybeli lakosság kívánságait ... Mi azt akartuk, hogy az egyezménybe ez a szöveg felvéttessék. Ebből óriási vita lett. Az osztrákok tiltakoztak a kísérőlevél alkalmazása ellen. A külügyi helyettes tombolt, még Schober is elvörösödött ... Az elnök az osztrákok hevesége miatt felfüggesztette az ülést ... A hivatkozás-tól a »kísérőlevélre« elálltunk, de annak szövege, bár más szavakkal, de majdnem azonos értelemmel belejutott a megállapodásba, ami, ha nem vitáztunk volna olyan ádázan, aligha sikerült volna ...¹¹⁹

Úgy látszott, hogy végére értünk a tárgyalásnak. Ekkor azonban az osztrákok váratlan követeléssel állottak elő. Azt kívánták: adjuk írásban, hogy ki-parancsoljuk a felkelőket Burgenlandból. Mi ezt nyilvánosan nem vállaltuk, hiszen ez bevállása lett volna annak, hogy a bandák mögött a magyar kormány áll. Azt válaszoltuk tehát, hogy mindent megteszünk, hogy jószántukból kijöjjenek, hisszük is hogy hallgatnak a szavunkra, de ők nem lévén katonák, hanem jórészt odaváló polgári emberek, mi nem parancsolhatunk nekik. Erre az osztrákok azt követelték, hogy ha ez így áll, akkor Magyarország vállalja el, hogy a felkelőket fegyverrel űzi ki onnan. Ha pedig a magyar kormány nem hajlandó ezt megtenni, akkor az egész megegyezés semmis, ők nem írják alá és azonnal elutaznak. Már keltek is fel az asztal mellett (sic) ... Felálltam. Arra kértem az einöklő Torrettát, hogy függesse fel az ülést. Pár percre Bethlen és én az egyik ablakmélyedésbe húzódtunk vissza. Aztán bementünk Torrettához.

Itt előadtam az én gondolatomat. Mi saját közvéleményünk előtt sem tudnók vállalni az osztrákok kívánságát. Azt a megalázó szerepet sem vállaltuk, hogy az osztrákok zsandáraiként szerepeljünk. Ellenben belátjuk, hogy a konferencia sikere, vagy bukása attól függ, hogy meg tudjuk-e nyugtatni Schobereket az egyezmény sima végrehajtása iránt. Hajlandók vagyunk tehát nem az osztrákokkal, de Itáliával szemben vállalni, hogy bármi módon, de ki fogjuk

117 Hochenbichler i.m. 5. sz. melléklet: 143—160.

118 Lásd a 116. sz. jegyzetet.

119 Bánffy i.m. 79—80.

üríteni az Ausztriának jutott területet. Erről azonban senkinek tudomást szerezni nem szabad. Ezt csak bizalmasan és csakis neki személyesen és mi is személyünkben és becsületszavunkra ígérjük. Ő ezek alapján kijelentheti, hogy Olaszország garantálja Burgenland békés átadását, amivel az osztrákok bizonyára meg is fognak elégedni. Torretta nagyon megörült. Ha széjjelugrik a tárgyalás, ez nemzetközi fölsülés volna, ami Olaszországot is érintené, sőt a miniszteri helyzetét is. Visszatértünk a terembe. Torretta kijelentette, hogy Itália vállalja a garanciát. Az osztrákok megnyugodtak ebben, hiszen bármi ellenvetés már gyanúsítás lett volna a közvetítő nagyhatalom irányában.¹²⁰

Bánffy mint érdekes apróságot említi: nemzetközi egyezmények szignálói nemcsak nevüket írják alá, de családi pecsétjükkel is ellátták az okmányt. Ez még olyan, középkori eredetű csökevény volt, amikor a szerződő felek még nem tudtak írni. Azonban sem Bethlen, sem Bánffy nem hozta magával pecsétgyűrűjét, úgyhogy gróf Nemes Albert római magyar követ saját pecsétgyűrűjét Bethlennek, édesanyjától örökölt, óraláncán függő dupla pecsétnyomóját pedig Bánffynak adta át. (Nemes anyja báró Wodianer-lány volt.) Itt a magyarázat a heraldikusok részére, hogyan került a velencei egyezménybe Bethlen és Bánffy aláírása mellé a Nemes grófok és a Wodianer bárók ősi címere.¹²¹ Az okmány aláírása 1921. október 13-án hajnali fél három órakor történt meg.

Ha Bánffy emlékezései és a Hohenbichler által közzétett tárgyalási jegyzőkönyv között, némi különbségek vannak, annak az a magyarázata, hogy Bánffy a történeteket negyed évszázad múltán vetette papírra. Az ígéretet, amelyet Bethlennel együtt saját emlékezése szerint becsületszóra tett Torrettának, Bethlen írásba is adta. A Papers and Documents III. kötetében található meg Bethlennek Torrettához intézett jegyzéke, amelyben arra kötelezi magát, hogy a Magyarország és Ausztria közti egyezmény ratifikálása esetén a saját fegyveres erejét veti be Nyugat-Magyarországon, ha a szóbanforgó terület pacifikációját másként nem lehet végrehajtani. Az idevonatkozó parancsot a soproni szövetségközi tábornoki misszió adja meg a magyar csapatok parancsnokának. Hogy melyek legyenek a bevetendő csapatok és milyen legyen a létszámuk, ezt a szövetséges tábornokok és a katonai ellenőrző bizottság együttesen fogják megállapítani a magyar kormány javaslatai alapján. A fentieket vállaló kötelezettség az alkalmazásig titokban marad.¹²²

Az üléseknek Hohenbichler által közzétett jegyzőkönyvéből érdemes idézni az érdekesebb részleteket: Torretta márci 1921. október 11-én délután 15 órakor nyitotta meg a konferenciát. Miután üdvözölte mind a két delegációt, legelőször is külön megbeszélést tartott Ausztria képviselőivel. Torretta fejtegetéseinek

120 Uo. 80–83. Egy anekdotikus jellegű részletet, hogy hogyan járt pórul Fabró Henrik gyorsírómester túlzott takarékoságával, a jegyzetben mutatóban közlünk. Fabró ugyanis önként olcsóbb szálladába ment, ahol gyakorlatilag szobája foglya volt, mert készenlétni kellett lennie, ha bármikor érte küldenek. Ott felélte aránylag csekély napidíját, viszont a többiek, akik a Grand Hotelben laktak, napidíjukat megtakarították, mert amikor fizetésre került sor, a szálloda igazgatója kijelentette, hogy az olasz kormány vendégei voltak és az fizeti a számlát is. (Az egykorú sajtóhírek szerint nem az olasz állam, hanem Velence városa tekintette őket vendégeinek?)

121 Bánffy 84.

122 Papers III, No. 1054, 420 res. pol. sz. alatt; dátum: Velence, 1921. október 12.

a lényege az volt, hogy közvetítésének célja: Ausztria a békeszerződés értelmében birtokba vehesse Burgenlandot. Hogy Magyarország hozzájárulását megkapják, bizonyos engedményeket kellene tenniök, hogy a bandákat Nyugat-Magyarország területéről eltávolíthassák. Azonban ezek az engedmények a minimumra lennének korlátozva (!). Olaszország annak idején azon volt, hogy szigorítsák meg a Magyarországnak küldendő jegyzéket és ő maga azt kívánta, hogy a szövetséges hatalmak üljenek össze és állapotodjanak meg szankciókban arra az esetre, ha Magyarország nem hajtaná végre a békeszerződés határozmányait. Az ő (első) közvetítése kezdetben nehézségekbe ütközött, mivel Magyarország azzal szemben foglalt állást. Felkéri a kancellárt, hogy tegyen indítványt olyan koncessziókra, amelyek folytán Magyarország arra volna készítetve, hogy a bandákat eltávolítsa a kérdéses területről.¹²³

Schober elsősorban azt hangoztatta, hogy az osztrákok mindig hajlandók voltak a magyarokkal területi engedményekről tárgyalni Burgenland teljes megszállása után. Ismertette a felkeléssel kapcsolatos eseményeket, amelyek a helyzetet annyira elmérgesítették, hogy az osztrák parlamentben Sopron átengedését meg sem lehet említeni, mert a pártok vezetői ellenzik. Ő maga tudatában van annak, hogy a két ország egymásra van utalva, ezért a legjobb kapcsolatok megteremtése végett azon volt, hogy az osztrák parlamentet meggyőzze koncessziók tételének szükséges voltáról. Nyugat-Magyarország most teljesen a bandák, állítólag a felsőöri kormány kezében van. A nehézség azon forma megtalálásában van, amelynek alapján meg lehet egyezni.

Miután Torretta és az osztrák delegáció külön megbeszélése lezajlott, este 20 órakor folytatták az ülést. Ennek megnyitása után Torretta kijelentette, hogy legelőször is a magyar kormány azon intézkedéseit kellene felülvizsgálni, amelyek Burgenland területének a bandáktól való megtisztítására vonatkoznak. Nemes gróf felolvasta ezeket az intézkedéseket, amelyek kapcsán keletkezett vitában Bethlen visszautasította Schober azon álláspontját, hogy a most tett javaslat a magyar kormány vétkességének a beismerését jelenti. Schober a terület teljes megtisztítását kívánta azzal, hogy ha ez eredményes lesz, akkor „talán lehet koncessziókról beszélni”. Torretta kijelentette, garantságnak tudja, hogy Ausztria Burgenlandot békés úton megszerzi. Szükségesnek tartja, hogy mindkét kormány végre egyetértőleg döntse el a kérdést és utalt azokra a súlyos következményekre, amelyeket az egyik fél merevsége (*Unnachgiebigkeit*) az érintett államok részére magával hozna. Schober ezután még egy külön megbeszélést kért Torrettától, amely 23 órakor kezdődött és október 12-ére virradó éjjel két órakor ért véget.

A Schober által készített feljegyzés szerint Torretta ezen a megbeszélésen kijelentette, hogy ha nem fogadják el tárgyalási alapul bizonyos engedmények megbeszélését, mint ahogyan a magyarok kívánják, akkor meg lenne sértve nemcsak Itália, hanem az egész antant, amelynek nevében Torretta tárgyal. Ez az Ausztriának nyújtandó hitel kérdését is hátrányosan befolyásolná. Külön felhívta Schober figyelmét arra, a hitelkérdést nem kockáztathatja tovább azzal, hogy mereven ragaszkodik ahhoz, hogy nem lehet szó területi engedményekről,

¹²³ Hohenbichler l.m. 143—145.

amíg nem hajtották végre Burgenland területének teljes átadását. Schober azt fejtegette, ilyen helyzetben már nem lenne szó tárgyalásokról, hanem egy diktátummal állana szemben. E nyomás alatt és az osztrák külügyminiszter alkotmányjogi helyzetének fejtegetése után kijelentette, hajlandó a magyaroknak a területátadással és a tőlük kívánt koncessziókkal kapcsolatos javaslatait az osztrák külügyi bizottság udomására adni és e javaslatokat a valóságnak megfelelően, mint a konferencia olasz és magyar résztvevői hangulatának kifejezését, mint a nyugat-magyarországi kérdés tisztázására vonatkozó javaslatot a lehetőséghez mérten képviselni.¹²⁴

Október 12-én délelőtt 10 órakor folytatták a tanácskozást. Torretta ezen leszögezte, hogy a magyarok javára teendő koncesszió gyanánt Sopron és környéke jön számításba, ahol a szövetségi kancellár álláspontja szerint népszavazásra kerülne sor. A vita folyamán kijelentette, hogy antantcsapatok odaküldésére csak három hét múltán lehetne számítani. A soproni magyar helyőrség most nemzetközi parancsnokság alatt áll. Ami a népszavazást illeti, a magyar delegáció nehézségeket okoz. Neki azonban az a véleménye, hogy a népszavazás *conditio sine qua non*-t jelent. Bánffy szerint a magyar kormány nem szegül ellene a népszavazásnak, de ma más a helyzet, mint akkor, mert csak a lakosságot izgatná fel. Hivatkozik a rossz tapasztalatokra, amelyeket az antant a népszavazások kapcsán szerzett. Torretta fenntartotta álláspontját. Bethlen azt jelentette ki, hogy egy területet vagy népszavazás, vagy szerződés alapján, de nem egyszerre mind a kettő alapján lehet átvenni. Az osztrák békedelegáció Saint-Germainben azt hangoztatta, hogy Ausztria nem veheti át Burgenlandot népszavazás nélkül. Ha most az osztrákok népszavazást kívánnak és Sopron ennek eredménye gyanánt Magyarországnál marad, ez nem jelent koncessziót Magyarország részére. Ezt a felfogást osztja a magyar közvélemény is. Ezért indítványozza, ha Sopronban népszavazást kívánnak, akkor azt terjesszék ki az egész területre. (Értsd: egész Nyugat-Magyarországra.) Torretta ezt azzal utasította el, hogy erről nem lehet szó, mivel ez a javaslat a békeszerződés revízióját vetné fel. Oppenheimer pedig leszögezte, hogy Ausztria mégis engedelményt ad, mivel a békeszerződés értelmében az egész tartomány birtokába juthatott. Ha Ausztria ennek dacára népszavazást ajánl, mégis bizonyos kockázatot vállal. A népszavazás kimenetele nem lenne kétséges, legfeljebb abban az esetben, ha a soproni népszavazási területet túl terjedelmesen állapítanák meg.¹²⁵

A népszavazással kapcsolatos megbeszélés folyamán Bethlen azt is leszögezte, hogy nem tudja elfogadni azt a vonalat, amelyet Schober kancellár annakidején »Sopron és környéke« részére javasolt, mivel a községek területeit, erdőket, szőlőket vágott keresztül. Közvetítő javaslatot kíván tenni. A magyar propozícióba bele van foglalva Cinfalva és Fertőmeggyes, valamint Zarány és Kelénpatak nagyobb részei. Respektálni kellene Sopron községi határait és hoz-

124 Ugyanott 145—147.

125 Uo. 147—153. Bethlen nyilatkozatának utolsó mondata eredetiben: „Er schlägt daher vor, dass, wenn für Oedenburg ein Plebiszit verlangt werde, dann soll man es im ganzen Gebiet veranstalten.“ Torretta: erklärt es für unmöglich, weil ein solches Verlangen eine Revision der Friedensverträge aufrollen würde. Oppenheimer felszólalásának befejezése: „Man könne über den Ausgang des Plebiszits einen Zweifel nicht hegen, höchstens in dem Falle, wenn eine zu weite Umgebung für das Plebiszitgebiet Oedenburgs festgesetzt würde.“

závanni Fertőrákost. A közlekedési kérdésben vállalta a péage-jog és a vasúti közlekedési kedvezmény elismerését.

Bánffy ezután a népszavazási terület határaiul azt a vonalat javasolta, amely aztán belekerült az egyezménybe, tehát Cinfalva és Fertőmeggyes és két további község részei kívül maradtak.¹²⁶

További részletkérdések tárgyalása kapcsán Bánffy és Bethlen a határkiigazítások kérdését is megpendítették. Oppenheimer elutasító állásfoglalása után, amikor is kifejezte, hogy a szövetségi kancellár nevében beszél, az ülés 15 óra-kor felbeszakadt és folytatására 17 órakor került sor. Torretta megnyitván az ülést, közölte a magyarok állásfoglalását, ahogy neki a magyar delegáció tudomására adta. Az ő nyilatkozata után a magyar delegáció engedékenyebb álláspontot foglalt el és elejtette előbbi állásfoglalását, amely szerint a trianoni határvonalat nem fogadhatja el. Ebből látni, hogy ez lehetett az a kritikus időpont, amikor Bánffy emlékezése szerint osztrák részről a tárgyalások beszüntetését helyezték kilátásba és amikor ő Bethlennel együtt külön tárgyalt Torrettával. (Láttuk, hogy Torretta ezt az osztrák delegációval kétszer is megtette.) A jegyzőkönyv szerint ez után történt, hogy a magyar delegáció föltette a kérdést, vajon Ausztria elismeri-e a trianoni békeszerződéshez csatolt kísérőlevelet. Oppenheimer azt felelte, hogy az osztrák kormánynak nincs oka ebben a kérdésben állást foglalni, mert a kísérőlevélről hivatalosan nem szerzett tudomást. Ezután a Burgenlandban visszamaradó állami alkalmazottak kérdése került tárgyalás alá, amikor is abban egyeztek meg, hogy Ausztria azoknak az alkalmazottaknak, akiket nem vesz át, biztosítja a nyugdíját. Befejezésül Bethlen javasolta, a tárgyalásokról készítsenek az egyes pontokat tartalmazó jegyzőkönyvet és mindkét kormány kötelezze magát, hogy e javaslatokat parlamentjében előterjeszti. Schober részletesen kifejtette saját alkotmányjogi álláspontját és kijelentette, hogy kész bemutatni a jegyzőkönyvet a külügyi bizottságnak. Többet nem tehet és ezt előző nap Torretta márkinak is részletesen kifejtette. Torretta megerősítette Schober közlését, hozzátéve, hogy az egyezmény ratifikációja magától értetődően az érintett országok alkotmányától függ. Bethlen válasza: ha a magyar delegáció a jegyzőkönyvet egyszer aláírta, kötve lesz vele. A parlament fogja eldönteni, vajon elfogadja-e a jegyzőkönyvet, vagy nem. Utóbbi esetben a magyar kormánynak le kell köszönnie. Schober viszont azt mondta, hogy ő az osztrák alkotmány értelmében nem tehet indítványt, csak jelentést. Ő azonban kötelezi magát, hogy az elfogadás végett teljes tekintélyét latba veti. Neki azonban államjogi szempontból nincs oka leköszönni, ha a jegyzőkönyvet nem fogadják el. Elfogadta Bánffy azon nézetét, hogy Ausztriának a jegyzőkönyvet teljes egészében el kell fogadnia, vagy elutasítania. Ezután azt a határozatot hozták, hogy a jegyzőkönyv megszerkesztésére mind a három kormány közegeiből bizottságot állítanak össze, amely aztán a jegyzőkönyvet előterjeszti a konferenciának.¹²⁷ (Mint már említettük, éjfél után fél három órakor, tehát október 13-án Torretta, Schober, Bethlen és Bánffy aláírták az egyezményt.)

A magyar küldöttség hazatérését újsághír alapján követhetjük nyomon: „A magyar delegáció pénteken fél tizenkettőkor elhagyta a Grand Hotelt, ahol

¹²⁶ Uo. 154.

¹²⁷ Uo. 159–160.

Velence város vendégei voltak. (Azaz október 14-én — szerző megjegyzése.) Castagneto herceg budapesti olasz követ, ki ... még egy ideig Olaszországban marad, a magyar urakat egy részükre rendelkezésre bocsátott katonai naszádon a pályaudvarra kísérte. A magyar delegációt, melynek tiszteletére dell Adami prefektus is megjelent, katonai tisztelettel fogadták a pályaudvaron. Szíves búcsúzás után a delegáció tagjai felszállottak a vonatra és miközben a jelenlévők Olaszországot és Magyarországot éltették, a vonat pontosan 12 órakor megindult.¹²⁸ A magyar küldöttség útvonala ezúttal Bécsen és Pozsonyon át Budapest Nyugati Pályaudvarra vezetett. (A felkelők által megszállt, Bruckról Hegyeshalomra vezető vasútvonalat nyilván nem akarták használni.) A küldöttség vonata 15-én szombaton délelőtt 10 órakor érkezett a bécsi Westbahnhofra, ahol megszakítván az utat, Bethlen és Bánffy udvariassági látogatást tett Schober kancellárnál, majd este tovább utaztak.¹²⁹ 22 órakor a Nyugati Pályaudvar előcsarnokában óriási tömeg várta a magyar delegációt, amely alkalommal Herczeg Ferenc üdvözlő beszédet tartott. A nagy ovációval fogadott küldöttség tagjai csak lassan tudtak haladni a körúton a kalapjukat és kendőket lobogtató emberek között.¹³⁰

14. A felsőőri kormány még október 12-én tiltakozó táviratot küldött a magyar külügyminisztériumnak Nyugat-Magyarország átadása ellen, amelyet német fordításban a soproni antanttábornoki misszióknak is megküldött. Ezt a táviratot Köller ezredes nem engedte kikézbésíteni.¹³¹ A Kettős Kereszt Vérszövetség összes alakulatai forrongásban voltak, ki akartak menni Nyugat-Magyarországra. Sopronba érkezett egy autórakomány hátizsák és ruhanemű, amiről Ráday belügyminiszter tudomást szerezvén, utasította Köllert, hogy tartsa ott és raktározza be, de semmi esetre se adja ki a Friedrich-felkelőknek. A felkelők azt is kijelentették, hogy az antant-albizottságokat ki fogják utasítani. Köller ezredes azonnal figyelmeztetést intézett a felkelőkhöz, hogy az antantiszteket működésükben ne háborgassák.¹³²

A velencei tárgyalások külföldi sajtóvisszhangjáról jól lehetett tájékozódni a magyar napilapokban. A francia lapok kommentár nélkül közölték a velencei egyezmény hírét. A közismerten magyarellenés diplomáciai munkatárssal rendelkező Daily Telegraph megjósolta, hogy Sopron gyöngé magyar többséget ér majd el — „hála a magyar tiszteknek” —, míg a város környékén a népszavazás túlnyomó osztrák többséget fog eredményezni. Az olasz sajtó elismerőleg nyilatkozott a velencei konferencia sikeréről, a római Tribunában feltűnően magyarbarát hangú vezércikk jelent meg, amely szerint az olasz kormánynak következetesen ápolnia kell a Magyarországgal való jó viszonyt. A cseh sajtóközvéleményekből (Csekoslovenská Republika, Ceské Slovo, Venkov, Vecer, a prágai Tribuna) azt lehetett megállapítani, hogy Prágában a velencei tárgyalások hírét meglehetősen kedvetlenül fogadták. A „Magyarság” kommentárja

128 „Magyarság” 1921. október 16: „Az osztrákok elfogadják a velencei egyezményt.”

129 Ugyanott.

130 Bánffy 85. A fenti újsághír szerint a küldöttség megérkezését október 16-án délelőtt 11 óra 35 percre várták.

131 Az eredeti német szöveget a SSz. 1977/1. és a Burgenländische Heimatblätter 1978/4. számában egyaránt közzétettem.

132 MOL K/26 1921—H—1387. Több jelentés okt. 14—19-ig.

szerint „a legújabb cseh lapok a velencei konferencia eredményét kellemetlen meglepetésnek mondják, de hangoztatják azt a nézetüket, hogy a végleges döntés még nem történt meg és annak a kimondásában a kisantantnak lesz a legfőbb szerepe.¹³³ A prágai Tribuna úgy vélekedett, hogy a cseh közvetítés, amely már-már felülkerekedett, úgy látszik, azon bukott meg, hogy Csehszlovákia túl nagy árat követelt a közreműködéséért. Bánffy azonban emlékezéseiben azt írja, hogy Benes a maga részére semmit sem kért. Látszatra jelentéktelen apróság, de Benesre jellemző, hogy a román és a szerb-horvát-szlovén külügyminisztériumnak küldött táviratában közölte, a Magyarország és Ausztria közt létrejött egyezmény elfogadható Csehszlovákia részére, ha a románok és szerbek is elfogadják azt. Ezt Take Jonescu román külügyminiszter azzal adta tudomására a bukaresti magyar követnek, hogy ehhez hozzájárul, mivel ennek folytán elhárítható a háború veszélye.¹³⁴

A velencei konferencia eredményeit október 16-án délután olyan minisztertanácsban tárgyalták, amelyet Bethlen még külföldi tartózkodása alatt táviratilag hívott össze. Bánffy megbízta a prágai magyar ügyvivőt, közölje Benessel a következőket: nem akarja Benessel megszakítani a Brünnben létesített baráti kapcsolatokat. Benes előtt a velencei egyezmény lényege már valószínűleg ismeretes és megállapíthatja, hogy Magyarország nem tudott mindent elérni, amit akart. El kellett fogadniok a népszavazást, mert Schober e tekintetben hajthatatlan volt. A békés megoldás érdekében egyéb engedményeket is tett az osztrákoknak és minden remény megvan a nyugat-magyarországi kérdés végleges rendezésére, amely annyira fontos Közép-Európa konszolidációja szempontjából.¹³⁵

Az osztrák parlament külügyi bizottsága október 18-án, kedden ült össze a velencei egyezmény megtárgyalása végett. A megelőző napon Masirevich bécsi magyar követ fölkereste Schobert, akit felkért, hasson oda, hogy az osztrák sajtó ne tanúsítson olyan magatartást a soproni népszavazással kapcsolatban, amely megnehezítené a magyar kormánynak Nyugat-Magyarország pacifikálására irányuló törekvéseit. A kancellár ezt megígérte, ugyanakkor helyzete nehézségeire hivatkozva, példaképpen fölemlítette, hogy aznap is egy burgenlandi küldöttség járt nála a soproni népszavazás ügyében. Kitérő választ adott nekik és a részletekre vonatkozólag a velencei egyezményre utalt. Kijelentette, ha a külügyi bizottság másnap ülésén nem várt esemény fog történni, levonja a konzekvenciát és ott fogja hagyni a külügyminisztériumot. A szociáldemokratáktól engedékenység várható, Renner, aki a Sopronról való lemondást ellenezte, nem fog eljönni az ülésre. Azok a hírek, hogy a bécsi francia és angol követ áskálódik a velencei egyezmény ellen, Torretta elleni személyi antagonizmusnak tudható be.¹³⁶ A külügyi bizottság határozata a következő volt: az antant magatartása a trianoni békeszerződés ratifikálása óta azt bizonyítja, hogy a saint-germaini szerződés által megállapított területi határozatokat, és éppen az Ausztriára előnyösek nem szándékozzák teljes egészükben végrehajtani. Ennek kö-

133 Lásd a 128. sz. jegyzetet.

134 Papers III, No. 1070. Gróf Rubido-Zichy bukaresti követ számjeltávirata Bánffynak 1921. okt. 18-án.

135 Papers III, No. 1070, Bp., 1921. okt. 17.

136 Papers III, No. 1074: Masirevich számjeltávirata Bánffynak, Bécs, 1921. okt. 17. (A francia, ill. angol követ: Lefèvre-Portalis, Lindley.)

vetkeztében a külügyi bizottság felhatalmazza a szövetségi kormányt a Velencében megkezdett tárgyalásoknak Ausztria és a burgenlandi lakosság érdekeinek határozott megóvásával való folytatására és az alkotmányos hozzájárulás feltétele alatti befejezésére. A jelenlevők (Schober kancellár, pártunkívüli, Seipel a keresztényszocialista, Dinghoffer a nagynémet és Bauer a szociáldemokrata párt képviselőjében) egyhangúlag fogadták el ezt a határozatot. Renner, mint várható volt, nem ment el az ülésre.¹³⁷

Bánffy nem volt megelegedve a határozat felemás voltával. Azt a szakaszt, amely a tárgyalások folytatásáról szólt, érthetetlennek találta, mert a külügyi bizottsági határozat nem tüntette föl világosan, hogy az egyezményben megjelölt részlettárgyalásokról van szó. Azonkívül kétséges volt, hogy a határozat alapján az osztrák kormány kötelezőnek ismeri-e el a velencei egyezményt. A magyar kormány lojálisan megtette az előkészületeket a felkelőkhöz intézendő felhívás kiadására, amelyre magát az egyezményben kötelezte. Minthogy azonban a velencei egyezmény úgy rendelkezett, hogy az említett felhívás hivatkozzék erre az egyezményre, viszont az osztrák kormány még nem jelentette ki, hogy azt magára nézve kötelezőnek ismeri el, megsürgette a szóbanforgó nyilatkozat kiadását az osztrák kormány részéről, hogy a proklamáció megjelenhessen.¹³⁸ Schober hangoztatta, a homályos szövegezés nem jelenti azt, hogy a külügyi bizottság nem fogadja el a velencei egyezményt, hanem abból eredt, hogy különböző nézeteket kellett összehangolni. Megerősítette, hogy a határozatban említett tárgyalások azokra a részlettárgyalásokra vonatkoznak, amelyekről az egyezményben szó van.¹³⁹ Cnobloch budapesti osztrák követ is leszögezte, a külügyi bizottság határozata a velencei egyezményben foglaltak elfogadását jelenti, és felhatalmazza a szövetségi kormányt egy hivatalos, a parlament által ratifikálandó szerződés megkötésére, amely több olyan rendelkezést és biztosítékot fog tartalmazni, melyek az egyezményben nincsenek elég szabatosan feltüntetve. Az osztrák külügyi bizottság a soproni népszavazásra vonatkozó megállapodásokra gondolt, amellet megindítandók volnának pénzügyi, gazdasági és közigazgatási kérdésekre vonatkozó közvetlen tárgyalások is a két ország között.¹⁴⁰

15. Amikor Cnobloch a fentieket tartalmazó jegyzéket Bánffynak átadta, IV. Károly király repülőgépen már Magyarországra érkezett: Gorton tábornok futárként Bécsbe küldte Woodhouse kapitányt azzal az utasítással, hogy értesítse Londont és Párist. Schober is így tudta meg, hogy az uralkodó az Ostenburg-Friedrich csapatokkal Budapestre indult. Masirevich jelentette, hogy Schober várakozási állásponton van, utasításokat adott a rend fenntartására. A bécsi rendőrség készenlétben van, mert munkástüntetések vár. Az osztrák főváros csendes, a középosztály, a pénzügyi körök és a rendőrség félreérthetetlenül örülnek.¹⁴¹ Október 24-én Masirevich arról tájékoztatta Bánffyt, hogy Ausztriában kizártnak látszik egy monarchista puccsra irányuló kísérlet. A tartományok

137 Papers III, No. 1081: Masirevich számjeltávirata Bánffyhoz a Schobertől kapott tájékoztatásról (Bécs, 1921. okt. 17.).

138 Papers III, No. 1092: Bánffy számjeltávirata Masirevich-hez, Bp., 1921. okt. 19.

139 Papers III, No. 1091: Masirevich számjeltávirata Bánffyhoz, Bécs, 1921. okt. 20.

140 Papers III, No. 1068: Cnobloch jegyzéke Bánffynak, Bp., 1921. október 21.

141 Papers III, No. 1103: Masirevich számjeltávirata, Bécs, 1921. október 23.

közül csak Tirolból kapott értesítést, ott is teljes a nyugalom. Schober azt a titkos reményét fejezte ki előtte, hogy Károly királynak sikerülni fog pozícióját Magyarországon megtartani, ami az idők folyamán nem fogja eltéveszteni hatását Ausztriára sem és a két ország között a nyugat-magyarországi kérdés legtermészetesebb megoldásához fog vezetni.¹⁴²

A második restaurációs kísérlet a kisantant élénk diplomáciai tevékenységét vonta magával. Benes a Habsburg-ház trónfosztását és a velencei egyezmény eltörlését követelte. Utóbbit nemcsak saját elhatározásából, hanem Renner ösztönzésére is. Október 28-án a svájci osztrák követ is fölkereste berni csehszlovák kollégáját azzal, tolmácsolja Benesnek az osztrák kormány azon kérését, hogy a Károly-puccs kapcsán keletkezett új szituációban követelje a velencei egyezmény eltörlését és a trianoni békeszerződés pontos végrehajtását. A cseh szerző szerint hasonló kérelemmel folyamodott az osztrák kormány Belgrádhhoz is. Az osztrák parlamentben viharos jelenetek játszódtak le: a szociáldemokraták a kisantant politikájának aktív támogatását követelték, míg a keresztényszocialisták és nagynémetek nem titkolták rokonszenvüket a restaurációs kísérlet iránt.¹⁴³ Vajon Prága Krünes ügynök révén értesült-e a fenti kísérlet tervéről, a fenti forrás alapján nem lehet egyértelműleg megállapítani, csak azt a tényt, hogy rendszeresen küldte kémjelentéseit IV. Károly környezetéből a csehszlovák külügyminisztériumba. Tekintettel a csehszlovák-magyar fegyveres összetűzés veszélyére, Schober a nagyhatalmakhoz fordult Ausztria semlegességének védelme érdekében. Benes biztosította a prágai osztrák követet, hogy bármi fog történni, Ausztria semlegességét tiszteletben fogja tartani.¹⁴⁴

A Nagykövetek Tanácsa október 27-én jóváhagyta a velencei egyezményt. Biancheri bécsi olasz követ Masirevichet biztosította, hogy Torretta fenntartás nélkül támogatni fogja Magyarországot, amint a dinasztia-kérdés rendeződik.¹⁴⁵ Benes azonban még három nap múlva is azt hangoztatta a prágai magyar követ előtt, hogy hajlandó elismerni a velencei egyezményt, ha a magyar kormány teljesíti követeléseit, amelyeket már Bánffy tudomására adott. Benes nyilván arra számított, az olaszok egyet fognak érteni azon álláspontjával, hogy a Habsburg-kérdés azonnali meg nem oldása casus belli. Nyilván abból indult ki, hogy Torretta lényegében Sforza gróf nyomdokain haladt. Az viszont nem látszik valószínűnek, hogy tudta volna, az olaszok is tudnak az 1919. május 24-én kelt csehszlovák-szerb egyezményről.

142 Papers III, No. 1119. Bécs, 1921. okt. 24.

143 Olivová i.m. I, 215–216. Ugyanonnán idézzük a bécsi csehszlovák követ 1921. nov. 14-i jelentéséből: Schober hangoztatja, hogy Velencébe nem is akart menni, csak Benes egyenes tanácsára szánta el magát és azt bizonygatta, hogy Ausztria semlegességi nyilatkozata a restaurációs kísérlet alkalmával Csehszlovákiával való előzetes megegyezés után történt. Közölte, hogy Olaszország neheztelését kockáztatta, amikor pl. átengedte a Szerb-Horvát-Szlóven Királyságba irányított csehszlovák lőszerszállítmányokat és személyesen interveniált dr. Otto Bauernél, hogy a munkástanácsok ne akadályozzák meg e lőszeres vonatok továbbítását. (Az osztrák vasutasok közt igen erős volt a szociáldemokrata befolyás. Elég utalni a közismert 1927. évi szentgotthárdi botrányra.)

144 Papers III, No. 1162, Bécs, 1921. okt. 28. Masirevich számléltávirata Bánffyhoz Schober bizalmas tájékoztatásáról.

145 Papers III, No. 1176. Masirevich jelentése (Bécs, 1921. okt. 29.).

Nemes gróf október 28-án azt táviratozta Bánffy-nak, hogy Torretta türelmetlenül várja Károly király lemondásának hírére, vagy azt, hogy a magyar nemzetgyűlés trónfosztó határozatot mondjon ki. Mert ha e két eset bármelyike megtörténik, Prágának és Belgrádnak nem lesz rá ürügye, hogy fenyegető lépéseket tegyen Magyarország ellen. Torretta mind a csehszlovák, mind pedig a jugoszláv kormányt mérsékleltre intette és Párizst, valamint Londont is álláspontja támogatására kérte föl. Torretta három nappal később is újólaj megígérte, mindent elkövet a magyar ügy érdekében, ha Magyarország teljesíti a Nagykövetek Tanácsának felszólítását a Habsburg-ház detronizálására.¹⁴⁶

16. Az, hogy a Nagykövetek Tanácsa október 29-én visszautasította a kisantant szinte valamennyi követelését, beleértve a velencei egyezmény érvénytelenítését is és csupán a Habsburg-ház detronizációjának törvénybeiktatását követelte a magyar kormánytól, általánosan ismeretes. Ez nem azt jelentette, hogy a Horthy-rendszer teljesen megfelelt az antantnak, hanem azt, hogy a magyar emigráció hatalomrajutása még kevésbé felelt meg. Benesnek meg nem volt érdeke újat húzni a Nagykövetek Tanácsával a magyar emigráció támogatása végett, mivel feltételezte, hogy egy baloldali magyar kormány sem folytathatna más külpolitikát, mint statusquo-elleneset. (A bécsi Jövő is örömmel kommentálta a velencei megállapodás hírére.)

A velencei tárgyalások idején megbeszélés folyt a csehszlovák vezérkar és az osztrák hadügyminisztérium hadművelési osztálya között katonai együttműködés megteremtése ügyében, amelyen az osztrákok szóvivője Theodor Körner tábornok volt.¹⁴⁷ Bécs tehát fedezve volt arra az esetre, ha az egyezmény nem jött volna létre és a felkelők betörték volna Ausztriába, hogy támogassák a jobboldali Frontharcos Szövetség puccsterveit. (Csehszlovák részről abban a hitben voltak, hogy a felkelők mind monarchisták.) Katonai együttműködésre azonban nem került sor, mivel Ausztria az októberi királypuccs idején kijelentette, hogy semleges marad.

Mivel a velencei egyezmény magyar fordítását magyarázattal együtt már közzétettük,¹⁴⁸ e tanulmány keretében elegendő, ha csak tartalmát ismertetjük: a magyar kormány kötelezte magát, hogy felhívja a felkelőket a fegyverek letételére, a nem nyugat-magyarországi származásúakat felszólítja, hogy távozzanak onnan, a köztük levő katonatiszteknek, hivatalnokoknak, főiskolásoknak és a felkelést anyagilag támogató egyéneknek büntető szankciókat helyez kilátásba. Az új határvonalat őrző magyar csapatokat felváltják, a felkelők leszerelésének határideje három hét, amely után Ausztria teljesen pacifikált állapotban veszi át Burgenlandot. A terület átadásáig a soproni antanttábornoki bizottság gyakorolja a közigazgatási jogokat, ehhez a magyar és osztrák kormány egy-egy képviselőjét delegálja. A népszavazás Sopronban Burgenland átadásától számított nyolc napon belül történik meg, az olasz külügyminiszter az

146 Papers III, No. 1166 (Róma 1921. okt. 28.) és No. 1250, 1228, 1229. (nov. 1.). Az 1228. sz. okmány befejezéséből: „The marquis della Torretta gave no definite reply to this, but repeatedly emphasised the necessity of a speedy settlement, suggesting that the Hungarian Government should declare the dethronement of the Dynasty and obtain the ratification of the National Assembly de post facto.” Az 1229. sz. előbbinek a folytatása.

147 Guglija i.m. 58/59. sz. jegyzet.

148 SSz. 1981, 156–161.

ottani rendfenntartás végett gondoskodni fog antantcsapatok odaküldéséről. Magyarország kötelezte magát, hogy a felkelőharcok folytán keletkezett károkat Ausztriának megtéríti,¹⁴⁹ az osztrák kormány pedig kötelezte magát, hogy Burgenland lakosait magyarbarát magatartásukért üldözni nem fogja, a hivatalnokokat nem fogja tömegesen elbocsátani, azoknak, akiket nem vesz át, felyósítani fogja a nyugdíjat. A pótegyezmény lehetővé tette, hogy Ausztria Sopronon keresztül bonyolíthassa le a vasúti személy- és áruforgalmat arra az esetre, ha a népszavazás Magyarország javára dől el. Magyar részről viszont elmulasztottak hasonló kedvezményt kikötni Sopron és Kőszeg közti viszonylatban.

Villani titkos jelentésében megállapítja, hogy 1921 augusztusa—októbere közt a nyugat-magyarországi néphangulat nem javult, hanem kifejezetten romlott a forgalmat korlátozó intézkedések, katonai és közigazgatási anomáliák és a felkelők túlkapásai következtében. Ezt az újabban megjelent részlettanulmányok is megerősítik.¹⁵⁰ Bethlen miniszterelnöknek a felkelőkhöz intézett felhívása máris bizonyos visszhangot váltott ki, Prónay azonban vonakodott alávetni magát a parancsnak. Bethlen Prónayhoz intézett levelében leszögezte, „kétségtelen, hogy az ország és a magyar kormány a szabadcsapatoknak Nyugat-Magyarország ügyében rendkívül sokat köszönhet. Az ő hazafiasságuk, önfeláldozásuk és kitartásuk tette lehetővé azt, hogy az osztrákok a mai napig határainktól távol tartattak és a magyar kormány ezt a helyzetet felhasználhatta arra, hogy a kérdésnek Magyarországra nézve előnyös rendezését diplomáciai úton a kezébe vehesse...” Felhívta Prónay figyelmét a szankciók veszélyére, amelyeket a nagyhatalmak és kisantant a leszerelésre megjelölt háromheti határidő lejárta után eszközölnének, valamint arra is, hogy a szerbek már a velencei tárgyalások előtt és azok folyamán csapatösszevonásokat eszközöltek, és pedig nem Nyugat-Magyarország felé, hanem Szabadkán és a Szegedtől délre eső körletben. A magyar hadsereg létszámát a Budapesten székelő antant ellenőrző bizottságra való tekintettel kénytelenek voltak 35 000 főre leszállítani, de ebből is 20 000 fő a kiképzetlen újonc. Ha a szerbek csak három hadosztállyal is indulnak meg, Budapest felé részükre nyitva áll az út. Háború esetén a megmaradt országból is újabb területeket fognak elragadni. Ezért a kormány maga fog fellépni a felkelők ellen, ha a felszólításnak nem lesz fogantja. Prónay erre október 19-én elutasító választ küldött, amelyből látnivaló volt, hogy lebecsülte Magyarország szomszédainak katonai teljesítőképességét.¹⁵¹ Prónay felesége ebben az időben Budapesten járt, mert téli ruházatot akart Nagyszentmihályra vinni. Amikor erről Bánffy értesült, telefonon felhívta Prónaynét, vegye rá urát Lajtabánság kiürítésére. Ennek fejében kilátásba helyezte, hogy Prónay bármilyen kívánságát teljesítik, nemcsak zászlóalját kaphatja vissza, hanem lovassági felügyelőséget is kaphat. Prónayné azt a választ adta, hogy erre férje nem lesz rávehető.¹⁵² A közbejött királypuccs idején Prónay hivatalosan Lajtabánság semlegességét nyilvánította ki, tényleg azonban Horthy oldalán foglalt állást. Kínos epizódot jelentett azonban a magyar kormány számára, hogy Prónay felkelői-

149 Egy nemzetközi döntőbizottság Zimmermann rotterdami polgármester, népszövetségi főbiztos elnöksége alatt meg is állapította az Ausztriának fizetendő kártérítés összegét (Dr. A. Ulléin: Le protocole du Venice. Le Monde Nouveau, juin 1928, 253.).

150 Így legutóbb Gisela Auer: Die Freischärler in Donnerskirchen im Herbst 1921. Burgenländische Heimatblätter, 1979, 25—30.

151 „A határban a Halál kaszál”, 284—294.

152 Prónay-napló III, 133.

vel október 26-án megszállotta Sopront, ami miatt az antanttábornoki misszió el is akart utazni.¹⁵³ Szerencsére a Budaházy-felkelők fegyelmezetten viselkedtek, nem bántottak senkit, az antanttábornokok pedig életük folyamán külön dolgokat is megéltek, mint Bónis páter hebehurgya viselkedését.

A királypuccs után Prónay pozíciója megingott. Fönn akarta tartani az új „állam”-ot, október 30-án megjelentette a „Lajtabánság” c. hivatalos lap első és egyben utolsó számát,¹⁵⁴ két alvezérért (Taby és Molnár), aki engedelmeskedni akart a magyar kormány leszerelési parancsának elcsapta és helyükbe új parancsnokokat nevezett ki, október 31-én pedig eleget téve Horthy kihallgatásra rendelő parancsának, Budapestre utazott, hogy a kormányzót a felkelés további támogatására ösztönözze. Magával vitte három alvezérért, negyediknek pedig Héjjas Ivánt hívta, aki azonban mondvacsinált ürüggyel kimentette magát. Jellemző Prónay akkori súlyára, hogy ezen a kormányzói kihallgatáson jelen volt Bethlen, Bánffy, Nagy Pál gyalogsági tábornok, Zdravec István táborigaznoksági főnök és Pröhle Vilmos egyetemi tanár is. A kihallgatás részleteit Prónay megírta. Prónay hagyta magát Horthytól meggyőzni és Nagyszentmihályra megterve, november 2-án a Ranzenberger-zászlóaljnak a felkelőkhöz állt tisztjeit és legénységét a csapattestjükhez küldte vissza, másnap kiadta az általános kiűritési és leszerelési parancsot, november 4-én pedig Nagyszentmihályon elbúcsúzott a helyi felkelőktől és autón elutazott Szombathelyre.¹⁵⁵ Ezzel a Lajtabánság egyhónapi létezés után megszűnt és tévesnek bizonyult a soproni antanttábornokok azon feltevése, hogy a felkelőket két-három hónapnál előbb nem lehet majd onnan eltávolítani.

17. Ezzel lényegében elhárult a legfontosabb akadály a velencei egyezmény végrehajtása előtt. Már pedig Lindley bécsi angol követ nyilvánvalóan nem túlzott, amikor október 29-én Masirevichcsel folytatott beszélgetésében azt szögezte le, hogy a csehek és jugoszlávok elégedetlenségét főleg a nagyhatalmaknak a nyugat-magyarországi kérdésben tanúsított eljárása okozta, mert ők a velencei egyezményt a trianoni békeszerződés leplezetlen revíziójának tekintik. Károly király visszatérését jó alkalomnak tartják ahhoz, hogy kiszabadítsák magukat a szövetséges hatalmak gyámsága alól és érdekeik védelmét maguk vegyék kezükbe. Lindleynek az volt a véleménye, hogy Csehszlovákia és Jugoszlávia fenyegető magatartását nem annyira a Habsburg-kérdés idézte elő, amely szerinte közel áll a végleges elintézéshez. Azért igyekeznek hatálytalanítani a velencei

153 Villani i.m. 16.

154 A Lajtabánság hivatalos lapja tartalmazza az 1921. október 4-i alkotmányozó gyűlés jegyzőkönyvét és az alkotmány szövegét. E szerint az állami címer esücsos pajzsos csőrében kardot tartó turulmadár kiterjesztett szárnyakkal, a pajzsban vörös alapon talpas kettős fehér kereszt, a pajzsot babér-tölgylevelekből álló koszorú veszi körül. Az államfő báni címet visel, a kormányzótanácsnak az elnökkel együtt hét tagja van. A hat előadó tárcái: külügy, belügy, honvédelem, igazságügy, vallás-közoktatás és népjólétügy, gazdasági ügyek (pénzügy-földművelés-kereskedelem-iparügy.). Parlament gyanánt tizenöt tagú államtanács szerepel, a hivatalos nyelv a magyar, a törvények és államrendeletek magyar, német és horvát nyelven jelennek meg, anyanyelvét mindenki szabadon használhatja, minden polgár egyenlő jogokkal és kötelességekkel bír. Ugyanott 1921. október 20-i dátummal közzétett rendelet közigazgatási intézkedéseket tartalmaz.

Atmenetileg a magyar törvények maradtak volna érvényben.

155 Prónay III, 207–211.

egyezményt, hogy Magyarországnak diplomáciai vereséget okozhassanak. Mivel azonban a Nagykövetek Tanácsa ezt az egyezményt már jóváhagyta, ki kell tartania amellett, hogy a kisantant tisztelje a döntését. Biancheri bécsi olasz követ azt mondta ugyanazon a napon Masirevichnek, megjósolta azt, hogy mindjobban fel fog élénkülni a csehszlovák-jugoszláv agitáció a velencei egyezmény ellen. Biztosította Masirevichet, hogy Torretta fenntartás nélkül fogja támogatni Magyarországot, ha a dinasztia-kérdés rendbejön. Reméli, hogy a szövetséges hatalmaknak sikerülni fog Prágát és Belgrádot mérsékletre bírni. Ezzel lényegében megerősítette Nemes római követ Bánffyknak küldött jelentését (vö. a 146. sz. jegyzetet.) Masirevich azt is jelentette, hogy Lefevre francia követ Schober előtt úgy nyilatkozott, összeütközéstől (egyrészt Magyarország, másrészt pedig Csehszlovákia és Jugoszlávia közt) nem kell többé tartani. Utóbbiak agitációja a velencei egyezmény ellen visszhangra talált egyes ausztriai politikusokban, akik örömmel használnák ki az alkalmat az egyezmény hatálytalanítására. Schober biztosította Masirevichet, hogy nem kívánja kiaknázni a helyzetet és baráti megegyezést óhajt a velencei egyezmény alapján.¹⁵⁶

A népszavazás előkészítő munkálatai lényegében október 19-én, hat nappal a velencei egyezmény kelte után kezdődtek meg, amikor Ferrario tábornok nemhivatalos formában azt a nyilatkozatot tette Zsembery főispán és Ullein attasé előtt, hogy a soproni népszavazást a karintiai népszavazási szabályzat alapján kellene végrehajtani, mint ahogyan azt a saint-germaini békeszerződés 48. paragrafusában előírja. Ez alkalommal a magyar nemzetgyűlési választási rendelet iránt is érdeklődött. A magyar félnek a karintiai népszavazási feltételek nem feleltek meg, hogy miért, azt a forrásokból nem lehet megállapítani. Villani a magyar királyi kormány jóváhagyásával olyan javaslatot nyújtott át a soproni antanttábornoki bizottságnak, hogy szavazási jogot kapjanak mindazon 21. évüket betöltött személyek, akik a népszavazási területen születettek, vagy oda való illetőséggel bírnak, valamint azok, akiknek e területen legalább fél éve állandó lakhelyük van. A szavazás e javaslat szerint nyilvános lett volna, ezt azonban elejtették, amikor november 1-én szóbeli megállapodás jött létre Bánffy és Castagneto közt Ferrario, Viilani és Ullein jelenlétében. Ferrario azonban Sopronba visszatérve újból a karintiai népszavazás feltételeit javasolta a további tárgyalások alapjául. Ennek következtében újabb megbeszélések és viták keletkeztek, amelyeknek az vetett véget, hogy a Nagykövetek Tanácsa állapította meg a népszavazási szabályzatot, amelyet Hamelin tábornok személyesen hozott el Párizsból. A Szövetségek Tábornoki Bizottság az osztrák és magyar ellenjavaslatok mérlegelése után november 15-én a következő népszavazási szervezési szabályzatot adta ki:

„Azon utasítások alapján, amelyeket a Nagykövetek Tanácsa 1921. november 5-i ülésén a velencei jegyzőkönyv alkalmazására vonatkozólag adott a szövetségek tábornokok tudomására, a soproni területi népszavazás a következő feltételek mellett hajtható végre:

1. A népszavazás nyolc nappal azután történik meg, amikor az osztrák (fegyveres) erők Burgenland területét a trianoni határig (a soproni terület kivételével) békésen megszállták és a szövetségek tábornokok megállapították, hogy a tartomány teljesen pacifikált állapotban van.

¹⁵⁶ Papers III, No. 1176, Masirevich jelentése (Bécs, 1921. október 29.).

2. Ezután sor kerül a népszavazásra, és pedig előbb Sopron városában, azután pedig a szavazási területen levő falvakban. Mindkét aktus végrehajtásának legfeljebb egy napos időközben kell megtörténnie. Mindkét szavazás együttes összege adja meg a népszavazás végleges eredményét.

3. Szavazati joggal bír nemre való tekintet nélkül minden személy, aki az alábbi négy feltételnek megfelel:

A) 1921. január 1-én 20. életévét betöltötte;

B) a szavazási területen született és odavaló illetőségű, vagy pedig 1919. január 1. előtti időtől a népszavazási területen állandó lakhellyel bír;

C) 1921. január 1. óta állandó lakhelye a népszavazási területen van;

D) akik nincsenek elítélve az általános jogszabályok ellen elkövetett bűntett vagy vétség miatt, nem folyik ellenük csődeljárás, nincsenek gondnokság alatt és nem szenvednek elmebetegségben.

4. A szavazójegyzékek összeállításához könnyebbség végett az 1920 februári jegyzékek képezik az alapot, amelyekből a polgármesteri hivatalok kitörlik mindezek nevét, akik nem felelnek meg a fenti 3. §-ban előírt feltételeknek és kiegészítik azon személyek neveivel, akik e jegyzékekben nincsenek nyilvántartva, de a feltételeknek megfelelnek. A törlések és kiegészítések indokolása külön rovatban vezetendő. Ezen a módon minden egyes népszavazási körlet részére egyetlen jegyzék állítandó össze.

5. A Sopron városában és a falvakban létesítendő 8—8 népszavazási körletben egy-egy népszavazási bizottság állítandó fel. Ezek legalább három szövetségközi tisztből állanak, akiknek döntési joguk van, valamint kettő—kettő osztrák és magyar biztosból, akiknek azonban csak tanácsadói joguk van. Minden egyes tiszt vagy biztos egyidejűleg egy-egy városi és községi bizottság tagja lehet.

6. A 4. § alapján összeállított szavazójegyzékeket át kell adni az illetékes körletek szavazási bizottságainak, akiknek a következő feladatuk lesz: a jegyzékek előzetes átvizsgálása, állásfoglalás az összes panaszokkal szemben, amelyeket a jegyzékbe föl nem vevés, vagy jogtalan fölvetel ellen emelnek, a jegyzékek első helyesbítése, a népszavazási igazolványok kiadása, az óvások újlagos átvétele, a jegyzékek végleges rendezése, ennek megfelelően a népszavazási igazolványok kiadása vagy bevonása.

7. A szövetségközi tábornokok egy következő összeállítású szavazási bizottságot neveznek ki: a három szövetséges nagyhatalom egy-egy tisztje, egy osztrák biztos, akit az osztrák köztársaság delegátusa fog javasolni és egy magyar biztos, akit a magyar királyi kormány delegátusa hoz javaslatba.

8. A szavazás napját és óráját a szövetségközi tábornokok állapítják meg, a szavazóhelyiségeket a szavazási bizottságok jelölik ki.

A szavazás titkos.

A szavazók bemennek egy helyiségbe, amelyben a szavazási bizottság egy delegációja tartózkodik. A szavazók átnyújtják az elnöklő tisztnek szavazási igazolványukat, amelyet az átvizsgál, a szavazók jegyzékében megjegyzést tesz és bevonja; ezután a szavazók az elnöklő tiszttől egy narancsszínű szavazólapot (Ausztria), egy kékszínű szavazólapot (Magyarország) és egy borítékot kapnak.

A szavazó ezután belép egy cellába, kettétépi azon nemzet lapját, amelyre nem kíván szavazni, mind a két részt és a másik szavazólapot borítékba zárva, azt leragasztja és a cellából kilépve, átadja a bizottságnak, amely azt az ő jelenlétében az urnába dobja.

9. Bármilyen nyilvános propaganda mind a két fél részére tilos.

10. További utasítások fogják szabályozni a szavazók jegyzékeinek átvizsgálását, a szavazási jog gyakorlására vonatkozó részleteket, az eredmények átadását (Übermittlung) és összevonását stb. Az összes jegyzőkönyvet az antantisztek fogalmazzák meg, s azok el lehetnek látva a biztosok észrevételeivel.

11. A szavazás eredményét a központi bizottság fogja megállapítani.¹⁵⁷

Köller ezredes azt javasolta a miniszterelnöknek, hogy a soproni antant-tábornokokat hívják meg Budapestre is, mivel november 14-én Bécsben Schoberrel tárgyaltak és visszatérésük után „feltűnően elhidegedett” magatartást tanúsítottak, hallgatólagosan túrve az osztrákok huzavonáját Burgenland megszállása körül. Ez megtörtént és november 21-én az antant-tábornokok Budapestre is elutaztak, ahol a miniszterelnök, külügyminiszter és az antantkövetek közvetlen befolyásával sikerült őket „magyar szempontból kívánatosabb és előnyösebb állásfoglalásra bírni.” Ez nyilván abból állott, hogy most a Szövetségek közötti Tábornoki Bizottság szorgalmazta Burgenland déli részének megszállását. Az osztrákok a fenti egyezményben elrendelt propagandatilalmat úgy kerülték meg, hogy az osztrák propagandát a szövetségi kormány által támogatott Ödenburger Heimatdienst c. szervezet végezte. Válaszul Villani a magyar propagandát szervezte meg, amelyet főleg Thurner Mihály soproni polgármester, Zsembery főispán és más befolyásos személyiségek támogattak.¹⁵⁸ Az osztrák agitációt nyilván nem kis mértékben megkönnyítette az, hogy osztrákbarátok még a soproni magyar államrendőrségen is akadtak.

A budapesti tárgyalások november 22-én azzal végződtek, hogy Bánffy és Cnobloch osztrák követ jegyzőkönyvet írtak alá, amely szerint a fenti népszavazási szabályzat teljesen biztosítja a nép akaratának szabad megnyilatkozását. Torretta igen örvendett annak, hogy a két érdekelt fél ebben a kérdésben megegyezett és támogatta az osztrákok azon óhaját, hogy a népszavazás előtt a magyar katonaság távozzék a népszavazási területről és a rendfenntartást antantcsapatok végezzék. A Nagykövetek Tanácsa is ebben az értelemben döntött, ami az osztrákok nagy diplomáciai sikere volt, hiszen a velencei egyezményben a magyar csapatok kivonulásáról nem volt szó és az antantcsapatok kiküldése is csak javaslat formájában volt említve. Ezután az osztrák parlament november 30-án ratifikálta a velencei jegyzőkönyvet. A külügyi bizottság által megfogalmazott határozatban kifejezte azon kívánságát, hogy a történelmi osztrák területen tartózkodó burgenlandi menekülteknek tegyék lehetővé, hogy a népszavazáson biztonságban résztvehessenek.¹⁵⁹

Miután az osztrák szövetségi haderő november végére Burgenlandot vontatottan folyó hadműveletek során zavartalanul megszállotta és ennek megtörténtével a közigazgatást átadta a burgenlandi tartományi hivatalnak, a Szövetségek közötti Tábornoki Bizottság december 3-án nyilatkozatban elismerte, hogy Burgenland pacifikációja megtörtént. Ezt követően Ausztria jegyzőkönyvileg is átvette Burgenlandot a nagyhatalmak soproni képviselőitől. A soproni népszava-

157 Hochenbichler i.m. 57–60.

158 A magyar propagandairódát Kovács István és Meiszner Ernő ügyvédek irányították (Träger i.m. 88.).

159 Hochenbichler i.m. 63.

zásnak nem volt már semmilyen akadálya. Mivel e sorok írója mind a népszavazás, mind pedig a magyar-osztrák határ megállapításának történetét a Soproni Szemlében már publikálta,¹⁶⁰ az olvasót az idevonatkozó közleményeire utalja.

18. Befejezésül még csak azt kell leszögezni, hogy a mende-mondák világába kell utalni azokat a történelmi irodalomban fölmerült állításokat, hogy Sopron hovatartozásának kérdése már eleve el volt döntve, vagy hogy erre vonatkozólag valamilyen titkos megegyezés történt volna. A valóság az, hogy Schober harcolta ki Velencében, hogy Sopron sorsát népszavazás döntse el és titokban támogatta az Ódenburger Heimatdienst tevékenységét. Az ő diplomáciai sikere volt az is, hogy a soproni antanttábornoki bizottság eltűrte, hogy a Bundesheer feltűnő lassúsággal szállja meg Burgenlandot. Schober éppen olyan jól ismerte Sopron és környékének hangulatát, mint a magyar kormány és az antantmissziók. (A Daily Telegraph tanulmányunkban idézett jóslata bevált.) A tanulmányunkban felhasznált cseh forrásból tudjuk, hogy a csehszlovák külügyminisztériumnak volt Bécsben egy bizalmi embere, aki hozzá tudott férni az osztrák kormány bizalmas irataihoz és az ilyen jellegű tanácskozásokról szóló feljegyzésekhez. Ennek az információja alapján készült a következő, témánkat érdeklő jelentésrészlet is: „December első felében Masirevich bécsi követ eszmecserét folytatott Schoberrel. Schober hangoztatta, hogy ő nagyon fontosnak tartja a Magyarország és Ausztria közötti jó kapcsolatok ápolását. Ezen okból nem tulajdonít túlzott jelentőséget a soproni kérdésnek. Nem fontos, hogy ha a népszavazás Ausztria részére kedvezőtlenül dől el. Csak arra volna szükség, hogy Magyarország legalább pro foro externo respektálja az előírt formalitásokat. A lényeg az, hogy a két ország viszonya a jelenben és a jövőben is zavartalan legyen.” A továbbiakban azt is közölte Masirevichsel, hogy nem lelkesedik Masaryk és Hainisch elnökök személyes és politikai barátságáért, de ő maga hivatali funkciójánál fogva kénytelen tárgyalásaikon asszisztálni, sőt közreműködni.¹⁶¹ Ennyit a lánai egyezmény történetéhez, amely Csehszlovákia nagy diplomáciai sikere volt, de disszonáns visszhangot keltett Rómában és Budapesten. Mivel pedig a nagynémetek és a monarchisták is Schoberre nehezteltek a lánai egyezmény miatt, 1922 májusában megvált állásától, amikor is Ignaz Seipel kancellársága alatt új kormány alakult. A kisantant-orientáció legmegbízhatóbb támaszai, a szociáldemokraták, ezúttal is ellenzékben maradtak.

A velencei egyezményt beiktatták az osztrák törvénytarba, viszont a magyar törvénycikkek közé való beiktatása nem történt meg azért, mert a magyar alkotmányjog értelmében nem volt erre szükség. Az osztrák—magyar kapcsolatok rendezésében is fordulópontot jelentett, mert Bécs megszűnt a magyar emigráció központja lenni. A két forradalom menekültjeinek csak töredéke maradt Ausztriában, a többiek szétszóródtak, a kevésbé exponáltak haza is tértek. A jól szerkesztett Bécsi Magyar Újság és a Jövő napilapok 1923-ban annyira ráfizetéssé váltak, hogy kénytelenek voltak beszüntetni megjelenésüket.

160 A soproni népszavazás, SSz. 1971, 335—347; Határmenti események Burgenland megalkulásától az új határvonal megállapításáig. SSz. 1975, 139—157. A szerző rendhagyó megjegyzése: Mivel „A nyugat-magyarországi kérdés katonai története” c. dolgozatomban (SSz. 1971/1972) részben a politikai eseményeket is érintettem, ezek ismétlését a mostani tanulmányomban nem lehetett mindig elkerülni.

161 Olivová I. (Ceskoslovensky casopis historicky 1961/2. sz.) 217, 87. sz. jegyzet.

Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez

III. rész

4. Október 15. Sopron. Ferenczy Jánost, az SZDP illegális soproni szervezetének titkárát a Gestapo őrizetbe veszi. Később szabadlábra helyezik, de a november 3-i letartóztatása után 13-án Sopronból Komáromba, majd németországi koncentrációs táborba kerül. A Gestapo a soproni nyilasok közreműködésével kivégzi Takáts László és Kőfaragó László németellenes beállítottágukról ismert városi alkalmazottakat. Temetésük október 18-án a németek elleni néma tüntetés volt. A Gestapo németellenes kijelentéseikért és háborúellenes magatartásukért letartóztatja vitéz Tamás József erdőmérnöki hivatalvezetőt. 10 napos őrizet után a nyilasoknak adják át. Letartóztatják Karner Gusztáv irodai segéd tisztet is, aki 1942-ben részt vett a Kisgazdapárt illegális megalakításában. Letartóztatják és egy napig őrizetben tartják vitéz dr. Házi Jenő soproni főlevéltárost. Németellenes politikai felfogása miatt e naptól két héten át fogva tartják dr. Tóth Ferenc GYSEV osztályvezetőt. Szabadulása után állását nem foglalhatta el. Az egyik soproni laktanyából megszökik Varju Ákos, a betiltott Parasztszövetség országos választmányának tagja. A Pusztacsalád környéki erdőben készített rejtkehelyen bujkál katonaszökevényként a felszabadulásig Ratatics István illegális kommunistaival együtt. Ratatics 1944. március 20-án menekült oda a Gestapo elől.

Október 15, 22. Sopron. A Gestapo őrizetbe veszi vitéz Molnár János rendőrségi őrszemélyzeti parancsnokot, a Soproni Magyar Szövetség aktív tagját. Székesfehérvárra, majd Velence községbe hurcolják, decemberben pedig Zalaegerszegre internálják.

Október 16. Sopron. A Gestapo és a nyilasok letartóztatják Fábján Lajos városi számvevősegi főnököt. Kiszabadulása után állandó megfigyelés alatt tartják. Németellenes megnyilvánulásai miatt a Gestapo letartóztatja, majd 17 napig fogságban tartja vitéz Karsai Ottó gazdatisztet. Karsai helyére a Nyilaskeresztes Párt megyei helyettes vezetőjét, Rozmán Ferencet állítják. A nyilasok és a Gestapo „megbízhatatlanság” címen túszként őrizetbe veszi Nogga R. Árpád GYSEV pályafenntartási mérnököt és Szigeti Szabó Tibor rendőrtanácsost. Letartóztatják Luria Bernátot.

Október 17. Sopron. A Gestapo letartóztatja náciellenes magatartása miatt Közi Horváth Miklós lapszerkesztőt. Tíznapos őrizet után átadják a nyilasoknak, állásvesztés után szabotálásért vonják felelősségre.

Október 18. Sopron. A Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom Országos Pártépítés Vezetőjének szervezeti utasítása alapján a közigazgatási hivatalokhoz „a Nemzet politikai akarátának biztosítása érdekében” pártmegbízottat küldenek ki. Megkezdődik a Lövér Szálló kiürítése „hazafias célok szolgálatára.” Sopronba települ „der Beauftragte des Jugendführers der Deutschen Reiches in Ungarn” irodája.

Kópháza. Tesch Béla kópházi lakos az SS-sorozást követően a német hadseregbe nem vonult be. A Gestapo feljelentés alapján kópházi rejtékhelyén Tescht elfogja. Sopronba, majd Bécsbe szállítják, ahol katonaszökevényként a halálos ítélet után kivézik.

Október 22. Sopron. A Gestapo letartóztatja Sopronban Kardos Árpádot németellenes és angolbarát magatartása miatt. Sodró Sándor ezredest a Gestapo Sopronban a német haderővel való együttműködés szabotálása címén őrizetbe veszi. Később Székesfehérvárra szállítják, majd Velence községben őrzik.

Október 23. Brennbergbánya. A soproni Gestapo letartóztatja Breuer Györgyöt, a bánya adminisztratív igazgatóhelyettesét. Egy heti fogvatartás után szabadságát visszakapja, de 31-től Várpalotai nyilas főispán intézkedésére megfosztják addigi állásától.

Sopron. Német állomásparancsnokság és csendőrparancsnokság települ a Várkerület 84. sz. házba. Az otthlakókat az Új utcai üres lakásokba költöztetik

Budapest. Szálasi kinevezi Sopron megye nyilas főispánját, aki Vajna belügyminiszternél tesz esküt. Nyilas alispánt állítanak a nyugdíjazott dr. Czillinger József addigi alispán helyébe.

Október 23–24. Sopron. Bányafa fuvarozáshoz 14 előfogatot rendelnek ki a Kányaszurdokhoz. Mivel egyetlen fogat sem jelent meg, november 3-án újra kirendelik őket. Az előállított 9 fogat az előírt fuvaroknak még a felét sem teljesítette, ezért a városi erdőmérnök munkamegtagadás miatt eljárást kezdeményez a szabotáló fuvarosok ellen.

Október 26. Sopron. A „Nemzetvédelmi Propaganda Miniszter” rendeletére a levették Sopronban 400 nyilas falragaszt és 43 000 röplapot terjesztenek a lakosság körében. A „Magyar Nemzeti Munkaállamot és a Hungarista Mozgalom célkitűzéseit” ismertető anyagokból a városkörnyéki öt községbe is juttatnak. A szétosztást a rendőrség ellenőrzi. A Soproni Hírlap szerint „a soproni közönség egy része azokat a tisztviselőket, akik a lakásösszeírást végzik, kelleetlenül és udvariatlanul fogadja.”

Október 27. Budapest. Dr. Franz Basch, a Volksbund magyarországi vezetője Vajna nyilas belügyminiszternél a VDU igényének teljesítését sürgeti annak érdekében, hogy a személyi változások során Sopronnak volksbundista polgármestere legyen.

Október 28. Sopron. A honvéd állomásparancsnokság kiutalása alapján a német városparancsnokság (Orstkommandatur; parancsnok: Amelung őrnagy) költözik az Evangélikus Tanítóképző Képezde utcai épületébe. A december 6-i légitámadás következtében az épület lakhatatlanná válik, az Orstkommandatur 1/848 az Uszoda utcai óvodaépületbe települ át. A tanítóképzőben „der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Ungarn” raktárakat állít fel.

Október 30. Sopron. Az SS felszólítására kiüritik a Liszt Ferenc Zeneegyesület Zeneiskolájának épületét. A Csengery utca 13-ba a „NSDAP Gauleitung Niederdonau Stellungsbau Abschnitt Sopron-Ödenburg” települ. (Vezetők: Karl Kritsch Kreishauptleiter és Edmund Brauner Kreisleiter, valamint 49 fős személyzet).

November 2. Sopron. A járási levante parancsnokság körlevelet ad ki a soproni járás községeiben az összes kerékpár nyilvántartásba vételére és rendszer szerinti behívására. A befutott jelentések szerint megállapították, hogy „Nagycenk, Sopronkövesd, Sopronhorpács, valamint Röjtökmuzsaj és Lövő községek erdeiben ejtőernyős ügynökök, ill. partizánok működnek, amelyek az ellenséges gépeknek jelzéseket (tűzzel, villanylámpával stb.) adnak le. Minthogy ezek alapján komolyabb ejtőernyős eseményekkel számolni kell, és ezek között elsősorban a távbeszélő és táviró vonalak elvágása jöhet tekintetbe”, az összeköttetés fenntartása érdekében állandó kerékpáros szolgálatot vezetnek be a községi előljáróságok között.

November 2—3. Sopron. A forradalmi munkásmozgalomban való részvételükért, a soproni szakmai szervezetekben végzett aktív munkájuk miatt a soproni rendőrség letartóztatja, majd tíz napig fogva tartja Bencze Alajos kőművest, Bognár Dezső cipészt, Ferenczy János alkalmazottat, Hlavati József gépformázót, Jankovits Pál cukrászt, Molnár János szabót, Mundi János péket, Németh György cipészt, Patzer Nándor vasöntőt, Pintér István gépformázót, Slár Ede fodrászt, Zergényi Nándor szobafestőt. Sopronbánfalván letartóztatják Wetzer Andrást, Brand Tófor kőművespallért (Soproni u. 23.) és Pratscher Lajost.

November 2. Sopron megye. A megye területén is megkezdődött a német—magyar megállapodás értelmében főleg Budapestről elhurcolt munkaképes zsidó férfiak átadása a német katonai hatóságoknak. A munkaszolgálatosok az Ostwall építésére szolgáló munkatáborokba és hadiüzemekbe kerülnek.

Sopron. Letartóztatják Ruzicska Emil villanyhegesztőt, ismert labdarúgó edzőt, aki folyamatosan agitációt fejtett ki a SOTEX-ben szervezkedő nyilasok és volksbundisták ellen. Letartóztatása után Budapestre szállítják, ahonnan megszökik. 1945. január 13-án besúgás alapján Himódon tartóztatják le, majd Ivánban megkínözzák és súlyosan bántalmazzák a Nemzeti Számonkérő Különítmény nyomozói. Ruzicska február 11-én Sopronkőhidára kerül hűtlenség vádjával, majd részese a „vándorló fegyház” útjának Bernauig.

November 3. Nagycenk. A csendőrség letartóztatja Nagycenken Erdősi Miklóst, az 1919-es direktórium tagját, id. Alcsuti Mihály és Pölcz Dénes kommunista munkásokat. A Gestapo mindhármukat Komáromba, majd Dachauba szállítja.

Sopron. Horváth Gábor és három katonatársa Sopronban a Jäger-vendéglőben Szálasi- és nyilasellenes kijelentéseket tettek. Nyilas feljelentés alapján a IX. honvéd hadtestnél két és fél hónapi fogházra ítélik őket.

November 4. Sopron. A Simon Elemér Vöröskeresztes Üdülőházba (Egeredi u. 4. sz.) a német tábori csendőrség (Feldgendarmerie) települ.

November 5. Kapuvár. Letartóztatják Kapuvárott Csitei Kálmánt. Ez a sorsa a Budapestről kapcsolatterhesésről visszaérkező Varga Tibor és Csitei József illegális kommunistáknak is. A szombathelyi hadtestparancsnokság kémelhárító osztálya és a 3. nyomozó alosztály által kémgyanúsként letartóztatott Csöngői Sándorral együtt Vargát és Csitei Józsefet Szombathelyre szállítják.

November 8. Budapest. Veessenmayer német birodalmi megbízott táviratban közli a német külügyminisztériummal, hogy hivatalosan értesült Szálasi és a minisztériumok tervéről, amely szerint a közeli napokban Nyugat-Magyarországra szándékoznak áttelepülni. Mivel Veessenmayer „elsősorban lélektani és gyakorlati” szempontokból ezt helytelenítette, Szálasi a tervet visszavonta és úgy intézkedett, hogy „csak az egyes reszortok felesleges kölöncei költözzenek Nyugat-Magyarországra.”

Sopron. Werner Lorenz SS-tábornok, a VoMi (Népi-német Közvetítőszerv) vezetője Weibgen SS-ezredes, a VoMi Magyarországra vezényelt áttelepítő különítményének vezetője kíséretében Sopronban járt. Látogatást tett a Német Házban, valamint körútja során ellenőrizte a városon átvonuló német lakosság-
nak, „a birodalomba való visszavezetését.”

November 10. Sopron. A katonai szállításokhoz kirendelt soproni fogatosok több mint egyharmada nem jelent meg. A honvéd állomásparancsnokság felelősségrevonást kér a polgármestertől.

November 12. Sopron. A soproni rendőrkapitányság felhívásban közli, hogy „rajtaütésszerűen razziákkal fogja ellenőrizni a bejelentés elmulasztása miatt nemcsak a bejelentésre kötelezetteket, hanem a szállásadókat, ill. a háztulajdonosokat is felelősségre fogja vonni.”

November 13. Sopron. A soproni rendőrség a komáromi Csillag-erődbe szállítja és a németeknek adja át Ferenczy Jánost és 15 társát. A Gestapo foglyai Komáromból németországi koncentrációs táborba kerülnek.

November 14. Sopron. A Sopron város területén található összes előfogatot e naptól a képviselőház, ill. a városba települő minisztériumok beszállítása céljából közmunkára kirendelik. A nyilas párthelyiséget átköltöztetik a Széchenyi tér 2. sz. ház I. emeletére, ott végzik „a Párt igen nagy mértékben felszaporodott munkáját.”

November 15. Sopron. Az 1939. évi I. tc. 97. §-a alapján a lakosság „hadihaszználható állapotban” köteles a kerékpárjait beszolgáltatni a Sopronban felállítandó lövész századok részére. Felszerelés hiányában a bevonultatottak mind-össze karszalagot és katonasapkát viselnek egyenruhaként.

November 18. Sopron. A német parancsnokság az Erdei iskola (Manninger-ház) épületének, majd felszerelésének és élelmiszerkészletének átadását követeli a német repülőipari bizottság és a német követség ipari bizottsága részére. („Der Bevollmächtigte des Grossdeutschen Reiches in Ungarn; Der Beauftragte für die Wirtschaft” ott székel 1945. március 26-ig). Pártszolgálatot szervez Sopronban a Nyilaskeresztes Párt-Hungarista Mozgalom soproni szervezete.

November 18. Budapest. A nyilas készletgazdálkodási kormánybiztos többek között a Goldberger Textilműveket, a Magyar Posztógyár Részvénytársaságot budapesti készletei Németországba való szállítására kötelezte. A november 18-tól kezdődő kiszállítások során a fonalak és nyersanyagok megmentése érdekében fiktív bér munkamegállapodások és más raktározási megoldások útján a Textilközpont soproni közreműködéssel nagyobb mennyiségű műselymet, fél-

kész- és készárut a Soproni Selyemiparhoz, a SOTEX-hoz és a Soproni Fésűs-fonalgyárhoz juttat el. Az így megmentett anyagok egy részét Sopronban, a Balfi u. 22. sz. alatti Conrád-féle pincébe rejtik el.

November 20. Sopron. A soproni polgármester „megfelelő eljárás céljából” kiadja az ügyosztályoknak Vajna nyilas belügyminiszter november 13-án kelt „sűrű razziák” tartását szorgalmazó rendeletét. A razziákra „különösen az áttelepítési útvonalakon” van szükség, mivel a budapesti „zsidók egy részének áttelepítésével kapcsolatban számolni lehet azzal, hogy a részben gyalogmenetben útbaindított zsidók szökést igyekeznek megkísérelni.” A „nemzetvezetői pártiroda” vezetője 21-i soproni beszédében kénytelen megállapítani, hogy „... sajnos akadnak ... akik sajnálják őket.”

November 21. Sopron. Sopronba teszi át működési helyét Steinfurth Pál, a német birodalmi rádió „magyarországi főmegbízottja”.

November 24. Szombathely. A III. honvéd hadtest leventeparancsnoka a hadtest területére telepített leventék részére lábbelik kiutalását kéri. A Kelet-Magyarországról települtek „tekintélyes része már annyira le van rongyolódva, hogy semminemű munkára felhasználni nem lehet.”

November 20—25. Sopronkőhida. A nyilas kormány 496 fő szigorított dologházi őrizetést ad át a németeknek, akik Mauthausenbe szállítják őket. A sopronkőhida fegyintézetbe Vajna és Kovarcz nyilas miniszterek rendeletére a következő hetekben 300 politikai fogoly és ún. védőőrizetes kerül, akiknek őrzését az SS, valamint a Margit körüti katonai büntetőintézet és a VKF hadbírószága őrszemélyzete végzi.

November 25. Nagycenk. Az országos elhelyezési kormánybiztosság nagycenki kirendeltsége átiratot intéz Sopron vármegye alispánjához „a menekültek elhelyezése körül tapasztalt rendellenességek megszüntetése érdekében.” A kormánybiztosság szerint „az a körülmény, hogy az itt élő törzslakosságot a sors eddig minden — az áttelepített lakosság által sok esetben már ismételen is átélt sorscsapástól megkímélte — nem jelenti azt, hogy ők hasonló csapásoktól megkíméltek.”

Sopron. Rajniss Ferenc, Szálasi vallás- és közoktatásügyi minisztere levélben intéz figyelmeztetést Cotel Ernőhöz, a soproni egyetem dékánjához, mivel az egyetemi hallgatók „a Sopronban állomásozó, illetőleg ott átvonuló német katonai alakulatok tagjaival szemben kihívó magatartást tanúsítanak.”

November 27. Sopron. A Nyilaskeresztes Párt Sopron megyei vezetője, dr. Pap Tibor, Várpalotai főispánhoz küldött jelentésében megállapítja, hogy „a megyei közigazgatás és tantestület részéről csendes, passzív magatartás uralja a helyzetet, mely több helyen nyilasellenes viselkedésben, vagy szabotálásban csúcsosodik ki.” Erélyes beavatkozást és eljárás indítását követeli a kapuvári főjegyző, a kapuvári főszolgabíró, a szanyi helyettes jegyző, valamint a bősárkányi leventetábor parancsnoka ellen.

November 28. Sopron. A kihirdetett rendőrbíróági ítélet szerint kirendelésen és honvédelmi szolgálaton való meg nem jelenés miatt 9 soproni lakost

egyenként 30 pengő pénzbüntetésre ítélték. „Ismétlődés esetén megnevezettek ellen szabotázs bűncselekménye miatt is eljárás fog indulni.”

Sopronkőhida. Dr. Varvasovszky János intézeti orvos és Geiszbühl Mátyás r.k. lelkész a börtön kiürítéséig sokoldalúan segítik az SS és a nyilasok által Sopronkőhidára hurcolt politikai őrizeteket. Személyi biztonságuk állandó veszélyeztetésével, önfeláldozóan tevékenykednek a foglyok helyzetének enyhítése érdekében.

December 2. Sopron. A soproni polgármester rendeletet bocsát ki Sopron férfi lakosságának a város környékén végzendő erődítési munkálatokban való kötelező részvételére. E célból az érintetteket három kerületre osztva írják össze, akiket egyben december 5-től a földmégmunkáló szerszámaik központi (tűzoltó laktanya) beszolgáltatására köteleznek. A rendelettel ellenszegülőknél karhatalmi beavatkozást és statáriális eljárást helyeznek kilátásba. A Volksbund közreműködésével tanfolyami rendszerben katonai és politikai kiképzés folyik a Szent István menedékházban. Az oda vezényelt sopronbánfalvi lakosok egyes kézfegyverek és robbanóanyagok kezelését sajátítják el, valamint „nemzeti-szocialista világnézeti, fajelméleti és politikai” előadásokat hallgatnak.

Nagyecsk. A német felügyelő és a nyilas körzetvezető figyelmezteti a nagyecskeni postamestert a rendelkezések betartására, mivel a postamester az utasítások ellenére — a németek megkerülésével — továbbította a zsidó munkaszolgálatosok leveleit.

December 3. Szombathely. A Szombathelyen működő nyilas nemzetvédelmi és propaganda miniszter felszólítást intéz többek között Sopron megye nyilas főispánjához, hogy előadó- és propagandakörút szervezésével a közvéleményt beállítsa „az új világnézet irányába és a totális nemzeti ellenállás érdekében...” s hogy „felrázzuk a defetizmusba süllyedt, elernyedő és elfáradt magyar közvéleményt.” E rendelkezés nyomán szervezték — kötelező megjelenéssel — a „nemzetvédelmi nagygyűléseket.”

December 5. Sopron. Újabb kirendelés után bűnvádi eljárás indul egyes soproni fogatosok ellen. November 17-én a kirendelt 10 előfogatból 5 nem jelent meg, majd a m. kir. 3/3 honvéd élelmező fiókraktárhoz a katonai anyagszállításához kirendelt 30 fogatból mindössze kilenc állt elő. A „Soproni Hírlap”-ban 26-án közléseztik, hogy nyolc fogatost pénzbüntetésre ítélték. 28-án és 29-én a honvédelmi munkaszolgálat nem teljesítése miatt újabb 15 fő kap pénzbüntetést. A közlemény szerint „ismétlődés esetén nevezettek ellen szabotázs bűncselekménye miatt is eljárás fog indulni.”

December 8. Sopronbánfalva. A sopronbánfalvi jegyző a m. kir. csendőrorparancsnokságtól két járőr kivezenését kéri december 11-re a lakosság (16—60 éves összes férfi és 18—50 éves összes nő) elővezetése érdekében, mivel a sáncmunkáknál a német munkavezető szóbeli közlése és a jegyző megállapítása alapján „a lakosság — a legszigorúbb felszólítás ellenére — kevés kivétellel nem jelent meg.”

Fertőszentmiklós. A község lakossága szökött magyar katonákat rejteget.

December 9. Sopron megye. A III. csendőrkerület parancsnokságának bizalmas parancsa valamennyi alárendelt őrs és különítmény parancsnokságnak reggel 7 órától 21 óráig razzia tartását rendeli el.

December 14. Kapuvár. A kapuvári járás főszolgabírája ismételten rendőrhatalósági felügyelet alá helyezi, rendszeres jelentkezésre kötelezi Csöngői Sándor kapuvári lakost, akit 1940-től kommunistaként tartanak ott nyilván. Január 6-án az 522/2 sz. utánpótló zászlóaljhoz fegyvernélküli munkaszolgálatra osztják be. Március 27-én, az alakulat Németországba való áttelepítésekor bizalmas értesítés alapján Csöngői 36 társával megszökik, az osli Éger-erdőben várják be a Vörös Hadsereget.

December 15. Sopron megye. Somssich alispán az orosz hadifoglyok rejtegetését, szökésük előmozdítását statáriális bűncelekményként hirdeti ki a községi előjáróságok útján. „Minthogy a munkára kiadott foglyok behívása a táborba most van folyamatban, ... attól kell tartani, hogy a munkaadó gazdák a kihelyezett foglyokat igyekeznek rejtegetni és a hatóságoknak azt jelentik, hogy az ilyen hadifoglyok megszöktek.”

Balf. Görgei Guidó és Thassy Jenő honvéd főhadnagyok honvédségi kocsin, hamis parancsal Budapestről a balfi munkaszolgálatos táborba utaznak, ahol kísérletet tesznek a teljesen leromlott Szerb Antal író és irodalomtörténész kiszabadítására. Szerb Antal azonban Halász Gábor és Sárközi György nélkül nem hajlandó szökni. Görgey és Thassy az SS-őrség riasztása miatt eredménytelenül gyors távozásra kényszerül.

December 16. Sopron. A Hotel Gruberba települ „Der Gesandte und Bevollmächtigte des Grossdeutschen Reiches in Ungarn, Pass-und Sichtvermerksabteilung.”

December 20. Sopron. A polgármester jelenti, hogy a városban telepedett meg öt minisztérium szűkebb törzse, a Kúria, a képviselőház és a felsőház, a BM útlevélosztálya és tucatnyi más magyar szerv 3621 fővel. A német szervek közül: a Landesbauamt, a NSDAP Gauleitung Niederdonau Stellungsbau, a Volksgruppenführung, Durchlaßscheinstelle der Wehrmacht, Propaganda Nebenstelle, NSDAP Auslands-Organisation Landesgruppe in Ungarn, a Németbirodalmi Posta szerelő részlege stb. Ezenkívül 39 954 fő áttelepített tartózkodik a városban.

December 21. Sopron. A Fegyveres Nemzetbiztonsági Bizottság Budapestről Sopronba érkezett egységei az Ötvös u. 6. sz. és a Várkerület 84. sz. házak elkobzott üzlethelyiségeibe szállásolják be magukat.

December 22—23. Sopron. A Soproni Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának tanácsa ülésén ismertetik Csilléry András nyilas kormánybiztos utasításait. A Németországba való kitelepülés ügyében az ülés résztvevői titkosan megszavazott memorandumban egyhangúlag csatlakoznak a budapesti karnak a kitelepülést elvető memorandumához.

December 23. Balf. Beck László munkaszolgálatos megszökik, majd sikeresen Budapestre távozik a balfi munkaszolgálatos táborból.

December 24. Újkér. A községben a 159. sz. házban katonai szállásbiztosítás alkalmával az otlakó uradalmi cseléd családja ellenállást tanúsított. A járőrparancsnok jelenti, hogy a háziaktól azt hallotta: „inkább a belsevistáknak adunk szállást, mint a honvédségnek.”

Sopron és Kapuvár. A Nemzeti Számonkérő különítmény, melynek hatásköre „mindennemű politikai ügyben nyomozás az elkövető személyére, foglalkozására, társadalmi állására, katonai vagy polgári mivoltára való tekintet nélkül”, részben kivonult Budapestre. A különítmény parancsnokságának és beszállítottainak egy része Kapuvárra és Sopronba vonult. A politikai alosztályt Sopronba helyezik el, Kapuvárott pedig egy külön alosztály mintegy harminc nyomozóval csak a nyilas párttagok és vezetők által — az ún. zsidóingóságok elosztásánál — elkövetett visszaélésekkel foglalkozik.

December 25. Iván. A csendőrörs jelenti a csepregi járás főszolgabírájának, hogy eljárást indít Ivánban „izgatás és rémhírközlés vétsége miatt”. Vajda Antal földmivest elfogták, mivel a községben a nyilasok előtt az „éljen Sztálin” kijelentést tette, majd figyelmeztetése után is a Vörös Hadsereg közeli bevonulásáról beszélt.

December 26. Balf. A balfi munkaszolgálatos táborból kilenc zsidó munkaszolgálatos megszökött. A soproni járás főszolgabírája 30-án körözésüket és elfogásukat rendeli el.

Kópháza. Krausz Gyula a kópházi sáncásó munkatáborból megszökött. Lövőn maga ásta bunkerban húzza meg magát, majd január elején segélykérésére a Kapuvárott rendőrhatalósági felügyelet alatt álló Csöngői Sándor siet segítségére. Csöngői a Csapod melletti Pityerben helyezi biztonságba a szökött munkaszolgálatost és támogatja a felszabadulásig. Ugyancsak decemberben szökik meg külső segítséggel a sopronbánfalvi munkatáborból dr. Fábíán László, aki munkaszolgálatra vezénylése előtt kapuvári ügyvéd volt.

Balf. A község környékén bújkál az SS-be kényszersorozott és onnan megszökött Fleck János és ifj. Baader János a Vörös Hadsereg érkezéséig.

December 30. Sopron. A Gestapo Sopronban letartóztatja dr. Borsos István pénzügyi igazgatóhelyettes németellenes propaganda terjesztése miatt. Március 29-ig fogva tartják, ezalatt megtorlásul családját lakásából kiköltöztetik. — A nyilas kormány rendelete nyomán felosztatják az 1942. február 27-én alakult Soproni Magyar Szövetséget.

1945. január 2. Nagylózs. Nagylózsról két zsidó munkaszolgálatos Szárföld felé elszökött. 8-án a „Der Höhere SS und Polizeiführer in Ungarn des SS Wirtschaftler” német alakulat parancsnoksága jelentése alapján a soproni járás főszolgabírája körözést ad ki ellenük.

Január 2. Sopron. A Nyilaskeresztes Párt Sopron vármegyei vezetője Somssich alispántól a nyilas pártszolgálatosok számára fegyverek kiutalását kéri. Az alispán 9-én engedélyezi a lakosság által beszolgáltatott fegyverek kiadását.

Sopron megye. Budaházy őrnagy, a vármegyei katonai parancsnok átíratott intéz az alispánhoz arról, hogy „a folyamatban lévő erődítési munkálatokhoz” kiket vegyen igénybe. „Ott, ahol a szerszámkészlet . . . nem elegendő, napi két váltást kell beállítani. A váltást a munkahelyen kell végrehajtani. Váltott munka esetén a munkaütem és a munkateljesítmény megfelelően fokozott legyen.”

Január 6. Sopron. Új székhelyre települ Sopronban a Deutsche Wehrmacht-Durchlaßscheinstelle der Wehrmacht Nr. 38.

Január 8. Sopron. A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége a soproni városháza nagytermében propagandagyűlést tart. Részvételre kötelezik a városi tisztviselőket, az üzemi és egyéb alkalmazottakat. A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltségének detektívcsoportja Sopronban elfogja Ágoston József katonaszökevényt, akit a katonai parancsnokságnak adnak át. A városban bujkáló zsidók „felderítése” során két személyt tartóztatnak le.

Január 9. Sopron. A győri járványkórházból a soproni határra érkezett 113 fő munkaszolgálatost a német rendészeti hatóságok az erődítési munkákhoz nem vették át. A nyilasok rendelkezésére a rendőrség emiatt a Kurucdombi laktanyában levő Jány-féle melegedő egyetlen helyiségébe zsúfolta be őket. A tisztiorvos január 13-i jelentése szerint az ellátatlan, „jelenleg 109 főből és 4 halottból álló zsidó-csoport” kivétel nélkül tetves, közülük „mintegy 20 elme-zavart, kb. ugyanennyi végelgyengülésben szenved.”

Január 12. Sopron. A Soproni Hirlap cikkírója kényszerűen megállapítja, hogy „sajnos, igen sokan vannak még itt a megmaradt kis magyar országrészben, akiknek »nem fekszik« a Hungarista állameszme és a nemzetiszocialista világnézet.” Rendőri kényszerítéssel, a személyi igazolványok bevonásával, a mozikból, vendéglőkből stb. 188 — 16—60 éves — férfit szed össze a karhatalom este, akik a Bécsi utat a hótól kötelesek megtisztítani a német katonai szállítások megkönnyítésére.

Január 12—13. Brennbergbánya. Vajk Arturt, Breuer Györgyöt Brennbergbányán a nyilasok letartóztatják. A pártirodán a nyilasok és az oda érkező defektívek több napig súlyosan bántalmazzák Vajk volt bányaigazgatót. A későbbiekben ott tartják őrizetben a Gestapo elől 1944 áprilisa óta bujkáló Füredi Oszkár építész, a gettózás előli szökés miatt letartóztatott dr. Keresztes László orvost, valamint a korábban Füredit rejtegető Pénzes Pál bányaácsot. A letartóztatottak január 18-án Sopronkőhidára kerülnek át.

Január 13. Sopron. A Szálasi »nemzetvezető« brennbergi tartózkodása miatt állandósult razziák következtében Füredi Oszkár építésznek menekülnie kellett óhermesi búvóhelyéről. Sopronba visszatérve a Várkerület 74. sz. udvari ház padlásán bújt meg a Gestapo és a nyilasok elől. A nyilas karhatalom Füredi holléte iránti nyomozás során nyilvánosan vallatja és bántalmazza Füredi feleségét, ezért az építész rejtekhelye elhagyására és önmaga feladására kényszerül.

Brennbergbánya. Breuer Györgyné, a bánya adminisztratív igazgatójának felesége férje letartóztatása után — házkutatástól tartva — bányatelepi házuk közelében ládát rejtett el. A láda automata puskát és töltényeket tartalmazott, amelyre a „bányaigazgatóságnak a németek által megkísérlendő bányafelrobantás esetén lett volna szüksége.” A ládát volksbundista feljelentés alapján nyilasok megtalálták és Breuernét őrizetbe vették. Ezt követően Brennbergbányán többhelyütt a nyilas pártszolgálatosok házkutatást tartanak és fosztogatnak.

Január 15. Sopron. A város katonai parancsnoka és polgármestere parancsot ad ki a sáncmunkára való jelentkezésre, mivel „a létszámnak még egyharmada sem jelenik meg az előírt munkálatokra.” A parancs halálbüntetést helyez kilátásba, ha a „számtalan jóakarató figyelmeztetés, sőt az előállítások sem használnak.” — Hajgató János művezetőt nyilasellenes kijelentéseiért rendőrségi felügyelet alá helyezik és mindennapos jelentkezésre kötelezik.

Január 17. Sopron. A Sotex-kolónián letartóztatják Ruzicska Emilnét, majd rendőrhatalósági őrizetben tartják a felszabadulásig, azzal az indokkal, hogy folytatta letartóztatott férje illegális tevékenységét.

Mihályi. A község jegyzője a kapuvári főszolgabíróhoz intézett levelében fejti ki a község panaszait a katonai beszállások miatt. Intézkedést kér, mivel „az amúgy is keserűséggel, kétségbeeséssel megtöltött lakosság idegessége napról-napra növekszik.” Udvardy Ferenc és felesége három szovjet hadifoglyot rejtegetett a Vörös Hadsereg megérkezéséig.

Sopron. A Nyilaskeresztes Párt soproni ifjúsági szervezetének gyűlésén Látos László az új soproni ifjúsági főkerület vezetője tájékoztatót ad a szervezési feladatokról. „A totális hadviselés érdekében” 12—15 éves korig honvédelmi munkaszolgálatra, 15 évtől 17 évig légvédelmi kiképzésre, „17—21 éves korig pedig a Hungarista Légiókba toborozzuk a magyar fiúkat.”

Január 19. Sopron. A Steiner József Gőztéglagyár leállított körkemencéjében a 107/321. sz. kiegészítő munkásszázad 484 erősen eltetvesedett emberét helyezik el.

Január 20. Kapuvár. A kapuvári főszolgabíró 21-én 8 órára a kapuvári vasútállomáshoz ellenőrzésként csendőrzőr vezénylését kéri. A csérmajori lőszerszállításhoz kirendelt fogatosok a német lőszeres ládákat már többször nem adták le, hanem útközben a kocsikról dobálták le.

Beled. Beledi lakosok két szökött szovjet hadifogoly katonát a Vörös Hadsereg érkezéséig rejtegetnek.

Sopron. Német-magyar vegyesbizottság (Wehrmacht—Honvédelmi Minisztérium—Iparügyi Minisztérium kiküldöttei) a helyszínen döntenek a soproni gázmű, villanytelep és vízmű bénításának lehetőségeiről. Az Ennsbe szállítandó berendezések súlya a villanytelepnél kb. 15 tonna, a gázműnél 2 tonnát tesz ki a felmérések szerint. Ezek az üzemek felkerültek a Deutsche Industrie Kommission in Ungarn áttelepítési jegyzékére.

Szombathely. A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltsége vezetőjének jelentése szerint „a lakosság hangulatának megfigyelésére, valamint helyzetkép megfigyelése miatt” Sopron városba „figyelő detektívet” küldtek ki.

Január 22. Sopron. A városi tanács ügyosztályai 8 napos határidővel utasítást kapnak illetékesség szerinti kiürítési terv készítésére. Az intézkedés nyomán részletes terv készül a város személyi és anyagi kiürítésére, az értékek Németországba szállítására.

Január 23. Kapuvár. A kapuvári főszolgabíró 23-án 8 órára a községházához a lakosság hőeltakarítási közmunkára való kirendeléséhez két csendőrzárór kivezénylését kéri, „mert a kötelezettek részéről ellenállás várható.”

Sopron. A Petőfi tér 6. sz. házba települ Látos László, „Az Ifjúság Totális Mozgósításával és Harcbaállításával megbízott Sopron megyei Vezető” és 10 tagú „munkatörzse”.

Január 26. Mihályi bírāja átirata szerint a katonasággal túlterhelt községben „az idejött alakulatok önhatalmúlag valósággal elveszik a marhákat a gazdáktól és a sertéseket is.”

Január 29. Sopron. Várpalotai nyilas főispán „miheztartás és megfelelő eljárás végett” közli a város polgármesterével, hogy a Honvédelmi Miniszter 1899/1-kv. 1945. sz. rendeletével a zsidó munkaszolgálatosokkal való érintkezést úgy katonai, mint polgári egyének részére megtiltotta.” A soproni járás főszolgabírája február 3-án értesíti erről a járás jegyzőit és a csendőrörsöket.

Január 31. Sopron. A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya detektívjeinek jelentése szerint Sopronban „a gyári munkásság körében baloldali szervezkedés észlelhető.” Felderítés folyik a Sopron Déli pályaudvaron a vasutasság körében folyó németellenes mozgolódás és baloldali propaganda ügyében.

Február 2. Sopron megye területén a nyilas karhatalmi és katonai hatóságok újabb, a megye valamennyi helyiségére kiterjedő általános razziaátrendelnek el a már tömegessé váló katonai szökések felszámolására. A razzia során egy jelentés szerint Nyugat-Magyarországon 7681 személyt fogtak el. Közöttük 996 katonaszökevény, 2325 lézengő katona, 4125 a behívásnak eleget nem tett személy volt. Az elfogottak közül 150 embert a helyszínen felkoncoltak.

Sopron. Rendeletileg 60 városi tisztviselőt köteleznek a 48-as laktanyában reggeli megjelenésre, „internáló tábor létesítésének ügyében.” Madarász József bűnügyi nyomozó négy rendőrrel kilenc szökött munkaszolgálatos agyonlövésére kap parancsot Csörgő Mátyás nyilas alosztályparancsnoktól. A kivégző külotnímménnyel a megjelölt helyszínre megy, de kivégzés helyett Madarász a munkaszolgálatosokat az illetékes századparancsnoknak állományba visszaadja. — A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltségének detektívjei Sopronban az általános razzia során ismételten nagyobb mennyiségű gyógyszer elrejtését fedezi fel. (Az elrejtett gyógyszerekről Vajna Gábor nyilas belügyminiszter is szót ejt a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége február 6-i ülésén.) A helyi posta katonai parancsnoka ellen a detektívek feljelentést tesznek,

mivel „a postaépületben folytatott razziát akadályozta és az addig elért eredményt részben megsemmisítette.”

Február 4. Kapuvár. A nyilasok Kapuvárott letartóztatják Frivaldszky Jenő soproni pénzügyi főtitztet, mert fellépett az elkobzott és beszolgáltatott zsidó ingatlanok elrablása, nyilas fosztogatása ellen. Tíznapos fogvatartás után állását elveszti, mivel „antropológiai vizsgálat” útján a nyilasok »zsidófajúnak« minősítik. A »számonkérők« feljelentésre házkutatást tartanak Faludi Lajos (Kapuvár, Mátyás kir. utca 1.) 50 éves gyári munkásnál, ahol magakészítette listát találnak a nyilas vezetőkről és kiszolgálóiról. Este 10 órakor Faludit özv. Kulis Józsefné háztartásbelivel együtt a nyilasok a vitnyédi Répce-parton tarkónlövés-sel kivégzik.

Sopron. A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi ki-rendeltségének detektívcsoportja Sopronban megfigyelés alá helyezi Rácz Imre volt GYSEV főtitztet. A figyelés eredményéről a csoport a német biztonsági szolgálatot (Sicherheitsdienst) tájékoztatja. A soproni katonai büntető intézetben dr. Sándor András hadbíró alezredes ítélete alapján szökés kísérlete miatt három szovjet hadifoglyot, egy magyar katonaszökevényt, és egy munkatáborból szö-kött zsidó munkaszolgálatost végeznek ki.

Röjtökmuzsaj. Feljelentés alapján a szövetségesek javára kifejtett propa-ganda és nyilasellenes magatartás miatt elhurcolják Oláh Tóth Pál körerdészt, A »számonkérők« súlyosan bántalmazzák, majd internálják.

Február 8. Sopron. Az Orstkommmandaturnál tartott értekezleten Amelung őrnagy a helyi polgári közigazgatás intézkedését sürgeti a német szállításokhoz, mivel „a kirendelt fogatosok a legkülönbözőbb kifogásokkal nem végzik el a fuvarozásokat. Kéri a fuvarok biztosítását, mert különböző súlyos hiányok ke-letkeznek a hadrakelt sereg élelmezésében.” A nyilas hatóságok lemondatják állásáról dr. Lipner Pál GYSEV pályaorvost.

Február 9. Nagycenk. Az Országos Elhelyezési Kormánybiztos a HM rende-lete nyomán „polgári elhelyezés szempontjából” Sopron (Szombathely és Mo-sonmagyaróvár) városokat „túlzsúfoltság miatt zárt területté” nyilvánította.

Február 10. Sopron. Egy detektívjelentés szerint a kurucdombi kaszárnya környékén csoportos razziát tartottak. Az épülettömb egyik földszinti nagyter-mében elhelyezett zsidók közül „pillanatnyilag 80 él.” Mind tetvesek. Előfordult, hogy a „közülük elhalt hullája 3 napig is ott feküdt a szobában”. A polgármes-ter válaszában minden felelősséget ezért a helyi rendőrségre hárít: „... gondos-kodjék a rendőrség, hogy a zsidók onnan máshová kerüljenek, vagy pedig adja vissza őket a németeknek.” A február 24-én kelt jelentés szerint már „csupán 70 munkaszolgálatos” van az épületben.

Február 12. Sopron. Sopron vármegye nyilas alispánja értesíti a járások főszolgabiráit, hogy „a Nemzeti Számonkérés Szerve Sopron vármegyei és já-rási vezetői a vármegye területén megkezdik működésüket.” A számonkérők „messzemenő támogatását” és megfelelő helyiség biztosítását rendeli el.

Február 14. Sopron. Január 27-én Sopron megye területén (a városkörnyéki falvak munkaszolgálatos táborában) kiütéses tifusz megbetegedéseket észleltek. Az elszaporodott fertőzések megállapítására az Orstkommmandatur I./848 hetente kötelező „tifusz értekezletet” tart, az SS Sonderkommando Südost (Krankenrevier am Krutzenberg) Sopronban „Fleckfieber Station” felállítására kényszerül.

Február 18. Kapuvár. A nyilas csendőrök és pártszolgálatosok „kommunista összeesküvés és hazaárulás” címén letartóztatják Kapuvárott Lakatos Imre és Cserpes István földművest, akik az Éger-erdei fakitermelés közben a nyilasok ellen beszéltek. A nyilas pártszolgálatosok mindkettőt megkínözzák és eszméletvesztésig ütlegelik. A következő napokban hasonló módon bánnak el több kapuvári, vitnyédi és himódi lakossal. Séra János és nyilas pribékjei letartóztatják Fülöp József, Áder János, Módos Imre, Ivánkovits József és fia, Horváth Jenő, Kreiter József, idős Pap Géza, Ács József helybelieket. A lefogottakat »antropológiai vizsgálat«-nak is alávetik. Az 522/2. sz. utánpótló zászlóaljnál 18 társával együtt „szervezkedés és szabotázs” gyanújával letartóztatják Csöngei Sándor illegális kommunistát.

Február 19. Sopron. A nyilas karhatalom letartóztatja és elhurcolja Domján László MNB pénzbeszedőt „hungaristaellenes” magatartása és kijelentései miatt. Háromheti fogvatartás után a soproni rendőrség 591/1—1945. sz. határozatával rendőrhatalom felügyelet alá helyezi Domjánt és heti kétszeri jelentkezésre kötelezi.

Február 20. Sopron. A m. kir. 3. honvéd kerület területén működő hadműveleti kormánybiztos átíratot intéz a törvényhatóságok vezetőihez a honvédelmi büntetőbíráskodás kiterjesztéséről. Ez az intézkedés a távbeszélő vezetékek rongálásának megakadályozására szolgál, mert a rongálások miatt sokhelyütt „a híradás hosszabb időre megszakadt.” A nyilas karhatalom nyolc munkatáborokból szökött zsidó munkaszolgálatost tartóztat le Sopronban. A 48-as laktanya büntető intézetébe kerül Vargha János textiltechnikus, akit a nyilas haditörvényszék a deutschwagrami katonai kiképzésről társával elkövetett szökése miatt ítél el.

Balf. Többekkel együtt Jáger Pál balfi kisbíró SS-behívót kap. A szembenállás egyedi formájaként a behívás teljesítése elől Jáger két téli hónapot át a Fertő nádasában bujkál a Vörös Hadsereg érkezéséig. Kétszeri SS-behívó elől hasonló módon bujkál a zsidó munkaszolgálatosoknak addig sokrétű támogatást nyújtó Hermann Ferenc fertőrákosi lakos is.

Február 21. Kapuvár. Séra János, a kapuvári »Hűség Háza« parancsnoka nyilas különítményt küldött ki Horváthék Széchenyi u. 117. sz. alatti portájára. A kapuvári kommunistákkal kapcsolatot tartó Horváth László asztalossegédre szóváltás közben a pártszolgálatosok lövést adnak le, majd többször belelőnek a védelmére siető bátyjába, Horváth István géplakatosba is. Horváth László a lövések következtében életét veszti, sebesült bátyja pedig kórházi őrizetbe, majd a nyilasok fogságába kerül.

Február 22. Petőháza. A kapuvári járás főszolgabírájának jelentése szerint a Petőházán katonai felvásárlás címén működő katonai szerv erőszakosságai „a gazdák körében ... nagyfokú elkeseredés és jogbizonytalanság érzetét váltják ki ...”

Február 23. Osló. A községi nyilas pártszervezet a község összes leventéjét és a 18—23 éves lányokat — kormányrendeletre hivatkozva — a Hungarista Ifjúság Országos Szervezete (HIOSZ) tagjává nyilvánítja.

Február 24. Sopron. A nyilas pártszolgálatosok előállítják Tóth Ernőt, a Soproni Selyemipari RT. üzemmérnökét, majd a pártszolgálat irodájában „szabotálás megtorlása” címén ütlegetik. Március 7-én a Nemzeti Számonkérő Különítmény két Kapuvárról kiküldött nyomozója újra elhurcolja a mérnököt.

Február 28. Sopron. A város katonai parancsnoka vitéz Kászonyi Zoltán ezredes rendeletet ad ki a „sáncolási munkára” való jelentkezésre. Az I., II., III. légo-körzetekbe besorolt 16—60 éves férfi lakosok március 2-3-4-én kötelesek a kijelölt helyeken jelentkezni „a honvédelmi eskü letétele és a további utasítások vétele céljából.”

(Folytatjuk)

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Frodl, Walter:

Europapreis für Denkmalpflege an Ernő Szakál (Budapest, 12. Mai 1982)¹

Steht man vor Architekturen oder Architekturfragmenten, die uns die Antike hinterlassen hat, oder vor den gewaltigen Steingebirgen gotischer Kathedralen mit ihrem unendlichen Reichtum an monumentalen und filigranen Formen, so wird sehr oft das ästhetische Erlebnis, das zunächst den Eindruck bestimmt, vertieft durch ein Gefühl nahezu fassungsloser Bewunderung für die Präzision mit der sich die Einzelformen Stück für Stück aneinanderfügen und scheinbar nahtlos sich zum großen Ganzen zusammenschließen. Es scheint so, als ob im Wesen des Steines etwas Geheimnisvolles läge, das seine Schwere vergessen macht und den harten Kampf nicht einmal ahnen läßt, in dem der Mensch ihm mit dem Verstand ebenso wie mit der Hand jede Form abringen muß, vom kleinsten Detail bis zur Erfüllung des Gesamtkonzeptes.

Ich kann natürlich nicht wissen und ich will mich vor derartigen Interpretationen, zu denen eine Laudatio allzuleicht verleitet, hüten, ob es die vom Stein ausstrahlende Faszination war, die unseren Laureaten zur Wahl seines Berufes bestimmt hat. Auf Grund seines bisherigen Lebenswerkes aber glaube ich zu wissen, daß er dieser Ausstrahlung im Umgang mit dem Stein sehr bald erlag und er zu diesem,

¹ A hamburgi F.V.S.-alapítvány (SSz. 1976, 176) által Szakál Ernőnek ítélt műemléki Európa-díj átadásakor (1982. máj. 12) Budapesten tartott méltatás szövege. Sopron város műemléki Európa-díja (SSz. 1976, 39—46) után soproni kapta az egyéni műemléki Európa-díjat is.

zu seinem Material, das er im Handwerk eines Steinmetzen nach und nach zu beherrschen lernte, eine besondere Beziehung gewann. Und zwar eine Beziehung, die weit über das hinausgegangen sein muß, was von einer handwerklichen Ausbildung erwartet werden darf.

Es war aber gerade die schonungslose handwerkliche Lehre, die man, rückschauend, wohl als die beste Ausgangsposition für den späteren Beruf wird betrachten können. So hatte er seinen Kommilitonen gewiß vieles voraus, vor allem die profunde technische Erfahrung, als er, nach abgeschlossener Lehre und zweijähriger Gesellenzeit in Sopron, im Jahre 1933 die Klasse für dekorative Bildhauerkunst an der Hochschule für Angewandte Kunst in Budapest bezog. Er absolvierte dieses Studium 1939 mit Auszeichnung, nachdem die Schule seine Leistung schon 1937 durch eine Medaille besonders anerkannt und der Verband der Ungarischen Künstler des Kunstgewerbes ihm 1939 die Medaille des Verbandes verliehen hatte.

Was manchem aus unserer Generation in jungen Jahren in seinen Träumen vorgeschwebt haben mag, ging für Ernő Szakál 1940 in Erfüllung: ein durch ein Stipendium der Ungarischen Akademie gesicherter Studienaufenthalt in Rom. Welch bedeutenden Einfluß ein römisches Jahr auf einen bildungshungrigen und zum inneren Erleben bereiten, künstlerisch und historisch begabten Menschen seit Jahrhunderten bis auf den heutigen Tag ausübt, bedarf in diesem Kreis keiner weiteren Erörterung. Ernő Szakál, der im einstigen Scarabantia geborene Pannonier, wird — so könnte ich's mir wenigstens vorstellen — die Reise nach Rom wenn schon nicht als eine Heimkehr, so doch als eine Art Wallfahrt zu den Quellen seiner Kunst empfunden haben. Soferne er nicht den Sinn für historische Dimensionen schon aus seiner an Geschichte und Denkmälern so reichen Heimatstadt mitbrachte, wird er ihn hier erworben oder vertieft haben, angesichts der Mauern und der Monumente, die sein künstlerisches Empfinden schärfen und ihm überdies eine gründliche Erweiterung seiner Materialkenntnis ermöglichen, Einblick in jegliche Art der Verwendung und Bearbeitung und in die Lebensbedingungen — Anfälligkeit und Widerstandskraft — der unterschiedlichen Gattungen des Steines boten. Er war also auf das beste gerüstet, als er, noch im Status eines freischaffenden Künstlers in den Bann der Denkmalpflege geriet und 1946 den ersten Restaurierungsauftrag erhielt: Er betraf die Ursulinenkirche in Sopron, der die Restaurierung der Stuckausstattung der Georgskirche folgte. Im Kreuzgang in Visegrád (1950) und im Kapitelsaal in Sopron (1951) begegneten ihm zum ersten Mal die Probleme, die mit der denkmalpflegerischen Behandlung gotischer Architekturen, Werkstücke und Skulpturen verbunden sind: mit Konservierung, Restaurierung, mit theoretischer Rekonstruktion und Anastylose. Es war ein Neuland, dessen Eroberung Szakál dadurch erleichtert wurde, daß er im Laufe der Jahre einen sechsten Sinn entwickelt hatte, der, beruhend auf der Voraussetzung einer genauen Kenntnis der Materie, ihm ihre verstandesmäßige und künstlerische Durchdringung in einem außergewöhnlichen Maß ermöglichte. Von seiner zwanzigjährigen Dienstzeit in der Ungarischen Denkmalintendanz (1952—1973) hat er mehr als die Hälfte dieser Jahre den wohl schwierigsten Aufgaben gewidmet, die einem Steinrestaurator nur gestellt werden können: Der Remontage des Löwenbrunnens von 1473, sowie des Brunnenhauses und des Brunnens des 14. Jahrhunderts im Anjou-Schloß in Visegrád, das, in seinen Grundzügen wieder ans Tageslicht gebracht, zu den eindrucksvollsten Zeugnissen der Hochblüte der spätmittelalterlichen Kunst in Ungarn zählt. Auch der Erker der Burg in Siklós ist hier zu nennen.

Wie Szakál die im Schutt aufgefundenen Fragmente in Nachempfindung und Nachvollzug mittelalterlicher Steinmetzmethoden und mit Hilfe geistreicher Konstruktionen Stück für Stück und Schicht für Schicht wieder zu Kunstwerken zusammengebaut hat, das darf man ruhig zu den vorzüglichsten Leistungen der Denkmalpflege

in den letzten Jahrzehnten rechnen und zwar über die Grenzen Ungarns weit hinaus. Daß die Anastylose, so wie es den rigorosen Grundsätzen der ungarischen Denkmalpflege entspricht, unter sorgfältiger Trennung der ursprünglichen von den nolens volens neu hinzugefügten Teilen erfolgte, war selbstverständlich.

Unter den vielen anderen Arbeiten, die er an Architekturen, aber auch an mittelalterlichen und barocken Steinbildwerken ausgeführt hat — in Sopron, Vác, Gödöllő, in Sárospatak, Belpátfalva, Tihany und anderen Orten — müssen die Wiederaufstellung der Kapitولينischen Trias in Sopron und die Aufstellung der Skulpturen und Fragmente, die aus dem sensationellen Fund auf dem Burggelände in Budapest stammen und den ungarischen Kunstbesitz in großartiger Weise bereichert haben, ganz besonders hervorgehoben werden. Im einen, wie im andern Fall mußte der Restaurator vor allem auf seine Erfahrung bauen, auf sein Gefühl für Maß und Proportion, er mußte nicht nur seiner Intelligenz sondern auch seinem Instinkt vertrauen, der sich in jahrzehntelanger Arbeit immer wieder bestätigt hatte.

Wie oft und wie intensiv er jeden einzelnen Handgriff durchdacht und in der Diskussion nach Widerspruch und Anregung gesucht hat, weiß ich selbst aus manchen Gesprächen. Das findet seine Bestätigung auch darin, daß er über seine Arbeiten in den zuständigen Fachzeitschriften stets ausführlich berichtet und die leitenden Gedanken dargelegt hat. Daß er sich dieser Mühe unterzog, halte ich im Hinblick auf den sehr speziellen Charakter seiner Arbeit und auf die von ihm eigenständig entwickelten Methoden für ein besonders großes und anerkanntes Verdienst. Er hat damit einer der wichtigsten Pflichten eines Konservators entsprochen, nämlich neue Entdeckungen und Verfahren zu veröffentlichen und dadurch der Fachwelt bekanntzugeben.

Eine fast selbstverständliche Konsequenz, daß Ernő Szakál 1970 zum Dozenten an der Hochschule für Bildende Kunst bestellt und ihm die Ausbildung von Steinrestauratoren anvertraut wurde. Ist er doch nicht allein nach seinen Kenntnissen, Fertigkeiten und Erfahrungen, sondern nach seiner ganzen aufgeschlossenen und grundsätzlich wohlwollenden Persönlichkeit geradezu prädestiniert Nachfolger heranzuziehen und ihnen zu den Kenntnissen dazu auch etwas von seinem hohen Berufsethos mitzugeben, dessen Grundlage die Ehrfurcht vor der Würde der Denkmäler und das daraus resultierende Verantwortungsbewußtsein bilden.

Was kann einen Lehrer mehr zufriedenstellen, wenn er sein Lebenswerk überblickt und er die Summe zu ziehen sucht, als das Bewußtsein schulebildend gewirkt zu haben und hoffen zu dürfen, daß etwas von seinen Vorstellungen noch eine Weile weiterleben wird?!

Wenn in der Öffentlichkeit über Denkmalpflege gesprochen oder über das Thema diskutiert wird, so erscheinen als Protagonisten fast immer jene Stellen und Persönlichkeiten, die denkmalpflegerische Maßnahmen veranlassen oder derartige Arbeiten leiten, aber selten jene, die sie nun tatsächlich und mit ihren Händen ausführen. Es fällt nur wenig von dem Licht auf sie, in dem die anderen stehen.

Um so größer unsere Freude und Genugtuung, daß durch den Europapreis für Denkmalpflege der Stiftung FVS zu Hamburg Gelegenheit gegeben ist, einer Persönlichkeit die Ehre zu geben, die sozusagen nicht von Außen, vom Universitätsstudium der Kunstgeschichte oder der Architektur, also mehr oder weniger von der Theorie her, sondern vom Innersten des Kernes, vom Gegenstand her, zur Denkmalpflege gestoßen ist und, ausgehend von der Praxis, vom Handwerk, nun in der vordersten Reihe vorbildlich wirkender Denkmalpfleger steht.

Nach dem Statut des Europapreises für Denkmalpflege ist es vor allem das Beispielhafte einer Leistung, das honoriert werden soll. Das — zum Glück — hoffentlich noch lange nicht abgeschlossene Lebenswerk unseres Laureaten, darf diese Qualifikation mit gutem Recht in Anspruch nehmen.

Leges Scholasticae Lacknerianae avagy a Sopronyi Keresztény Oskoláknak . . . ditséretes törvényi (1620—1718)*

I. rész

1. Lackner Kristóf és kora c. monográfiámban 1972-ben Lackner Leges Scholasticae című törvénygyűjteményét a lappangó művek közt soroltam fel. Az Evangélikus Országos Levéltárban sikerült olyan, Gamauf Gottlieb hagyatékából származó soproni iskolatörténeti iratokra találnom, melyek között a XVII. században megfogalmazott és a következő században átirat *Schull Ordnung* és annak magyar nyelvű átdolgozása is olvasható.

Az említett XVII. századi iskolai „törvények” Lackner Leges Scholasticaejával azonosak, és így a soproni művelődéstörténet jeles emlékei.

2. A Leges Scholasticaeról szóló híradás Haynóczy Dániel eddig nem méltatott soproni irodalomtörténeti gyűjteményében, az *Additament*ban maradt fenn, melyet szerzője Czwingger Dávid *Specimen*jéhez készített kiegészítésként. Ez a részben soproni, részben felső-magyarországi írókat tartalmazó gyűjtemény a másoló berekallyai Horváth József híradása szerint soproni oktatási segédeszköz volt. A kiegészítést Haynóczy Dániel iskolai munkájához állította össze, majd azt bizonyára tanítványai másolták. Ez a másolat Deccard Kristófnak készült (Ab Adm. Reverendo Domino Christophoro Deccardt Conscholari comodatum usibus suis describi curavit . . . in Anno 1770), bizonyára a fiatalabb Deccardnak, aki soproni lelkészként 1771-ben hunyt el. Az előkerült *Schull Ordnung* átdolgozott alakja pedig az idősebb Deccard Kristóf János munkája, aki az átdolgozást Payr Sándor szerint 1718-ban, Dobner Nándor felszólítására végezte el (Negyedfélszázados főiskola 21). A szerencse különös véletlenjeként a XVII. századi iskolatörvények Deccard Kristóf János sajátkezű bővítésével, egy egykorú tisztázattal (ugyancsak Deccard latin fordításával), továbbá az átdolgozott törvények fordítása „Sopronyi keresztény Oskoláknak jeles és ditséretes törvényi, avagy rendtartási” címen együtt maradtak fenn, nem szóródtak szét Gamauf gyűjteménye soproni szétosztásakor, így lehetőségünk van néhány megállapítás megtételére a XVII. századi eredeti és XVIII. századi változatai kapcsán. Ne tévesszen meg bennünket, hogy az *Additamenta Leges Scholasticaeról* beszél, a fennmaradt német eredeti címe pedig *Schull Ordnung*. Elképzelhető, hogy a német szöveggel együtt fogalmazott latin eredeti nem maradt együtt a szabályzat szövegeivel (Lackner Kristóf pl. a Tudós Társaság szabályzatát is két nyelven fogalmazta meg), az sem lehetetlen, hogy az *Additamenta* címadása sem egészen pontos (Lackner Cura regia iskoladrámáját is *Elegans regia consultatio* címen említi az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Hajnóczy-féle kézirat: Kézirattár, Fol. Lat. 60.). A XVIII. századi ma-

*Góbi Imre: A magyarországi ág. hitv. ev. egyetemes egyház levéltárának jegyzéke I. kötetében az I a 27. csoport 11. tételét így írja le: „...A soproni iskola törvényei, rendtartása két pld. (ném. és magy.). Tanterv, órarend (lat ívr. 90 l. Mária Dorottya ajándéka)”. Ebből az irategyűjtésből tesszük közzé az első XVII. századi kézirat iskolatörvényeit, a kézirat 1-től 6. levélén olvashatók az eredeti törvények, ugyanezen leveleken Deccard Kristóf XVIII. századi átdolgozása, majd a 7-től a 16. levélen ismét Deccard kézírásában az átszerkesztett törvények német és latin nyelven olvashatók. Ez a kézirat a hosszú használat, továbbá a körülvagás miatt néhány helyen olvashatatlan, hiányos, ilyen helyeken a pótlásokat, kiegészítéseket a törvények XVIII. századi német nyelvű másolata segítségével adjuk. Az eredeti törvényeket, Deccard és a XVIII. századi ismeretlen másoló kéziratának változatait szövegkiadásunk egyaránt adja.

gyar átdolgozás címe viszont a latin címre emlékeztet, tehát címváltozatról szó lehet, de a XVII. századi törvények, mint látni fogjuk, megkerültek.

3. Lackner Kristóf szellemében fogalmazódik meg az iskola oktatási célja: „hogy az Ifjúság ... *Elsőben* igaz Isteni félelemben *Másodszor* jó erkölcsökben és jószágos tselekedetekben, *Harmadszor* az Nemes és Szabad Deáki tudományokban és Nyelvekben föll neveltessék”. A németül „wahre Gottseligkeit”, „in guten Sitten und Tugenden”, illetőleg „in Freyen Künsten und Sprachen” címszavakban tömöríthető nevelési elvek Lackner Emblematischer Tugendspiegeljének is elvei. A „wahre Gottseligkeit” szellemében a soproni diákok tanulmányait „Isten neve dicsőségére, az Keresztény Anyaszent Egyháznak és az közönséges Jonak hasznára” végezzék. A szabály régi soproni elvet summáz, a város ösztöndíjasait is bármikor otthoni templomi vagy közösségi szolgálatra hívhatták haza. Az „Isteni félelem” elvei szerint a diáknak napját imával kell kezdenie és zárnia, kerülnie kell az illetlen szóbeszédet, a jó diák „másnak illyetin gonosz és istentelen dolgokra okot avagy alkalmatosságot ne adgyon” (I/II). Vasárnap és csütörtöki napokon vegyen részt a templomi prédikáción, a nagyobb kapcsolódjanak a közös énekbe (hiszen tudnak már kottát olvasni), a kisebbek figyeljék őket (I/6.). A templom és az iskola kapcsolatát Lackner úgy biztosítja, hogy a diák felel a prédikációból: „in der Schule aufsagen”, „az iskolában egy dictomót elő hozzon” (I/VII.). A nagyobbak feladata is más: a felsőbb osztályos diák, „A kiknek már tanulásokban nagyobb fundamentomjok vagyon”, a prédikáció gondolatmenetét („daz artificium dispositionis”) írja le. Újra XVII. századi alapelvvel találkozunk, erre az a diák képes, aki már logikát tanult. Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája szerint a *dispositio* „hiteles (megnyugtató) mondás ... amely mindenektől illendőnek ítéltetik hogy bevétessék”, azaz hogy megjegyezzük (Harmadik rész — A dolgoknak egybekötöttetett tekinteteikről). A „wahre Gottseligkeit” viselkedési formákban is megnyilvánul. A diákoknak nem szabad az imaházból kirohanniok (I/9.) a nagyobbak („Welche Zimbliche Jahr auf sich haben”), vegyenek részt a közös gyónásban. A XVI—XVII. század szellemét rögzítette Lackner, amikor előírta, hogy az iskola diákjai vegyenek részt a halottak kíséretében, azonban korbáccsal, bottal a gyászmenetben senki ne mutatkozzék! A „Leich conduct” jellegzetesen reformációs vívmány, Caspar Zeitvogel vezette be a halottkísérés közben a német nyelvű szoltáréneklést. Amit Lackner még az igaz istenfélelem részének tart (I/11.), az Deccardnál már csak a tanítványi erkölcs része (II/16.).

Mikor tekinthető a tanítvány jó erkölcsűnek? Ha „gyakorolják magokat az jó erkölcsökben, valamint az Nemes Deáki tudományokban” (II/1.). Reggel fésülködjenek meg, öltözzenek tisztán, ha látogató jön az iskolába, mindenki magát „bötsületessen viselje” (II/III.). „Könyveit, tollait, tentáját és papirossát magával el hozza” (II/IV.). Tartózkodjék a kiabálástól, veszekedéstől, és vigyázzon az iskolai berendezésre, mert a károkért felelnie kell (II/5. 6.). A diák legyen fegyelmezett, tanítás alatt tilos pékhez szaladgálnia (II/8.), tanítás után „minden késedelem nélkül hazamenyen” (II/XI.). Piacon tilos időzniök, és ezt a magyar változathoz fűzött megjegyzés meg is magyarázza: „Ha a mi ellenkezőink valami processziót tartanak”, azt ne nézzék sem bástyákról, sem háztetőről, hogy „senki ne kinszerítettessék verést szenvednyi avagy az verés által térdre esnyi és bálványimádóvá lennyi.” Ez a megjegyzés a magyar praepceptor kézírásával a már XVIII. században megfogalmazott magyar szöveg mellett áll és a két évszázadon át egyeduralmú evangélikus vallás védekezésbe szorulására utal, mert a megjegyzés azzal folytatódik, hogy ilyesmi a közelmúltban is történt (II/XII.). A szabályok számos pontja kifejezetten helyi jellegű, így tilos pl. a „Wandorfon lévő korcsmákra és sör házokra” jární (II/XIX.). Ugyancsak a XVII. századi háborútól terhes légkörre utal, hogy fegyverrel jártak a diákok, mert ezt a szabályzat tiltotta: „Semminémő fegyvert ne hordozzanak Tanítványaink”. Aki „vidékiek közül tanulásnak okáért hozzánk jöven” kardját, puskáját „Rector Uramnál le tegye”

(II./XXI.). Világos tehát, hogy nem jöhetett a diák Sopronig fegyver nélkül, de fegyverrel iskolába sem járhatott! A keletkezés századára utal Lackner azon tilalma is, amely szerint a „haszontalan és hejában való lövöldözés” nem illik a diákhhoz, de védi Lackner a soproni szőlőket is, ezért „Az kertekben és szőlőkben lévő gyümölcsöt erőszakkal le szakasztanyi senki ne merészöllye” (II./XXII., XXIII.). Ugyanígy tilos hideg vízben fürödni, és a jégen való csuszkálást is veszélyesnek tartotta a gondos Lackner. A viselkedési normákkal 24 pont foglalkozott, a III. záró fejezet (Tanuló Ifjainknak tanulásáru) ismét 12 pont. (Ha az első résznél esetleg szövegromlásra gondolok, úgy feltételezhető, hogy a szabályzat is a reneszánsz arány jegyében 12- 24- 12 pontot tartalmazhatott).

Ez a rész előírja, hogy a soproni diák „az Leczkére rendöltetet órákban” osztályában legyen (III./IV.). Ha otthon maradnak, a praeceptortól kérjenek engedélyt, illetve jelentsék az otthonmaradás okát. Amit tanáruk előad, annak megértésére törekedjenek. Ne tankönyveikbe irkáljanak, „hanem magánossan való könyvetske”, azaz füzet való erre! Továbbá „könyveiket minden féle rut, ocsmány versekkel, avagy sententiákkal meg ne mocskollyák” (III./VI.). Pedig de jó lenne ezekből a kárhoztatott egykori diákrversekből valamit ismerni! Régóta ismeretek a soproni gimnázium XVII. századi jutalomérmei, de szabályaink mindezt további ismeretekkel egészítik ki: signumot viseltek a vétkesek is! „Signumok rendeltessenek” azoknak, akik a latin vagy magyar nyelvet tanulják, de iskolában vagy azon kívül mégsem így beszélnek! (III./IX.) Ez a szabály tehát a magyar gimnázium alakulása (1657) előtt keletkezett. A XVIII. századi magyar változatban már azok kapják a büntetés signumát, „Akik az Deák és Németh nyelvre oktattatnak” és annak nem gyakorlásában vétkesek.

Külön szabálypont figyelmeztet az önálló munkára. Mindenki maga szerkessze gyakorlatait (III./8.): „kiki minden szokrul és Constructiokrul ... számot tudjon adnyi” (III./X.). Írásbeli munkájukat ne mázolja szennyes kis cédulákra („auffgeschmierten und kleinen Scartecen”) tiszta papíron, vagy füzetbe kötve adják be javításra. Aki pedig eltávozik az iskolából, az ne tegye lopva! A kárhoztatott szökést Lackner „hinter der Tür grüssen” kifejezéssel jelöli, a magyar változat szolgai fordítása „az aito megött butsut ne vegyen”. Az utolsó évek (die primani) beszéddel búcsúznak el: „sollen mit einer publica valedictione ihren Abschied nehmen” (III./11.).

Az utolsó pont arra figyelmeztet, hogy minden diák éljen a „törvények” szellemében: „sie diesen vorgeschriebenen Legibus sich gemäss verhalten” (III./12.). Feltehetően az utolsó pont nyomán használta Hajnóczy Dániel a Leges Scholasticae kifejezést. Senki az ifjúság arany idejét el ne tékozolja, hogy így „hazájoknak, szüléknek és Attyok fiainak, nem kevesebnyére magoknak is nagy hasznot hajtassanak”. E gondolatokkal zárul Lackner megfogalmazása, Deccard Kristóf János ezt még azzal a szigorítással súlyosbítja, hogy mindenkit büne arányában büntetni kell. Ha ez „kiválképpen az Vidékieknél elégséges nem volna ... az ollyatin Tanitvány Oskoláinkból ki vettessék”. Ez is arra utal, hogy nagyobb számban a XVIII. század nyugodtabb légkörében szaporodtak a soproni magyar diákok.

Szövegkiadásunk lapalji jegyzetekben hozza Deccard Kristóf János bővítéseit, ezekből az is kiviláglik, hogyan élteti tovább a pietizmus időszaka Lackner iskola-törvényeit.

A temetési kísérés példájára már utaltam, a példák azonban bővíthetők. Lackner megelégszik azzal, hogy a soproni diákok tanítás előtt a szentlélekhez fohászkoznak, a pietista látványosan fordul az ég felé: „Haupt vnd die Hände nicht unter sich nach der Erden, sondern über sich nach dem Himmel richten” — olvashatjuk az I. rész 4. pontja kiegészítésében. A pietizmus eszményképe „ein fleissiger und recht-schaffener Discipul” — olvassuk a III. rész 4. pontja kiegészítésében, aki ha kell,

könyveit még a sötétben is megtalálja. Lackner a jó tanuló jegyeként a II. rész 23. pontjában a Gottseligkeit, Zucht és Tugend, istenfélelem, fegyelem és az erények fogalmait hangsúlyozza, Deccard kiegészítésében még fontosnak érzi a praeceptornak járó szeretet, tiszteletadás és engedelmesség erényeit is. Egy század elmúltára utal néhány tilalom hangsúlyozásának eltolódása. Lackner még főleg a könnyelmű lövöldözést kárhóztatja, Deccardnál a kártyázás, a kockázás kerül első és második helyre, a *Schiessen* inkább durrogatás vétségeként jelentkezik, szinte azonos sorba kerülve a hideg vízben fürdészel és a csúszkálással (II./21). Mások már a XVIII. század gondjai, de Lackner iskolatörvényei némi pietista továbbgondolással, átszerkesztéssel még egy évszázad törvényei maradnak. Fontosat Deccard sem hagy el, mindkét szabályzat hangoztatja a zsidókkal szembeni toleráns viselkedés fontosságát (II./XV). Még Wietorisz Jonathán rektor is arról faggatja a 16 éves Kis Jánost, „Esmered-e a Dunz János Mihályt?” ez pedig nem más volt, mint „az akkori soproni kártya csinálónak... neve” — olvashatjuk Kis Emlékezéseiben.

4. Végezetül szólnom kell a szabályok helyéről. Az ismert református XVII. századi törvényekhez — azaz a debrecenihez, a sárospatakihoz, a tarcalihoz a soproniak nem hasonlítanak. Úgy hiszem, érdemes lenne azonban az egykori felső-magyarországi evangélikus német települések iskolai szabályait a soproniakkal összevetni. Ha talánánk is hasonlót, ezek mögött bizonyára közös forrást kellene keresni, osztrák, vagy német evangélikus gimnáziumok szabályait. Sopron esetében a szálak inkább az egykori, már jórészt feledésbe merült, 1560 és 1620 közötti ausztriai evangélikus gimnáziumok felé vezethetnek. Faut Márk soproni humanista és krónikaíró 1617-ben felvett könyvtárjegyzékében megvolt a Loosdorfische Schulordnung (ez esetleg azonos lehet Georg Salzgruber Progymnasmatum scholae Losdorpianae c. 1595-ben Nürnbergben megjelent könyvével), amely egy hír szerint a soproni evangélikus gyülekezeti könyvtár egy kolligátumában lappang. E szálak továbbkövetése jelenleg nem volt célunk. Kiadásunk Lackner Kristóf iskolai törvényeit teszi közzé, Deccard Kristóf János egykori kiegészítéseit pedig jegyzetben adjuk. Lackner iskolai törvényeinek Deccard kétségtelen átdolgozója, ugyanebben az iratsomóban megtalálható Deccard egykorú saját kezű jelentése ezt cáfolhatatlanná teszi. Fényt kell még deríteni a Deccard által kiegészített szabályzat magyar nyelvű fordítójára, a fennmaradt példány szép tanulói másolat, minden *e* betű mellett aposztrófszerű jellel, a másolatot egy praeceptor kéz javította, hozzáfűzve a bálványimádról idézett egyéni indulatú megjegyzéseit. Az itt közzétett szabályok így Sopron középfokú oktatása két évszázadának nagy értékű emlékei (Evangélikus Országos Levéltár I. a. 27; 11, 18. Itt Gamauf Teofil írásával: *Schulgesetze*).

5. *Schull Ordnung*

Es sind drey Ursachen, derentwegen Christliche Schullen, von Christlicher Obrigkeit angeordnet und erhalten werden, Als daß die Jugend darinnen Erstlich in wahrer Gottseligkeit, Zum Andren, in guten Sitten und Tugenden. Drittens, in Freyen Künsten und sprachen möge erzogen werden. Sollen demnach solchen zu Folg, auch unsere Schul Satzung dreyfach abgetheylet, und erstlich von der Gottseligkeit, Zum andern von guten Sitten und Tugenden, Zum dritten Von den Studiren unserer Schüller gebotten werden.

Zum ersten

Von der Gottseligkeit der Schüler

1.

Dieweil alle Menschen von Gottes und des Nechsten Wegen geschaffen, sollen fürnemblich unsere Schüller gleichfals dahin bedacht sein, wie sie ihren Beruff und Studia Zu Gottes Ehre, der Kirchen Nutz und des gemeinen Wesens Wohlfahrt richten, vnd anstellen wollen.

2.

Damit aber solches fruchtbarlich beschehen möge, soll ein ieder den lieben Gott, als von deme alle (az 1.^r vége) Weißheit herfleust, statigst vor Augen haben, den Tag wie auch sein Studiren mit embsigen Gebett anfangen und enden.¹ Solches kan wol, vnd füglich geschehen, wenn ein fleißiger, vnd gottseliger Discipul so gleich wenn er erwachet, sich Gott befihlet, vnd in dessen Nahmen aufstehet: wenn er Gott zu Ehren, indem er sich anziehet, ein andächtig Dank, vnd Morgen-Lied singet: wenn er, nachdem er sich gewaschen, vnd gekämmet, vnd angezogen, sich niedersetzet, oder wol gar niderkniet, den Morgen Seegen betet, vnd ein Gebet um Glück zu seiner Arbeit abschicket: wenn er ferner ein Stück aus dem Catechismo repetieret vnd erweget, ob er auch sein Leben also eingerichtet, wie es die Lehre des Catechismi erfordert: wenn er endlich zum wenigsten nur ein Capitel mit Andacht aus der Bibel lisset. Vnd auff solche weise soll ein Christ(licher) Schüler auch allezeit den Tag, und sein Studiren enden.

3.

Gottes Nahmen soll keiner Zum schweren, fluchen, bösen Wüntschen, noch anderen vergeblichen Liederlichen reden miß brauchen, wie auch keinen andern Zu solchen Gottlosen Sachen Ursach und Gelegenheit geben.²

4.

Wen die Knaben in die Schull kommen, sollen sie ihr gebett vnd Gesang andächtig Zu Gott verrichten, und demselben vmb Beystand des H. Geistes ernstlich vnd eifrig anrufen.

Unter wehrend disem Gebet, vnd Gesang sollen sie auch der äusserl(iche) warnehmen, das Haupt, vnd die Hände nicht unter sich nach der Erden, sondern über sich nach dem Himmel richten, vnd kurz zu sagen ihr Gesicht, vnd Geberden also einrichten, daß des Herzens Andacht herfier leuchte.

5.

Die Kirche soll keiner ohne erhebliche Ursach versäumen, sondern die Predigten Son und Donnerstag, und anderen einfallenden Fest-Tägen, wie auch die Abends gewöhnliche wie auch die Nachmittags Beetstunden fleißig und andächtig besuchen.³

1 A XVIII. századi átírásban az 1. rész 2. pontjában a beschehen helyett errichtet werden; a herfleust, statigst helyett herkomt, stets, a Gebett helyett Gebet, vnd Andacht, enden helyett vollenden áll.

2 A 3. pont számát Deccard 4-re javította: 4 3 Referatur ad tertium partem. Majd az 1.v margóján Nach geendigter Morgenandacht ist der nechste.

3 A kiegészítés csak a XVIII. századi példányban található.

6.

Weil der Gottes Dienst verrichtet wird, sollen sie alle ganz still sein, Züchtig vnd andächtig mit betten vnd mit singen unter wehrender Music aus denen bei handen habenden Gebett büchlein eines vnd daz andere auff d(a)z Fest vnd Zeit sich schickende Gebett lesen vnd betten: die kleinen aber so noch nicht lesen können, sollen in aller Reverenz Zuhören; vnd wan die Epistel oder das Evangelium (*az 1.^v vége*) verlesen oder bey den H(eiligen) Alter vorsungen wird, sämtlich aufstehen und mit aller Fleiß darauff mercken.

7.

Unter der Predigt sollen sie in geringsten nicht schwätzen noch einigen anderen Muth willen treiben, vnd andere Leute in ihrer Andacht vnd Aufmerksamkeit hindern sondern der Predigt fleißig Zuhören, etwas daraus faßen, vnd des andern Tages einen Spruch in der Schulle aufsagen.

8.

Die *jenigen, so im studieren schon etwas weiter kommen*, altiores profectus haben, sollen die Predigten vnd in denselben daz artificium dispositionis fleißig nachschreiben *davon dem Praeceptoru guten Bescheid geben, und darnach lernen ihr Leben anzustellen, tvnd zu emendieren.*⁴

9.

Nach geendter Predigt, sollen sie nicht stracks mit gedränge aus dem Betthaus laufen, sondern nach dem vollbrachten Gesang still vnd Züchtig von dannen nach hause gehen.

10.

Welche Zimbliche Jahr auff sich haben, vnd vor tüchtig erfunden wurden, sollen den Tisch des Herrn neben ihren Herren Praeceptoren, Zu gewissen Zeiten in wahrer Buß, und aller Reverentz besuchen.

11.

Wan ein Leich conduct, sollen sie züchtig und ordentlich Zwey und Zwey miteinander gehen vnd, sich keiner mit irgends einen Stocken, Corbätsch, oder andere dergleichen vnd Zimblichen Instrumentis blicken lassen (*a 2.^r vége*).⁵

⁴ A *jenigen, so im studieren schon etwas weiter kommen* kiegészítés csak a XVIII. századi példányban található.

⁵ Deccard megjegyzése: *Refertur ad partem 2dam post num(ero) 15.*

Zum Andern
Von Gueten Sitten
der Schüller

1.

Guter Sitten sollen sich Christlicher Schüller nicht weniger dan freyer Künsten befleißigen.

2.

Darumb des Morgens gekämpelt vnd gewaschen wie auch mit saubern vnd geputzten Kleidern in die Schull kommen, vnd ein ieder an sein stell sich insgesammbt verfügen.

3.

Von Herrn hiesiger Statt, oder sonst ein anderer Vornehmer Mann in die Schull Zu besuchen hierin kombt, sollen alle gebührend aufstehen, und sich ganz Ehr erbietig erzeigen.

4.

Die Bücher, Federn, Dinten, Papier soll ein ieder Vor sich mit bringen, vnd darauff fleißig Achtung geben, keinen andern nichts nehmen; sondern er was finden möchte, dem so es gehöret, ohne einiges gezänk oder Widerrede zu stellen.⁶

5.

Wan sie in die Schull kommen, sollen sie sich alles Tumultes, Geschreies, Rauffens, hin vnd wider lauffens gänzlich erhalten *sich ein jedweder an sein Ort vnd Stelle verfügen, und in züchtiger Stelle sich auff seine Lection gefasst machen. Soll demnach ein Christlich tugendliebender Discipul befleißigen mit seinen Nebenschülern, oder Condiscipulis so umzugehen daß er mit allen friedlich und schiedlich lebe, vnd zu keinem Haß, oder Zank Ursach gebe. Die fleißigen aber, vnd gelehrtesten unter denselben soll er am meisten lieben, mit ihnen gerne umgehen, vnd was er löblich an ihnen siehet, ihnen ablernen (2.^v lap vége).*

⁶ Deccard megjegyzése: *Refertur ad part(em) 3. post num(ero) 1.*

6. I. N. I.

Sopronyi keresztény Oskolák nak jeles és ditséretes törvényi, avagy rendtartási

Három okok vadnak, mellyekre nézve az Jámbor és Istenfélő Magistrátustul rendöl-
tetnek és tartatnak az Keresztényi Oskolák, tudnyi illik, hogy az Ifjútság azokban,
Eisöben igaz Isteni félelemben, *Másodszor* jó erköltsökbén és jószágos tselekedetekben,
Harmadszor az Nemes és Szabad Deáki tudományokban és nyelvekben föll neveltes-
sék. Mellyre nézve mi-is Oskoláinknak törvényeit három részre oszt(t)tyuk, és az
Elsődikben szollnyi fogunk az Isteni félelemről, az *Másodikban* az Jó erköltsekrül és
jószágos tselekedetekről, az *Harmadikban* végezetre Tanítványinknak tanulások felől.¹

Először

Tanítványinknak Isteni félelméről.

I.

Mivel minden emberek a végre teremtettenek az Ur Istentül, hogy mind Teremtő-
jöknek, s- mind pedig Felebarátynak szolgállyanak, azért hasomloképpen minden
keresztény Istenfélő Tanítványok azon igyekezzenek kiváltképpen, hogy hivatallyokat
és Tanulásokat Istennek neve dicsőségére, az Ke- (az 1. lap vége) resztény Anyasz:
(ent) Egyháznak és az közönséges Jonak hasznára és előmen(e)tére² fordítsák és
igazgassák.

II.

Hogy pedig ezen scopusokhoz szerentséssen és hasznossan juthassanak, kiki az ő
szerelmes és mindenható Istenét, kitül minden böltsesség származik, szeme előtt for-
gassa, minden napokat, így szintin tanulását-is buzgo és áhitatos imádsággal kezdje-
el, és így elis végezze. Ez pedig könnyen meg lehet, hogy ha az szorgalmatos és Isten-
félő Tanítvány azontul, mihelyt ágyában föl ébred, önnön magát az Istennek ajánlya,
annak Nevében föl is kelend: hogy ha Istennek Neve ditsőségére, azomban mig föl
öltözik, egy buzgo, hála-ado Regveli Eneket mondand: hogy ha minekutánna meg
mosdott, haját meg fűsülte, és föl öltözött, le ülend, vagy inkább térdre esvén az
közönséges Regveli imádságot el-mondandgya, avagy pedig más áhitatos imádságot
küldend az ő Mennyei Teremtőjéhez, hogy dolgaiban és Tanulásában szerentsés elő-
menetelt méltoztassék adnyi nékie. Továbbá hogy ha egy részt a Catechismusbol
repetáland, és magában meg hánnya (a 2. lap vége) véti, (!) az az jól meg visgállya,
hogy ha úgy élté ekkoraig, vagy sém, mint az Catechismusnak Tudománya hozza
magával: Végezetre hogy ha leg aláb tsak egy Caputot olvasand-is buzgoságossan
az Bibliából. Es így szükség hogy az Keresztény és Istenfélő Tanítvány illy formán
fölcso és végezze él mind az napot, s-mind pedig tanulását.

¹ Eredetileg tanulása.

² Az előmenetelére később előmentére javítva.

III.

Az Ur Istennek nevét esküvéssel, átkozódással, se másféle hejában valo szokkal senki³ ne végye, se pedig másnak illye'tin gonosz és Istentelen dolgokra okot avagy alkalmatosságot ne adgyon.

IV.

Az tanulo Iffjak az Oskolában érkezhén, szükség, hogy imádságokat és énekléseket áhítatossan elvégezzék, és Fölséges Isteneket az ő Sz: Lölkéért buzgoságossan segítségül híják. Ezen imádságok és éneklések alatt jo külső magok viselésérül el ne feleitkezzenek, fejeket avagy kezeket ne az föld, hanem az Eg felé föll emellyék, és rövidedin szolván orczulattyokat és külső magok viselését úgy alkalmaztassák, hogy abbul szüvőknek áhítatossága ki tessék.

V.

Az Templomat senki bizonyos okok nélkül el-ne mulassa, hane'm Vasárnapi, Csötörtöki (a 3. lap vége) és másféle Innep napokon lévő Praedikációkban, így szintin az Mindennapi Estvéli könyörgéseken szorgalmatossan és buzgoságossan jelen légyen.

VI.

Elvégeztettvén az Isteni szolgálát, kiki halgatásban légyen, áhítatossan az Praedikatorral, avagy ha a Németh szot nem érti maga imádságos könyvébül imádkozzék, kiváltképpen az Musika alatt kezeknél lévő könyvekbül ollyatin Imádságokat olvasanak, mellyek vagy azon innepre tartozandok, vagy az időre alkalmaztathatnak. Az kitsények pedig kik még olvasnyi nem tudnak, minden bötsülettel figye'lmezzenek, és hogy ha az Epistola avagy az Evangéliom az Oltár előtt énekelve elmondatik, avagy el-olvastatik, kiki ullyő (más tollal: ülő) helyébül föl kellyen, és szorgalmatossan reá figyelmezzen.

VII.

Az Praediktatio alatt senki ne tsácsogjon, vagy valami latorságot el ne kövessen, vagy másokat áhítatosságokban, és Istennek igéjére szorgalmatossan valo figyelmezésekben ne impediállyon (:meg ne akadálosztasson:) hanem az Praedikatióra halgasson, valamit meg tartson, és abbul az következő napon az Oskolában egy dictomot elő hozzon.

VIII.

A kiknek már tanulásokban nagyobb fun- (a 4. lap vége) damentumjok vagyon, azok az Praedikátiót és annak mesterséges dispositióját szorgalmatossan irgyák, affe-

3 A senki után későbbi kéztől hejában be.

lő! Praeceptorjoknak okossan meg felellyenek, és az szerint élete'ket rendőlnyi és meg jobbittanyi tanullyák.

IX.

Vége lévén az Praedikationak azontul todulva az Templombul ki ne fussanak, hanem egészen el-végezvé az éneklést, szép lassan és bőtsületessen haza mennyenek.

X.

A kik már idejekre nézve az Gyonásra alkalmatossaknak láttatnak lennyi, azok az többi Praeceptor Uraimékkal edgyüt bizonyos üdőkbe'n buzgo áhítatossággal, bőcsületessen, igaz poenitentia tartással, és az Ur Istenhez igazán való me'g térések által, az Urnak asztalához járullyanak.

Másodszor

Az Tanítványoknak jo 'erköltseikről.

I.

Az tanulo Iffjak nem kevesebnyére gyakorollyák magokat az jo erköltso'koen, valamint az Nemes Deáki tudományokban.

II.

Azért regve'l meg füsülvén hajokat, és meg mosdván, tiszta ruhájokban, és öltözetekben az Oskolában jőjenek, és kiki minden késés (:kése'elem:) nélkül he'llyére⁴ mennyen.

III.

Hogy ha Városunknak Urai közül valaki (az 5. lap vége) vagy vagy más Ur Oskolának látogatására föl jövend, tehát kiki föl kellyen, és magát bőtsületessen viselleye.

IV.

Kiki maga könyveit, tollait, tentáját és papiro'ssát magával el hozza, és azokra szorgalmatossan vigyázzon, a -mi másé azt el-ne vegye, hanem hogy ha valamit találánd, annak, a kié, minden morgás és vé'szekedés⁵ nélkül vissza adgya.

4 A helyére lly-ját a javító (rábaközi) kéz rövidítve *helére* „igazította”.

5 A minden eredetileg *mind* volt. Látható, hogy a *jeles és ditséretes* törvényeket egy jó írású diák másolta a fordítás kéziratáról, és az igazításokat feltehetőleg a praceptor végezte, a belejavítások a II. rész XII. és XIII. szabálypontja mellé jegyzett indulatos hangú utasítással azonos betűformák. A *vé'szekedés* e' írásjelét törölték.

Szükség annakokáért, hogy az Tanítvány a mely a joságos tselekedeteket kedve'lli,⁶ avagy azoknak szeretőjő, az ő Tanulótársaival egy társolkodgyék, hogy mindekben⁷ békességben élyen, és semmi gyűlölségre, pörlekedésre és veszekedésre okot ne adgyon. Az szorgalmatossakat pedig, és nálánál tudossabbakat az ő Tanulótársai közül leg inkább szeresse, azokkal társolkodgyék, és a mi illendő és ditséretre méltó ő benne, azt túlök meg tanullya.

(Folytatjuk)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Merényi Oszkár —Varga Tibor:

Újabb adalékok Berzsényi Dániel iskoláztatásához

1. Merényi Oszkár második monográfiájában (Berzsényi Dániel. Bp., 1966, 16.) megindokolja, miért adta Berzsényi Lajos fiát, Dánielt oly későn iskolába. Egyik okát első leánygyermekének korai halálában látja, ami miatt nagyon féltette egyetlen fiát, a másikat pedig a fiú kezdeti gyenge testalkatában jelölte meg. Az előbbi adat a költő nővérének létezésére eddig csak feltételezés volt, szóbeli családi hagyományon alapult. A Magyar Országos Levéltár mikrofilmtárában a nemesdömölki (ma: Celldömölk) evangélikus gyülekezet anyakönyveinek filmtekercsében azonban megtaláltuk ennek bizonyítékát:

467	Újja	Szülék	Bizonyságok
Idő 1773	Szüülett
...	Hetyéről	Teként. Musai Vittnyedi János Ur
Die 24	Rozsalia	Nzetes Bersenyi Lajos	Teként. Enesei Roszina Néhai
Sept.		Ur Nzetes Tulmon	Káldi János Ur özveggye
		Rosalia aszsz.	En Perlaki Gábor és az én Társom Áts Kató

Berzsényi Rozália tehát 1773. szeptember 24-én született. A hagyomány szerint még Dániel születése előtt meghalt. Az 1781. évi, II. József által kiadott Türelmi Rendelet előtt az evangélikus anyagyülekezetek lelkészei nem mehetek ki a filiákba sem esketni, sem temetni, következésképpen Perlaky Gábor sem temethette el keresztlányát, ennél fogva nem jegyezhetette őt be a nemesdömölki halálozási anyakönyvbe.¹ Berzsényi Rozália elhalálozásának adatait ezért az egyházasheteyi római katolikus anyakönyvben (Országos Levéltár másik filmtekercsén) találtuk meg:

Anno Dni 1775 Januarij

17

Septembris

Die 2da Rosalia Filia D(omini) perill(ustrissími)

Ludovici Bersenyi luth. Annor(um) 2 obiit in Hetye.

⁶ A kedve'lli szó e' írásjelét javító kéz törölte.

⁷ A mindenekben mindenekkel alakra javítva.

¹ Zsigmondi Pál, az Országos Levéltár osztályvezetője és Judák Margit, az OL munkatársa értékes segítséget nyújtottak Berzsényi Rozália születési és halálozási anyakönyvi bejegyzésének megtalálásában, amiért köszönetünket fejezzük ki.

Tehát 1775 szeptember másodika a Berzsényi-házaspár leánya halálának dátuma. A hagyományok szerint különben sem teljesen egészséges anyát súlyosan megrázkód-tatta ez a csapás. És itt függ össze a késői soproni beiratkozással a leánytestvér halála. Dániel születése ugyanis (1776. május 7-én) egyrészt vigasztalásként hathatott az alig kétesztendő leány elvesztése feletti bánatra, másrészt indokolja majd mind az anya, mind az apa részéről a családi hagyomány szerint amúgy is gyenge testalkatú fiúgyermek életének feltését.

2. Mindez újabb kérdést vet fel a költő elemi iskoláztatását illetően. Erre nézve ma is csupán egyetlen hiteles dokumentum áll rendelkezésre: a Polgár István által 1788. október 13-án kiállított bizonyítvány (közli Németh Sámuel: *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1936, 137—139.). Az a tény azonban, hogy Polgár István a kissomlyói evangélikus hitvallásúak iskolájának igazgatója volt, nem bizonyítja kellő módon, hogy a költőt ezt az iskolát rendszeresen látogatta volna.²

A gyermek Berzsényi Dániel Kissomlyóra való iskolába járásának sok körülmény (terepviszonyok, távolság, korai iskolai kezdés, stb.) ellentmond. A tíz-tizenkét éves fiú ezt nehezen tehetné volna meg, annál könnyebben azonban Polgár István, aki mint a költő házitanítója, hetenként egy vagy két alkalommal elment hozzájuk, hogy megfelelően ellenőrizhesse a kis Dániel tanulmányi előmenetelét. Erre szolgál némi információval az ismert hiteles bizonyítvány szövege is. Így írja Polgár István: „... miután vezetésem alatt az évi tanfolyamot elvégezte.” S nem a vezetésem alatt lévő iskolában.

Berzsényi Dániel normalis (elemi) iskolai tankönyveit Merényi Oszkár már több-helyütt megnevezte (i.m. 20.). Bár egyértelműen bizonyítottan ezek közül csak a Losontzi-féle könyv volt ekkor Berzsényi birtokában, Polgár István házitanítói működése nem képzelhető el a többi nélkül, amelyekből hivatalos kissomlyói növendékeit is oktatta. Merényi hívta fel a figyelmet arra is, hogy a Berzsényi írásából ki-csendülő jellegzetes rendi történet szemlélet alapjait éppen a Losontzi-féle „Hármas Kis Tükör”-ből sajátíthatta el, s ebben a tekintetben nem kis része van a szintén nemesi származású Polgár Istvánnak, amellet a hatás mellett, amely a költőt a hites ügyvéd-apa részéről érnete.

3. Miután egyrészt hivatalosan Polgár István volt az első, aki a gyermek Berzsényi Dániel „lelkének nem megvetendő tehetségeit tapasztalta”,³ másrészt a legalább egy esztendei tanító-tanítvány viszony kettejük között nem múlhatott el nyom nélkül a felnőtt, érett Berzsényi lelkében sem: megérdemli, hogy első tanítójának élesebb fényvel megvilágított arcot adjunk. Néhány életrajzi adatát közölte Sólyom Jenő „A Soproni Magyar Társaság Könyvtára és Berzsényi Dániel” című írásának lábjegyzetében (Itk. 1962, 493—500).

Az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött Lelkészavatási Protocollum I. kötetében 56. sorszám alatt találjuk Polgár István önéletrajzát. A latin nyelvű írást Vető Béla⁴ fordításában közöljük a kezdeti harmadik személy nem téveszthet meg bennünket a szavak eredetét illetően:

„Polgár István, aki jelenleg a Zala megyei Galsa Evang. Egyházának prédikátor iskolamester, mostantól fogva tisztelendőnek is neveztetik. Ez született ugyanabban a helységben 1766. jan. 23-án nemes szülőktől. Nevelkedett Kiskamond, Kerta és Tét

2 A kissomlyói iskola „elsőségének” felfedezése már 1956-ban megtörtént (vö. Merényi monográfiáját 19. lap), ezért helytelen e „felfedezést” 1978-ra tenni, amint ez a Köznevelés c. folyóiratban (1978. dec. 26. sz. 6) olvasható.

3 Lásd Polgár István bizonyítványának szövegét.

4 Vető Béla, az Evangélikus Országos Levéltár igazgatójának segítségét ezúttal is köszönjük.

iskoláiban. Végül 1799-ben Sopronba vitték, ahol igen híres férfiaknak nevelése és kezének irányítása alatt, Nagy György rector, Vietoris Jonathan conrector alatt, az igen híres Farkas Ádám főrectornak külön magánóráival a legnagyobb és legjobb tudományokban kiképezetett; a kissomlyói egyházba 1784-ben az iskolamesteri állás betöltésére elhivatott és levitetett, ugyanott tisztelendő principális uraknál, ti. Kiss Zsigmondnál két és fél éven át, Németh Pálnál pedig három éven át hivatalt töltött be. Innen pedig 1790-ben a Krisztusban már megboldogult főtisztelendő és igen híres férfiú, Hrabovszky Sámuel superintendens rendelése által a fent említett galsai egyház filiájába a prédikátor-iskolamesteri állás ellátása végett áthelyeztetett, egészen a mai napig ebben a hivatalban szolgált. — Életem ezen isteni előrelátásból elrendelt éveieért, és ezekben az időkben bőkezű jótéteményeiért: valamint az előrelátó legszentebb isteni akaratért dicsérni meg nem szűnöm, ily állapotban könyörgök és esedezem, hogy bárhol engem az ő egyházában a tanításra vagy szolgálatra elrendelni méltatna, arra nekem erőt és hűséget, az igaz és szent vallásban állhatatosságot ajánldeközzon; amíg ez az élet befejeződik, vezessen engem az ő dicsőséges egyházába, hogy oda befogadtassam, Irtam Galsán 1804. július 30.”

Újabb, eddig még nem közölt adatot őriz a kertai evangélikus gyülekezet iratára. Itt található László János volt kiskamondi iskolamester kézirata („Történelmi Kalászkok”). Ebben a szerző másolatban közli annak az okiratnak a szövegét, amelyben Polgár Istvánt 1790. július 2-án „examinálja Hrabovszky Sámuel superintendens avégett, hogy prédikáló-tanító lehessen.” Az okirat dátuma immár egyértelművé teszi, hogy Polgár 1790. január 30-a táján került vissza szülőfalujába.

Polgár István megfelelő teológiai, történelmi és irodalmi műveltséggel rendelkezett. Erre bizonyíték nyomtatásban fennmaradt munkája, amelyre Súlyom Jenő irányította a figyelmet (i.m.): „Az igazaknak rész szerint hasznos rész szerint káros halálók: melyről nemes és nemzetes Pillich Ferencz urnak Sümegen a' maga házában 1805. Sz. András havának 8-dik napján lett tsendes ki-mulása utánn az írtt hónap 10-dikén u. m. Sz. Háromság után XXII vasárnap a galsai temetőben lett el-takarítatásának alkalmatosságával Esaiás LIII, V. 1. 2. szerint ugyan a' galsai templomban elmélkedett. Veszprém, 1805.”

E műveltség alapjait minden kétséget kizáróan ő is Sopronban szerezte meg, hol az általa is megnevezett „igen híres férfiaknak” keze alatt öt évig tanult. Tehetség és szorgalom tekintetében már ott is az elsők között volt, ezt bizonyítja, hogy mindössze 18 esztendő „ifjú legényként”, Vietoris ajánlására került Kissomlyóra; alighogy elvégezte gimnáziumi tanulmányait, azonnal felelős hivatal ellátását bízták rá.

Saját szülőfaluja frissen önállósodott gyülekezetének lett a lelkésze, majd hat év után Kertára került, s ott működött haláláig, 1837. szeptember 8-ig.⁵

4. Berzsényi Rozália születésének és halálának ténye és Dániel féltése megdönti azt a feltevést, mintha „a beteges anya terhének könnyítése céljából egy jószívű rokon vette volna magához a gyermek Berzsényit.”⁶ Így a Bükre való költözés és a költőnek ottani esetleges iskoláztatása mint elmélet tarthatatlanná vált.

De valójában mikor kezdődhetett az otthoni és a soproni iskoláztatás? Már említettük, hogy volt a költőnek niklai könyvtárában egy iskolakönyv „Danielis Bersenii 1786” beírással, és pedig Losontzi István Hármas Kistükörének 1771-i kiadása. Ehhez újabb adat is járul 1815-ből. Ekkor írja Berzsényi Kazinczynak: „En ha rest nem volnék két esztendő alatt mind arra megtaníthatnám a fiamat, a' mit magam tízig tanultam” (Kazinczy Levelei XII. köt. 425).

5 Filkorn Pál kertai ev. lelkész szíves közlése.

6 Hetyéssy István (Itk. 1962, 608), aki a korábban Sopron vármegyei Büköt tartja Berzsényi iskoláztatása első helyének.

E váttomás tíz évet említt, mint a költő tanulási idejét. S ha elfogadjuk ezt az utalást, ez is amellett szól, hogy már 1786 körül kezdődhetett a tanulás, mégha az apa „segédlete” mellett is. Valószínűvé tettük, hogy ez a tanulás elsősorban Polgár István „házaitamoskodásának” jegyében zajlott le. Nem lehetett ez szorosan fogott foglalkoztatás. De nem képzelhető el, hogy a gondos apa — ismert lelkiismeretességével elentétben — csak úgy, minden komolyabb előkészület nélkül bocsátotta volna szaryra fiát Sopronba.

Fogas kérdés azonban a soproni iskolakezdés problémája. Az 1788. év mellett a következő érvek szólnak:

Polgár István bizonyítványa, amely 1788. október 13-án kelt. Miért kellett volna e bizonyítvány már 1788-ban, ha az apa csak 1789-ben óhajtotta volna fiát elküldeni Sopronba?

A Polgár-féle bizonyítvány nem az 1789-i soproni iskolai iratok közé került, hanem az iskola irattára — mint ezt Súlyom Jerő közli⁷ — az 1788-i bizonyítványok között őrizte.

A névsor („Catalogus Discipulorum Classis infirmae Latinae”), amelyben Berzsényi Dániel neve is előfordul, ugyan egy 1789-ről keltezett iratcsomóban helyezkedik el, de maga a névsor nincs évszámozva. Ha pedig 1789-ben keletkezett, nem biztos, hogy az 1789-ben beiratkozottakra, hanem az 1788/1789. évben a „Cl. III-ae minoris”-t végzett tanulóakra vonatkozik: mert ugyancsak Súlyom Jenő feltételezése szerint ily névsorokkal szokták meginvitálni az évvégi vizsgákra a főhatóságot, mintegy „unszolva és csalogatásul”, hátha a névsor maga (feudális világról lévén szó) is indokolja a főhatóság jelenlétét.

A „Classis minor” megjelölés is arra mutat, hogy még nem fejeződött be az „első latin osztály” bevégzése a III. osztállyal, még a negyedik osztály hátra van: a grammatikai osztályba való felvétel előkészítése 1789-ben fejeződött be.

A „minor” osztály tanulóinak névsorában⁸ szerepel a 16. helyen (a névsor nem ABC-sorrendben készült) Spah Carolus e Com. Sopron Ruszt. Berzsényi első ismert levelében, amelyet Sopronban 1795 júliusában írt, szerepel ennek a tanulóknak a neve:

„P. S. A Spának is meg ígérte kedves Atyám Uram fentlétekor hogy vacatiokra haza fogja vinni, már mast le nem rázhatom a nyakamról, ezért tehát alázatosan kérem kedves Atyám Uramat, terhére ne légyen.” (Levelezése 14.)

Ez is bizonyítja, hogy többé-kevésbé „szabályszerű” volt Berzsényi iskolai „menetele”, tehát nem valami szokatlan módra utal. Kivéve Vietoris protekcióját 1794-ben, tekintettel Berzsényi Lajos egyházi tisztségére (kissomlyói ev. gyülekezeti előjáró volt). Nem valószínű, hogy a „classis minor”-ból egyszerre a grammatikai osztályba került, még a „classis maior”-t is végig kellett járnia. Az más kérdés, hogy — Döbrentei tanúsága szerint — „az iskolai tanulmányokban rég izzadókat csak hamar és játszva elérte” (Kiad. Előbeszéd XVII.), s így 1794-ben már — saját felelőségére — Vietoris kivételt tehetett vele. Ez a kivételezés a kezdeti korszakra — az ismert körülmények folytán — nem vonatkozhatott. Viszont Spah Károllyal, akivel 1788—1789-ben a classis minorban együtt volt, ismét találkozott (a szintaxista második év elmulasztása ellenére) Vietoris első „ékezőlási osztályában” (Döbrentei i.k. XVI.).

⁷ Súlyom I.m. 496.

⁸ Evangélikus Országos Levéltár I. 1 (54. csomó III).

5. Mit tanult a költő a soproni „alsó latin” osztályban? A kissomlyói „rétegre” épülhetett rá az első soproni művelődési anyag. Nem lehet érdektelen ennek rövid áttekintése, pl. Varga János tanító 1789—1790. évi összeállítására alapján.

Vallásos oktatás, nevelés: Dietrichiusnak *Cathechismus Lipsiae* c. munkája alapján szeptembertől az év végéig kezdettől a 205. tételig jutottak. A bibliai történetet a világ teremtésétől kezdték s az Őszövetség anyagát februárban fejezték be: az Újszövetséggel az év végéig foglalkoztak.

Történelem: Ebben az évben az uralkodók felsorolása alapján az első három hónapban II. Mátyástól Mária Teréziáig, azután decembertől kezdve visszatértek Albert és I. Ulászló uralkodására, s onnan kezdve jutottak el ismét a Habsburg uralkodókig.

Latin nyelv: „Der kleine Latiner” a vezérfonal, amelynek hat fejezetét fordítják le minden hónapban „az anyanyelvekre”; tehát nyilván mindegyik fejezethez kapcsolódik a megfelelő nyelvtani anyag is. Ezért a tananyag nem sorolja fel külön a nyelvtani részeket úgy, mint a német nyelvben vagy a számtanban.

Német nyelv: tankönyv említése nélkül is megállapítható a folyamatosság a nyelvtani ismeretek elsajátításában, a betűk ismeretétől kezdve a nyelvtan legfőbb tudnivalóiig.

Földrajz: először áttekintették az országrészeket, azután egyenként foglalkoztak külön a Dunántúllal, a Dunáninnennel, a Tiszántúllal és a Tiszáninnennel, vármegyéenként. (Tankönyv említés csupán a hittan, a latin nyelv és az aritmetika tanításánál szerepel.)

Aritmetika: a *Tabula Cebetis* alapján fokozatosan ismerkednek az egyszerű és összetett alapműveletekkel.

Szépírás: minden hónapban fel van tüntetve a tanmenetekben. Az előírt formulák szerint történt a tanítás. Ugyanitt van szó a fogalmazványok és tisztázatok javításáról és ellenőrzéséről is, közelebbi megjelölés nélkül.

Mindennek az a jelentősége, hogy bizonyítja: valóban „alsó latin osztály”-ról van szó, tehát ilyen ismeretek elsajátítása után lehetett csak liceumi tanulmányokat megkezdeni. Berzsenyinek is el kellett tehát végeznie ezt az előkészítő tanfolyamot, illetve ezeket az osztályokat.

A soproni evangélikus gyülekezet levéltárának e becses 261. csomójegyzéke a grammatista, szintaxista és retorikai osztályok tanmeneteivel mindenütt magasabb és folyamatosan feltüntetett tanítási és elsajátítási igényről, követelményről tanúskodik.

Egykorú holland tudósítás az 1681. évi soproni országgyűlésről

A „Hollandse Mercurius” című, ismert XVII. századi holland politikai és hadi folyóirat 32., 1682. évi kötetében akadtam a következő címre: „*Landdagh tot Edenburg, in Ongarijen.*” A folyóirat beszámolt az 1681-ben tartott soproni országgyűlésről (a folyóirat Haarlemban jelent meg Abraham Casteleyn nyomdájában): Május 22-én I. Lipót császár fényes udvartartással, hadsereggel vonult fel Sopronban: többek között *Den Grave Feranz Esterhazi Compagnie* (Esterházy Ferenc gróf századával) és *Heer Grave Paul Esterhasi 4 Compagnien* (Esterházy Fál gróf 4 századdal) is jelen volt. A magyar főurak szintén részt vettek a felvonuláson. A Hollandse Mercuriusban róluk ezt olvassuk: „*De Ongarische Magnaten (of Grooten) verscheenen op desen Land-dagh met zeer groote pracht, also sommige met een Suite van 5 a 600 Persoonen.*” (A magyar mágnások (vagy főurak) ezen az országgyűlésen igen nagy pompával, egyesek 500–600 személyből álló kísérettel jelentek meg.)

A rendek új nádort választottak, mégpedig a Habsburg-hú Esterházy Pál gróft (akit néhány év múlva hercegi rangra emelt a király). Esterházy nádor azt üzenete Thököly grófnak, hogy küldjön követet az országgyűlésre. A kuruc fejedelem azonban visszautasította az üzenetet és abban reménykedett, hogy a rendek támogatják a felkelőket. A kurucok vezére kijelentette, hogy csak akkor lesz hajlandó békekötésre, ha a Habsburg-udvar ezeket a követeléseket elfogadja: 1. *Dat de Ongersse Vrijheyt, volgens het Diploma Regium, dat is de Rijcks Capitulatie, op nieuw vastgesteld soude werden* (állítsa helyre a rendi alkotmányt); 2. *Dat dienvolgende de Vrijheyt van de Euangelisse Religie in alle syn deelen soo die voor desen was geweest, met het gene daer aen dependeert; soude werden herstelt en verseeckert* (biztosítsa a protestánsok szabad vallásgyakorlatát); 3. *Dat den Tribuyt, die sy aen de Turcken hadden beloofd, van wegen het Rijck soude werden betaelt* (fizesse meg a magyar állam azt az adót, amelyet a kurucok ígértek a töröknek). A király nem fogadta el Thököly követeléseit, és azt javasolta a rendeknek, hogy szorítsák vissza a felkelőket. Miközben a viták folytak az országgyűlésen, Thököly kb. 50 000 főnyi hadsereggel néhány kelet-magyarországi falut elfoglalt. A török császár, aki támogatta Thökölyt, így nyilatkozott: „A magyar népet a német iga alól ki kell szabadítania.”

November 24-én zárult le az országgyűlés. Egyik oka a holland szerző szerint pénzhiány lehetett. A király megerősítette a nemesi privilégiumokat, és megynként néhány helységben biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát (Sopron vármegyében Vadosfalván és Nemeskéren). Az udvar kényszerkompromisszuma a rendek és a megyék többségét kielégítette ugyan, de Thököly és kurucái sem az eredményekben, sem a bécsi udvar szándékaiban nem bíztak, emiatt rövid fegyverszünet után folytatták harcukat.

Sopronban azon az éven még egy nevezetes esemény történt, amelyről szintén tudósít a Hollandse Mercurius: „*Krooning van de Keyserinne.*” December 9-én a Habsburg császárnőt magyar királynévá koronázták. Hogyan látták az akkori hollandok a Thököly-felkelést és a soproni országgyűlést? Hasonlóan a Thököly-felkeléshez a protestáns észak-mémetalföldiek Orániai Vilmos vezetésével fellázadtak a katolikus spanyol király, II. Fülöp önkényuralma ellen. 1648-ban 80 éves háború után Spanyolország elismerte Észak-Németalföldet mint önálló államot, amelyből a mai Hollandia (*Nederland*) fejlődött. 1681-ben Magyarország ugyancsak szenvedett az önkényuralom súlya alatt, amely nem tisztelte a reformáció elveit. Így érthető, hogy a hollandok felfigyeltek a magyarországi eseményekre, sőt lelkesedtek a felkelés sikereiért.

A győri püspöki javadalom átadása 1914-ben

1. Az egyháztörténet megállapítása szerint a XX. század elejéig tizenkétszer fordult elő, hogy győri püspök emelkedett a kalocsai érseki székre, illetve viselte a kalocsai érseki címet.¹ E püspökök sorát Dr. Várady Lipót Árpád zárta, aki három évi győri főpásztorkodás után, 1914-ben lett kalocsai érsek. A Győrből távozó egyházfő több nyugat-magyarországi vonatkozású iratot vitt magával, elsősorban azoknak a leltáraknak, kimutatásoknak és hivatalos irományoknak egy példányát, amelyek a győri püspöki birtokok átadásakor keletkeztek. Ma ezek az iratok a Kalocsai Érseki Levéltárban találhatóak.² Tanulmányozásuk során megismerhetjük az egyházi birtokok átadásának folyamatát, képet alkothatunk a győri püspökség birtokainak 1914 körüli viszonyairól.

Székiüresedés esetén Magyarországon a főpapi javadalom ideiglenesen a Magyar Katolikus Vallásalap kezelésébe került. A javadalom átadása, a püspöki személyi vagyton és az egyházmegyei vagyton elhatárolása, a távozó püspök anyagi járandóságainak és tartozásainak megállapítása, a közös év jövedelmeinek arányos felosztása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe tartozott.³ A távozó püspök köteles volt számot adni a rábízott javadalom anyagi állapotának változásairól. Egyes tételeket, mint pl. az épületrongálódást, a törzsvagyon hiányosságait stb. a kilépő terhére, másokat mint pl. az új építkezések költségeit, az új püspök által megváltandó állatállományt és felszerelési tárgyakat, a folyó gazdasági évben végzett mezőgazdasági munkák értékét stb. a kilépő javadalmas javára írták.

A győri püspöki javadalom átvételével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1914. jún. 27-én Goszthony Aladár miniszteri osztálytanácsost bízta meg. Mellé a számviteli teendők ellátására Darázs Sándor számtisztet küldték ki, akinek helyére később Dénes Károly számtanácsos lépett. Az átvevő bizottság munkájában Váradi Lipót Árpád érsek megbízásából Ács Béla kalocsai érseki jószágkormányzó vett részt, aki hasonló győri állásából az érsekkel ment Kalocsára. A győri székeskáptalant Dr. Szentiványi János kanonok, káptalani gondnok képviselte.

A szakértőkkel kiegészített bizottság először a székeskáptalan őrizete alatt álló javadalmi törzstőkét vette számba. Ezt követte az uradalmi főpénztár megrovancsolása és a házi kezelés alatt álló gazdaságok bejárása.

Az átvételei eljárás második szakaszában történt az épületek rongálódásának felmérése, a kilépett javadalmas által emelt épületek átvétele, az uradalmi erdők állapotának megvizsgálása, az ún. kisebb, ingyenes felszerelési alaphoz tartozó bútoroknak és házi eszközöknek, valamint az egyházi célokat szolgáló felszerelési tárgyakkal, nemkülönben a gazdasági felszereléseknek és készleteknek megállapítása és leltározása.

A vizsgálatok során 17 különféle részletes kimutatás és leltár készült. A szakértői munkálatokat a bizottság egyenként megtárgyalta. Végezetül az eltávozott püspök járandóságait és tartozásait illetően az alábbi megállapodások jöttek létre:

	Váradi L. Árpád érsek		javára		terhére	
	K.	f.	K.	f.	K.	f.
1. A püspöki törzstőkék közt kiderített hiány címén					81 547	54
2. A nemesebb ingyenes felszerelési alaphoz kiderült hiány címén					3 662	—
3. Épületi rongálmányok helyreállítási költsége címén					309 397	74

¹ Győregyházmegyei Almanach. Győr. 1968, 4.

² Kalocsai Érseki Levéltár, II. Idegen egyházmegyéi iratai: Győr.

³ Bánk József: Kánoni jog II. Bp., 1962, 394.

4. Új épületekért	40 000	—	
5. Megváltandó lábasjóságért	337 475	—	
6. Megváltandó gépekért	52 015	—	
7. Az 1913. év őszen végzett szántási-vetési munkálatok 45 861 K. 25 f. értékéből az időaránynak megfelelően	23 949	77	
8. Az 1914. év őszen végzett előkészítő munkálatok 22 970 K. 18 f. értékéből az időaránynak megfelelően	10 974	64	
9. a) Erdei irtásokból befolyt fa-vételárak címén			53 764 47
b) Elmulasztott erdősitések pótlására szükséges költségek címén			1 458 71
Erdei csemetékért	426	—	
10. A püspökségi javadalom 1911. évi átadása alkalmával elhatározott, de meg nem valósított határbiztosítási munkákra felvett összeg			8 000 —
Összesen	464 840	41	457 830 46

Az érsek terhére és javára eső összeg különbözete 7009 korona 95 fillér volt, amely összeget az eltávozott egyházfő javára írták. Megjegyezték azonban, hogy az az összeg a közös 1914. év jövedelmeinek felosztásakor még némileg változik.

2. A győri püspöki birtokok többsége Sopron vármegyében feküdt, kisebb részük pedig Győr, Veszprém és Vas megye területére esett. Az 1914. évi birtokátadáskor nem készítettek új földbirtokkimutatást, mivel az előző években, leszámítva a kb. 80 holdas csökkenést, alig történt érdemleges változás. Az átadási iratokhoz az 1911. évi birtokkimutatást csatolták, amelyet Gr. Széchenyi Miklós püspök hivatalba lépése alkalmából készítettek. Néhány mondatban jelezték a három esztendő változásait, pl. azt, hogy időközben eladták a közel 67 holdas szentmiklósfai birtokot. Mellékelten közöljük az 1911. évi kimutatást, amelyből képet alkothatunk a győri püspökség földjének nagyságáról és művelési ágak szerinti megoszlásáról.

Nagyságával messze kimagaslott a többi közül a fertőrákosi gazdaság területe. A 4846 holdból azonban csak 223 holdon folytattak szántóföldi művelést. A kevés keretet és szőlőt leszámítva, a fennmaradó terület rét, legelő, erdő, nádas és földadó alá nem eső mocsár volt.

A püspökség 17 107 holdnyi birtokából összesen 5820 holdat hasznosítottak szántóföldi műveléssel, 66 holdon pedig kerti növényeket termesztettek. A püspökség legjelentősebb szántóterületei Pér, Bőrcs, Himod és Szany határában feküdtek. A püspökség szőlőterülete viszonylag jelentéktelen volt. Nyúlfalu, Bőrcs, Vaszar és Fertőrákos határában bírt az egyház kisebb szőlőket, összesen 23 holdat. A rétgazdaság különösen a fertőrákosi, egyházaskeszői, himodi, bőrcsi és a győrszigeti birtokon volt jelentős. Összesen 2405 holdon végeztek szénatermelést. A 4391 holdnyi püspöki erdőbirtok nagyrészt Himod, Túskevár, Egyházaskesző, Fertőrákos, Vaszar és Szany határában feküdt. Legelőként hasznosított püspöki föld különösen Vaszar, Fertőrákos és Szany határában akadt nagyobb mennyiségű. Összesen mintegy 1133 holdat tett ki a püspökség legelőterülete.

A püspöki földek többségét bérlők használták. Úgy látszik, nem volt minden esetben kellő mértékben gazdaságos a házi kezelés. 1914-ben csak a szanyi, rábaszováti, felsőrákosi és a somosi birtok volt házi kezelésben. A Pinnyéd határában lévő somosi gazdaságot 1911-ben még bér gazdaságként emlegették. Várady Lipót Árpád püspöksége idején kerülhetett házi kezelésbe.

3. A győri püspökség bérbeadott javadalmainak évi bérösszege 1914-ben 178 804 korona volt. E jelentős összeg tetemesebb részét az egész gazdaságokat bérbe vevő nagybérlők fizették. A földön kívül a püspökség több helyen bérbeadta a vadászat és a halászat jogát, valamint a kocsmákat, vendégfogadókat és malmokat is.

folyószám	Község <hr/> n e v e	Gazdaság	M í v e l é s i á g a k					
			Szántó- föld		Kert		Rét	
			hold	öl	hold	öl	hold	öl
1.	Győr		73	253	4	1457	171	1258
2.	Pinnyéd		182	73		156	60	260
3.	Nyulfalu	Győrszigeti			1	690		
4.	Börös	Böröcsi	721	222	5	631	181	1337
5.	Peér	Peéri	959	931	1	208	10	210
6.	Vaszar	Vaszari	813	1190	4	507	8	400
7.	Túskevár	Túskevári	249	18	1	508	13	1529
8.	Szany		577	1434	10	38	31	622
9.	Rábacsanak		253	1288				
10.	Egyházaskesző		149	778			587	361
11.	Várkesző		358	1350	3	1393	15	337
12.	Szentmiklósfa	Szanyi	64	1055				
13.	Szováth		263	92	1	68		
14.	Bágyog		140	219			140	782
15.	Rsztmiklós	Szováthi	154	908			40	661
16.	Himód	Himódi	621	1349	24	1247	277	628
17.	Fertőrákos		223	661	8	180	864	228
18.	Sopron	Fertőrákosi	14	17			2	1117
			5820	638	66	683	2405	130

I kat. hold = 1600 ööl)					Összesen	Gazdasá- gonkint	Kataszteri tisztá jövedelem	
Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	föld adó alá nem eső terület			K.	f.
hold ööl	hold ööl	hold ööl	hold ööl	hold ööl	hold ööl	hold ööl	K.	f.
	2 1072	56 3	6 1000	52 773	367 1016		4 440	86
	17 201	78 1437	1 116	72 413	411 1056		3 449	26
4 931				1478	6 1499	786 371	170	72
7 1288	82 434	27 391	13 1217	69 803	1108 1523	1108 1523	15 046	44
	57 845	446		35 1144	1064 584	1064 584	13 909	74
6	240 743	524 972	14 700	32 1522	1644 1234	1644 1234	11 029	02
	23 572	778 273		13 1215	1079 915	1079 915	5 398	54
	119 400	511 1592		37 1156	1288 442		9 293	74
	10 57			4 337	268 82		4 462	18
	78 520	777 1505		9 485	1602 449		11 003	14
	51 94	100 19		9 1307	538 1300		6 167	78
	1264			1 814	66 1533	3764 606	367	56
	66 450	4 1586		13 402	348 998		3 822	58
	84 1393	5 217	8 240	1 613	380 264		2 893	64
	28 327	5 1386		21 1572	251 54	979 1316	1 797	24
	49 1324	786 735		56 388	1816 871	1816 871	16 186	24
5 551	221 1202	734 143	61 747	2727 1245	4846 157		12 754	40
				390	16 1524	4863 81	446	58
23 1170	1133 1298	4391 1105	105 820	3161 57	17107 1101	17107 1101	122 639	66

Az átadásakor készült leltárakból képet alkothatunk a püspöki gazdaságok technikai felszereltségéről, termelésük műszaki feltételeiről. A szántást és a helyi szállítási munkákat ökör-, bivaly- és lovasfogatokkal végezték. 1914-ben 207 jármos ökör, 78 bivaly, 29 könnyű igásló és 29 nehéz igásló volt a püspökség birtokában.

A saját kezelésű birtokon 132 különböző szántó ekét, 13 kapáló és töltőgető ekét, 134 jármot, 61 lószerszámot, 26 igáskocsit, és 76 vastengelyű ökrös szekeret használhattak a béresek. Előfordult még fatengelyes szekér is, mivel a 42 koronánál alacsonyabb értékű felszerelési tárgyak leltárában említenek 3 „fakó” szekeret és 20 „fakó” szekereket.

Az 1913. évi őszi munkák kimutatása szerint a gabonát valamennyi területen géppel vetették. A munka elvégzéséhez 16 különböző vetőgép állt a gazdaságok rendelkezésére. Ez a szám is mutatja, mennyire élen járt Győr és Sopron vármegye a gabonavetés gépesítésében.⁴ A vetőgépek az akkori viszonyoknak megfelelő lehető legkorszerűbbek voltak. A 16 vetőgépből, 5 db 13 soros, 3 db 17 soros és 2 db 19 soros Kühne-gyártmányú, 2 db 18 soros, műtrágyaszórával felszerelt MÁV-gyártmányú, 3 db 20, illetve 22 soros pedig Melichar-gyártmányú volt.

A cséplés gyors elvégzését 4 lokomobil, illetve 4 cséplőszekrény segítette. A cséplőszekrények közül kettőt réginek jeleztek, kettőt pedig 1911-ben vásároltak. A lokomobilok közül a két régebbi 1889. évi beszerzésű volt. A gépek leltárában szerepel 9 db járgány is. Ezeket azonban ekkor már valószínűleg nem cséplésre használták, hanem szecskát vágtak vagy daráltak velük.⁵

Az említett vető- és cséplőgépeken kívüli más fontos mezőgazdasági eszközökkel és gépekkel is rendelkeztek a győri püspökség gazdaságai. Így pl. a leltárban előfordul: 1 db Kühne-altalajtömörítő, 2 db Kühne-Duplex borona, 1 db Kühne-Rapid daráló, 1 db cseh füllesztő, 1 db Kühne-Oborne fűkaszálló, 1 db Crockill-henger, 7 db fogas henger, 1 db Hoffner-féle léherfejtő gép, 1 db marhanyíró gép, 2 db morzsoló, 5 db répavágó, 6 db rosta, 4 db száma elevátor, 1 db „Blayton féle szalmakötél gép”, 5 db szénagyűjtő, 1 db szénaprés, 8 db szecskavágó stb. E mezőgazdasági eszközök típusukról, gyártmány jelzésükről ítélve a maguk korában általában a lehető legkorszerűbbek voltak.⁶

A nagyobb, illetve jelentősebb gazdasági eszközökön kívül számos kisebb és kevésbé értékes felszerelési tárgyat is leltárba vettek a püspöki birtokok átadói. A 42 koronánál kisebb értékű eszközök leltárába feljegyeztek pl. nagy számú ásót, billegző vasat, csengőt, dézsát, kapát, kaszát, lókefét, kötelet, ökörláncot, lapátot, favillát, vasvillát, tézslát, favályút, kosarat, zsákot, etető saráglyát (saroglyát), gereblyét, kötőfeket, abrakos ládát, lámpát, létrát, ösztökét, sóprüt, szánkót, szénavágót, talicskát stb. E tárgyak minőségüket tekintve hasonlítottak a parasztgazdaságokban használtakhoz, csak mennyiségük volt többszöröse a parasztgazdaságok hasonló jellegű eszközkészleteinek.

A püspöki gazdaságok majorjaiban a legkülönbözőbb korú, állapotú és műszaki adottságú épületek álltak. Téglafalú, cseréptető, emeletes magtár éppúgy található a részletes épületleltárban, mint keményfa lábakon nyugvó, náddal fedett, mennyezet nélküli, mozgó jászlakkal felszerelt nyári ökörállás. Meglepően sok volt a téglas és terméskő-falú épület. E szilárd építőanyagokat alkalmazták magtár, pajta, cselédház, sőt ököristálló, birkaakol és sertésfiasztató építésénél is. Több helyen előfordult, hogy a szilárd építőanyagból készült falra nád- vagy zsüpfedél került. Az épületleírá-

⁴ Vö. Barbarits Lajos: A vetés gépesítésének kezdetei Magyarországon. Bp., 1965, 145.

⁵ Sándor Vilmos: A gabonacséplés gépesítése Magyarországon. Agrártörténeli Szemle, 1962, 414–415.

⁶ Vö. Varga Gyula: A parasztság munkaeszközei. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában I. Szerk.: Szabó István. Bp., 1965, 287–300.

sok szerint a téglafalon kívül „fecskerakásos” falú épületei is voltak a püspökségnek, különösen Rábaszentmiklóson. Ilyen falat említenek cselédlak, istálló és pajta leírásánál egyaránt. A majorsági épületek fedőanyagául faszindelyt, cserepet, nádat és zsúpot használtak. Cselédházat is fedtek zsúppal, de birkaaklot is fedtek cseréppel, tehát az egyes tetőfedő anyagok itt nem köthetők bizonyos épületfajtákhoz.

A házi kezelésű püspöki birtokok állatállományáról az alábbi számadatok adnak tájékoztatást:

Szarvasmarha:

Jármos ökör:

Fehér:	126
Tarka:	81
Összesen:	207

Fejőstehén:

Győrvidéki vegyes	11
Sopronvidéki	11
Simentáli saját tehén	40
Riska	1
Összesen:	63

Tinó:

Fehér	148
Tarka	150
Összesen:	298

Jármosökör, fejőstehén és tinó összesen: 568

Tenyészbika	7
Úszó (tarka)	24
Borjú	46
Bivaly	85
Hízó marha	35
Szarvasmarha összesen:	765 db

Ló:⁷

Urasági és tisztí	13
Könnyű igás	39
Nehéz igás	29
Tenyészmén	2
Csikó	20
Ló összesen:	93 db

⁷ Nепrajzi és névtudományi szempontból nem érdektelen az állatkimutatásban feltüntetett iónevek felsorolása: Urasági és tisztí lovak: *Inezí, Injó, Ju. esa, Madár, Gárdony, Liza, Botrány, Huszár, Holló, Sárkány, Izzó, Idea, Gidrán*. Könnyű igás lovak: *Tulipán, Sárga, Kajla, Fecske, Kaczér, Sólyom, Zsvora, Zsarnok, Remény, Vidor, Pajkos, Tavasz, Utczu, Kozák, Zabi, Holló, Cséka, Nógrád, Tarna, Marcsa, Gidrán, Bolygó, Hamlet, Csinos, Éva, Jósíat, Jelvény, Szennyes, Irgencz*. Nehéz igás lovak: *Irhás Izgu, Julcsa, Jámbor, Kormos, Darázs [I.], Csüllag, Irisz, Divat, Gidrán, Fátjól, Jeges, Jutka, Judit, Jéna, Jávor, Darázs [II.], Tündér, Helyes, Derüs, Ejjél, Gram, Hatos, Griff, Hitán, Dáma, Deres, Dongó, Kertész*. Tenyészmének: *Sebaj, Biró*.

Juh:		
	Kos	34
	Anyabirka	1170
	Mustra, meddő, ürü	126
	Juh összesen:	1330 db
Sertés		332 db
Szamar		1 db
Allatállomány összesen:		2521 db

A győri püspökség házikezelésű gazdaságaiban a számosállat-állomány fajtáinak belső aránya a következőképpen alakult 1914-ben:

Juh	52,8 ⁰ / ₀
Sertés	13,2 ⁰ / ₀
Szarvasmarha	30,3 ⁰ / ₀
Ló	3,7 ⁰ / ₀

Igen feltűnő a juhállomány magas arányszáma, valamint a lovak és szarvasmarhák alacsony arányszáma.⁸ Úgy látszik, az állattenyésztési struktúra századforduló körüli átalakulása a győri püspökség házi kezelésű birtokain lassabban haladt, mint az ország más tájain.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Dávid Ferenc:

Egy emléktábláról

1981-ben a Magyar Statisztikai Társaság megünnepelte alapítója, Thirring Gusztáv akadémikus születésének 150. évfordulóját. A Soproni Városszépítő Egyesület a Társasággal együtt emléktáblát állított az évfordulón Thirring szülőházán.

Thirring Gusztávot nemcsak születése és neveltetése kötötte Sopronhoz, hanem kutatási területe, munkája is. Sokszínű, a statisztikai tudományok számára oly fontos mintatanulmányai sorában a legjelentősebbek szülővárosa adatait dolgozzák fel. Nagyszerű összefoglaló gazdaság- és statisztikatörténeti műve a „Sopron a 18. században”: a várostörténet, helytörténet időtálló műve, a helyi társadalom leírásának és értelmezésének máig utól nem ért mintaképe. Thirring Gusztáv műveit, s ezek jelentőségét nem feladatunk e helyütt taglalni. Hadd emlékeztessünk mégis élete sokszínűségére, hivatal- és tudományszervező munkájára, vagy épp arra, hogy mellesleg a hazai turisztika egyik megalapítója is volt, akinek útikönyvei (így a Soproni és Kőszegi hegységről) ma már forrásértékűek, s híven tükrözik szerzőjük természetet és kultúrát egyként becsülő harmonikus egyéniségét.

⁸ Vö.: Für Lajos: A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján. Bp., 1969, 139–141.

Thirring Gusztáv emléktábláját nagyszerű szobrász készítette: Vígh Tamás (sz. 1926. Békásmegyér), a csodálatos érzékenységu Ferenczy Béni tanítványa. Az ő művét indull folytatni ifjúkori műveiben. Ekkoriban készített portréi, kisplasztikái, érmei nagyszerű mintázó készségről, a formák szerkezete iránti érzékéről, tartalmi tágaságról, a kultúra hagyományaihoz való okos kötődéséről tanúskodnak. Amikor a hatvanas években a magyar művészet újra konfrontálódott a XX. század antinaturalista, avantgard mondanivalójával, Vígh Tamás is új eszközökhöz nyúlt, megőrizte azonban a szobrászat emberközéppontúságának ősi hagyományát. A hatvanas—hetvenes években készített munkái a monumentalitás új lehetőségeit tárják fel. Majd egy évtizeden keresztül vágott-domborított rézlemezből készítette műveit, s a lemezek logikájának fegyvelmező, nagyvonalú formáival viaskodott. Célja az volt — mint azt ma már leolvashatjuk megvalósult nagy alkotásairól (például a karancsberényi partizán emlékműről), hogy a plasztikai alapformák valódi természetét találja meg újra. A tanulások nyomán szűkszavú, erőteljes alakok kerültek ki kezéből, a térben szilárdan állók és nagyvonalúak.

Víghl egyik legmegragadóbb vonása szellemi tágassága és szimbólumteremtő ereje. E sorok történész-írójának különösen kedves, hogy sok műve fogalmazza meg újra a múltját kutató, felmérő embert. Emlékműveivel, kisplasztikaival együtt sohasem szűnt meg érmésként is dolgozni Vígh Tamás, s ebben a műfajban újra meg újra portrékat alkotott. Arcmásain, különösen az utóbbi években mintegy sűrűsödve kamatozik az a plasztikai fegyvel, amely munkásságát jellemzi. Ezek sorába illeszkedik Thirring Gusztávot megjelölő soproni emléktáblája is.

Thirring Gusztáv a Színház u. 17. sz. házban született és nevelkedett, egy kétemeletes épületben, amely a múlt század ötvenes éveiben épült a belváros feltöltött várarkába. A romantikus homlokzat fegyvelmezett, jól szervezett, ablakai-ajtajai között a pillérek feszesek, nem kívánnak kitöltést, díszítést. Az építészeti motívumok: az ablakkeretek, könyöklők és párkányok a korszak lineáris fegyvelmében fogantak, plasztikájuk kicsi, s nagyon logikusan elrendezett. Az architektúra így nehéz próbára teszi a díszítésre törekvőt: a beilleszkedő mű felületében és vastagságában is igen kicsiny lehet csupán. Vígh Tamás domborműve a környezetet ellenpontozva igazodik ahhoz: a faltól elváló, hajlított bronzlapot formáz, mely könnyed, akár egy papírlap. A könnyű feltámaszkodás, a hajlékonyság új elem, másfajta, mint a nagyon lapos, hangsúlyosan két dimenziós, rajzos természetű romantikus architektúra. A domborműlap méretei az ablakszemekét követik, vastagsága az architektúrából választott, azzal összecsengő, annak játékosan felelgető. A sima, fényes alapból kiemelkedő plasztika Thirring Gusztáv teljes alakját formázza. A bronzlap öblében, a lap síkjával szinte folytatva áll az egyszerűen formált alak. Disztelen, feszes ferencjóska kabátja egyetlen, térbe álló háromszög, felette szelid ellentmondással felvetett s eképp magányos-önálló az enyhén ovális, szabályos arc. Nem a kései fényképekről ismert kövérkés, joviális Thirring Gusztáv ez, hanem jóval fiatalabb tudós. Thirring, mint ezt fényképeiről is tudjuk, nagyon alacsony ember volt, s Vígh Tamásnak összehasonlító háttér nélkül is sikerült ezt a hatást felkelteni, rögzítenie. A kicsit előredőlő tartás, a kacsiás kedvességgel csúcsosodó öltözet, a felvetett, kicsit oldalra billentett arc, a dísztelen szöghaj, az alig-szigorú, elgondolkodó tekintet egy kicsiny és kedves, s nagyon önálló férfi mása. Vígh eszközei elegánsan tartózkodók, s mégis sokfélék; egyszerre alkalmaz szinte kivágott, mintázatlan szögleteket és csaknem rajzolt lapos, finom mintázást a reneszánsz domborművek kései folytatásaként. A tábla, a hajlított lap könnyedségét, egyszerűségét, az ábrázolás barátságosságát folytatja a felirat, amelyet

szép kézírással készített a szobrász, megőrizve munkája közvetlenségét, a hivataloskodásnak, az emléktábla-műfajban oly szokásos muszáj-komolyságnak ellentmondó karakterét. Korszakunkban ritka az alkalomra-helyre készült és sikerült műalkotás. Az alkotóktól oly hangsúlyozottan elvárt önállóság, műfajt, anyagot, formát „a semmiből” felfedezni köteles művész-vátesz képe alig egyeztethető a szűkebb közösség által megrendelt, kötött tartalommal, az adott környezet által való meghatározottsággal.

Vígh Tamás e műve a ritka kivételek egyike, azoké, ahol a műterem önállóságában megharcolt szobrászi mondanivaló büszke függetlenségű, s mégis szolgálni képes. E kicsi domborművel Thirring Gusztáv ismét megjelent szülővárosa utcáin, beszélgetni készen az odafigyelővel az egyszerű-született ember törekénységéről, s a nagyokra vállalkozó komolyságáról.

Askercz Éva:

A III. Országos Érembiennále (1981. aug. 20—okt. 25)

Augusztus 20-án nyílt meg a Lábasházban a III. Országos Érembiennále. A kiállítás feltételei az előzőekhez képest alig változtak, csupán a közelgő Bartók centenáriumba hívta fel a rendezőbizottság az érmészek figyelmét, és ezzel együtt a maga díját „Homage á Bartók” címmel adta ki. A kiállítás kiírási feltételei között a korábbiakhoz képest új volt, hogy mobilokat a rendezőbizottság nem fogad el.

A kiállításon 49 művész 208 műve szerepelt. Ezzel egyidőben a kisteremben Vígh Tamás szobrászművész a II. Biennále „Ferenczy Béni” díjasa mutatott be nagyobb valogatást műveiből.

A díjakat a következők kapták: Lugossy Mária Győr-Sopron megye Tanácsának „Ferenczy Béni” díját; Duray Tibor Sopron város Tanácsának „Civitas fidelissima” díját; Ligeti Erika a Biennále soproni rendezőbizottságának „Homage á Bartók” díját; Csíky Tibor a Szakszervezetek Országos Tanácsának díját; Ispánky József a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának díját; Tornay Endre András a Kommunista Ifjúsági Szövetség díját; Csontos László a Képcsarnok Vállalat díját; Palotás József az Express Ifjúsági és Diák Utazási Irodájának díját.

A kiállítást Baranyi Judit művészettörténész rendezte a töle megszokott jó színvonalon.

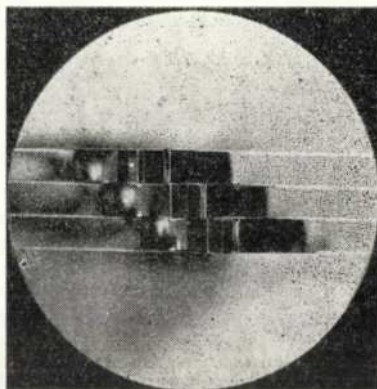
Az elmúlt három Biennále jó kínálkozó alkalom arra, hogy bizonyos általános megfigyeléseket tegyünk, legalább is abban az értelemben, milyennek látszik érmészetünk e kiállítások tükrében. E kínálkozó alkalmat nem szalaszthatjuk el mi sem. A továbbiakban megkíséreljük megrajzolni azokat az általunk felfedezett törekvéseket, amelyek a mai érmészet legáltalánosabb stilisztikai és tartalmi vonatkozásait jelzik.

A három kiállítás egybehangzóan azt mutatja, hogy e műfaj megőrző tendenciái a mai napig is nagyon erősek, hiszen az érmekek többsége ma is hagyományos; azaz olyan kétoldalas, többnyire emlékérem, amelynek előlapján valamilyen nevezetes ember arcképe, hátoldalán pedig e személy cselekedeteire, tiszteletére vonatkozó szöveg, vagy egyéb ábrázolás van. Az effajta érmekek készítésének nagy hagyománya van Európában és itthon. Lényegében a pénzérmekek arcmásaitól elindulva a legszebb történeti

érmek ebben a formában készültek. Ennek a formának szép hagyományai vannak a magyar éremművészetben is, gondoljunk csak Beck Ö. Fülöp, Ferenczy Béni ilyen típusú érmeire, de sorolhatnánk neveket a mai napig is: Borsos Miklós, Vígh Tamás, Asszonyi Tamás, Csíkszentmihályi Róbert, Czinder Antal stb., jóformán névsorolvasást tarthatnánk szobrászaink, érmészeink körében.

1. Vígh Tamás: Giorgio Quazza
(9,5 cm)

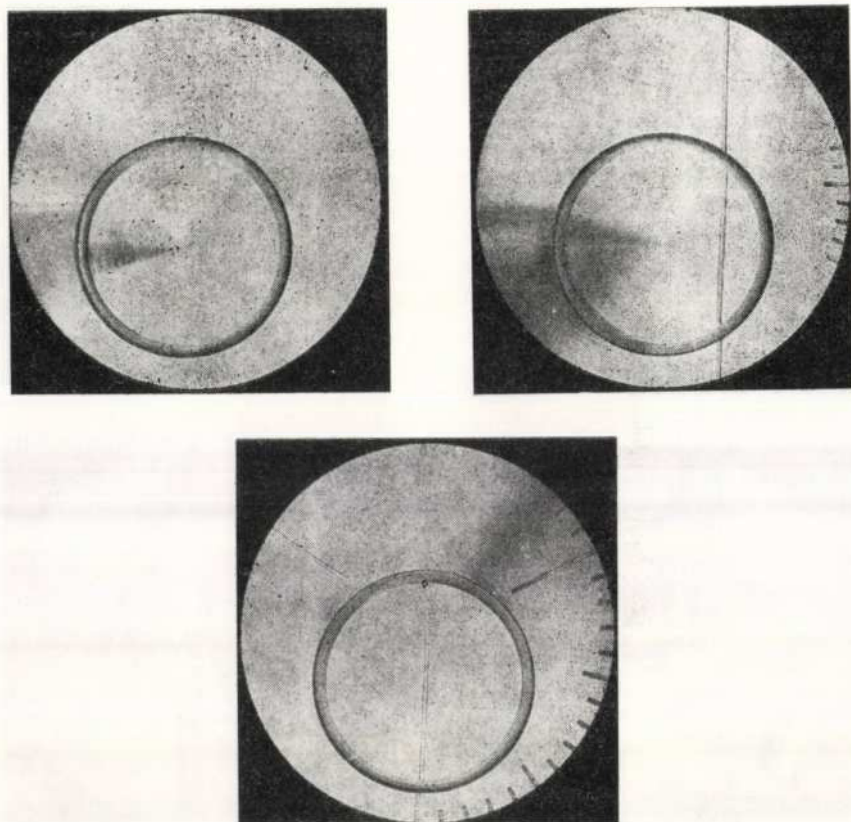

2. Lugossy Mária: Az Országos
Szilikátipari Biennále díja 1979
(11 cm)

Az ábrázoltakat tekintve bizonyára összeállíthatnánk egy szép magyar Pantheont, esetleg Európa hírességeinek galériáját. Ugy látszik az érmek e csoportja mind torna-alakításban, mind társadalmi helyzetét tekintve a legegységelműbb mindmáig is. Változatosságát az emberi arc kiapadhatatlan gazdagsága biztosítja, életrehívását pedig a társadalom önbecsülése és hagyománytisztelete. Minden csak azon múlik, milyen gonddal vagy tehetséggel formálja meg azt alkotója. A fényképhűséggel való elége-
dettseg e művek unalmának legbiztosabb jele, a művészi lustaság fokmérője.

Hagyományosan is szabadabb az ilyen típusú érmek hátoldalának megformálása. Megenged jóformán mindent, az frásos, jelzések hátoldaltól az illusztratív, reproduk-

tív hátoldalon át, a legrszabadabban megválasztott olyan tematikáig, amely az ábrázolt személy szellemét idézi. Nem új az sem, hogy a „hátoldal” önálló életet él, az „előlap” esetleg el sem készül, csak a vele kapcsolatos ábrázolás, kép, vagy szoborrészlet, egy táj, vagy valamilyen jellegzetes, az alkotóra nézve fontos tárgy. Úgy tűnik, hogy ezek az önállósult hátlapok éppen kötetlenségükkel, témáik végtelen lehetőségével váltak kedvelté az érmészek között. De igaz lehet az is, hogy a kiállítathatóság miatt lett egyre több az efféle „kettészelt” érem. E finom reliefek alkalmat

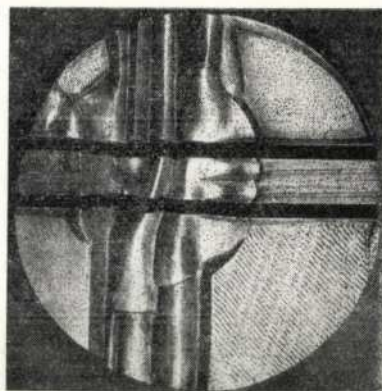
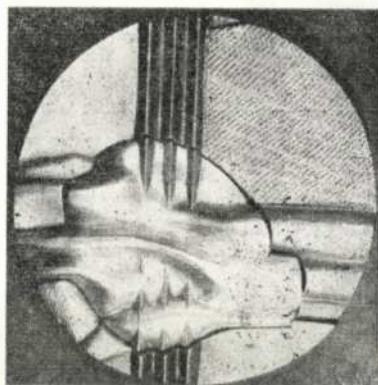
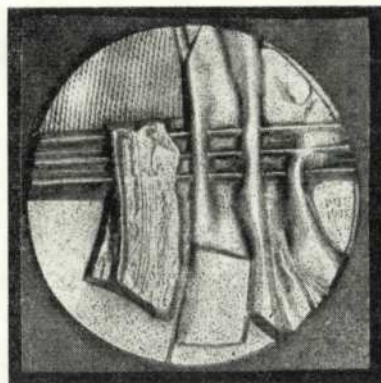
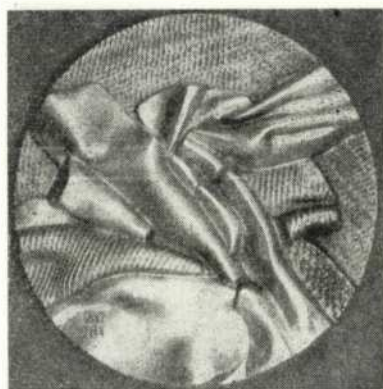
3—5. Csíky Tibor: Idő I-III. (11,4 cm)

adnak alkotóiknak arra, hogy az emberi és a tárgyi világot egyaránt bevonják az éremművészet témavilágába.

Ugyanakkor lehetőségük nyílik arra is, hogy finom relief-technika minden csínját-bínját felvonultassák a maguk és a nézők örömére. Az így alakított érmek általában lapos, vékony, kerek lapok, amelyek elveszítik megszokott testességüket, de maga az ábrázolás is olyan, hogy dominánsabb lesz a képszerűsége, mint a plasztika. Az ilyen típusú érmeket is fenyegetik a kommersz megoldások, egy-egy ilyen érmekép olykor nem több a világ kisméretű lefényképezésénél, némelyik tájkép például olyan, mintha a távcső kicsinyített képét néznénk. A kiállítások, így a biennálék nagy átlagát épp a hasonló érmek teszik ki, azért is érdemes gyengeségeikkel foglalkozni. Ritkán

találni feszesen komponált és valóban finoman és gazdagon modellált érmeket e témában.

Talán épp ezek ellenére, de mindenképpen ezekkel ellenkező felfogásban készültek másfajta, erősen plasztikus érme is. Olyanok, amelyek semmiképp nem mondanak le az érem térbeliségéről, sőt magukkal a marokkóhoz hasonló éremtömegekkel, és az ábrázolás térbeli modellálásával fokozzák az érem plasztikusságát, súlyát. Megfigyelhető, hogy az ilyen típusú érme között elég sok olyat alkottak, amely lemond

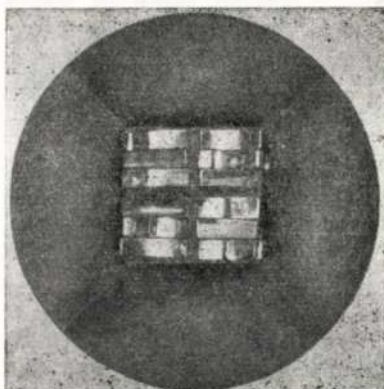
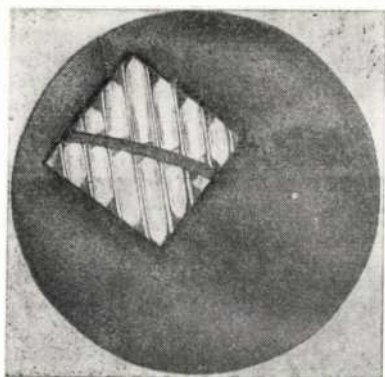

6—9. Asszonyi Tamás: Négy Bartók-parafrázis (9 cm)

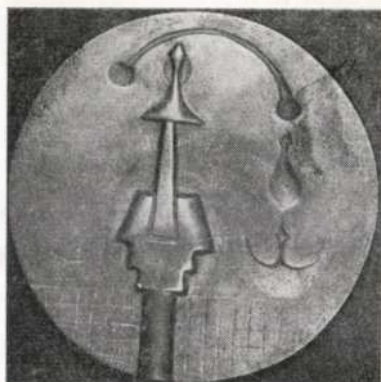
a konkrét ábrázolásokról, inkább az anyag térbeli mozgásaira, gyűrődéseire és kismulásaira figyel, e felületek egymáshoz való viszonyait teszi az ábrázolás tárgyává.

Hosszú sorát ismertethetnénk az ilyen érmekek, de helyett csupán emlékeztessünk néhány szobrász nevével a nem kevés ilyenféle éremre: Kiss Nagy András, Vígh Tamás, Szőlőssy Enikő és mások műveire kell gondolnunk. Az ilyen érmekek testessége, valamint monumentális igényű kompozíciói a jó alkotó kezén segítenek a kerek, lapos érmekeknek szoborrá lenni.

Azt is tapasztalhatjuk, hogy ezen az úton lopakodott be a legtöbb új, a hagyományokat oly igen tiszteletben tartó műformába. Nemcsak arról van szó csupán, hogy általuk polgárjogot nyerhet a nonfiguratív plasztika az éremben is, hanem ezzel

10—11. Palotás József: Psalmus Hungaricus I-II. (9,5, 9,2 cm)

12. Tornay Endre András:
Gondolatok Bartókról I. (10 cm)

13. Csontos László: Bőség (9,5 cm)

együtt megjelennek olyan az éremtől hagyományosan idegen, a képzőművészetek más ágaiban megszokott megoldások, mint a sorozatok, kompozíciós variációk.

Ezzel az érem úgy közelített a monumentális műfajokhoz, hogy egyben le is mondott az érem alkalmiságáról és kiállítási tárggyá változtatta.

A hatvanas években Vigh Tamás, Kiss Nagy, valamint az akkori fiatalok (Aszszonyi, Szöllőssy, Csikszentmihályi, Czinder) fogékonyak voltak erre az újra. Rövid idő alatt olyan sok jó érem készült ezen a módon, hogy már-már azt lehetett hinni, hogy azonos súlyú az érem a nagy művészetekkel, a szabadon álló szobrokkal. Ma azonban, amikor az egyensúly valahogyan visszaállt, láthatjuk, hogy az érem kicsit tágított ugyan műfaji határain, de lényegét tekintve megmaradt a szobrászat legkisebb műfajának.

Érdekes eredménye ennek a fellendülésnek nemcsak az, hogy a biennálék legjobb érmei ezen a módon készültek, ezt a szobrászi megközelítést vallják magukénak, hanem tapasztalhatjuk azt is, hogy sikerült meggyőzőniök a megrendelőiket is. Ennek köszönhető, hogy teszem azt egy „Pro Urbe” éremnek ma nem kell feltétlenül az illető várost ábrázolnia, a megrendelők meggyőzettek, és ez igazi stílus-áttörés.

Külön csoportot jelentettek a biennálékon azok az alkotások, amelyek talán a leginkább eltérnek a hagyományosan megszokott érmektől nemcsak megformálásukban, de olykor még anyagválasztásban is. E krómacélból, plexiből, vagy bronzból készített nonfiguratív érmeknél a látvány szempontjából legszembetűnőbb az, hogy lemondanak a reliefről, mint szobrászati nyelvről és a legtöbbször sík, vagy domború, homorú lapokkal körülrít tereket, sík- és térvizonyokat ábrázolnak. E lapokon megvalósuló tiszta arányrendszer a világosan végigvezetett szobrászi gondolat, a megmunkálás ehhez méretezett tiszta szépsége és harmonikussága épp oly gazdag mondanivalót közvetít, mint a legjobb ábrázolóművészetek. Lugossy Mária, Bohus Zoltán, Csíky Tibor, Laczák Géza, Szöllőssy Enikő és mások megteremteni igyekeznek a nonfiguratív szobrászat érmészetét. Műveiken a geometrikus rend a megmunkálás precíz pontosságával társul és bennünk az igazi művészség érzését kelti.

Lugossy Mária szép érmeinek némelyike még selyemdobozban, díjként is szerepel a hagyományosokkal, noha azonosulni nem kíván. Szerepet vállal.

A biennálékon szereplő „modern” érmek meggyőzőek és szépek, mint ilyenek kiterjesztik, korszerűsítik magát az éremművészetet is. Ügylátszik az érem sok mindent kibír, nagyon jól bírja a friss felfogást, az új lehetőségeket.

Ezért nem találok indokoltnak azt az ellenérzést, amit Harasztynak a II. Érembiennálén kiállított mobiljai keltettek. A kísérletek kizárását nem nevezhetem másnak, mint felesleges aggodalmaskodásnak és önkorlátozó konzervatívizmusságnak.

A kiállítás, vagy ha úgy tetszik seregszemle meg épp azért van, hogy nyilvánosságot biztosítson minden születendő újnak, hogy megmérassék, további új gondolatokat szülhessen.

A műfajt egy robbanásszerű változástól nem féltetem. A kiállítások minden alkotása természetesen nem fér el az általam felvázolt tendenciákban, ezek olyan alapvonulatok, amelyek az érmek nagy tömegét fogják össze. A tendenciák felismerése, vagy ismertetése semmiképp sem jelent értékítéletet. Egymásmellettiségük a műfaj lehetőségeinek sokrétűségéről, éremművészetünk „sokarcúságáról” beszél.

Az érem éppen méretei és alkalmisága révén más-más szerepet tölt be az egyes művészi pályákon belül is. Változó számmal és szándékkal nyúl hozzá mindenki. Alkalmas nemcsak komoly szobrászi gondolatok kifejezésére, kisméretű monumentumok állítására, hanem méretéből és természetéből fakadóan játékosagra, sziporkákra is. Milyen furcsa, hogy ezek a játékos ötletek hiányoznak a biennálékról, noha tudjuk, hogy a műtermekben megtalálhatók. Talán a kiállítások seregszemle jellege tenné, vagy valamilyen rosszul értelmezett komolyság — nem tudom. Jó lenne, ha nem tekintenék szégyellni valónak az érmészek sem azt, ha jó a kedvük, és ha szelimesek.

A III. Biennále „Ferenczy Béni”-díját Lugossy Mária nyerte el. Krómacélból és plexiből készített plakettjei különös harmonikusságukkal tűnnek ki a Biennále érmei közül. E plakettek egy-egy téri variációt, egy plasztikai gondolatsort állítanak elénk. Ez alkalommal Diagonális mozgássort láthatunk, valamint egy Konvergencia c. művet és két díjérmet.

14. Ispánki József:
Martinovics Ignác (8 cm)

15. Duray Tibor: Pihenő (13 cm)

Ezek közül a Konvergenciát emelem ki, mint olyat, amelyen e térgeometriai jelenség olyan harmonikusan jelenik meg, hogy szépsége a kristályok szabályos és tiszta szépségét juttatja eszünkbe.

Csíky Tibor bronz- és acélkompozíciói a csapágycsúcsok „szépségét” szólaltatják meg. E korongok gépszerű precizitással készülnek, ehhez a művész idejéi darabjaihoz filozófikus súlyosságú címeket is mellékel.

Lugossy, Csíky és Palotás műveit nézve elgondolkozhatunk azon is, miért van az, hogy éppen ők azok, akik oly precizitással, a megmunkálás minőségére oly tiszteletre méltóan kényesen alkotják műveiket.

Duray Tibor érmeiről ismerősen mozdulnak felénk a telivér nőalakok. Dús időmaikat domborodó plasztikával hangsúlyozza. Csontos László ezzel szemben olyan

aprólékosan modellálja figuráit, mint hajdan a viaszpecsétek formálói. Ispánki József kétoldalalás érmei, a leghagyományosabb nyelven beszélnek, kicsit történeti ízűek.

Ligeti Erika most kiállított érmein vállalni látszik e kisműfaj egyik speciális szerepét, az illusztrációét. Két versillusztráció-sorozata megmutatja a legjobb illusztráló magatartást, nem tesz mást, mint átéli a versek hangulatát és megfogalmaz egy mosolyt, egy mozdulatot, összemossolyogtat Burns-szel, miközben ránk kacsint. Mindehhez elnagyolt, sajátos alakokat és formákat használ. Olykor az az érzése van az embernek, hogy szellemességét, ötleteit jobban lehet élvezni, mint plasztikai stílusát.

Tornay Endre András évek óta azon fáradozik, hogy egyéni jeleit kimunkálja. E jelek ez alkalommal nagyon adekvátak a témához: kicsit Míró Eszternek a kiállítás is szereplő motívumaihoz hasonlóak, kicsit népies jelekből rakódó formák, amelyek Bartók magyar és európai szellemét felidézhetik.

Már említettük korábban, hogy a Biennálékon egyre több sorozat-művet állítanak ki. E valódi sorozatok egyike Asszonyi Tamás szép Bartók-parafázisa, amely a síma, gyúrt és érdes formák variációja. Emellett találunk olyan álsorozatokot is, mint Marosán „Mikrokozmosz”-a, amely a csöpek sűrűsége-ritkasága és nagysága szerint kellene, hogy összeálljon, csak épp a variációk egyedi értéke és mélyebb összefüggései nem világosak számunkra. Ugyanígy félreértésnek vélem Nagy Ferenc „Elvonul a vihar” című sorozatát is. A végigpásztázó szem nem állhat meg az egyes daraboknál, vagy ha megteszi, akkor rosszul jár, mert az egyes darabok önállóan aligha értelmesek és a végén az üres lap sem lesz más, mint üresség.

Ugy látszik, a Biennálék enfant terrible-je — különösen Haraszty távollétében — Várnagy Ilkó marad. Ő az, aki „Bartókra gondolva” címmel sokakat felháborító antiszép, szándékosan hétköznapi vaslapokat csavarozott össze. Sajnos nem eléggé meggyőzőek ezek az érdes jelek. Egy bizonyos emberi magatartást sokkal világosabban közvetítenek, mint művészi mondanivalót. Valahogy hiányzik belőlük az az átutó erő, amelynek nevében elfogadhatnánk e vaslapok, csavarok „nyelvét”-t.

E Biennálén, úgy vélem, a legunalmasabb, ám legnépesebb csoportot azok az érmeek alkotják, amelyeken valamilyen tájat, vagy városrészletet ábrázoltak. Ezek általában alig többek lekicsinyített látképeknél, jól vagy kevésbé jól megmunkált felületeknél.

Szólni kell még a Bartók-érmekről is, hiszen ezek készítését nemcsak az évforduló, de a rendezők is szorgalmazták. Szerencsére nem következett be az, amitől titokban félni lehetett, hogy túl sok Bartók-arcmás néz majd felénk a vitrinekből. Ez nem történt meg, de e kevés nem lett több ezúttal.

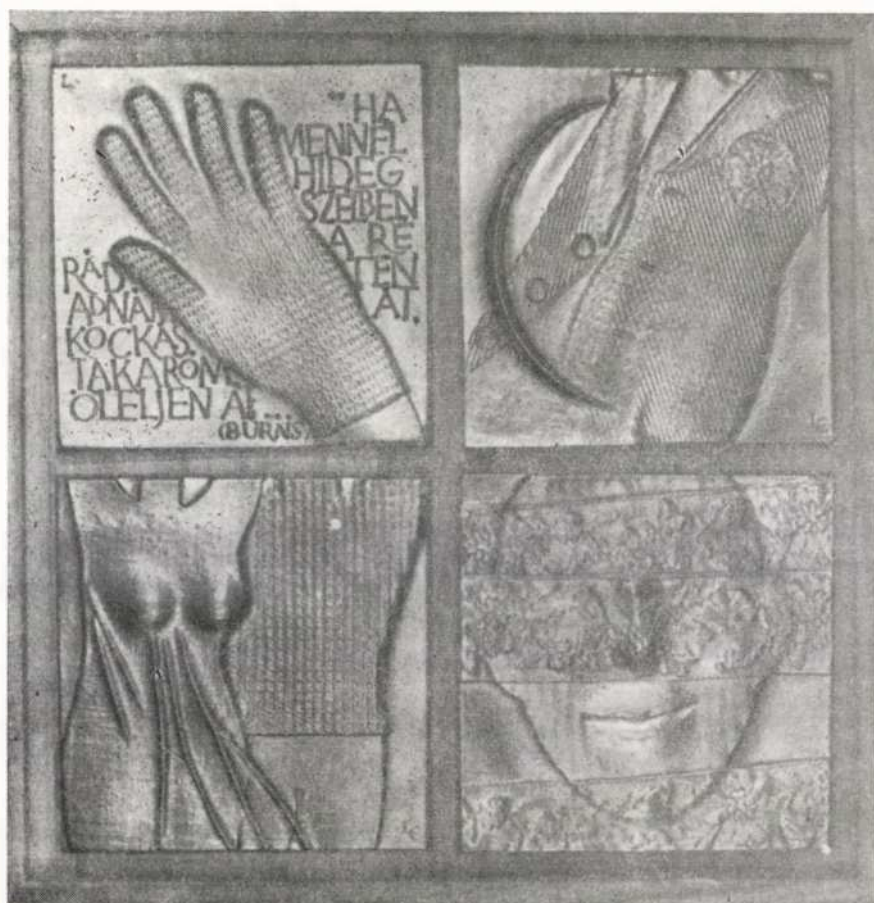
Vigh Tamás és Ligeti Erika portréi a legsikerültebbek, de ezek sem adják vissza e csodálatos fejnek az ismert fotókon érezhető szépségét és feszültségeit. A negatív csúcst a témában Metky Ödön műve a „Bartók Béla a kis Bélával” című kompozíció érte el.

Bizonyára Bartók is átélte az apai örömeit, de mintha nem ezért tisztelné a világ.

Végezetül szólnunk kell Vigh Tamás érmeiről. Külön kiállításának érmeit nézve megállapíthatjuk, hogy a magyar érmészet legjobb hagyományainak szellemében alkot érmeiket. E válogatás jól tükrözi azt is, milyen alkotó módon lehet bánni ezekkel a hagyományokkal. Láthatjuk, hogy a korai klasszikus érmeik finom reliefjeitől hogyan jut el Rozgonyi Iván verssoraira készített érmeikben először megjelenő és megformált monumentális kifejezésekig. E kiállítás „Fejek” sorozatában ez a formaalkotás teljesedik ki. Az érme kezében kisméretű térplasztikává válik, melyet az alaplapokból kiemelkedő, erősen plasztikus fejeken túl, olykor az alaplapok hajtogatásával is tovább teresít.

De érmeinek monumentálisát nemcsak az erősen kiemelkedő félprofilok, a megmozdult alaplapok sugallják, hanem a felületek modellálása is. A megformálás olyan

plasztikai feszültségeket közvetít, amely az érmek és a reliefek körében szokatlan. A feszült görbületek, az érmek tömege, kézbe fogás nélkül is érzékelhető, rögszerű súlyossága teszi monumentálissá mostani érmeit. És ezek között az érmek között hasonló súllyal jelenik meg a „Giorgio Quazza (1924–1978)” érmen minden, ami hagyományos, klasszikus. A fej elhelyezése, visszafogott, szép modellálása a legszebb reneszánsz érmek szépségét, a legjobb Ferenczy Béni érmek finomságait és gazdagságát

16. Ligeti Erika: „Ha mennél hideg szélben a a réten át
Rád adnám kockás takaróm, öleljen át!” (Burns) I-IV. (30×30 cm)

juttatják eszünkbe. No és persze azt is, hogy a művészi kvalitás hitelesít bármilyen formanyelvet, és hogy az érme egy művésznek egyidőben is milyen különböző gondolatok kifejezésére ad lehetőséget.

A Kazinczy-féle nagy titkot: „jót, s jól”, úgy látszik, mindig újra felismerhetjük.

A soproni Városi Tanács Baranyi Judit szerkesztésében 47 lapnyi, szép katalógust jelentetett meg a kiállított életrajzi adataival, kiállított műveinek felsorolásával (anyag, átmérő), egy-egy mű fényképével. Gábor Eszter Vígh Tamás külön kiállításának okán ír az érmész Vígh Tamásról.

MEGEMLEKEZÉSEK

Szabó Jenő:

Mühl Aladár emlékezetére (1902—1981)

1981. augusztus tizenhetedikének délutánján Mühl Aladár festőállványa előtt állt. Vele szemben tágas mező, amelyet dombok félkaréja fogott közre. A dombok felett az eget felhők borították, de egy-egy nyíláson keresztül fátyolos fehéren átszűrődött a Nap fénye.

A mezőt virág borította. Semmi más, mint a természet minden színében pompázó virág, amelynek színeit mintha nem is a Nap fehérre szűrt fénye csillantotta volna fel, hanem valami belső, magukból a virágokból jövő ragyogás.

Mühl Aladár festett. Tempósan, megállás nélkül dolgozott, az akvarell nem tűr medítálást, bizonytalankodást. Ecsetét öt évtized gyakorlottsága vezette és bár régi beidegzettsége volt, nem csipentette össze félszemét, amikor a távol perspektívájának arányát mérte fel a rajzlapra, mert már csak félszemmel látott.

A kép gyönyörű lett, valósággal apoteózis a tájnak, szépségét így csak az a festő láthatta és érezhette meg, akinek meg kell válnia tőle, mert néma búcsú ez a festmény a hűséges baráttól, az örök modelttől, a sajátmaga számára soha tökéletesen meg nem oldott témától, az egyre nyugtalanító és ezért folytonosan sarkantyúzó feladattól: a természettől.

Ez az 1981. augusztus tizenhetedikén festett kép Mühl Aladár utolsó képe.

A virágdíszben ragyogó mező képének különössége, hogy Mühl Aladár nem a szokványos rálátással festette meg, hanem mintha a kép előterében felmagasló virágok *alatt* állana ...

Marc Chagall mondja: „A festés nem más, mint a szeretet egy bizonyos megnyilvánulása”. Ez a megállapítás talán senkire sem illik olyan találóan, mint éppen Mühl Aladárra. Fél évszázados festői munkássága, fényképező lencséjének símogató lágságú képei, a poncichteréletből évtizedeken át ellesett és gondosan feljegyzett dalgyűjteménye mind a soproni táj és ember mélységes szeretetét tanúsítják.

Életének majd teljes egészét a Bécsi utcában élte le. Lakása ablakából a város széles panorámája tárult elébe, a soproni dombok közül innen a legszebb a városkép, az ember úgy érzi, hogy a házak, tornyok, kémények valósággal kézzel érinthető községben vannak. Mühl Aladár élete majd minden órájában együtt élt ezzel a városképpel, amely percnként változik, amint napfény, felhő árnyéka vagy alkonyi homály, eső, hó vagy harmat hull reá.

Számtalanszor panaszkolta, nincs műterme. Azt a házat, amelynek árát éveken át összekuporgatott részletekben fizette le, hogy majd ha egészen az övé lesz, műtermet épített hozzá, a részletek elfogytával — államosították. Házbérfizető lakója lett saját házának és persze a hozzáépítésből nem lett semmi. Mégsem maradt műterem híján. Lakása ablakába állítva staffliját, maga a város lett műterme. Képek sora készült a lakás ablakából, csendéletek is, amelyek háttérben majdnem mindig felsejlik a város egy-egy részlete, többnyire nedvesen, ködösen, havasan, mert az ablak-témákat akkor vette elő, ha nem festhetett a szabadban.

A városkép folytonos változása az oka annak is, hogy egy-egy témáját többször megfestette. Ő maga mondja erről (1976. februárjában írt levelében): „... minden nap újra kezdek s minden, amit látok is új. A tegnapi élmény elmosódott, az új ember új impressziókat él át. Utam minden nap az Ikva felé visz: megállok és nap mint nap újra és újra belesodálkozom a szép látványba.” Ez a „belesodálkozás” végigkísérte egész életén, ötven évvel korábban már így ír Velencéből bátyjának, Mende Gusztávnak: „Szép, szép Velence, de a mi patakunk [Ikva] szebb, festőibb. A mi patakunk hangulata más...” Aki pedig egymás mellett látja a velencei lagunákról és az Ikva partjáról festett képeit, az el is hiszi neki. Ecsete valósággal áradozik, amikor az Ikvpart ódon házait festi, de velencei akvarellje szürke, egyhangú. Rajongása nem csitul még akkor sem, amikor az Ikvpart kevésbé romantikus részleteit, például a hideg kékeszürkében tartott „patkányos ház”-at (az Ikvahíd feletti ház) festi.

Mühl Aladár szorosan kötődik Sopronhoz, a soproni tájhoz. Életét elképzelni sem tudja máshol. László Gyula írja róla (az 1977. évi győri tárlatának katalógusában), hogy a „nehéz idők”-ben (1946-ban) vallotta neki Mühl Aladár, ha számúznék (ő annak érezte a Sopronban akkor folyó kitelepítést), bizonyosan megszakadna a szíve, amikor a vonat ablakából az utolsó soproni ház képe is eltűnik. Talán patétikusan hangzik, de mélyen igaz abban az értelemben, hogy a szülőváros Mühl Aladár számára nem csupán házak, utcák, terek összessége, nem is elvont fogalom, hanem olyan valóság, amely nélkül tartalmatlan az élete.

Mélységes szülőföld-szeretetét érezhették meg azok, akik 1977-ben kiállításra hívták Rothenburg ob der Tauber-be, ahol nagyobb számban élnek Sopronból kitelepítettek. „Mit diesen Bildern... lebt die alte Heimat, die Stadt Ödenburg mit der schönem Umgebung hier weiter”, mondja a kiállítás ismertetője. Mühl Aladár képeinél szebb, méltóbb üzenetet az elhagyott szülőváros nem is küldhetett volna.

Amikor hetvenötödik születésnapjára köszöntőt készültem írni (SSz. 1977, 351—355), hosszabb beszélgetést folytattam vele és ennek mintegy summázataként mondta: „Én

saját életemet úgy éltem le, ahogyan nekem tetszett, de talán nem teljesítettem ki azt, amire hivatva voltam." Szavait én akkor dacnak véltem és elhittem neki, hogy életét saját akarata szerint élte. Pedig nem így volt, akkor még nem vettem észre a bizonytalanságot, amely festői munkásságában minduntalan felbukkant és amelyet éppen a daccal próbált elkendőzni.

Bizonytalanság-érzetét két gyökér is táplálta. Az egyik: elégedetlenkedett rajztudásával, amiben persze nem volt igaza. Ez az elégedetlensége még a fiatalkorába nyúlik vissza. „Gyermekkoromban egy puha ceruzáért a pokolba is elküldhettek volna” —, mondta visszaemlékezésében. Annak, hogy ő, a született akvarellistatehetség ceruza helyett nem festék és ecset után áhítozott, a gyermekkor szülői házában van a magyarázata, ahol nagy becsülete volt a „szabadkézi rajz”-nak. Ebben legjobban az elsőszülött bátyja, Nándor tűnt ki. Gusztáv bátyja vallott arról naplójában, mennyire irigyelte Nándor bátyja rajztudását és hogyan próbálta szívós akarattal, megfeszített munkával utólélni. Persze a „családi rajzversenyben” a fiatalabb Aladár sem akart elmaradni bátyjai mögött. Rajzolni tanulni a század huszas-harmincas éveiben a Soproni Képzőművészeti Kör által rendezett alakrajztanfolyamokon lehetett. Mühl Aladár művészi alkatával azonban szögesen ellenkezett az ott dívó pepecselő, részletekbe belevesző, tónusokat mérlegelő rajzmodor. Robbanó egyénisége éppen ellenkezője volt mindannak, ami ott történt.

Nem beszélt róla, mennyit próbálkozott, tévelygett. De végül is rátalált a kivezető útra, a kézenfekvő régi igazságra: ami festésben a szín, az rajzban a fény. Talán helyesebb így: Mühl Aladár ismét visszatalált a fényhez, amely ott ragyogott már korai képein, az első „ablak-témán”, az „Eső után” című akvarelljének nedvesen csillogó járdáján.

Az újból megtalált fény azonban erőteljesebben ragyog, mert nem a színek valójából, hanem a fekete kontrasztjából tűnik elő. Megtanulta, hogy a linoleum metszőkése éppen úgy pepecsel fontolgató vonalakkal, hanem a fény foltjaival rajzol, amiként az ecset a színekével. A neki való stílus! Mintha felfedezésének ünnepi örömeiben tenné, első linoleum metszetén az öreg Tűztornyot olyan sugárözönbe borítja, amit az talán sohasem látott. Megtalálta önmagát a rajzban.

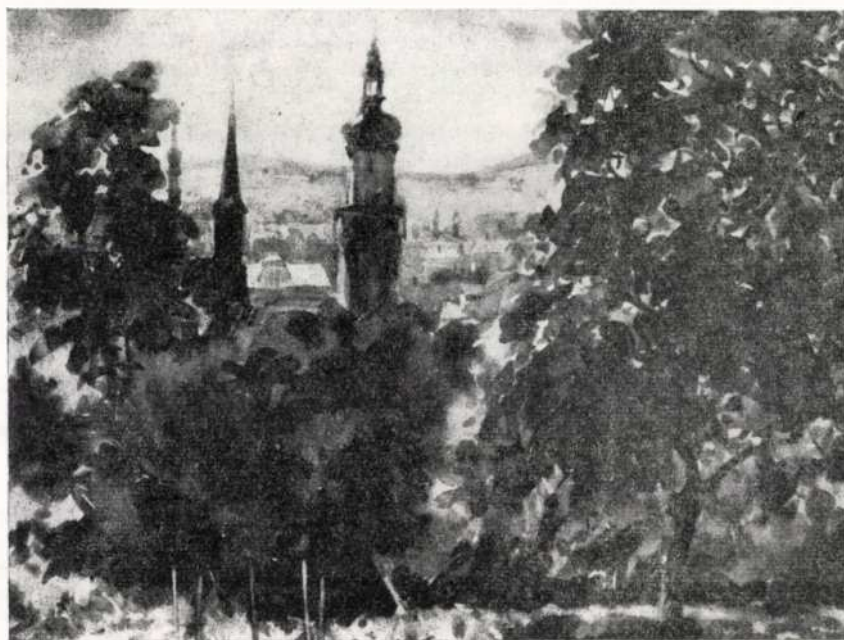
De lappang benne egy másik bizonytalanság is: az, hogy nem akadémiai festő. Nem: a cím után vágyik, hanem a képzés öt évének biztos alapja után. László Gyula már a fiatal Mühl Aladáron észrevette: „Félénk, mert nem végezte el a Képzőművészeti Főiskolát” —, írja róla visszaemlékező sorokban az 1977. évi tárlat katalógusában.

Amikor 1929-ben Glatz Oszkár meglátogatta a soproni művésztelepet, Mühl Aladár megmutatta neki képeit azzal a feltett szándékkal, ha a mester csak egyetlen szóval is biztatja, feladja állását és elmegy a főiskolára tanulni. Glatz Oszkár biztatta, dicsérte képeit, de nem tanácsolta neki a főiskolai tanulmányokat. Mühl Aladár negyvenhét évvel később is úgy érezte, Glatz tanácsának megfogadásával olyan hibát követett el, amely egész festőpályájára kihatott, mert oka volt nemcsak sok-sok próbálgatásának és vívódásának, az önmagával való állandó elégedetlenségnek, hanem annak a kisebbségi érzésnek is, amelytől soha sem tudott teljesen megszabadulni, hiszen még 1977. évi győri tárlatának katalógusában is „autodidakta festőnek” nevezi magát, tüntetően hangsúlyozva azt, amit valójában elfelejteni szeretne.

Festőbarátai szerint éppen az volt a szerencséje, hogy megfogadta Glatz Oszkár tanácsát, mert ez kényszerítette rá, ne csupán öt évig, hanem egész életén át képezze magát. Így vélekedik Gusztáv bátyja is, aki 1946-ban ezt írja naplójában: „Rendszeres képzésben nem részesült, erre nem is lett volna alkalmas”. Meg is okolja, miért: „Már az akvarelltechnika megválasztásával a természetének legjobban megfelelő

festésmódoz nyúlt. Ehhez gyors felfogás, gyors elhatározás és lendületes munkakészség kell. Színérzéke nagyon jó. Az egy-két óra alatt befejezhető munkákat, illetőleg témákat szereti. Ebben páratlan. A gyorsan változó természeti tünemények: napsütés, mozgalmas csoportok, köd, olvadozó hó a legsikerültebb témái. Szinte neki találták fel az úgynevezett 'véletlenek előidézése és képszerű felhasználására' szolgáló festői módot. A felület a pillanatnyi hatás, a karikatúrához közelítő jellegzetes visszaadás művészete. Képei frappánsak, noha nem mélyrehatóak, de igen értékesek, az országban kevés hasonló egyéniség van" (a napló a GySmL. 2. sz.-ban).

Bátyjának értékelését Mühl Aladár harminc év múlva is helyesnek fogadta el, pedig akkor már régen túl volt a „véletlenek előidézése” irányuló festői módszeren, s nem az intuitív véletlensége, hanem a tudás biztonsága vezette ecsetjét. Ám hiába

dicsérték a kritikák vitathatatlan tehetségét, merész lendületét, képeiről sugárzó művészi ihletettségét, — ő maga elégedetlen volt.

Bizonyos, hogy ennek a folytonos elégedetlenségnek, vívódva tanulásnak eredménye ért be, amikor képein váratlanul felizottak a színek és fény ragyogott minden színfolton. Gyönyörűek ezek a fényben-színben fürdő képek, s köztük is talán a legszebb, amely után nem következett több: a virágos mező képe.

A kételkedő, vívódó Mühl Aladár rátalált arra, amit keresett? Remélve remélem, hogy megérhette a „csillagok óráját”, amely után többé soha nem múlik el a búcsúzó képein felvillantott színek és fények szívet melegítő szépsége.

1981. október tizenkilencedikén az evangélikus temetőben a festőbarát, Szarka Árpád búcsúztatta, zenészbarátai szeretett zenéjét, Schubertet és Haydnt játszották, özvegye kedves virágát, néhány napraforgót tett a sírjára.

Ha évek múlva a gyasz virágának magjaiból új napraforgó nyílik, az ő virága lesz s a virág meleg sárgája, a „napfény gyönyörű ujjanyoma”, az a sárga — Ő lesz. Mi mássá is lehetne az, aki annyira szerette a színeket?

A költő, drámaíró és műfordító Kerpely Jenő

A sors véletlenje, hogy századunk első felében egyszerre három soproni születésű író foglalkozott műfordítással. De amíg Becht Rezsőről és Boháti Róbertről majd minden irodalom iránt érdeklődő soproni tud, mert gyakran szerepeltek nemcsak a Frankenburg Irodalmi Kör pódiumán, hanem a helyi lapok hasábjain is (vö. SSz. 1974, 1976), a harmadik, dr. Kerpely Jenő szinte teljesen ismeretlen szülővárosában. Hallgatnak róla az Irodalmi Kör műsorai, de az 1922. és 1967. évek közötti soproni sajtóban sem jelent meg együttvéve olyan terjedelmű írás róla, mint a Neue Zürcher Zeitung 1967. évi augusztus 19-i számában, amely Kerpely Jenőnek Claude d'Acy írói néven kiadott „Strahl im Sturm” című kötetét ismerteti. Kerpely Jenő ebben a kötetben négy évszázad klasszikus magyar költészetének válogatott darabjait fordította le és adta közre.

Mindhárom író számára a soproni születés nemcsak határmentiséget jelent, hanem két kultúra hatását, két irányú érdeklődést és fogékonyságot. Annak ellenére, hogy mindhárman sokat publikáltak német nyelven, nem tekinthetők nemzetiségi íróknak, mert egyikük sem egy idegen kultúra ápolását tekintette főfeladatának, hanem a magyar költészet és irodalom külfölddel való megismertetését.

Kerpely Jenő ezt a munkát nem csupán végtelen gonddal — kilenc éven át érlelte, csiszolta a „Strahl im Sturm”-ban összegyűjtött fordításait — de igen eredményesen, majdnem az egész német nyelvterületen és az „eredetiekkel” mindenképpen egyenlő fokon” végezte, négy évszázad kilenc kimagasló klasszikus költőjét „hőzárértessel, eleganciával és hűséggel áttemelve minden nyelvi gáton”.²

Ha Kerpely Jenő csupán ezt az egy kötetet adja ki, akkor is megérdemelné, hogy a magyar irodalomtörténet feljegyezze nevét. Kerpely Jenő azonban ennél jóval többet tett.

Ki volt ez a soproniak előtt ismeretlen soproni? Szülővárosában töltött gyermekkoráról öccséhez írt költőien szép levélben emlékezik meg: „Szüleinket szinte mitikus lényekként tiszteltük. Apánk zongorakíséretem mellett Mozart „Isis és Osiris”-ét, Schubert „Vándor”-át és Schumann „Két gránátos”-át énekelte, Schiller költeményét, a „Hektor búcsúját”-t szavalta. Levelei a kalligráfia mintapéldányai. Amikor 1910 körül megszerezte a deákteri villát (ma Május 1. tér 22.), az átépítésre egy bécsi építést hozatott, de az csak a technikai kivitelezést végezhetette, maga apánk tervezte meg a színes ornamentikát, a lépcsőház falába tört nagy, színesüvegű ablakot, az oszlopokon nyugvó verandát és a ház kerti szárnyát a pergolával, ahonnan nyugati irányban az osztrák Alpokra és a Schneebergre nyílt kilátás, keleten pedig a harkai (ma magyarfalvi) Koglira és mögötte a magyar Kisalföldre. Apánk a kertben luxemburgi tearózsát nevelt. A tizenegyes huszárok ezredesével, Herbenstein gróffal felnémet dialektusban, a fertőmenti paraszttal saját nyelvjárásukban, a líceum professzoraival pedig kifogástalan magyar nyelven beszélt. Élete fő céljának gyermekei nevelését tekintette. Tízéves koromban a Genfi tó környékéről származó Monsieur Cuany lett a francia nyelvtanárom, zongorázni egy soproni patricius-leány, Lenk Mária tanított, tizenhárom éves koromtól kezdve Miss Murray oktatott angolra és

1 Kerpely Jenő összegyűjtött műveit első kiadásban a Bibliotheca (Budapest) és a J. P. Toth Verlag (Hamburg), második kiadásban a Prachner Verlag (Wien-Stuttgart) adta ki.

2 A Neue Zürcher Zeitung 1967. augusztus 19-i számában megjelent cikkből.

24. Mai 1955

An das Zentralkomitee der Partei
der Ungarischen Werktätigen
Abteilung für Wissenschaft und Kultur
BUDAPEST

Sehr geehrte Herren,

Anlässlich meines nahenden achtzigsten Geburtstags
mehren sich die Zeichen dafür, mit wieviel Sympathie das geistige
Ungarn meines Lebenswerks gedenkt. Im Vorwort für die dreibändige
ungarische Ausgabe meiner Erzählungen verwies ich darauf, wie mich
diese nunmehr ein halbes Jahrhundert wahrende Verbundenheit ehrt
und beglückt, und wie sehr ich geneigt bin, sie als ein Symbol
für ein besseres Verständnis zwischen den Völkern zu empfinden.

Gestatten Sie mir in dieser festlichen Stimmung ein persön-
liches Ersuchen. Mein vieljähriger Rechtsvertreter Dr. Eugen Kerpely,
der im Juni ins sechzigste Lebensjahr tritt, unverheiratet, familien-
los und herzleidend, wünscht, sich in Wien niedersulassen, um mit
seinem verheirateten Bruder, einem Arzt, die restlichen Jahre im ge-
meinsamen Haushalt zu verbringen. Wie ich höre, wurden ähnliche
Gesuche, besonders während der jüngsten Monate, grosszügig bewilligt.
Herr Dr. Kerpely hat das seinige zuerst am 6. Mai 1953 unter
Nr. 28352/1953, sodann am 6. Mai 1954 eingereicht; die Entscheidung
des letzteren blieb pendent. Mein Ersuchen betrifft die Erledigung
dieser Eingabe.

Da meine Befürwortung einer in Prinzip rechtlich
positiv entschiedenen und menschlich überaus achtenswerten Sache
hoffen möchte, darf ich wohl ein gründliches Erwägen, ja die Erfül-
lung dieser Bitte erhoffen.

In vorzüglicher Hochachtung

Thomas Mann

1. Thomas Mann levele a MDP Központi Bizottsághoz Kerpely Jenő
érdekében (1955. máj. 24.)

a köztisztviselői állású Altdörfer Viktor professzor Beethoven szonátáira. Amikor a középiskola ötödik osztályába kerültem és dönteni kellett a görög nyelv és a rajz tanulása között, apánk a rajzot választotta. Ekkor a kaszinóban megszólította Bothár Dániel professzor: „Igazán nagy kár lenne, ha egy ilyen tehetséges fiatalember előtt ismeretlen maradna a görög nyelv”. Apánk azonnal igazat adott neki. Ennek a párbeszédnek köszönheti „Pentathlon” című kötetem első darabját, Aiszkülosz „Perzsák” című drámájának egy lefordított részletét.

Anyánk csendes szent volt, mindig kész másért tenni és segíteni. Bölcs jószág áradt belőle, amely végigkísért életemen.

1914. június 29-ének hajnalán, amikor az Erzsébetkert Kioszkjában tartott érettségi bankettől hazatérőben voltam, harsányan kiáltozó rikkancs jött velem szemben: »Ferenc Ferdinánd trónörökösöt meggyilkolták!« A Föld megrendült, a gyermekkor szép idillje összeomlott.”

1914 őszén Kerpely Jenő beiratkozott a budapesti tudományegyetem jogi karára, a következő tavasszal sor alá került, 1915 májusában bevonult a Sopronban állomásozó harmincas tabori tüzérezredhez, itt töltötte le önkéntesi évét, azután pedig, szemhibája miatt csapatszolgálatra alkalmatlan lévén, irodai szolgálatra osztották be a bécsi hadügyminisztériumba. Itt 1918-ig teljesített szolgálatot, de közben állandóan tanult. 1919-ben jogi, 1920-ban államtudományi doktorátust szerzett. 1920-ban egész életére kiható elhatározásra jutott. Tizenegy éves kora óta vezetett naplót, ebben az évben úgy döntött, hogy ezentúl feljegyzéseit nem magyarul, hanem németül írja. Önéletrajza szerint a Magyarországot elárasztó embertelen fehér terror indította erre az elhatározásra.

Az 1920-as év másik fontos eseménye: első verseit írja — németül. Ezek majd a „Der entfesselte Gott” című kötetében jelennek meg. Noha 1921-ben átköltözött Budapestre, az év decemberében Sopronban van. Nemcsak szavazatával, hanem az ingadozók meggyőzésével, a német propaganda elleni agitációval segítette, hogy a szülőváros, az alma mater, a líceum magyar maradjon — alig egy évvel azután, hogy írói nyelvűl a németet választotta.

1921-ben jelenik meg a „mágikus előjáték”-nak nevezett „Das jüngste Gericht” című egyfelvonásos, erősen önéletrajzi vonatkozásokkal. A következő években egymás után adta ki az „Apokalypse”, a „Macchiavelli” és a „Caesare” című műveit.

Amellett, hogy az ügyvédi vizsgára készül, dolgozik a Pester Lloydnak is, amely már az 1921. évtől kezdve közli az expresszionista költészetet taglaló cikkeit. 1927-ben kapta meg az ügyvédi diplomáját és ugyanebben az évben jelenik meg a „Stimme der Gefährten” című kötete, amelyben a kortárs költők: Ady, Babits, Kosztolányi, Füst Milán és Kassák Lajos verseinek műfordításait gyűjtötte össze.

A század huszas és harmincas éveiről írja „De restitutione hominis” című önéletrajzi visszaemlékezésében (a továbbiakban csak: „Önéletrajz”), hogy állandóan olyan érzése volt, mintha egyenesen a számára befűtött vonat várná a pályaudvaron s neki csak fel kellene szállnia rá, mégis nagyon ritkán utazhatott. 1928-ban jutott el első ízben Amerikába, ahol megismerkedik Theodor Dreiserrel és Nicholas Murray Butlerrel.

1929-ben szorosabban kapcsolódott a Pester Lloydhoz: a külpolitikai szerkesztőség tagja lesz és első, bemutatkozó vezércikkét „Fair play” címmel a Mac Donald kormány hivatalbalépéséről írja. A németnyelvű felhivatalos kormánylapban ezután sorozatosan jelentek meg irodalmi vonatkozású cikkei, elbeszélései és főképpen: műfordításai. Levelezett korának szellemi elitjével: Owen D. Younggal, Elmer Thomas

2. Kerpely Jenő arcképe és művei egy bécsi könyvkereskedő kirakatában

szenátorral, Nicholas Roosevelttel, Aristide Briand-nal, André Tardieu-vel, Weygand tábornokkal, Sigmund Freud professzorral és Jakob Wassermannal.

1930-ban fejezte be a „Platon genfi lakomája” című, haladó gondolatokkal átszótt szatirikus egyfelvonását, amelyről Thomas Mann írt szép méltatást. Ezt a művét 1933-ban átdolgozta s a „Műhely” nevű avantgard munkaközösség elő is akarta adni, de betiltották, ami nagy felháborodást keltett. A betiltás hatására írta „Sophokliden” című egyfelvonásos jelenetét, amely hasonlóképpen előző műve sorsára jutott: nem engedélyezték bemutatását, zárt ajtók mögött ennek ellenére előadásra került. Letiltotta a cenzura Tu Fu haladó szellemű kínai költő „Menet” című versének előadását is, de zártkörű estélyen azt is bemutatják, nagy hatással.

Az állomáson befutóttan reá váró gyorsvonat, az álmok és vágyak szimbóluma végre mégis a hátára veszi és túlrepíti a jelképes nyugat-európai határokon. Utazását a „Nyugati kvint akkord” címmel költői útleírásban rajzolja meg, ennek utolsó fejezetében szinte profétai jövőbelátással, megindítóan szép képpel búcsúzik a békés Európától. Búcsúzik, mert 1938-ban, amikor harmadszor indul útnak, Ausztria már az „embertelenség béklyóiban sinylődik” és Kerpely Jenőnek a Föld eme meggyalázásáról nincs más szava, „csak átok, gyász és hallgatás”.

1942–43-ban írta „Himmel und Hölle um Shelley” című drámáját; 1943–44-ben „Goyas letzte Nacht” címmel egy monodrámát fejezett be. 1945-ben, a felszabadulás után egy kötet verse jelenik meg „Sieben Gedichte vom Empörer und vom Tode” címmel, amelyben az 1923 és 1945 között írt és kiadatlan költeményeit gyűjtötte össze. 1946-ban fejezte be „De restitutione hominis” című önéletrajzi visszaemlékezéseit.

Kerpely Jenő tizenegy éves kora óta vezetett naplót. A német megszálláskor a naplót Budapestben, egy Dorottya utcai ház pincéjében rejtette el, ahol azok a házzal együtt elpusztultak. Nemcsak Kerpely Jenő, hanem az irodalomtörténet számára is fontos anyag semmisült meg ezeknek az 1907 és 1935 évek közötti feljegyzéseknek megsemmisülésével. A feljegyzések azért is voltak irodalomtörténeti fontosságúak, mert Kerpely Jenő a Londonban élő Tábori Pállal együtt megszervezte a Mideuropean Literary Service-t, amely a harmincas évektől kezdődően közvetítője lett a hazai és külföldi írók alkotásainak. Az irodalmi művek cseréjének e kitűnően működő szervezetén ment keresztül a belföldön megjelent külföldi és a külföldön kiadott hazai alkotások közül szinte minden, aminek irodalmi értéke volt. Kerpely Jenő e munkája során sok íróval került kapcsolatba, nem eggyel barátságba is.

A porrá lett naplók nagyon sok soproni vonatkozású adat pusztulását is jelentették.

Sopron, a szülőváros igen keveset tudott róla. A soproni sajtó 1920 és 1939 között három ízben adott hírt róla. 1924. december 21-én „A termelői jog” címmel jelent meg cikke a Sopronvármegyében, aztán egy hír 1926. március 16-án arról, hogy dr. Kerpely Jenő „Az európai ifjúság útja” címmel előadást tartott a Cobden Szövetségben, Budapestben, majd — tizenegy évvel később — híradás arról, hogy Kerpely Jenő „soproni költő” átültetésében a bécsi rádió bemutatta egy XVI. századi ismeretlen magyar zsolttáríró fohászát, amelyet a magyar rádió is műsorára tűzött.

Pedig a várossal nem szakadt meg Kerpely Jenő kapcsolata, hiszen itt élnek szülei. Önéletrajzából tudjuk, hogy 1939. január 13-án atyja betegsége miatt, 1940. június 15-én pedig atyja halottas ágyához és temetésére érkezett Sopronba. Egy évvel később bejárta soproni diákéveinek színhelyeit. „A sípálya, a Páholy, egykori zene-tanáróm, Altdörfer Viktor azóta létesített emlékművével, alatta a Kogli. Nyugati irányban a Daloshegy, Károlymagaslat. Odafentről az egész környéket belélegzem.

A táj még most is olyan tágas, mint egykoron. Ezek az erdők ellenállnak az ember belső fejlődésének. Lefelé barnáskék fenyő-szürkülletben megyek". Aztán egy felkiáltás, amely elárulja a nyomasztó idők aggodásait: „Adjatok itt menedéket, itt akarom túlélni a Gonosz korszakát!” 1942. augusztusában az Erzsébet kertben írta Shelley-drámájának utolsó előtti felvonását, egy évvel később a Hatvan Turistaházban (ma a helyén: Lövér szálló) javította a dráma korrekurátit.

A felszabadulás előtti utolsó bejegyzés: „1944. március 19. Magyarországot megszállják Hitler csapatai, az SS és a Gestapo. Elhatározásom, hogy dacolok a gyilkosok minden rendelkezésével. 1944. március és december közötti tíz hónap számomra 'mon temps mort'". Halott idő, a félelem hónapjai. Illegáltságba ment, barátja, Borbély László szerkesztő rejtegette. A „halott idők” Kerpely Jenő számára 1944. december 29-én értek véget, e napon írja naplójába első bejegyzésként: „Ma költeményt írtam 'Oda a szabadsághoz' címmel.”

A főváros felszabadulásával ismét megindul az élet — azok számára, akik túléltek a borzalmakat. Kerpely Jenő megrendítően sokat vesztett: anyját, két nővérét és azok gyermekeit. Auschwitzban pusztultak el.

A munkába veti magát, megkísérli régi kapcsolatait felújítani, előadásokat tart, könyvek kiadását készíti elő, köztük saját műveit is. 1946 áprilisában jelent meg az „Összegyűjtött művek” első három, lírai kötete. Ő szorgalmazta és bábáskodott Thomas Mann „Felix Krull”-jának és a „József” triológia Athenaeumnál készülő kiadásánál. Thomas Mann 1947. dec. 18-án levélben köszöni meg munkáját.³

Irodalmi és irodalomszervező munkája sokirányú. Előadásokat tart (az Akadémián is a kultúrdiplomáciáról), ő búcsúztatja az elhunyt Franz Werfelt, a Bibliotheca Officina termében egy sor műfordítását mutatja be a „Huszadik század magyar lírája” címen. Részt vesz a Vajda János Társaság munkájában (alapító tagja, ügyésze és patrónusa a társaságnak, a tagok más helyiség híján az ő lakásán gyűlnek össze), ugyanúgy mint a Pen Clubé, amelynek szintén ügyésze és tevékeny közreműködője. Irodalmi délutánokat rendez, ahol költők, írók mutatják be alkotásaikat.

A személyi kultusz éveit azonban reá is nyomasztóan hatnak. Ő, aki mindig úgy érezte, hogy álmai gyorsvonata befűtötten várja az állomáson, most még szülővárosába is csak igazolvánnyal és megfelelő okkal látogathat el. Az igazolványt még csak meg tudná szerezni, de megfelelő oka — nincs. Anyját, rokonait elhurcolták, a Deák téri családi házban idegenek laktak. Nincs már kapcsolata Sopronnal.

Nehézkessé váltak, nem egy esetben meg is szakadtak a nyugati írókkal kiépített személyes kapcsolatai. A Mideuropean Literary Service-ben a munkája szinte lehetetlenné vált és ez megélhetésének létalapját veszélyeztette.

Thomas Mann, aki magas kora ellenére éles szemmel figyelte az európai életet, felvetette neki a gondolatot, hogy költözzék Bécsbe. Amikor Kerpely Jenő válaszul feltárta előtte, hogy a politikai helyzet lehetetlenné teszi számára a legális kivándorlást, Thomas Mann levelet írt a Magyar Dolgozók Pártjának (1. kép).⁴

A nagy író közbelépése sikerrel járt, Kerpely Jenő 1955 végén áttelepülhetett Bécsbe. De csupán állampolgárságát változtatta meg! Ezt meggyőzően bizonyítja az, hogy éppen akkor tett legtöbbet magyar hazájáért, amikor nem volt magyar állampolgár. Hazájához való makulátlan viszonyára mindig igen kényes volt.

³ A levél is, fordítása is többször megjelent Magyarországon. Vö. Mádl, Antal—Győri, Judit: Thomas Mann und Ungarn. Bp., 1977, 478 és a névmutatót *Kerpely Jenő* (így!) alatt (34., 621., 622. sz.)

⁴ Az eddig kiadatlan levelet dr. Edmund Kerpely (London), az adatok nagy részét dr. Borbély László (Budapest) szívességének köszönöm.

Cselekvő hazaszeretetének talán legszebb bizonyítéka két könyve, a „Strahl im Sturm” és a „Pentathlon”. Már külföldön, Bécsben keletkeztek és láttak nyomdafestéket. A kötetek létrejöttének történetét ő maga írta meg.

Még 1947-ben Zürichben járt a Nemzetközi Pen Club háború utáni első kongresszusán és ez alkalommal felkereste Martin Bodmer világirodalmi könyvtárát. A gyűjtemény állományának határait Bodmer így vonta meg: „Világirodalom az, ami a népek irodalmában nemzetek és korok felett érvényes. A ma hetvenötezer kötetes gyűjtemény mindig csak töredek lesz, bár témája szerint kötetek millióiból is állhatna. De a cél nem a teljesség, hanem a választék.”

Magyarországot Kerpely Jenő hiába kereste a „választék”-ban. A katalógusban is csak két magyar nevév taláta: Petőfiét és Jókaiét. Műveiket a pincében tárolták...

Feltámadt benne az elhatározás, hogy ezt a méltatlan mellőzést kiküszöbölje, de nem tiltakozás, hanem meggyőzés útján. A világgönyvtár létrehozójának a magyar klasszikusokat valódi fényűben kell megismernie, nem száraz értekezésekből, hanem az eredetiekkel egyenértékű fordításokból. Úgy döntött, hogy a „meggyőzés”-t Berzsenyivel kezdi, talán azért is, mert „száztizenhat évvel a költő után maga is átlépte a soproni líceum küszöbét.”

1948-ra elkészült kilenc Berzsenyi-óda németre való átültetésével, elküldi Bodmernek, aki megköszöni és ígéri, hogy a magyar költészetet méltóan fogja könyvtárába beilleszteni. Noha a sikerrel voltaképpen megelégedhetne, valami belső hang arra indítja, hogy az egész magyar klasszikus költészetből készítsen válogatást. „Egymásután jelennek meg Németországban kitűnő antológiák a világirodalomból, de bennük a magyar lírát csupán egy-két elporosodott Petőfi fordítás képviseli” — írja, majd így folytatja: „Ezért annak, aki kora gyermekségétől fogva kétnyelvűként indult és nyelvi alkotóképességet is kapott, kötelessége, sőt küldetése e feladat elvégzése” (2. kép).

Munkához látott és 1958-ban már készen is lenne, de még vár, csiszol, javít átdolgozza a fordításokat, a „Strahl im Sturm” csak 1962-ben, a „Pentathlon” pedig az azt követő évben jelenik meg. A kötetek kiállítása gyönyörű. „Nagy ünnep lesz, amikor a magyar klasszikusok először lépnek a Nyugat elé. Ez olyan könyv lapjain történjék, amelyet még külföldön is elismeréssel vesznek kézbe!” — írja.

Négy ország kritikájának egyöntetű megállapítása szerint a magyar klasszikus költészet e kötetekben először jelent meg németül az eredeti szellemével, nyelvezetével és formájával egyenrangúan. „Csak most tudtuk meg, hogy egy kis kelet-európai népnek ilyen szellemóriásai vannak” — írja a Neue Zürcher Zeitung, a The Hungarian P. E. N. Rewiew pedig: „Claude d’Acy a német vers minden titkának tudója, munkája Hölderlin és Rilke művészetéhez méltó. A remekművek költői hitelessége tökéletes”. Baránszky Jób László: „Claude d’Acy mély intuíciója és konszenualitása nélkül ilyen, az eredetivel egyenrangú fordítás sohasem jöhetett volna létre.”

Mindez azonban nem meríti ki hazája érdekében végzett munkáját. Bár a magyar klasszikusokból készült műfordításai sorra jelennek meg napilapokban, almanachokban, folyóiratokban, mint a bécsi Neue Freie Presse, a berni Bund és a nagy Zsolnay-antológia, könyveit megküldte a svájci és német rádióállomásoknak is, amelyek az ő fordításai alapján sugároztak műsorokat a magyar líráról. Tiszteletdíjáról lemondva, a német nyelvterület minden kiadójának megengedte, hogy műfordításait átvegye.

Bécsi évei alatt is sokat dolgozott. Felélesztette ausztriai, svájci és németországi kapcsolatait. Többször szerepel az osztrák rádióban is, 1957. február 3-án „A magyar

költészet öt évszázada" címmel rendezett matinén sorra szólnak meg németül a magyar klasszikus költők az ő tolmácsolásában. 1958. április 14-én sugározta az osztrák rádió „Goyas letzte Nacht” című monodrámáját, amit 1960-ban (március 24-én) megismételt. 1959. április 15-én „Fanal aus Tomi” címmel Kerpely Jenő költői munkásságából adott válogatást, 1971. október 6-án „Kassiopeia” címmel újabb költői estjét tűzte műsorára.

Bécsi évei alatt keletkezett a „Marsyas schindet Apoll” című színpadi műve, amely a francia szabadsághős, André Chénier tragikumát próbálja drámába sűríteni. Ugyancsak a szabadságért vívott harc a témája „Don Carlos und die Gewalten” című tragédiájának. A rádióban is bemutatott „Kassiopeia” című kötete hosszú időszak természetét foglalja magában és fiatalkori metafizikus versei mellett már a Földre támadt önkény elleni tiltakozás is felhangzik az újabb költeményeiben. „Tristan da Cunha” című verse prófétai látomás az emberről, aki meggyújtotta az önmagát is szétromboló bomba kanóciát. Joggal írta róla Franz Theodor Csokor, a neves osztrák író és kritikus: „Claude d’Acy a planetánkért érzett aggodalmunkat klasszikusan költői formában szövegezte meg.”

Nagy műgonddal alkotott. „Munkám egyetlen folyamatos harc a tökéletességért” — írja. A már megjelent művein is számtalanszor változtatott, kétszer is kiadta „Összegyűjtött műveit”. Jellemző önkritikájának szigorúságára: a második „Összegyűjtött művek”-ből az első kiadásnak nemcsak egyes versei, de egész kötetei maradtak ki.

Ugyanolyan gonddal, ahogyan alkotott és fordított, válogatta ki a lefordítandó verseket. A „Strahl im Sturm”-ba Berzsenyi Mailáth Jánoshoz írt ódájának csupán három versszakát vette fel. „Az óda első három versszaka” — írta Áprily Lajosnak 1959. április 19-én — „a magyar klasszikus líra talán legszebb darabja, ebben egyetérték Szerb Antallal. Abban is, hogy a többi tizenegy strófa során a költő ihlete megtorpant. A Tisztelet és Kegyelet édes nemtők, de az Igazság — istennő. Aki a magyar klasszikusokat Európa elé akarja tárni, csak az istennőre hallgathat.” Gyönyörűen okolta meg azt is, amiért Petőfinek csak három versét vette fel a válogatásba. „A nyugat számára még ma is ő [Petőfi] a magyar költészet 1900-ig, senki más. Ezt a tévhitet előadásaimban azzal a megállapítással oszlatom el, hogy az első, európai viszonylatban is jelentős költő, Balassi Bálint pontosan tíz évvel Shakespeare előtt született, kilenc nyelven beszélt és elesett a török fronton, hogy a Boboli kertek virágozhassanak...”

Kerpely Jenő sohasem törekedett olcsó sikerekre, nem tolakodott a nyilvánosság elé, talán ez is oka annak, hogy szülővárosa oly kevéssé vett tudomást róla. Számára maga az alkotás a teljesülés, szinte vallásos ihletődöttséggel fogott az íráshoz és nem egy költeményében metafizikai mélységeket is érintett. Meggyőződése volt, hogy írói munkásságával — mint műfordításaival is, — mindig magasabb eszményeket kell szolgálnia.

Ez az írás tudatosan helyezte a hangsúlyt Kerpely Jenő műfordítói tevékenységének kiemelésére, ez azonban nem jelenti költői vagy drámaírói munkásságának lebecsülését. Az utóbbiak vannak annyira jelentősek, hogy külön tanulmány foglalkozzék velük. Műfordítói működése azért kapott erőteljesebb hangsúlyt, mert Kerpely Jenő ideális megtestesülése annak a költő-műfordító egyéniségnek, akit Radó György „homo interpres”-nek nevez⁵ s akinek évszázadok óta a történelemben sokkal fontosabb a szerepe, mint ahogy eddig sejtettük.

5 Az „Übersetzen” című kötetben (Athenaeum Verlag Frankfurt am Main, Bonn).

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Mollay Károly:

Haiding, Karl (hg.): Johann Reinhard Bünker: Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart. Mit Ergänzungen zur Auflage von 1906 in vereinfachter Mundartwiedergabe Graz, Leykam Verlag, 1981, XXXII + 439 Seiten

Bünker János Rajnárd (1863—1914) soproni ev. tanító, akiről egykori tanítványa, Tompos Ernő ezen a helyen (SSz. 1979, 357—361) szép megemlékezést írt, 1906-ban tette közzé 113 népi eredetű tréfás történetből, mondából és meséből álló gyűjteményes kötetét, amelynek anyagát soproni német nyelvjárásban egy analfabéta soproni mesefa, Kern Tóbiás (1831—1916) utcaseprő szolgáltatta. Tíz további vaskos tartalmú (Bünker szerint: erotikus) történetet Bünker a Lipcsében kiadott „Anthropophyteia. Jahrbücher für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral” című folyóiratban (II, 173—194) tett közzé. Haiding most mind a 123 szöveget egyszerűsített fonetikus átírásban adta ki és előszavában Bünker vállalkozását mérföldkönek mondja a népi elbeszélések kutatásának történetében. Valóban a gyűjteményes kötet az 1893 óta pedagógiai, néprajzi és művészettörténeti cikkeket publikáló soproni tanító nevét a néprajzi irodalomban a mai napig ismertté tette (vö. Magyar Néprajzi Lexikon. Bp., 1977; Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Berlin—New-York, 1979). Egy kitűnő analfabéta mesemondó és egy módszeresen képzett, merészen újító nyelvész és néprajzos szerencsés találkozása volt ez Sopronban. Kern Tóbiás, ill. Bünker történetei nemcsak tartalmuknál, típusuknál, hanem az akkoriban még szokatlan finom fonetikai feljegyzésüknel fogva is méltán keltettek feltűnést. Haiding kiadásának egyik göttingai munkatársa (Elfriede Moser—Rath) ki-mutatta, hogy a 123 történetből 87-nek a típusa, 15-nek egyes motívumai ismertek a nemzetközi népi elbeszélésekből (vö. Aarne, A.—Thompson, S.: The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Helsinki, 1961²; Thompson, S.: Motif-Index of Folk-Literature 1-6. Copenhagen, 1955—1958): viszont 21 nem rokonítható sem típusában, sem motívumaiban. Kettő kivételével ezek közé tartozik az említett tíz történet is. Ezek feltehetően helyi keletkezésűek. Ismert típust képvisel a 111. sz. történet, amely arról szól, hogy egy Móric nevű zsellérfiúból hogyan lett a magyar huszároknál generális, mégis helyi vonatkozása, hogy Kern Tóbiás szerint egy *Schiller* nevű harkai (1947 óta: Magyarfalva) parasztfiúból lett generállal kapcsolatos.

Bünker Kern Tóbiás történeteit 1895—1905 között jegyezte le, így ezek a szövegek a soproni német nyelvjárásnak közel 100 éves emlékei. Értéküket növeli, hogy a nyelvjárás első tudományos leírása, Bedi Rezső doktori értekezése (A soproni hienc nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912) hat évvel e szövegek megjelenése után látott napvilágot. Így abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a századforduló tájáról a tudományos leíráshoz bőséges és főleg megbízható nyelvjárás szövegünk is van. Mint-hogy Kern Tóbiás paraszti nyelvjárásába is beszüremkedtek a városi köznyelv, sőt az „irodalmi” nyelv egyes elemei is (pl. tall \bar{e} ~ töll \bar{e} ~ tell \bar{e} ‚Teller; tányér’ stb.), Bünker szövegei az azóta feljegyzett nyelvjárás szövegekkel együtt ma nyelvészociológiai vizsgálatokra is alkalmasak, ami a helyi társadalomtörténeti tanulságokon túl általános nyelvészeti tanulságokkal is jár. Hutterer Miklós budapesti, jelenleg gráci

egyetemi tanár bevezető tanulmányában (IX—XXV) a soproni nyelvjárás és Kern Tóbiás nyelvhasználatának jellemzése során ilyen nyelvészeti jelenségekre és lehetőségekre hívja fel a figyelmet. A tanulmány eleje rövid történeti áttekintést nyújt. Itt azonban egy részlet kiigazításra szorul. II. Géza király ugyanis 1156-ban nem Sopron város területét (*Stadtgebiet*) ajándékozta két német lovagnak, hanem a Soprontól légvonalban 25 km-re fekvő Répcesarud (ma: Frankenu) soproni várföldet (*terram ville Soproniensis ibi prope positam iuxta Rabazan sursum que Sarud vocatur*), a soproni németiség bevándorlása tehát ezzel az ajándékozással nem hozható összefüggésbe.

A kötet nemcsak Bünkernek állít szép emléket, hanem annak a vidéki — sajnos tünöben lévő — pedagógustípusnak is, amely oktatási feladatain túl szakját tudományosan is művelte, műveli.

Mollay Károly:

Településtudományi Közlemények 28. szám. Budapest, 1979, 146 lap; 29. szám. Budapest, 1980, 111 lap

Sopron város hosszútávú fejlesztési irányelveivel (1981—1995) kapcsolatban, amelyeket legutóbb Hencz József tett közzé (SSz. 1981, 218—236), nem lesz érdektelen, ha visszatérünk a Magyar Urbanisztikai Társaság, a budapesti Műszaki Egyetem Városépítészeti Tanszéke és a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet szerkesztésében és kiadásában megjelent fenti kiadvány két tanulmányára, nevezetesen Faragó Kálmán és Major Jenő (folyóiratunk régi munkatársa) „A magyar középvárosok kialakulása és fejlődése az első világháborúig” (5—40. lapok) és Szántó Zsuzsa „Funkcionálisan együttélő településcsoportok” (41—60. lapok) című cikkeire.

Az első tanulmány egy 1973-ban megkezdett, nagyobb lélegzetű kutatómunka egy részét foglalja össze. Célja: „A hasonló célkitűzésű kutatásoktól megkülönböztető kiindulása és szemlélete, valamint ebből származóan következtetései jellege. Ez a kiindulási sajátosság abban áll, hogy a kutatás minél egzaktabb és összehasonlítható ismeretek összegyűjtésére törekszik a városok jelenlegi helyzetéről, amelyre előbb szisztematikus történeti visszatekintés és elemzés segítségével igyekszik magyarázatot találni, majd pedig — városaink pillanatnyi állapota és az ezt létrehozó előzmények között felfedezett összefüggésekre alapozva — megpróbál a jövőbeli fejlődés várható alakulására következtetni”. Ezen a ponton érintkezik a tanulmány Sopron város hosszútávú fejlesztési irányelveivel.

A középvárosok kiválasztása a lakosság száma alapján történt: a felső határt az öt nagyváros (Budapest, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) után következő Kecskemét 78 000, az alsó határt Zalaegerszeg és Nagykanizsa (40 000) jelentette. Az így megállapított 14 középváros között Sopron a 11. helyet foglalja el. Ehhez még hozzávettek a szerzők három megyeszékhelyt (Salgótarján, Veszprém, Szekszárd), amelyek az ország települési rangsorában érthetően jelentős szerepet játszanak. E 17 város az 1970-ben létezett 73 város 23%-át tette ki és egyenletesen oszlott el az országban.

E 17 középváros múltja alapján négy csoportba osztható: nagyobb tradicionális városok a városiasság korai ismérveivel (Székesfehérvár, Szombathely, Kaposvár, Eger, Sopron, Nagykanizsa); kisebb tradicionális városok a városiasság korai megkezdésével

(Zalaegerszeg, Veszprém, Szekszárd): hajdani alföldi mezővárosok (Kecskemét, Nyíregyháza, Szolnok, Békéscsaba, Hódmezővásárhely) és városi múlt nélküli települések (Tatabánya, Dunaújváros, Salgótarján).

A bevezetésben említett egzakt és összehasonlítható, számszerű adatokhoz a kiindulási alapot az 1970. évi népszámlálás szolgáltatta, amelyet az azóta eltelt idő, ill. az 1910. évi népszámlálás adataival egészítettek ki. Ez annyiban szerencsés, mivel a szerzők szerint városaink fejlődési folyamatában a századforduló táján van forduló-pont. Sopron esetében — azt hiszem — ezt 1896-ra, a millénium évére tehetjük. (Ennek szinte jelképe lehet, hogy a régi városházát, amely mint a város legrégebb háza Scarbantia forumán épült fel, ekkor bontják le, hogy „modern” városházát építsenek a helyén).

A török hódoltság kezdetéig az első csoport városai nagyjából hasonlóan fejlődtek. A török háborúk idején Szombathely és Sopron védettsége és kereskedelmi fejlődése révén előnyhöz jutott. Feltűnő azonban, hogy a XVIII. században éppen e két város fejlődése megtorpant, viszont a törökdúlta Eger és Székesfehérvár az 1780-as évekre élre tört. Sopron fejlődésének megtorpanását a szerzők azzal magyarázzák, hogy nyolc jobbágyközségének 654 jobbágya teljességgel biztosította a 12 639 lakosú város munkaerő-ellátását. Helytörténetírásunknak persze közelebről kell megvizsgálnia a kérdést, hiszen a munkaerő-ellátottság csak egyik tényezője lehet a megtorpanásnak. Viszont kétségtelen, hogy a jobbágykérdés XIX. századi megoldása — amint erre a szerzők is rámutatnak — a többi városéhoz képest Sopron mezőgazdaságát érzékenyebben érintette. Kevésbé a céhrendszer felbomlása, majd megszűnése, mivel a városban elég korán megkezdődött a manufaktúrális termelés is. E tekintetben Sopron esetében még az 1848. évi összeírás adatai is rendelkezésre állnak, amelyeket a szerzők nem használhattak fel, hiszen ilyen összeírást annak idején csak a szabad királyi városok számára rendelt el az új magyar alkotmányos kormány (vö. Thirring Gusztáv: Adatok a száz év előtti Sopronról és 1848. évi népességéről. Sopron, 1957).

Az 1847-től az 1867. évi kiegyezésig tartó 20 év új városfejlesztési tényezőjeként a szerzők a vasútépítést jelölik meg, amely Sopront is érintette. Sopron esetében azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Bach-korszakban a dunántúli kerület központja, nemcsak hivatalnoksereggel, hanem tekintélyes helyőrséggel, ennek gazdasági és művelődési folyamányaival. A középvárosok között ekkor Székesfehérvár, Sopron és Eger jár az élen. Eger a kiegyezés után visszaesett, Sopron viszont infrastrukturális fejlődésében megugrott. Az 1910. évi helyzetet a szerzők részletesen elemzik és megállapítják, hogy „Sopron e város csoportban iparilag a legerősebb, bortermeleése által még mezőgazdaságilag is jelentős, infrastrukturális fejlettsége évtizedekkel megelőzi a többi várost, és így a korszak átlagszínvonalát lényegesen felülmúlva képes kielégíteni lakóinak igényeit...” Feltűnő gyáriparának viszonylagos jelentősége, továbbá a nem termelő keresők, tehát a városi szerepek betöltésében foglalkoztatottak kiemelkedően magas aránya.

Az első világháború ezt a fejlődést országos viszonylatban is megakasztja. A szerzők a középvárosok többi csoportját is vizsgálják és megállapítják végül is, hogy középvárosaink a későbbi külső beavatkozások révén csak napjainkban váltak hasonlókká. E beavatkozásokkal azonban egy további tanulmányban kívánnak foglalkozni. Sopron szempontjából az összehasonlító városfejlődés egyik tanulsága a várostörténet korszakolásában, a másik a városfejlődés tényezőinek a jövő számára kialakítandó alkalmazásában van.

A másik tanulmány az 1972—1977 közötti, „A termelőerők adott koncentrációja alapján kialakult településcsoportok” című kutatási téma alapján készült. „Funkcionálisan együttélő településcsoportoknak tekintjük — a tanulmány szempontjából — azoknak a településeknek együttesét, amelyekben a nem mezőgazdasági termelőerők

területi sűrűsödése, differenciálódása és fejlődési dinamikája következtében fokozódik a települések funkcionális egymásrautaltsága, és folyamatosan kialakulhat e települések területi összefonódása is". A vizsgálat során 45 területi tényező alapján az ország 3210 településéből 1205, lényegében homogén települést emeltek ki, ezeket újabb 42 urbanizációs tényező vizsgálatával hat kategóriába sorolták: Sopron a 2., Csorna és Kapuvár ennek alapján a 4. kategóriába került. „Az eddigi vizsgálatok alapján három olyan térség található az országban, ahol a vizsgált szempontok figyelembevételével településcsoport képződésének halvány jelei tapasztalhatók, de a települések ma még nem alkotnak településcsoportot (ilyenek: Győr, Csorna—Kapuvár—Sopron vonala, a Duna déli szakasza, Komló—Bonyhád—Szekszárd vonala).”

A 29. számban csak Faragó Kálmán írta az első tanulmány folytatását (31—54). Szerinte a két világháború közötti időszak a középvárosok fejlődésében alig hozott haladást, ezért a tanulmány lényegében csak a felszabadulás utáni helyzettel foglalkozik. Megemlíti ugyan, hogy az első világháborút követő határmódosulások (pl. Sopron esetében is!), a nagyobb tradicionális középvárosok legtöbbjét a magyar államterület peremére szorították, ezáltal közlekedési jelentőségük csökkent, az 1929-től dúló gazdasági válság fejlődésükben megakasztotta őket, mégis a második világháború küszöbéig „végig előnyösebb helyzetben van a korábban is legvárosiasabb Sopron, amely kezdeti stagnálása után minden tekintetben visszanyeri jelentőségét”. Kár, hogy a tanulmány a nagyobb középvárosok helyzetét ebben az időszakban részletesen nem elemzi, hiszen pl. Sopronban Thurner Mihály polgármester koncepciózus vezetése alatt az iparfejlesztés, az idegenforgalom jelentőségének felismerése (Heimler Károly) révén sok minden történt, ami a felszabadulás utáni fellendülést bizonyos mértékben előkészítette. Igaz, helytörténetírásunk még adós a két világháború közti időszak fejlődésének feltárásával.

A tanulmány lényegében az 1945—1970 közötti időszakkal foglalkozik. Végző megállapítása szerint ekkor fokozatosan megszűnnek a különbségek a középvárosok között: 1960-ig mennyiségi, 1970-ig minőségi felzárkózás következik be. 1950-ben a megyék, a közigazgatás átszervezésével kapcsolatban 7 középváros (köztük Sopron is!) elveszti megyeszékhelyi rangját (Győr viszont a nagyvárosok közé kerül), de csak Sopron nem esik vissza a kisvárosok közé. Ismét kár, hogy a tanulmány — indokolással ugyan — a továbbiakban egy kalap alá veszi a középvárosokat és így szembesíti őket Budapest, a nagyvárosok, ill. a kisvárosok helyzetével. Ezen enyhít a tanulmány második része, amely a középvárosok egységes városcsoporttá válásával foglalkozik.

A szerző szerint a második világháborúban három középváros (Székesfehérvár, Szolnok, Sopron) épületállományában következett be a legtöbb, még pedig „tetemes” rombolás (Sopronnak 3476 épülete sérült meg, ennek 12,65%-a vált romossá!). Ezért némi kételkedéssel fogadható a szerzőnek az az adata, hogy 1949-re pl. Sopronban csak 128 sérült lakást *nem* állítottak helyre (a legtöbbet Egerben: 235). A lakosság számában 1949-re a legnagyobb csökkenés (7090 fő) Sopronban állott be (kitelepfítés). A középvárosok egységes városcsoporttá való válása a szerző szerint elsősorban új közigazgatási szerepük folyománya (az igazgatási terület változása, közelítés a lakosság lélekszámában). 1949 és 1970 között Sopron lélekszáma a többi középvároséhoz képest a legkisebb mértékben (26,2%) emelkedett, de emelkedett alsófokú körzetének lélekszáma is. Ennek megfelelően az ingázók száma (1970: 6445 fő, ebből ipari: 3697; Kaposvár: 9784 fő!). Az ingázás előidézője elsősorban az ipar gyors felfutása volt: az ipari keresőknek az összes keresőkhöz viszonyított aránya öt középvárosban, Sopronban is, meghaladta az 50%-ot. A tanulmány végző tanulságaiból a következőt emelem ki: „Az alapvető kritériumokon túli eltérések figyelmeztetnek arra, hogy a középvárosok csoportjának összetétele csak egy adott időpontra határozható meg”. A mindenkori viszonyítás helytörténetírásunk számára is tanulságos lehet.

**Tilkovszky Lóránt: Ungarn und die deutsche
Volksgruppenpolitik 1938—1945. Akadémiai Kiadó,
Budapest, 1981, 368 lap**

A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében évtizedeken át nem volt tárgya hazai kutatásunknak, sőt a magyar történetírás nem kísérte figyelemmel a kitelepített németek által alapított napilapokban erről folyó vitát sem. Ezért érte őket váratlanul és jórészt felkészületlenül az 1960. évi stockholmi nemzetközi kongresszuson egy erről szóló előadás. A téma mélyreható vizsgálatára — néhány korábbi előtanulmánya után — Tilkovszky Lóránt vállalkozott.

A Bleyer Jakab és Gratz Gusztáv által alapított népművelői egyesület, majd az 1936-ban ebből kiváló szervezet történetét csak röviden érinti, figyelmét elsősorban az 1938. november 26-án megalakult Volksbund tevékenységének bemutatására fordítja. Hátborzangató, amint nyomon kíséri a magyar uralkodó osztály vezetőinek tehetetlenségét, néha szinte gyerekes taktikázását, hogy a mindjobban elhatalmasodó, az ország belső egységét veszélyeztető, sőt területi épségét és önállóságát megkérdőjelező Volksbund növekvő követeléseit ideig-óráig lefektesse, elodjazza. Világosan érezhető, hogy az egymást váltó kormányok nem voltak képesek kivédeni az egyre fokozódó német nyomást, hisz területi követeléseik (Félvidék, Délvidék, Erdély) kielégítését csakis a hitleri birodalomtól várhatták. Mindvégig ez határozta meg a Volksbundhoz való viszonyukat.

A legfelsőbb magyar vezetés, bár azt állította, hogy az egyes szerződések megkötésekor nem tért le a hagyományos nemzetiségpolitika alapjáról, nagyon is tudatában volt annak, hogy a szerződések aláírásával megkülönböztetett kiváltságokat biztosít a német kisebbségnek és az addig belügyként kezelt kérdést lényegében a külpolitikai (területszerzési) megállapodásoknak rendelte alá. Ezzel egyúttal megengedte, hogy a magyarországi német népcsoport bizonyos mértékig állam legyen az államban. A magyarországi németek létszáma 1,3 millió volt, közülük 1942 őszén 300 000 volt Volksbund-tag. Ez volt a tetőzés időszaka. Hitler áttelepítési terveit meghallva, még inkább a Szovjetunió sorozatos győzelmeinek hatására azonban tömeges kilépés tapasztalható, sőt a magyar érzelmű németek 1942 legvégén Bonyhádön megalakították a Hűségmozgalom szervezetét. Ez ugyan gyenge és erőtlén volt, tagjai mindössze 2 százalékát tették ki a németiségnek, de a bomlás biztos jeleként fogható fel és egyértelműen tükrözi, hogy nem minden német akart a fasizmus szolgálatába szegődni. A valóságban legalább egyharmada távol tartotta magát mindkét szervezettől és ezeket bizvást a csendes ellenállók közé sorolhatjuk.

Mindez azért érdeklő lényegbevágóan és teljesen közelről megyénk legújabbkori történetét, mert egyes események Sopronhoz és környékéhez kötődnek. Még a Volksbund megalakulása előtt sikerült Baschnak megszereznie a már 65 éves múltra visszatekintő kőszegi német nyelvű hetilapot, a Günser Zeitungot, s az 1938. június 12-én már mint a Volksdeutsche Kameradschaft lapja jelent meg Georg Goldschmidt felelős szerkesztésében. A német „népi program” terjesztése szempontjából ez igen fontos fejlemény volt, hiszen az 1935 novembere óta kiadott Deutscher Volksbote, lapengedély híján a sajtótörvény értelmében csak időszakos kiadványként, öthetenként, azaz évente tízszer jelenhetett meg.

Ausztria bekebelezése után létrehoztak egy olyan szervezetet (1939. február 3.), amely a határon túlról nyújtotta át csápjait a nyugat-magyarországi területek felé azzal a céllal, hogy azt alkalomadtán egyszerűen bekebelezhessék. Az ügy fontosságát mutatja, hogy a „Gau Niederdonau”-t létrehívó rendeletet maga Hess írta alá, aki Hitler helyettese volt. A szervezet élére került, korábban a berlini Külügyi Hivatalban dolgozó Helmuth Triska működésének termékei közé két elaborátum tartozik: az egyik Sopronnak és környékének a német Birodalomhoz csatolásáról, a másik az egész németlakta Nyugat-Magyarország bekebelezéséről. A náci geopolitikus Karl Haushofer irathagyatékában is található egy ekkortájt keletkezett feljegyzés a „korrekcióra szoruló” német-magyar határról. (Az utóbbit a koblenzi Bundesarchiv őrzi). A fedőnéven működő Sopron megyei besúgók nyilván nem válnak becsületére hazai német-ségünknek, de büszkék lehetünk azokra a soproni diákokra, akiknek volt merszük a Jugoszlávia megtámadására készülő német haderő átvonulásakor nyíltan hangoztatni: „Hazaáruló, aki a német katonáknak integet!” — „Meg kellett volna tiltani ezeknek a bűdös németeknek az átvonulást!”

Budapest körülzárása előtt a népcsoport vezetőségének sikerült Sopronba menekülnie, ahol a Volksbund nyugati területvezetőségének (Gebietsführung West) épületében tevékenykedett. Innen 1945. március 22—29-e között mentek ausztriai területre és szétszóródtak. Mindaz, ami eddig a dátumig a Volksbunddal kapcsolatos az valamiképpen érinti Sopron környékének történetét is. Érdemes lenne egy-egy gondos mérlegeléssel kiválasztott faluban, a levéltári forrásokig lemenő, történeti és szociológiai mélyfúrást végezni, mert csak így válhatnak láthatóvá az általános érvényű erővonalak. A munka sürgősen elvégzendő. Ez számunkra Tilkovszky Lóránt könyvének legnagyobb tanulsága.

Megerősíti ezt a véleményünket Németh Alajos memoárja, melyet első ízben a Soproni Szemle közölt, majd a terjedelmes kézirat különnyomatként is megjelent. Ez többeket (Pröhle Jenő, Kubinszky Mihály, Fodor Mihály, Eugen Schusterisch, Hajnal Lajos) arra készítetett, hogy saját emlékeikkel egészítsék ki az 1941—1945-ös évek eseménytörténetét. Szita Szabolcs pedig jelentőségének megfelelően foglalkozott a memoárral, több helyen kiegészítette és helyesbítette az eseményeket, illetve azok időrendjét és egyúttal módszertanilag is megszívlelendő megjegyzéseket fűzött hozzá. Hiller István rövid válasza arról győzi meg az olvasót, hogy bőven van még feltárni-való Sopron legújabbkori történetében.

**Aujeszkí László—Schilling Ferenc—Somogyi Sándor (szerk.):
A Fertő táj lakossága. Budapest, 1976, 265 lap. (A Fertő táj
Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 5. kötet.)**

A kötet az alábbi fejezeteket tartalmazza: Közegészségügy (Bakács Tibor); Ős-községek. Az állandó lakosság életkörülményei (Pichler János); Szociográfia (Tamás József); Néprajz (Domonkos Ottó); Folklor (Lackovits Emőke); Halászat (Bárdosi János); Összefoglaló értékelés (Páter János).

A közegészségügyet a szerző öt oldalon ismerteti. A tanulmányhoz táblázat is tartozik. Bizonyos mértékig folytatása az 1969-ben már megírt anyagnak. A Fertő tájjal kapcsolatos közegészségügyi adatgyűjtemény az OKI fontosabb adatainak figyelembe vételével készült. A Fertő fürdőzés, de egyéb vízisportok szempontjából is egyedülállóan kedvező adottságú Közép-Európában. A szabad víztükör zömmel már az osztrák oldalon található, így ha egységes üdülőövezet kialakítására kerülne sor, csak az osztrák tervekkel összhangban valósítható meg.

Klímatikusan a tó három éghajlat övezetlálalkozási pontjában van. Délről a Földközi tenger éghajlata hat rá, nyugatról az óceáni, keletről pedig a kontinentális zóna éghajlati behatása érvényesül.

Az OKI vízügyi osztálya 1954 óta 30 alkalommal vizsgálta meg kémiai és bakteriológiai szempontból a beküldött vízmintákat. Megállapítást nyert, hogy a tó vize sok szerves anyagot tartalmaz és sókban is gazdag. A Fertő oxigénfogyasztása, a víz nagy szervesanyag tartalma miatt magas. A Balaton vizének három-négyszeresét teszi ki. Hasonlóan nagy az oldott szilárd alkatrész tartalom is. A Fertő táj legjelentősebb gyógyfürdője Balf, amely évszázados múltra tekint vissza. Vize főleg a mozgásszervi betegségek gyógyítására alkalmas. Jelentősek a balfi savanyúvíz források is. Ezek alkálíhidrogénkarbonátos savanyúvizek, amelyeknek szabad szénsavtartalma igen magas, meghaladja az 1300 mg/litert. A Fertő táj községeivel és a lakosság életkörülményeivel foglalkozó tanulmány terjedelme 17 oldal, amelyhez három térképmelléklet és 23 táblázat tartozik. A Fertő tájhoz a következő tíz község tartozik: Balf, Fertőboz, Fertőd, Fertőhomok, Fertőrákos, Fertőszéplak, Hegykő, Hidegség, Nagycenk, Sarród. A felsorolt községek 25 692 hektár területen fekszenek. Az 1970. évi népszámlálás szerint az állandó lakosok száma 13 786. Az átlagos népsűrűség 52 fő/km². A nők száma mintegy 20%-kal nagyobb, mint a férfiaké, tehát 1000 férfire 1019 nő jut.

A lakosság jelentős része a területen működő két állami gazdaságban és tíz termelőszövetkezetben dolgozik. A lakosság másik része soproni gyárakban helyezkedett el, vagy a környékbeli üzemekbe jár munkába. Ezek között szerepel a Sopronban lévő 66 üzem, a fertőszentmiklósi nádfeldolgozó vállalat, a petőházi cukorgyár, a kapuvári húsfeldolgozó üzem, a kistölgyfai kendergyár, és a csermajori sajtgyár. Általános iskola minden községben van. A tanulók létszáma 20 és 440, a tanerőké 1 és 27 között változik. Magasabb szintű intézmény csak Fertődön van a volt Eszterházy kastélyban (Kertészeti Technikum).

A tájegység községei autóbusszokkal minden irányból jól elérhetők. A Fertő táj legfontosabb vasútvonala a Sopron—Győr közötti. E vonal mentén fekszik a tájegység kilenc községe. A községek azonban a vasútállomástól 2—5 km távol vannak, Fertőrákos pedig Soprontól 9 km-re. A tájegység a közművek terén rendkívül visszamaradott. A vízellátás egyelőre, amíg a szennyvízelhelyezés kérdése meg nem oldódik, csak kifolyós kutakból történik. A tájegység a villamos energiát az országos hálózattól nyeri, amely az Észak-Dunántúli Áramszolgáltató Vállalat (ÉDÁSZ) kezelésében van. Központi gázszolgáltatás és gázvezeték a területen nincs.

A tájegység összes földterületéből termőterület 21 946 ha. Művelés alól kivett 3746 ha. A Fertői Kutató Intézet megállapítása szerint a klíma és a talaj a növénytermesztésre igen alkalmas.

A tájvédelmi körzeten belül ipari üzem kevés van. Legjelentősebb a Kutatóintézet konzervgyára és Fertőszéplakon a téglagyár. A tájegység tíz községében 123 magánkisiparos dolgozik. Ezek közül legtöbb a szabó (28), a fodrász (10) és a szobafestő (9). A legtöbb kisiparos Fertődön (29), Nagycenken (19) és Fertőrákoson (18) dolgozik. A Fertő táj lakosságának foglalkoztatottságát ismertető tanulmány terjedelme 61 oldal, amelyhez 13 táblázat tartozik. A tájegység tíz községében a népesség 4,5%-ot csökkent, ami az elvándorlással és az urbanizációs folyamattal van összefüggésben. Ezt mutatja az a körülmény is, hogy Sopron népessége 9,4%-kal növekedett.

Az aktív és inaktív keresők aránya az össznépeséghez viszonyítva, tíz év alatt 50,2%-ról 61,7%-ra emelkedett. Az emelkedés egyik oka a kereső nők egyre növekvő száma, a népesség átrétegződése, ami az 1950-es években indult meg. Az iparban 23,0%-ról, 36,7%-ra nőtt a keresők száma. A mezőgazdaságban a keresők száma az összkeresőkhöz viszonyítva 54,5%-ról 45,9%-ra csökkent. 1930 és 1970 között a női keresők száma 2392 főről 3774 főre emelkedett. A férfi keresők száma pedig 4821 főről 4706 főre csökkent.

A népesség gazdasági aktivitása a Fertő táj községeiben, hasonlóan az országos eredményekhez, magas fokú. A férfiak közül aktív kereső 71,9%—79,4% között van, gyakorlatilag tehát minden munkaképes férfi foglalkoztatott. A nőknél 41,7%—66,7% között mozog az aktív keresők aránya, tehát magas a nők gazdasági aktivitása is. A keresők számának növekedésével csökken az eltartottak száma. A tíz községben 1726 inaktív kereső van, amelyből 60,7% a mezőgazdaságra, 23,8% az iparra és egyéb szektorra esik. Az inaktív keresők közül 54,9% a nők köréből kerül ki. A 6754 aktív kereső 56%-a helyben dolgozik, míg 42,7% más helységbe jár.

A néprajzi fejezet bepillantást nyújt egyrészt a Fertővel kapcsolatos mondák körébe, másrészt az egykor jelentős fertői halászat történetébe. A fertőparti községek folklórjáról a néprajzi szakirodalomban meglehetősen kevés adat található. A legtöbb adatot a Fertő keletkezésével kapcsolatos mondák nyújtják. A Fertőhöz fűződő mondák másik csoportja a tó áradásáról szól. A Hany Istókról szóló történet több változatban is előfordul az irodalomban. A mondák mellett a hitvilág mitikus alakjai és a különböző szokások foglalkoztatják még ma is a nép képzeletét.

A szerző részletesen foglalkozik a tó eredetével, földrajzi leírásával és limnológiájával. „Lelkesedéssel és elragadtatással szól hazánk minden fia a magyar tenger-ről a Balatonról, de emellett egészen megfélekedtünk arról, hogy van még egy másik érdekes tavunk, amelynek szépségeit inkább csak a parti lakosság ismeri, s tudja kellőleg méltányolni.” E szavakkal hívta fel a figyelmet Thirring Gusztáv 1886-ban a Fertőre és vidékére. Ezt a hiányosságot próbálta enyhíteni „A magyar Fertő halászata” című, közel 300 oldal terjedelmű mű. A tanulmány célja volt egyrészt a Fertő magyar területén előforduló eszközökről némi képet nyújtani, másrészt a halászélet kialakulásának ismertetése.

A halászok a vízfelületet és a nádas bizonyos részeit névvel jelölik, hogy könnyebben el tudjanak igazodni é tájékozódni a tavon. Az általános elnevezéseken kívül a halászok a víz és nádterület egyes pontjait még földrajzilag is megnevezik. A Fertő magyar területén 101 ilyen helymegjelölés ismert. Ez a megkülönböztetés halászat szempontjából is nagyon lényeges. A helynevek ma már csak az öreg halászok emlékezetében élnek.

Érdekes, hogy a Fertő magyar területén a *tanya* elnevezés teljesen ismeretlen. A halászhelyek megjelölésére a *húzóhel*, illetve a *kerítéshel* nevek használatosak.

Herman Ottó 1887-ben 16 halfajtát talált a Fertőben. Mika Ferenc és Breuer György szerint 1928-ban a Fertőben 23 faj állandóan, 4 faj pedig elvétve fordult elő. A halászok jól ismerik a halak külső jegyeit, de ismerik anatómiáját és egyes szerveinek biológiai funkcióját is. Azt is tudják, milyen halfajták járnak a víz fenekén, vagy a felszínén. A sekély vizet íváskor, a mélyet télen, hidegben szeretik. Pontosan számon tartják az egyes fajták ívási idejét és helyét. A Fertőn előforduló halfajták közül közismert a ponty, csuka, sügér, compó, kárász, laposkeszeg, dévérkeszeg, piroszemű kele, veresszárnyú koncér, balin, harscsa, menyhal, őnhál, löbölhal (szélhajtó küsz) és a csík. A felsoroltak közül csak a pontyot tartják „nemes hal”-nak, amelynek három fajtáját különböztetik meg. Szerintük a Fertőben van tükörponty, tőponty vagy pathal és potyka vagy rákosi ponty. A hal életmódjának ismerete szülte a halász szerszámok sokaságát és sokféleségét.

A fertőmenti falvak lakossága a XVIII. századig főleg halászatból élt. Az egyes községek jobbágjai csak különböző ellenszolgáltatások fejében birtokolhatták a halászati jogot. A korai századokban a Fertő a földesurak tulajdonát képezte a halászati joggal együtt.

Mollay Károly:

Kiss Jenő: Nyelvjárási tanulmányok. Budapest, 1981, 55 lap (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 159. szám)

„A falu életében végbement gazdasági-társadalmi és kulturális változások eredményeképpen változóban van a nyelvjárási társadalmi funkciója: ebben az értelemben korszakváltásról beszélhetünk ... A főként laikusok és a felületes szemlélők körében terjedő véleménnyel szemben azonban, hogy tudniillik nyelvjárási voltaképpen nincsenek is már, vagy csak nyomokban vannak, hangsúlyoznunk kel! — mert tapasztalatból tudjuk —: nyelvjárási vannak, élnek” — írja a szerző munkája bevezetésében. Kiss Jenő évtizedek óta vizsgálja mihályi anyanyelvjárást, amelyről egy monográfián kívül több tanulmányt is írt (vö. SSz. 1970, 383; 1980, 87; 1981, 72, 285).

Fenti tanulmányában mihályi anyagon mutatja be azokat a nyelvszociológiai feladatokat, amelyek a magyar nyelvjárás kutatására „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak (1970—1974) befejezése után hárultak. A nyelvjárás változásának vizsgálatából az derül ki, hogy a nyelvjárás mindjobban a köznyelvhez közelít, ami a szókincs változásában a legszembetűnőbb (*szelence* helyett *orgona*, *himpjér* helyett *málna* 'málna' stb.). A nyelvjárást beszélők többsége ma már magyar szempontból is kétnyelvű (nyelvjárás; köznyelv). A köznyelvi szók száma a nyelvjárásban egyre nő (kb. 20 000), a tájszóké egyre csökken (1570). A változásra jellemző, hogy a 60 évvel ezelőtt feljegyzett mihályi tájszók 1/3-a kihalt, 1/3-a csak az idősebbek nyelvjárásában él, csak 1/3-a általánosan használt (Sopronhorpácson, Sopronkövesden lényegében ugyanez a helyzet). A szerző a szókincs változásának hét típusát különbözteti meg: ezek egyike a nyelven kívüli tényezőktől függ (pl. megszűnik a jelölt fogalom: *szár:azmalom* stb.); három a nyelven belüliektől (kihál a szó, a fogalom nem: *cájpg* 'élesztő'; a tájszó és a köznyelvi szó konkurrenciája: *réce:kacsa*; a tájszó régies, a köznyelvi új jelentésű: *tépik* 'házilag készült szőnyeg': *szőnyeg*); két típusa csak jelentésbeli tájszókat képvisel (*vella* 'munkaeszköz': *villa* 'evőeszköz'; *buborka:uborka*); a hetedik típust pedig a még most is alakuló új tájszók alkotják (*kulló* 'kétkerekű, gumikerekes kordé' stb.). Új, amit a szerző a nyelvjárás tudatról, a nyelvjárás normáról, az egyéni nyelvjárásról, a nyelvjárásbeli homonimákról mond. Új a mondattani jelenségekről szóló rövid fejezet 37—40): a *nekünk van víz* (a *nekünk van vizünk* helyett) és hasonló szerkezetek elterjedése Mihályiban és máshol nem hazai német hatás, azaz interferencia eredménye-e? A tökéletlen német-magyar kétnyelvűség esetén ugyanis a beszélő a *wir haben Wasser* és hasonló szerkezetek — birtokos személyjel nélküli — (tárgy)esetét a magyarban következetesen birtokos személyjel nélküli alanyesettel fejezi ki (*nekünk van víz*). Ez azért is meggondolandó, mivel a mihályi nyelvjárásnak is számos, a Nyugat-Magyarországon, Sopronban is beszélt közép-bajori nyelvjárásból származó jövevényszava (*himpjér*, *tépik*, *cájpg* stb.) van (43—55). Az aránylag rövid értekezés a magyar nyelvjárás kutatásban általában is jól hasznosítható szempontot vet fel.

**Roth-Fuchs, Gabriele: Rust. 300 Jahre Freistadt. Eisenstadt,
Magistrat der Freistadt Rust, 1981, 68 S.**

Aki már járt Ruszton, az tudja, milyen bűbajos ez a városka. Aki még nem járt, az megláthatja e gyönyörű könyv fekete-fehér és színes képeiből. A képekhez történeti bevezetést írt a 83. évében járó szerkesztő, aki Németh László írónk révén is kötődik a magyar művelődéshez, s aki — doktorátusa után — 1924 óta mint történelem-földrajz szakos gimnáziumi tanár él Ruszton. Ahhoz az egyre ritkuló középiskolai tanártípushoz tartozik, amely pedagógiai munkája mellett mindkét szakját tudományos munkásságával is művelte, ösztönzéseket adott a műemlékvédelemhez és a környezetvédelemhez, sőt 1947/48-ban ő rendezte újjá a városka levéltárát is. Könyve Ruszt szabad királyi várossá emelésének 300 éves jubileumára készült. Ezért kezdődik az 1681. december 3-án, Sopronban, I. Lipót által kiadott privilégium fényképével, latin szövegével és ennek német fordításával. Ezt követi a Fertő és Ruszt története, különös tekintettel az 1681. évi soproni országgyűlésre, az azt követő időkre is, egészen 1975-ig, amikor az Európa-tanács Rusztot az év mintavárosának minősítette. Ami ebben a tömör összefoglalásban feltűnik, az a szerző széleskörű tájékozottsága és tárgyilagossága, a magyar történeti vonatkozásokban is. Ez alól csak az 1681. évi Magyarországról készült térkép kivétel, amely a valóságosnál kisebbre vonja meg a török által meg nem szállt, ún. királyi Magyarország határait (Dunántúl pl. Győr—Veszprém—Balaton volt a határ). A képek jó papíron, kitűnő reprodukcióban fekete-fehéren vagy színesen a városkát madártávlatból, műemlékeit, utcáit, tereit, szöleit, híres pincéit ábrázolják. Mindez a szerző mellett a képszerkesztő (E. Moravitz/Felsőőr) és a fényképeszek munkáját dicséri. A privilégium latin és német szövegét borvörös, a bevezetést és a fekete-fehér képeket fehér, a színes képeket fekete alapú papírra nyomták.

LEVÉLSZEKRÉNY

Ladányi Andor írja: „Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919—1921)” c. könyvemnek a SSz. 1981/3. számában Fogarassy László tollából megjelent ismertetése két megállapításával kapcsolatban a következőket jegyzem meg. — 1. Az ismertetés szerint a szerző munkáját „megnehezítette az, hogy a tudományegyetemi zászlóalj iratanyaga teljesen, a műegyetemi zászlóalj pedig túlnyomórészt megsemmisült, ezért ebben a részben visszaemlékezésekre és sajtóanyagra kellett támaszkodnia”. E megállapítással szemben idézem munkám 73. lapját: „E zászlóaljak történetét elsősorban a levéltári források alapján szeretném bemutatni. Jóllehet a tudományegyetemi zászlóalj iratanyaga teljes egészében, a műegyetemi zászlóalj pedig néhány irat kivételével megsemmisült, felettes hatóságai és parancsnokságai (HM, Vkf, budapesti katonai körletparancsnokság, budapesti katonai városparancsnokság, budapesti karhatalmi főparancsnokság) irataiból e zászlóaljok tevékenysége jelentős mértékben rekonstruálható. Működésükre számos adat található az egyetemi levéltárakban is. Az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején megjelent visszaemlékezések viszont ... csak keveset forráskritikával, lehetőleg más forrásokkal gondosan egybevetve hasznosíthatók.” — 2. „Nem értek egyet” — írja a recenzens — „... a szerző azon megállapításával, hogy a német lakosság hangulata a népszavazási területen a szabadcsapatok fokozódó garázdálkodása miatt romlott volna meg. Ilyen jelentést én nem találtam, még a Budaházy-felkelőkre sem volt panasz soproni tartózkodásuk idején.” Munkámban a soproni népszavazással a vázolt körülmények miatt csak viszonylag röviden foglalkoztam. Ennek során utaltam arra, hogy „a magyar hatóságok nem kis nyugtalansággal néztek a népszavazás elé. A nyugtalanságot a német lakosság hangulatának kétségtelen rosszabbodása okozta, ami az ellenforradalom nemzetiségi politikáján kívül különösen a »felkelők« garázdálkodásaival függött össze” (209. l.). A német lakosság hangulatának rosszabbodását a recenzens sem vitatja, a kérdés az, hogy ennek melyek voltak az okai. — Az okok egyike — bár nem a leglényegesebb — az ellenforradalom nemzetiségi politikája volt, a papíron maradt rendeletek, „a német nyelvvel közel-közvetlen megkísérelt visszaszorítása” (Villani Frigyes: Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar—osztrák határ megállapításáról. Sopron, 1923. 14. l.). A hangulat rosszabbodásában némi szerepet játszott a második királypuccs kudarca is, bár ennek hatását nem lenne helyes túlbecsülni. Igen fontosak voltak viszont a gazdasági okok, elsősorban a borértékesítési lehetőségei. Egy, közvetlenül a királypuccs leverése után, október 24-én Sopronból Bethlen István miniszterelnökhöz írt jelentés szerint: „itteni gazdagpolgárokat sorra látogattam a krízis idején és az a benyomásom, hogy gondolkodásuk befolyásolásának egyedüli és egyúttal leghatásosabb eszköze, ha legalább tízezer hektoliter bort veszünk tőle és pedig nem közvetítő borkereskedelem útján, hanem itten megszervezett bevásárló bizottság útján közvetlenül” (OL K 26. Nyugatmagyarországi Ügyek. 1921.). „A lakosság legnagyobb része politikailag éretlen — írta ezidőtájt egy másik jelentés. — Politizálni csak a zsebén keresztül tud. Oda húz, ahol el tudja helyezni borát” (OL K 429. Adatgyűjtemény. 1920—1922.). Ezt felismerve a magyar hatóságok nagyarányú borvásárlásokat eszközöltek 1921 novemberében an-

nak érdekében, „hogy elejét vegyék a gazdapolgárság körében az exportlehetőség megszűnése folytán előállott elkeseredésnek” (Villani, i.m. 28. l.), az ausztriai piacokon való terményértékesítés kilátása azonban — az akkori árviszonyokat is figyelembe véve — továbbra is nem kis vonzerőt gyakorolt a gazdapolgárokra. — Fenntartom azonban azt a véleményemet, hogy a hangulat rosszabbodásához a „felkelők” garázdálkodásai is jelentős mértékben hozzájárultak. A „felkelés” utolsó időszakában igen gyakori rablások, fosztogatások, erőszakoskodások ugyan a népszavazási területen kívül történtek, hatásuk azonban természetesen Sopronban és a Sopron környéki falvakban is megmutatkozott (sőt az érkező hírek olykor fel is nagyították a történeteket), és ez a népszavazás előtt kedvezőtlenül befolyásolta a német lakosság hangulatát. Ennek bizonyítására néhány egykorú — túlnyomórészt Fogarassy tanulmányaiban is felhasznált — jelentésből idézek: „A felkelők által megszállva tartott vidékek lakosságának hangulata nyomott, ami a felkelők szigorú magatartásában keresendő” — olvashatjuk a Sopron vármegyei csendőrpáncsnokság T-ügyi előadójának 1921. október 21-i helyzetjelentésében (HL HM 1921. eln. C. szám nélküli irat.). „A felkelők a jelenlegi viszonyok között többet ártnak, mint használnak a magyar ügynek” — hangsúlyozta a királypuccs leverése után készült „Sopron és vidékének helyzetéről és hangulatáról” szóló jelentés! — „Az erőszakoskodások hatása sajnos, már érezhető Ausztria javára” (OL K 429. Adatgyűjtemény. 1920—1922.). „A lakosság a felkelőkkel szemben nagyon felizgult hangulatot mutat” — tájékoztatta Ranzenberger Jenő őrnagyot a HM 1921. november 2-i bizalmas távirata — „... Az utóbbi napokban ijedősen szaporodtak a rablásokról, gyilkosságokról és erőszakoskodásokról szóló hírek” (OL K 26. Nyugatmagyarországi ügyek. 1921.). De állításmat bizonyítja a már idézett Villani-féle jelentés is, amely „az itteni néphangulat rosszabbodásának” okai között „a felkelők túlkapásai”-t is megemlíttette, és ismételten utalt arra, hogy a továbbiakban a magyar propaganda a „felkelőktől” való félelmet hogyan igyekezett a népszavazás előtt felhasználni: „... értésére adatott a gazdapolgárságnak, hogy a felkelőket is csak úgy fogják távoltarthatni a várostól, ha a népszavazás Magyarország javára dől el”, a népszavazási területhez tartozó falvakban pedig a magyar propaganda „főképen arra szorítkozott, hogy Ausztria győzelme esetére, a felkelők betörésének eshetőségét a legélénkebb színekkel ecsetelje” (Villani i.m. 28—29. l.). A „felkelők” ténykedésének hatása még a későbbiek során, a magyar—osztrák határmegállapítással kapcsolatos állásfoglalásokban is megmutatkozott: azokban a burgenlandi községekben, „amelyekben erős osztrák hangulat volt érezhető — írta Villani —, ez az osztrák terroron kívül annak is betudható, hogy a lakosság élénken emlékezett még a felkelőkre és attól tartott, hogy ezek visszajönnek, ha az osztrák csendőrség kivonulna” (Uo. 52. l.). Úgy gondolom, hogy a fenti idézetek elégségesek állításom bizonyítására.

Király Tibor írja: A folyóirat 2. számában megjelent „Négy hónap bélyegtörténete Sopron és környéke történetéből” c. tanulmányomban több értelemzavaró hiba csúszott bele: 1. A 157. lap alján 8/a. kép helyett 7/a a helyes; 2. a 159. lap első bekezdésében *Magyarországon* után kimaradt a *sem* szó; 3. A 163. lapon 17. kép helyett 16. kép a helyes (a 164. lapon jelzett 17. kép kimaradt!); 4. A 167., ill. a 168. lap utolsó bekezdésében 21., ill. 22. kép helyett a 19/a. kép a helyes.

Hárs József írja: Kern Tóbiás neve akkor vált ismertté a néprajzi irodalomban, amikor Bünker János Rajnárd megjelentette az analfabéta mesefa történeteit. Talán nem érdektelen vállalkozás, ha közöljük életrajzi adatait, amelyeket a helybeli állami anyakönyvek őriztek meg számunkra. Kern Tóbiás napszamos 1916. december 27-én du. 1/23-kor halt meg Sopronban, a Balfi u. 2. sz. alatti szegényházban. A halál oka: aggasztály. Ekkor 85 éves volt. Apja ugyancsak Kern Tóbiás, anyja pedig Zethofer Erzsébet. Az evangélikus vallású utcaseprő 1901-ben — felesége (Salamon Katalin) halálakor — még a Kurucdombsor 17-ben lakott. Tóbiás nevű, 1860-ban született fiát 1902-ben vesztette el. A fiú foglalkozása: városi útkaparó. Az adatok a GySmL. 2. sz.-ban őrzött anyakönyv-másolatokban ellenőrizhetők. (A mesefa halála a 777. sorszámon, feleségéé a 109. sz.-on, fiáé a 140. sz.-on a megfelelő években.). A fentieket kiegészítül közlöm ahhoz a könyvismertetéshez, amelyet Mollay Károly írt a SSz. 1982, 274. lapján.

Czingráber András írja: A Kristó Gyula—Makk Ferenc szerkesztette „III. Béla emlékezete. Budapest, 1981” című kiadvány 513. jegyzetében a mi Zsira községünkről ezt írja: „Ma *Tening* (Ausztria)”. E jegyzetben két hiba van: a községnek a XVIII. századtól kezdve volt ugyan német *Tening* (*Dening*) neve, ma azonban Zsirának hívják, és sohasem tartozott Ausztriához. Ha már ezt a hivatásos történészek nem tudják, legalább a lektorok észrevehették volna.

Munkatársaink:

Dr. Fogarassy László könyvtáros, ČS Bratislava-Petržalka, Jakubovského ul. 121/II/4. Szita Szabolcs MSZMP KB. Politikai Főiskolája, 1146. Budapest, Ajtósi Dürer sor 19—21. sor 19—21.

Dr. Frodl, Walter ny. egyetemi tanár, a hamburgi F. V. S. alapítvány kuratóriumának elnöke, Bécs, Technische Hochschule.

Dr. Kovács József László főiskolai tanár, 2040 Budaörs, Lévai u. 31/VI/54.

Dr. Merényi Oszkár ny. iskolaigazgató, 1087. Budapest, Luther u. 4—6. B épület III/16.

Varga Tibor újságíró, Budapest.

Marác László Károly egy. hallgató, Pearsonlaan 90, 3527 CO Utrecht, Hollandia.

Dr. Bárbth János múzeumigazgató, Visky Károly múzeum, Kalocsa

Dávid Ferenc művészettörténész, Sopron, Új u. 16.

Askercz Eva művészettörténész, Sopron, Liszt Ferenc Múzeum.

Dr. Szabó Jenő író, Sopron, Madách u. 11.

Dr. Mollay Károly egyetemi tanár, 1118. Budapest, Kőbölkút u. 11.

Zádor Alfréd ny. igazgató-főmérnök, Sopron, Templom u. 10.

Kőhegyi Mihály múzeológus

Dr. Ladányi Andor tud. főmunkatárs, Oktatáskutató Intézet, Bp.

Király Tibor Sopron, Május 1. tér 67.

Hárs József statikus szerkesztő, Sopron, Május 1. tér 21/23.

Czingráber András Sopron, Kossuth Lajos u. 22.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Fogarassy, Ladislaus: Die Diplomatie der westungarischen Frage III. Teil
Szita, Szabolcs: Zur Geschichte des kriegsfeindlichen und antifaschistischen Widerstandes im Komitat Ödenburg III. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Frodl, Walter: Europapreis für Denkmalpflege an Ernő Szakál
(Budapest, 12. Mai 1982)

Kovács, Josef Ladislaus: Leges Scholasticae Lacknerianae (1620—1718) I. Teil

Kleine Mitteilungen

[*Merényi, Oskar*]—*Varga, Tiburtius*: Neues zur Schulung von Daniel Berzsenyi

Marác, Ladislaus Karl: Ein zeitgenössischer holländischer Bericht über den Ödenburger Landtag des Jahres 1681

Bárth, Johann: Die Schätzung der Benefizien des Raaber Bischofs im Jahre 1914

Kulturelles Leben in Ödenburg

Dávid, Franz: Über eine Gedenktafel

Askercz, Eva: III. Ungarische Medaillen-Biennale in Ödenburg
(20. Aug.—25. Okt. 1981)

Nekrologe

Szabó, Jenő: Der Kunstmaler Aladár Mühl (1902—1981)

Szabó, Jenő: Der Dichter, Dramatiker und Übersetzer Jenő Kerpely

Bücherschau

Mollay, Karl: Haiding, Karl (hg.): Johann Reinhard Bünker: Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart. Graz, 1981

Mollay, Karl: Siedlungswissenschaftliche Mitteilungen. Bd. 28. Budapest, 1979; Bd. 29. Budapest, 1980 (ung.)

Kőhegyi, Michael: Tilkovszky, Lóránt: Ungarn und die deutsche Volksgruppenpolitik 1938—1945. Budapest, 1981

Zádor, Alfred: Aujeszki, Ladislaus—Schilling, Franz—Somogyi, Alexander (hg.): Die Bewohnerschaft des Neusiedlerseegebietes. Budapest, 1976

Mollay, Karl: Kiss, Jenő: Mundartstudien. Budapest, 1981

Mollay, Karl: Roth—Fuchs, Gabriele: Rust. 300 Jahre Freistadt. Eisenstadt, 1981

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Inhaltsverzeichnis

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépén hiányzó jeleket, mint pl. *í, ú, Í, Ū* stb. Egyebeket kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl. . . . városokat¹⁰.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege után külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre, lapszámra első alkalommal így utalunk: pl. Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i.m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek válogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.

Folyóirat cikkére így: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl. Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkre így: pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl. Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így: A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térkép vázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

Kérjük a fénykép(ek), ill. a rajz(ok) készítőjének a nevét is.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Irodájánál (1900. Budapest, V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 96.— Ft; félévre 48.— Ft; példányonkénti eladási ár 24.— Ft.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács V.B. Művelődési Osztálya

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért Mollay Károly felel

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Szabó Kálmán

Készült a Széchenyi Nyomda Soproni üzemében (Sopron, Csengery u. 49.)

82.6091 — Felelős vezető: Nagy Iván igazgató

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda

HU ISSN 0133—0748

324

Kötelességek

SOPRONI SZEMLE

XXXVI. évfolyam 1982. 4. szám

SOPRONI SZEMLE

A soproni Városi Tanács és a Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata

Alapította: Heimler Károly

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
NYESŐ IMRE

Tartalomjegyzék

Lap

<i>Augusztinovicz Elemér</i> : A Frankenburg Irodalmi Kör hét évtizede (1877—1949)	289
<i>Szita Szabolcs</i> : Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez (1944—1945). IV. rész	301

Helytörténetírásunk időszerű kérdései

<i>Kovács József László</i> : Leges Scholasticae Lacknerianae avagy a Sopronyi Keresztény Oskolának ...dítséretes törvényi (1620—1718) II. rész	314
---	-----

Kisebb közlemények

<i>Tompos Ernő</i> : Soproni polgári címerek a Szent Mihály Testvérület könyveiben	326
<i>Berecz Dezső</i> : Az irodalmi kör gondoljai a századfordulón	335
<i>Zádor Alfréd</i> : A Hanság lecsapolásának története	338
<i>Gömöri János</i> : Gondolatok egy kiállításon	348
<i>Entz Géza</i> : Ismeretlen soproni látkép 1840-ből	358

Sopron kulturális élete

<i>Ulreich József</i> : Sedlmayr János kiállítása	360
<i>Borbély László</i> : Mühl Aladár emlékkiállítása Sopronban	361
<i>Nagy Alpár</i> : A Bartók-centenárium főbb eseményei Sopronban	363

Megemlékezések

<i>Szarka Árpád</i> : Kaschichnitz József (1899—1982)	366
<i>Kálmán Gyula</i> : Kiss Ferenc emléke Szilsárkányban	368

Soproni könyvespolc

<i>Hiller István—Mastalirné Zádor Márta</i> : Sopron bibliográfiája az 1981. évre	370
---	-----

<i>Munkatársaink</i>	383
----------------------	-----

<i>Inhaltsverzeichnis</i>	394
---------------------------	-----

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

1982

XXXVI. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Augusztinovicz Elemér:

A Frankenburg Irodalmi Kör hét évtizede (1877—1949)

1. Sopronban a múlt század negyedik negyedében indult meg tulajdonképpen az erőteljes magyarosodás. Ennek szolgálatára jött létre a Magyar Társas-kör és a Magyar Férfidalkör után a Soproni Irodalmi és Művészeti Kör, amely 1911-ben, Frankenburg Adolf (1811—1884)¹ születésének 100 éves évfordulóján vette fel a Frankenburg Irodalmi Kör (a továbbiakban: IK.) nevet.

Számos részletkérdés tisztázása után még mindig hiányzik az IK. összefoglaló története, szerepének beillesztése Sopron művelődés- és társadalomtörténetébe. A továbbiakban e részletkérdéseket elsősorban Berecz Dezső feljegyzései alapján kívánom kiegészíteni. Az 1944—45. évi bombázások alatt ugyanis IK. egész irattára megsemmisült, benne a jegyzőkönyvek, a levelezés, az arcképgyűjtemény, a teljes műsorgyűjtemény, ami ma már csak alig pótolható, egészíthető ki.

Az IK. fennállásának 15. évfordulójára, 1892-ben Berényi Pálnak, az akkori főtítkárnak szerkesztésében ma már ritkaságszámba menő „Emlékkönyv”-et adott ki (Sopron, 1892, 95 lap), amelyben Bella Lajos főreáliskolai tanár, a kiváló régész² számolt be az indulásról és az első évről, Kárpáti Károly, ugyan-csak főreáliskolai tanár, elnökhelyettes pedig az IK. 15 éves működéséről. Az IK. által 1922-ben kiadott „Soproni almanach”-ban (Sopron, 1922, 164 lap + ma már helytörténeti értékű hirdetések 18 lapon) Csaplovics József leánygimnáziumi tanár, akkori főtítkár csak az 1914—1921-i évekről számolt be, a Szentimrey Lajos másodtitkár szerkesztésében és Ágoston Ernő (1889—1957) soproni művész³ címlapjával megjelent kiadvány „Függelék”-e közli az 1921—22. évi vezetőség, az 1877. évi vezetőség, az 1874—1922. évi elnökök és főtítkárok, a tiszteletbeli, örökös választmányi, alapító és pártoló tagok, valamint az 1921—22.

1. Mahatsek Lucia: Frankenburg Adolf. Sopron, 1938; Csatkai Endre: Frankenburg Adolf keresztiszülei. SSz. 1939, 30; Berecz Dezső: Frankenburg arcvonásai. SSz. 1955, 3—4. sz. 114—6; Pecz Aladár: Frankenburg Adolf győri elődei. SSz. 1955, 3—4. sz. 116—8; Simkovicz Gyula: Ney Ferenc emlékezése Sopronra és Frankenburgra. SSz. 1961, 166—8; Gergely Pál: Frankenburg Adolf tudóstársasági folyamodványa. SSz. 1961, 177—9; uő.: Frankenburg három soproni kelte-zésű levele. SSz. 1961, 370—371; Zsidai József: Gondolatok Frankenburg Adolf marxista meg-ítéléséhez. SSz. 1962, 9—16; Kugler Pál Ferenc soproni szobrász Frankenburg-érme. SSz. 1965, 176; Káldy Miklós: Frankenburg Adolf gyermekkori lakóhelyei Sopronban. SSz. 1966, 162—3.

2. Lauringer Ernő: Bella Lajos (1850—1937). SSz. 1937, 81—6; Nováki Gyula: Bella Lajos em-lékmű a Várhelyen. SSz. 1958, 369—70.

3. Berecz Dezső: Ágoston Ernő (1889—1957). SSz. 1958, 84—9.

évi soproni és vidéki rendes tagok ma már ugyancsak helytörténeti értékű névsorát. Az 50 éves jubileumra, 1927-ben Berecz Dezső törvényszéki bíró, főtítkár⁴ szerkesztésében, ugyancsak Ágoston Ernő címlapjával látott napvilágot a „Soproni Helikon” (Sopron, 1927, 172 lap), benne a főtítkár tollából — azóta már megsemmisült források felhasználásával — az IK. 50 éves története, a függelékben nemcsak a különböző tagok, hanem 1877—1927-ig a közreműködők, a pályaművek és a nyertesek teljes felsorolásával, valamint Csatkai Endre (1896—1970)⁵ „Száz adat a soproni irodalmi élet múltjából” című összeállításával. Az 1927—1937-ig tartó működés adatait nyomtatott beszámoló közölte. 1943-ban Berecz Dezső már mint elnök szerkesztette és adta ki a „Soproni Helikon” új kötetét (Sopron, 1943, 91 lap) Sterbenz Károly soproni művész⁶ címlapjával és Ágoston Ernő pecséttrajzával. Az évkönyv közli az IK. 1937—1943. évi működésének adatait, tisztségviselőinek, tiszteleti és örökös tagjainak névsorát, egyeseknek, mint Frankenburg Adolf, Thirring Gusztáv (1861—1941)⁷, Sopronyi-Thurner Mihály (1878—1954), Altdörfer Viktor (1830—1940),⁸ Mészáros Sándor (1871—1946), Kárpáti Sándor (1872—1939),⁹ az 1933. évi igazgatótanács, valamint a Kisfaludy Társaság 1937. ápr. 18-i látogatásának fényképét.

Mindegyik évkönyvben a legnagyobb részt a működő tagok szépirodalmi, irodalomtörténeti, történettudományi írásai teszik ki. Ezeknek értékelése más összefüggésbe tartozik. Az említett névsorok társadalomtörténeti elemzése nemcsak az IK. társadalmi bázisát világítja meg, hanem a város művelődés- és társadalomtörténetének jelentős részét is feltárja.

2. A Magyar Társaskörben Erődi Dániel, a bencés gimnázium irodalomtanára vetette fel egy tudományos kör megalakításának gondolatát, „hogy a helybeli intézetek tanító erői havonként legalább egyszer találkozhatnának föl-olvasások és az ezekből fejlődő eszmecsere céljából”. A ma már nem létező bencés gimnáziumból még Horváth Kristóf, a főreáliskolából (ma: Széchenyi István Gimnázium) Bayer Ferenc, Bella Lajos, Kárpáti Károly, Moller Ede¹⁰ és Fialovowszky Lajos, az ev. liceumból (ma: Berzsenyi Dániel Gimnázium) Boszagh János, Gombocz Miklós¹¹ és Veress József, az 1918-ban megszűnt Lähne nevelőintézetből és gimnáziumból¹² Vajda Viktor azonnal csatlakoztak a javaslathoz. Frankenburg Adolf javaslatára a város egész értelmiségére alapozó irodalmi kört alapítottak, amelynek alapszabályait a belügyminiszter 1877. jan. 26-án erősítette meg. Elnöke (1882-ig) Frankenburg Adolf, alelnöke Paur Iván neves régész, a soproni, ma Liszt Ferencről elnevezett múzeum egyik alapítója¹³, főtítkára Erődi Dániel, másodtitkára Moller Ede lett, 18 tagú igazgatótanácsában volt többek között Salamin Leó, a főreáliskola igazgatója, aki éppen 1877-

4 Augusztinovicz Elemér: Berecz Dezső 80 éves. SSz. 1974, 1—3.

5 Domonkos Ottó: Csatkai Endre (1896—1970). SSz. 1970, 273—8; Zádor Anna: Csatkai Endre művészettörténész munkássága. SSz. 1970, 194—200.

6 Szabó Jenő: Fél évszázada rajzol és fest Sterbenz Károly. SSz. 1975, 264—72.

7 Heimler Károly: Thirring Gusztáv és munkássága. SSz. 1941, 74—88; Horváth Zoltán: Thirring Gusztáv és Sopron. SSz. 1982, 185—188.

8 Gárdonyi Zoltán: Megemlékezés Altdörfer Viktorról. SSz. 1940, 53—6.

9 Gárdonyi Zoltán: Kárpáti Sándor zenei hagyatéka. SSz. 1960, 253—5.

10 Berecz Dezső: Moller Ede. SSz. 1939, 328—37.

11 Gombocz Miklós arekepe: SSz. 1974, 123.

12 Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853—1903). SSz. 1972, 228—45, 289—307.

13 Banner János: Paur Iván (1806—1888). SSz. 1967, 377—82; Domonkos Ottó: Száz éves a soproni múzeum. SSz. 1967, 127.

ben végezte Sopronban az első kísérleteket a telefonnal.¹⁴ 1877. március 10-én meg is tartották a 324 tag számára az első irodalmi estet 10 műsorszámmal: ezek között volt Falk Miksa és Greguss Ágost Budapestről küldött írása, több alkalmi vers és zeneszám; Carina Anna (1836—1885), korának neves operaénekesnője, Frankenburg Adolf harmadik felesége¹⁵ énekelt, Munczy Lajos, a világot járt híres soproni cigányprímás¹⁶ hegedült.

3. Az IK. induláskor — az 1874-ben alakult pozsonyi Toldy Kör mintájára — széleskörű társadalmi egyesület lett, amelynek az volt a feladata, hogy Sop-

A Kisfaludy Társaság és a Frankenburg Irodalmi Kör tagjai Nagycenken (balról jobbra): Surányi Miklós, Mészáros Sándor és leánya, Halász Gyula, Falu Tamás, Simon Elemér, Csuppay Lajos, Szinnyei Ferencné, Szinnyei Ferenc, Berzeviczy Albert, Rábel László, Flórián György, Kéký Lajos, Berecz Dezsóné, Házi Jenő, Benedek Zoltán, Csaplovics József, Kosztolányi Dezső, Lauringer Ernő, Szentimrey Lajos, Nagy Ernő

ronban erősítse a magyar műveltséget és irodalmat, elősegítse a magyar nyelv terjedését. Az első másfél évtized munkájának nagyrésze nem emelkedik túl a dilettantizmus határán. Nem a színvonal a fontos, hanem „a kedélyesség és a szellem” („Sopron” 1882. jan. 28.). A programokban sok a szatíra, a humoreszk, az alkalmi vonatkozás, műkedvelő szavalók szerepeltetése. A műsorokban még élőkép és gyorsrajzoló is akad. Sok a zeneszám, legtöbbször ugyancsak műkedvelői színvonalon. Társas összejöveteleket, Sopron környéki összejöveteleket rendeznek. De már 1881-ben Liszt Ferencet, Zichy Gézát (a félkarú zongora-

14 Mesterházy Sándor: Az első kísérletek a telefonnal Sopronban (1877). SSz. 1978, 85—8; 1980, 59—60.

15 Berecz Dezső: Frankenburg Adolf harmadik felesége. SSz. 1941, 280—90.

16 Berecz Dezső: 70 éve halt meg Munczy Lajos. SSz. 1980, 184—7.

művészt), Chován Kálmánt, majd Ábrányi Emilnét hallgathatták meg, 1891-ben Reményi Edét, a világhírű hegedűst.

1885-ben a közgyűlés vita után (!) úgy határozott, hogy országos nevű írókat is hívjanak meg. Egymás után jelentek meg 1887-től a felolvasó asztalnál Vámbéry Ármin, Ábrányi Emil, Szávay Gyula, Várady Antal, Rákosi Viktor.

Az irodalmi felolvasásoknál akkor fontosabb volt a magyar nyelv terjesztése. Az IK. 1886-tól kezdve nyolc éven át magyar nyelvtanfolyamot tartott fenn, amelynek pl. 1890-ben 75 kezdő és 39 haladó hallgatója volt; 1894-ben szűnt meg, mivel az elemi iskolák nyelve akkor már magyar volt és feleslegessé vált a magyar nyelv ilyenén oktatása.

1895—1903 között Vojtkó Pál¹⁷ az IK. főtítkára és ekkor már érvényesül az irodalmi színvonal, előtérbe kerül a szépirodalom, a tanulmányok főleg irodalmi témákkal foglalkoznak, a satíra elhallgat, a dilettáns helyi előadók a divatnak megfelelően a monológra vetik magukat, helyüket hozzáértő művészek foglalják el.

E korszakban ünnepli az IK. Katona Józsefet, Széchenyit, Petőfit, Vörösmartyt és Rákóczi Ferencet. Mivel Rákóczival egyidőben Deák Ferenc centenáriumát is ünnepelni akarják, nagy vita támadt az irodalmi feladatok megoldására teremtődött Körben: 48-as és 67-es politikai összecsapások keletkeztek.¹⁸

4. 1904-től Mészáros Sándor a főtítkár, vezetése alatt az IK. jól betölti hivatását. A tekintélyes helyi írógárda (Gyóni Géza¹⁹, Gyarmathy Dénes, Nagy Lajos, Pilisy Lajos, Palotás Fausztin, Richly Rezső, Váry Rezső) mellett egyre gyakrabban szólnak meg budapesti vendégek is: Jakab Ödön, Lampérth Géza, Malonyai Dezső, Herczeg Ferenc, Heltai Jenő, Ferenczi Zoltán, Sebestyén Károly, Lovik Károly és még mások is. A nevek arra utalnak hogy a budapesti kapcsolat leginkább a Petőfi Társasággal alakult ki. A versmondók a helyi színtársulat színészei közül kerültek ki, de közöttük találjuk Váradi Arankát, a Nemzeti Színház ezüsthangú művésznőjét is. A zenezámok műsorba iktatása nem cél többé, hanem az irodalmi számok közé iktatott felrészítés. 1905. dec. 9-én először szerepelt az IK. előadásán Bartók Béla is.²⁰ Viszont jellemző a kor ízlésére: Fráter Lóránd részére önálló estet rendeztek.

Mészáros Sándor főtítkársága alatt az IK. ismét a magyar nyelv terjesztése érdekében indított akciót. A nyári hónapokban német ajkú gyerekeket nyaraltat a Rábaközben „cseregerek”-akció keretében és magyar nyelvű gyakorlóiskolát szervez. E szokatlan munka az irodalmi műsorok jelentőségét háttérbe szorította. Ez a tevékenység nem sokáig tartott, mert a gyermeknyaraltatási akciót hamarosan más, erre hivatott szervek vették át.

Az első világháború éveiben megdermed a munka, csak március 15-én rendeznek ünnepséget és évenként egy-egy estet a Vöröskereszt javára. Az 1917—

17 Berez Dezső: Vojtkó Pál (1867—1909). SSz. 1956, 183—4; uő.: Az irodalmi kör gondjai a századfordulón. SSz. 1982, 335—338.

18 Deák Ferenc 1840 óta a város díszpolgára, 1861-től a városi képviselőtestület tagja volt. Vö. (Heimle)r (Károly): SSz. 1937, 71.

19 Simkovics Gyula: Gyóni Géza soproni éve. SSz. 1963, 174—8; Nyéki Károly: Egy elfelejtett költő egy elfelejtett költőről (Ludvig Kálmán Gyóni Gézáról). SSz. 1971, 354—5.

20 Csatkai Endre: Bartók Béla soproni szereplései. SSz. 1955, 3—4. sz. 119—24; Rajeczky Benjamin: Bartók népdalgyűjtése Sopron megyében. SSz. 1956, 281—3; Csatkai Endre: Kolb Jenő (1898—1959). SSz. 1980, 90; Berez Dezső: Bartók Béla és a soproni irodalmi kör. SSz. 1980, 256—7.

18-i évad ismét négy irodalmi estet tűzött műsorra, köztük egyet-egyet Gyóni Géza és Tompa Mihály emlékezetére. 1918 végén, 1919 elején Zrínyi Miklósról és Ady Endréről emlékeznek.

Az irodalmi feladat mellett ismét más gondja van az IK.-nek, ugyanis kormánykörökben 1920 táján felmerült az a gondolat, hogy a nyugati országrészt nagyfokú politikai, művelődési és gazdasági önkormányzattal ruházzák fel és hivatalos nyelve német legyen. E terv ellen emelt szót az IK. s maga mellé állítva 70 társadalmi és kulturális egyesületet, tiltakozott Sopron elnémetesítése ellen, egyben Sopron számára magyar nyelvű önkormányzatot követelt.

1921-ben a velencei egyezmény értelmében Sopron és a környező községek népszavazással döntötték el, hogy Magyarországhoz kívánnak tartozni. A népszavazás előkészítésében hatalmas részt vállalt az IK., a közönség érdeklődése érthetően feléje fordult és a taglétszám elérte a 900-as rekordszámot.

A Sopron magyarságáért folytatott akciók természetesen politikai jellegűek voltak, de azért az irodalmi jelleg sem szenvedett hátrányt. Főként a Petőfi Társaság tagjai szerepelnek az előadásokon, de szép számmal lépnek fel Sopron környéki írók is, cserelátogatások történnek Csornával, Győrrel.

5. 1922-től sok országos nevű író, költő jelenik meg az előadói emelvényen, így: Bodor Aladár, Sík Sándor, Sajó Sándor, Harsányi Kálmán, Alszeghy Zsolt, Schöpflin Aladár, Mohácsi Jenő, Áprily Lajos, Szabó Lőrinc, Szerb Antal, Laczkó Géza, Zilahy Lajos, Harsányi Zsolt. Az ő megszólaltatásukkal kívánta az IK. hangsúlyozni, hogy „az IK. az élő irodalmat kívánja bemutatni anélkül, hogy irodalmi vagy politikai irányokhoz csatlakoznék”.²¹

Ez időben új kezdeményezést indítottak el: vasárnap délelőttöként a Városi Mozi helyiségében szabadegyetemi jellegű irodalmi matinékat tartottak 2-2 előadással. Ezek irodalomelméleti természetűek voltak (az esti műsorok inkább a szépirodalomnak és a zenének hódoltak). A gondolat nem volt új, hiszen Vojtkó Pál már 1899-ben megpróbálkozott efféle soozattal 20 krajcáros belépődíj mellett, vállalkozása azonban akkor a közönség közönyén megbukott.

Ha már szó esett anyagi természetű kérdésekről, hadd említsük meg, hogy az IK. tagjai évi 4 pengő tagsági díjat fizettek, ennek fejében az évenként rendezett négy alapszabályszerű estet ingyen látogathatták, a diákság szabadjegyet kapott. Belépődíjas estek rendezésére csak kivételes alkalmakkor került sor. A város készpénzsegélyt adott, a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút szabadjegyekkel segítette az egyesületet. A tagok létszáma 400 és 600 között mozgott.

A főtítkárok személye elég gyakran változott. Mattusz György bencés tanárt Csaplovics József leánygimnáziumi tanár váltotta fel (mellette másodtitkár volt Dr. Szentimrey Lajos). 1925 őszén Berecz Dezsőt választották főtítkárrá, aki ezt a tisztséget egészen 1936-ig viselte, amikor is alelnökké választották (1922-től Dr. Sopronyi-Thurner Mihály polgármester volt az elnök, korábban Dr. Östör József ügyvéd).

Berecz irányítása alatt az IK. nagy lendületet vett. 1927. február 25-én Móricz Zsigmond önálló szerzői estjét rendezték meg Simonyi Mária-nak (Móricz második feleségének), a Belvárosi Színház művésznőjének közreműködésével.²²

²¹ Hiller István: Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben. SSz. 1966, 61-8.

²² Berecz Dezső: Móricz Zsigmond Sopronban. SSz. 1958, 167-71.

1927. április 2-án, az IK. megalakulásának 50 éves évfordulóját a Petőfi Társaság vándorgyűlésével kapcsolták egybe. A közel 5 óra hosszát tartó műsort a közönség fegyelméletten végighallgatta. Pekár Gyula, Sopronyi-Thurner Mihály hosszú beszédekkel szerepeltek; Hegedűs Tibor (a Vígszínház művésze) Petőfi verseket mondott; Teleki Sándorné („Szikra” néven ismert író) elbeszélését olvasta fel; Medgyaszay Vilma pedig Petőfi dalokat énekelt.

1930. március 22-én az IK. a Nyugat gárdáját látta vendégül, közöttük Bubits Mihályt, Móricz Zsigmondot (a folyóirat szerkesztőit), Nagy Endrét, Gellért Oszkárt, Simonyi Máriát.

A vendégek és intézmények egymás után fogadják el Sopron kapcsolatkeresését. 1932-ben a Magyar Történelmi Társulat tartja vándorgyűlését a városban. 1933. május 6-án Berzeviczy Albert elnök vezetésével a konzervatív Kisfaludy Társaság jön Sopronba (1. kép). Az Erdélyi Szépművészeti Céh Kós Károlyt, Nyirő Józsefet, Dsida Jenőt hozza el. A „Napkelet” estjén Rédey Tivadar, a folyóirat színikritikusa, Török Sándor és Németh Antal, a Nemzeti Színház későbbi igazgatója beszél. 1936 tavaszán ismét erdélyi írók látogattak Sopronba, a kolozsvári „Pásztorház” gárdája (Reményik Sándor, Nyirő József). Emlékezetes sikert arattak az erdélyi költők versei Török Erzsébet előadásában.

Az egyénileg meghívottak gazdag névsorából csak néhányat emelünk ki találmányra (bővebben lásd 21. jegyzet). Ezek: Bibó Lajos, Rexa Dezső, Pethő Sándor, Laczkó Géza, Zilahi Lajos, Megyery Ella, Áprily Lajos, Karinthy Frigyes, Sebestyén Károly, Móra Ferenc,²³ Illyés Gyula, Baktay Ervin, Benda Jenő, Németh László. E néhány név is bizonyítja, hogy igazságtalan a később hangoztatott vád az IK. ellen, miszerint „baloldalon” álló írókat nem szerepeltetett estjein, bár kétségtelen, hogy nagyon sok volt a szereplők között az erőteljesen jobboldali, vagy később arra az oldalra állt író. El kell azonban ismerni, hogy a meghívásokat és a szerepléseket nem a politikai hovatartozás, hanem az irodalmi érték motiválta, mert — amint az IK. vallotta — „abban a korban a polgári gondolkodás a két kategóriát szétválasztónak tartotta”.

A versmondók közül kiemelkedik Móriczné Simonyi Mária, Simonffy Margó, Mátray Erzsébet, Gárdos Kornélia, Garamszeghy Sándor. A zeneszámokban megszólalt Molnár Imre és felesége, Hír Sári, Hegyi Emánuel, Kerpely Jenő, Kósa György, Takács Jenő és sokan mások; az Operaház tagjai közül: Báthy Anna, Szabó Lujza, Orosz Júlia, Gere Lola, Tutsek Piroska és Ilonka, Szilvási Margit, Venzell Béla.

A helyi írók érdekében is sokat tett az IK. Az évek folyamán kialakult az a gyakorlat, hogy évenként egy alapszabályszerű est műsorát soproni szereplők adták, de szerepeltek alkalomadtán több estén is. Időnként szépirodalmi délutánokat rendeztek, pályázatokat hirdettek, vidéki előadásokon vettek részt (Csornán, Kapuvárott, Csepregen).

1928. december 15-én Budapesten az Írók és Újságírók „Otthon” körében soproni írók, művészek szereplésével „Soproni est” került bemutatásra. A soproni írók és költők közül országos híre emelkedtek kiadott könyveik alapján is Boháty Róbert, Dorosmay János,²⁴ Kardos Árpád, Becht Rezső²⁵ (írók), Mészár-

²³ Kelényi Ferenc: Móra Ferenc Sopronban. SSz. 1962, 53–7.

²⁴ Becht Rezső: Boháty Róbert (1899–1974). SSz. 1974, 189–92; uő.: Boháty Róbert irodalmi hagyatéka. SSz. 1975, 247–51. Becht Rezső: Dorosmay János (1886–1966). SSz. 1971, 282–5.

²⁵ Szabó Jenő: Becht Rezső nyolcvan éves. SSz. 1973, 97–102; uő.: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976). SSz. 1976, 361–73; Sarkady Sándor: Beszéd Becht Rezső sírjánál. SSz. 1976, 374–5.

ros Sándor, Iváni Rella, Bakó József, Kunszery Gyula,²⁶ Ruzsinszky László, Magasi Artúr, Erdélyi Tibor (költők).

A tudományos irodalmat is sokan művelték, néhányan országos visszhanggal: így Németh Sámuel, Ruhmann Jenő,²⁷ Csaplovics József, Csatkai Endre, Házi Jenő, Mihályi Ernő,²⁸ Parragi György,²⁹ Gárdonyi Zoltán, Bujdos Balázs, Östör József, Maller Kálmán.

1933-ig irodalmi matinékat tartottak 64 alkalommal, egyenként 2-2 előadással. Az estélyek közönsége majdnem mindig zsúfolásig megtöltötte a kaszinó-épület nagytermét, az irodalmi matinék azonban csak kisebb közönséget vonzottak. Így is kialakult egy 50-70 személyből álló törzsgárda, de azért az előadók lassan mégis elvesztették kedvüket. A vasárnap délelőtti rendezés időpontja sem volt kedvező. 1935-ben tért át az IK. a délutáni kezdésekre a Zeneiskola Csengery utcai székházában levő nagyon alkalmas zenetermében. (Azelőtt a szabadkőműves páholy székháza volt, a II. világháború alatt bombatámadás pusztította el, ma lakóház áll a helyén.)

6. 1934-ben a régi alanszabályokat átdolgozták, megszervezték a működő tagok csoportját. A létrehozók előtt az a cél lebegett, hogy ezzel a soproni íróknak, művészeknek valamiféle rangot adva kiemeljék őket: a körön belül afféle „vidéki akadémia” gondoltak, mint amilyentől annak idején Frankenburgot óvták barátai. Felolvasó üléseket kívántak tartani tagavatásokkal, székesfalókkal, bírálatokkal, méltatásokkal, mint a Petőfi vagy Kisfaludy Társaságban. Ez az elgondolás nem sikerült. Az írók, művészek maguk sem értették a szándékot, az ülések nem váltak a működő tagok találkozásává, s a közönség sem látott bennük újat.

Az első sajtótámadás 1934-ben érte az IK.-t, amikor Parragi György a Sopronvármegye november 7-i számában beszámolt a soproni szereplőkkel rendezett szezonvitó estről. Véleménye szerint az IK. csak azért „indult hazai írókkal”, hogy megelőzze azt a „némi joggal felhangzó vádat”, mely szerint a soproni írók az IK.-ben Hamupipőke szerepét játsszák. Kifogásolta, hogy egy műsorban négy író szólalt meg, jobb lett volna egy-két írónak több oldalú bemutatása. Még keményebb hangú cikket írt az IK. ellen Parragi a Sopronvármegye november 18-i számában „Egy kis irodalompolitika” címmel. Ez bevezetésképpen megállapítja, hogy az IK.-nek el nem múló érdemei vannak „és el nem mondhatjuk, hogy nincs talán még egy annyira aktív, annyira széles perspektívájú irodalmi köre ennek az országnak a vidéki egyetemi centrumokat is beleszámítva, mint a soproni IK.” De a továbbiakban Parragi élesen támadta a működő tagok csoportjának tervét, a zöld frakkot (a francia akadémikusok dekoruma) emlegette, a lényegét félreértette, nem vette észre, hogy a terv éppen a soproni írók segítségét, magasabb rangsorolását jelentette volna. Nem vette észre, hogy a működő tagság előfeltétele az IK.-ben való sikeres szereplés, s hogy a működő tagság megérdemelt jutalom. Parragi az új alapszabályokat sem olvasta figyelemmel, abban a hiszemben volt, hogy az IK. a működő tagokat előzetesen

26 Mollay Károly: Kunszery Gyula (1906–1973). SSz. 1973, 276.

27 Prőhle Jenő: Németh Sámuel (1877–1975). SSz. 1976, 72–5, 380–2; Csatkai Endre: Ruhmann Jenő (1884–1954). SSz. 1955, 1–2. sz. 151.

28 Horváth Zoltán: Házi Jenő: 80 éves. SSz. 1972, 97–8; Csatkai Endre: Mihályi Ernő (1887–1969). SSz. 1970, 278–80; Mollay Károly: A hétszáz éves Sopron. Az Élet és Tudomány kalendáriuma (1977). Bp., 1977, 101.

29 Fábján Lajos: Parragi György (1902–1963). SSz. 1963, 380–2.

„cenzurázni” akarja, holott az alapszabályok lehetővé tették, hogy a felolvasó üléseken nem működő tagok alkotásai is bemutatásra kerüljenek, ezeket azonban a működő tagokból álló bíráló bizottság előzetesen felülbírálja — a dilettantizmus elkerülése érdekében — és egy működő tag mutassa be. Parragi véleménye általános hiedelemmé lett, annak ellenére, hogy a működő tagok megszervezése, a felolvasó ülések akadémiái rendezése nem sikerült, a bíráló bizottságról soha szó sem esett. Talán éppen e cikk miatt is az érdekeltek érzéketlenek maradtak.

Az IK. előadásait zeneszámok is tarkították, illetőleg élénkítették. Parragi a cikkben azt is mondta, hogy az IK. mindinkább hangversenyrendező vállallattá válik. A közönséggel való kapcsolata elhidegül, ugyanakkor a Katolikus Kör szabadegyeteme nagy közönség előtt folytatja tevékenységét. Persze ez az állítás nem volt eléggé megalapozott, hiszen más volt ennek a közönsége és más a tematikája az előadásoknak, mint az IK.-é.

Parragi cikkét nagy sajtóvita követte. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy az értelmiségi fiatalok 1926 körül valamiféle csoportosulás megszervezésére törekedtek, ahol társadalomszemléleti problémáikat egymás között megbeszélhették. Nem voltak megalapozva az IK. matinéival, mert ők a földkérdésről, a hitbizományrendszerről, a tüdőbaj és angolkór veszedelmes fejlődéséről, a frankhamisításról stb. szerettek volna nyílt vitákat hallgatni. A soproni sajtó is foglalkozott a kérdéssel annak idején. Ady Endre Irodalmi Kör nevet adtak a mozgalomnak, sokféleképpen próbálkoztak a résztvevők, de szervezkedésüket nem tudták legálisan tető alá hozni, anyagi alapjuk sem volt.³⁰ Lényegében kiskörű baráti társaság volt ez, nyilvánosságra nem törekedett, még 1933 után is össze-összejött, jobbára Gerezdes Jenő gyógyszerész lakásán. De azután hamarosan szétszéledt.

A sajtóvita következménye az volt, hogy Mészáros Sándor, az IK. alelnöke, 1935-ben lemondott, az akkori főtítkár, Berecz Dezső került a helyére. A főtítkárság az addigi másodtitkárt Szentimrey Lajost illette volna meg a protokoll szerint. Szentimrey kitűnő újságíró volt, az IK. lelkes munkatársa. Mint újságíró a Sopronvármegye liberális politikáját követte. Ellenségei Erdélyi Tibor tényleges katonatiszt személyében, aki sok szép vers szerzője volt, ellenjelöltet állítottak. Sok új tagot toboroztak, ezek belépésükkel természetesen mindjárt szavazati jogot szereztek.

Az 1936. október 14-én a tisztújító közgyűlésen zsúfolásig megtelt a Városháza nagyterme, holott máskor a tagok alig érdeklődtek a közgyűlések iránt. A titkos szavazáson 277 érvényes szavazat közül 85 esett Szentimreyre, 142 Erdélyire. Szentimrey utódjául Berecz Dezső ajánlatára másodtitkárnak egyhangúlag Csaba József ev. liceumi tanárt választották meg.

A közgyűlés hangulata komoly, minden zavaró mozzanattól mentes volt, a hivatalos felszólalásokon kívül semmi más felszólalás, vagy megjegyzés nem hangzott el. De a hivatalos főtítkár-jelölt megbukott.

A Soproni Hírlap a közgyűlés napjának reggelén megjelent számában vezető helyen foglalkozott az IK. főtítkár-problémájával és megjósolta az őrsgváltást. Innen támadt az a közhiedelem, hogy az IK. vezetősége maga akarta Szentimrey megbuktatását. A választás után az IK. korábbi tisztikara, igazgató

³⁰ Molnár József: A soproni Ady Endre Kör rövid életéről. SSz. 1966, 157–8; Csatkai Endre: Értelmiségi fiatalok névtelen irodalmi köre. SSz. 1967, 61–4.

tanácsa a helyén maradt, azonban Szentimreyt a személye elleni közhangulat megbuktatta, ez az IK. addigi politikamentességén hatalmas rést ütött. Szentimrey nyílt levélben fordított hátat az IK.-nek, a zsidó tagok pedig, számszerint 70-en kiléptek.³¹ Ennek ellenére a tagok létszáma ebben a kritikus esztendőben is 620 volt. Viszont az újonnan belépett tagok a közgyűlési szavazással körüli tevékenységüket befejezték, további munkája iránt nem érdeklődtek.

Sokan azt hangoztatták, hogy a közgyűlés eseményeivel az IK. kulturális hitele mélypontra süllyedt, a Kör munkája többé nem érdemel figyelmet. Holott nem az IK. tekintélyén esett csorba, a főtítkárra változás egyszerű személyi kérdés volt.

Ezt bizonyítja az is, hogy 1937. április 17-én az IK. fennállásának 60 éves évfordulója alkalmából a Kisfaludy Társaság vándorgyűlését Sopronban tartotta, a másnapi diszközgyűlése pedig a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság, a Szent István Akadémia, a soproni egyetemi fakultások és kultúregyesületek, a szegedi, győri és székesfehérvári irodalmi egyesületek üdvözölték, így a jubileum országos jelleget öltött.

Ez időben sikerült kapcsolatot találni a budapesti népművelési bizottsággal, amelynek meghívására az IK. 1937. április 10-én és 1940. február 10-én szerepelt Budapesten, a Székesfővárosi Népművelési Bizottság pedig Sopronba hozott értékes műsort. Ugyancsak műsort cserélt (több ízben is) Szombathellyel, Győrrel és Székesfehérvárral. Vendégül látta az ideiglenesen visszatért ország-részek íróit, így a kolozsváriakat Reményik Sándorral, Molter Károllyal, a délvidékieket Csuka Zoltánnal, Fekete Lajossal, a kassai Kazinczy Irodalmi Körrel, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságot (1942. ápr. 12.) Kemény Jánossal, Vass Alberttel, Asztalos Istvánnal, Tompa Lászlóval. A Diárium című folyóirat 1941 márciusában soproni számot adott ki. 1942. február 2-án a rádió helyszíni közvetítést adott a Liszt Ferenc Zeneegyesülettel közösen rendezett kultúrestről, ugyanezen évben április 2-án az IK. önállóan szerepelt a rádióban.³²

Mindez az IK tekintélyének nem megrongálására, sőt növekedésére utal. Erdélyi Tibor 6 éves főtítkársága alatt (1936—1942) a magyar irodalom sok neves képviselője fordult meg az IK estjein. A sok közül csak néhány jellemző név: Bartalis János, Makkai Sándor, Szabó Pál, Féja Géza, Szabó Lőrinc (két-szer is), Mórincz Zsigmond (háromszor), Ortutay Gyula, Sinka István, Jékely Zoltán. A legjobb versmondók közül többször szerepelt Török Erzsébet, Simonffy Margó, Orsolya Erzsébet, Jancsó Adrienne. A zeneművészek közül a nevesebbek voltak: Pázmán György, Zupancic-Hübner Vilmos, Ország Tivadar, Dániel Ernő, Varga Tibor, Sárdy János.

Az esti műsorokban elegendő hely jutott a helybelieknek is, különösen a zeneművészeknek. Új előadási formát találtak: a működő tagok felolvasó ülései mellett műsoros délután formájában kamaraesteket rendeztek. Új írókat, költőket fedeztek fel (Benkő László, Rozsondai Károly,³³ Veresné Csapó Mária, Joós László).

Az IK. színvonalát az országos nevű szereplők és a helybeli írók, művészek gondozása határozza meg. Jellemző volt, hogy Erdélyi Tibor, a főhadnagy-főtít-

31 Fábján Lajos: Nyolc soproni esztendő (Emlékezés Komor Géza születésének 80. évfordulójára). SSz. 1981, 278—81.

32 Berecz Dezső: A Frankenburg Irodalmi Kör működése. SSz. 1939, 173—5; 1940, 372—3.

33 Kelényi Ferenc: Rozsondai Károly 1901—1967). SSz. 1968, 383—4.

kár szoros barátságra lép a napszámos-költővel, Joós Sándorral, aki az IK. elnöke segítségével lett fix fizetéses városi tűzoltó. Ugyancsak jellemző a Kör mentalitására, hogy értékes megemlékezések hangzottak el Kosztolányi Dezsőről, Juhász Gyuláról, Széchenyi Istvánról, Mátyás királyról, Zrínyi Miklósról. Komoly sikereik mellett a túlságosan nagyszámú vendégjárás következtében, a provinciális együttesek szereplése folytán az előadások egynémelyike bizony erősen középszerű volt, ami nem növelte az IK. tekintélyét.

De nem növelte az sem, hogy az IK. vezetőségén belül is ellentétek támadtak. Csaba József lett Szentimrey után a Kör titkára. Csaba új ember volt Sopronban, az evangélikus liceum tanára, írói vénájú, tehetséges költő, tele lelkesedéssel és agilitással. Ezek a tulajdonságok tették alkalmassá a titkárságra. Ámde csakhamar kitűnt, hogy Csaba József a politizáló irodalmat propagálta. Ennek következtében éles ellentét támadt közte és Berecz alelnök között, akinek az volt a véleménye, hogy a polgári mentalitású IK. „nem alkalmas terület sem a politikára, sem a politizáló irodalomra, sem olyan irodalomra, amely a politikát akarja irányítani” (Berecz Dezsőnek 1939. november 9-én Csabához intézett leveléből.).

Csaba József „Irodalom és politika” címmel az Új Sopronvármegyében (1939. október 19.) világosan kifejtette irodalompolitikai (és nem politikai-irodalmi!) álláspontját. Ezt Berecz elfogadhatatlannak találta. Berecz Dezső úgy vélte, hogy felfogásaik között „áthidalhatatlan szakadék tátong” és Csaba cikérére a sajtóban válaszolt, egyben őt magát levélben lemondásra szólította fel. Levelére Csaba ismét a sajtóban válaszolt, bejelentette lemondását azzal a feltétellel, hogy ahhoz az igazgatótanács is hozzájárul. Az IK. igazgatótanácsa Csaba lemondását egyhangúlag elfogadta, Berecz eljárását pedig helyeselte.

Még sokáig folyt a vita a soproni sajtó lapjaiban, de hamarosan személyes térre siklott. Csaba József energiája, lelkesedése és változatlanul népszerű aktivitása az ifjúság egész táborát gyűjtötte maga köré. Még évek múlva sem csilapodtak a szenvedély hullámai. Csaba a város irodalmi szemléletében forradalmi változásokat óhajtott (Új Sopron 1946. július 31.) és ebbe bevonni kívánta az IK.-t is. Pedig amint ezt Molnár József³¹ hangoztatta: „A békeszerető soproni polgár a múltjában tényleg ellenzett minden forradalmat . . . — a soproni ember az Idő adott kritikás fokán (!) is tartózkodással fogadott minden explozív törekvést, amely változás lehetőségét készítette elő”. Legjobb tudomásom szerint a vita végül is kibéküléssel fejeződött be.

Személyi változások követték egymást ezután. Csaba utódja Kuszák István lett, az 1942-ben harctérre vezényelt Erdélyi Tibor helyébe Benkő László liceumi tanár lépett főtitkári minőségben.

7. 1943-ban alapszabálmódosítással Sopronyi-Thurner Mihályt, aki 1922 óta viselte az elnökséget, díszelnökké választották. Az elnöki tisztségben Berecz Dezső követte.

Alelnök Dr. Pogácsa József főorvos lett, aki egyben a Volksbund ellensúlyozására akkoriban alakult Magyar Szövetség egyik vezetője volt.

Az ország már háborúban állott. Az emberek gondja—baja sűrűsödik, egyre nagyobb a zűrzavar irodalomban, politikában, egyre nehezebb a műsorok szerkesztése, a közönség érdeklődésének a felkeltése. Ez okozza a műsorok egyenetlenségét, megszólalnak a harci élmények, a dilettantizmus itt-ott ismét lábra-

31 Szabó Jenő: Molnár József a kommunista és az író (1901—1975). SSz. 1976, 274—81.

kap, külső befolyások érvényesülnek az IK. életében. (Főként a Magyar Szövetség részéről.) Az IK. mindenesetre ebben az időszakban is nagy erőfeszítéseket tesz a színvonal megtartása érdekében.³⁵ Ekkor ismerkedik meg Kovács Endre útján a népi és urbánus irodalom helyes meghatározásával és megkülönböztetésével. Szerepelteti Ignác Rózsát, Fekete Istvánt, a kolozsvári Pásztortűz gárdáját Tamási Áronnal. A Móríc Zsigmond esten (1943. máj. 13.) Móríc Virág atyjáról emlékezik, a szegedi Tömörkény Társaság estjén Móra Panka ugyancsak atyja emlékét idézi. A nagyváradiai estjén Tabéri Géza és Csurka Péter jelennek meg a közönség előtt, majd Ambrózy Ágoston és Örvös Lajos. A versmondók közül a legnevesebbek Orsolya Erzsi, Szabó Klára, Gobbi Hilda, aki elsőnek mondott Sopronban József Attila-verseket, a zenészek közül a Sopronban tanult Takács Jenő,³⁶ Dullien Klára, Török Erzsi (Kodály feldolgozásokkal); Raffai Erzsi, Máthé Jolán operaénekesek.

Ismét megemlékeztek Gyóni Gézáról. A népszerű kamaraesték tovább folytatódtak. Új soproni nevek tűnnek fel, a prózairók között Csenár János, Szabó Jenő,³⁷ Bajor Jenő, a költők között Ostoros György, Endrédi Zoltán Sándor, az előadók gárdájában Csanády Sándor, Hárs György, Pálos Ferenc, Molnár József.

Ez utóbbiról külön is meg kell emlékeznünk. Ennek a kornak, egy-két évtizednek egyik legeredetibb, legtehetségesebb képviselője volt ő. Sopron első kommunista országgyűlési képviselője.

Az IK. 1928—29. évi pályázatán második díjat nyert „Bonyodalmak a nagyerejű Mátyás körül” című elbeszéléssel, amely előbb a Nyugatban látott napvilágot. Az 1942—43. évadban az IK. pályázatán egy novellája dicséretet érdemelt ki. Az 1943-ban kiadott Soproni Helikon című évkönyvben is megjelent egy elbeszélése „Novella a gyámoltalan gyilkosról” címmel.

Az 1942 utáni időszak legkiemelkedőbb eredménye volt az IK. erdélyi útja, ahol a soproni irodalom jó rendezésben szót kapott 1943. május 31-én és június 1-én Marosvásárhelyt, június 2-án Nagyváradon, 1944. január 8-án, 9-én Kolozsvárott és 1944. március 12-én Szegeden.

A szereplések majdnem azonos műsossal hangzottak el. Két részből állottak. Az első részben Dr. Kamenszky Árpád polgármester Sopron történetét és kulturális jelentőségét ismertette, Berecz Dezső vetített képek kíséretében mutatta be Sopront. A második rész irodalmi est volt, benne Becht Rezső „Soproni tavasz” című költői képe, Berecz Dezső novellája, Dorozsmay János fabulái, Kuszák István előadásában Mészáros Sándor, Dorozsmay János, Erdélyi Tibor, Joós Sándor, Rozsondai Károly versei.

Kolozsvárott Becht Rezső helyett Benkő László szerepelt hangulatképpel, Szegeden Veressné Csapó Mária csatlakozott az előadókhoz.

Az „irodalmi körút”-ban résztvettek számára felejthetetlen emlékeket hozott mindegyik est. Valóban az IK. működésének a csúcspontját jelentette ez az út, mindenütt ünnepélyes megbecsülésben volt része, kulturális jelentőségét hangsúlyozták minden oldalról.

A háborús helyzet folyamánnyaképpen 1944-ben a tagok létszáma 452-re csökkent, ebből működő tag 71.

Hogy anyagiakról is szólnunk, a város 1200 pengő segélyt adott ebben az évben is, a kultuszminisztérium az évkönyv kiadására 2000 pengőt utalványozott,

35 —: Az Irodalmi Kör működése 1943-ban, SSz. 1941, 36—7.

36 Mollay Károly: SSz. 1978, 380.

37 Sarkady Sándor: Szabó Jenő 70 éves, SSz. 1980, 29—32.

a GYSEV szabadjegyet biztosított az IK. szereplőinek, a MÁV az erdélyi és szegedi utak vasúti jegyeit adta, sőt a hosszú marosvásárhelyi útra ingyen hálókocsit.

8. Még megülhette az IK. március 15-e évfordulóját, de pár nap múlva, március 19-én hajnalban a német hadsereg megszállta Sopront és utána az egész országot.

Az IK. nyomban elhallgatott, elmaradt a még esedékes alapszabályszerű est és a május 24-ére tervezett budapesti szereplés. Ez lett volna betetőzése az 1943—1944-ben különböző nagyvárosokban megrendezett vándorgyűléseknek.

A nyilas kormány az IK. működését felfüggesztette. A bombázások alatt az IK. egész irattára megsemmisült, benne a jegyzőkönyvek, levelezés, arcképgyűjtemény, teljes műsorgyűjtemény, csak részben feldolgozott, pótolhatatlan anyag.

1945 nyarán a hatóságok újra engedélyezték az IK. működésének folytatását, de ugyanakkor nevének megváltoztatását kívánták. Így lett az IK. Soproni Irodalmi Társasággá, tíz tagú intézőbizottsággal, amelynek összetétele az érvényben levő rendelkezések értelmében tekintettel volt az akkori pártokra.

Elnök ismét Berecz Dezső, főtítkár Benkő László lett, másodtitkár Kuszák István. Az első műsoros délutánt július 11-én rendezték a városháza nagytermében soproni szereplőkkel. A műsor a következő volt: Becht Rezső elbeszélése, Szőke László műfordításai, Joós Sándor versei.

Az 1946. évben a köri munka újult erővel folytatódott, igyekeztek új írói tehetségeket felfedezni, versre, novellára hirdettek pályázatot, ennek során Tolcsy Nagy Gézáne és Csupor Károly bizonyultak értékeseknek.

1946 tavaszán Keresztúry Dezső kultuszminiszter jelenlétében a Kör valóban reprezentatív műsorral jelezte, hogy újból erőre kapott. Ennek szereplői voltak: Becht Rezső, Benkő László, Dorozsmay János, Kuszák István, Mihalovics János, Rozsondai Károly, Tolcsy Gézáne. Ősszel még egy kamaraest hangzott el a mai bányászati múzeum egyik termében.

Az első két évben nem próbálkozott a Kör tagtoborzással, mégis 1947-ben 73 tag jelentkezik, a hivatalos körök (a város, a szabadművelési felügyelőség, a kultuszminisztérium) engedélyezték. Így három kamaraest, öt irodalmi est van műsoron a Katolikus Kör termében, és látogatás Győrött és Szombathelyen.

Az irodalmi esték egyikén Simor Erzsébet, a Nemzeti Színház művésznője volt a vendég, aki Kosztolányi „Hajnali részegség” című versét mondta el.

A szombathelyiek estjén ismerkedtek meg Weöres Sándorral és találkoztak ismét Máthé Jolán operaénekesnővel, aki Bartók és Kodály dalokat énekelt, a győriek estjén pedig Török Erzsébettel.

Október 8-án a kultuszminisztérium műsorát hallgatták Tersánszky J. Jenővel, Palotai Erzsébettel (Vígsház), Orosz Júliával (Operaház) és Cserfalvy Eliz hegedűművésznővel. Az utolsó esten emlékeztek meg Mészáros Sándor és Kuszák István elhunytáról. (Mindkettőjüket gépkocsi gázolta halálra.)

Nyilvános tehetségkutató versenyt rendeztek versírásból és versmondásból. Újabb tehetségek bukkantak elő. A Vándortűz című folyóirat és a pécsi Sorsunk soproni számot adott ki az IK. anyagából.

Kuszák István halála miatt 1947-ben Csupor Károly vette át a másodtitkárságot; amikor az év folyamán Benkő László elkerült Sopronból, ő lett a főtítkár, másodtitkár pedig Kelényi Ferenc.³⁸

³⁸ Sarkady Sándor: Kelényi Ferenc (1916—1975). SSz. 1976, 75—8.

1948-ban a tagok létszáma 155-re emelkedett, és 6 új működő tagot választottak.

1948 elején egy kamaraestet rendezett az IK. Ennek egyik előadóját az Új Sopron című lap megtámadta, előadása miatt iskolájában is kellemetlensége támadt, úgyhogy hamarosan el is került Sopronból. Ugyanakkor az intézőbizottság két politikailag exponált tagja (Bruckner Holló Lajos és Molnár József) sajtónyilatkozatot tett közzé: az egyik, hogy kilép az IK.-ből, a másik, hogy nem is volt tagja az IK.-nek. Ezek a jelek arra mutattak, hogy az IK.-rel szemben olyan kedvezőtlen légkör volt kialakulóban, amelyben a műsorszerkesztésért az IK felelősséget már nem vállalhatott.

Még megtartották a március 7-ére előkészített ünnepséget, amelyen 1848 centenáriumáról emlékeztek meg. A vármegyeház nagytermében lefolyt rövid műsorban Geleji Dezső publicista tartott előadást a soproni függetlenségi párt századeleji harcairól.

Az IK ezzel befejezte 71 éves működését. A belügyminisztérium a nem működő egyesületet 1949. április 3-án kelt határozattal feloszlatta. Ennek végrehajtása június 23-án gyakorlatilag meg is történt.

9. „A nagy múltú Frankenburg Irodalmi Kör megszűnése óta Sopronban az irodalmi élet évtizedeken át pangott”. Csak 1976-ban látott napvilágot húsz helyi alkotó részvételével a huszonhárom ív terjedelmű Soproni Írók Antológiája.³⁹

Szita Szabolcs:

Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez (1944—1945)

IV. rész

1945 márciusában a nyilas rezsim napjai meg voltak számlálva. Sopron megye túlszűfolt községeiben teljes volt a zűrzavar. Utolsó heteit élte a hatalomtól és vértől megrészegült, minden emberi és erkölcsi érzék nélküli hazaárulók rémuralma. „Mert mindenki üldözhető lehetett, akinek kedve, hajlama volt hozzá. Ha akart: gyilkolt. Ha az sok volt neki: csak rabolt, feljelentett, zsarolt vagy koldult. S aki akart, segített: ereje, tehetsége, bátorsága arányában. Mert volt kiválasztódás.”⁴¹

Március 16-án a 2. és 3. Ukrán Front támadásba ment át. A visszavonulás során a nyilasok számára fő feladatá fokozatosan az anyagok és személyek elszállítása, a Német Birodalomba való kitelepülése vált. Egyes rendelkezések a kiürítéstől vonakodó helyi lakosságot német és magyar részről egyaránt halálal fenyegették meg. A sajtó, a mosonmagyaróvári rádióadó és a nyilas röplapok útján naponta rémhírek sokaságával nyugtalanították a közvéleményt. A

1 Száraz György: Egy előítélet nyomában. Bp., 1976, 259.

39 Sarkady Sándor: A mai Sopron irodalmi élete. SSz. 1978, 244—47.

hadicsелеkményekkel összefüggő bombázásokon és más pusztításokon túl a németek a visszavonulás során 46 hidat robbantottak fel a megye területén. Kiűritették a magtárakat és egyes uradalmak istállóit is. Hosszan sorolhatnánk a kiűritéssel kapcsolatos tervezeteket, adatokat és tényeket. Mégis, helyütt mindössze annak hangsúlyozására szorítkozom, hogy az állandó fenyegetőzés, rettegés, a német ellenőrzés alatti totális terror ellenére Sopron megye egyes részein a kiűrités késleltetésében és megakadályozásában kifejtett egyéni vagy társas ellenállás a helyi ellenállás fő motívumává vált.

Ára : 40 fillér.

VIRRADAT

HÉTFŐI POLITIKAI LAP. Főszerkesztő : LOKNEMISZA GAFO

**A Nyilaskeresztes Párt szombaton tartotta jubileumi nagytanácsát
Vasárnap terrortámadás érte Sopront**

A Nemzetvezető elismerését fejezte ki a kormánynak

Egyre fokozódik a német tengerpartjárók tevékenysége

A munka világnézete

Írta: SIMON IMRE

I. A „Virradat” soproni kiadásban

A tömeghangulat mutatója volt a naponta változatos formákban érkező kiűritési rendelkezések széleskörű szabotálása, megtagadása, az egyébként is biztonságát veszített otthon, a szülőföld iránti ragaszkodás. Különböző okokból a megye őslakosságának mindössze 1,65%-a (2231 fő) hagyta el lakhelyét.² A megyei közigazgatás tisztviselői és a községek elöljáróságai nagyrészt helyükön maradtak.³

1945 márciusában Sopron város számos megpróbáltatástól elgyötört lakossága is újabb, nehéz történelmi próba elé került. Az objektív helyzet ugyanis

² Lengyel-Sáry—Tirnitz: Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében. Győr, 1970, 262.

³ Csöngel Sándor visszaemlékezésében írta: A kiűritéskor „... a hungaristák nagy autóbuszokat telerakva minden elképzelhető holmival, zeneszóval, indulókat játszva indultak el nyugatra. Kedvet akartak csinálni a meneküléshez, a kiűritéshez, de a lakosság nem mozdult” (Párttörténeti Intézet Arch. H-c 56.).

ÚTI-OKMÁNY. — REISE-DOKUMENT.

UTILÉVELHelyettesítő SZEMÉLYAZONOSSÁGI AZOLVÁNY MAGYAR ALLAMPOLGÁR RÉSZÉRE
IDENTITÄTSAUSWEIS STATT REISEPASS
GÜLTIG FÜR UNGARISCHEN STAATSANGEHÖRIGEN

Az utólev tulajdonosának — *Besitzer des Reisepasses:*

Nevé — *Name:* Schosztáricsch Tamás

Foglalkozás — *Beruf:* Magyar Nemzeti Bank helyettesítője

Születési hely és idő — *Geburtsort und Tag:* Sopron, 1908. XII. 18.

Lakóhely — *Wohnsitz:* Sopron, Petőfi tér B. 22.

Családi állapot — *Stand:* nős — *verheiratet*

Terméte — *Wuchs:* közep — *mittel*

Arca — *Gesicht:* kerek — *rund*

Szemé — *Augen:* kék — *blau*

Haja — *Haar:* barna — *braun*

Különböző ismertető jele — *Besondere Kennzeichen:*

Vele utazó felesége — *Mitreisende Gattin:*

Nevé — *Name:*

Kora — *Alter:*

Vele utazó gyermekek — *Mitreisende Kinder:*

Nevé — *Name:*

Kora — *Alter:*

Fénykép helye
Leírás
Fénykép leírása
1945 május
A képhez tartozó eredetű
Mangels Lichtbild gültig nur bei
gleichzeitiger Vorlage der
Legation
No.

Schosztáricsch Tamás
Adress — *Unterzeichn.*

Az ÚTI-OKMÁNY ERVENYES a Német Birodalom területére, addig, amennyig az
1945. december 31. után.

Dieses REISEDOKUMENT IST GÜLTIG für das Deutsche Reich, seine Gebiete
bis zum 31. Dezember 1945 ab.

Az úti-okmány tulajdonosa ezzel az úti-okmánnyal *gültigkeitslos* terítse át a határt.
Der Eigentümer des Reise-Dokumentes hat die Grenze auf Grund eines Sammelbeschlusses zu überschreiten.

A gyűjtőbeszélvény megkapott német vízum sávjára
Nummer des Sichtvermerkes des Sammelbeschlusses

kelt Sopron 1945

und dessen Datum Sopron

1945

2. Németországi kitelepülésre kötelezett soproni lakos útiokmánya

most olyan politikai és katonapolitikai körülményeken alapult, hogy mindenképpen választani kellett. A korábbi háborús években alkalmanként el lehetett kerülni a nyílt színvállást. Az utolsó hetekben azonban végső soron csak két megoldás maradt: teljesíteni a kiűritési parancsokat vagy nem. A fasiszta propagandát követve tovább sodródni nyugat felé, a „csak azért is ...” szíriénhangjaira, vagy nem.

Tömegméretű választás volt ez. Olyan zűrzavaros helyzetben,⁴ mikor a sokoldalúan megrémített lakosság döntő többsége előtt a lehetséges új jóval ismeretlenebb és félelmetesebb volt, minthogy azt magáénak vallhatta volna. Mégis, a fasiszta terror, a hungarista propaganda minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult.

A város tervezett kiűritése és kirablása — több okból — nem valósult meg. A kiszolgáltatott nagyobb és kisebb közösség sorsának jobbra fordulása, a béke, a fasiszmus mielőbbi bukása általános óhajjá vált. Mindez egy olyan helyi cselekvőkészség irányába hatott, amely a későbbiekben érzékelhető volt a demokratikus újjászületés folyamatában is. A fasiszta rendszer elkerülhetetlen összeomlásának része volt s még hangsúlyosabban megmutatkozott a következőkben a fasiszmus maradványainak felszámolása során. Az 1944—45. évi ellenállás mártírjai, helytálló résztvevői — köztük a ma már ismertek és névtelenek — növelték a megye és a város lakosságának becsületét.

Március 1. Mihályi. A község vezetői arra kérik az alispánt, hogy Mihályi lakosságát mentesítse a Rába-parti erődítések építésének munkálatai alól, mivel a lakosságból 200-nál több férfi teljesít katonai szolgálatot. „Ha most még az itthon levő férfiak is elvonatnak, a mezőgazdaság ellen olyan kihívó támadás indul meg, amely annak biztos elpusztulását vonja maga után.”

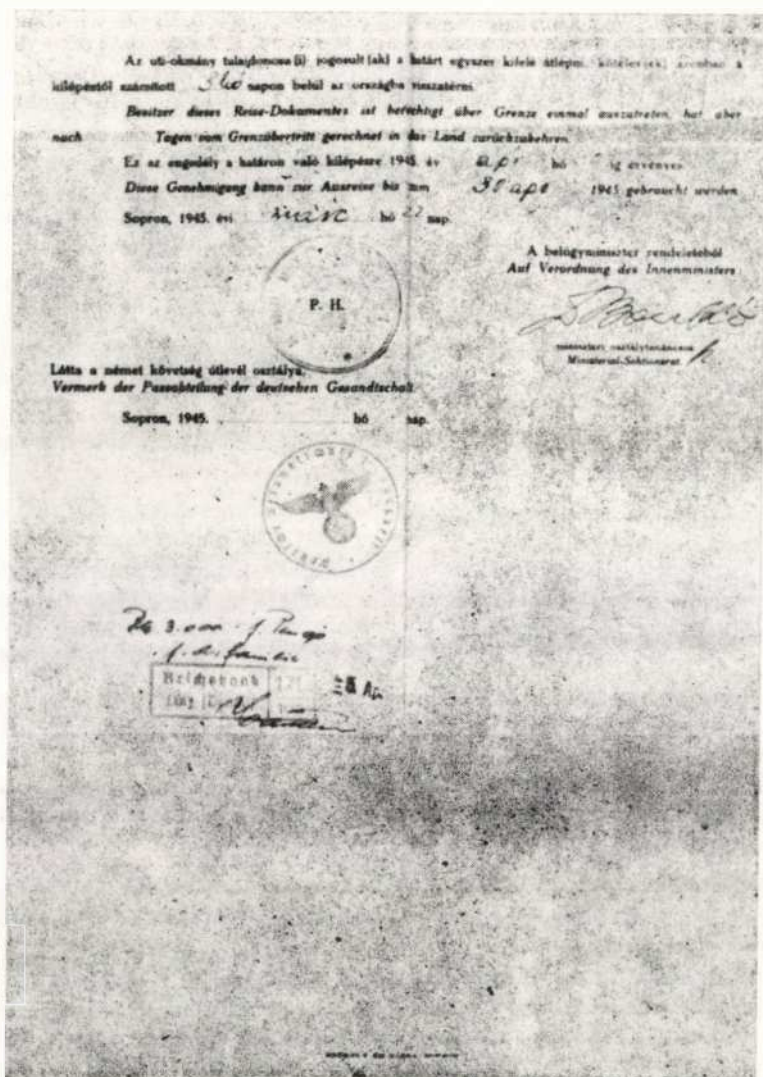
Sopron megye járásaiban gazdaggyűléseken hirdetik ki a hadművelési terület polgári közigazgatása vezetőjének rendeletét, amelyben szükségesnek tartja „egy olyan közszellemnek a kialakítását, amely kötelességévé teszi minden lakosnak, hogy az ország érdekeit sértő minden cselekményt (katonaszökevények, zsidók, kommunisták, partizánok és munkakerülők rejtegetése, ilyeneknek szállás és élelemnyújtás, ellenséges ejtőernyősök állítólagos rejtekhelyei) stb.” jelentsen a Tábori Biztonsági Szervnek, ill. közegnek.

Kapuvár. A soproni törvényszéki fogházba szállítják át a nyilasok a megkínzott Lakatos Imre földművest, a kapuvári munkásmozgalom egyik tevékeny szervezőjét.

Sopron. SS-alakulat telepedik meg az Országos Gyermekvédő Liga Széchenyi Fiúotthonában (Cseresznye sor 7.). A németek az ott gondozott 50 árva növendéket fegyveres erőszakkal eltávolítják, majd 28—30-a között az SS katonaság az internátust kiűrités közben feldúlja és lakhatatlanná teszi.

Március 2. Kapuvár. A belügyminiszter rendelete nyomán a kapuvári járás főszolgabírája kiadja „a lakosságnak Németországba való ideiglenes áttelepítését” szorgalmazó intézkedéseit, melyekre „óvatos előrelátásból és a túlzásúfolt

⁴ A katonai ügyiratok között fennmaradt Kamenszky Árpád polgármester egyik iktatás nélküli levele, mely március 28-án kelt. Ebben a polgármester a nyilas rendeletekre hivatkozva felveti, hogy az állandó katonai igénybevételek miatt az előírt mezőgazdasági munkák nem teljesíthetők. A levélben kérdést intéz a M. kir. Közigazgatási Katonai Parancsnoksághoz, hogy „vajon mi fontosabb, a termelés biztosítása, avagy a katonai fuvarok lebonyolítása ... a nemzet szempontjából ...” (!)

3. Németországi kitelepülésre kötelezett soproni lakos útiokmánya

lakosság lazítása céljából van szükség.” A kimutatás szerint Győró, Csapod, Pusztacsalád, Fertőszéplak és Mihályi községben egyetlen kitelepülni szándékozó sem jelentkezett. „Számos községben pedig a kitelepülésre jelentkezők száma feltűnően kicsi.”

Március 3. Sopron. A nyilas alispán rendeletére Sopron megye valamennyi jegyzősége kihirdeti a községekben a 6. német hadsereg átíratát: „Azok, akik a honvédség, vagy a német haderő által létesített faakadályokat, vagy védelmi berendezéseket fosztogatják, vagy tüzelésre használják (széthordják), törvénybe ütköző és háborúellenes cselekedetet követnek el és súlyosabb esetben halállal büntetendők.”

Március 8. Répceszemere. A nyilas községvezető írásban tesz bejelentést Kertész Ernő főjegyző ellen, aki „a Párt ellenőrző munkáját, ahol csak teheti, megakadályozza.” Március 16-i újabb levelében szóvát teszi, hogy a főjegyző úrnak az fáj, „hogy a Nyilaskeresztes Párt egyáltalán működik.”

Március 10. Sopron. A nyilas városvezető utasítására valamennyi soproni fogatot kirendelik a Peck-kávéház elé. Mindössze két fogat jelent meg.

Kapuvár. Kórházi kezelés után Sopronkőhidára szállítják át Horváth István kapuvári géplakatost, aki a nyilasokkal való összecsapásban megsebesült. Ügyének első tárgyalására március 26-án került sor.

Március 11. Sopron. Az Ostwall építése kapcsán újabb 100 fős Todt-egység érkezik Sopronba Butt építésvezető parancsnoksága alatt.

Kapuvár. Közhírré teszik a járási katonai parancsnokság 686. sz. utasítását: „Felsőbb rendelkezések folytán a polgári lakosság, nemre való tekintet nélkül, 14 éves kortól felfelé fegyverismereti előadásban részesül. Az előadások tárgya: saját, orosz és német kézi lőfegyverek, kézigránátok gyakorlati kezelésének, valamint használatának bemutatása . . . Az előadások három hétig tartanak.”

Március 12. Kapuvár. A nyilas karhatalom a főszolgabíróhoz vezeti elő Cserpes István kapuvári lakost és követeli kommunista magatartása miatt azonnali internálását. Cserpest a nyilasok nyomására a főszolgabíró bizonyítékok hiányában időközi jelentkezésre kötelezi.

Március 14. Fertőszentmiklós. A vezetőjegyző jelenti, hogy a lakosságnak Németországba való ideiglenes áttelepítéséről szóló rendeletet széles körben ismertették, „azonban ezek ellenére sem jelentkezett senki.

Sopron. A honvéd állomásparancsnokságtól kikézbcsítik a városi közigazgatásnak a partizánok, valamint ejtőernyősök leküzdésére vonatkozó újabb rendeleteket.

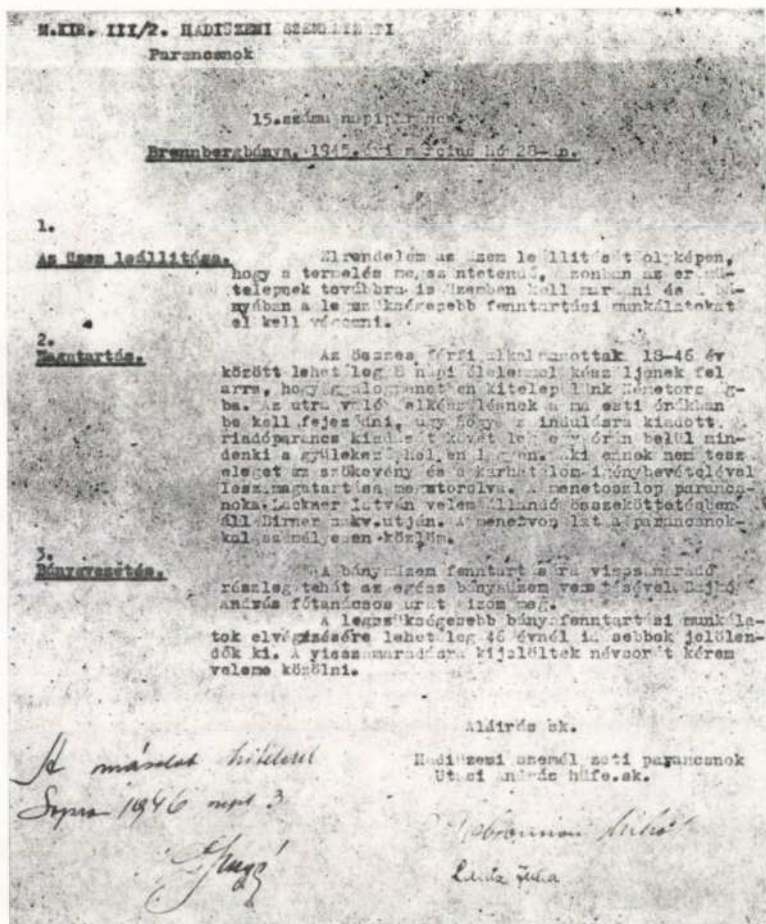
Március 15. Sopron megye területén a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom központi és megyei utasítása alapján bonyolították le az első „hungarista március 15-ét.” Az „országosan” megállapított műsoron köteles volt résztvenni a helységek minden polgári lakosa, az ott tartózkodó menekültek, a katonaság, valamint az állami és pártvezetők. Az ifjúsági felvonuláson a felvonulásra kirendelteknek táblákat kellett vinniök, központilag előírt feliratokkal.

Március 17. Veszékény. A m. kir. 3. honvéd hadtest kerületi „K” kirendeltsége Babics Horváth Irma veszékényi lakos internálására tesz javaslatot.

Március 19. Szany. A Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom községi szervezete figyelmezteti és bejelentésre kötelezi a község lakosságát „mind

erőteljesebben elharapódzó rémhírterjesztéssel kapcsolatosan”, mivel „az elterjedt híreknek semmi komoly alapjuk nincs, csak egyesek kitalálása a nemzet erkölcsi erejének megbontására.”

Március 20. A soproni járás főszolgabírájának intézkedése nyomán megkezdődik a járásban a cigány férfiak és hozzátartozóik összeírása.

4. Napiparancs Brennbergbánya kiűrtésére (1945. márc. 28.)

Március 21. Sarród. Nadvágáshoz kirendelt munkások megtagadták a honvéd eskü letételét. Karhatalommal szedik őket össze, majd kényszerből esküt tesznek.

Március 25. Rábapordányban kiadott riadóparancs szerint a 16 éven felüli leventék úti felszereléssel és 5 napi élelemmel kötelesek németországi kitelepülésre jelentkezni. A kényszerrel összegyűjtött és felsorakoztatott leventéket a németek tüzkész gépfegyverek elé állítják és kivégzéssel fenyegetik meg a parancs megszegése esetére.

Március 26. Sobor. Patyi Sándor kántortanító fellép az ott állomásozó erdélyi leventék nyugatra hurcolása ellen. Ezért a tettéért a nyilas tábori csendőrök a hadbíróságra való kísérése közben orvul lelővik.

Sopron. A városi közigazgatást 10 fogatnak katonai célra a 48-as laktanyába való kirendelésére kötelezik. A fogatok nem jelentek meg. Megkezdődnek az előkészületek a vasöntöde üzemének megbénítására és felrobbantására. Az üzem teljes megbénítása Kleinert Ferenc művezető és a munkások ellenállása miatt meghiúsul.

Mórichida. A visszavonuló német alakulatok Mórichidánál a Rába-hidat felrobbantották. Erre készülnek a Marcal-hídnál is, de a hidat őrző magyar utászalakulat parancsnoka, Szalai István hadnagy a német parancsot megtagadja. Az összecsapás során Szalai hadnagy hősi halált halt, de a Marcal-hidat a németek nem tudták felrobbantani.

Kapuvár. Decsi József portáján a kiürítéskor elbújtatja a hozzá munkára vezényelt szovjet hadifoglyot, aki így várja be a Vörös Hadsereg érkezését.

Március 26—27. Veszvény lakossága közösen fellép a nyilasok szándéka ellen, hogy a község lovait a katonai parancsnok „kiutalása” alapján Németországba vigyék ki.

Március 27. Répcevis. Német-magyar katonai járőr fegyverrel kényszeríti a vonakodó lakosokat a kiürítési parancs teljesítésére. A faluba menekülteket szekerre rakják és munkásszázaddal indítják Zsirán keresztül Németországba. Külön szedik össze a szökdöső és bújkáló, kitelepülésre kötelezett férfiakat.

Himód. Vajay Sándor menekült jegyző a nyilasok internálási rendeletet nem hajtotta végre. Vajajt ezért a nyilasok március 14-én letartóztatják, majd a község kiürítésekor az SS ki akarja végezni. A község egyes lakói az SS-ek fenyegetései ellenére határozottan ismételten kiállnak Vajayért és a feleségéért, emiatt az SS-egység szabadon engedi Vajajt. A községben már korábban is több ízben ellenállást tanúsítottak a katonai munkaszolgálattal szemben.

Sopronkőhida. A nyilasok foglyainak egy csoportja a kiürítés előkészítésekor szétfutott. Az őrség fegyvert használt, többeknek mégis sikertült a menekülés. Varga Lajos fegyőr Sopronkőhidán Grossmann Árpádné politikai őrizetést lakásán rejti el a Németországba hurcolás elől. Tetteért Vargát az SS kivégzi.

Und. A község lakosságát kiürítésre, ill. az ott tartózkodó 70-80 főnyi, a Vezérkari Főnökséghez tartozó tiszti csoport Németországba való kiszállítására kötelezik. Az undi lakosság megtagadja a kihirdetett parancs teljesítését, ezért fegyveres karhatalom házról-házra járva, 52 gazdát fogatokkal kitelepülésre kényszerít.

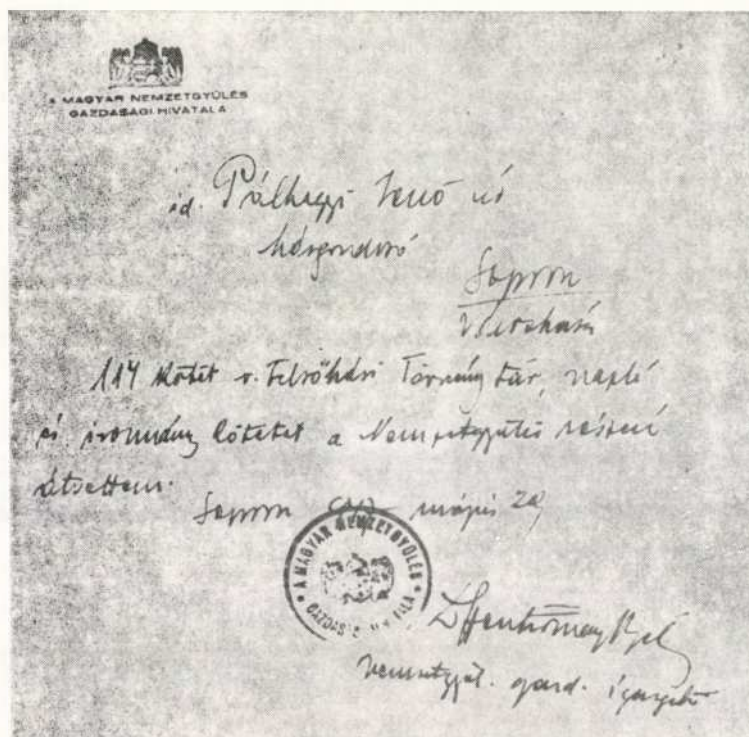
A zsirai zárdából a Vezérkari Főnökség 2. osztálya települ át Németországba. A kényszerkitelepités elől bujkáló gazdákat katonai járőrök szedik össze, akiktől 52 pár lovat és 10 szekeret, valamint ökörfogatokat vesznek igénybe a kémelhárítók Locsmádon (Lutzmannsburg) keresztül való szállításához.

A Soproni Vasárugyár vezetősége parancsot kap az üzem kitelepítési tervének végrehajtására. A Vasárugyár munkásai a kitelepítést sikerrel késleltetik.

Csorna. Maler Lajos honvéd őrzető a Ráth-féle, akkor katonai használatban levő magtár felgyújtását megtagadja. A magtár sértetlen marad. Timár János vasúti tiszt a csornai vasútállomáson késleltette a Győri Vagonygyár Csornára telepített részlegének vasúton való kiszállítását Németországba. A sikeres szabotálás miatt a kitelepítendő gyári nyersanyag tetemes része visszamarad.

Március 27—28. Sopronhorpács. Dr. Sedlmayer Kurt és munkatársai megakadályozták a növénynemesítő üzem Németországba való kitelepítését és a te-nyészállatok elhurcolását. A község katonai parancsnokával együttműködve si-kerül késleltetni a kiürítést, így visszamaradnak a távozásra kötelezett leventék is.

Március 28. Lövő kiürítésekor a németek ütlegelés után, fegyveres erőszak-kal magukkal viszik Németországba Sótonyi József lövei állomásfőnököket és

5. Igazolás országgyűlési iratok megmentéséről (1947. máj. 29.)

családját. Lövő vasútállomásának személyzete és a német állomásparancsnok-ság között korábban is súrlódások voltak. A magyar személyzetet szabotálással gyanúsították, mivel a MOM ott tárolt gépeit és termékeit tartalmazó, a néme-tek által Gmundenba irányított 65 tehervagon kiszállításának késleltetésére tö-rekedtek.

Acsalag. Hummer Ferenc honvéd zászlóalj parancsnok alakulatával Csorna körzetében támadási parancsot kapott. Az egység azonban agyonlőtte a fel-ügyeletére kirendelt német tisztet és teljes állományával, 35 fogattal együtt átállt a Vörös Hadsereghez. Bátor fellépésük nyomán az 1. magyar hegyi dandár többi részei is otthagyják állásaikat.

A Röjtökmuzsaj és Lövő közötti erdőben 350 magyar katona elrejtőzött, hogy ott a Vörös Hadsereg érkezését bevárja. Szándékukról a Vörös Hadsereg

felderítőit értesítették, ezért a szovjet egységek a környéken a tüzet beszüntetik.

Március 28—30. Sopron. A postai szolgálatot ellenőrző német hradó osztag a főposta épületét kiüríti. A kiürítés során a németek előkészületeket tesznek a táviró- és távbeszélőközpont felrobbantására, a posta üzemanyagkészletének elszállítására. A tervezett német intézkedések megelőzésére a postai alkalmazottak bizalmas figyelőszolgálatot szerveznek, hogy a német robbantásokat időben megakadályozhassák. Az elszállítás elől sikerrel megmentik a helyi posta benzin- és olajkészletét is.

Március 28. Sopron. A honvéd állomásparancsnok, vitéz Rapaics Dezső vezérőrnagy „Sopron vármegye egész területének kiürítését azonnali hatállyal elrendelte. Kiürítés alá kerülnek az összes katonaköteles férfiak és leventék a már addig kiadott rendelkezések szerint”. A városi levente parancsnokság a HIOSZ-szal (Hungarista Ifjúság Országos Szervezete) együtt köteles a kiürítés végézni, ezt azonban nem tudják végrehajtani.

Egyházásfalu. A községben elszállásolt Vezérkari Főnökség 2. D. osztályrészlege Németországba települ ki. A helyi gazdáktól 40 lovat, 40 ökröt s 14 tehenet vesznek el az állatok hajtására pedig 26 lakost kényszerítenek az országhatáron túlra.

Cirák. A kitelepülő német erők mellett SS-katonák fegyveresen kényszerítenek egyes ciráki lakosokat a kiürítésre.

Fertőrákos. Mátis László uradalmi intéző a rábizott, Sopron vármegye tulajdonában levő állatokat nem adja át a németeknek. Az állatállományt fegyveres erőszakkal elragadják és elhajtják a határon át Németországba. Mátist a németek családostól az utcára teszik. Dr. Báltfai (Kölbl) Mihály községi orvos a községben állomásozó SS-alakulat számára a további szolgálatot megtagadja. A németek családjával együtt kilakoltatják az utcára.

Sopron. Ifj. Fábján Lajos a Vörös Hadsereg 3. Ukrán Frontjának három, német fogságban levő katonáját bujtatja el és élmezsi a Szent György u. 7. sz. alatti romos Káptalan-házban, majd a Ferenc József tér 7. sz. alatt Sopron felszabadulásáig. Grigorij Miroljubovnak és két bajtársának Horváth Péter révén önvédelmi fegyvert is juttatnak.

Március 29. Sopronkőhida. A fegyintézetben őrzött politikai foglyokat (348 elítélt és „védőörizetes”) SS-örizzettel gyalogmenetben útnak indítják Németországba. Még magyar területen Makay Miklós vegyész-mérnököt és dálnoki Veres Lajos vezéreztredest magyar fegyőrök a menetoszlopból megszöktetik az elhurcolás elől.

Sopron. Kísérlet a Fésűsfonó egy részének kitelepítésére a németországi Lambachba. A gyár bénítását és kitelepítését szabotálás hiúsítja meg.

Alszipor. Egy magyar huszáralakulat a Vörös Hadsereg elleni további harcot értelmetlennek tartva fegyvereit elszórja és tagjai kivetkőznek az egyenruhából. Az Alszipor és Újker közötti útszakaszon a németek aknavetőkkal tüzet nyitnak rájuk. A huszárok sebesültjeinek a lakosság nyújt segítséget.

A Bükön állomásozó honvéd alakulatok nagyrésze a Vörös Hadsereg közeledtére elszórja fegyvereit.

Zsira. Német katonai járőrök razziaja magyar katonaszökevények kézrekerítésére.

Sopron. Pálhegyi Jenő, a városháza gondnoka a nyugatra távozó nyilas országgyűlési tisztviselőktől utasítást kap a felsőház Budapestről Sopronba hurcolt egyes iratainak és a törvénytár könyvállománya egy részének elégetésére. Pálhegyi az utasítást nem hajtja végre, a dokumentációt elrejti és megmenti a megsemmisüléstől.

Március 29—30. Fertőszentmiklós. Solthy László honvédtiszt, a község katonai parancsnoka csekély karhatalmi alakulatával megakadályozza a tervezett

6. Lukácsi József honvéd, aki a Vörös Hadsereg felderítőit Sopronban kalauzolta

német robbantásokat és a fosztogatásokat. Feltartóztatja a kirendelt magyar robbantó különítményt is, így a községben a három hatalmas raktár sértetlen marad. Nem hajtják végre a község férfi lakosságára, leventéire és jószágállományára vonatkozó kiűrtési parancsot sem.

Március 30. Sopron. Német katonák és nyilas pártszolgálatosok délelőtt fegyverrel kényszerítik a közellátási hivatal személyzetét a németországi Attenhausenba való kitelepülésre.

Brennbergbánya. A bányatelepen tartózkodó SS-egység parancsnoka, Georg Lentz SS-főhadnagy parancsára az SS-katonák kivégzik az egyik telepi óvóhelyen menedéket kereső katonaszökevény, dr. Ferenczi Sándor tartalékos zászlóst és másokat.

Nagycenk. Lukácsi József, a soproni 48-as laktanyából szikésbéri lővő, szabotálás és hűtlenség címén halálraítélt tizedes Nagycenkről indulva a Vörös Hadsereg felderítőit vezeti be éjszaka Sopronba. A szovjet felderítők Sopron katonai jelentőségű objektumairól gyűjtenek információkat.

Március 30—31. Sopron. Drescher József, Drescher Samu, Jauk József és Vizvárdi Kálmán a Vízmű munkásai egy német egységgel szemben kifejtett ellenállással megmentik a vízmű főszivattyútelepét a tervezett német felrobbantástól.

Március 31. Sopron katonai kiürítése után, a város felszabadulását megelőző napon délelőtt Bónis Antal, ifj. Fábján Lajos, Garab József a soproni várostoronyra fehér zászlókat tűznek ki. A zászlókkal a Vörös Hadseregnek kívánják jelt adni arról, hogy a város helybenmaradt lakossága nem akar a bevonuló szovjet egységeknek ellenállni. Néhány óra múlva a polgármester, valamint a város magyar katonai parancsnoka — a német egységek beavatkozásától tartva — a város érdekeire való hivatkozással leveteti a kitűzött zászlókat.

Felhasznált irodalom

- 1 A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon. 1918—1945. Bp., 1978.
- 2 Akcióban az SS. Az SS büntetelt a bizonyítékok tükrében. Bp., 1960.
- 3 A szabadság hajnalán. Bp., 1965.
- 4 A tízhónapos tragédia. 1944. március 19—1945. január 20. Bp., 1945.
- 5 A Wilhelmstrasse és Magyarország. Bp., 1968.
- 6 Beráné Nemes Eva—Hollós Ervin: Megfigyelés alatt ... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséről 1920—1944. Bp., 1977.
- 7 Bereczky Albert: A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen. Bp., 1945.
- 8 Berend—Ránki: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944). Bp., 1958.
- 9 Dezsényi Miklós: Hősök és árulók. Bp., é.n.
- 10 Dmitro Popovics: Küzdve küzdöttünk. Bp., 1980.
- 11 Dobi István: Vallomás és történelem. Bp., 1962.
- 12 Fegyverrel a hazáért. Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Bp., 1980.
- 13 „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön ...” Szerk. Karsai Elek. Dokumentumok a magyar munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. Bp., 1962.
- 14 Fehér Lajos: Így történt. Bp., 1979.
- 15 Felszabadulás. 1944. szeptember 26—1945. április 4. Bp., 1955.
- 16 Felszabadult hazánk. Bp., 1955.
- 17 Frank László: Zöld ár. Bp., 1977.
- 18 Gárdos Miklós: Nemzetvesztők. Bp., 1971.
- 19 Gáspár—Jenei—Szilágyi: A munkásság az üzemekért, a termelésért. 1944—1945. Bp., 1970.
- 20 Geleji Dezső: Magyarország 1944-ben. Bp., 1945.
- 21 Gergely—Kiss: Horthy leventéi. Bp., 1976.
- 22 Győr-Sopron megye forradalmi harcosainak életrajzgyűjteménye. Győr, 1975.
- 23 Hazánk felszabadulása (1944—1945). Bp., 1955.
- 24 Hollós Ervin: Rendőrség, esendőrség, VKF 2. Bp., 1971.
- 25 Horváth—Nemes—Pintér—Szabó: Az utolsó felvonás. Bp., 1958.
- 26 Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964.
- 27 Ítélt a történelem ... Az Imrédy-per. Bp., 1946.
- 28 Ítélt a történelem ... A Szálasi-per. Bp., 1946.
- 29 Izsáky Margit: Ország a keresztfán. Bp., 1945.
- 30 Jacques Delarue: A Gestapo története. Bp., 1972.
- 31 Karsai Elek: A budai vártól a gyeplüg. 1941—1945. Bp., 1965.
- 32 Karsai Elek: Ítélt a nép. Bp., 1977.
- 33 Lackó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták. Bp., 1966.
- 34 Legyőzhetetlen erő. A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve. Bp.,

- 35 Lévai Jenő: A margitkörüti vészbírák. Bp., 1945.
- 36 Lévai Jenő: Endre László, a magyar háborús bűnösök listavezetője. Bp., 1945.
- 37 Lévai Jenő: Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről. Bp., é.n.
- 38 Lévai Jenő: Horogkereszt, kaszáskereszt, nyilaskereszt. Bp., 1945.
- 39 Lévai Jenő: Szürke könyv a magyar zsidók megmentéséről. Bp., 1946.
- 40 Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon. Bp., 1948.
- 41 Lukács Tibor: A magyar népbírósi jog és a népbíróságok. (1945—1950). Bp., 1979.
- 42 Magyarország és a második világháború. Bp., 1959.
- 43 Markos György: Vándorló fegyház. Bp., 1971.
- 44 Mementő. Magyarország 1944. Bp., 1975.
- 45 Mester Sándor: A toll mártírjai. Bp., 1947.
- 46 Pintér István: A Magyar Front és az ellenállás. Bp., 1970.
- 47 Pintér István: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikája a második világháború előestéjén. Bp., 1979.
- 48 Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért 1941—1944. Bp., 1968.
- 49 Pintér István: A Szociáldemokrata Párt története 1933—1944. Bp., 1980.
- 50 Rózsnóyi Ágnes: A Szálasi puccs. Bp., 1977.
- 51 R. Vozáry Aladár: Így történt! 1944. március 19—1945. január 18. Bp., 1945.
- 52 Sali Dezső: Szigorúan bizalmas. Fekete könyv. 1939—1944. Bp., 1945.
- 53 Szakács Kálmán: Kaszáskeresztesek. Bp., 1963.
- 54 Száraz György: Egy előítélet nyomában. Bp., 1976.
- 55 Teleki Eva: Nyilas uralom Magyarországon. 1944. október 16—1945. április 4. Bp., 1974.
- 56 Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdu-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete. Debrecen, 1976.
- 57 Tilkovszky Lóránt: Ez volt a Volksbund. Bp., 1978.
- 58 Tilkovszky Lóránt: SS-toborzás Magyarországon. Bp., 1974.
- 59 Vadász Ferenc: Legenda nélkül. Bp., 1975.
- 60 Vajda Zoltán: A lapátos hadsereg. Bp., 1945.
- 61 Veress D. Csaba: A balatoni csata. Veszprém, 1976.
- 62 Vigh Károly: Ugrás a sötétbe. Bp., 1979.
- 63 Zsombor János: Így történt. Bp., 1955.

Levéltári források:

MSZMP KB Párttörténeti Intézet Archivuma, legújabbkori Magyar Levéltár. MSZMP MB Archivuma, Magyar Partizán Szövetség dokumentációja, Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár Sopron megyei és városi iratanyaga (1941—1945) jelzet szerint.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Kovács József László:

Leges Scholasticae Lacknerianae avagy a Sopronyi Keresztény Oskoláknak . . . ditséretes törvényi (1620—1718)

II. rész

6.

Die Fenster, Taffel, Bänk, Thür vnd anders Zu der Schull gehörig, soll ein ieder ungebroschen, unbeschnitten, unangemahlet, vnd unbesudelt laßen. Wer sich aber hieran vergriffen wird, soll er den schaden gut machen, und sein Straff Zu gewarten haben. *Nicht weniger soll ein Ehr vnd Zuchtlibender Schüler sich bemühen alles dasjenige nachzutun, was er andern Vornehmen, vnd gelehrten Leuthen wol anstehen siehet. Seine eigene Sachen, Thaten, Sitten aber soll er nicht loben, noch anderer Verachten, oder tadeln, denn daraus entstehet nur hass und feind schaft. Es soll aber dieses Züchtige Stillschweigen nicht nur Vor, sondern auch insonderheit unter wehrender Lection genau beobachtet werden, und mit Aufmerksamkeit genau verbunden seyn sonderlich wegen des vortrefflichen Nuzens, welcher das aufmerksame Stillschweigen nach sich ziehet. Denn wenn die Discipuli fein stille sind, so kann der Praeceptor sein Amt besser verrichten, er kann besser auf seine Discipulos Achtung geben, er kann seine Gedanken . . .* (itt a szabálypontok utólagos körülvágása miatt az alsó sor hiányzik, a *besser vermerken unverhindert lernen* kifejezés mégis olvasható). A szöveg a 3.^r alján folytatódik: *vnd von den Zuhör(ern) Vieles fassen, vnd erlernen können. Es dienet auch dazu, daz sie keine Gelegenheit haben einander allerhand ungereimte Possen, die sich in die Schule nicht schicken, Zuerzehlen.*

7.

So einer aus der Lection gehet, soll es Ihme nach gelegenheit gestattet, doch fleißig achtung gegeben werden, daß er nicht die Natur fürwende, und etwas vornehmen möge.

8.

Unter Wehrender Lection soll keinem zugelassen sein, Zum Becken vmb Brod zu lauffen: Viel weniger nach belieben zu eßen, oder mit allerhand Speisen, als Fleisch, Obst und dergleichen sich anzufüllen.

9.

Wen sie ihre Nothdurfft Zu verrichten heraus gelaßen werden, sollen sie an dem gewöhnlichen Orth gehen denselben rein und sauber halten, vnd sich ohne säumnus wider in die Schull machen, *in ihre ordentliche Classe Verfügen.*

10.

Wan sie nach Verfliesung der Zeit aus der Schul gehen sollen, sollen sie nicht mit getümel, und durcheinander, sondern sittsam auffstehen, sich in den Classen nicht verweilen, oder bey der Gaßen thüer (a 3.^r vége) stehen bleiben, und allerhand muthwillen treiben, sondern ohne verzug nach Hauß gehen.

11.

Im Heimgehen, soll sich keiner auff den Marckt verweilen, vielweniger auff der gaßen einer den andern jagen, mit steinen oder andern Sachen nachwerffen, sondern ohne iedermann beleidigung schleinig in sein behausung sich Verfügén, oder in sein Hospitium sich Verfügén.⁷

12.

Damit aber solches beschehe, sollen etliche von denen Praeceptoribus bestellt werden, welche auff die andere Achtung geben, und folgendes den Praeceptoren berichten können.

13.

Im Fall ein Decurio seinen Befelch in auffmerkung und angebung der Straff würdigen nicht nach kommen würde, soll derselbe gebührenden mußen abgestrafft werden.⁸

14.

Daheim soll keiner nichts aus der Schull schwätzen, viel weniger über die Praeceptores klagen, dieselben bey Ihren Eltern Verwandten Freunden, oder andern Ehrlichen Leuten fälschlich vorlügen, und anbringen vnd hindurch allerhand Unruhe, Uneinigkeit vnd Feindschaft anrichten: Wie auch einen iedweden etwas, so daheim geschieht, in die Schull zu tragen, und bey andern Zu sagen hiemit ernstlich verbotten sein soll (a 3.^v vége).

15.

Auf denen Gaßen, oder bey versamblungen sollen sie sich Züchtig, schamhaftig, vnd wie studierende Jungen wohl ansteht vnd gebühret verhalten: hingegen allerungebührlichen, unZüchtigen vnd schandbahren Worten Wercken vnd geberden allerdings enthalten: niemand schmehen ausnähmeln, oder an gang spöteIn deßgleichen die Juden, Hund, Pferde vnd dergleichen ganz vnd gar Zu frieden lassen.

7A 9 és 11. pont betoldása csak a XVIII. századi másolatban található.

8 A 2. rész 12. és 13. szabálypontjait Deccard összevonta 13. ponttá.

16.

Böser Buben, vnd anderer Widriger vnd üppiger gesellschaften solln sich unsere Discipuli gänzlich entschlagen, vnd mit ihnen keine eigene Kundschaft pflegen.⁹

17.

Denen Geistlichen, Rahts Herrn, Praeceptoribus, Alten, oder andern Ehrlichen auch frembden Leuten, desgleichen Ehrlichen Frauen vnd Jungfern, soll ein ieder mit abnehmung des Huts von Höfflichen Neigen gebührliche reverentz thun; Ihnen aus den Weg weichen, vor ihnen aufstehen, und da sie etwas gefragt würden, sittsam und bescheiden antworten.

18.

Bey den Leutgeben, oder in den Bierhauß, so wohl in der Statt als Zu Wahndorff sauffens halber desgleichen andern Vordächtigen Orten, soll sich keiner bey höchster Straff finden laßen: Ingleichen soll keiner Zu offenen Tänzen, auff Hochzeiten (a 4. r vége) oder andere Mahlzeiten gehen, er sey dan darZu geladen, vnd Ihme Von seinen Praeceptore(n), Eltern oder dem jenigen bey deme er sei befindet, ein solches erlaubet, vnd Zugelaßen.

19.

All gewehr, wie daz sonst genennet werden mag, soll untern discipulis bey sich Zu haben oder Zu tragen allerdings verboten sein: daferne einer vnd der ander frembde vnd studierens halber Zu uns alhero sich begeben, einigen Säbel, Büchsen oder anderes dergleichen mit sich bringen würde, soll ers bey dem Rectore ablegen.

20.

Keiner soll des Nachts auff der gaßen herumb schwärmen, *sondern die edle Zeit besser anwenden, so daß er desselbigen Tages abgehandelte Lectiones repetiere, vnd sich auff. die nechst künfftige praepariere vnd gefast mache.*

21.

[Vnd weilen aus den Unnützen vnd Liederlichen Schießen, welches bilßhero auch von unterschiedlichen kleinen Buben practiciret worden, Viel unheil entstehen kann, auch o(hn)wenig von der Bürgerschaft hier über geklaget worden; als soll keinen Büchsen auff den Feld aus herumb Zu gehen oder den Wald vnd völgeln nachzutragen gestattet sein.]

Wenn unsere Discipuli Ferien haben, an welchen ihnen einigen Belustigung, und

⁹ A 16. pont előtt Deccard megjegyzése: *An mithen legen post prim(um) signatum* Ez lesz Deccard beosztása szerint a XVII. pont, a régi 17. XVIII., a 18. pont XIX., a 19. XXI. pontá lesz, a 21. XXII. pont, a 22. XXIII. pont, a 23. pont pedig XXV. pont helyét kapta. A 2. rész 20. szabálypontjából Deccard két sort olvashatatlanul kihúzott, az utána következő kiegészítés csak a XVIII. századi példányban olvasható.

Ergötzlichkeiten, gleichsam Zum Recompens ihres Fleisses, vnd Zur Ruhe, Von der Arbeit, so ein lernen vnd studieren angewendet werden muß, Zuweilen Vergönnt wird: sollen sie solcher Freyheit nicht mißbrauchen Zu allerhand Verbotenen, unanständigen, vnd theils gefährlichen, Ergötzlichkeiten: als da sind Karten, Würffel, Schiessen, baden, runseln. Demnach sollen sich unsere Discipuli sonderlich des unvorsichtigen, vnd liederlichen Schiessens, woraus Viel Unheil entstehen kan, auch nicht weniger von der Burgerschaft hierüber geklaget wird, gänzlich enthalten, und soll dannhero keinen mit Flinten auf dem Feld, oder in dem Wald herumzugehen gestattet seyn.¹⁰

22.

In Sommer sollen sie in Kalten Wasser zu baden (*a 4.^v vége*) höchlich vermeiden: In Winter aber des runzeln gänzlich enteusern.

23.¹¹

So sie von den Eltern, oder ihren Herren des Tages über etwas befehligt werden, sollen sie es mit allen gehorsam verrichten, vnd sich, in Summa, allerzeit solcher Geberden gefleißigen, Daraus die Eltern, vnd andere, alle Gottseeligkeit, Zucht, Tugend, Wahre Liebe vnd Ehrerbietung Zuspüren haben. *Vnd diese Liebe, vnd ehrerbietung Gehorsam sollen sie insonderheit auch auch ihren Herrn Praeceptoribus erweisen.*

24.

[Letzlichen] Ingleichen soll sich keiner Unterfangen die in denen Gärten und Weinbergen befindend(en) Früchte gewalthätiger Weiß abzureisen, allermaßen solches ein öffentlicher Diebstahl, welcher mit ernst v(nd) schwerlich abzustraffen.

Zum Dritten

Von den Studieren unserer Schüller

1.

Erstlich sollen alle discipuli Zu den gesagten vnd bestimmten Stunden in der Schull, vnd in ihrer verordneten Class erscheinen, dafern solches nicht beschiebt, soll er deßwegen abgestrafft werden: er habe den eine rechtmäßige Entschuldigung von seinen Eltern oder Herren Vorzubringen. *Nach geendigter [Morgen] Andacht, daVon droben im ersten Theil Meldung geschehen, ist das erste daß ein Christl(icher) Schüller sich auff seine Lection praepariere, vnd gefasst mache, so daß er dem Praeceptor nicht allein ein Genüge Zuthun gedenke: sondern sich auch dahin befleißige daß er auch ein mehrers praestiren möge, als der Praeceptor verhoffet.*

2.

Da Einer aus seiner Eltern oder Herren Geheiß (*az 5.^r vége*) Befehl daheimb bleiben muß, soll Ihm dises solcher Gestalt Zugelaßen sein, daß er entweder selber,

¹⁰ A második rész 21. pont kiegészítés csak a XVIII. századi másolatban olvasható.

¹¹ A 23. pont betoldása előtt *N(ovus) L(ocus)* jelzés olvasható!

oder durch seinen Andern von Praeceptore erlaubnus nehme, und die Ursach seines daheim bleibens anzeige- der dieses nicht thut, soll seine Straffe zugewarten haben: der aber auff einer falschen Entschuldigung begriffen wurde, soll noch hefftiger gezüchtigt werden.

3.

Dasjenige, so von dem Praeceptore proponiert wird, sollen sie fleißig excipieren und nachschreiben: Welcher in auffmerkung unfließig ist, seine Gedanken anderswo hat, liederliches vnd leichtfertiges geschwätz treibet, andere ding schreibet thut, oder leset, dan ihm vorgelesen, oder befohlen wird, der soll seiner verhandlung, und der Gebühr nach abgestrafft werden. *Es soll aber dises züchtige Stillschweigen nicht nur Vor, sondern auch insonderheit unter wehrender Lection genau beobachtet werden, vnd mit der Auffmerksamkeit genau Verbunden seyn, sonderlich wegen des vortrefflichen Nuzens, welchen das auffmerksame Stillschweigen nach sich Ziehet. Denn wenn die Discipuli fein stille sind, so kan der Praeceptor sein Amt besser Verrichten, er kan besser auf seine Discipel Achtung geben, er kan seine Gedanken besser beysammen haben: Denen Discentibus aber dienet das Stillschweigen dazu, daß sie ihren Lehrer besser Vernehmen, unverhindert lernen, vnd von zuhören viele-s fassen, und erlernen können. Es dienet auch darzu, daß sie keine Gelegenheit haben einander allerhand ungerimte Possen die sich in die Schule nicht schicke zuerzehlen.*¹²

4.

Was sie aus den Praelectionibus fassen, oder begreifen, sollen sie nicht in die gedruckten Bücher; sondern in absonderliche hierzu verordnete Büchlein schreiben, viel weniger sollen sie ihre Auctores mit allerhand ungeschickten Versen vnd Sententien besudeln. *Sollen demnach die Bücher ganz reinlich, auch Zuhause in guter Ordnung gehalten werden, wie denn ein fleissiger vnd rechtschaffener Discipul seine Bücher, wenn es die Noth erfordert, auch im finstern finden können.*

5.

Da Einer sein Lection Zu recitieren geheissen oder sonst etwas gefragt wird, soll er *ehrbietig aufstehen* bedachtig, fertig, deutlich vnd laut antworten, also daß man die letzte Sylbe sowohl als die erste Zu vernehmen hat. *Hat ein Christlicher Schüler etwan sonst mit sein Eltern, oder ansehnlichen Leuten Zu reden, soll solches ganz ehrerbietig geschehen, so daß er seinen Hut oder Haube sittsam abziehe, sich im Angesicht freundlich bezeuge, die Augen gerade, vnd frisch, jedoch mit Schamhaftigkeit, vnd ohne Frechheit auff die Person richte mit welcher er redet, unterdessen mit den Händen, oder Hut nicht spiele, sondern bescheidenlich da stehe und auff das, was geredet wird, acht habe, damit er wisse, fertig, beschiedentlich, und mit*

¹² A harmadik rész 1. pontja előtt Deccard megjegyzése: *Conf(er) Super Lege sub signo 4 NB part(em) 2da(m) Lignum geminum*. A harmadik rész 1. és 2. pontjának kiegészítése csak a XVIII. századi másolatban található! A 2. pont kiegészítését később Deccard a második rész 27. pontjának osztotta be. A XVIII. századi másolat harmadik rész új 3. pontja a 2. rész 6. pontja kiegészítésével azonos. Mivel ez a szöveg a XVII. századi példányban csonka, itt a XVIII. századi példányból pótoltam.

bedacht Antwort zu geben, vnd also auch Zu rechter Zeit Zu antworten, daß er dem jenigen, mit welcher er redet (az első példány szövege itt körbevágás miatt hiányzik, a második példányból így pótoljuk) nicht in die Rede falle sondern ihn zuvor, wohl ausreden lasse (az 5.^v vége).¹³

6.

Keiner soll den andern unter den Recitieren etwas einsagen, oder daz Buch die Lection heraus Zu lesen furhalten.

7.

Die, so in der Lateinischen und Ungrischen Sprach unterwisen werden, sollen so wohl in der Schull aus ausser Derselben Lateinisch und Ungrisch reden, daß wegen dan Zwey Signa eingeführet vnd angestellet werden sollen, deren der eine auff die Sprach, der andere auff die unzimlichen Geberden vnd Worte, wie auch auff die groben Sitten solle gerichtet sein.

8.

Die Exercitia soll ein ieder fleißig vor sich selbst componieren, nicht von einen andern abschreiben.

9.

Darumb dan bey der Correction ein iedweder von allen Worten vnd Constructio-nibus des ganzen Arguments (gebührlische Straff Zu vermeiden), guten Bescheid Zu geben vnd Zu sagen wissen solle, warumb er diß oder anders also gesetzt.

10.

Die Compositiones sollen denen Praeceptoribus nicht aufgeschmieret und klei-nen Scartecken, sondern entweder auff reinen und saubern Papier, oder in recht gebundenen Büchern ab, und eingeschrieben Zu corrigieren überreicht, benebens die hierzu bestimmten Tage in der Woche genau observiert werden (a 6.^r vége).

11.

Wan sie die Schull beurlauben wollen, sollen sie sich nicht, wie man sagt, in-salutato hospite davon machen, oder hinter der Thür urlaub nehmen; sondern solches dem Praeceptor anzeigen vnd gebührenden Danck vor die unterweisung abstat-ten: die primani aber sollen mit einer publica valedictione ihren Abschied nehmen.

¹³ A harmadik rész 5. szabálypontja a *soll er* szavak után *ehrbietig aufstehen* szavakkal egészül ki. A szabálypont után *N(ovus) L(ocus)* jel kihúзва, majd Deccard ezt osztotta be a második rész 26. pontjának.

Schließlich wird von allen sampt und sonders mit ernst erfordert, daß sie disen vorgeschriebenen Legibus sich gemäß verhalten, denen gehorsamlich vnd geträulich nachkommen, und geleben sollen Danneben auch ihre Jugend, vnd die guldene Zeit nicht unnützlich anwenden oder versäumen; sondern sich in ihren befohlenen Studiis und guten Sitten darumb sie vornehmlich von ihren lieben Eltern Befreunden und Anverwandten darzu befördern und angehalten werden, dermaßen geflißen, thatig und Emsig erzeigen vnd beweisen sollen, damit sie ihren lieben Vatterlandt Eltern, Anverwandten, und ihren selbst nützlich vnd Ehrlich sein mögen: dafern aber einer und der andere wider diese Satzung und Ordnung handeln, thun v(nd) laßen werde, derselbe seinen Alter vnd Verbrechen nach abgestraffet, auch in fall solche Straffe sonderlich bey den frembden Unerfänglich, ganzlich von vnserer Schulen ausgeschlossen, vnd deren verweisen werden solle (a 6.^v vége).

VI.

Nem kevesebnyire azon ipárokadjék, az jó Tanítvány, a ki a bötsületnek és fenyé-
téknek szeretője, hogy mind azon dolgokat kövesse, mellyeket láttand más okos em-
berekben ditséreteseknek⁸ és illendőknek lennyi. Önön maga dolgait pedig, tseleke-
detit, és erköltseit ne ditsérje. Mások- (a 6. lap vége) nak tse'lekedetit pedig meg ne
vesse avagy gyalázza, me'rt ebbül gyúlölségnél és ellenkezésnél egyéb nem származik.

VII.

Az ablakokat, asztalokat, padokat, kályhákat, ajtokat, és az Oskolához egyéb
tartazondo eszközöket senki a Tanulo Iffjak közül 'el ne törjő, ne metéllye, avagy azok-
ra ne férkállyon, se' meg ne motskollya. Aki pedig ezek ellen vétkezendik, az azon
kárt, a mellyet tett, ne tsak meg fizesse, hanem ezen tsintalanságának büntetését-is
várja.

VIII.

Hogy ha valaki az Leczke alat az Oskolából ki mennyi kívánkozik, tehát az dolog
ugy hozván magával, meg engedessék nékie, mindazonáltal vigyáznyi köll, hogy ne
talántán természettel⁹ okozván, más tsintalanságot kövessen el-oda ki.

IX.

A Leczke alat az pékekhez futnyi, se pedig anyit ennyi a mint kedve avagy ki-
vünsága hozza magával, avagy mindenféle' étkekkel, ugy mint hussal, gyümöltsel, és
más e'fféléekkel magát meg te'rhelny¹⁰ senkinek ne engedessék.

8 A szabálypont más okos kifejezése eredetileg egy szóból két szóvá választva, a ditsére-
teseknek tollhibát ditséreteseknek alakra javították.

9 A természettel szó természetet alakra javítva.

10 A szónak az e melletti írásjelét törölték.

X.

Hogy ha tisztesség szolván az árnyék székre ki botsáttatnak, tehát azon közön (a 7. lap vége) séges helyre mennyenek, a melly arra rendöltetett, aztot tisztán tartsák, és minden késedelem nélkül ismét Oskolájokban mennyenek.

XI.

Hogy ha el folyván az ora az Oskolából ki botsáttatnak, tehát kiki, helyébül bötsületessen föl kelvén, minden őszvő toldulás nélkül ki me'nyen.¹⁰ az Oskolában ne mulasson, az Oskola kapuja előtt' az után meg ne álljon és ottan mindenféle tsintalanságot el ne kövessen, hanem inkább minden késedelem nélkül haza mennyen.

XII.

Az haza menetel közben senki az piarczon ne mulasson, edgyik a másikat az utzákon ne kergesse, se kövekkel avagy másféle eszközökkel egy mást ne haigállják, hanem mindeneknek meg¹¹ bántása és me'g sértése nélkül haza siessenek, avagy szállásokra mennyenek, NB Ide tartozando ez-is, hogy ha a' mi ellenkezőink valami processiot tartanak, tehát senki se merészelle aztot nézegetnyi se közlül se távulul az hazaknak tetéjéről¹² és bástyákrul hogy senki se kinszeritessék verést szenvedny avagy az verés által térdre esnyi és balvány imádová lennyi, a'mint tegnap(i) némellyeken törtint. Jobb annak okáért olyankor haza sietnyi, hogy semi alkalmatosságot ne adjunk nékiek az belénk valo veszésre, ugy-is vitsorgotják fogaikat ellenünk, és azon vadnak hogy bennünket el nyelhessenek (a 8. lap vége).

XIII.

Évagre az Praeceptoroktul némellyek rendöltessenek, a kik másokra vigyázzanak, és azoknak magok viselését az Praeceptoroknak tudtára adhassák. Hogy ha pedig történet szerint az ollyatén Decurio tisztiben szorgalmatossan el nem járand, avagy másoknak gonosságokat meg nem jelenti, tehát az ollyan méltó büntetéssel büntetessék meg.

XIV.

Senki oda haza avagy szállásán azon dolgok felől, me'llyek¹⁰ az Oskolában történnék semmit ne szollyon, az Praeceptorokra ne panaszkodgyék, azokra szüléi, Attyafiai, avagy más bötsületes emberek előtt ne hazudgyon, avagy bé ne vádollya: mert ebbül minden féle nyughatatlanságnál, egye'netlenségnél és ellenkezésnél egyéb nem következik (:származik:).¹³ Ellemben pedig a mellyek otthon történnék, senkinek ne légyen szabad azokat az Oskolában ki nyilatkoztatnyi avagy meg beszéllenyi.

11 A meg szót a javító kéz kihúzta.

12 A NB szöveg tetéjéről szavát tetéjéről alakra javították.

13 A kiegészítést még egy sor zárta, ezt a kézirat javításakor később levágták.

XV.

Az utzán avagy az holl az Iffjak másut őszvő gyülekeznek, magokat bōtsületesen, szemérmertessen, és ugy, az mint az Tanulo Iffjakhoz illik, visellyék: ellenben pedig minde'n ékte'lén, rutt és undok szoktul és tselekedetektül oják magokat, senkit ne gyalázzanak, avagy tsufollyanak: hasomloképpen az Sidoknak, ebeknek, és lovaknak az utzákon békét hadgyanak.

XVI.

Hogy ha valami halott vagyon, tehát kiki bōtsületesen maga társával menny'en, es senki, se bottal, se korbátsal, avagy másféle illetén¹⁴ eszközökkel meg ne jelenyenyék, avagy ne mutassa magát.

XVII.

Gonosz és tsintalan gyermekektül nem külömben az gonosz (e szó helyett *ellenkezoinkel valo* szót irtak) tarsaságtul- is Tanitványink őrizték magokat.

XVIII.

Az Praedikátorok, Tanátsbéli Vrak, Praeceptorok, (a 9. lap vége) Vének avagy más bōtsületes emberek, nem külömben Aszszonyok és Leánzok előtt süvegeket le vegyék, azokat köszöntsék, és méltó bōcsülettel legyenek hozzájuk, azoknak az utbul ki állyanak, azok előtt föl kellye'ne'k, és ha valamit kérdezendenek tőlök arra bōtsületesse'n és okossan meg felellyenek.

XIX.

Se itt a Városban se Wandorffon lévő korcsmákra és sör házokra, avagy más illetlen helyekre, *főlöttéb valo* italnak okáért, senki nagy büntetés alatt mennyi ne mérészölyön. Se pedig közönséges tánczokra, lakodalmokra, és vendégségre, hanem hogy ha hivatalos, avagy Praeceptorátul, szüleitül avagy Urátul veniája vagyon, avagy me'g engedtetett.

XX.

Ejtzakának idejekor senki az Utzákon ne járjon, hanem az drága, alkalmas és hasznos időt jobban töltső,¹⁵ tudnyi-illik ugy, hogy azon Leczkéit, mellyeket azon a napon hallott Praeceptorátul, repetállya, és az következő napra való leczkéire készülyön.

XXI.

Semmi némő fegyvert ne hordozzanak Tanitványink. Hogy ha pedig valaki az vi-dekie'k közül tanulásnak okáért (a 10. lap vége) hozzánk jöven, magával kardot, pus-kát avagy más efféle fegyvert hozot volna, tehát azt Rector Uramnál le tegye.

¹⁴ Későbbi kéz (azonos az NB kézírásával) az illetén szót *illetlen*-re javította a *töltső* szót pedig *töltse* alakra.

¹⁵ A rábaközi *töltső* szót *töltse* alakra javította a NB írója.

XXII.

Es mivel az haszontalan és hejában való lövöldözésből gyakorta nagy kár és veszedelem szokott következni, nem külömben az Polgárságtul is ezeránt nagy panasz vagyon: azért senkinek flintával az mezzőre mennyi, és az erdön puskáznyi szabad ne légyen.

XXIII.

Nyári údőben az hideg vízben főrdnyi: télen pedig a jégen tsuszkorálni, se hoval haigálni ne merjenek.

XXIV.

Az kertekben és szőlőkben lévő gyümölsöt eroszakkal le szakasztanyi senki ne merészöllye, mivel ez nem egyéb lopásnál, az lopás pedig büntetést érdemöl.

XXV.

Hogy ha szüleiktül avagy Vroktul valami parantsoltatik nékie'k, tehát azon parantsolatnak engedelmeskedgyenek, azt végbe'n vigyék, és minden tselekedetekben úgy visellyék magokat, hogy az ő szüléik és Uraik azokbul eszben vehessék, Isteni féle'lmeket, Joságos tselekedeteket, igaz sze'reteteket és engedelmességeket. Ezen szereteket pedig és engedelmességeket, kiváltképpen Praeceptorokhoz mutassák me'g. (a 11. lap vége).

XXVI.

Hogy ha pedig valamely¹⁶ tanulo Iffjunak, vagy szüleivel, vagy más böcsületes Urral valami beszélgetése vagyon, tehát azon beszélgetést szintin úgy bötsületesen vigye véghez, úgy, hogy süvegét avagy kalapját az előtt le vegye, örvendetes ábrázatyát mutassa, szemével frissen, mindazonáltal szemérmertessen azon személyre tekintsen, a me'llyel szoll, az beszéd közben se kezeivel, se süvegével ne jádzék, hanem böcsületesse'n állyon, és arra a melly felől beszélgetnek, szorgalmatossan vigyázzon, hogy azontul és okossan mindenekre meg felelhessen, nem külömben-is akkor, midőn kívántatik, az az, előb meg ne felellyen, míg amaz beszélgetését el nem végezte.

XXVII.

Hogy ha valaki szüléinek avagy Urának parantsoljattyából kinszeritnék az Oskolát el-mulatnyi, te'hát olly formán meg engedtessék nékie, hogy Praeceptorát annyira bötsüllye, hogy vagy maga, vagy ha egyébképpen nem lehetne, tanulo társa által excusáltassa magát, és attul véniát kérjen, és ki maradásának okát mondja. A ki pedig ezt meg nem (a 12. lap vége) tselekszi, meg büntetessék, a ki pedig valami hamis mentegetésben tapasztaltatik, [még]annak annál nagyobb büntetése légyen.

¹⁶ A *valamely* szó a preceptor betoldása. A *vagyon* eredetileg *vágyon* volt, az *úgy* szó *ully* alakból javítva.

Harmadszor

Tanulo Iffjainknak tanulásátul.

I.

Elvégezvén regveli imádságát, a mint fölye'b emléke'ztünk, leg első gondja légyen az tanulo Iffjunak, hogy leczkéjére készüllyön, ugy, hogy nem tsak Praeceptorának eleget tegyen, hanem azon-is légyen, hogy többet-is prostálhasson avagy végbe'n vihessen, mint Praeceptora gondolta avagy reménlette volna.

II.

Hogy ha az Oskolában föl jötenek, tehát minden tumultust, kiáltást, ve'szekedést és ide s tova valo¹⁷ futkározást el-távoztassanak. Ellenben pedig kiki Űllő helére mennyen és még továbbá szép halgatásban leczkéjére készüllyön.

III.

Illyetén szép halgatásban legyenek pedig, ne tsak a leczke előtt, hane'm mind addig, valameddig az leczkéek tartanak, és az Praeceptorra szorgalmatossan figyelmezenek, (a 13. lap vége) kiváltképpe'n ha me'g gondollyák az nagy hasznót, melly az figyelmetes halgatásbul következnyi szokott Me'rt hogy ha a Tanítványok szép halgatásban vadnak, tehát az Praeceptor-is annál jobban végben viheti az ő tisztét, annál jobban vigyázhat az ő Tanítványaira, gondolattját-is annál jobban egybe tarthattya. Az Tanuloknak pedig a végre használ az halgatás, hogy Tanítójokat annál jobban meg érthetik, minden akadaloztatás¹⁸ nélkül tanulhatnak, és az figyelmezés által annál többet tarthatnak meg elméjekben. Arra-is használ az halgatás és figyelmezés, hogy illy formán semmi okok nem lészen, az éktelen, rutt, undok és tsunya dolgoknak és me'séknek elő hozására, mellyekrül az Oskolában beszélgetnyi nem illik.

IV.

Szükség pedig, pedig az Leczkére rendöltetett órákban kiki az ő Classissában avagy Oskolájában legyen. A ki pedig e'zt nem tselekszi, méltó büntetést várjon, ha tsak szüleitül, és Urátul későn való el jövetelének, méltó okát nem adhattya. (a 14. lap vége).

V.

Ami az Praeceptortul proponáltatik, azt mindenik szorgalmatossan utánna írja. A ki pedig szorgalmatossan nem vigyáz, gondolattya imit amot vagyon, másokkal tsácsok,¹⁹ más dolgokat firkál avagy tsélékszik, mint az Praeceptortul parantsoltatik, az tselekedete szerint méltó büntetést várjon.

¹⁷ A valo a preceptor betoldása.

¹⁸ Az akadaloztatás szavát akadaloztatás alakra javította valaki (rábaközi).

¹⁹ A tsácsok tsácsog alakra javítva.

VI.

Az mit az Praeceptornek tanításából hallandanak, avagy meg értettének, azt ne írják bé nyomtatott, hanem magánossan való könyvetskéjekben: se könyveik'et minden féle rut, ocsmán versekkel, avagy sententiákkal meg ne mocskollyák. Annak-okaért az jó Deák az ő Könyveit tisztán tarcsa, othon azokat jó rendben tartsa, úgy, hogy a szorgalmatos Deák, ha a szükség kívánnya, könyveit még a sötétben-is meg talállyhassa.²⁰

VII.

Hogy ha valamelyik az Tanítvánok közül az Praeceptortul Leczkéjét föl mondanyi parantsoltatik, avagy valamit kérdezend túlő, tehát bősületesen helyébül föl kellyen, okossan, frissen, és fön szoval felellyen, úgy hogy az Praeceptor minde'n szonak első, és utolsó Syllabáját meg érthesse.

VIII.

Egyik a másiknak leczkéjét ne susogja (*a 15. lap vége*), avagy az könyvet,²¹ hogy abbul Leczkéjét ki olvashassa, eleiben ne tartsa.

IX.

A kik az Deák és Németh nyelvre oktattatnak, azok mind az Oskolában s mind az Oskolán kívül Deákul és Németül szollyanak: melly végre-is két signumok, rendöltessenek, mellyeknek egyike az Nyelvekre, az másik pedig az éktele'n rut erköltserekre és szokra vigyázzon.

X.

Az Exercitiumokat kiki maga 'elaborálja szorgalmatossan, és mástul le ne írja. Innét hogy ha azok meg Corrigáltatnak, tehát kiki minden szoktul és Constructiokul, ha meg nem akar büntettetnyi, számot tudjon adnyi, hogy ezt, avagy amazt mért tedte úgy az ő láborjában, és nem másképp'en.

XI.

Az Compositiok pedig, mellyek az Praeceptornek az meg corrigálásra adattatnak, ne irattassanak mocskos papyrosra avagy Czédulára, hanem tiszta papyrosra, és őszvő köttetett könyvekben avagy puromokban, és ezeknek meg Corrigálására az rendölt napok minden héten meg tartassanak (*a 16. lap vége*).

²⁰ Othon és jó rendben, a talállyhassa szót talállyhassa alakra javította egy rábaközi nyelvjárású.

²¹ A könyvét könyvet alakra javítva.

XII.

Hogy ha valamelyik az Tanítványok közül Oskolánktul el akar butszuzni, tehát insalutató hospite el-ne mennyen, azaz, az aito me'gött butsut ne vegye'n, avagy alattomban el-ne mennye'n, hanem el-menetelét Praeceptorának meg jelencse, és illendőképben Praeceptorának véle valo vesződését és hü oktatását meg köszönnyő, az Primánusok pedig, az az kik Rector Vram Classisában vadnak, publice valedicályanak.

XIII.

Végezetre minden tanulo Iffjutul in specie azt kívánnuk, hogy ezen eleiben irattatot Légesek²² szerint kiki el járjon, és azok szerint alkalmaztassa avagy szabja életét. Igy szintin Iffjuságokat és az aranyos üdőt haszontalanul ne tölcsék, avagy el ne mulassák, hanem Tanulásokban és jo erköltsőkben, mellyeknek meg tanulására küldettenek Oskoláinkban, idegen földről kedves szüléiktül, és Attyafiactul.²³ olly szorgalmatosan visellyék magokat, hogy valamikor édes hazájoknak, szüléknek és Attyok fiainak,²⁴ nem kevesebnyére magoknak-is nagy hasznot hajthassanak és böt-sületekre lehessenek. Hogy ha pedig valaki közüllök ezen ditséretes törvények avagy Rendtartások 'ellen véttenyi fogna, az idejéhez és tselekedetéhez képest meg büntettség, hogy ha pedig ezen büntetés, kiválképpen az Vidékieknel elégséges nem volna, avagy nem hasznalna, tehát az ollyatin Tanítvány Oskoláinkbul ki vettessék (a 17. lap vége).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Tompos Ernő:

Soproni polgári címerek a Szent Mihály Testvérület könyveiben

1. A testvéregyesület tagnévsorát két könyv őrzi a soproni Szent Mihály plébánia irattárában! Az első, 1751-ben elkezdett kötet piros bársony kötésű. Elöl Szent Mihályt (1/a. kép), a bekötés hátsó tábláján Mária nevét láthatjuk, domborított sárgaréz díszítésben, a könyv sarkait ugyancsak rézdomborítások védik és fedőlapjait díszes rézkapcsok tartják össze (Címlapja: 1/b. kép). A könyv 526 lapon 5517 bejegyzést tartalmaz. Ezekon kívül 4 főpapi címert (pl. Zichy Ferenc gróf győri püspökét, mely csak annyiban tér el a szakirodalmunkban közölt családi címertől, hogy egyházi méltóságának jelvényein kívül, a sisak helyén egy mosolygó angyalfejet láthatunk; 2. kép), és 16 főúri család címerét, ezeket azért nem írjuk le, mert a magyar címertani szakirodalomban úgyszólamint szerepelnek (pl. Széchényi, Barkóczy stb.), egy általam egyelőre nem ismert, nyilván szintén főúri család, felírás nélküli címerét. Az első kötet egy nemesi címeren (Hueder) kívül még 12 soproni polgári címert is tartalmaz (a Greiner családot kétszer is).

1 A testvérület történetére vö. Bán János: Sopron újkori egyháztörténete: Sopron, 1939, 369–370.

22 A Légesek alakja legesek formára javítva.

23 Az Attyafiactul alak Attyafiaktul-ra javítva.

24 A fiaiknak alak fiainak alakra javítva.

A második kötetet 1782-ben kezdték el. Papírja vékonyabb, mint az első köteté: 651 oldalból áll. E könyv 3 főpapi és 1 főúri címet tartalmaz, polgári címet egyet se. E kötet 16 990 tag névsorát tartalmazza, de ebben benne foglaltatnak az első kötetben levők is, tehát 11 473 új nevet ismerünk meg belőle.

Az első kötet címerrajzai nagyon szép és szakszerű kivitelűek. Például: a fémeket mindenütt laparanyból vagy ezüsből, ragasztással hordta fel a művész, aki a heraldika szabályait is jól ismerte. A feliratok keretei — a kor stílusának megfelelően

1/a. Az 1751. évi kötet elülső fedele

— rokokó ízlésben készültek. A címerképek nincsenek szignálva, de igen nagy a valószínűsége annak, hogy már az alapítás évében belépett Sedlmayr András festőművésztől, aki egyben aranyozó mester is volt, származnak. Ezt az is valószínűsíti, hogy a városi tanács 1761-ben Károly főherceg, 1765-ben Ferenc császár jelképes ravatalainak címereit vele festtette meg.² A második kötet címereinek kivitele lényegesen gyengébb. Látszik, hogy nem ugyanattól a kéztől származnak, mint az első kötetbeliek. Laparanyozás itt egyáltalán nem fordul elő.

² Csatkai Endre: Sedlmayer András soproni festő. SSz. 1938, 100.

Register
oder
Namen: Buch:
Der Sünd: Genossen: in der Burger:
lichen Lieb: Verklung:
Unter den Schutz des Heiligen
L. r. L. ual MICHAELIS
Welche von einigen From: und ein:
dächtigen Burgern
Anschängen und antgerichtet worden:
In der Königl:chen Frey: Stadt:
Gedenbuch:
Anno: 1751

1/b. A címlap

2. Ehrlinger János Bertalan gyógyszerész polgári címerét már közöltem.³ Most alkalmam nyílt megismerni e címer színeit is. A kiegészített címerleírás tehát a következő: kékkel és arannyal hasított pajzsban, ezüst-veres szarufa, ennek ezüst felében veres kígyó, a veresben ezüst kígyó látható. A két ág találkozásánál színváltó stilizált liliom. A címer kék mezejében 3—3 ezüst bizánci, az aranyban két kék szárny van. A sisakdísz (a továbbiakban: Sd.) nyitott szárnyain megismétlődik a címerkép,

2/a. Zichy Ferenc
győri püspök címere

2/b. Sedlmayr András
festőművész és aranyozómester
címerpecsétje

de a bizánciak és a kék szárnyak nélkül. Sisaktakaró (a továbbiakban: St.): kék-arany, vörös-ezüst (3. kép).

Rohrer János városi tanácsos „beszélő” címere: vörös mezőben, zöld talajon, buzogányos zöld nád (németül: *Rohr*) között ezüst liba, felette hatágú arany csillag. Sd.: a liba. St.: veres-ezüst.

Vogl József „beszélő” címere: Vágott pajzs felső kék mezejében növekvő fekete madár (németül: *Vogel*), mellette 1—1 hatágú arany csillag. Az alsó, damaszcirozott, veres mezőben arany cölöpön ötszirmú kék virág. Sd.: arany-kékkel és kék-arannyal vágott szarvak között egy kis, természetes színű, *madárka*. St.: kék-arany, vörös-ezüst (4. kép).

3 Vö. Tompos Ernő: Címeres pecsétek, különös tekintettel a polgári címerekre. SSz. 1942, 54.

3. Ehrlinger János Bertalan
gyógyszerész címere

4. Vogl József „beszélő” címere

Petrák Ferenc városi tanácsos címere: damaszcírozott kék mezőben zöld leveles piros rózsát tartó, természetes színű ágaskodó oroszlán. Sd.: az oroszlán növekvőleg. St.: kék-arany, vörös-ezüst. Az általam régebben közölt címer⁴ annyiban téves, hogy a rózsát, a pecsétlenyomat alapján, buzogánynak néztem.

Wischy Sámuel városi tanácsos és neje címerei: vágott ovális pajzsban, fekete mezőben lépdelő, ezüst kardot tartó oroszlán. Az alsó ezüst mezőben kék harántpólyán két hatágú arany csillag.⁵ A feleség, született Rolly Mária Jozefa címere: vágott

5. Wischy Sámuel városi tanácsos és neje címere

ovális pajzs felső arany mezejében álló fekete sas. Az alsó, veres mezőben két ágaskodó arany oroszlán egy ezüst golyót tart, Sd.: az álló sas. Sd.: kék-ezüst (5. kép).

A Greiner címert már közöltem,⁶ színei a következők: veressel és kékkel hasított pajzs első (veres) mezejében, ágaskodó, nyakörvet viselő arany *kutya* ezüst csontot tart. A kék mezőben arany nyakörvet viselő, ágaskodó ezüst *kutyát* látunk. Sd.: jobbról arany-kék, balról ezüst-kék nyitott szárnyak között az első mezőben, csontot tartó arany *kutya* növekvőleg. St.: kék-arany, veres-ezüst. Könyvünkben Greiner Ferenc Ignác szerepel, akinek a mai Széchenyi tér 1—2. sz. ház helyén volt a háza. Címere Topolicsné szül. Greiner Katalin címerével azonos (7. kép).

Pöck János György tanácstag címere: damaszcírozott kék mezőben ágaskodó ezüst ló. Sd.: Nyitott kék szárny mindkét oldalán (mindkét szárnyán egy-egy ágaskodó ezüst ló). St.: kék-ezüst.

4 I.h. 179.

5 I.h. 274.

6 I.h. 128.

Beck János Mihály városi tanácsos címere: tojásdad (nem ovális, mert a felső fele valamivel szélesebb) pajzs vágott, felül veressel és feketével hasított. A veres mezőben aransugaras, arcos napkorong. A fekete mezőben sugaras ezüst félhold. Az alsó kék mezőben, lángoló zöld sziklán arany sas áll, mely a felső két mezőbe is belenyúl. Sd.: arany koronán, melyből szürke-kék-piros strucc tollak lógnak lefelé, ülő, piros nyelvű, fehér uszkar kutya. St.: fekete-arany, piros-ezüst (6. kép).

6. Beck János Mihály városi tanácsos címere

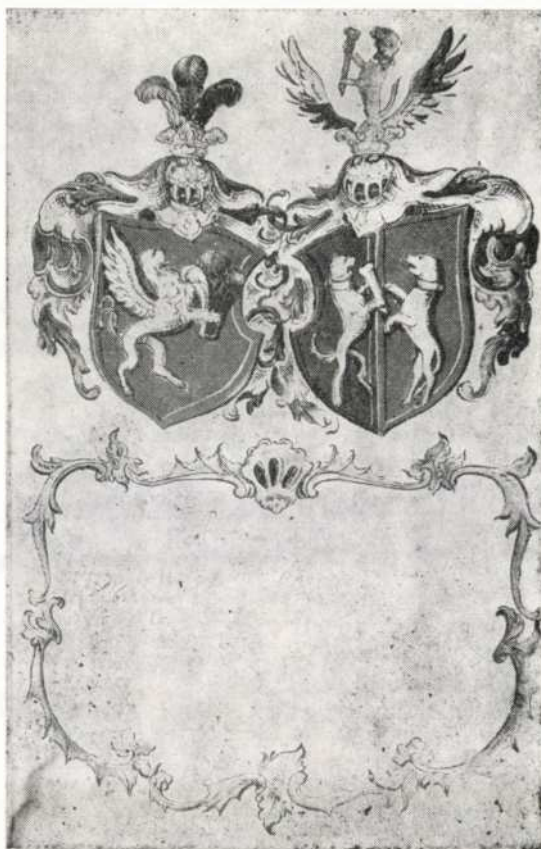
Pellican Ferenc Ignác belső tanácsos „beszélő” címerét pecsétjéről közöltem.⁷ Színei: vörös mezőben, zöld hármashalmon fészek és ezen három fiát vérével tápláló ezüst *pelikán*. Sd.: a sisakkoronán lépkedő arany griff, jobbában ezüst kardot, baljában hatágú csillagot tart. Sd.: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Dr. med. Topolics András és neje Greiner Katalin. A férj címere: fordítva rajzolt (tehát balkezes vitéznek való) tárcsapajzs kék mezejében két farkú szárnyas arany oroszlán három, ezüst-kék-vörös strucc tollat tart. Sd.: a három strucc toll. St.: kék-arany, vörös-ezüst. Feleségének címerét, lásd Greiner Ferencnél, azzal a kiegészítéssel, hogy mindkét kutya nyakörve: arany (7., színes kép).

⁷ I.h. 179.

Kampel György Konrád,⁸ címerének színei: kék mezőben, vörössel bélelt arany koronán lépdelő kétfarkú, arany oroslán, két mellső markában ezüst pallost tart. Sd.: az oroslán növekvőleg. St.: kék-arany, vörös-ezüst.

3. Felicite Marie Foullon de Norbeck bárónő, címere a mi heraldikai irodalmunkban nem szerepel, pedig legalább egy ideig nálunk tartózkodhatott: négyelt pajzs, szívpajzssal. Ez utóbbi kék mezejében arany szarufa, felette 1-1 hatágú arany csillag, alatta ötszirmú arany rózsa. Az 1—4. mezőkben, ezüst alapon fekete vaddisznófej, a

7. Dr. Topolics András orvos és neje, Greiner Katalin címere

2—3. arany mezőkben 3-3 vörös gabonakéve. A pajzson kilenc gyöngyöt mutató, tehát grófi rangkorona. Felette két, rostélyal ellátott sisak. A jobb oldali sisak dísz: növekvő arany griff. A másikon: fekete vaddisznófej. St.: fekete-ezüst, vörös-arany. A pajzstartók: arany griffek, melyek a szívpajzs címerképét ismétlő zászlókat tartanak. A hátrafelé néző griffek egy kékszínű, „Dieu le veut” aranyfeliratú szalagon állanak (8. kép).

Hueder Mihály megyei komisszárius címeres nemesi levelét III. Károly király 1722. aug. 2-án adományozta.⁹

4. A polgári és a paraszti címerek pecsétviaszba nyomva tulajdonosának aláírását helyettesítették, ill. erősítették meg. A címerábrázolások művelődéstörténeti, család-történeti, sőt a „beszélő” címerek névmagyarázó tanulságokkal is szolgálhatnak. Így pl. a XVIII. századi Sopron történetében jelentős szerepet játszó *Greiner* család neve valószínűleg *Grein* (Felső-Ausztria) város nevéből származik,¹⁰ mégis a család címerében ismételen előforduló kutya azt sugallja, hogy a címer tervezője (a címerfestő) 'a fogát vicсорító, vinnyogó (kutya)' jelentésű német *greinen* igével hozta kapcsolatba.¹¹

8. Felicite Marie Foullon de Norbeck bárónő címere

⁹ Siebmacher, Johann: Grosses und allgemeines Wappenbuch. B. Ungarn II. Tafel 251.

¹⁰ Brechenmacher, Josef Karlmann: Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. Limburg a.d.L., 1957–1963.

¹¹ Hálás köszönetet mondok Horváth József apátplébánosnak és Dávid Ferenc művészettörténésznek a feldolgozással kapcsolatos segítségükért.

Az irodalmi kör gondjai a századfordulón

A Soproni Irodalmi és Művészeti Kör (később Frankenburg Irodalmi Kör) igazgatótanácsa 1897. március 10-én ülésezett s bizony megfedekezett arról, hogy az irodalmi kör 20 évvel korábban ugyanezen a napon kezdte meg működését, tehát jubileum volna. Ellenben elhatározta, hogy a Vidéki Hírlapírók Szövetségének segély- és nyugdíjalapja javára estélyt rendez és pedig a Győrben már megtartott rendezés mintájára. Bizonyos, hogy ennek a rendezésnek mozgatója Szávay Gyula győri író lehetett, aki a soproni körrel szoros kapcsolatot tartott fenn, és Rábel László, a „Sopron” főszerkesztője. Mindketten tevékeny tagjai a fent említett szövetségnek. Az estélyt április 22-én és 23-án a színházban tartották ünnepélyes keretek között. A műsort Szávay Gyula prologusa vezette be, a második részben pedig ugyancsak Szávay „Élő újság” c. alkalmi szerzeményét mutatták be műkedvelő nők és férfiak közreműködésével. A terjedelmes műsoron szerepelt még Rákosi Jenőnek, az újságírószövetség elnökének előadása, Berczik Árpád egyfelvonásos vígjátéka (Egy szelleműs hölgy) Rákosi Szidi, Palotay Piroska és Dezső József,¹ előadásában, valamint Nelky Ella zongoraszáma, Zilahy Gyuláné énekszámja és Zilahy Gyula² monológja. A rendezés bevétele 1204 frt volt, a kiadás 757 frt, jótékony célra maradt 457 frt, és az irodalmi kör belépett a szövetségbe mint alapító tag 100 frt díjjal.

A soproni Széchenyi-szobor leleplezése alkalmával az irodalmi kör ugyancsak estélyt rendezett, melyen az emlékbeszédet Gombocz Miklós líceumi tanár mondta, Beóthy Zsolt egyetemi tanár felolvasta „Széchenyi István és a magyar nő” című tanulmányát. A műsort a zeneegyesület ének- és zenekarának zeneszáma egészítette ki Kossow Jenő karnagy vezetésével. A szobor leleplezési ünnepségén az irodalmi kör küldöttsége élén Deszkásy Boldizsár elnök helyezte el a koszorút. A nagycenki Széchenyi-szobor szeptember havi leleplezésén is részt vett az irodalmi kör elnöksége és koszorút tett a szoborra. Az irodalmi kör számára mindez nem csekély gondot jelentett, hiszen az akkori nehézkes adminisztráció mellett minden lépéséhez külön bizottságot kellett kirendelni, tárgyalni kellett, levelezni, utazgatni Győrbe, Budapestre. Végül is a feladatok rendszerint megoldódtak.

Vojtkó Pál líceumi tanár, költő, az irodalmi kör akkori főtítkára jelenti az igazgatótanács 1897. október 8-i ülésén, hogy a nyári szünetben átnézte a kör könyvtárát s megállapította, hogy több könyv Széchenyi István könyvtárából származik és bibliofil értékű. Talált egy levelet is Széchenyitől, amelyben a „Világ” német fordítását felajánlja jövődöbéli feleségének és gr. Zichy Károlynénak. Indítványozta, hogy a kör ezeket a könyveket helyezze el a Tud. Akadémia által akkoriban kezdeményezett Széchenyi-múzeumban. Ezt az indítványt a kör nem tette magáévá, felülkerekedett az a vélemény, hogy a könyvek maradjanak Sopronban. Ebben az időben a könyvek a bencés gimnázium egyik helyiségében voltak elraktározva, mert az irodalmi körnek saját helyisége nem volt. A könyvtárról még később is esik szó, egyelőre annyit jegyzek meg, hogy az irodalmi kör már indulásakor tervbe vette kölcsönkönyvtár létesítését. Felhívta a közönséget, hogy e célra adományozzon könyveket. **Érkeztek is** küldemények, így a Széchenyi-család részéről is, az egybegyűlt anyag azonban kölcsönkönyvtár céljára nem volt alkalmas.

Deszkásy elnök az igazgatótanács ülésén emlékezett meg Erzsébet királyné tragikus haláláról (1898. szept. 10.) indítványára 50 forintot utaltak át a budapesti szo-

1 Mindhárman a Nemzeti Színház tagjai. Dezső József az évtized kezdetétől a soproni közönség kedvelt színésze.

2 A Nemzeti Színház tagja.

borra. Küldött pénzt az irodalmi kör Mikes Kelemen zágoni, Arany János nagykőrösi szobrára is és évi 50 forinttal segítette testvéregyesületét, a soproni Magyar Férfidalkört. Akkor már tulajdonában volt egy részletre vásárolt Bösendorfer-hangversenyzongora, amelyet 25 frt bérleti díj ellenében mások is használhattak. Egyszer azonban a Zeneegyesület, amely két alkalommal is használta a zongorát, sokallta a díjat s annak megfizetését megtagadta. Az irodalmi kör igazgatótanácsa erre ki mondta, hogy a Zeneegyesület ezután csak úgy kaphatja meg a zongorát, ha előre fizet.

1898 végén merült fel az a gondolat, hogy az irodalmi kör rendezzen ismeretterjesztő előadássorozatot. Úgy tervezték, hogy a téli hónapokban tartanának hetenként egy előadást tudományos és művészeti kérdésekről. Egy-egy előadásra 20 krajcár volna a belépti díj, egy egész sorozatra a tandíj 2 forint. Az előadásokat a börzecsarnokban rendeznék. A kiadások (berlet, fűtés stb.) levonása után maradó összeget az előadók közt osztanák fel. Az igazgatótanács lelkesen fogadta az ötletet s 1899 februárjában meg is indultak az előadások megfelelő érdeklődés mellett. Úgy látszik azonban, hogy a börzecsarnok nem felelt meg s ezért az irodalmi kör a városház nagytermét szerette volna megkapni. Ezt a kérést azonban a városi tanács elutasította, egyrészt azért, mivel a terem használata esetén az egész lépcsőházat és minden folyosót világítani kellene, másrészt, mivel a rendezés a hivatalos idő utánra esik, megfelelő személyzet nem áll rendelkezésre. A réaliskola adott helyiséget, azonban az előadások iránt az érdeklődés annyira megcsappant, hogy 1900 márciusában ezt az akciót megszüntették.³

Újabb anyagi baj. Fürst Károly, a kör pénzbeszedője 537 frt 60 krajcárról nem tudott elszámolni. Szánta-bánta bűnét, többet ez nem fog előfordulni, mondta és hozzájárult, hogy a líceumtól járó fizetéséből (pedellus volt) havi 5 forintos részletekben a kárt levonják.

1899. július 30-án a Petőfi Társaság Segesvárott Petőfi-emlékünnepet rendezett, erre az irodalmi kört is meghívták. Poszvek Lajos alelnök és Vojtkó Pál főtítkárr⁴ a maguk költségén utaztak Segesvárra, magukkal víve az irodalmi kör koszorúját.

Az irodalmi kör 1901 októberére hirdetett estélye — a jegyzőkönyv szerint — „az építőbank katasztrófája miatt a város társadalmát és közéletét ért megrázkódtatás következtében” elmaradt és a novemberi estét sem tartották meg.⁵ Ugyancsak a bankbukással volt összefüggésben, hogy Gebhardt József polgármester bejelentette a körből való kilépését. Az igazgatótanács a polgármester kilépését nem fogadta el azzal a megokolással, hogy 1896 óta tiszteletbeli tagja a körnek, kilépésnek tehát nincsen helye. A tanács e gesztusa kifejezésére juttatta azt a résztvevőt, amellyel a város közönsége Gebhardt vesszőfutasát kísérte. Ennek befejezése a nyugdíjazás volt.

1905. ápr. 25-én Csizmazia Endre törvényszéki bíró,⁶ az igazgatótanács újdonsült tagja meglepő indítvánnyal állt elő. Sopronban szükséges volna a magyar nyelv intézményes terjesztése, a magyar szellem erősítése. Olyan mozgalmat kíván szervezni és pedig az irodalmi kör szárnyai alatt, amely elemi iskolai tanulók számára magyar nyelvtanfolyamot rendezne, gondoskodna német ajkú gyerekek magyar falvakban való nyaraltatásáról és német ajkú, illetve magyar ajkú gyerekek rendszeres cseréjéről. Ezt a nemes feladatot az irodalmi kör erkölcsi erejével látja megvalósíthatónak a kör eredeti működési területének sérelme nélkül. A tanácsülés, amelyen a tanács 28 tagja közül csak tizen jelentek meg, köztük Csizmazia több jóbarátja, „nagy többséggel” hozzájárult a javaslatához, de az idő előrehaladottsága

3 Ismeretterjesztő előadások sorozatára csak 1924-ben került sor.

4 Vö. Berecz Dezső: SSz. 1980, 256; továbbá uő.: Vojtkó Pál (1867—1909). SSz. 1956, 183—184.

5 Hárs József: A Soproni Építőbank működése és bukása (1873—1901). SSz. 1961, 317—331.

6 Csizmazia Endrét 1906-ban a függetlenségi párt programjával Sopron város országgyűlési képviselőjévé választották. Ekkor bíról állásáról lemondott és Budapesten ügyvédi irodát nyitott.

miatt a végleges döntést elhalasztotta. A következő ülésen (V. 4.) az elnöklő Bancsó Antal a Csizmazia-féle indítvány elfogadását javasolta. Az irodalmi kör vegye szárnyai alá a mozgalmat, támogassa azt erkölcsileg s annak vezetését bízva egy 60 tagú intézőbizottságra, melyben részt vesz az irodalmi kör vezetőségének és igazgatótanácsának minden tagja és más külső vezető emberek. Az igazgatótanács jelenlévő kilenc tagja a javaslatot elfogadta, minék következtében előállott az a furcsa helyzet, hogy a 60 tagú intéző bizottság az irodalmi kör nevében, de valójában attól függetlenül, önálló költségvetéssel működik olyan területen, amely csak nehezen préselhető bele a kör alapszabályszerű feladataiba. Egyesület az egyesületben!

A 10 nappal később tartott közgyűlésen lemondott gróf Széchenyi Emil elnök, aki egyéves elnöksége alatt egyetlen ülésen sem tudott megjelenni, lemondott Bancsó Antal alelnök és Mészáros Sándor főtitkár. Ekkor választották elnökké a nagy műveltségű Hering Zsigmond ügyvédet, alelnökké Stengl Antal törvényszéki bírót, főtitkárrá Stodolni Gyula reáliskolai tanárt. Az irodalmi körben tehát kavargott az élet. Ezzel egyidejűleg a 60 tagú bizottság nagy lendülettel kezdte a munkát. Mindenekelőtt pénzt kellett teremteni. Nagyszabású ún. népünnepélyt rendeztek az Erzsébet-kertben, megindult az adománygyűjtés és a közönség mindennemű megadóztatása. Az első évben a csereakciót jelentkezők hiányában nem lehetett megvalósítani s az végleg le is került a napirendről. Legjobban a nyaraltatás sikerült, melyben 86 gyerek vett részt. Ennek költsége 2850 korona volt. Sopronban 215 elemi iskolai tanuló vett részt a magyar nyelvtanfolyamon, amelyet több csoportban elemi iskolai tanítók vezettek. A költség 1574 korona, ebből 1400 korona a tanítók díjazása. 1906-ban 90 gyerek ment nyaralni, 252 jelentkezett a nyelvtanfolyamra. A mozgalom iránt az érdeklődés egyébként is megnövekedett, a kultuszminisztérium 500 korona, Sopron város és vármegye 1000-1000 korona szubvencióval támogatta s ez később is fennmaradt. Az irodalmi kör igazgatótanácsában csak ritkán esik szó a mozgalomról, a közgyűlésen a főtitkár beszámol ugyan a mozgalom eredményeiről, ezek részleteit azonban a jegyzőkönyvek nem tartalmazzák. Az irodalmi kör időnként adományokat gyűjt, egy-egy rendkívüli estélyt rendez, kérelmezi a hivatalos támogatást, s a mecénások közé iktatja Esterházy Miklós herceget is.

1910 tájban a mozgalom vezetése Pacséry Károly tanfelügyelő kezében összpontosult, az anyagi ügyeket pedig Józsa Menyhért intézte, 1911-ben már csak 20 gyerek nyeret Csepregen és Bükön, el is hangzott az a kívánság, hogy a gyerekeket jobban szét kellene osztani. Pacséry távozása után Schwartz Vilmos tanfelügyelő vette át a mozgalom vezetését, melléje az irodalmi kör igazgatótanácsa két tagját delegálta. Ez maradt a 60 tagú bizottságból. A sorvadó mozgalomnak a világháború kitörése vetett véget.

Mészáros Sándor 1906-ban tért vissza a főtitkárságba és hosszú (főtitkári, majd alelnöki) működése alatt mindig a kör irodalmi jellegét erősítette. Frankenburg Adolf születésének 100. évfordulóján a kör Mészáros Sándor javaslatára vette fel a Frankenburg nevet s hagyta el a „művészeti” jelzőt. Egy ízben Östör József Mészáros főtitkár részére 200 korona jutalom megadását javasolta, meg is szavazta a tanács, de Mészáros Sándor, aki pedig szegény ember volt, nem fogadta el.⁷ Gyóni Géza 50 korona segélyt kért a körtől készülő verseskötetének költségére, meg is kapta.

Az igazgatótanács 1910. jún. 3-i ülésén Hering Zsigmond lemondott az elnökségről, ugyanakkor lemondott Stengl Antal alelnök, Meiszner Ernő másodtitkár, Mihályi Kálmán háznagy, Kovács István tanácsstag és Józsa Menyhért, a nyelvterjesztési akció pénztárosa. A távozó Stengl kivételével ahhoz a baráti csoporthoz tartoztak, amely annak idején a nyelvterjesztési mozgalmat az irodalmi körre zúdította. Az ülés jegyzőkönyvéből nem tűnik ki, mi volt a lemondások hátterében. Hering csak annyit árult el, hogy magánélveitől a közéletben sem tud eltérni. Az eseménnyel a korabeli

⁷ Az irodalmi kör tisztségviselői nem részesültek díjazásban, azt el sem fogadták volna.

sajtó nem foglalkozott, mivel a kéthetes nyomdászsztrájk miatt a lapok nem jelentek meg.

Az irodalmi kör gondjai között időnként szó esett arról a könyvtárról is, amelylyel a kör nem tudott mit kezdeni. A könyvek a bencés gimnázium egyik helyiségében voltak elhelyezve, majd adat van arra, hogy később Meiszner Ernő másodtitkár lakására kerültek, Geiger Dezső törvényszéki elnök elnöksége idején pedig a bírósági épület egyik szobájába. Az igazgatótanács 1907-ben bízta meg Meiszner Ernő másodtitkárt, akit egyben könyvtárosnak is mondtak, és Mihályi Kálmán háznagyot azzal, hogy a könyvtárt rendezzék és katalogizálják. A két megbízott addig halogatta a munkát, amíg semmi se lett belőle. Geiger Dezső elnök felkérésére Rezner Tibold másodtitkár és könyvtáros 1910-ben rendezte, osztályozta a könyveket, megállapítva, hogy jórésztük bibliofil értékű. Az igazgatótanács ekkor megbízta dr. Zergényi Jenő alelnököt, lépjen érintkezésbe a városi múzeummal olyan értelemben, hogy a kör a könyveket a múzeumnak kívánja ajándékozni. Ez a kezdeményezés nyilván nem járt sikerrel, mert a könyvek továbbra is a kör birtokában maradtak.

A sokt hányatott könyvtár végül is a törvényszéki épület padlásáról került elő. Mikor és hogyan került oda, azt megállapítani nem lehet. Valószínű, hogy a háború alatt szükség volt az épület minden helyiségére, az útban lévő könyveket a padlásra vitték. 1925-ben mint a kör újonnan választott főtítkára értesültem a könyvek hollétéről. A könyveket meg is találtam kupacba ömlesztve, porral lepetten. A kb. 2600 darabból álló könyvtárt a lakásomra vitettem, úgyahogy rendbetettem, jegyzéket készítettem s láttam, hogy a könyveknek kb. tized része a Széchenyi-család könyvtárából származik. Az irodalmi kör a könyvtárat előzetes megbeszélés alapján 1927 végén átadta a városi közkönyvtárnak mint letétet. A könyvek azután a Művelődési Központ könyvtárába tartoztak, egyes darabok a nagycenki Széchenyi Múzeum tárlóiban láthatók. Jelenleg Győrött, a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtárban vannak.

Zádor Alfréd:

A Hanság lecsapolásának története

1. E rövid írás egyrészt emléket óhajt állítani azoknak a kiváló vízügyi szakembereknek, akiknek részük volt az emberi jólét érdekében folytatott munkában, másrészt ismertetni szándékszik hazánk e ma már csak nevében létező táját, mert a Hanság abban az értelemben, amit e név néhány évtizede még jelentett, nincs többé.

Földrajzi helymeghatározásra szolgáló fogalom lett csupán, mert a hajdani lápvilág gazdag növény- és madár-rezervátumával már a múlté. Hosszú és nem minden akadálytól mentes volt az út, amíg elmondhattuk, hogy sikerült ezt a hatalmas területet meghódítani az emberiség számára.

Hazánk térképeinek északnyugati csücskére pillantva, feltűnik az egyébként sűrűn lakott Dunántúl e részének kietlensége. A lakott helyek megritkulása következtében egy-egy község határának óriási növekedése, az úthálózat hiánya és a forgalomszegénység jellemzik a vidéket, amelynek neve *Hanság*. A népsűrűség itt az országos 107 fő/km²-el szemben csupán 44 fő/km². Az említett jelenségek oka a vidék ár- és belvízproblémájának évszázados megoldatlansága volt.

A Hanság Győr-Sopron megye nyugati részén fekszik, a Kisalföld és a Fertő között. A Pannon tenger visszahúzódása után az egész Kisalföld medencéje a pliocénben nagy mértékben lesüllyedt. Észak felől a Duna, dél felől pedig az Ikva és Répce a hordalékot gyorsan feltöltötte másfél—két méterrel a Fertő szintje fölé, miáltal a tó lefolyástalanná vált. A tőle keletre fekvő, elgátolt medencében a jelenkor folyamán 0,3—3,0 m vastag tőzegtelepek képződtek. A Mosonszentjános és Bósárkány közti,

1. A Hansaság és környéke

4,0 km széles láptorok a Hanságot egy nyugati és egy keleti medencére osztja. A nyugati rész a *Kapuvári*, a keleti a *Lébényi hany* nevet kapta (1. kép).

A Fertő keleti oldalán, a Hanságtól északra fekszik a Fertőzug (Seewinkel). E terület felszíne lefolyástalan, mintegy 80 kisebb-nagyobb tóval borított. Ezek a tavak nincsenek összeköttetésben a Fertővel, mivel a vékony humuszréteg alatt vízzáró agyagréteg van, így a tavak elszigetelteknek tekinthetők. A Hanságot elborító árvizek nagyrészt megszűntek a Nagy-Duna ármentesítési munkáinak befejeztével. Ezután már csak a Győr felőli visszaduzzasztások fenyegették a területet. Hasonló jelentőségű volt a Rába töltéseinek megépítése, valamint a Répce árapasztó csatorna létesítése.

2. A külvizektől mentesült Hanság medence lecsapolására és a pangó vizek leveztetésére csak ezután kerülhetett sor. Az egész Hanság kiterjedése eredetileg 565 km² volt, de területe az idők folyamán változott. Az időjárás csapadékoságától, illetve a belvízelvezetés mértékétől függően nőtt, vagy csökkent. A Hanság hasznosításának komplex tervében már csak 234 400 kh. szerepel. A terep átlagos tengerszint feletti magassága 115,00—116,00 mAf, alig néhány méterrel magasabb az Alföldnél.

A Fertő és Győr közti területről készült régebbi térképeket vizsgálva, a maitól mérőben eltérő viszonyokat találunk. „Ezen a nagy kiterjedésű hany vidéken nem termett egyéb nádnál, gyékénynél, kákánál, kivéven azon egész erdőt, mely az Ikva és a kapuvári, vagy kis Rába befolyásai között van. E mellett farkasok fészke vala”, — írja Drinóczy György csornai kanonok.¹

Az 1700-as években a Fertő vize délen még Bősárkány községig, északon Lébény határáig terült el. A Fertőtől keletre eső terület volt a Hanság vidéke, amelynek keleti szegélyén Bősárkánytól északra több ág egyesüléséből keletkezett egy alig néhány öl széles folyócska, meglehetősen elhanyagolt állapotban, a tekervények száza után érte el Győrnél a Rábát. Ez az igénytelen kis vízfolyás neve Rábca, amely ma már a Hanság és Rábaköz vízhalozatának legfontosabb folyója (2. kép).

A mai Rábca a Kiszrába és a Répce egyesüléséből keletkezett, s csaknem pontosan kelet-nyugati irányban haladva Győrnél torkollik a Kisdunába. Győr város előjárósága ugyanis a város ármentesítése érdekében a Rábca torkolati szakaszán átvágást eszközölt, amellyel a Rábca medrét a Rába helyett a Kisdunával kötötte össze.

Eredetileg csak a Fertő magas vízállása alkalmával létező élő vízfolyás idővel számos patak és csatorna befogadója lett, néhány évtized alatt pedig a Hanság-medence mesterségesen kiépített főfolyója. Az alsó szakasza tehát folyó, a felső pedig csatorna jellegű. Hossza 47 550 m, vízgyűjtő területe 4887 km².

Mellékvízfolyások a jobb parton: Kepés—Lesvári csatorna a 8987 m; Kétéri csatorna a 14 600 m; Keszegér a 21 260 m; Kapuvár—bősárkányi csatorna a 32 795 m; Szegedi csatorna a 32 860 m és a Kiszrába a 47 550 m szelvényben.

Balparti mellékcatornák: Völgyszigeti csatorna az 1530 m; Abdai kiscsatorna a 4535 m; Börcsi Ó-Rábca a 11 501 m; Mosonszentmiklósi belvízcsatorna a 14 958 m; Lébényi belvízcsatorna a 19 945 m; Rábcai tőzegcsatorna a 25 608 m; Kimlei csatorna a 27 954 m; Hanság főcsatorna a 28 970 m; Kismetszés betorkolása a 33 490 m; Kismetszés kitorcolása a 42 068 m; Békás árok a 46 646 m szelvényben.

A felsoroltakon kívül a jobb parton négy, a bal parton hat öntözőcsatorna, illetve vízkivételi mű van

A Rábca szabályozására vonatkozó törekvések egybeesnek a Fertő lecsapolásának gondolatával és a Hanság lappjának kiszáritási kísérleteivel. Galerianus császár korából származó feljegyzések szerint a Hanság lecsapolására és vízrendezésére már a rómaiak idejében történtek lépések. A beavatkozás valószínűleg inkább a hadi utak építését és egyéb hadászati célokat szolgált, semmint vízügyi érdekeket. Ugyancsak ilyenek tekinthető a magyarok letelepedése után történt hasonló próbálkozás.

1775-ben, közel 200 évvel ezelőtt, amikor a Hanság még összefüggő vízfelületet alkotott a Fertővel, kezdődtek meg a munkálatok egy 8,90 km hosszú árok ásásával.

1 Bőngészet Sopron megye ismérétehez (1830—1847). Kézirat, 22. lap (GySmL. 2. sz.).

Ezt a kapcsolatot az a töltés szakította meg, amelyet a Nádasdyak építettek 1658-ban.² Az Esterházyak 1777—1780 években Pomogy és Eszterháza között 10 ezer lépés hosszú utat építettek két jármű szélességben, s ezzel megteremtették az összeköttetést Sopron és Moson vármegyék között.³

A mai Rábca első mederszakaszát Bősárkány és Királytó között 1794-ben kezdték el kiásni, amelyet tervezőjéről Hegedűs-csatornának neveztek el. „Négy esztendeig dolgoztak a csatornán, de csak lassan haladt a munka, mert a reá szánt kétezer forint kevésnek bizonyult.” Késleltette a munkát az is, hogy Moson és Győr vármegye károsnak látta a csatorna építését, s igyekezett azt minden módon akadályozni mindaddig, amíg felsőbb rendeleire egy bizottság megvizsgálta a tervet, s jónak találta. Eszterházy herceg pedig a költségeket magára vállalta.⁴

Átfogó vízrendezési tervről ekkor még nem beszélhetünk, csupán a kanyargós Rábca medrének meghosszabbításáról. A munka mégis nagy jelentőségű volt, mert a Hanságot először kötötte össze a már meglévő Rábca sekély medrével, s ezáltal megindult a Hanság lecsapolása. A vízszint süllyedése következtében az úszó láp megfeklett, s kiszorította maga alól a szivacszerű tőzegtől a vizet, amely helyenkint szőkőkűtként tört a magasba. Oslói községben, amelyet valamikor csaknem teljesen körülzárt a hany, ma is mesélik az öregek, hogy az úszó lápon nőtt fák olykor egészen közel kerültek a faluhoz, máskor pedig eltávolodtak, attól függően, hogy északi, vagy déli szél fújt.

A munkát 1813-ban fejezték be. Az eltelt 18 év alatt elkészült a 28,54 km hosszú csatorna, amely a hercegnek 30 848 forintjába került.⁵ „A mosonmegyei nemes pórok, akik a hanyban nagy darab kaszálókat szoktak az Uraságotól haszonbérbe venni, sok száz szekér szénát visznek el innét Bécsbe, s az Uraságok nem megvetendő hasznot vesznek esztendőnkint az előbb haszontalanul állott földekből”.⁶

Látva a Hegedűs-csatorna kedvező hatását, nagy élénkséggel egymás után készültek a csatornák az 1800-as évek elején. 1808-ban készült a Kardos ér, 1811-ben a Süttör—Boldogasszonyi határ-csatorna, 1835-ben a Szegedi csatorna és a Fertő csatorna, a későbbi Hanság főcsatorna.⁷ Az új csatornák által sikerült 26 145 kh-t elhódítani a mazógazdaság és 8197 holdat az erdőgazdaság számára. Mindezekon felül 600 darabból álló gulya legelt a Hanság addig haszontalan területén.⁸ Tovább hosszabbították a Rábcát 1840-re 7,20 km-el.

3. A Rábca és mellékvízfolyásaira kiterjedő tervet először Keczkés Károly mérnök készítette 1838-ban, amely tartalmazta a Fertő és a Hanság lecsapolását is oly módon, „hogy a Rábca az Ikva, a Répce és a Kisrába folyókat is magába vegye és a Fertő közepén Nezsiderig ásandó csatornán a Fertő és Hanság vizeit is lecsapolja.”

E „szabályozási és lecsapolási tervezet az érdekeltségi tanácskozmány” 1838. évi szeptember 24—25-én tartott gyűlésen elvben elfogadta, de kivitelezésére nem került sor. „Az 1848—1849 évi országos zavarok bekövetkeztén, ezen időszak alatt az egész Keczkés-féle szabályozási tervezet el is veszett.”

Ujházi János állami mérnök, az akkori Közmunka és Közlekedési Minisztérium megbízásából, a Képegy-féle vízműszaki vélemény alapján részletes tervet dolgozott ki mind a Rába, mind a Rábca és rendszeréhez tartozó csatornák kiépítésére. Munkája

2 Tomek Ödön: Történelmi helyek és műemlékek Sopron vármegyében. Sopron, 1902, 43. oldal. Vö. Stessel József: Néhány történelmi adat Sopron és Moson vármegyékből. Századok, 1857, 30.

3 Drinóczy i.m. 22.

4 Drinóczy i.m. 24. Hegedűs Antal előbb Sopron vármegye, utóbb herceg Esterházy mérnöke volt.

5 Drinóczy i.m. 24.

6 Drinóczy i.m. 22.

7 Drinóczy i.m. 24.

8 Drinóczy i.m. 25.

1873-ban könyvalakban is megjelent. A Rábca Győr és Bősárkány közti szakaszán 12 átvágást tervezett, 3 öl fenékszélességgel, továbbá négy zsilip megépítését és a védtöltések kiépítését vette tervbe. A munkák tervezett kiviteli költsége 2 016 891 frtot tett ki. A tervezőt, amint a mű előszavában írja, „egyfelől azon hazafiui vágy vezérelte, hogy a közjólétet ezen csapásoktól látogatott területen előmozdítsa, másfelől pedig a honi műtudományosság ügyének némi szolgálatot tehessen.”

3. A fároskadás

A nagy munkával és lelkesedéssel készített tervek az akkor már megalakult Rábaszabályozó, Társulat tagsága 1878. évi január 9-én tartott közgyűlésen 408 szavazattal 170 ellenében, botrányos jelenetek kíséretében elvetette, illetve kivitelezését bizonytalan időre felfüggesztette.

A Rábaszabályozó Társulat „vezérmérnöke”, Meiszner Ernő által 1878-ban készített tervek az érdekeltek kivitelezésre alkalmasnak találták ugyan, de anyagiak hiányában annak megvalósítását csak fokozatosan, a szükségességnek és sürgősségnek megfelelő ütemben javasolták. A munkák végrehajtását hat évre irányozták elő.

A szabályozási terveket a minisztérium az 1880. május 20-án kelt leiratával, csak lényeges módosításokkal hagyta jóvá. Úgy rendelkezett, hogy a Fertő csatorna Nezsiedernél kezdődjék és ne Rábcakapinál, hanem Hugotnál, vagy Börcsnél egyesüljön a Rábcával. A fenti előírást az 1881. szeptember 7-én kelt 12 070 számú leiratában a minisztérium megváltoztatta és megengedte, hogy a Hanság-csatorna Rábcakapinál torkolljék a Rábcába. E rendelet is több módosítást tartalmaz. Előírja, hogy a Rábca töltése az eddig észlelt legmagasabb árvízszint fölött 1,0 m legyen. A fenékszélesség csökkentése mellett a hullámtér a töltés áthelyezésével bővítendő.

A munkák azonban még ekkor sem indultak meg, de az 1885. évi XV. tc. a két év előtti hatalmas árvíz hatására elrendelte a szabályozási munkák végrehajtását. 1886. szeptember hó 21-én a módosított Meiszner-tervek alapján megindították a Rábca szabályozásának munkálatait, s hét év alatt 2 705 539 m³ föld kiemelésével 1893 júniusában fejezték be. A Hanság főcsatorna csak két évvel később, 1895-ben készült el 2 344 767 m³ földmunkával.

A munkát 1892-ben a Rábcától kiindulva kezdték el négy darab úszó és három száraz kotróval, továbbá kézi erővel. Úszó kotróval kiemelték 313 000 m³-t, száraz kotróval 947 127 m³-t, kézi erővel 1 081 640 m³-t, összesen 2 344 767 m³-t.⁹ Több mint száz évig tartó huzavona, meg nem valósult tervek tömegének fölösleges munkája, elutasított javaslatok és előterjesztések meddősege után elérkeztünk a Hanság történetének egyik fontos szakaszához. Elkészült a Hanság lecsapolásának és a Rábaköz vízrendezésének főgyűjtő csatornája, amely azonban további problémák megoldását vonta maga után.

4. Az ármentesítés ügye a munkálatok befejeztével megoldást nyert, de előtérbe lépett a belvízvezetés kérdése. A Hanság addig vízjárta területeit egyre erélyesebben hódította meg és vette birtokba a mezőgazdaság, s termésének biztosítása érdekében a belvízcsatorna hálózat sűrítését sürgette.

A csatornahálózat fejlesztése a már meglévő belvízcsatornák bővítését és mélyítését tette szükségessé. Az így megnövekedett vízhozam viszont egyrészt a Rábca vízzállító képességének növelését, másrészt szivattyútelepek építését kívánta meg.

Az addig egyenetlen fenékvonalozású Rábcát a vízrendezési munkálatok befejezéséről szóló 1904. évi XXXIX. tc.-ben foglaltak alapján, az 1907. évben készült terv szerint a Rábaszabályozó Társulat Győr város nyugati határától a Hanság főcsatorna torkolatáig, majd ezt követően a bősárcányi szivattyútelepig, átlagosan 1,0 m-el mélyítette. Az új fenékszint a tervben 107,72 m Af. magasságnak felel meg, ami pontosan egyezik a jelenleg is érvényben lévő tervben szereplő 0 pont magasságával.

A kotrási munkák az 1905—1909. években készültek, amikor is 205 775 m³ anyagot termeltek ki 149 764 korona költséggel. Az 1905—1906. években a kotró csupán a felvonuláshoz szükséges utat kotorta maga előtt, a terv szerinti munka csak 1907-ben kezdődött. A kotrást nem a torkolatnál kezdték, hanem az 1900 m szelvényben, mert ebben az időben folytak a Rábca fentebb említett mederáthelyezési munkálatai.

A Dunán az 1899. évben levonult rendkívüli árvíz alkalmával a meglévő Rábca-töltések alacsonyaknak bizonyultak. Megállapítást nyert, hogy a Rábca balparti töltésének Pinnyéd és Börcs község közti szakasza, valamint Pinnyéd és Oszhely puszta közti jobbparti szakasza magasítandó. Az ugyanezen évben készült tervben az említett töltésszakaszokat az 1899. évi árvízszintnél 1,0 m-rel magasabbra tervezték.

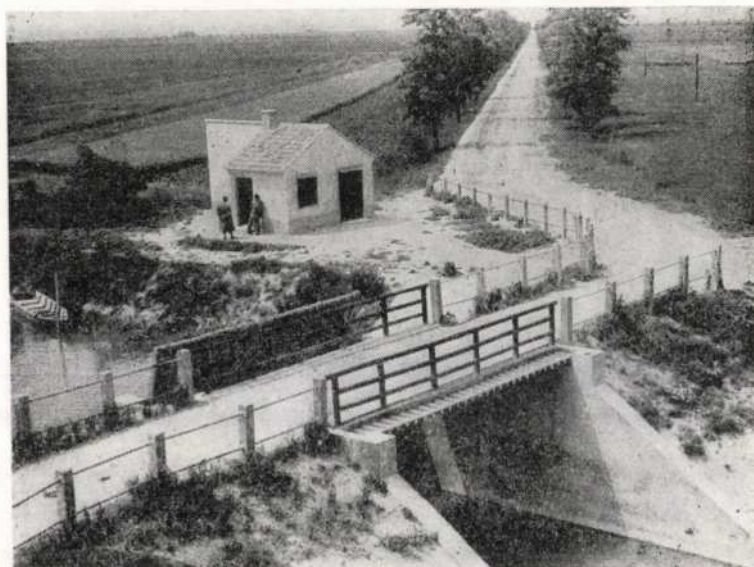
A munkálatokat 1901. április 20-án fejezték be. Ugyanekkor történt a pinnyédi gátszakadás helyreállítása, valamint az FM által elrendelt töltéspadka-megerősítés.

Az 1910. évi csapadékos tavasz alkalmával, de már a korábbi években is kitűnt, hogy a Rábca nem képes befogadni a méretezés alapját képező vízmennyiséget, amelyet 8,0 m³/sec-ban állapítottak meg.

⁹ Szalacsy Lajos: A Rábaszabályozó Társulat történetének leírása az 1896. évi ezredéves kiállítás alkalmából. Bp., 1896, 188, 204; Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez. SSz. 1980, 17—28, 117—128.

A Hanság főcsatorna és a Rábca balparti töltése közti rész elöntésekre nem érzékeny, tehát csak a jobboldali töltés volt vizsgálendő abból a szempontból, hogy a mértékadó vízmennyiség mellett előálló vízszlopmagasságnak mennyiben felel meg. A tervezés során derült ki, hogy a Kismetszés kitorcolása feletti töltésszakasz 1900 m hosszban átlag 40 cm-rel magasítandó, a 13 500—15 400 m szelvények között. Ugyanabban a tervben szerepel a Királytói duzzasztó is, miáltal a „Rápca medrének földgátakkal mostanáig divatos áttöltését kiküszöböljük”, olvashatjuk a műszaki leírásban. A töltésmagasítás és a műtárgyépítési munkák 1911-ben készültek el 16 158 korona költséggel.

Az 1917. évi magas vízállás mellett levonuló árhullám a jobbparti töltésen át a Rábca felső szakaszán kiöntött és a Szegedi csatorna által a bősárkányi szivattyú-

4. A fertőszéli zsilip

telepet terhelte fölöslegesen. E jelenséget az okozta, hogy a királytói és nyirkai zsilip egész éven át tartó lezárása következtében a Rábca medre annyira feliszapolódott és elzártonyosodott, hogy a megkívánt $8.0 \text{ m}^3/\text{sec}$ vízmennyiséget levezetni nem tudta.

Az 1922., majd az 1927. évben készült tervekben, a fenékszélesség bővítésével a mértékadó vízmennyiséget $8.5 \text{ m}^3/\text{sec}$ -ra emelték. A fenékszélességet a 0—4300 m szelvények között 6,60 m-re, a 4300—6358 m szelvények között 4,0 m-re bővítették.

A kotrás két részletben történt. 1922—1925-ben a nyirkai duzzasztótól a Kisrába torkolatáig, 1926—1927-ben a 0 szelvénytől a bősárkányi szivattyútelepig. Visszafelé történt a nyirkai duzzasztó és a bősárkányi szivattyútelep közti mederszakasz kotrása.

Érdeemes megemlíteni, hogy a Mariska kotró 1925. évi teljesítménye $24\,350 \text{ m}^3$ volt, 0,92 pengős köbméterenkinti egységáron. 1962. évi teljesítménye ezzel szemben csaknem pontosan a kétszerese, $48\,622 \text{ m}^3$ volt, 17,28 Ft m^3 -es egységáron.

A tervezés a munka ütemének megfelelően két részletben történt. Ezt követően 25 éven át töltésmunkán kívül mederkotrás munkát nem volt a Rábcan. Ennek következtében az eltelt közel három évtized alatt a meder nagy mértékben feliszapolódott.

Az 1952-ben készült terv alapján (amelyet az OVF. 23-119/1952. szám alatt hagyott jóvá), megindult az alsó szakasz kotrása a bősárkányi vasúti hídtól a torkolatig. A munka 1966-ban készült el.¹⁰

A Hanság csatornán 1931–1932-ben volt kotrás, illetve mederbővítés. Az alsó 22,2 km-en a fenékszélesség 15,0 m, innen a pomogyi duzzasztóig 12,0 m, a pomogyi duzzasztótól a fertőszéli zsilipig, illetve a kitorkolásig 7,0 m. A fenékesés ugyanezen szakaszokon 0,0357‰, 0,135‰ és 0,083 ezrelék. Kitermelésre került 610 ezer m³ föld, 600 ezer pengő költséggel. A köbméterenkénti egységár 85 fillér volt.¹¹

5. Nádszállítás a Hanság-főcsatornán

A Hanság főcsatorna kotrására ismét csak 17 év múlva, 1949-ben került sor. A munka tíz évig tartott, s ez idő alatt kb. 600 ezer m³ föld kitermelését végezte el a Rábaszabályozó Társulat jogutódja, az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság.

1962-ben napirendre került a Lébényi hany vízrendezésének ügye. A főgyűjtő csatornák tervét, mint a Víziterv altervezője, a Vízügyi Igazgatóság készítette. A befogadó csatornák bővítésén kívül e program keretében történt a mosonszentmiklósi és a tárnokréti szivattyútelepek korszerűsítése is. A terv 278 km² kiterjedésű terület vízrendezését oldja meg, 22 millió forintos költséggel. A munkálatok 1963-ban indultak meg és 1969-ben fejeződtek be. Ezzel a Hanság keleti része, a Lébényi hany vízrendezésének kérdését is megoldották.¹² 1965-ben elkészült a Rábca úgynevezett alapterve.

¹⁰ Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság: A Hanság vízrendezése. Kézirat, 3. lap.

¹¹ EVIZIG: i.m. 4.

¹² EVIZIG: i.m. 6.

5. A nagy Hanság egész területe így vízügyi szempontból rendezettnek tekinthető, de a rendezés által létrejött változások újabb feladatok elé állították a vízügyi szolgálat szakembereit. A terület víztelenítése után a talajban megindult az oxidáció, s az addig rostos tőzeg a felszínen bomlásnak indult, úgynevezett kotu lett belőle, amelyet a szél könnyűszerrel terelt maga előtt.

A defláció hatalmas károkat okozott egyrészt a már elkészült belvízcsatornák betöltése, másrészt a bevetett mezőgazdasági területek termőrétegének elhordása, vagy azok betakarása által. A mezővédő erdősávok telepítésével a helyzet lényegesen javult.

A láptalaj fokozatos kiszáradása következtében a terepszint süllyedt. E jelenséget roskadásnak nevezzük, amely helyenként eléri az 1,0 métert is. Különösen az éger erdőben tapasztalható, hogy az öreg fák gyökerei a talajszint fölött légyökéreként meredeznek (3. kép).

6. Nádszállítás a Hanság-főcsatornán

A lecsapolás után a mezőgazdaság nagyon hamar észrevette, hogy a művelet túlzott mértékben sikerült és a talajvízszint a megkívántnál mélyebbre süllyedt. Most már a víz visszahozatalának, illetve az öntözési lehetőség megteremtésének módjait kezdte keresni.

A vízvisszatartás érdekében sürgősen készültek a duzzasztók és zsilipek. Az érdekelt uradalmak már az 1890-es évek végén megépítették a mosonszentjánosi duzzasztót a Hanság csatorna 6,893 km és a kapuvári duzzasztót a 15,251 km szelvényben. Később ezeket a műtárgyakat átvette a Rábaszbályozó Társulat, amely maga is további két duzzasztót épített. 1908-ban a pomogyi zsilipet, a 27,08 km szelvényben és 1912-ben a fertőszéli zsilipet a 32,280 km szelvényben. Ez utóbbi a tó vízszintjének állandósítását is szolgálta (4. kép).

Az Esterházy uradalom 1930-ban a Hanság csatorna kitorcolásánál megépítette az úgynevezett Tarpai zsilipet, amely azonban árvédelmi célokat szolgált. A László major környékének elöntését volt hivatva megakadályozni. A zsilip háborús események következtében tönkre ment.

Nem ritka jelenség a Hanságban az altalajban lappangva terjedő tűz. Különösen közvetlenül a háború utáni időben volt gyakori a hany égése, mikor a területet bombázó gyakorlóternek használták. Az emberi gondatlanság is sok esetben volt már okozója a pusztító tűznek. A védekezést megnehezíti az a körülmény, hogy a terjedés iránya alig követhető. Az öntözősilipek megnyitásával többnyire sikerül a tüzet eloltani, vagy terjedésének útját állni.

6. Eddig a múlt. A fejlődésben azonban nincs megállás. A tökéletesebbre való törekvés, a jobb utáni vágy újabb terveket és megoldásokat szült. A OVH, Viziterv és ÉVIZIG kidolgozta a Hanság még megoldatlan problémáinak beruházási programtervét. E komplex terv első szakasza tartalmazza a Hanság védelmét a külvizek okozta elöntések ellen. A második szakasz belvízvédelmi célokat szolgáló munkákat foglal magában. A harmadik szakasz a Fertő feltöltésével és vízszintszabályozásával kapcsolatos munkákat tartalmazza.¹³

A három építési szakaszban szereplő létesítmények értéke kb. 460 millió forint. Az első két szakasz már elkészült, csupán a Fertő vízszintállandósítása van hátra (5., 6. kép).

Gömöri János:

Gondolatok egy kiállításon

1. 1981. november 26-a és 1982. január 31-e között láthattuk a győri múzeum Képtárában a „Kelták és rómaiak a Fertő vidékén” c. nemzetközi régészeti kiállítást, amelyet a Győr-Sopron Megyei Múzeumi Szervezet és a burgenlandi Landesmuseum régészeti leleteiből rendeztek. A kiállítást 1982 tavaszán Kismartonban (Eisenstadt, Landesmuseum) is bemutatták.

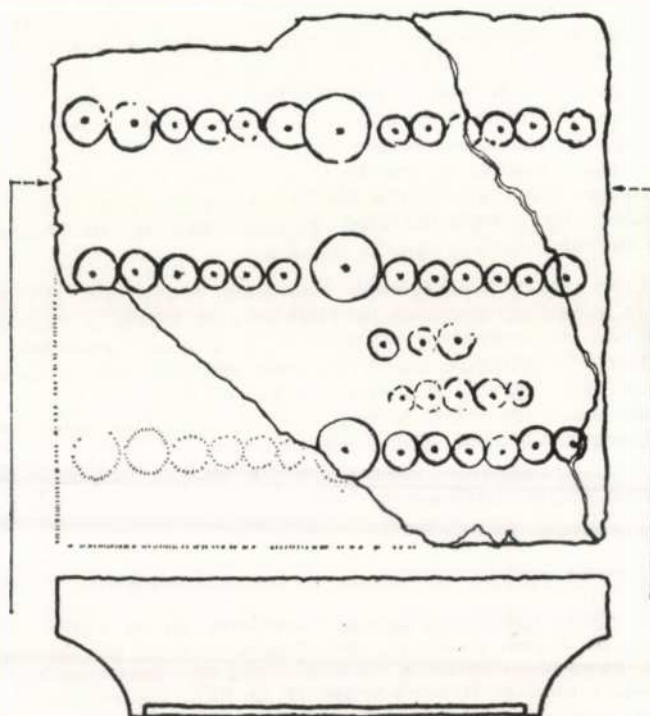
Mivel Sopron a honfoglaláskortól a Fertő-vidék DNy-i részének települési központja, sokunkat érdekelt, vajon így volt-e ez az őskor utolsó szakaszában, a késővaskorban is? A természeti adottságok, a fő utak vonalai évezredek alatt lényegesen nem változtak. A Soproni-medencén kreesztül bonyolódott le a Kisalföld és a Bécsi-medence közötti forgalom és itt vezetett át észak-dél irányban az évezredes kereskedő út, a Borostyánkő út is.

Mindjárt az első teremben, a kelták soproni letelepedésével (Krautäcker lelőhely: a mai Jereván-lakótelep alatt) kapcsolatban utalnak a rendezők e természeti adottságok jelentőségére. Az i. e. VI. század végétől az I. sz.-ig folyamatosan itt élő kelták faluját és temetőjét 1973 óta kutatják¹ és mintegy 10 000 m²-es területen a falu 120 települési objektumát (házak, gödrök, kemencék) tárták fel Jerem Erzsébet vezetésével. A kelta temetkezések bemutatása mellett a kiállításrész két rendezője az ipari emlékek jelentőségének kiemelésére helyezte a fő hangsúlyt. A soproni kelta fazekas-kemencék jó dokumentálásával Jerem Erzsébet érzékletesen illusztrálja, hogy a fejlett fazekasipar, a korongolt kerámia első mesterei a kelták voltak. A burgenlandi Landesmuseum leletei közül pedig Karl Kaus — maga is több vassalak lelőhely ásatója — a kohászati vonatkozásúakat emelte ki. Így — ha szabad itt ezzel a mondással élni — a kiállítás rendezői két legyet ütöttek egy csapásra az ipari emlékek előtérbe helyezésével: egyrészt a nagyközönségnek kézzelfoghatóan mutatják meg, milyen for-

¹ Sopron—Bécsi út (Krautäcker). Vö. E. Jerem—J. Gömöri: Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 8/9 (1978—1979) 217.

¹³ ÉVIZIG: i.m. 9.

radalmi újításokat vezettek be a kelták a kézművességben és a kisipari termelésben (a korongolt kerámia tömeges előállítás, a vas mindennapi használatának elterjesztése), másrészt azt, hogy a piacra való termelés harmadik nagy újításukhoz, a helyi pénzforgalom megindításához vezetett. A kelták e három nagy újítását a legújabb ásatások közöletlen, vagy érintőleg említett leleteinek kiállításával dokumentálják. Mindemellé megfelelő információkat is adnak a lelőköri körülményekre és kormeghatározásra utaló feliratok. Így egy szakrész is újdonságokat találhatott a kiállításon. Hiszen itt voltak láthatók először az 1981-ben talált soproni edényégető kemencék és az elmúlt években feltárt burgenlandi vasolvasztó kemencék is.

1. „Luçus duodecim scriptorum” Scarbantiából
(i. sz. II. század)

I.

2. Néhány gondolatot a „burgenlandi típusú” vasolvasztó kemencének a kiállításon látható 1:1 méretű rekonstrukciójához és általában az ausztriai vaskutatáshoz fűzök. Az ú.n. nyugat-magyarországi vasvidék — az Alpok K-i előterében — részben magyar, részben burgenlandi területre esik. A földrajzilag és történetileg összefüggő vasvidék kutatását még a Fertőtől Ny-ra eső területek Ausztriához való csatolása előtt magyar kutatók kezdték meg,² majd a szórványos és esetleges magyar kutatások

² Lipp Vilmos és Miske Kálmán kutatásairól összefoglalóan: Schleicher Aladár: Data on the History of Metallurgy in Hungary, IX. (Results of metallurgical researches carried on the territory of the Vas County until the end of 1961.), Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae 49 (1964) 245—250.

mellett a két világháború között Alfonz Barb térképezte fel a burgenlandi vassalak-
lelőhelyeket. Barb eredményei³ a magyar kutatást is megihlették, éppen a Sopron és
Harka közötti Kányaszurdok lelőhelyét⁴ értékelte Romwálter Alfréd. Barb művének
hatása alatt, Hallstatt- és La Tène-, keltakorinak. A következő jelentős lépést az
1950-es években a magyar kutatás tette, amikor Nováki Gyula, akkori soproni régész
tervszerű ásatásokat kezdett az ősi vaskohók felkutatására. Nováki országos jelentő-
ségű munkája nyomán Árpád-kori kohók kerültek elő.⁵ Egy burgenlandi kiadványban
megjelent nagyobb dolgozata⁶ új, nagy lendületet adott a burgenlandi vaskohászat
történeti kutatásnak. A J. Ohrenberger, a Landesmuseum akkori igazgatója rövidesen
a Krakkói „Museum Archeologiczne” igazgatóhelyettesét és régészét, Kazimierz Biele-
nin docsent kérte fel a burgenlandi ősi vaskohók felkutatására. A Kielce környéki,
európai jelentőségű kohóásatások vezetője Burgenlandban is jó érzékkel jelölte ki a
kutatóárkok helyét. 1967-től 1973-ig, több lelőhelyen végzett kutatást és a feltárt
vasolvasztó kemencék között 5 típust különböztethetett meg a korai vaskortól a korai
középkorig terjedő időszakból.⁷ E kohótípusok rajzaival ezen a kiállításon találkozhat-
unk először. Bar előzetes közlemények⁸ több helyen megjelentek a burgenlandi ko-
hóásatásokról, a nagy összefoglaló munka még csak az előkészítés stádiumában van.
Az előzetes jelentések azonban elégnak bizonyultak ahhoz, hogy újabb lendületet ad-
janak a magyarországi kohászat-történeti kutatásoknak⁹ is, amelyeknek irányítását
újra a soproni múzeum régésze vállalta magára.

A burgenlandi vaskohászat-történeti kutatások elismerését jelentette, hogy a
„Comité pour la sidérurgie ancienne de l'UISPP”, az UNESCO vaskohászat-történeti
bizottsága 1976-ban Kismartonban (Eisenstadt), a Landesmuseumban rendezte meg
a nemzetközi bizottság szimpoziумát.¹⁰ Itt ismerkedhettek meg a kutatók először e
vasvidék komplex kutatásával, az újonnan előkerült kelta vasolvasztó kemencékkel,
valamint a közelükben megtalált bányagödörökkel, pingékkal. Eddig mintegy 20 000
bányagödört fedezett fel Josef Polatschek, középpulyai (Mittelpullendorf) kertész,
amatőr régész. A kiállításon az őskori, korai-középkori bányagödörök felmérése is
látható (Wolfgang Meyer munkája).¹¹

3 Barb, A.: Spuren alter Eisengewinnung im heutigen Burgenland. Wiener Prähistorische
Zeitschrift 24 (1937) 113.

4 Romwálter, Alfréd: Betrachtung über die Eisengewinnung der Hallstatt- und La Tène-Zeit
in der Gemarkung von Sopron (Ödenburg). Mitteilungen der Berg- und Hüttenmänn. Abteilung
an der Kgl. Ung. Palatin-Joseph-Univ. f. Technische und Wirtschaftswissenschaften, 10 (1938) 3.
U.a. magyarul SSz. 3 (1939) 55–57. 1978-ban kiástuk az itteni kemencéket; vö. Gömöri János:
A korai középkori vasolvasztó kemencék és az ékelt vasbucák kérdése. Iparrégészet. Egetőke-
mencék Veszprém 1981, 3. ábra, 112. l. (koraközépkoriak). Mellettük a téglaegető kemencéket 1980-
ban ástuk ki, ezek rómaiak, nincsenek összefüggésben a vasolvasztókkal (Gömöri J. közöletlen
ásatása).

5 Heckenast Gusztáv—Nováki Gyula—Vastagh Gábor—Zoltay Endre: A magyarországi vas-
kohászat története a korai középkorban (A honfoglalástól a XIII. sz. közepéig.). Bp., 1968.

6 Nováki Gyula: Überreste des Eisenhüttenwesens in Westungarn. Wissenschaftliche Ar-
beiten aus dem Burgenland 35 (1966): Festschrift A. A. Barb.

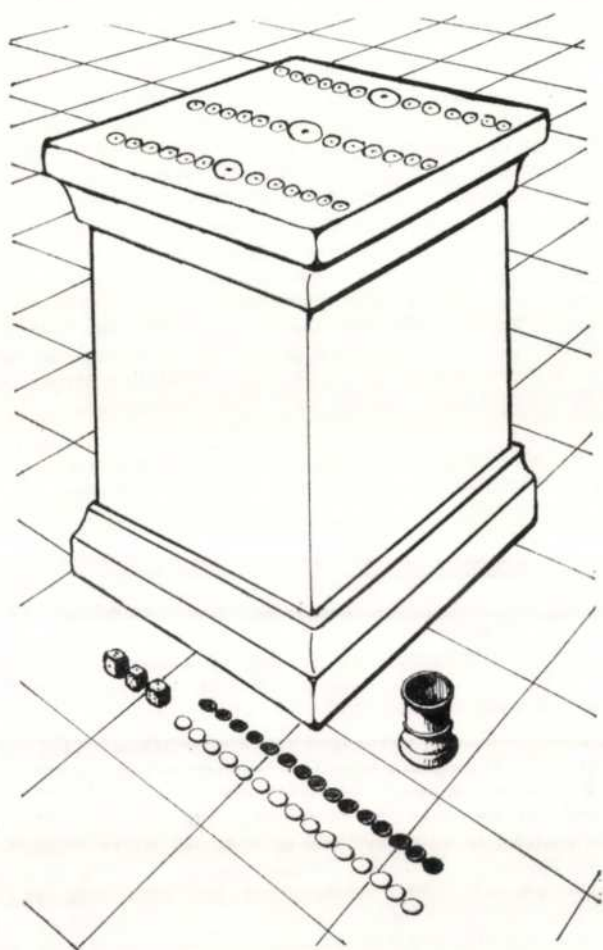
7 Bielenin, Kazimierz: Einige Bemerkungen über das ältertümliche Eisenhüttenwesen im
Burgenland. Wiss. Arbeiten Bgld. 59 (1977) 49–62.

8 Ohrenberger, Alois-J.—Bielenin, Kazimierz: Ur- und frühgeschichtliche Eisenverhüttung
auf dem Gebiet Burgenlands (informativer Bericht). Burgenländische Forschungen, Sonderheft
II. (Kunnert-Festschrift). Eisenstadt, 1969, 79–85.

9 Gömöri, János: Archäologische Eisenforschung in Westungarn. Wiss. Arbeiten Bgld. 59
(1977) 83–99.

10 Archäologische Eisenforschung in Europa, mit besonderer Berücksichtigung der ur- und
frühgeschichtlichen Eisengewinnung und Verhüttung im Burgenland. Symposium Eisenstadt
1975. A tanácskozás előadásai a Wiss. Arbeiten Bgld. 59 (1977) évi kötetében jelentek meg.

11 Meyer, Wolfgang: Bestandsaufnahme von Pingenfeldern im Bezirk Oberpullendorf,
Bgld. a fenti kötetben (10. jegyzet).

2. A scarbantiai játékasztal rekonstrukciója

3. Hogy csak a keltáknál maradjunk, a késő La Tène-korból mintegy 30 olvasztókemencét tártak fel Burgenlandban. Így Karl Kaus feltételezi, hogy a Sopron és Kőszeg (Sopron-Várhely és Velem-Szentvid kelta oppiduma) között elterülő burgenlandi bányák és vasolvasztó telepek a La Tène-korban évente 34—100 tonna vasat termeltek. Amiből kb. „6000 lándzsát, vagy 1200 baltát lehetett előállítani.” A Borostyánkő út forgalma közvetítette innen a vasszállítmányokat Aquileja felé, Illiricumba és Cisalpinába, ahol e készítmények a noricum acél („ferrum Noricum”) jó hírnevét megalapozták. A terület Pannoniához csatolása az i. sz. I. sz. elején történt. Addig a vidékünkön olvasztott vasbucák noricum készítménynek számítottak. S hogy a világhíres noricum vasat részben a későbbi Scarbantia territoriumán olvasztották ki a vasércből, ennek megállapítása tudományos szenzációnak számít. Karl Kaus az alsó-ausztriai Reichenau an der Rax-ban, 1977-ben fejtette ki ezt a (sokuk közös munkája eredményeként kialakított) véleményét, amit nagy régészeti felfedezésnek tartunk.¹² Örvedetes, hogy ezt a kiállításon mindenki számára érthetően be is tudta mutatni.

A „burgenlandi típusú olvasztókemencét”¹³ természetes méretében rekonstruálták. Talán azért nem mutatták be a 0,9—1,2 m átmérőjű kemence előtt a szervesen hozzátartozó munkagödört is, mert úgy 1:1 méretben túl nagy helyet foglalt volna el a kiállításon. Így azonban a kiválóan dokumentált ásatás, az értelmesen summázott összefoglalások és leletanyag-feliratozás mellett, a téma végére pontot tevő olvasztókemence-rekonstrukció nem nevezhető éppen sikerültnek. Szerencsésebb lett volna egy 1:4 méretű maketten a kemence előtti munkagödört is bemutatni,¹⁴ vagy akár az 1:1 méretű rekonstrukciónál a munkagödör indítását jelölni.

Lehet, hogy ez csak a témával behatóbban foglalkozó archeologusnak szűrt szemet. A kiállítás kelta része azonban ettől eltekintve minden kritikát kiállhat a közművelődés, a két nép közötti „hídépítés” és tudományos hitelesség és újdonság szempontjából is.

II.

4. A kiállítás római részébe már az első teremben felébresztett várakozással és igényességgel lépett be a látogató, aki — főleg, ha soproni — tudja, hogy a római korban a Fertő-vidék DNY-i részének központja volt Scarbantia, amely városfalaival mindmáig védően öleli Sopron belvárosát.

Először egy kőből faragott „játékasztal” ötlük szemünkbe. Mivel ezt a követ nem régen ástuk ki, pontosabb meghatározását és rekonstrukcióját mostani kiállítása előtt kíséreltük meg. Ehhez fűzünk most néhány gondolatot. A törött kőfaragvány is bizonyítja, hogy Scarbantia lakói mennyire izig-vérig rómaiak voltak. Úgy látszik ugyanis, hogy a város főterén, a fórumon¹⁵ állt ez a 41×43 cm-es felületű 11 cm vastag kőlapból faragott, egy lábú játékasztal (monopodium). A kőlap metszetén láthatjuk hogy a lap alján 1,5 cm mély, négyszögletes befaragás van, amelybe pontosan 34,5×34,5 cm átmetszetű négyszögletes hasábalakú kőlab illeszkedett (1. kép). Alul a láb a játéklaphoz hasonló, szögletes kőlabban állhatott, mint arra egy Pompejiben

12 Kaus, Karl: Lagerstätten und Produktionszentren des Ferrum Noricum. In: Eisengewinnung und Verarbeitung in der Frühzeit. Leobener Grüne Hefte. Neue Folge Heft 2. Wien 1981, 74—92.

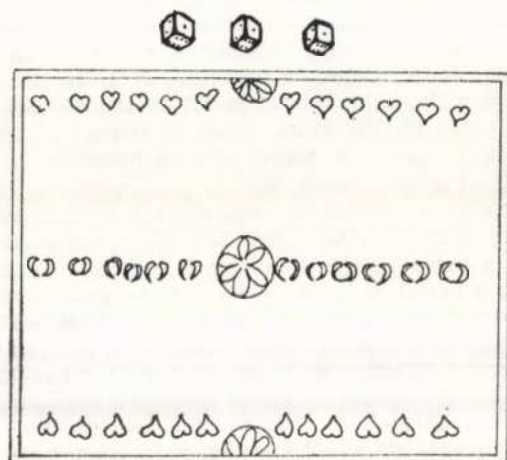
13 Rajza u.o. 2. kép

14 A Közponi Bányászati Múzeumban 1982-ben elkészült a nemeskéri típusú koraközépkori olvasztókemencék 1:4 méretű makettje, amely a munkagödört is ábrázolja. 1:1 méretű rekonstrukciója lásd: Gümöri, János: Frühmittelalterliche Eisenschmelzöfen von Tarjánpuszta und Nemeskér. Acta Arch. Hung. 32 (1980), 28. kép.

15 1974-ben a fórum keleti oldalán feltárt épületben másodlagos felhasználásban találtak a követ (Gümöri J. közöletlen ásatása).

talált, igaz, hogy kerek lapú és kerek talpú¹⁶ márvány asztal szerkezetéből következtethetünk (2. kép).

A scarbantiai polgár, aki ügyes-bajos dolgait elintézve, a fórumon tájékozódott a város, a környék és a világ dolgainak állásáról, kikapcsolódásként hódolhatott szenvedélyének, a szerencsejátéknak is. Hasonló játéktáblák a régészeti adatok és a korabeli írásos források szerint piacokon, házakban, sőt templomokban gyakran előfordultak.¹⁷ Rómában egyedül Rodolfo Lanciannak, az ottani egyetem régészeti intézete professzorának több mint száz hasonló játéktáblát sikerült felfedeznie, ami a játék egykori népszerűségének világos bizonyítéka.¹⁸ Mégsem mondhatjuk, hogy mindent tudunk erről a játékról. Pannonia magyarországi részén — tudomásom szerint — a scarbantiai az egyetlen ilyen lelet. A korabeli irodalmi adatok „tabula”, „alveus”,

3. A walesi National Museum „ludus duodecim scriptorum” táblája (i. sz. 125 körül). Austin és Bell nyomán

„alveolus”, „alveolum”, „abacus”¹⁹ megjelölései közül nem lehet tudni, melyik vonatkozik a két népszerű felnőttjáték közül pontosan a scarbantiai típusú játéktáblákra. Felnőttjáték volt a „latorjáték” (latrumculi) és a „12 vonal játék” („ludus duodecim scriptorum”, vagy „XII scripta”). Az eddigi leletek alapján a scarbantiai kőlapot a „ludus duodecim scriptorum” táblájának kell tartanunk. A latorjáték a mai sakkozás-hoz hasonló harci játék volt, a „XII scripta” játék a modern „back-gamon”, „Trick-

16 Rich, Anthony: Illustriertes Wörterbuch der römischen Alterthümer. Paris—Leipzig 1862, 403.

17 Decker, Karl Viktor: Römisches Spielbrett und Spielgerät im Mittelrheinischen Landesmuseum Mainz. Bonner Hefte zur Vorgeschichte 3 (1972) 19—23.

18 Bell R. C.: Board et Table Games I. From many Civilizations. London—Oxford—New-York 1969. 30.

19 Väterlein, Jutta: Roma ludens. Kinder und Erwachsene beim Spiel im antiken Rom. Amsterdam 1976 (Heuremata 5.) 58.

Track", „Puff” vagy „Pasch” játékhoz hasonló lehetett, sőt egyes kutatók az utóbbiakat az ősi „XII vonal” játékból vezetik le.²⁰

Már maga a „XII vonal” név jelentése sok vitára adott alkalmat. Austin²¹ és később Väterlein,²² a római játékok kutatói úgy gondolták, hogy a „vonal” itt tulajdonképpen a dobó-kocka pontjait jelenti, ugyanis a korabeli dobókockákon nem mindig pontok láthatók, de nagyon gyakran köröket, betűket, illetve rövid, dupla vonalakat véstek a kockába. Márpedig hat dupla rovás 12 vonalnak felel meg. Ezért gondolja Väterlein, hogy a játékot nem a játéktábla, hanem a kocka alapján nevezték „tizenkét vonal játék”-nak, amit most „tizenkét pont játék”-nak is mondhatnánk.

Úgy gondolom, hogy elfogadhatóbb R. C. Bell magyarázata, aki egy i. e. 3—2. sz.-i palesztinai ezüsttűkör hátlapján ábrázolt játékot tartja a „XII scripta” ősenek.²³ A rajzon egy asztalon játéktábla látható 12 párhuzamos vonással, mellette a játékosok alakja. Nyilvánvalóan ezt az ősi játékot befolyásolta és helyettesítette később a bizonyultabb, 36 tércsü játéktábla, amely Egyiptom és Görögország felől jutott Róma-ba. Majd a birodalom terjeszkedésével a „ludus duodecim scriptorum” ismerete távoli vidékre is eljutott. Így például a walesi Nemzeti Múzeumban őriznek egy játéktáblát,²⁴ amely Holt (Dembighshire) helységben került elő, a Wales határvidékén állomásozó XII. légió egyik katonájáé lehetett, az i. sz. II. század első felében (3. kép). A scarbantiai tábla is II. századi (a IV. században már másodlagos felhasználásban, a fórum melletti ház fűtőcsatornájába építették be), így nem meglepő, hogy a korban közelálló, de térben távoli walesi darabra hasonlít.

5. De nézzük magát a játékmezőt. Három párhuzamos sorban köröket véstek a kőbe: 12 kisebb (2—3,5 cm átmérőjű) kör van egy-egy sorban, ezeket középen minden sorban egy-egy nagyobb (4,5 cm átmérőjű) kör felezi hatos-hatos csoportokra. Nem lehet kétséges, hogy a hatos kör csoportok összefüggésben vannak a kockán dobható legnagyobb számmal, a hattal. A walesi játéktábla beosztása azonos a scarbantiaival, csak éppen ott valamivel igényesebb rajzokat véstek a játékmezőre. A két szélső sorban 12-12 repkény, vagy vadborostyán-level sorakozik, a középső sorban pedig 12 dupla félköraiakú bekarcolás. Mindhárom 12 helyes sort itt is nagyobb geometrikus díszű körök osztják 6-6 helyes sorrészekre. Nagyon valószínű, hogy mindkét táblán a „ludus duodecim scriptorum”-ot játszották. A scarbantiai táblára az egyik sorközbe bizonytalanabb vonalakkal további kis köröket véstek. Nem tudni, hogy e köröknek szerepük volt-e a játékban, vagy esetleg egy korábbi próbálkozás eredményei. Mindenesetre a 6×6-os (vagy 3×12-es) helyű sorok az általánosak, akármilyen jellel látták is el a játéktáblákat. A körök helyett egyes táblákon négyzeteket, függőleges csíkokat, leveleket, betűket, monogramokat, kereszteteket, félholdakat vagy éppen erotikus jelképeket ábrázoltak.²⁵ Gyakori volt 6 betűs, 6 szóznak a táblára vézése. Ezek a feliratok lehettek a játékosoknak szóló ajánló sorok vagy üdvözetek, közmondások, a cirkuszra, a jó evésre és egyéb örömökre, szórakozásokra utaló célzások. Az algériai Timgadban²⁶ találták a következő feliratú táblát (fordítása mellékelve):

20 Väterlein I.m. 55. Régi játéktáblákra lásd: Meisenburg, E.: *Altägyptische, griechische, und römische Brettspiele*. Ziva Antika, Skoplje 12 (1972) 171—182. Ehhez hozzátehetjük, hogy nálunk leginkább az „Ember ne mérgeledj”, vagy „Ne dühösködj emberke” nevű játék hasonlítható a „XII scripta” játékhoz. Ennek cseh megfelelője a „Clovece nezlob se”, amelyet a mi játékboltjainkban is árulnak. Német megfelelője a „Mensch ärgere dich nicht” játék. Ennek egy változatára utal az a hat szó, amit római kori játékkövön bevésve is olvashatunk: „Irasci victos minime placet, optime frater” (Anthologie Lat. 498), amit Väterlein ezzel a játékkal hoz kapcsolatba (u.o. 56).

21 Austin, R. G.: *Roman Board Games*, In: *Greece and Rome* 4 (1934—35) 24—35, 76—82.

22 Väterlein I.m. 55.

23 Bell I.m. 30 (25. kép).

24 Bell I.m. 31 (26. kép).

25 Bell I.m. 31.

26 Bell I.m. 27/a kép.

VENARI	LAVARI	Vadászni	fürdeni
LUDERE	RIDERE	játszani	nevetni
OCCEST	VIVERE	Így kell	élni

Felmutathatnánk még a római életművészetnek a játéktáblákra hullott hasonló virágait, de maradjunk a scarbantiai játékasztal mellett. A 6×6-os helyközű táblák közé sorolandó az egyik római középület kőpadlójába vésett felirat,²⁷ amelyen szintén 6 betűs 6 szó szerepel, a tábla szélén alul azonban további 4+5 betűs szót véstek be (4 kép). A szöveg feloldása Guhl és Koner szerint: „(h)abemus in cena pullum piscem pernam pavonem, venatores”, azaz „Van nekünk ebédre csirke, hal, sonka, páva. A vadászok”.

Itt a BENA-TORES 4+5 betűje ugyancsak 9 hellyel több a táblán, mint a scarbantiai 3 (vagy 4?) + 5, halványabban bevéselt körök csoportja is 8 (vagy 9?) hellyel többet jelöl a 36 helyes mezőn. Kérdés ezért, hogy a játéktáblák nem valami variánsai-e a 36 helyes „ludus duodecim scriptorum”-nak?

6. Hogyan játszották a „XII scripta” játékot? A régészeti leletek a történeti forrásokkal egybehangzóan arra utalnak,²⁸ hogy a játékosok három dobókockát használtak, a legmagasabb dobás három hatos volt, a legalacsonyabb három egyes, ezt „canis”-nak (kutyának) nevezték. A csalások meggátítása végett a három kockát alul zárt, kis torony formájú fapohárban (fritillus, pyrgus=turricula) rázták össze és abból perdítették a táblára. A pohár belül lépcsős kiképzésű volt.

A játékhöz összesen 30 játékkövet használtak, mindkét játékos 15 darabot. Egy értékes egyiptomi elefántcsonttáblával 15 elefántcsont- és 15 ébenfa-korongot találtak, ugyanitt öt dobókocka, valamint az őrzésükre szolgáló bőrzsacsó és fritillus (kockázópohár) darabja is előkerült.²⁹ Írásbeli feljegyzések semmiféle játékszabályra nem utalnak. Találtak azonban Ostiában egy táblát, amelynek betűjelzései alapján (ha Austin helyesen tételezi fel, hogy ez kezdőknek készült játéktábla) kikövetkeztethető a játékszabály:

CCCCC	BBBBBB
AAAAAA	AAAAAA
DDDDDD	EEEEEE

Eszerint, a játékköveket a középvonalon helyezték el (A), utána igyekeztek a B, C, D sorokat, minél hamarabb elérni, hogy aztán az E vonalon gyülekezzenek; ha azután a játékos minden játékköve ott volt, kezdődhetett a levonulás. Ha egyedül álló ellenséggel találkoztak (vagus) visszaküldték az A vonalra. Ha a mezőnyben több ellenség volt (ordinarii), a mező blokkoltnak számított. Egy játékkő tehát, amely a dobott számmal sehol sem talált helyet, mozgásképtelen (incitus) volt. A lényeg az volt, hogy a dobott lépéseket, lehetőleg ügyesen, a különböző játékkövekre ráosszák. Az nyert, aki először hagyta el a táblát.

A „ludus duodecim scriptorum” a római császárság első századában az előkelő társaságoknak is kedvelt játékvá vált. Maga Augustus császár is szívesen töltötte idejét e játékkal. Claudius (i. sz. 41–54) császár pedig, aki a Scarbantiával szomszédos Savaria coloniát megalapította, szenvedélyes „XII scripta”-játékos volt. Díszhintájába egy játéktábla is be volt szerelve, Suetonius azt is feljegyezte, hogy Claudius könyvet írt a „XII scripta” játékszabályairól.³⁰ Természetesen Nero (54–68) is nagy játékos volt, ő azonban (mint Jutta Väterlein³¹ találóan felsorolja) nem a barátság

27 Guhl, Ernst—Koner, Wilhelm: *Leben der Griechen und Römer*. Berlin, 1893, 758.

28 Zeno császár (475–481) három dobókockával játszott jelentős partiját költeményben is megénekelték (*Antologia Palatina* 9., 482). Väterlein i. m. 56. 493. jegyzet.

29 Murray, H. J. R.: *A History of Board Games other than Chess*, Oxford 1952, 29/30.

30 Suetonius, Aug. 71. 3. 4. és Suet. Claud. 33. 2. idézi Väterlein i. m. 66.

31 Väterlein i. m. 78.

kedvéért játszott, mint Augustus, nem szenvedélyből mint Claudius, nem is merő pénzsóvárságból, mint Caligula. Néró abban lelte örömét, ha hihetetlen mennyiségű összegeket tehettek kockára. Így egy játékban négyszázezer sestertium tett fel egy dobásra. Domitianus császár (81–96), Vespasianus fia, akinek municipium Flavium Scarbantia alapítása köszönhető, üres óráiban még kora reggel is kockázással töltötte idejét.³² Nem csodálkozhatunk hát, hogy az egyszerű scarbantiai polgárok is behódoltak ennek a divatos játékszenvedélynek, amely — Bell kutatásai szerint — Róma későbbi napjaiban szinte mániává vált.³³ Ezzel magyarázható, hogy Scarbantia fórumán nem sokkal a tér kiépítése után, a császárok lovasszobrai³⁴ és az érdemes polgárok egyszerűbb emlékművei³⁵ között ezt a játékasztalt is felállították.³⁶

7. A kiállításon ezután általános áttekintést láthattunk a római korról. Pénzsorozat, katonai bélyeges téglák és a környék lelőhelyterképe illusztrálták ezt. A római kiállításrész rendezőjének, T. Szőnyi Eszternek és Karl Kausnak nehezebb munkája lehetett az anyagválogatással, mint a kelta kiállításrész összeállításával. A római leletanyag ugyanis egységesebb, bőségesebb és talán e korszak kutatásában nincsenek is olyan szenzációs új leletek a környéken, mint a korábbi nagy kelta falu Sopron mellett, vagy a vasolvasztók Burgenlandban. Scarbantia városfalának fotója — a kiállítás elején — utal egy szenzációs felfedezésre, a városfalak kontinuitásának³⁷ bizonyítására Sopronban. A továbbiakban is látunk scarbantiai leleteket és más nagyméretű fotókat (útrészlet a Városház utcából, az istenhármas fotója, C. Sextilius sírköve; a környékről: a fertőrákosi Mithrasz dombormű, a fertőrákosi villa alaprajza, a borbolyai [Walbersdorf] Petronius sírkő). Úgy tűnik, hogy ezek a mutatós leletfotók csak dekorációul szolgáltak egy általános, római régészeti-kultúrtörténeti kiállításához, amelyben vannak ugyan scarbantiai leletek is, de hiányzik egy Scarbantia-városalaprajz és annak határozott kiemelése, hogy a terület központja ez a város volt, s innen sugárzott ki a környékre a római műveltség. A Fertő környékéről kiemelkedő lelet a Lajta melletti Bruckneudorf-i villa 300 m²-nyi mozaikpadlózatának részlete.³⁸ Hazai részről, a scarbantiaiánál nagyobb súllyal szerepelt a mursellai (Árpás) és az arrabonai (Győr) leletanyag. Hogy itt is az ipartörténeti emlékeket emeljük ki, az ipart bemutató tárlóban érdekes új leleteket láttunk: a győri (Káptalan-dombon talált) öntőtegely és mécsnegatív mellett a mursellai bronzműves műhelyre utaló leleteket az ottani fazekaskemencék töredékeit, fotóit és edényeit.³⁹ Nem lett volna rossz itt utalni a scarbantiai fazekastelepre.⁴⁰ Végül is a római kori anyag olyan gazdag, olyan szép, hogy ez a kis aránytölődés, a részletekben elmerülő látogatónak fel sem tűnhet. Petronia és Julia, a két csintalan bruckneudorfi lánygyerek, mintegy 1700 éve firkálta össze önarcképével a római villa szépen festett falát, s itt kiállított rajzuk bájos sutasága a scarbantiai látogatót is megvigasztalja.

32 Suet. Dom. 21., Västerlein i.m. 81.

33 Bell i.m. 31.

34 A fórum D-i részén ástuk ki 1980-ban két lovasszobor talapatát (A szerző közöletlen ásatása).

35 Póczy Klára: Pannónia városok. Bp., 1976, 24.

36 Hogy a játékasztal a téren, a szabadban állt, az csak feltevés, nincs kizárva, hogy a fórumról nyíló középületben, vagy kocsmában volt eredetileg felállítva.

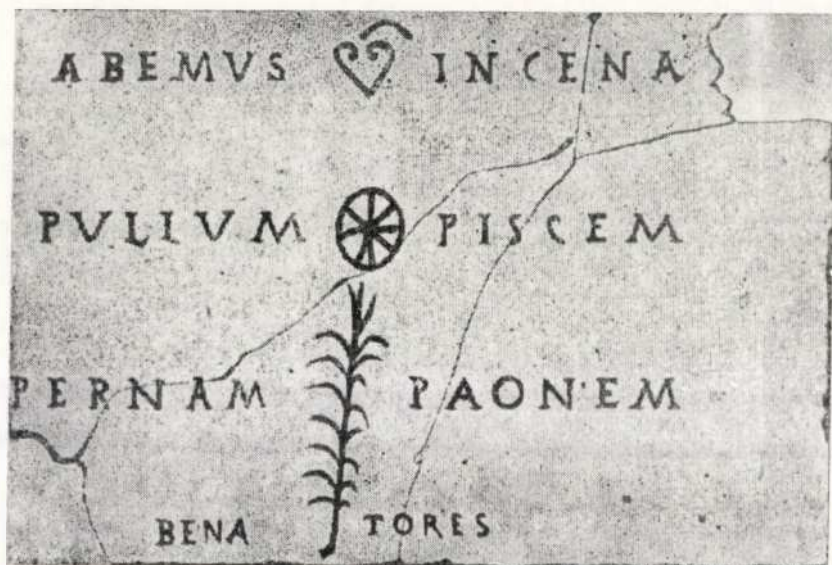
37 Póczy Klára: Scarbantia városfalának korhatározása. Arch. Ért. 94 (1967) 137.

38 Jerem Erzsébet—Kaus, Karl—T. Szőnyi Eszter: Kelták és rómaiak a Fertő tó vidékén. Győr 1981, 35–36. A bruckneudorfi mozaikok feltárása.

39 T. Szőnyi Eszter: Korarómai fazekaskemencék Mursellán. Iparrégészet, égetőkemencék, Sopron. 1980. júl. 28–30. Veszprém, 1981, 19–26.

40 A szerző ásatása 1978-ban az IKVA áruház helyén. Az ottani római épületekre és fazekastelepre utal az áruház előtt felállított római oszlop.

A kiállítás utolsó darabja a fiatal Honorius császárt (393—) ábrázoló bronz mell-szobor.⁴¹ E későrómai szobor grafikai ábrázolása díszítette a kiállítás plakátjait és a katalógus borítólapját is.⁴² A katalógusban, helyesebben kiállítási vezetőben, dicséretesen négy soproni kelta edény fotóját is közölték (pontos objektum- és kormeghatározásokkal). Ugyanakkor a római kori emlékek között a burgenlandiak mellett csak győri és mursellai leletek, fotók szerepeltek, scarbantiai egy sem. Ez azonban nem változtat a tényen, hogy a Győr-Sopron Megyei Múzeumi Szervezet és a Burgenlandi Tartományi Múzeum közös kiállítása melegen üdvözlendő és folytatandó kezdeményezés. Idegenforgalmi, politikai jelentőségét méltatni nem az archeológus feladata. Régészettudományunk szempontjából nézve, ki kell emelni, hogy a kiállítás a leletanyag mértéktartó válogatásával, az új eredmények gondos összpontosításával, jó áttekin-

4. „XII scripta” játék, római középület kőpadlójába vésvé (Guhl és Koner nyomán)
(Lobenwein Tamás felvétele)

tést adott a Fertő-vidék kelta régészetéről. A római részben Scarbantia kérdését jobban ki kellett volna emelni, a városi életformát példáján bemutatni. Jelentős lépés volt ez a kiállítás az 1978. évi „Nyugat-pannoniai térség régészete”⁴³ című nemzetközi konferencia után, s remélhetőleg az együttműködés tovább folytatódik, pl. Scarbantia territoriuma római-régészeti topográfiájának közös kimunkálásával.⁴⁴

41 A szobrocskát a kiállítási vezető szerint 1981-ben azonosította B. Thomas Edit (Magyar Nemzeti Múzeum). Lelőhelye: Schützen am Gebirge (Séerc).

42 A kiállítási vezető (vö. 38. jegyzet) magyar és német nyelven jelent meg, Lombos Ferenc, Győr-Sopron megye tanácselnöke és Theodor Kery, Burgenland tartományi kormányzója beköszöntőjével. A kiállítás létrejötté azoknak a múzeumközi megbeszéléseknek az eredménye, amelyeket Dr. Dávid Lajos, Győr-Sopron megyei múzeumigazgató és Dr. Hanns Schmid főtanácsos, a kismartoni Landesmuseum igazgatója folytattak. Talán több soproni megnézhető volna a kiállítást, ha a soproni utcákon is hirdették volna a plakátok a kiállítás megnyitását.

43 Az „Archäologie des westpannonischen Raumes (Urgeschichte, Römerzeit, Mittelalter)” c. konferenciát is a Burgenlandi Tartományi Múzeum rendezte. Itt több soproni vonatkozású előadás hangzott el. Így Jerem Erzsébet: A soproni korai- és késővaszkori telep és temető (Krautacker); Patek Erzsébet: Sopron, Burgstall; Póczy Klára: Leletek Scarbantia territoriumáról; Eibner, Alexandria: A soproni hallstatt kori halomsírok leletei ausztriai múzeumokban; Bóna István: A hegykői langobárdkori temető (ennek leletei a Fabricius ház régészeti kiállításán láthatók); Gömöri János: Középkori leletek a soproni zsidófürdőből (vö. SSz. 1979, 222–242).

Ismeretlen soproni látkép 1840-ből

Kolozsvári család őrzi Sopron városának azt az 1840-ben készült látképét, amelyet a Soproni Szemlében először tesztek közzé. A vászonra festett, kisméretű (29×25 cm) olajkép egykorú, egyszerűen tagolt arany keretbe illeszkedik. A várost délkelet felől mutatja mintegy 2 km távolságból. Az előtér bal oldalát erdő, jobb oldalát feltehetően agyaggödör foglalja el. Az erdő szélén fején kosarat vivő nő, majd előtte kisebb távolságra két nagykalapos, hátán zsákokat cipelő férfi látható. A gödör előtt három kecske pihen, a gödörben pedig egy férfi kapáját magasra emelve dolgozik. Mellette áll taticsckája. Attól jobbra, a kép jobb alsó sarkán sötét festékekkel frott jelzés olvasható: *pinxit Lud. Dobel 1840*. A város a tájkép középvonalában hosszan nyúlik el. Kiemelkedő épületei jobbról bal felé haladva elég világosan kivehetők. A szemlélőhöz legközelebb a Szent Mihály domb esik. Az azt koronázó plébániatemplom gótikus szerkezete, sőt egyes részletei is híven vannak megörökítve. Tőle délre a Szent Jakab csontház-kápolna centrális épülete ismerhető fel. A szentély mögötti kis épület a cinterem bejáratát érzékelteti. A tekintetet a Szent Mihály utca falusias házacskaí vezetik a Szent János kápolna tornyocskájához. Az északi külváros egy szakaszát a gödör fölötti fa lombja takarja. A fa bal szélé mellett szökken a magasba az Flókapu jellegzetes, részleteiben is híven ábrázolt, karcsú tornya. Mögötte a Bécsi-domb szelíd hajlata tűnik fel, bal oldalán egy távoli várral. Ez az Esterházyak fraknói kastélya. A Belváros egész terjedelmében bontakozik ki. A bencés templom tornyától jobbra a Szent György templom 1867-ben ledőlt, hagymasisakos, alacsony tornya jelenik meg. E helyett épült 1882-ben a mai magas torony. A Belváros déli oldalán jól kivehető a középkori városfal keleti szakasza, mögötte az orsolya apácák akkor még meglévő XVIII. századi rendháza és templomának kicsi tornya látható. A városképet a Belváros falán kívül emelt domonkos egyház kéttornyos homlokzata zárja le. A Belváros előterében fasorok szabdalják át a földeket, a háttérben pedig a Rozália-hegység és a fölötté felmagasodó Schneeberg körvonalai rajzolódnak ki. Az előtér bal oldalán sötétedő erdő facsúcsai közül a soproni hegyek egyik csúcsa kandikál ki. A tájkép hitelesen mutatja be a XIX. század negyvenes éveinek a dombok közé simuló városát. Sajnos a festő személyét sem Sopronban, sem az egykorú osztrák művészek között egyelőre nem sikerült azonosítani. Pedig a festmény is bizonyítja, hogy elég jó színvonalú biedermeier festő lehetett.

44 Pl. a római úthálózat együttes bejárása és feltérképezése; római kori kohászati maradványok kimutatása (erre ugyanis egészen biztos nyomok nincsenek a területen, holott a kelta és kora középkori vaskohászat igen jelentős volt). Lehet, hogy a római korban hasonló politikai, gazdasági-szervezeti változások miatt szűnt meg a helyi kelta vaskohászat, mint több mint egy évezreddel később — a tatárjárás után — a koraközépkorban kezdődött kohászat, amikor is megszűnt a Vasvárhoz kapcsolódó királyi vaskohászati kohászati és elosztási szervezet alapja a várszervezetek felbomlásával. Ráadásul ekkor jelent meg a versenyképesebb stájerországi vasáru, amely végleg elorvasztotta a vidék vaskohászatát. (Bár még a XVIII. századból is vannak adatok Sopron környéki vaskohászatra). A római korban a birodalom jelentősebb vastermelő vidékei termékeinek behozatalával válhattak fel a helyi vastermelést. Mindezen csupán tudományos célú, közös vizsgálódások mellett idegenforgalmilag is kamatoztatható lenne a fertőrákosi Mithrasz-szentély műemléki helyreállítása (ez a mi kötelességünk), látogatásának megszervezése azonban újra közös munka lenne. A Landesmuseum fertőmeggyesi (Mörsbisch) illetőségű könyvtárosa tájékoztatott arról, hogy Meggyesen egy helyi lakos a Mithrasz-szentély faragványainak másolatát, mint helyi idegenforgalmi látványt teszi közzé, sokan meg is nézik. Úgy gondolom, jelentős haladást jelentene az együttműködésben, ha a határon álló bariangszentélyt megnyithatnánk a látogatók előtt. Ehhez azonban először helyre kell állítani.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Ulreich József:

Sedlmayr János kiállítása

Nem véletlen, hanem tudatos választás, hogy abban az építészeti kiállítássorozatban, amely a korszerű építészet művészi voltát kívánja felmutatni, ezúttal a technológiai újítások és a gazdasági követelményekkel való megbirkózás helyett magára az alkotásra tereli a figyelmet, és így sor került erre a műemléki kiállításra.

Érthető ez a helyből, ahol élünk, Sopronból, ahol a jelen építészeti feladatainak egyik legfontosabbika: *építészeti örökségünk megőrzése*, a magunk számára, egész országunk számára, a mai és a jövő emberé számára.

Érthető ez akkor is, ha az a célunk, hogy kiállításaink az építész művész voltára irányítsák figyelmünket, alkotó tevékenységére, térformáló művész vagy épp szobrász voltára.

Ha figyelmesen megnézik Sedlmayr János rajzait, tanulmányait, terveit, s az egyes, elkészült épületek fényképeit, világosan áll Önök előtt az alkotás helye és lehetősége az építészeti alkotásban, az a mód, ahogy a kötöttségekkel birkózik, és az, ahogyan végül, a kötöttségekben, azok valós tartalmi fedezetét felfedezve egészzé, ön-kifejező egészzé alakítja azt.

Furcsának tűnhet, hogy az építészeti alkotás folyamatát épp egy olyan építész munkáival kívánjuk illusztrálni, aki vállalt feladata szerint régi épületeket állít helyre, javít ki. Magyarazatul hadd idézzük itt a magyar műemlékvédelem legfontosabb elveit, amelyek ennek az itt látható életműnek a háttérét alkotják, illetve amelyek épp ezekben az alkotásokban öltöttek meggyőzően testet. Az egyik fontos elv az emlék, az épület eredetiségének felfogását érinti. Ez kimondja, hogy mindazt, amit a ma építésze a történeti épülethez hozzátesz, csak a saját kora építészeti formanyelvén teheti, épp azért, hogy a megmaradt részlet eredeti voltát ne vonhassa kétségbe senki, hogy a megmaradt részlet teljes megbecsüléshez juthasson.

A másik fontos elv az épület történetiségét érinti. Kimondja, hogy egy épületnek nem egyetlen „eredeti” építési korát kell kiválasztanunk és megbecsülnünk, hanem mindazt a változtatást is, amelyet a történelem során annak átépítésével, továbbalkotásával, a változó igényű és ízlésű ember hozzá tett.

E két elv a helyreállító építész szerepét egészen másképp határozza meg, mint ahogyan azt a korábbi, s más szellemű műemléki helyreállításoknál tették.

A műemlék kutatói és helyreállító tudatában vannak annak, hogy az az állapot, amelyet a helyreállítás ma jelent, nem azonos az épület egyetlen korábbi állapotával sem, hanem annak minden értéket érvényre juttató és gyökeresen új állapot. A különböző, s együtt soha sem élt részeket összehangolása, új egység létrehozása az építésznek alkotó, társalkotó szerepet biztosít. Az először említett elv, a kiegészítés korhű volta ugyanezt eredményezi. Az építész a kiegészítendő régi társalkotójává válik, olyan társalkotóvá, aki a maga kora mondandóját is érvényre juttatja.

Ezek a megfontolások üres keretek csupán, melyeket a művek töltenek ki, de rávilágítanak a feladat nagyságára, s nehézségeire. Sedlmayr János munkássága *mintegy 25 évnyi*, s a hosszú időben az emlékek legnagyobbjain, s a legkülönbözőbb műfajain próbálta ki tehetségét.

Vannak köztük várak és romok, ahol a rekonstrukciót végző szakember a részleteket eredeti helyükre visszaállító szakember tűnik először szembe, romok, melyek romok voltak és romok is maradtak, de kiegészítése nyomán értelmes, a múlttól nemcsak a pusztulást, hanem az egykori alkotót is elmondó romok lettek.

Vannak köztük olyan romok, melyeket újra használható épületté alkotott, s újra az ember szolgálatába állított, s vannak élő épületek, lakóházak, templomok, melyeknél az egymásra rétegződött sokféle korszakból a legfontosabbak egymás mellé emelése volt a feladat, a cél. A sok mű egymás mellett, e kiállító teremben elmondja azt, amit az egyes épületeket figyelve kevésbé érzékelhetünk, Sedlmayr saját építésznyelvét, építészeti-képét. S ez a kép, bár szükségszerűen sokféle, mégis egységes. Az anyagszerűség, a tömegek megbecsülése, a zárt, erőteljes plasztikai nyelv, a formák áthatása és testessége azok közé az organikus építészek közé sorolja Sedlmayr Jánost, akiknek a nagy amerikai úttörő, Frank Lloyd Wright volt a legelsője, akik a modern építészet elemző karaktere mellett nem feledkeztek meg arról sem, hogy az építészet a legnagyobb méretű bejárható szobor, akik az épületet mint szép és tanulságos tárgyat tárják szemünk elé.

Szerencsések vagyunk, mert Sedlmayr János és Sopron között igazi és őszinte a kapcsolat. Horpácson született és Sopronban iskolázott, s bizonyára innen merítette indítását mindenfajta értelemben. S tudását visszaadta, visszaadhatta ennek a városnak, hisz életművét átszövik soproni feladatok, a fiatalon készített régebbi zsinagógától a Fabricius házig, az Új utcai turisztaszállótól a másik Új utcai zsinagógáig, vagy a Tábornok-házig. Most a Szent Mihály templom helyreállítása a feladata éppen.

S mert ismerjük, s mert e hallgatóság jórésze helybeli, hadd mondjam el, hogy nemcsak a felsorolt épületek, hanem a soproni helyreállítás egész módja, a benne dolgozó szakemberek feje és keze, jórészt az ő hatásának és tanításának köszönheti színvonalát, tudását.

Köszönöm neki, mindannyiunk nevében és sok szép közös munkát kívánok neki, s nekünk.

Borbély László:

Mühl Aladár emlékkiállítás Sopronban¹

Érezhető szorongással és megilletődöttséggel gyűltek össze a Festőterem ma nyíló kiállításának vendégei. Szorongással, hiszen Mühl Aladárnak az ötven-egynéhány után ez az első olyan kiállítása a városban, ahol már nem lehet jelen. Pedig a sokak Ali bácsija nagyon is meghatározó egyénisége volt Sopronnak, Festészete stílárisan alig beskatulyázható, rá semmilyen szabványunk nem illik pontosan, pedig az eredetiségnek, kimódoltságnak még a gondolata is távol állt tőle. Szerencsés alkotót tisztelhetünk személyében, ki spontaneitásában lehetett következetes.

Elsősorban ez a következetesség biztosítja munkásságának jellegzetességeit, ugyanakkor az őszinteség, az őszönösség akadályozza meg azt, hogy a magának már fiatalon kialakított formanyelv ötven-egynéhány év után is modorossá merevedjék. Jó szem, különös érzékenység, elhithető erő kell ahhoz, hogy a művész a valóság artistikus elemeiből öntörvényű művet fejlesszen.

Stílusirányzatok felől közelítve képeit, nincs mód hangzatos szakkifejezéseket alkalmaznunk. Mühl Aladár képei nem minősíthetők impresszionistának, holott fényimádata, színszeretete alapján éppen lehetne: a posztnagybányaiság is távol áll tőle. Az ún. természetelvűség is csak részben illik rájuk, mert elég sok bennük az alakítás, transzpozíció. A desztillált absztrakcióhoz sincs közük, mert laboratóriumokban, vegyi képletekkel, számítógépek betáplálásával elő nem állíthatók. Ez a művészet ugyanis egyéni, megfelel alkotója karakterének, melyben élete egygyémósodott művé-

¹ Megnyitó beszéd 1982. április 18-án, a Festőteremben. Vö. még Szabó Jenő: Mühl Aladár köszöntése. SSz. 1977, 351–355; uő.: Mühl Aladár (1902–1981). SSz. 1982, 262–265.

szetével, s képeiben, alkotómunkájában összegződik minden, amit érzékelt, érzett, gondolt. Hangja így lehet vallomásszerű, természetes, őszinte.

Romlatlan ösztöneitől vezetettve lett festővé, hogy azután a legkiműveltebb professzionisták tudásával hagyja érvényesülni érzékeit, engedje szabadjára érzéseit, hatódjék meg, legyen vidám és meggondolatlan, olykor takarékos eszközeivel. Mühl Aladár képeiből egy romlatlan lélek bontakozik ki, olyan, ki nem leplezte hangulatait, szerette embertársait, s örömökre, felüdülésükre festette képeit. A festészetet csakúgy mint a zenét, az elementáris megnyilatkozás lehetőségének tartotta, minden munkájában erről vallott, s nem szégyellte indulatait, érzelmeit.

Kedvelt, választott technikája a vízfestés volt, erre predesztinálta alkata, ezt sugallta környezete — nővérének a későbbi Munkácsy-díjas Horváth József udvarolt, bátyja a neves akvarellista Mende Gusztáv volt —, s erre készítette az a tény, hogy idejét szükségszerűen kellett megosztania a zene és képzőművészet között. Mint technikát, sokan lenézik, pedig ez az ősi, legkövetlenebb és legkézenfekvőbb lehetőség, melyben természeteszeretetet és a pillanat költőiségének megragadása, valóság-hűség és szenvedélyes őszinteség a legszerveesebben párosul. A plein-air látvány felfogása már önmaga is megérintettséggel jár, a válogatás benne szubjektív szándékok szerint történik, megfestésében kigyakorolt felkészültség, érzékeny kedélyvilág, meghatározott alkatiság, termékeny ihletettség működik közre. Számottevő szerepet kap a véletlenszerűség, a rögtönzés, egyszersmind a rendteremtés, egyaránt lehet jelentős egy vibrálóan színes, s egy festetlenül kihagyott folt. Szerepet kaphat a változékonyság és emlékezet a fürge képzettársítás és a jól mérlegelt koncepció. Szintézisre az összehangolt kolorit vezet; a megfelelő színek, a különféle árnyalatok variálják végül is az akvarellista lelki atmoszféráját.

Mühl Aladár mestere volt ennek a hangszernek. Nemcsak zenészként rendelkezett abszolút hallással; a festői dallamot is tökéletes precizitással intonálja. Úgy rakja fel foltjait, kontúrjait, olyan valórben, olyan érzékenyen, hogy minden esetvonás alla prima kerül a helyére — ez vízfestésnél alig is lehet másként —, jelentése tárgyi és egyúttal szellemi, miközben tényeket közöl, ugyanakkor átvitt értelmi utalásokra is következtetni enged. Holott alig mond mást, mint amit bármelyikünk naponta ezerszer is észrevehetne; a Bécsi domb viharvert házai, árkádjai, az annyi festő által megörökített, mégis egyéni ízt hozó Ikva-part, a várost körülölelő hegyek, dombok vonulnak el előttünk. A komoran sötétedő lombok, a fel-felcsattanó napfény, mely áttűz egy hajdanvolt szépasszony hajkoronáján, egy ellenfényben megörökített, rafináltan megoldott, fűben ülő nőalak sziluettje, egy-egy a posztimpresszionisták dekorativitását természetességében túlhaladó női ruha, mind költészeté és zenévé nemesedik képein. Bár egyik-másik munkája város- és kortörténeti dokumentum, vitathatatlan érdeme a hangulatok, pillanatnyi indulatok megfogásában rejlik. Ha kell, el-andalít, ha úgy adódik, drámai, s ha kell, az időjárás szeszélyeivel súlyosbítja a magányos szív gondjait. Művészi magatartásában éppen az az irigylésre- és tiszteletre-méltó, hogy nem törődik a szakmai körökben kurrens esélyekkel, függetleníteni tudta magát a nagyképűektől és intrikusoktól, nem izgatták túlzottan lektorkák és hivatalnokcskák, nem osztozott költségvetésben előirányzott földi javakon. Jókedvűből festett, eretnek volt a javából, mert mindvégig függetleníteni tudta magát a divatos szektáktól, nem használt importált sablonokat, nem ráncolt fölöslegesen homlokot.

Megelégedett a nyugat-dunántúli táj nappali verőfényével, a halastavak vegetatív nyugalmaival, az ősz lángot vető falombjaival, esőmosta tetők villódzásával. Együttérzéssel figyel a Lénárt-kereszt mellett nyüzsgő népet a harmincas évek elején, s hasonló együttérzéssel, negyven évvel később a Szélmalom utca napfényében gondtalanul játszó gyermekeit. Soha nem szégyelte festészetének líraiságát, bár tisztában volt vele, mindenkor kifizetődőbb a bennfentesség, az okoskodás. Mégsem lett fölényes, tudálékos, nem vont vállat — hanem mindenkor hátsó gondolatok nélkül közölte mondandóit. Célja mindig egyszerű és nemes volt: gyönyörködni a valóságban, s ezt a gyönyört átörökíteni, továbbadni képeinek nézői számára.

Hű maradt önmagához, választott hivatásaihoz. Azt tette, amire sorsa is predesztinálta: mindegyre csak végigbarangolta az Alpok ide húzóódó lankáit, a megbúvó településeket, elmerült a táj, az építészeti nyújtotta gyönyörökben, de nem tudott soha megérintettség nélkül elmenni az emberi, különösen a női szépség mellett sem. Hitt benne, hogy ennél többet a monopolista műkereskedők galériái, stréber bértollnokok sem nyújthatnak egy festőnek.

Jó félévszázados munkálkodásával Mühl Aladár mindegyre a való helyzet artiztikumának feltárásán ügyködött, lázas tevékenységével a realista művészetet igazolta, s azt, hogy a realizmus az érzelmi, gondolati, a tárgyi gazdagság módszere, s változatosabb, árnyaltabb, elmélyültebb, intellektuálisabb, szárnyalóbb megnyilatkozásokat eredményez, mint a legkapkodóbb anarchia, a mesterségesen fűtött nihilista izgágaság, álkonstruktivizmus, az élvezeti mérgekkel előállított, desztillált fantáziátlanság.

Ő a zavartalan festés megszemélyesítője, nem élt kényszerek alatt, átengedte magát a látottaknak és spekulálgatás nélkül mindig csak azt adta elő, ami benne megindult az átéltek alapján, a természeti tüneményekhez, az emberi gesztusokhoz, a formai reminiscenciákhoz, a tűnő hangulatokhoz kapcsolódva.

A művészetek története igazolja, a világban szerzett ismereteinket a legszélesebb skálán mindenkor az ilyen Mühl Aladár típusú művészek voltak képesek érzékeltetni. Való igaz: ő csak egy soproni festő volt, de az is művészettörténeti tény, hogy a XVI. századi Hollandiáról ismereteink hiányosak lennének az ún. kismesterek nélkül. S kérdés, a méret és technika, a kortársi békaperspektíva elég-e a maradandóság megítéléséhez? Véleményem szerint az utókor számára is nélkülözhetetlen Mühl Aladár életműve. A nehézségi erő legyőzésének korszakában is aktuális lehet egy olyan művész, ki a jóság és az együttérzés erényét gyakorolta. Munkássága a festészet kedélyformáló erejét, páratlan kifejezőkészségét példázza, meggyőz arról, hogy a ma emberének éppen úgy szüksége van a szépre, mint elődeinek, évszázadok és évezredek áhitatos lelkeinek, a kikapcsolódásra és művelődésre vágyó elmének egyaránt. Ennél igazoltabb, helytállóbb közérdek aligha motiválhatja egy művész tevékenységét, nem hozhat fényesebb elégtételt fáradozásaiért, mint amit műveinek népszerűsége, a közönség megbecsülése, a műbarátok egyetértése nyújthat.

Nagy Alpár:

A Bartók-centenárium főbb eseményei Sopronban

1980. szeptember 8. A Bartók-év küszöbén felavatták az Erdészeti és Faipari Egyetem központi épületében Szervátiusz Jenő, a neves kolozsvári szobrászművész hatalmas fa domborművét, a Cantata Profanát. Ezzel a Szervátiusz-kompozícióval nemcsak az egyetem, nemcsak Sopron városa, de az egész magyar művészeti élet gazdagabb lett, jelentős műalkotással gyarapodott.¹

1981. január 20. Az Országos Filharmónia 3. bérleti hangversenyén Bartók-műveket játszott a Győri Filharmónikus Zenekar (Két arckép, II. zongoraverseny, Az éjszaka zenéje), közreműködött Fellegi Ádám (zongora), vezényelt Jancsovics Antal.

Január 22. E sorok írója előadást tartott Bartók Béla művészetéről, jelentőségéről a Martos Flóra Egészségügyi Szakközépiskolában.

Március 19. A Pataki István Ifjúsági Ház Jeunesses Musicales Klubja „Bartók és mi” címmel szervezett foglalkozást a zenekölto tiszteletére.²

1 Vö. Knopp András: Szervátiusz Jenő Cantata Profana című műve Sopronban. SSz. 1981, 80–86.

2 Soproni Közművelődési Tájékoztató, 1981. március.

Március 20. A Berzsényi Dániel Gimnázium és a Széchenyi István Gimnázium és Szakközépiskola diákjai, énekkarosai, hangszeresei Bartók életművével ismerkedtek Ács Ferenc tanár összeállításában és vezetésével.

Március 23. A Liszt Ferenc Művelődési Központban e sorok írója Bartók Béla-emlékkiállítását nyitott meg. A megnyitást követően a zeneiskola tanulói adtak hangversenyt Bartók Béla tiszteletére.

Március 24—25-én az Éneklő Ifjúság városi bemutató hangversenyein, majd 27-én a járási bemutatón is felcsendültek Bartók-művek, Bartók gyűjtésű magyar népdalok.

Március 27-én Lukin László (Budapest) beszélt Bartók Béláról a Liszt Ferenc Művelődési Központban a Soproni Szabadegyetem soros előadásán.

Március 30-án a Zeneiskola Ifjú Zenebarátok Klubja meg a városi Úttörőház közös rendezésében Bartók-élműmsort láttunk, hallottunk az Úttörőház nagytermében „Zene és irodalom kapcsolódása Bartók jegyében” címmel.

Május 11. Fodor András költő Bartók Béláról és művészetéről tartott előadást az Óvónőképző Intézetben az Intézet Közművelődési Bizottsága felkérésére.

Május 18. Ugyanott állandó Bartók Béla-emlékkiállítás nyílt: négy nagyméretű tablón látható volt a nagyszerű életút. E napon az Óvónőképző Intézet a Művelődési Központban Bartók-hangversennyel tisztelgett, ahol fellépett az intézet énekkara (vezényelt Kovács Sándor), kamarazenekara (vezette dr. Emresz Károlyné), népijáték csoportja; hangszeresei, versmondói szintén közreműködtek.

Május 20. A SOTEX ifjúsági klubjában Nagy Alpár beszélt Bartókról: az életútról, zeneszerzői tevékenységéről, a népdalgyűjtő utakról, a nagy művész emberi-politikai arculatáról. Az összejövetelt diakepek tették szemléletesebbé, „megfoghatóbbá” a munkásfiatalok számára.

Június 9. Folytatódott az előbbi téma a SOTEX-klubban, ezúttal Bartók zenéjéről esett szó, képekkel, diavetítéssel illusztrálva.

Július 4., 6. A 24. Soproni Ünnepi Heteken a Fertőrákosi Barlangszínházban a Magyar Állami Operaház művészei bemutatták „A kékszakállú herceg vára” című operát és „A csodálatos mandarin” című táncjátékot.

Augusztus elején Dárdai Árpád, a Soproni Liszt Ferenc Szimfonikus Zenekar karmestere részt vett, Sopront képviselve, a Szombathelyen megrendezett Nemzetközi Bartók-Szemináriumon, ahol a Genfben élő Somogyi László karmester vezette a karmesterkurzust, amelynek befejeztével Dárdai a Concertot meg a Magyar képeket dirigálhatta.

Október 1. A Zenei Világnapon soproniak adtak hangversenyt a Művelődési Központban, felcsendült Bartók F-dúr rondója is Kovács Gabriella zeneiskolai növendék előadásában.

Október 26. Bartók-emlékkiállítás rendeztek s nyitottak meg a Sopron városi Tanács Kórháza nagytermében. A kiállítás képanyagát a Művelődési Központ szolgáltatta, megnyitó beszédet Nagy Alpár mondott, majd diavetítéssel Bartók életútját, művészetét vázolta a résztvevőknek. Ezt követően hanglemezekről, illetve magnetofonszalagról Bartók-művekkel ismerkedhettek az érdeklődők: a kórház Közművelődési Bizottsága által meghirdetett Bartók-versenybe benevező szocialista brigádok.

November 24. A Kórház Rendelőintézeti Egység Közművelődési Bizottsága lebonyolította a Művelődési Központ libresszójában a Bartók Béla emlékversenyt, amit a Szakszervezeti Bizottsággal, valamint a „Buday Kálmán” szocialista brigáddal karöltve kezdeményezett, szervezett nagy érdeklődés mellett. A szocialista brigádok nemes vetélkedéséből a szemészeti osztály „Csapody István” szocialista brigádja került ki győztesen.

Mindehhez még hozzátehetjük azt is, hogy a Bartók-centenárium kapcsán Sopron város általános és középiskolái szintén felhasználták az évforduló adta lehetőségeket, ki-ki a maga erejének, személyi és tárgyi adottságainak megfelelően. A Hunyadi János utcai általános iskolában például az ének-zene szaktanteremben Bartók-képek kerültek a falra, a faliújságra, különféle írásokat olvashattak a tanulók Bartók sok-

színű személyiségéről, természetesen életkoruknak megfelelő szinten. Népdalversenyt is rendeztek tavasszal, ahol nagyon sok magyar népdal csendült föl, olyan, amelyet Bartók maga gyűjtött.

Sopron énekkarai szintén műsorukba vettek Bartók-műveket. A Soproni Liszt Ferenc Pedagógus Énekkar külföldi útjain is megszólaltatta a Négy szlovák népdalt, a Bolyongást, de helyt adott Bartók gyűjtötte népdaloknak is Fasang Árpád feldolgozásában. (St. Pölten, Stockerau, Somorja).

A Bartók-év lezárásaként még egy nevezetes eseményre került sor a városban. December 20-án a Soproni Városszépítő Egyesület és a Soproni Liszt-csoport felavatta Bartók Béla domborműves emléktábláját a Pócsi utca 1—3. számú házon,³ ahol 1905

decemberében, első soproni fellépése idején Poszvék Lajos orvosdoktor vendége volt a pályája kezdetén álló zongoraművész. A bronz emléktáblát Sz. Egyed Emma szobrászművész készítette a Liszt-csoport kezdeményezésére, a városszépítők megbízásából. Az avatóünnepségen Bognár Dezső, a Városszépítő Egyesület elnöke mondott beszédet, méltatta Bartók soproni kapcsolatait, szerepléseit, itteni fogadtatásait; elhangzott a Cantata Profana szövege s fölcsendültek Bartók-gyűjtötte magyar népdalok óvónőképzős hallgatók előadásában.⁴

³ A mai Pócsi utcát régebben Kis utcának nevezték.

⁴ Vö. Csatka Endre: Bartók Béla soproni szereplései. SSz. 1955, 3—4. sz.; Nagy Alpár: Bartók Béla soproni kapcsolatai. Eletünk, 1975, 455—470; Berecz Dezső: Bartók Béla és a soproni irodalmi kör. SSz. 1980, 256—257.

Szarka Árpád:

Kasichnitz József (1899—1982)

Olyan csendben ment el, ahogyan élt. Legközelebbi barátai sem tudták, hogy kórházban fekszik, nem tudtak haláláról, sőt még a temetéséről szóló értesítés is elmaradt. Talán ő akart ennyire feltűnés nélkül távozni? Ki tudja? Néhány hónap után követte a halálba hűséges barátját, Mühl Aladár soproni festőt, akinél mindennapos vendég volt. Szinte úgy tűnik, mintha Mühl Aladár halálával az élet tartalmatlanná, nehezzé vált volna számára. Letette hát terheit.

1974-ben töltötte be Kasichnitz József festő és grafikus 75. életévét, mely alkalommal ezen a helyen (SSz. 1974, 366—370) köszöntöttem és méltattam munkásságát. Élete küzdelmes volt. Nehéz sorsát a sport, a művészet és Sopron szeretete enyhítette. Autodidakta volt és mindig tanult. Festőbarátait, grafikus kortársait fagaita a „hogyan” kérdéséről, álmait akvarellekben, rézkarcokban öntötte formába. Sopron szülőtteként együtt élt, lélegzett városával, vállalva annak jó és rossz sorsát. Számára az élet több rosszat tartogatott, mint jót, de az igazi sportember kemény akaratával, rugalmasságával, fizikai és szellemi jó kondíciójával győzni tudott nehéz sorsa felett. Érdekes paradoxonként, midőn mint volt városházi tisztviselőnek szerény nyugdíjából kellett volna családját eltartania, fordult jobbra a sorsa. A város megnövekedett idegenforgalma biztosított számára nagyobb darab kenyeret, mert mind több megbízást kapott rendelőtől soproni városképeknek, családi eseményeknek rézkarcban, akvarellben való megörökítésére.

Az utóbbi hónapokban gyakran panaszkodott alacsony vérnyomásából adódó szédüléseire, szemei meggyöngülésére, de valahogy nem vettük komolyan. Elképzelhetetlen volt számunkra, hogy ez az élénk mozgású, szikár, kemény kötésű idős férfi beteg legyen.

Halálával a nagy idők egyik hosszú kort megélt tanúja szállt sírba. Az első háborút a hadi tengerészetnél élte végig, utána a bécsi iparművészeti főiskolán kísérte meg a tanulást, de a nyomorúság rövid idő múlva hazaűzte. Sportemberként és művészként biztosított magának egzisztenciát Sopronban, ahol végigélte a második világháború nyilas rémuralmát, majd a felszabadulást és az azt követő személyi kultusz lelket sorvasztó éveit. Láta a romokban heverő szeretett várost, de megérte még a romokból újjáéledését és megszépülését is.

Mindezekről ő már nem beszélhet, de vallanak hátramaradt rajzai, karcai, akvarelljei.

Kiss Ferenc emléke Szilsárkányban

Csornától délre fekszik — mintegy tíz kilométerre — Szilsárkány, a néhány száz lelkes rábaközi kisközség. E faluban született 1860. április 24-én Kiss Ferenc, a későbbi erdőmérnök, az Alföld fásításának nemzetközi híró tudósa, akit méltán nevezett jó barátja, Móra Ferenc, „a szegedi erdők atyjá”-nak (Szegedi Napló 1918. szept. 20). A nagy erdőültető szakember híre, neve erdészberkekben nagy tiszteletnek örvend itthon és határainkon túl is, ám a szülőfaluban, egészen a közelmúltig, már senki sem emlékezett rá. Ennek főként az lehetett az oka, hogy Kiss Ferenc kisdíákkorában elkerült a szülői háztól és életútja a Rábaközöttől több száz kilométerre fekvő Alföldre sodorta őt.

1. Az emléktábla az egykori iskola falán

Szilsárkányban végezte el az elemi iskolát, majd a soproni Evangélikus Líceumban folytatta tanulmányait. A természet iránt érzett erős vonzalma érettségi után a selmecbányai Erdészeti Akadémiára (a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem elődjére) vezette, ahol éppen száz éve, 1882-ben szerezte meg erdőmérnöki diplomáját. Tanulmányai befejezése után rövid ideig nagyváradi magánuradalomban és a fővárosban, a Földművelésügyi Minisztériumban szolgált. Bedő Albert főerdőmester 1885-ben Kiss Ferencet küldte le Szegedre a várost körülölelő, siralmas állapotban levő állami erdészet fölvirágoztatására.

Ezt követően évtizedekig összeforrott Kiss Ferenc neve a Tisza-parti város, s a homokterületek fásításának ügyével. Munkássága eredményeképpen 7247 hold erdő létesült Szeged határában, de még ennél is nagyobb jelentőségű volt kísérletező és tudományos útmutatása, amely révén megindulhatott a magyar Alföld beerdősítése. Nem mindennapi egyéniségét legszebben Móra Ferenc jellemezte: „Kiss Ferenc az én szememben nem e világból való ember. Őbenne a fák lelke él, amelyeknek ura, királya ... A szilfa neki adta keménységét, a nyárfa légységét, méltósága a tölgyé, derült nyugalma a juharé, szelid magyar bánata az akácé. Az egész ember élete olyan, mint az almafé a napsütötte tisztáson. A különbség csak az, hogy neki nincsen sem-

miféle ellensége ... A jósnak olyan atmoszférája árad belőle, hogy az ember maga is jobban érzi magát, ha vele van."

Szeged is megbecsülte Kiss Ferenc korszakalkotó érdemeit, s 1939-ben a tudományegyetemen tiszteletbeli doktorrá avatták. Halála (1952. június 13.) után pedig róla nevezték el a szegedi Erdészeti Technikumot, mely ma a Kiss Ferenc Erdészeti Szakközépiskola. Ennek az intézménynek a parkjában állították föl Kiss Ferenc kőbe vésett mellszobrát, Madarassy Walter művészi alkotását.

Szilsárkányban, a szülőfaluban először 1977-ben tisztelegtek az Európa-hírű erdőmérnök emléke előtt, E sorok írójának közérdekű bejelentése után az Országos Erdészeti Egyesület emléktáblával jelölte meg Kiss Ferenc hajdani iskoláját, amely ma a szilsárkányi óvodának ad otthont. A bensőséges ünnepségen képviseltette magát a ma-

2. A szülőház Rákóczi u. 6.

gyar erdésztársadalom szinte valamennyi jeles személyisége. Az avatóbeszédet dr. Madas András nyugalmazott miniszterhelyettes mondta. (Elhozták koszorúikat a Kiss Ferenc Erdészeti Szakközépiskola képviselői is, akik akkor minden bizonnyal először jártak a névadó szülőhelyén.)

Már az ünnepséget megelőző szervezési munkák alatt is szóba került, hogy meg kellene menteni Kiss Ferenc romos állapotban levő szülőházát, hisz hazánk amúgy is kevés agrártörténeti műemlékkel rendelkezik, és az épület köré emlékparkot kellene telepíteni. E munkálatokhoz az Országos Erdészeti Egyesület, a Kisalföldi Erdő- és Fafeldolgozó Vállalat, a Szombathelyi Erdőfelügyelőség, továbbá a szilsárkányi Községi Közös Tanács minden támogatást megígért.

Az ígéretet példamutató tettek egész sora követte. Időközben megjelent egy rendelet (előmozdítója a Magyar Mezőgazdasági Múzeum volt), amely fokozottabb védelmet javasolt hazánk még fellelhető agrártörténeti emlékeinek. Ennek Szilsárkányban

lett fogantatja: a helyi tanács 1980-ban ideiglenesen védetté nyilvánította Kiss Ferenc szülőházát, mint népi építészeti és tudománytörténeti értéket. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség a helyszíni szemle alapján 1981-ben végérvényesen agrártörténeti műemlékké nyilvánította a házat, s szakemberei tervet készítettek az épület teljes fölújításához.

A szilsárkányi tanács megvásárolta az ingatlant a benne lakó Németh Lajosnétól, s a ház körül 2,9 hektár területet jelöltek ki a legelőből az emlékparknak. 1981 őszén felújították az épület teljes tetőszerkezetét, új nádborítást kapott, körülkerítették a házat meg a parkot. A Szombathelyi Erdőfelügyelőség és a Kisalföldi Erdő- és Fafeldolgozó Vállalat illetékes szakemberei társadalmi munkában előzőleg már megtervezték a park növényanyagának elhelyezését, valamint a parkban kialakítandó óvodai játszótér fából készült kellékeit (hinták, mászóakák, cölöpvár stb.). 1981 őszén elültették a 150 fa- és cserjefajból álló növényzetet is.

A szilsárkányi Kiss Ferenc Emlékház és park létrejötte széleskörű társadalmi összefogás eredménye. Az említett szervek mindegyike szívügyének tekintette a megoldását. Előreláthatólag 1983 tavaszán nyílik meg. Ettől kezdődően tekintheti meg a nagyközönség a szülőházban elhelyezett dokumentumokat, s veheti igénybe az emlékpark testet-lelket fölvidító áldásait (Vö. még Firtás Oszkár: Kiss Ferenc, a „szegedi erdők atyja”, megyénk szülőtte (1860—1952.). SSz. 1960, 380—381; uő.: Kiss Ferenc, „a szegedi erdők atyja”. Természettudományi Közönlöny, 1960. december; Király Pál: A Kisalföldtől a Nagyalföldig. Kiss Ferenc emlékezete. Erdőgazdaság és Faipar, 1977. június; Kálmán Gyula: Szilsárkány szülőtte. Életet vitt a homokra. Kisalföld, 1977. április 24.).

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Hiller István—Mastalirné Zádor Márta:

Sopron bibliográfiája az 1981. évre

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978, 268, 1979, 362.

Agrártörténeti emlékgyűjtők II. országos találkozója. Bp., 1981, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 59.

Akadémiai tagajánlások 1982. Barta György—Béll Béla: Ádám Antal. MT. 88, 1981, 879—880; Homoródi Lajos—Tárczy Hornoch Antal: Somogyi József. I. h. 885—886. (Alföldi): A Fertő nádasában. Télen nyáron aratás. MV. 1981, 3. sz. 26—27.

Andor György: A magyarországi képfestés. Rajztanítás 23, 1981, 5. sz. 32.

Auer, Gisela: Die Jagdgebiete Kaiser Maximilians I. in den Herrschaften Scharfeneck, Hornstein und Eisenstadt, BHBl. 43, 1981, 185—189.

Auf dem Neusiedler See fischen Ungarn und Österreicher. BR. 15, 1981. ápr. 13.

Aumüller, Stephan A.: Die Halm- oder Wasserrübe. Brassica rapa L. em. Metzger Volk und Heimat 36, 1981, 2. sz. 43.

Aumüller, Stephan A.: Die Roskastanie, Aesculus hippocastanum L. Volk und Heimat 36, 1981, 5. sz. 40—41.

Aumüller, Stephan A.: Die Schwarzwurzel (Symphitum officinale L.) einst eine sehr gescnätzte Heilpflanze. Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 37.

Ács Zoltán: Burgenlandi kalandozások. Örök földjén. ET. 36, 1981.

Átadták a soproni Palatinus Szállót. NSz. 39, 1981. márc. 8.

Babanitz, Franz: Die sozialen und wirtschaftlichen Probleme der burgenländischen Arbeiternehmer. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 3—4.

- Bakonyi István: Regény Wathay Ferencről. Sobor Antal: Hosszú háború. É. 18, 1981, 287—288.
- Balázs Endre: Burgenland hegyei. ÉT. 36, 1981, 1241.
- Balázs Géza: Országjáró diákkörök Sopronban. TM. 92, 1981, 3. sz. 27.
- Balogh Ferenc: Sopron—Gyula. Fo. 28, 1981, 524.
- Baranyai Lenke: Czuczor Ernő (1895—1980). SSz. 35, 1981, 86—87.
- Bartha Lajos: Póczy Klára: Közművek a római kori Magyarországon. GK. 33, 1981, 154.
- Baumann József: A soproni gázmű története (1865—1978). I-III. SSz. 35, 1981, 1—32, 97—128, 193—217.
- (bálint): Soproni sorok. N. 28, 1981, 7. sz. 41.
- Bárdos, Kornél—Vavrincez, Veronika: Christoph Stolzenbergs Werke in Sopron (Beiträge zu den musikalischen Verbindungen zwischen Regensburg und Sopron im 17—18. Jahrhundert). Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungariae 22, 1980 (1981), 397—426.
- Bárdosi János: Chernel István fertői és hansági kutatásai. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1975—1976 (1981), 9—10, 175—204.
- Becht Rezső: Séták a múltban. SF. 1980 (1981), 11—15.
- Beite, Klaus: Institut für Gegenwartsvolkskunde in Mattersburg. BL. 32, 1981, 3—4. sz. 38—41.
- Bellér Béla: A magyarországi németek rövid története. Bp., 1981, Magvető, 211.
- Benczédi László: Az 1681. évi soproni országgyűlés és vallásügyi végzése. Confessio 1981, 4. sz. 32—42.
- Benda Gyula: Fényes Elek forrásai. ASz. 23, 1981, 365—380.
- (bende): Soproni képek. EH. 36, 1981, dec. 5.
- Bendefy László: Ulbrich, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil. Karten und Pläne. 2. Halbband: Pläne und Register. Levéltári Közlemények 48—49, 1978 (1981), 288—292.
- Berczik Árpád: H. Löffler (szerk.): Fertő — Egy középeurópai sekély tó limnológiája. (Neusiedlersee — The Limnology of a shallowlake in Central Europe) den Haag, Junk, 559. HiK. 61, 1981, 357.
- Berecz Dezső: Interjú önmagammal. SF. 1980 (1981), 7—9.
- Berecz Dezső: Nagy színészek soproni kezdései. SSz. 35, 1981, 259—265.
- Berecz Dezső: A soproni színészet vergődése a két világháború között. SSz. 35, 1981, 161—171.
- Berger, Melitta: Die Biblia Pauperum von Rust. Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 20—27.
- Berger, Rudolf: Die Verbauung des Neusiedler-See—Ostufers hat schon begonnen. Volk und Heimat 36, 1981, 3. sz. 38—41.
- Beszámoló a Magyar Hidrológiai Társaság 1979. május 17—18-án Keszthelyen megrendezett I. Országos Vándorgyűlésének plenáris üléséről. Pro Aqua emlékérmét kapott: ... Garád Róbert. HiK. 61, 1981, 272—281.
- Bikfalvi Géza: Burgenlandról. ÉT. 36, 1981, 1570.
- Bodnár János: Sopron, Velence, Hortobágy. Fotóművészet 24, 1981, 4. sz. 50.
- Bognár István: Magánlakás építés helyzete Győr-Sopron megyében. MÉPi. 30, 1981, 233—239.
- Bokor József: A zárt e-zés állapota és mozgása Sopronkövesd nyelvjárásában. MNy. 77, 1981, 347—352.
- Borbély József: Hazai tudósítások. Diákok kertje. Sopron, Erdőmérnöki Egyetem. Természetvédelmi terület. Magyarország 44, 1981, nov. 1.
- Borbély, József: Sopron, Universität für Forstingenieure. Studentengarten. BR. 15, 1981, nov. 23.
- Borsa, Gedeon: Neu aufgefunden, gedruckte Librettos für Eszterháza in der Zeit von Haydn (1766—1790). MKSz. 97, 1981, 229—234.

- Borsa, Gedeon: Neu entdeckte Druckwerke aus dem 16. und 17. Jahrhundert, die auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes hergestellt wurden. BF. 1981, Sh. 6. 21—43.
- Borsa, Gedeon: Schmidt-Künsemüller, Friedrich Adolf: Corpus der gotischen Lederschnittenbände aus dem deutschen Sprachgebiet. Stuttgart, 1980, Anton Hiersemann. XVI, 304 pp. MKSz. 97, 1981, 168—169.
- Böhm, Ladislaus: Österreich oder Ungarn? Das war die Frage. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 11.
- Böröcz, Vinzenz: Portrait Theodor Kery. Volksstimme 1981. aug. 21.
- Böröndi Lajos: Győr-Sopron megyei honismereti kiadványok. H. 9, 1981, 2. sz. 48—49.
- Bóvítik a nagycenki kastélymúzeumot. TM. 92, 1981, 3. sz. 33.
- „Blaudruck in Ungarn”. NZ. 25, 1981. aug. 15.
- Burgenland Jahrbuch 1982. Wien, 1981, Belvedere Verlag A. Hadwiger, 88.
- Burgenlandlexikon: Rudolf Klafsky. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 37—38.
- Burgenländischer Sängerbund. Volk und Heimat 36, 1981, 5. sz. 47—48.
- Buzás, Josef (bearb.): Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt, 1981, Hrsg. vom Burgenländischen Landesarchiv. 291. (Burgenländische Forschungen 69.).
- Cs.: Sopronból jönnek Pécsre. Mibe kerül egy ló? DN. 38, 1981. dec. 11.
- Csaba József: Fászl István soproni ornitológus (1838—1900). SSz. 35, 1981, 275—277.
- Csapody Miklós: Hagyomány és jelenlét, kritika a Soproni Füzetekről. Dunatáj 1981, 4. sz. 68—71.
- Csák Zsófia: Az első szabad május 1. Ifj. Storno Ferenc plakátjáról. MŰ. 22, 1981, 5. sz. 12—13.
- Cseke László: Gothard Jenő mint villamosmérnök. Vasi Szemle 35, 1981, 581—585.
- Csendes László: Felsőszopori Tóth Ágoston. Rafael honvédeztudós, térképírásunk úttörője. HK. 28, 1981, 597—611.
- Csendes László: Tóth Ágoston, a magyar térképezés kiemelkedő egyénisége. GK. 33, 1981, 450—454.
- Cs(eresznyák) I(stván): Négy termékcsalád a Soproni Ruhagyárból. VH. 1981, 16. sz. 12.
- (Cseresznyák): A Soproni Szőnyeggyár vásári szereplése. VH. 1981, 13. sz. 11.
- Csíkfy Gábor: Tomor János (1910—1979). FK. 111, 1981, 370—371.
- czáka-: Ez az én életem — nem csinálhatok mást. KSZ. 30, 1981, 40. sz. 15.
- Dán Róbert: Magyar—zsidó oklevéltár XVII. Levéltári Közlemények 48—49, 1978 (1981), 294—295.
- Dányi Dezső: Thirring Gusztáv, a társadalomstatistikus. Statisztikai Szemle 59, 1981, 898—902.
- Dávid Ferenc: Kiss Tiborné Nagypál Judit 1924—1980. M. 25, 1981, 307—308.
- Dávid Ferenc—Virág Csaba: Nagypál Judit, 1924—1980. MÉP. 1981, 3. sz. 63.
- Deák Zoltán (összeáll.): Sopron Lövérök üdülőközpont rendezése. MÉP. 1981, 3. sz. 2—8.
- Dercsényi Balázs: Magyar műemlékek. A fertői Esterházy kastély. TM. 92, 1981, 10. sz. 6—8.
- Deutscher Kalender 1981, Bp., 1981, Demokratischer Verband der Ungarndeutschen. 320.
- Dékány István: AF '81 Sopron. Fesztiválmérleg. N. 28, 1981, 7. sz. Szín Kép melléklet 12—13.
- Dobrowsky, Bernhard: Die Passion im Steinbruch. Volk und Heimat 36, 1981, 3. sz. 18—25.
- Doderer, Heimito: Die Affäre Schattendorf. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 12—13.
- Domonkos Ottó: A magyarországi képfestés. Bp., 1981, Corvina, 122, 37 t.; Blaudruckhandwerk in Ungarn. Bp., 1981, Corvina, 124+37 T.
- Drescher Attila: Horváth Marietta: Kezedben a mécs. MH. 4, 1981, 117—119.

Duka Zólyomi, Norbert: Die Leopoldinische Akademie und die ungarländische Medizin und Naturwissenschaft bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Acta Historica Leopoldina 13, 1980 (1981), 51—101.

P. Eckhardt Mária: Új Liszt irodalom. Hamburger Klára: Liszt. Liszt tanulmányok. Mu. 24, 1981, 1. sz. 38—39.

Eibner-Persy, Alexandrine: Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg). Eisenstadt, 1980 (1981), Burgenländisches Landesmuseum. 324. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 62.).

Emlékverseny Fertődön. KSZ. 30, 1981, 15. sz. 1.

Endrődi Lajos (összeáll.): Panorama. A Fertő tó. TM. 92, 1981, 12. sz. 32.

Ernst, August: Gab es im Burgenland eine „Kroatische Bewegung?“ BF. 1981, Sh. 6, 44—62.

F. F.: Johannes Wanke und Eisenstadt. P. 9, 1981, 4. sz. 2—4.

Faragó Sándor: A Rábaközi Múzeum második évtizede (1971—1980). SSz. 35, 1981, 266—275.

Farkas Imre: Ergo bibamus! SF. 1980 (1981), 18—19.

Farkas Imre: Szakmánk életéből. Ifjú fakitermelők versenyben. EF. 1981, 8—9. sz. 2—4.

Fábján Lajos: Horváth B. Jenő (1922—1970). SSz. 35, 1981, 183—184.

Fábján Lajos: Nyolc soproni esztendő. (Emlékezés Komor Géza születésének 80. évfordulójára). SSz. 35, 1981, 278—281.

Fejlődik a vendéglátás, új szakboltok Sopronban. NSZ. 39, 1981. ápr. 26.

Feld István: A nagylőzsi temetőkápolna építéstörténete. SSz. 35, 1981, 289—313.

Felhívjuk olvasóink figyelmét! Dr. Gimes Endre: Észak-Dunántúl. FE. 16, 1981, 153.

Fellegi Beatrix: A maga mércéjével. N. 28, 1981, 1. sz. Szín Kép melléklet 12—13.

Festschrift für Karl Semmelweis. BF. Eisenstadt, 1981, Burgenländisches Landesarchiv. 360. (Burgenländische Forschungen Sonderheft 6).

Fodor Zsolt—Konkoly-Thege Csabáné: A műszaki egyetemi könyvtárak III. szakmai szemináriuma. MűK. 18, 1981, 2. sz. 18—25.

Fogarassy László: Hamelin tábornok egy titkos jelentés tükrében. SSz. 35, 1981, 48—50.

Fogarassy László: Iratok az osztrák—magyar határkérdés történetéhez. III. SSz. 35, 1981, 156—161.

Fogarassy László: Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919—1921). Bp., 1979. SSz. 35, 1981, 284.

Folger, Eva M.: Ingo Nebehay—Robert Wagner: Bibliographie altösterreichischer. Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten. Bd. I. A—H. Graz, 1981. BHB! 43, 1981, 142.

Folger, Eva Maria: Zur Genealogie der Familien Botgorschek-Eötvös. BF. 1981, Sh. 6, 63—69.

Fónagy: Az MSZMP KB oktatáspolitikai határozatának szellemében. Egyetemünk tanévnyitó ünnepsége. EF. 1981, 11. sz. 4—5.

Frank, Norbert: Beiträge zur Buchdruckergeschichte des Burgenlandes im 19. und 20. Jahrhundert. BF. 1981, Sh. 6, 70—104.

Franz, Liszt Gedächtnisausstellung. Eisenstadt, 1981, Amt der Burgenländischen Landesregierung. 87. Katalog. Neue Folge Nr. 16.

Führer Ernő—Csanády Etele: A Sopron Hegyvidéki Erdészet egyes hidrológiai jellemzőinek vizsgálata, Erdészeti és Faipari Tudományos Közlemények 1980 (1981), 2. sz. 67—81.

G. M.: Hauer Alfréd 1922—1981. BKL-Ö. 32, 1981, 286.

Garád Róbert: A Fertő vitorláséletének múltjából. SSz. 35, 1981, 251—259.

G(árdonyi) B(éla): A határ két oldalán. Az antifasiszta ellenállás emlékei. K. 37, 1981. máj. 16.

Gera Mihály—Nádai Ferenc: Párbeszéd fotós könyvekről. Fotóművészet 24, 1981, 2. sz. 31—38.

- Gerber Pál—Jáki Rezső—Sóki Imre (összeáll.): Dr. Vitális István 1871—1947. Bp., 1981, Magyar Állami Földtani Intézet, 42.
- Gerencsér Miklós: Hajnali úrvacsora. Bajcsy-Zsilinszky Endre utolsó óráiról beszél sopronkőhidai gyóntatója. NSZ. 39, 1981. dec. 24.
- Gerencsér Miklós: Jeanne d'Arc és a soproni Rozina. NSZ. 39, 1981. okt. 18.
- Gerencsér, Miklós: Jeanne d'Arc und die Soproner Rosina. BR. 15, 1981. nov. 16.
- Gerencsér Miklós: Mezei műhelyek. Bp., 1981, Mezőgazdasági Múzeum, 227.
- Gimes Endre: Észak-Dunántúl. Bp., 1981, Panoráma, 342.
- Gmasz, Sepp: Burgenlandlexikon: Karl Schönfeldinger. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 35—36.
- Gollnhofér Sándor: Szabó Alajos kiállítása Budapesten. SSz. 35, 1981, 361—366.
- Gömöri György: Egy strassburgi humanista magyar kapcsolatai a XVI. században. MKSz. 97, 1981, 317—321.
- Gömöri J(ános): Frühmittelalterliche Eisenschmelzöfen von Tarjánpuszta und Nemeskér. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 32, 1980 (1981), 317—343.
- Gömöri János (szerk.): Iparrégészeti kutatások Magyarországon. (Égetőkemencék régészeti és interdiszciplináris kutatása). Sopron, 1980, VII, 28—30. Veszprém, 1981 MTA VEAB Történelmi Szakbizottsága, 220.
- Gömöri János: A korai középkori vasolvasztó kemencék és az ékelt vasbucák kérdése. Iparrégészeti kutatások Magyarországon, 109—121.
- Gömöri János: Római istenhármas Sopronban. ÉT. 36, 1981, 1439.
- Gömöri János: Római út és tégláégető kemence Fertőrákoson. SSz. 35, 1981, 59—67.
- Graf, Hans: Die einstigen westungarischen Grenzgebiete. 3—4. BL. 32, 1981, 1—2. sz. 25—29., 3—4. sz. 25—29.
- Graf, Robert: 60 Jahre Burgenländische Wirtschaft. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 1—2.
- Grosina, Helmut: Das Burgenland — ein geordneter Raum. Volk und Heimat 36, 1981, 3. sz. 36—37., 4. sz. 28—29.
- Grüll, Alfred: Interessante neuere Brutnachweise im Seewinkel östlich des Neusiedler Sees. Volk und Heimat 36, 1981, 5. sz. 40.
- Guglia, Otto: Botrychium lunaria (L.) Sw. Volk und Heimat 36, 1981, 2. sz. 42.
- Gyenge, Imre: Was waren Artikularkirchen? BL. 32, 1981, 3—4. sz. 36—37.
- Győr-Sopron megye öt éves terve. NSZ. 39, 1981. jan. 7.
- Hadházi Gyula: Thirring Gusztáv a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója. Statisztikai Szemle 59, 1981, 892—897.
- Hajdú Lajos: A dunántúli rendek köznevelési — közoktatási javaslatai 1790—91-ben. I-II. Pedagógiai Szemle 31, 1981, 33—43., 123—143.
- Halálozás. Kálóczy István. Er. 30, 1981, 381.
- Halász Zoltán: Könyv a magyar borról. Bp., 1981, Corvina. 209.
- Halász Zoltán: Unter der Erde, wo die bunten Räusche wachsen. Weinkellerbesuche — von Tokaj bis Ödenburg. BR. 15, 1981. okt. 26.
- Hambuch, Wendel: In der Hauptstadt Wurzeln geschlagen. Chefchirurg des grössten Unfallkrankenhauses. NZ. 25, 1981. jún. 20.
- Hambuch, Wendel: Ungarndeutsche Wissenschaftler. Gespräch mit Universitätsprofessor Karl Mollay. Deutscher Kalender 1981, 53—58.
- Harmati János: Sopron, fedett uszoda. MÉP. 1981, 3. sz. 34—37.
- Harmati János: Széchenyi István utolsó hónapjainak történetéhez (Részletek egy korabeli dokumentumból.). MH. 4, 1981, 46—48.
- Haydn-Gedenkstätten. Wien, 1981. Belvedere Verlag. A Hadwiger. 71.
- Hárs József: Schneider Lipót (1895—1981). SSz. 35, 1981, 368—370.
- Hárs József: Zsolt Róbert: Kirándulók könyve. Bp., 1976. SSz. 35, 1981, 285—286. (hegyi): Könyvekről. Velence—Sopron—Csongrád. Fo. 28, 1981, 271—272.

Heitler László: Kiállítási kalauz. Országos érembiennálé Sopronban. Népszava 109, 1981. okt. 23.

Hencz József: Sopron város hosszútávú fejlesztési irányelveiről (1981—1995). SSz. 35, 1981, 218—236.

Herényi István: Herény. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1975—1976 (1981), 9—10, 161—172.

Hiller István: Adatok Sopron és környéke nyomdászatának történetéből. Kisalföldi könyvesházak 39—56.

Hiller István: Az agrártörténet című tantárgy bevezetése az Erdészeti és Faipari Egyetemen. FSZ. 30, 1981, 205—210.

Hiller István (szerk.): Az Erdészeti és Faipari Egyetem 1979—1980. Sopron, 1981. EFE Jegyzetsokzorosító Részlege. 62.

Hiller István: Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának múzeális gyűjteménye. Agrártörténeti emlékgűjtők II. országos találkozója 21—37.

Hiller István: Az erdészeti könyvtárügy és a központi szakkönyvtárunk. Er. 30, 1981, 189—194.

Hiller István: Ezt látni kell! Sopron műemlék könyvtára. NSZ. 39, 1981. ápr. 19.

Hiller István: Haydn in Sopron. Haydn Gedenkstätten 50.

Hiller István: Haydn in Ungarn. Haydn Gedenkstätten 66—67.

Hiller István: Haydn-Pflege in der Dreiländerecke. Burgenland Jahrbuch 1982, 3.

Hiller István: Haydn-Pflege in Sopron. Burgenland Jahrbuch 1982, 9—11.

Hiller István: Haydn-Pflege in Ungarn. Burgenland Jahrbuch 1982, 7.

Hiller István: Majer Antal: A Bakony tiszafása. Bp., 1980. SSz. 35, 1981, 190.

Hiller István: Még egyszer felsőoktatásunk múltjának forrásairól. MN. 37, 1981. ápr. 29.

Hiller István: Olvasóink véleménye. Nem tudnak róla a történészek. NSZ. 39, 1981. máj. 30.

Hiller István: A TIT 1980. évi tevékenysége Sopronban. SSz. 35, 1981, 176—182.

Hiller István: „A vonzóan tiszta, szép szerep”. Emlékezés Vándor Sándorra. K. 37, 1981. dec. 1.

Hiller István: Die Zentralbibliothek der Universität für Forstwesen und Holzindustrie in Sopron. Zentralblatt für Bibliothekswesen 95, 1981, 159—162.

Hiller István—Mastalirné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája az 1980. évre. SSz. 35, 1981, 370—382.

Hiller, István—Schmidmaier, Dieter: Gedanken zur Geschichte eines ungarisch—deutschen und deutsch—ungarischen Fachwörterbuches, Erinnerungen an Adolf Divald und Karl Wagner. Freiberg, 1981, 41 p (Veröffentlichungen des Wissenschaftlichen Informationszentrums der Bergakademie Freiberg, Nr. 91).

Hombauer, Anton: Rust, 300 Jahre Freistadt. BL. 32, 1981, 1—2. sz. 32.

Horler Miklós: 20 éves az Országos Műemléki Felügyelőség Tervezési Osztálya. Gondolatok egy évfordulóra. MÉP. 1981, 6. sz. 34—35.

Horváth László: A csapadékvíz kémiai összetétele Magyarországon. I. 85, 1981, 201—212.

Horváth Mária: Határállomáson. Mő. 24, 1981, 5. sz. 26.

Hrenkó Pál: Adalékok a magyarországi térképészet történetéből. GK. 33, 1981, 281—288.

Hungarhotels. Neue und verjüngte alte Hotels. BR. 15, 1981. ápr. 20.

I. P.: Die kleine Tiefebene im Skansen. NZ. 25, 1981. okt. 17.

Js.: Otto Domonkos: Blaudruckhandwerk in Ungarn. BR. 15, 1981. jún. 8.

Jakab Miklós: Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919—1921). Pedagógiai Szemle 31, 1981, 271—273.

Jakus Lajos: A soproni Mesterképző Intézet (1829—1858), a volt evangélikus tanítóképző elődje. SSz. 35, 1981, 343—356.

- Járy, Péter: Jugendbuch über Lackner. „In deiner Hand das Licht“. NZ. 25, 1981. ápr. 11.
- Járy, Péter: Maria Calisch, eine ungarndeutsche Schriftstellerin. NZ. 25, 1981. okt. 10.
- Járy, Péter: Die Ödenburger Geschwister Kugler. NZ. 25, 1981. jan. 3.
- Jászberényi Ferencné: Rólunk írták. Győr-Sopron megye a sajtóban 1980 első félévében (Válogatott cikkbibliográfia.). MH. 4, 1981, 103—107.
- Jávorfai Tibor: Hírek, események, lapszemlék. bifi együttműködési szerződés. Fa. 31, 1981. 8. aug. 255.
- Juhász István: A kecskeméti Szentháromság szobor. M. 25, 1981, 111—117.
- Juretzky László: A MAE Soproni Helyi Csoportja munkájából. Tudomány és Mezőgazdaság 19, 1981, 4. sz. 92—93.
- ka-: Hilfe mit Skalpell und Vorschlägen. NZ. 25, 1981. szept. 26.
- ka-: Im Buschenschank der Laglers. NZ. 25, 1981. aug. 8.
- Kanyó László: Brennbeg — Siedlung in Gefahr? NZ. 25, 1981. máj. 16.
- Katona Imre: Nyugat-magyarországi kincstárak. Az Esterházyak múkincei I. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1973—1974 (1981), 7—8. sz., 277—303.
- Kaus, Karl: Zur Geschichte der Museen, Sammlungen und Ausstellungen im Burgenland. BF. 1981, Sh. 6, 105—106.
- Kállay István: Bendefy László: Mikoviny Sámuel megyei térképei különös tekintettel az akadémiai könyvtár kéziratárának Mikoviny térképeire. Levéltári Közlemények 48—49, 1978 (1981), 292—294.
- Kállay István: Ladislaus Triber (szerk.): Die Obere Wart. Levéltári Közlemények 48—49, 1978 (1981), 297—299.
- Kecskés Mihály: Fehér Dániel életpályája — kutatási területei. AT. 29, 1980 (1981), 595—598.
- Kecskés Sándor: Az oktatás szerepe a kutatási eredmények bevezetésében. Agrártudományi Közlemények 40, 1981, 227—232.
- Keresztényi József: Soproni kis olimpiatörténet. SSz. 35, 1981, 172—176.
- Keresztury Dezső: A magyar irodalom képeskönyve. Bp., 1981. Helikon, Móra, 330. 203 szoba lesz korszerűsítés után a Lövér Szállóban. NSZ. 39, 1981 febr. 18.
- Kitaibl, Hans: Die Breitenbrunner Handwerkszechen. BHBl. 43, 1981, 145—158.
- K(irály) P(ál): Tisztelegés Wagner Károly előtt. EF. 1981, 8—9. sz. 7.
- Királyné Feigy Zsuzsanna: Az oroszlanói szakcsoport soproni tanulmányútja. BKL-B. 114, 1981, 855—856.
- Kisházi Péter: Emléktöredék Kovács Lajosról. NME Közleményei I. sorozat Bányászat 30, 1981, 1—2. sz. 25—30.
- Kisházi Péter: Nyugat-magyarországi régi vaskohászati leletek vasérc- és salakmintáin végzett ásványközettani és teleptani vizsgálatok eredményei. Iparrégészeti kutatások Magyarországon 149—156.
- Kiss Ervin: Az emlékkiállítás megnyitó beszéd. (Pattantyús Ábrahám Imre). NME Közleményei II. sorozat Kohászat 26, 1981, 1. sz. 7—9.
- Kiss Ervin—Terplán Zénó: Pattantyús Ábrahám Imre professzor munkásságának méltatása. NME Közleményei II. sorozat Kohászat 26, 1981, 1. sz. 17—27.
- Kiss Jenő: A cipész mesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban, Bp., 1981, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, MTA Nyelvtudományi Intézete, 69 (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 5.).
- Kiss Jenő: Néprajzi-nyelvi érdekességek Mihályiból. SSz. 35, 1981, 72—80.
- Kiss Mária: Kurt Ryslavý: Materialien zur Geschichte der Apotheken und Apotheker im Burgenland. Vasi Szemle 35, 1981, 145—146.
- Klinger András: Thirring Gusztáv, a demográfus. Statisztikai Szemle 59, 1981, 882—889.
- Knittler, Hannelore: Bergwerk des Glaubens. Volk und Heimat 33, 1981, 2. sz. 16—25.
- Knittler, Hannelore: Volk und Heimat: Burgenlandlexikon. Eisenstadt, Bergkirche. Volk und Heimat 36, 1981, 2. sz. 27—28.

Knopp András: Szervátiusz Jenő Cantata Profana című műve Sopronban. SSz. 35, 1981, 80—86.

Knopp András: Szervátiusz Jenő Cantata Profanájához. KR. 1981, 1. sz. 12—13.

Koch, Josef: Erinnerungen an die Anschlusszeit. Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 9—10.

Komárik Dénes: „A romantika építészete Magyarországon” című kandidátusi értekezéséről. Zádor Anna opponensi vélemény. Kubinszky Mihály opponensi vélemény. Komárik Dénes válasza. MĚ. 30, 1981, 73—80.

Korkisch, Adolf: Voikstümliche Pflanzennamen aus dem Burgenland. BHBl. 43, 1981, 37—44., 78—87., 125—140., 167—184.

Sz. Koroknay Éva: A XVI. századi kőszegi levéltári kötésekről. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1973—1974 (1981), 7—8. sz. 305—332.

Kósa Csaba: A század sodrában ... Felemelni a Fertő-tájat. Beszélgetés Pichler Jánossal. MV. 1981, 6. sz. 20—22.

Kósa László—Fazekas Via: A fertőrákosi kristályospala öszlet földtani—kőzet-tani felépítése. FK. 111, 1981, 424—452.

Kovacsics József: Thirring Gusztáv életútja. Statisztikai Szemle 59, 1981, 878—881.

Kovács Jenő: Együtt a határterületi lakossággal 1945—1956. HK. 28, 1981, 403—426.

Kovács József László: Hiller István: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmi a két világháború között. H. 9, 1981, 5. sz. 63.

Kovács József László: Tarnóc Márton: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Bp., 1978. SSz. 35, 1981, 93—95.

Kőhegyi Mihály: Borostyángyöngyök szarmata sírokban. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1973—1974 (1981), 7—8. sz. 121—132.

Könyvhónapi újdonságok: Mezei műhelyek. KSZ. 30, 1981, 5. sz. 16.

Környei Attila: Sopron és vidékének munkásmozgalma (1919. augusztus 1—1924). Győr, 1981, MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága, 232.

Köves István: Szobrok — műszaki szemlélettel? Tájékozódó futások. MI. 25, 1981, 52. sz. 39—41.

Kövess Gyula: Miesbach-Drasche érdekeltség és szerepe a hazai barnaszénbányá-szat fejlődésében. BKL-B. 114, 1981, 708—714.

Kreissl, Harry: Der Dampf um den „Fertő”. Kurier (Wien) 1981. aug. 1.

Kubinszky Mihály: Gondolatok a műemlékvédelmi kiállítás képei előtt. MÉP. 1981, 6. sz. 56—57.

Kubinszky Mihály: Die Strassenbahn in Ödenburg (Sopron). Strassenbahn Maga-zin 1981, 39. sz. 64—69.

Kunszabó Ferenc: Széchenyi István eszmerendszere. É. 1981, 1. sz. 33—55.

Kutasi Ferenc: Szakmunkástanulók érzelmi nevelése. Kö. 31, 1981, 27.

L. K.: „Glück auf!” im Museum. NZ. 25, 1981. jún. 20.

Ladányi Sándor: Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Levéltári Közlemények 48—49, 1978 (1981), 299—301.

Lagzi István: A Nyugat-Magyarország elhelyezett lengyel katonai menekültek történetének néhány kérdése. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1975—1976 (1981), 9—10. sz. 283—297.

Lakó György: Zsirai Miklós emlékezete. MT. 88, 1981, 782—784.

Die Landeshauptleute des Burgenlandes bis 1938. BL. 32, 1981, 3—4. sz. 12—15.

Lang, M.: Gemeindebücherei Mörbisch — Gründung und Entwicklung. Volk und Heimat 36, 1981, 3. sz. 46.

Lang, Michael: Nur ein Gesangverein! Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 47.

Lebzeltmodel aus dem Liszt Ferenc Múzeum (Sopron). Eisenstadt, 1981, Amt der Burgenländischen Landesregierung, 36 (Katalog Neue Folge 12.).

Leser, Ludwig Dr. h.c. SPÖ. Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 42.

Lovas Gyula: Fejezetek vasútunk történetéből. 23—33. V. 7, 1981, 1—12. sz. 2.

Lovas Gyula: Felszabadulás két tételben. V. 7, 1981, 4. sz. 2.

Löffler, Heinz: Raumordnung tut Not. AGN—ein hoffnungsvoller Ansatz. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 30—31.

Lőrincz Barnabás: Téglaégető kemencék Pannóniában. Iparrégészeti kutatások Magyarországon 77—93.

(—m): Tapasztalatok az előképzésről. Mő. 24, 1981, 3. sz. 28.

Macher Frigyes: Romwalter Alfréd és Sopron. NME Közleményei II. sorozat Köhászlat 1981, 2. sz. 85—92.

Macher Frigyes: Dr. Romwalter Alfrédnek szobra Sopronban, az Erdészeti és Faipari Egyetem botanikus kertjében. BKL-K. 114, 1981, 310—311.

Magyar felsőoktatástörténeti irodalom bibliográfiája 1945—1979. Bp., 1981, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóintézet, 428.

A magyar levéltári irodalom bibliográfiája 1976—1977. Levéltári Közlemények 48—49, 1978 (1981), 307—323.

A magyar munkásmozgalmak történetéről szóló cikkek jegyzéke. 1980. július—augusztus—szeptember. Párttörténeti Közlemények 27, 1981, 229—230.

Majer Antal: Gyérítési kísérleti tapasztalatok lúcfenyvesekben. Er. 30, 1981, 5—11.

Manherz, Karl: Zur Geschichte der ungarndeutschen Volkskundeforschung. NZ. 25, 1981. ápr. 4.

Martischinig, Michael: Stammtische, Bruderschaften, Vereine. Das Vereinsleben in der Volkskultur. P. 9, 1981, 45—46.

Mastalirné Zádor Márta: Nördliche Dreiländerecke Innsbruck, 1980. SSz. 35, 1981, 185—186.

Mayer, Eugen: Burgenland in alten Ansichtskarten. Eisenstadt, 1981, Amt der Burgenländischen Landesregierung. 72 (Katalog Neue Folge Nr. 17.).

Mayer, Josef: Blühen und Sterben. An die Heimat: Hannelore Knittler. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 16—26.

Mayer, Josef: Das Burgenland ist. Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 12—16.

(Mátyás): Könyvveti kaleidoszkóp. Vásárlók, könyvek, rendezvények. Népszava 109, 1981. jún. 4.

Meisel Jánosné: A magyar földtani irodalom jegyzéke 1980. FK. 111, 1981, 532—551.

Megay László: Brennberg. SF. 1980 (1981), 23—28.

Merényi László: Az 1918. januári sztrájk és Sopron vármegye. SSz. 35, 1981, 356—361.

Mészáros István: Az iskolügy története Magyarországon 996—1777. között. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó, 671.

Mészöly Győző (szerk.): Parkerdők Magyarországon. Bp., 1981, Natura, 300.

Metzl János: Halász Zoltán: Magyarország. Bp., 1980. SSz. 35, 1981, 89—90.

Meyer, Wolfgang: Die Wehranlage von Pötsching, Bez. Mattersburg, Bgld. BF. 1981, Sh. 6, 117—132.

-mikulás-: Agancsok, bőrök, madarak. Mő. 24, 1981, 4. sz. 18—19.

Mittelalterliche Konsolen und Dachkandeln. NZ. 25, 1981. febr. 28.

Modrián, L.: Keine Anschauungsmittel. Deutscher Kalender 1981, 160—162.

Mollay Károly: Bárdos Kornél: Győr zenéje a 17—18. században. Bp., 1980. SSz. 35, 1981, 188—189.

Mollay Károly: Földrajzi neveink magyarázatáról. (Hozzászólás Kiss Lajos könyvéhez) SSz. 35, 1981, 237—250.

Mollay Károly: Geosits, Stefan: 700 Jahre St. Jakobskirche und Pfarre Klingensbach. Wien, 1976; Nagy, Josef—Gruber, Oswald (red.): 700 Jahre Neckenmarkt. Eisenstadt, 1979; Zisper, Lorenz: Festschrift 350 Jahre Schlacht bei Lackenbach und Neckenmarkter FahnenSchwingen. Eisenstadt, 1970; Berghofer, Josef: Müllendorf. Geschichte, Wirtschaft, Volkskunde. Eisenstadt, 1980. SSz. 35, 1981, 187—188.

Mollay Károly: Kiss Jenő: A cipésmesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban. Bp., 1981. SSz. 35, 1981, 285.

Mollay Károly: Lagzi István (szerk.): Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből 1939—1945. Bp.—Szeged, 1979. SSz. 35, 1981, 89.

Mollay Károly: Lindeck-Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. III.

Band: Die Urkunden von 1301 bis 1327, mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Wien—Köln—Graz, 1979. SSz. 35, 1981, 282—283.

Mollay Károly: Scheiber Sándor (szerk.): Magyar—zsidó Oklevéltár. XVIII. kötet (1290—1789). Bp., 1980. SSz. 35, 1981, 87—88.

Mollay Károly: Studia Judacia Austriaca. Im Auftrage des Vereins „Österreichisches Jüdisches Museum in Eisenstadt“ herausgegeben von Univ. Prof. Dr. Kurt Schubert. Wien—Eisenstadt, 1974—1980. SSz. 35, 1981, 283.

Molnár István: Tüskevár barokk kori emlékeinek története. MÉ. 30, 1981, 23—38.

Molnár László: Bányászati Múzeumok és kiállító helyek. 1981, Nagyalföldi Kőolaj-és Földgáztermelő Vállalat Nyomdája, 30.

Molnár László: Bergbau-Museen und Bergbau-Ausstellungen in der Volksrepublik Ungarn. Bp., 1981, NIMDOK, 32.

Molnár László: Huszonhét Hell. Technikatörténet. 18, 1981, 35. sz. 23.

Molnár László: Nemzetközi numizmatikai szimpózium (Sopron, 1980. szept. 27—28.). BKL-B. 114, 1981, 201.

Molnár Sándor: Közös célunk a gyakorlati oktatás korszerűsítése. EF. 1981, 11. sz. 6.

Mónus Imre: Koncsek László: Kincskeresők. Bp., 1980. MH. 4, 1981, 3. sz. 94—95.

Mühl Nándor: VIII. soproni öntészeti napok. BKL-Ö. 114, 1981, 17—18.

Mühl Nándor: A soproni csoport 1980. évi munkája. BKL-Ö. 114, 1981, 91—92.

Műszótár. EF. 1981, 10. sz. 2.

Művészettörténeti szakdolgozatok és doktori értekezések 1947—1980. MÉ. 30, 1981, 301—306.

Nagy Gyula: A gyakorlati oktatásnak a továbbképzésben betöltött szerepéről. Tudomány és Mezőgazdaság 19, 1981, 6. sz. 60—71.

E. Nagy Lajos: Szerencsés János: Sopron. MH. 4, 1981, 2. sz. 111—112.

Nagy László: A gyakorlat szerepe az erdőmérnökképzésben. FSz. 30, 1981, 95—100.

Nagy Márton: Mikola ünnepség Sopronban. Fizikai Szemle 31, 1981, 472.

Nationalpark Neusiedler See Seewinkel. NaLa, 1981, 5. sz. 101.

Nárai Vencel: Tatabányai történeti szakcsoport soproni látogatása. BKL-B. 114, 1981, 287.

Nebehay, Ingo—Wagner, Robert: Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten. Bd. I. A—H. Graz, 1981, Akademische Druck und Verlagsanstalt. 395.

Nehézipari Műszaki Egyetem Közleményei II. sorozat Kohászat. 26, 2. füzet. Dr. Kovács Lajos professzor emlékére. Miskolc, 1981, NME. 113.

Nehézipari Műszaki Egyetem Közleményei II. sorozat Kohászat. a 26. 2. füzet. Megemlékezések dr. Romwalter Alfréd professzorról. Miskolc, 1981, NME. 121.

Neunteufl, Walter: Georg Matthäus Vischers kartographisches Wirken für das heutige Burgenland. BHMI, 43, 1981, 160—166.

Némedi Varga Zoltán: Kovács Lajos élete és munkássága. NME Közleményei I. sorozat, Bányászat. 30, 1981, 1—2. sz. 7—23.

Némedi Varga Zoltán (összeáll.): Kovács Lajos professzor életrajzának fontosabb adatai. NME Közleményei I. sorozat Bányászat 30, 1981, 1—2. sz. 37—47.

Németh Ferenc: Burgenlandi kalandozások. Várak földjén. ÉT. 36, 1981, 1239—1241.

Német Péter: Civitas et suburbium (Adatok Sopron korai várostörténetéhez). SSz. 35, 1981, 50—58.

O. I.: Thirring Gulsztáv emlékülés. Statisztikai Szemle 59, 1981, 909—910.

Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület 69. tisztújító küldöttközgyűlése (Budapest, 1981. június 12.). Az érembizottság előterjesztése. BKL-B. 114, 1981, 665—675.

Óvári Antal: Rosnak, Hans (red.): Die Stadt Oberpullendorf. Graz, 1979. SSz. 35, 1981, 286—287.

Órsi András: Szobrok önvédelemből? Sopron, 1981, Szolgáltató I. Sz. 24.

Órsi Károly: Az első újjáépített barokk kertünk: Nagycenk. KSZ. 30, 1981, 3. sz. 8—9.

Órsi Károly: Nagycenk. Kastélypark. Veszprém, 1981, Veszprémi Nyomda. 16. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 72.).

Parti Nagy Lajos: Sobor Antal: Hosszú háború. Jelenkor 14, 1981, 478—479.

Pattantyús Ábrahám Imre professzor életrajzának fontosabb adatai. NME Közleményei II. sorozat Kohászat 26, 1981, 1. sz. 29—31.

Paul, Hans: Erinnerungen an die Anschlusszeit. Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 10—11.

Paul, Hans: Frühe Amerikawanderer unserer Heimat. BF. 1981, Sh. 6. 133—151.

Paul, Hans: Die Marktgemeinde Grosspetersdorf. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 8—10.

Paul, Hans: Oedenburg—Sopron. Volk und Heimat 36, 1981, 5. sz. 1—5.

Paul, Hans: Schattendorf. Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 44—45.

Paul, Hans: Vom Hausbau der Söllner in den Fünfzigerjahren des 19. Jahrhunderts. BHBl. 43, 1981, 97—114.

Pernes Gyula: Az olvasómozgalom hagyományai Győr-Sopron megyében. Kisalföldi Könyvesházak 67—76.

Perschy, Jakob: Grossgemeinde Pamhagen. Volk und Heimat 36, 1981, 5. sz. 23—25.

Petersák Tivadar: Honismeret a képes levelezőlapokon. H. 9, 1981, 2. sz. 27—33.

Pethő, Lajos: Fremdenverkehr unbefriedigend. Ein See — zwei Länder. BR. 15 1981. aug. 17.

Pethő Lajos: Védett és védtelen erdeink. A természetvédelem és az erdőgazdálkodás ellentmondásai. MHI. 4, 1981, 4. 3—5.

Péter Márta—Szilágyi András: Keresztelőtál Augsburgból. ÉT. 36, 1981, 730.

Péteri Judit: Koncert-krónika Pécsről, Sopronból. Mu. 24, 1981, 1. sz. 21—24.

Pichler János: A Fertő-táj tudományos kutatási terve I—II. SSz. 35, 1981, 33—42, 129—141.

Pressestimmen zum Bellér-Buch. NZ. 25, 1981. dec. 19.

Probst, Franz: Johannes Ebenspanger und die heinzische Mundartdichtung. BF. 1981, Sh. 6, 205—223.

Probst, Franz: Künstlerporträt: Moravitz. BL. 32, 1981, 1—2. sz. 21—24.

Pusztai József: Egy elfelejtett magyar író: Frankenburg Adolf. DN. 38, 1981. nov. 10.

Pusztainé Madar Ilona: Nemesládony és Tompaládony lakóinak állattartása. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1973—1974 (1981), 7—8. sz. 181—206.

Putz, Adalbert: Hohzatschaun, Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 28—30.

Rabe, Rupert: Als das Burgenland noch nicht bei Österreich war. Volksstimme 1981. aug. 21.

Rascheq, Wolfgang: Heinersdorff, Richard: Die k. u. k. privilegierten Eisenbahnen der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. München, 1980. Biblos 30, 1981, 360—361.

Raum Frigyes: Nagy Lajos. GK. 33, 1981, 457.

Rác T. János: Hagymányt ápolnak és teremtenek. Kommunista oktatók a soproni egyetemen. NSZ. 39, 1981, jan. 17.

Rác Józsefné: Sopron város utcafásításairól. SSz. 35, 1981, 67—71.

Reingrabner, Gustav: Evangelisch im Burgenland. 200 Jahre Toleranzpatent. Eine Ausstellung in Oberschützen. BL. 32, 1981, 1—2. sz. 4—5.

-ritter-: Buchbesprechung: Das neue Buch von Ungarnwein. BR. 15. 1981. apr. 20.

Romwalter Alfréd: Emlékeim édesapám életéről és munkájáról. NME Közleményei II. sorozat Kohászat. 26, 1981, 2. sz. 63—83.

Dr. Romwalter Alfréd professzor mellszobrának avató beszéde a soproni Erdeszeti és Faipari Egyetem Botanikus Kertjében 1965. szeptember 2-án. NME Közleményei II. sorozat Kohászat 26, 1981, 2. sz. 111—112.

Rosnak, Hans: Synthese von Arbeit und Kultur. BL. 32, 1981, 3—4. sz. 4—6.

Roth, Joseph: Reise durchs Heanzenland (Deutsch-Kreuz; Die Juden von Deutsch-

Kreuz und die Schweh-Khilles, Odenburg, Zinkendorf oder Nagy-Zenk). Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 31—34.

Rozsnyói Ágnes—Sz. Gyivicsán Mária (összeáll.): A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) válogatott jegyzéke. (1980. január 1—december 31.) Sz. 115, 1981, 1378—1475.

S. L.: Dr. Bellér Béla: A magyarországi németek rövid története. KR. 1981, 10. sz. 38.

Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 1980, Sopron, 1981, Széchenyi Nyomda Soproni Üzeme, 224.

Sauerzopf, Franz: Gedanken zum Naturschutz-Methodik und Problematik am Beispiel Burgenland. BF. 1981, Sh. 6. 224—232.

Sági Pál: Gerencsér Miklós: Mezei műhelyek, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1981. Tudomány és mezőgazdaság 19, 1981, 2. sz. 71—72.

Sándor Pál: Deák és titkosrendőrség. Titkosrendőri adalék politikai koncepciójáról (1843). TSZ. 1981, 4. sz. 592—610.

Sándor Pál: A titkosrendőrség Magyarországon a reformkor kezdetén. História 3, 1981, 2. sz. 5—7.

Schey, Paul: Gemeindebücherei Forchtenstein. Volk und Heimat 36, 1981, 2. sz. 46.

Schlag, Gerald: Die Entstehung des Burgenlandes 1918—1921. Volk und Heimat 36, 1981, 1. sz. 4—8.

Schlag, Gerald: Projekte eines Joseph Haydn-Denkmal in Eisenstadt. BF. 1981, Sh. 6. 233—259.

Schlag, Gerald: Renaissance-Tapisserien im Schloss Halbturn. BL. 32, 1981, 1—2. sz. 33—36.

Schmid, Hanns: Wissenschaft und Forschung am Burgenländischen Landesmuseum. BF. 1981, Sh. 6. 260—265.

Schmid, Hanns: Zur Hydrogeologie der Mineral- und Heilwasserlagerstätte Edlental-Bgld. BHBl. 43, 1981, 1—4.

Schneider Lipót: Sopron város fejlesztésének egyes kérdései. SSz. 35, 1981, 143—156.

Schneider, Reinhold: Eisenstadt und die Dinge rundherum. Volk und Heimat 36, 1981, 2. sz. 29—30.

Schönerne Pusztai Iiona: Műemlékhelyreállítás, Sopron, Fő tér 7. MĚP. 1981, 6. sz. 36—41.

Schurli, Franziska: Burgenländische Festspiele. BL. 32, 1981, 1—2. sz. 2—3.

Sebestyén, György: Burgenland, wo sich die Wege kreuzen. Eisenstadt, 1981, Roetzer, 144.

Sedlmayr János: Műemlékhelyreállítás, Sopron, Templom u. 12. MĚP. 1981, 6. sz. 42—47.

Sedlmayr János: Nagypál Judit építész helyreállításai. M. 25, 1981, 262—275.

Seedoch, Johann: 50 Jahre Burgenländische Heimatblätter. BF. 1981, Sh. 6. 266—297.

Semmelweis, Karl: Die ältesten Kalenderdrucke auf dem Gebiete des Burgenlandes und die Kalenderliteratur des burgenländisch-westungarischen Raumes. BHBl. 43, 1981, 18—37.

Semmelweis, Karl: „Eisenstadt in alten Ansichten“. Europäische Bibliothek, Niederlande. BL. 32, 1981, 1—2. sz. 44.

Sill, Ferenc: Die Besitzungen des Kapitels von Eisenburg in Illmitz. BHBl. 43, 1981, 114—124.

Sindulár Anna: Hetedhét megye robbantómestere. Mő. 24, 1981, 3. sz. 30.

Sindulár Anna: Vigyázat! Mocsárhalál! Mő. 24, 1981, 1. sz. 5.

Sinkó Ferenc: A Szent László emlékek sorsa a XVI. és XVII. században. Vi. 46, 1981, 529—532.

Sopron Konferenz über moderne österreichische Literatur. BR. 15, 1981, dec. 7.

Staud Géza: Faludi Ferenc és az iskolai színjátszás. Irodalomtörténeti Közlemények 85, 1981, 305—312.

Stefanits, Günther—Wolf, Ferdinand: Dorf an der Zeitenwende. P. 9, 1981, 1. sz. 2—6.

- sz-: Die Wirkungstätte im Storno-Haus. Soproner Hotels erneuert. BR. 15, 1981. dec. 14.
- Sz. K. Gy.: Dr. Halmos Ferenc 1931—1980. BKL-B. 114, 1981, 139.
- Szabó, János: Josef Krammer, der erste Direktor der Bürgerschule Eisenstadt. BHBl. 43, 1981, 71—77.
- Szabó Jenő: A háború és a felszabadulás krónikájához. SSz. 35, 1981, 43—48.
- Szabó Jenő: Pellican Ignác Lőrinc városi fegyvertáros számadása az 1692. évről. SSz. 35, 1981, 331—343.
- Szabó József: Kiss Jenő: Mihályi tájszótár. MNY. 77, 1981, 224—227.
- Szatmári Jenő István: Körutazás az ízek országában. Inycsiklandozó útbaigazító, TM. 92, 1981, 7. sz. 13.
- Szántó Gyula: Szálloda a Bástya utcában. V. 7, 1981, 10. sz. 2.
- Száraz György: A tábornok 9. É. 1981, 12. sz. 1034—1052.
- Szántó Péter: Értékes belvárosok. Népszava 109, 1981. júl. 30.
- Szeberenyi, Ludwig: Chancengleichheit. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 14.
- Szemző Béla: A magyar cukorrépa termesztés újjászervezése, 1945—1948. (Egy volt miniszteri biztos visszaemlékezései) II. ASZ. 23, 1981, 574—610.
- Szilágyi Károly: „Keresem a hallgatókkal az összhang perceit”. Veszprémi Napló 1981. jún. 2.
- Szilárdfy Zoltán: Magyar barokk szentképek. MÈ. 30, 1981, 114—135.
- Szopory Béla: Dr. Romwalter Alfréd professzor életrajzának fontosabb adatai. NME Közleményei II. sorozat Kohászat 26, 1981, 2. sz. 57—59.
- Szörényi László: Természetvédelmi vetélkedő Sopronban. B. 36, 1981, 237.
- Szövényi István: A céhek és a kereskedők kenyérharca Közegen a XVIII. században. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1973—1974 (1981), 7—8. sz. 239—244.
- Szövényi István: A kőszegi kálvária templom építéstörténete. Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője 1975—1976 (1981), 9—10. sz. 257—269.
- Szűcs Jenő: Megosztott parasztság — egységesülő jobbágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században, I-II Sz. 115, 1981, 3—65, 263—319.
- TL.: Peter Bachmaier: Oberpullendorf/Felsőpulya. Sz. 115, 1981, 652—653.
- Tausend Schätze einer Sammlung. NZ. 25, 1981. szept. 12.
- Tájékoztató a Győr-Sopron megyei szolgáltatásokról. Miskolc, 1981, Borsod megyei Nyomda. 150.
- Tevanné Bartalis Éva: Adatok a Fertő tó alga-florájához és biológiai vízminősítéséhez. HiK. 61, 1981, 97—109.
- B. Thomas, Edit: Zur Quirinus- und Martinfrage in Sabaria. Frühchristliche Kontinuität im westpannonischen Raum. BHBl. 43, 1981, 5—18.
- Tilkovszky Lóránt: A magyarországi németiség a Darányi-kormány idején. II. Sz. 115, 1981, 1091—1134.
- Tilkovszky, Loránt: Ungarn und die Deutsche „Volksgruppenpolitik“ 1938—1945. Übers. Johanna Till. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó, 368.
- Timon Kálmán: Szerencsés János: Sopron. Corvina. MÉP. 1981, 6. sz. 64.
- Tobler, Felix: Karl Semmelweis: Eisenstadt in alten Ansichten. Europäische Bibliothek — Zaltkommel/Niederlande 1981. BHBl. 43, 1981, 144.
- Tomka Péter: Hová tűntek az avarok? História 3, 1981, 2. sz. 3—5.
- Tompa Károly: A jegyetellátás helyzete és feladatai az Erdőmérnöki Karon. FSz. 30, 1981, 177—181.
- Tóth Katalin: Hozzászólás nevelési kérdésekhez. FSz. 30, 1981, 555—560.
- Traxler, Gottfried: Der Haarblatt—Schwingel, Festuca tenuifolia Sibth., im Burgenland. BHBl. 43, 1981, 45—46.
- Triebel, Rudolf: Vom Aussterben bedroht — die Grosstrappe. Volk und Heimat 36, 1981, 4. sz. 29—30.
- Ulbrich, Karl: Die Organisation des Masswesens, der Zimentierung und des Eichwesens in Westungarn und im Burgenland. BF. 1981, Sh. 6. 313—338.

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, balodalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az író-gépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, l, Ű* stb. Egyebeket kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl. ... városokat¹⁹.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege után külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre, lapszámra első alkalommal így utalunk: pl. Csatka Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatka i.m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek válogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatka: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.

Folyóirat cikkére így: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl. Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkekre így: pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl. Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így: A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozottásra alkalmas rajzot (térképvázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

Kérjük a fénykép(ek), ill. a rajz(ok) készítőjének a nevét is.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Irodájánál (1900. Budapest, V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 96.— Ft; félévre 48.— Ft; példányonkénti eladási ár 24.— Ft.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács V.B. Művelődési Osztálya

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért Mollay Károly felel

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Szabó Kálmán

Készült a Széchenyi Nyomda Soproni üzemében (Sopron, Csengery u. 49.)

82.7766 — Felelős vezető: Nagy Iván igazgató

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda

HU ISSN 0133—0748